

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

CİLT 4

44. KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI BİLDİRİLERİ

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

**44. Uluslararası Kazı, Araştırma ve
Arkeometri Sempozyumu**

**44. KAZI SONUÇLARI
TOPLANTISI**

CİLT 4

**27-31 MAYIS 2024
NEVŞEHİR**

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI ANA YAYIN NO: 3796/4
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No: 205/4

Editör

Dr. Candaş KESKİN

27-31 Mayıs 2024 tarihlerinde Nevşehir’de düzenlenen 44. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi’nin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

TK: 978-975-17-6176-7

ISBN: 978-975-17-6180-4

Grafik Tasarım

Nihal KARAPEK

Kapak Fotoğrafi

Mermer Dionysos başı, Aphrodisias, Tetrapylon Caddesi, MS 4. yüzyıl.

Not: Kazı raporları, dil ve yazım açısından Dr. Candaş KESKİN tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

Ankara 2025

ULUSLARARASI KAZI, ARAşTIRMA VE ARKEOMETRİ SEMPOZYUMU BİLDİRİ KİTAPLARI YAYIN İLKELERİ

Her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu toplantısındaki sözlü sunumlara dair bildirilere yer verilen Kazı Sonuçları Toplantısı, Araştırma Sonuçları Toplantısı ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı bildiri kitapları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü bünyesinde yayına hazırlanmakta ve Bakanlığımız web sayfası üzerinden açık erişimli olarak tüm araştırmacı ve ilgililerin kullanımına sunulmaktadır. Katılımcılar tarafından sempozyumda sunulan bütün bildirilerin yayımlanmak üzere gönderilmesi beklenmektedir.

Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda sunulan bildirilerin telif hakkı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Bildiriler, Bakanlık editörleri tarafından yalnızca yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunluk bakımından incelenmektedir. Yazarlar tarafından bildirilerin telif hakları ve etik ilkeler gözetilerek hazırlanması gerekmektedir. Bildiri metinlerinde ifade edilen görüşler veya telif haklarından doğacak sorumluluklar yazarlarına aittir.

Yazım Dili

Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda sunulan ve yayınlanması için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne gönderilen bildiri metinlerinin yazım dili Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızcadır. Yazarlar, bu dillerden birinde metinlerini göndermelidirler.

Yazım Kuralları

Kazı Sonuçları Toplantısı, Araştırma Sonuçları Toplantısı ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı'nda sunulan ve yayımlanması için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne gönderilen bildiri metinlerinin aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına zen gösterilmelidir.

1. Bildiri Metni Başlığı: İçerikle uyumlu ve konuyu kapsayan bir başlık olmalı ve koyu harflerle 14 punto yazılmalıdır. Bildiri başlığı en fazla 12 kelimeden oluşmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı, başlığa eklenen bir dipnotla verilmeli; aşağıdaki şekilde unvan, görev yapılan kurum, iletişim, e-posta adresi ve ORCID numarası belirtilmelidir.

Örneğin: Prof. Dr. Derya şAHİN; Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Görükle-Bursa/TÜRKİYE; E-Posta: dsahin@uludag.edu.tr; ORCID: 0000-0003-0021-4271.

3. Ana Metin

Bildiri metinlerinin Word formatında, 10 punto, bir satır aralıklı ve Times New Roman fontunda; resim, çizim, tablo, harita, grafik, altıyazı ve dipnotlar dâhil olmak üzere toplam

1.500 kelimeden az olmayacak ve 4.000 kelimeyi aşmayacak şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Bildirileri metinlerinde özet kısmına yer verilmemelidir.

Metin içinde **bold** (koyu) karakter kullanılmamalıdır. Yabancı ve teknik terimler için *italik* (eğik) karakterler kullanılmalıdır. Başka kaynaklardan doğrudan yapılan alıntılar “tırnak” işareti içerisinde verilmelidir.

Metinler hazırlanırken Türk Dil Kurumu yazım kurallarına uyulması gerekmektedir. Kelimelerin yazımı sırasında Türk Dil Kurumu web sitesinde yer alan sözlük uygulaması (<https://sozluk.gov.tr/>) referans olarak alınmalıdır.

Kısaltmaların Türk Dil Kurumu web sitesinde (<https://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/kisaltmalar-dizini/>) yer verilen kurallara uygun olarak yapılması gerekmektedir.

Metin içinde MÖ, MS gibi çok alışlagelmiş kısaltmalar ile km, kg, m, cm, m² ve m³ gibi ölçü ve ağırlık birimleri dışında kısaltma kullanılmaması beklenmektedir. MÖ, MS ile uzunluk ve ağırlık ölçüleri gibi standartlaşmış örnekler haricinde kısaltma kullanılmak istenen durumlarda, ilk kullanımda açık hali ve parantez içerisinde kısaltmasının verilmesi, metnin ilerleyen bölümlerinde kısaltmaların aktarılması gerekmektedir. Örneğin: Erken Tunç Çağı (ETÇ) katmanında ele geçen buluntular... ETÇ duvarının devamında....

Bölge, dönem, devir, çağ, kurum vb. ilk harfleri büyük harf ile yazılmalıdır: Doğu Anadolu, Yakın Doğu, Avrupa, Akdeniz Bölgesi, Dicle Nehri, Fetret Devri, Geç Tunç Çağı, Osmanlı Dönemi, Orta Çağ, Türk Tarih Kurumu vb.

4. Bölüm Başlıkları: Metindeki ana başlıklar büyük harflerle ve *italik*, alt başlıklar ise küçük harflerle ve *italik* olarak tümü 12 punto ile yazılmalıdır. Makalede, düzenli bilgi aktarımını sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana ve alt başlıkların uygun şekilde numaralandırılması gerekmektedir.

5. Alıntı ve Göndermeler:

Başka metinlerden doğrudan yapılan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Yapılan alıntı uzunluğu beş satırdan az ise satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağ ve solundan 1,5 cm içeride, blok halinde yazılmalıdır.

Metin içinde yapılan göndermeler, parantez içinde, aşağıdaki şekilde yazılmalıdır (Akurgal, 1995, s. 44). İki yazarlı yayınlar için (Erdem ve Yenice, 2008) örneğine uyulmalıdır. İkidenden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde yalnızca ilk yazarın soyadı ile birlikte vd. kısaltması (Örneğin: Tunç vd., 2001, s. 45, şek. 3b) kullanılmalıdır.

Dipnot yalnızca açıklamalar için kullanılmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde gönderme yapılan yazarın adının verildiği durumlarda kaynağın yalnızca yayın tarihi yazılmalıdır. Örneğin: Eyice (1985, s. 21)’ye göre...”

Yayın tarihi bulunmayan eserlerde yazar adının sonrasında tarih yok kısaltması olarak ty. ibaresi eklenmelidir. Örneğin: Yılmaz, ty., s.13.

Yazarı belli olmayan veya anonim eserlerde, eserin ismi yazılmalıdır. Örneğin: MTA Raporu, 1979, s. 33

Bir atıfta birden çok kaynağa yer verilmesi durumunda, kaynakların eski tarihli olanlardan yeni tarihli olana doğru sıralanması gerekmektedir (Akurgal, 1966; Özgüç, 1969; Erkanal, 1983).

Bir eserden yararlanıldığı durumlarda, atıf yapılan eserin sayfa numarası ve gerektiği durumlarda yararlanılan şekil no.su açık biçimde belirtilmelidir (Örneğin: Cook, 1966, s. 192, fig. 4).

Yararlanılan tüm kaynaklar, metnin sonunda “Kaynakça” başlığı altında verilmelidir. Metinde kullanılmayan yayınlara kaynakça kısmında yer verilmemesi, metinde kullanılan tüm yayınların da kaynakça kısmında açık hallerinin belirtilmesine özen gösterilmelidir.

Web kaynaklarının metin içi atıflarda, atıf sırasına göre “Web: 1” , “Web: 2”, “Web: 3” ... şeklinde aktarılması; kaynakça kısmında web sayfasının linkine yer verilmesi ve erişim tarihinin eklenmesi gerekmektedir.

Örnek (Metin İçinde): Bir diğer mermer güneş saati de 2022 yılındaki Aizonai kazılarında ele geçmiştir (Web: 1).

(Kaynakçada)

Web 1: https://haber.dpu.edu.tr/tr/haber_oku/63285e5f0b521/aizanoi-kazilarinda-mermer-gunes-saatine-ulasildi (Erişim Tarihi: 24.03.2024)

6. Tablo, Harita, Çizim, Grafik, Şekil ve Fotoğraflar:

Bildirilerde kabul edilecek görsel sayısı 15 ile sınırlıdır. Kullanılan fotoğraf, şekil, tablo, harita ve benzeri görsellerin alt yazıları dahil olarak bildiri metninin uygun yerine yerleştirilmesi ve ayrıca kullanılan tüm görsellerin metinden ayrı olarak JPEG formatında baskıya uygun çözünürlükte gönderilmesi gerekmektedir. Kullanılacak olan bir fotoğraf ise minimum 300 dpi boyutunda; şekil, harita, plan ve benzeri çizimlerin en az 600 dpi boyutunda olması gerekmektedir. Tasarım aşamasında karışıklıklara yol açmaması açısından her bir görsel metin içerisindeki numarasına uygun biçimde sıralanmalıdır.

Metinde kullanılan harita, resim, çizim ve grafik gibi görseller niteliklerine uygun biçimlerde adlandırılmalı ve ekler kısmında gruplandırılmalıdır. Çizimler (Çizim: 1), Resimler (Resim: 1), Haritalar (Harita: 1) şeklinde isimlendirilmelidir. Ekler kısmında ilk olarak harita, ardından resim, son olarak çizim ve grafiklere yer verilmelidir.

Metin içerisinde kullanılacak tablolarda numara ve başlık verilmelidir. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalı, yatay çizgilerden yalnızca tablo içinde verilen alt başlıkları ayırmak için yararlanılmalıdır. Tablo numarası ve açıklaması üstte ortalanmış olarak verilmelidir. Her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır.

Harita, çizim, grafik, şekil ve fotoğraflar gerekli görüldüğü durumda metin içerisinde kullanılabilmeyle birlikte metnin sonunda “Ekler” başlığı altında yukarıda belirtilen sıralamaya göre verilmesi tercih edilmelidir. Harita, çizim, grafik, şekil ve fotoğrafların numaraları ve adları görsel altına ortalanmış şekilde tümce düzeninde yazılmalıdır. Örneğin: Resim 1: Sipylös Dağı kuzeyden görünüm.

Kapsamı gereği bir arada yer verilmesi gereken resim, çizim ve tablolar haricinde levha sistemi kullanılmamalıdır.

Çoklu görsellerde isimlendirmeler çizim, resim vb. no. ve ardından harf ile verilmeli; metin içerisinde görsellere atıflar da bu şekilde aktarılmalıdır. Örneğin: ...Kazıda ele geçen iki kandilden ilk örnekte bitkisel bezemeler (Çizim: 3a), parçalar halinde ele geçen diğer örnekte ise geometrik desenler (Çizim: 3b) hakimdir...

7. Kaynakça: Metin içerisinde kullanılan kaynaklar, kaynakça bölümünde yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıda verilen örneklere uygun olarak yazılmalıdır. Kaynakça kısmında bir yazarın birden çok yayınının olması durumunda, yayın tarihine göre sıralamaya gidilmeli, bir yazarın aynı yılda basılmış yayınları ise yayın tarihinin yanında harflerle (2001a, 2001b gibi) verilmelidir.

Örnekler:

Tek Yazarlı Kitap	Görkay, K. (2015). <i>Tarihin Hazinesi Zeugma</i> . İstanbul: National Geographic Türkiye. Morrisson, C. (2002). <i>Antik Sikkeler Bilimi Nüsmatik: Genel Bir Bakış</i> (Çev. Zeynep Çizmeli Ögün). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
Çok Yazarlı Kitap	Yenişehirlioğlu, F., Müderrisoğlu, F., Akpolat, M. ve Alp, S. (1995). <i>Mersin Evleri</i> . Ankara: Kültür Bakanlığı.
Editörlü Kitap	Uçkan, Y. (ed.) (2017). <i>Olympos I: 2000-2004 Araştırma Sonuçları</i> . İstanbul: AKMED.
Editörlü Kitapta Bölüm	Pekak, S. (2009). Nevşehir’de Osmanlı Döneminde İnşaa Edilen Bir Kilise (Ed. Ahmet Oğuz Alp), <i>Ebru Parman’a Armağan</i> . Ankara: Alter, s.335-341.
Elektronik Baskısı Olan Kitap	Beck, H. (2020). <i>Localism and the Ancient Greek City-State</i> . Erişim: https://www.ebooks.com/en-us/book/210040162/localism-and-the-ancient-greek-city-state/hans-beck/
Tezler	Yıldırım, F. (2013), <i>14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi’ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler</i> . Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Dergiden Tek Yazarlı Makale	Bilici, Z.K. (2005). A German Token Uncovered During the Alanya Citadel Excavations, <i>Adalya</i> , 8, s. 351-356. (Dergilerin cilt ve sayıları dergi adının ardından verilmelidir. Bir cilde ait birden çok sayı var ise bu sayılar parantez içinde aktarılmalıdır. Örneğin, <i>Belleten</i> , 87(310))

Dergiden Çok Yazarlı Makale	Bennett, J. ve Young, R. (1981). Some New and Some Forgotten Stamped Skillets, and the date of P. Cippius Polybius. <i>Britannia</i> , 12, s. 37-44.
Web kaynakları	Web 1: https://haber.dpu.edu.tr/tr/haber_oku/63285e5f0b521/aizanoi-kazilarinda-mer-mer-gunes-saatine-ulasildi (Erişim Tarihi: 24.03. 2024)

Bildiri Metinlerinin Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun hazırlanmış olan bildiri metinleri ile eki görseller, 1 Ağustos tarihine kadar yayinlar@ktb.gov.tr adresine Wetransfer ile gönderilmelidir. Wetransfer ile gönderilmeyen metin ve görseller sistem tarafından otomatik olarak silinmektedir.

Bildiri Metinlerinin Değerlendirilmesi

Bildiri metinleri ve eklerinin, belirtilen süre içerisinde Genel Müdürlüğümüze gönderilmesi gerekmektedir. Metinler, ilgili konunun editörleri tarafından yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunlukları açısından incelenir. **İlgili editör**, gerekli durumlarda metin üzerinde düzeltmeler yapabilir veya eksikleri yazardan gidermesini isteyebilir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Son gönderim tarihine kadar dergi editörlüğüne gönderilmeyen, eksiklikleri bulunan ve konu editörleri tarafından talep edilen düzeltmeler yerine getirilmeyen bildirimler, yayın kapsamına alınmaz.

Etik İlkeler

Kazi Sonuçları Toplantısı, Araştırma Sonuçları Toplantısı ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı'nda sunulan ve yayımlanması için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne gönderilen bildiri metinlerinin aşağıda belirtilen etik ilkelere uygun olarak hazırlanması zorunludur.

Ortak Yazarlık: Bildirilerin yazarları sunulan çalışmaya katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Çalışmaya katkıda bulunmayan isimlere makalede yer verilmemelidir. Bildirilerin yazar sıralamaları, dergi editörlüğüne gönderilen metindeki sıralamaya uygun olarak yayına alınacaktır.

Teşekkür: Yazarlar, çalışmalarını destekleyen kişi, kuruluş ve finansal kaynakları teşekkür kısmında beyan etmekle yükümlüdür. Teşekkür kısmı, metnin sonunda kaynakça kısmının önünde yer almalıdır.

Özgünlük: Sunulan bildiri, sunumu yapan yazar(lar)a ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına yer veriliyor ise, alıntılarının uygun biçimde aktarılması ve kaynakçada yararlanılan çalışmalara yer verilmesi gerekmektedir. Gönderilen görsellerin ve metinlerin telif hakkından doğacak hukukî yaptırımlardan bildiri sahipleri sorumludur.

Basılmış Bir Yayının Sunumu: Yazarlar tarafından gönderilen çalışmaların daha önce yayınlanmamış olması beklenir.

İletişim Bilgileri

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Müzeler Dairesi Başkanlığı Yayın ve Tanıtma Şubesi Müdürlüğü

II.TBMM Binası Yanı 06110 Ulus Ankara/TÜRKİYE

Tel: +90 (312) 470 64 64 - +90 (312) 470 64 65

E-Posta: yayinlar@ktb.gov.tr

web: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/>

İÇİNDEKİLER

Abuzer KIZIL, Mazlum ÇUR EUROMOSANTİK KENTİ 2023 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI.....	13
Adnan ÇEVİK, Kemalettin KÖROĞLU, Ahmet Oğuzhan KARAÇETİN, Mehmet Sait SÜTCÜ, Selver ASLAN MALAZGİRT KALESİ KAZILARI.....	29
Ahmet Cem ERKMAN, Ali TAŞ, Elçin ŞENER KURUTLU FOSİL LOKALİTELERİ KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI.....	45
Akın TEMÜR, İlknur GÜLTEKİN GENÇ SEBASTOPOLİS ANTİK KENTİ 2023 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI.....	51
Ali BAŞ, Necla DURSUN, Şükrü DURSUN, Yurdagül ÖZDEMİR, Ömer Devrim AKSOYAK, Rasim BAĞIRLI, Ayşe Nur TAŞDELEN 2023 YILI KEYKUBADİYE SARAYI KAZISI.....	63
Anacleto D'AGOSTINO, Valentina ORSI, Yağmur HEFFRON UŞAKLI HÖYÜK ARCHAEOLOGICAL PROJECT: THE 2023 EXCAVATIONS SEASON.....	81
Aslı ÖZYAR TARSUS-GÖZLÜKULE KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI.....	97
Asuman BALDIRAN IASOS KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI.....	113
Atilla ENGİN, Özgür ÇOMAK, Deniz Burak KİŞNİŞ TAŞLIGEÇİT HÖYÜĞÜ KURTARMA KAZILARI 2023.....	131
Atilla ENGİN, Özgür ÇOMAK YESEMEK HİTİT HEYKELATÖLYESİ 2023 YILI KURTARMA KAZISI.....	153
Atilla ENGİN, Sabahattin EZER, Aydoğan BOZKURT, Derya BOZKURT, Deniz Burak KİŞNİŞ, Şenay DORUK ENGİN OYLUM HÖYÜK 2023.....	173

Atilla ENGİN, Özgür ÇOMAK, Emrah ÖZDEMİR HAMAÇ HÖYÜK KURTARMA KAZILARI 2023	193
B. Ayça POLAT BECKS KREMNA 2023 YILI ÇALIŞMALARI	213
Ayla SEVİM EROL, Gülşah GÜLER, Tolga KÖROĞLU, Kazım HALAÇLAR, Serdar MAYDA ÇORAKYERLER KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI	227
Ayşegül ŞARBAK, Berna ALPAGUT, Tümel Tanju KAYA, Serdar MAYDA, Gülşah GÜLER, Merve GÜMRÜKÇÜ USLU PAŞALAR KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI	247
Banu ÖZDİLEK, H. Onur TIBIKOĞLU, M. Naif SÖNMEZ, Ayşe ERSOY, M. Naif SÖNMEZ İSSOS- EPİPHANEİA (HATAY-ERZİN) 2023 YILI KAZI VE ARAŞTIRMALARI	264
Bilal SÖĞÜT STRATONIKEIA VE LAGINA 2023 YILI ÇALIŞMALARI	285
Bilge HÜRMÜZLÜ, Burak SÖNMEZ, Semih TOGAN, Mustafa SARIŞAHİN, Onur SOYLU SELEUKEIA SIDERA ANTİK KENTİ 2023 YILI ÇALIŞMALARI	305
Bülent ARIKAN ANTALYA İLİ ELMALI İLÇESİ HACIMUSALAR HÖYÜK KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMARI	319
Cesur PEHLEVAN, Yener BEKTAŞ, Ayhan YİĞİT, Ferhat KAYA, Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU, Okşan BAŞOĞLU, Uğur DOĞAN, Ali AKBABA, Emrah ŞİMŞEK 2023 YILI YENİYAYLACIK FOSİL LOKALİTESİ KAZISI	313
Christopher RATTE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT NOTION, 2022-23	341
Çiler ALTINBİLEK-ALGÜL, Orkun H. KAYCI, Semra BALCI, Hale TÜMER, Derya SİLİBOLATLAZ BAYKARA, Songül CEYLAN BALA EŞEK DERESİ MAĞARASI 2022 YILI ÇALIŞMALARI	359

Davut KAPLAN, Oğuz KOÇYİĞİT, Tolga ÖZHAN, Hüseyin YAMAN, Çilem YAVŞAN GÜLPINAR / SMİNTHEİON 2023 YILI ÇALIŞMALARI (44.YIL)	367
Sharon R. STEADMAN, Buru YILDIRIM, Deniz ERDEM THE 2023 SEASON AT ÇADIR HÖYÜK	381
Derya Şahin APOLLONİA AD RHYNDACUM 2023 KAZI ÇALIŞMALARI	391
E. Emine Naza DÖNMEZ, Şeyda ALGAÇ, Fatmanur SALTİK AMASYA HARŞENA KALESİ VE KIZLAR SARAYI KAZISI 2023 DÖNEMİ ÇALIŞMALARI	405
Ercan ÇALIŞ VAN GEVAŞ TÜRK İSLAM MEZARLIĞI (2023)	419
Ersin ÇELİKBAŞ, Ercan VERİM, Mehmet AKDAŞ, Büşra AL, Buket GÜNDÜZ, Elif Nur ÇAKMAK, Musa BAŞARAN, Batuhan DÖNMEZ HADRIANOPOLİS 2023 YILI ÇALIŞMALARI	429
Ertekin M. DOKSANALTI, İbrahim KARAOĞLAN, Derviş Ozan TOZLUCA, Songül SÖZEL, Kadriye Merve SELEK, Simge Yağmur MEYDAN KNİDOS – BURGAZ – EMECİK APOLLON KUTSAL ALANI KAZI VE ARAŞTIRMALARI: 2023	449
Faris DEMİR KAST ABALA KAZISI 2023	461
Fikri KULAKOĞLU, Elif GENÇ, Ryoichi KONTANI, Luca PEYRONEL, Nilgün COŞKUN-MASATCIOĞLU, Agnese VACCA, Mehmet Tanık ÖĞRETEN, Birgül YILDIZ-KÖSE, Alireza GOUCHİ, Ji Yeon CHOI 2023 YILI KÜLTEPE-KANIŞ KAZILARI	471
Francesca Balossi RESTELLİ ARSLANTEPE KAZILARI-MALATYA, 2023 SEZONU	481

EUROMOS ANTİK KENTİ 2023 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Abuzer KIZIL*

Mazlum ÇUR

Muğla İli, Milas İlçesi, Selimiye Mahallesi sınırları içinde yer alan Euromos Antik Kenti, kıyı Karia ile iç Karia'yı birbirine bağlayan önemli bir konuma sahiptir. Euromos aynı zamanda güneyden kuzeye uzanan antik yol ağı üzerinde yer alması ile de önemli bir yere sahiptir. Euromos kazı ve restorasyon çalışmaları 12 ay boyunca devam etmektedir ve 2023 yılı kazı çalışmaları önceki yılların devamı niteliğindedir. Bunun yanı sıra, elde edilen yeni ve ilginç veriler kentin tarihini her geçen gün daha da aydınlatmakta ve restorasyon ile çevre düzenleme projeleri aracılığıyla hem kültürel mirasımızın korunarak geleceğe aktarılmasına hem de kültür turizmi yoluyla ülke ekonomisine katkı sağlanmasına olanak tanımaktadır.

2023 yılı kazı sezonu çalışmaları, Zeus Lepsynos Tapınağı, Agora (Doğu, Batı ve Kuzey Stoları), Hamam, Güney Nekropolis, Kilise ile Kuzey Sur Hattı Batı Kanadı olmak üzere toplamda altı farklı noktada gerçekleştirilmiştir¹. Ayrıca laboratuvar ortamında restorasyon ile ofis ortamında ise arşiv ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır (Harita: 1).

1. TAPINAK ÇALIŞMALARI

2023 yılı tapınak çalışmalarını kazı ve restorasyon çalışmaları olarak iki ana başlık altında ele almak mümkündür (Tapınakla ilgili daha önce yapılmış olan bazı çalışmalar için bkz.; Serdaroğlu, 1971, s. 47-48; Serdaroğlu, 1972, s. 77-84; Serdaroğlu, 1973, s. 36-37; Serdaroğlu, 2004, s. 119-124; Kızıl vd., 2016, s. 333-335; Kızıl vd., 2017, s. 173-178; Kızıl-Doğan, 2018, s. 1-7; Kızıl vd., 2018, s. 166-168; Kızıl-Doğan, 2020, s. 26; Doğan, 2020; Kızıl-Adiego, 2021, s. 83-98; Kızıl-Doğan, 2022, s. 21; Kızıl-Laroche, 2022, s. 49-66; Kızıl 2023, s. 9-24.)

Kazı Çalışmaları

2023 yılı kazı programı kapsamında, Euromos Zeus Lepsynos Tapınağı'nın güney *pteros*, *opisthodomos* ve kuzey sütun sırası önünde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Çizim: 1). Çalışmalar; öncelikle güney *pteros*anın batı kanadında, taban bloklarının korunmadığı

* Doç. Dr. Abuzer KIZIL, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Milas MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Milas/Muğla/TÜRKİYE. E-mail: ayzer65@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1701-3022
Mazlum ÇUR, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Milas/Muğla/TÜRKİYE. Mazlumcur48@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6014-7862

1 Euromos 2021 yılı kazı, restorasyon, belgeleme ve çevre düzenleme çalışmaları Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ve Muğla Valiliğinin destekleriyle 16.01.2023-30.12.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Euromos Kazı Başkanlığı olarak, verdikleri destekten dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Türk Tarih Kurumu Başkanlığına, Muğla Valiliğine, Kazı Ekibi ve Bakanlık Yetkililerine teşekkürü bir borç biliriz.

bölgede yoğunlaşmıştır. Bu alanda, Roma Dönemi'ne ait bir blokaj açığa çıkarılmış ve bu blokajın, tapınağın Arkaik Dönemi'ne ait düzgün kesilmiş ve ince işçilik gösteren bloklarının devşirme olarak kullanılması suretiyle oluşturulduğu belirlenmiştir. Benzer durum, tapınağın kuzey *pteroma* ve *opisthodomos* tabanlarında da gözlemlenmiştir. Kazılar sırasında, güney *pteromanın* batı ucunda devşirme olarak kullanılan Arkaik Dönem'e ait bir Aiol konsol başlık ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, *peristylos* tabanına doğru devam eden ve devşirme olarak kullanılan 1.45 metre uzunluğunda ve 0.50 metre çapında bir sütun tamburu bulunmuştur. Blokaj içinde tapınağın erken evresine ait *in-situ* herhangi bir buluntuya rastlanmamış olup, daha sağlam bir dolgu oluşturmak amacıyla güney *pteromanın* batı kanadındaki Doğu Roma Dönemi'ne ait blokaj tamamen kaldırılmıştır (Resim: 1).

2022 yılında başlayan ve 2023'te devam eden *opisthodomos* kazı çalışmaları, önemli bulgular ortaya koymuştur. Zemin bloklarının büyük oranda korunmadığı ve yoğun dolguyla dolu olduğu tespit edilmiştir. Kuzeydoğu bölümünde, 2.70 x 1.30 metre ölçülerinde Roma Dönemi'ne ait bir blokaj bulunmuş olup, bu blokaj Arkaik Dönem'e ait düzgün kesilmiş bloklarla ve kiremit kırığı katkılı harçla yapılmıştır. Doğu *orthostat* duvarı önünde, 6.50 metre uzunluğunda tek cepheli bir duvar hattı açığa çıkarılmıştır. Kazılar sırasında, *orthostat* bloklarının tabanı ve çevresi taş ve kireç harçla sağlamlaştırılmış, sütunlar arasındaki boşluklarda ise moloz taş ve toprak kullanılmıştır. Kuzeybatı bölümünde, moloz taş dolgu arasında küçük boyutlu üç parça yazıt ve en alt seviyede bir stel kaidesi bulunmuştur. Tapınağın Roma Dönemi öncesine ait *in-situ* bir veri bulunamamış olup, çalışmalar doğal tabanın bulunmasıyla sonlandırılmıştır. *Opisthodomosun* kuzeybatısında, üçüncü (son) basamağın batı ön kısmının kuzey-güney doğrultusunda 5 x 0.80 metre ölçülerindeki alanda kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Tapınağın batısındaki *krepislerin* kuzey bölümü büyük oranda tahrip olmuştur. Son basamağın 0.30 metre altında, küçük taşlar ve kireç harcı ile oluşturulmuş bir düzlem açığa çıkarılmıştır. Bu düzlem, son basamağın altına doğru devam etmekte olup, basamakların oturduğu tabanı oluşturmaktadır. Bu çalışma ile birlikte, tapınağın Roma Dönemi'ne ait *krepislerin* oturduğu düzlemin mimari özellikleri anlaşılmıştır. Çalışmalar sırasında Arkaik Dönem'e ait üç adet pişmiş toprak mimari *terrakotta* parçası bulunmuştur (Resim: 2).

Tapınağın kuzey cephesinde, kuzey sütunların orta ön kısmında, 10 x 3 metre ölçülerindeki dolgu toprağında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Dolgu yapısı, kahverengi toprak ve çok az miktarda küçük moloz taşlardan oluşmaktadır. Az sayıda buluntu barındıran bu toprak, başka bir yerden getirilerek dolgu amaçlı kullanılmış olmalıdır. *Krepisin* kuzey bölümünde doğu-batı doğrultusunda uzanan 16 x 0.80 metre ölçülerindeki teras duvarının (*euthynteria*) iç cephesi de bu çalışmalarda açığa çıkarılmıştır. Dolgu toprağı içerisinde, Arkaik Dönem'e ait 17 adet pişmiş toprak mimari *terrakotta* parçası, bir adet bronz ok ucu ve bir adet küçük boyutlu Aiol başlığı bulunmuştur (Ateşlier 2006, 2009, 2011). Bu buluntular dağılık ve farklı seviyelerde ele geçmiş olup, 1970-1975 ve 2022 yıllarında ele geçen buluntularla benzerlik göstermektedir ve birbirini tamamlayan niteliktedir (Resim: 3).

Restorasyon Çalışmaları

Euromos Zeus Lepsynos Tapınağı'nın 3. etap restorasyon çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen işlemler şu şekilde sıralanmıştır:

Öncelikli olarak restorasyon için uygun mermerler civardaki ocaklardan temin edilerek uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Güney *pteroma*, *opisthodomos*, kuzey *pteroma* ve kuzey sütun önündeki alanlarda yapılan kazı çalışmaları sonucu oluşan boşluklar, harç ve taş dolgu kullanılarak doldurulmuştur. Tapınağın zemin ve merdiven blokları için orijinal mermer blokların yüzey işlemleri dikkate alınarak, diğer bloklarla birleşen yüzeylerde kaba mucarta, cephe oluşturan yüzeylerde ise ince mucarta ile taraklama işlemleri yapılmıştır. Güney *krepsis* ve *opisthodomos* bölümünde yer alan birer adet orijinal zemin bloğunda ve yerinde duran iki kaidede kırıklar tespit edilmiş ve bu bloklarda yapıştırma işlemi gerçekleştirilmiştir. Kuzey *krepsis* ve *opisthodomos* bölümlerinde, zemin ve merdiven bloklarına kenet ve dübel işlemleri yapılmıştır. Ayrıca, orijinal bloklarda görülen eksik kısımların tamamlanması amacıyla harç uygulaması yapılmıştır. Kuzey *pteromada* kısmen eksik olan orijinal bir bloğun tamamlanabilmesi için mukavva ile kalıbı alınmış, bu kalıp yardımıyla kesimi yapılan yeni mermer parçası yerine konularak pantograf çalışması yapılmıştır. Restorasyon çalışmaları kapsamında, tapınakta eksik görülen zemin ve merdiven bloklarının tamamlama işlemleri gerçekleştirilmiştir (Resim: 4).

AGORA ÇALIŞMALARI

Euromos Antik Kenti'nde, 2023 yılı çalışmaları kapsamında Kuzey Stoa'nın arka duvarında kısmi kazı, restorasyon, sağlamlaştırma ve *anastylosis* çalışmaları, doğu stoa kuzey kanadında rölöve, tasnif ve belgeleme çalışmaları, doğu stoda mimari blokların taşıma işlemleri, güney stoa mimari blok restorasyonu, sağlamlaştırma ve arka duvarın kısmi *anastylosis* çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar yapılırken doğu stoanın kuzey kanadındaki mimari blokların tasnif alanına taşınma esnasında, blokların alt kısmındaki toprak içerisinde, 15 adet sikke, bir heykel parçası ve farklı formlarda seramik parçaları bulunmuştur. Blok ve alandaki toprak kaldırıldıktan sonra geç dönemlere ait duvar hatları açığa çıkarılmıştır (Agora'da görülen stratigrik yapılanma için bkz. Kızıl-Doğan 2015, s. 411-412; Kızıl-Doğan 2016, s. 212-215; Kızıl vd. 2016, s. 321-325.).

Kuzey stoanın arka duvarına ait mimari blokların büyük bir kısmı dağılmış ve kırık durumda bulunmaktaydı. *Anastylosis* çalışmaları kapsamında, dağılmış ve kaymış olan bu mimari bloklar orijinal yerlerine yerleştirilmiş ve kırık bloklar birleştirilerek yeniden konumlandırılmıştır. Kuzey Stoanın arka duvarının hemen kuzeyinde, doğu batı yönündeki 29.20 x 5.20 metre ölçülerindeki alanda, kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu alan tümsek bir yapıya sahip olup, stoanın kuzey duvarına ait mimari blokları barındırmaktadır. Gerçekleştirilen kazı çalışmalarında stoa duvarına ait mimari blokların enkazı açığa çıkarılmış ve detaylı belgeleme çalışmaları ardından bloklar tasnif alanına taşınmıştır. Güney stoanın

üçüncü sırasına ait ve üzerinde Yunanca harfler bulunan bloklar, sağlamlaştırma çalışmaları sonrasında orijinal yerlerine konulmuştur (Resim: 5).

HAMAM ÇALIŞMALARI

Kazı Çalışmaları

2021 ve 2022 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, hamam kompleksinin genel planı netleştirilmiş ve iç kısımdaki tüm mekânlar ortaya çıkarılmıştır. Hamamın dış kısmında yer alan ve bazı bölümlerinde duvar kalıntıları bulunan yapıların işlevini anlamak ve hamam ile olan bağlantılarını belirlemek amacıyla 2023 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır.

İlk olarak, hamamın kuzey dış bölümündeki duvar hatlarının işlevini anlamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında, iki adet bronz sikke, bir adet *terra-kotta* figürin parçası ve günlük kullanıma yönelik kap parçaları bulunmuştur. *Frigidarium*un güney dış cephesinde yer alan kemerli nişin ön ve iç kısmında yapılan kazılarda, nişin alt kısmına doğru devam eden mimari yapısı ve dolgu içeriği incelenmiştir. Bu çalışmalarda kemerin oturduğu ayaklarda büyük boyutlu yekpare blokların kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, *frigidarium*un doğu dış köşesinde 1.83 x 0.64 metre ölçülerinde paralel bir duvarın varlığı ortaya çıkarılmıştır. Duvar hattı tahribata uğramış olup, özellikle köşe bölümlerinde az korunmuş zemin açığa çıkarılmıştır. Bu zeminde devşirme pişmiş toprak paye parçaları, küçük taşlar ve kiremit tozu katkılı kireç harcı kullanıldığı belirlenmiştir.

*Atrium*un batısında kuzey-güney doğrultusunda, muhtemelen agora ile hamam arasında ulaşımı sağlamak amacıyla inşa edilen antik yol, irili ufaklı oval taşlar ve yer yer kireç bağlayıcı malzeme kullanılarak yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda, bu yolun *atrium*un güneydoğusuna doğru devam ettiği belirlenmiş ve yolun toplam uzunluğu 20 metreye ulaşmıştır. Antik yol üzerinde gerçekleştirilen temizlik ve kazı çalışmaları sırasında, taş döşemelerinin arasında iki adet bronz sikke bulunmuştur. Antik yolun batısındaki mekânların güneybatı yönünden başlanarak kazı çalışmaları yürütülmüştür. Söz konusu alanda farklı planlara sahip altı mekân ortaya çıkarılmıştır. Bu mekânlar temel seviyesinde korunmuş olup, farklı kullanım evrelerine sahiptir. Mekân duvarlarının alt kısmı küçük boyutlu yerel taşların kabaca kesilmesiyle oluşturulmuş olup birleşim malzemesi olarak çamur harç kullanılmıştır. Duvarların üst kısmında ise geç kullanım evrelerine ait onarım ve eklemeler gözlemlenmiştir. Birbiriyle bağlantılı olan bu mekânların taban düzlemi sıkıştırılmış topraktan oluşmaktadır. Mekânların üst tabakalarında Helenistik ve Roma Dönemlerine ait seramik parçaları ve sikkelere bulunurken, en alt seviyelerde Klasik ve Arkaik Dönemlere ait seramik parçaları yoğunlaşmıştır. Mekânların duvar iççiliği ve buluntulardan yola çıkarak, bu mekânların hamam kompleksinden daha erken bir döneme ait olduğu anlaşılmaktadır. Mekân duvarları hem batı hem de kuzey yönünde devam etmektedir.

Restorasyon Çalışmaları

Hamam kompleksindeki taban mozaiklerinde mevsim koşulları nedeniyle kondisyonel bozulmalar görülmüştür. Bu bozulmaları gidermek amacıyla mozaiklerin üzeri detayla bir şekilde temizlenerek, spatüller yardımı ile kenarlarına ince harç uygulanmıştır. Detaylı temizlik ve koruma çalışmaları ardından mozaiklerin üzeri jeotekstil ile kapatılmıştır. Hamamın duvarları büyük oranda kireç harç ile sıvalıdır ve zamanla kireç harçlar dökülerek tahrip olmuştur. Tahribatı önlemek amacıyla kenarlarına bordür harcı uygulaması ve gereken bölümlerde enjeksiyon işlemleri yapılmıştır.

Hamamın zeminini oluşturan, silindirik ve dikdörtgen gibi farklı formlara sahip *pilaeler*de çevresel etkiler nedeniyle tahribatlar gözlemlenmiştir. Kazısı tamamlanan ve açığa çıkarılan *pilaelerin* büyük bir bölümü orijinal yapısını koruyamamıştır. Bazı *pilaeler* çoklu parçalara ayrılmıştır ve bu *pilaelerin* cidarlarının temizlikleri yapıldıktan sonra, harç yardımıyla birleştirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Hamamın *tepidarium* ve *atrium* bölümlerinde pişmiş toprak tuğla tabanlar ortaya çıkarılmıştır. Döşemelerin belirli bölümlerinde tuğlaların yatak harçlarında kayıplar, kırıklar, parça kayıpları ve derz boşalmaları tespit edilmiştir. Tuğla parçalarının derz araları ve çatlak bölümlerindeki toprak ve kir tabakaları önce mekânîk olarak temizlenmiş, ardından su ile yıkanarak döşeme tamamen toz ve kirden arındırılmıştır. Estetik ve dayanımı sağlamak amacıyla, belirlenen bölümler orijinal malzeme ile hazırlanan harç kullanılarak tamir edilmiştir. Tuğlaların derz araları ve çatlak bölümleri, aynı oranda fakat daha küçük boyutlu agregadan hazırlanan harç ile doldurularak işlemler tamamlanmıştır.

Hamamın duvarlarında; mevsimsel olayların etkisiyle parça kopmaları, yüzeyde ve derz aralarında bulunan harçların, mineraller ve tuzların etkisiyle bozulması ve bazı duvar yapılarının taşlarının yerlerinden çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bazı duvarların derz aralarında bitkisel oluşumlar gözlemlenmekte olup, zamanla duvarların yapısını bozmaktadır. İlerleyen zamanlarda yapıların yerinde kalması ve bozulmaların ilerlememesi amacıyla bir takım müdahale kararları alınmıştır. İlk olarak, fırçalar ve çapalar yardımıyla derz aralarındaki yıpranmış harç ve zamanla oluşan topraklar temizlenmiştir. Temizlik sonrası duvarlar ve toplanan taşlar suya doyana kadar yıkanmış ve tüm kirlerinden arındırılmıştır. “*Keeping*” uygulamasıyla hamamın tüm duvarları sağlamlaştırılmıştır (Resim: 6).

GÜNEY SUR HATTININ ÖNÜNDEKİ MEKÂNLAR VE KİLİSE DE SAĞLAMLAŞTIRMA ÇALIŞMALARI

Antik kentin güney sur hattının ön kısmında, Doğu Roma Dönemi’ne ait mekânlar ve kiliseye ait duvar hatları bulunmaktadır. Bu yapılar daha önceki yıllarda yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmış ancak koruma amaçlı herhangi bir çalışma gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle, 2023 yılında Türk Tarih Kurumunun destekleriyle, söz konusu yapıların korunması amacıyla restorasyon ve konservasyon çalışması başlatılmıştır. Kilise

yapısı ve mekânlarda korunma sürecinde meydana gelen parça kopmaları, harçların bozulması ve duvarlardaki taşların yerinden çıkması gibi sorunlar, mevsim olaylarının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Detaylı temizlik çalışmaları ardından, iri taneli kum ile hidrolik kireç içeren harç kullanılarak “*keeping*” uygulaması gerçekleştirilmiştir. Tüm bu işlemlerden sonra mimari parçaların yerleri belirlenmiş, yerleri belli olmayan parçalar tasnif alanına yerleştirilmiş ve vinç yardımıyla bazı blok parçaları orijinal konumlarına yerleştirilmiştir (Resim: 7).

GÜNEY NEKROPOL ALANINDAKİ MEZARLARDA ANASTYLOSİS ÇALIŞMASI

Karşılama merkezi ile güney sur hattı arasında kalan nekropol alanında daha önceki yıllarda yapılan kazı çalışmaları ile birçok mezar gün yüzüne çıkarılmıştır (Kızıl vd., 2018, s. 169). Ancak, Antik Çağ’dan günümüze değin meydana gelen tahribatlar ve kaçak kazılar nedeniyle mezarlar da ciddi hasarlar oluşmuştur. Mezarlara ait bloklar yerlerinden oynamış ve birçoğu kırılmış durumdaydı. Bu sorunları çözmek adına 2023 yılında Türk Tarih Kurumunun destekleriyle *anastylosis* ve çevre düzenleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

İlk olarak, orijinal yerinde olmayan blokların doğru konumlarına yerleştirilmesi ve kırık blokların güçlendirilmesi sağlanmıştır. Belirli bir aidiyeti olmayan mimari bloklar, alanın kuzeybatısındaki tasnif alanına taşınarak düzenleme yapılmıştır. Ayrıca dağınık durumda bulunan blokların düzenlenmesiyle estetik kayıplar önlenmiştir (Resim: 8).

SUR HATTINDAKİ ÇALIŞMALAR

Sur hattının kuzey bölümünde, Selimiye Mahallesi’ne giden karayolu üzerindeki sur duvarında, bitki temizliği ve çevre düzenleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Sur hattının dönüş yaptığı bu bölüm, daha önceki çalışmalarda kule olarak bilinmekteydi. Ancak bu sezon yapılan detaylı bitki temizliği sonrasında, kule olmadığı ve sur hattının köşe yaptığı bir bölüm olduğu anlaşılmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalarda iyi korunmuş iki kandil bulunmuştur (Resim: 9). Diğer bir çalışma ise güneybatı sur hattındaki yuvarlak planlı kulede gerçekleştirildi ve kulenin çevresindeki yoğun bitki örtüsü temizlenmiştir. Büyük bir oranda tahrip olmuş olan bu kule, planı anlaşılabilecek şekilde açığa çıkarılmıştır. Çalışmalar sonrasında belgeleme çalışmaları yapılmıştır (Resim: 10). (Euromos savunma sistemiyle ilgili bakınız; Kızıl vd., 2016, s. 325-333; Kızıl vd., 2017, s. 166-171; Kızıl vd., 2018, s. 178-182.)

RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Euromos Antik Kentinde yürütülen kazı çalışmaları sırasında, eşzamanlı ve koordineli bir şekilde restorasyon çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar, arazi ve laboratuvar olmak üzere iki farklı ortamda yürütülmüştür. Arazi ortamında yapılan restorasyon çalışmalarına yukarıda değinilmiştir. Kazı sonucunda ortaya çıkan buluntuların restorasyon, konservasyon ve temizlik çalışmaları ise laboratuvar ortamında titizlikle yürütülmüştür. Laboratuvar ortamında, buluntuların stabilizasyonu, yüzey temizlikleri, eksik parçaların tamamlanması ve koruyucu maddelerle muhafaza edilmesi gibi işlemler gerçekleştirilmiştir. Bu işlemler sı-

rasında, buluntuların orijinal durumlarını koruyarak, gelecekte yapılacak araştırmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

ARŞİV ve BELGELEME ÇALIŞMALARI

Euromos Antik Kenti 2023 kazı sezonunda, kazı alanlarından elde edilen eserlerin günlük temizlikleri ve fotoğraf çekimleri titizlikle gerçekleştirilmiştir. Eserlerin detaylı çizimlerinin yanı sıra, kazı alanlarının planları da hazırlanmış ve GPS ile konumları belirlenerek kentin güncel haritasına entegre edilmiştir. Yapılan tüm bu belgeleme çalışmaları, önceki yıllarda olduğu gibi, 2023 yılında da düzenli olarak Euromos Antik Kenti kazı arşivine eklenmiştir. Bu kapsamlı belgeleme süreci, arkeolojik verilerin doğruluğunu ve korunmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

Ateşlier, S. (2011). The Archaic architectural terracottas from Euromos and some cult signs, *BOREAS* 32, s. 279-290.

Ateşlier, S. (2011). Euromos Arkaik Mimari Terracottaları (Arkaik Tapınak Üzerine Düşünceler), *AST* 28/3, s.123-137.

Ateşlier, S. (2009). Euromos Arkaik Mimari Terrakottaları, *AST* 26/2, s. 151-158.

Ateşlier, S. (2006). Euromos Arkaik Mimari Terrakottaları Üzerine İlk Gözlemler [First Preliminary Report on the Archaic Architectural Terracottas from Euromos], *ArkDer* 8, s. 59-78.

Doğan, T. (2020). *Euromos Zeus Lepsynos Tapınağı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Muğla.

Kızıl, A. (2023). Euromos Antik Kenti 2022 Yılı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 43/1, s. 9-24.

Kızıl, A. Doğan T. (2022). Euromos Antik Kenti 2019-2020 Yılı Çalışmaları, *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Cilt 1*, s. 19-34.

Kızıl, A.-Doğan, T. (2020). Euromos Kazısı 2018 Yılı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 41/1, s. 15-34.

Kızıl, A.-Doğan, T. (2017). Euromos 2016 Yılı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 39/3, s. 623-644.

Kızıl, A.- Doğan, T. (2016). Euromos 2015 Yılı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 38/1, s. 497-520.

Kızıl, A.- Doğan, T. (2015). Euromos 2014 Yılı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 37/2, s. 209-232.

Kızıl, A.- Doğan, T. (2014). Euromos 2013 Yılı Kazı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 36/1, s. 401-425.

Kızıl, A.- Konuk, K.- Doğan, T.- Laroche, D.- Le Quere, E.-Lungu, V. Prost, F. – Vergnaud, B. (2018). Eurômos : Rapport préliminaire sur les travaux réalisés en 2017, *Anatolia Antiqua XXVI*, s. 165-208.

Kızıl, A.-Konuk, K.-Alemdar, S.-Capdetrey, L.-Descat, R.-Laroche, D.-Le Quere, E.- Prost, F.-Vergnaud, B. (2017). Eurômos: rapport préliminaire sur les travaux réalisés en 2016, *Anatolia Antiqua XXV*, s. 161-186.

Kızıl, A.-Konuk, K.-Brun, P.-Capdetrey, L.-Descat, R.-Frohlich, P.- Laroche, D.-Le Quere, E.-Prost, F.-Vergnaud, B. (2016). Eurômos: rapport préliminaire sur les travaux réalisés en 2015, *Anatolia Antiqua XXIV*, s. 321-338.

Kızıl A.-Adiego I.X. (2021). A new Carian inscription on the left leg of a kouros found south of the Temple of Zeus Lepsynos in Euromos, *Kadmos* 60(1/2), De Gruyter, Berlin, s. 83-98.

Kızıl A. (2022). Euromos Agorası Kuzey Stoa Üzerine Bir Ön Değerlendirme, *Höyük*, 9, Ankara, s. 1-32.

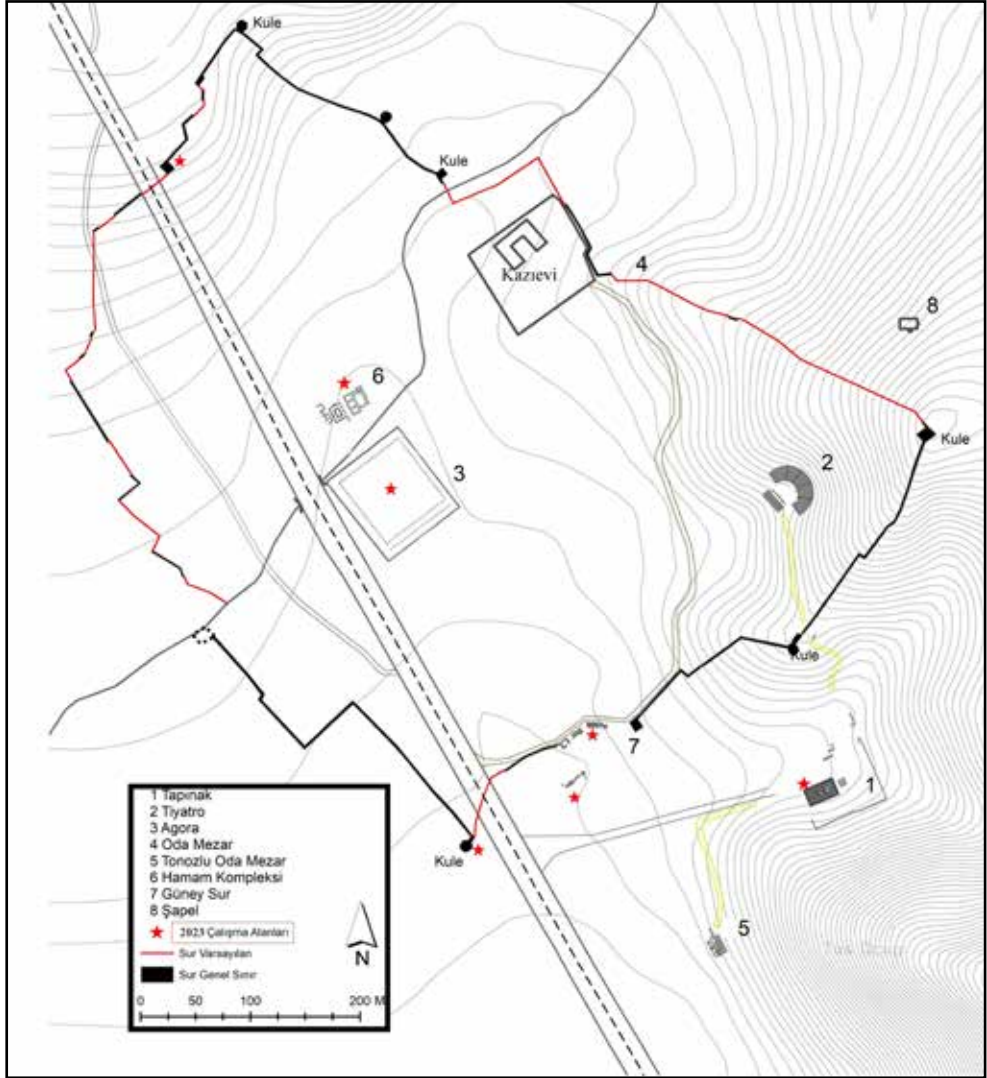
Serdaroğlu, Ü. (1971). Euromos 1969, 1970, *Anatolian Studies*, 21, Ankara, s. 47-48.

Serdaroğlu, Ü. (1972). Hacıbayramlar Kazısı, *Anadolu (Anatolia)*, 16, Ankara, s. 77-84.

Serdaroğlu, Ü. (1973). Euromos 1971- 1972, *Anatolian Studies*, 23, Ankara, s. 36-37.

Serdaroğlu, Ü. (2004). *Lykia-Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarisi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

EKLER

Harita 1: Çalışma Alanları.

Resim 1: Zeus Lepsynos Tapınağı, Güney Ptoroma Kazı Çalışmaları.

Roma Dönemi Blokajı

Çalışma Öncesi

Dolgu Katmanları

Çalışma Sonrası

Çalışma Sonrası

Restorasyon Sonrası

Resim 2: Zeus Lepsynos Tapınağı, Opisthodomos Kazı Çalışmaları.

Resim 3: Zeus Lepsynos Tapınağı, Kuzey Sütun Önü Kazı Çalışmaları.

Resim 4: Zeus Lepsynos Tapınağı, Restorasyon Çalışmaları.

Resim 5: Agora Çalışmaları

Resim 6: Hamam'da Kazı ve Restorasyon Çalışmaları.

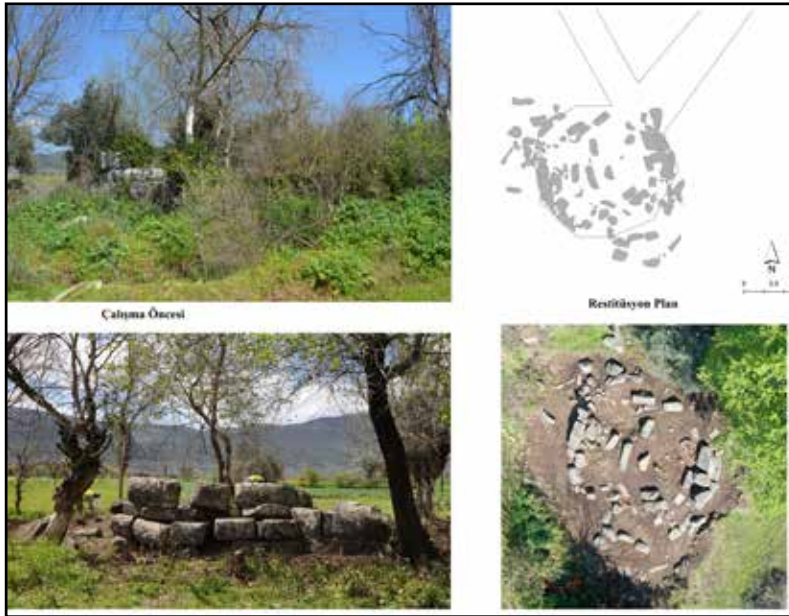
Resim 7: Güney Sur öntü, Kilise ve Çevresindeki Mekânlarda Keeping Çalışmaları.

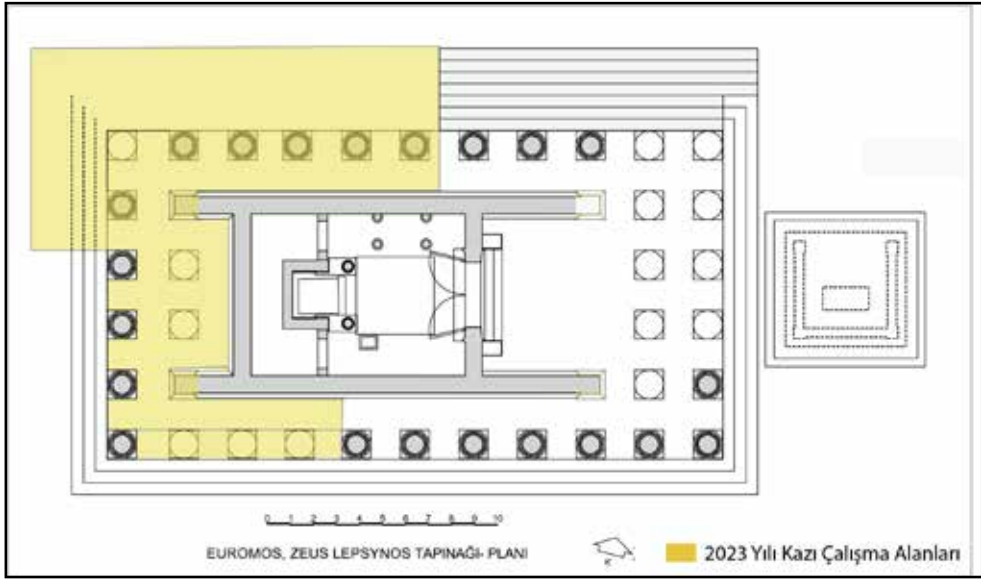
Resim 8: Nekropol Alanı Anastylis Çalışmaları.

Resim 9: Kuzey Sur Hattı Temizlik Çalışmaları.

Resim 10: Güney Sur Hattındaki Yuvarlak Kule Temizlik Çalışmaları.

Çizim 1: Zeus Lepsynos Tapınağı Çalışma Alanları.

MALAZGİRT KALESİ KAZILARI

Adnan ÇEVİK*

Kemalettin KÖROĞLU

Ahmet Oğuzhan KARAÇETİN

Mehmet Sait SÜTCÜ

Selver ASLAN

Malazgirt yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ışığında Urartulardan başlayarak Pers, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu, Osmanlı gibi pek çok devlet ve medeniyete ev sahipliği yapmış bir kale şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. 26 Ağustos 1071’de gerçekleşen büyük zaferin galibi Türkler içinse simgesel bir anlam taşımaktadır. “Türklerle Anadolu’nun kapılarını açan savaş” metaforu bu simgesel anlamın ifadesi olarak literatürde yerini almıştır.

Günümüz Türkiye’sinin doğu illerinden Muş iline bağlı bir ilçe merkezi olan Malazgirt, Yukarı Murat havzasına hâkim bir noktada kurulmuştur (Harita: 1). Bu konum, Malazgirt’e kuzeyindeki Aras Vadisi ile güneyindeki Van Gölü havzası arasında bir intikal kuşağı avantajı sağlamaktadır. Doğudan batıya uzanan yolların kontrol noktasında olan Malazgirt jeostratejik konum açısından da avantajlıdır. Murat Nehri’nin dirsek yaparak batıya döndüğü noktanın doğusunda 1540 metre yükseltide, bazalt bir platonun eteğinde kurulan şehir (Harita: 2), Süphan Dağı’ndan akan lavların oluşturduğu sert siyah bazalt taştan çift sıra surla çevrilmiştir. Bu durum Malazgirt’i tarih boyunca güçlü devletlerin orduları için önemli bir stratejik nokta haline getirmiştir. Nitekim yazılı kaynaklardan takip edildiği kadarıyla Urartulardan başlayarak Osmanlı Dönemi’ne kadar Malazgirt askeri yönüyle öne çıkmış bu da ona ordugâh şehir hüviyeti kazandırmıştır.

Malazgirt, günümüze tarihi dokusunda yaşadığı büyük tahribatlarla ulaşmıştır. Yaşanan tahribatlar bu kadim şehir hakkında bilgi edinmemizi zorlaştırmaktadır. Şehrin fiziki

* Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kötekli, 48000 Kötekli-Muğla/TÜRKİYE, HYPERLINK "mailto:cadnan@mu.edu.tr" cadnan@mu.edu.tr, ORCID 0000-0001-8119-8351

Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU, Marmara Üniversitesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, 34722 Kadıköy-İstanbul/TÜRKİYE, HYPERLINK "mailto:kemalettin@marmara.edu.tr" kemalettin@marmara.edu.tr, ORCID 0000-0003-0933-5336

Dr. Ahmet Oğuzhan KARAÇETİN, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 35100 Bornova-İzmir/TÜRKİYE, HYPERLINK "mailto:oguzhankrcn@gmail.com" oguzhankrcn@gmail.com, ORCID 0000-0002-1688-6657

Dr. Mehmet Sait SÜTCÜ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 48000 Kötekli-Muğla/TÜRKİYE, HYPERLINK "mailto:mehmetsutcu@mu.edu.tr" mehmetsutcu@mu.edu.tr, ORCID 0000-0001-6890-8945

Selver ASLAN, Doktora Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, 451410 Yunussemre-Manisa/TÜRKİYE, HYPERLINK "mailto:selver.aslan89@gmail.com" selver.aslan89@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3000-4435.

konumuna ilişkin elimizdeki yegâne tarihi kayıtlar; doğu kısmı üç sıra, geriye kalan kısımları ise iki sıra surla çevrili, aynı zamanda iyi tahkim edilmiş bir de iç kaleye sahip kale şehir tasvirinden ibarettir. Şehrin geriye kalan fiziki konumu ile ilgili kayıtlar son derece sınırlıdır. Bu sınırlılık ancak 19. yüzyıl'ın sonlarında Malazgirt'i ziyaret eden İngiliz coğrafyacı Harry Finnis Blossie Lynch'in verdiği bilgilerle nispeten giderilebilmektedir (Lynch, 1901, II ss. 269-272). 1897 yılında Malazgirt'e gelen Lynch şehrin fiziki dokusu, sur, kapı, burç ve şehrin içerisindeki mimari unsurlarına ilişkin sınırlı ancak son derece kıymetli bilgiler vermiş ayrıca bu bilgileri şehrin fiziki yapısını gösteren bir kroki ile de zenginleştirmiştir (Figür: 1).

Yukarıda da ifade edildiği üzere tarihi kaynaklarda güçlü surlara sahip bir şehir olarak tasvir edilen Malazgirt kale şehri, maalesef bu yapısını günümüze kadar koruyamamış, iç kale restorasyonlarla da olsa büyük oranda ayakta iken şehir surlarının çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bunda hiç şüphesiz zamanın tahribatının yanı sıra depremler de etkili olmuştur. Bunların içinde en yıkıcısı 1903 yılında yaşanan büyük Malazgirt depremidir. Deprem sonrası şehrin fiziki konumu hakkında iki inceleme daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki bir diğer batılı araştırmacı olan T. A. Sinclair'ın (Sinclair, 1987, ss. 286-87) 1980 yılına ait Malazgirt gözlemlerini içeren inceleme notlarıdır. Bu notlar fotoğraflarla desteklenmektedir. Bu notlara ilaveten şehrin surları üzerindeki tek yapı kitabesinin fotoğrafıdır ki bu da kuzey sur duvarları üzerinde yer almaktadır (Figür: 2). 13. yüzyıla, ait olan kitabe kule ve sur yapısının tarihi konusunda da bir fikir vermektedir.

Şehrin tarihi kimliği ile ilgili ilk ve tek Türkçe araştırma ise Rüçhan Arık'ın 17 Temmuz-4 Ağustos 1987 tarihlerinde sanat tarihi bölümü öğretim elemanlarından oluşan bir ekiple Malazgirt sur içinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmasıdır. Rüçhan Arık ve beraberindeki ekip iç kale ve surlar, şehirdeki yapılar, ibadet yerleri, buluntularla ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Tüm bu kalıntıları çift sıralı olduğu anlaşılan, aralıklarla yerleştirilmiş çeşitli planlardaki burçlarla desteklendiğinden bahseder (Arık, 1987, s. 253).

Malazgirt Savaşı gibi tarihin akışını değiştiren büyük bir zafere şahitlik eden ve bu savaşın yapılmasının da ana sebebi olan bu kadim şehrin, yeterli akademik ilgi görmemesi büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Elimizdeki sınırlı kaynak ve çalışmalar şehrin tarihsel ve ulusal değerinin kavranamamasına da yol açmıştır. Yaşanan bilimsel eksikliğin giderilmesi ve Malazgirt'in hak ettiği değere kavuşması adına 2020 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün desteği ile Ahlat Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında, Prof. Dr. Adnan Çevik'in bilimsel danışmanlığında 12 üniversiteden 40'a yakın akademisyenin katılımıyla bir projeye imza atılmıştır. "Malazgirt Savaş Alanının Tespiti, Tarihi ve Arkeolojik Yüzey Araştırması" adıyla başlatılan proje yalnızca Anadolu'nun Türkiye oluşu sürecini başlatan Malazgirt Savaşı'nın gerçekleştiği alanın, interdisipliner bir bakış açısıyla, çağdaş teknolojik imkânlar kullanılarak olabildiğince kesin sınırlarla tespit edilmesini değil aynı zamanda Malazgirt'in yerinde, gerçek zamana ve mekâna bağlı kalınarak görünür kılınması amaçlamaktadır.

MALAZGİRT İÇ KALESİ'NDE İLK ÇALIŞMALAR

Yerleşim tarihi arkeolojik verilerle Urartu Dönemi'ne kadar giden, Orta Çağ'da bir garnizon şehir ve sınır karakolu olan Malazgirt'te bugüne kadar herhangi bir kazı çalışması yapılmamıştır. Proje ekibi tarafından 2020 yılında başlatılan yüzey araştırmasına kadar bölgede yapılan tek çalışma 1987 yılında Rüçhan Arık tarafından yapılmış olan yüzey araştırmasıdır.

Yaklaşık kırk yıllık bir suskunluktan sonra projenin attığı adım bilimsel anlamda bu suskunluğu sona erdirmesi açısından önem taşımaktadır. Ancak bu suskunluk projenin hayata geçirilmesi ile gündeme gelmiştir. Malazgirt'in eksik kalan tarihi kimliğinin ortaya konması için atılan en önemli adımdır. 1071'de cereyan eden büyük zaferin günümüze ulaşan en somut tanıklarından biri, Orta Çağ'da askeri bir üs/garnizon olarak inşa edilmiş olan Malazgirt Kalesi'dir. Ancak şehrin tarihsel anlamda taşıdığı önemin en büyük göstergesi olan şehir ve surları hakkındaki somut verilere ise yukarıda değindiğimiz üzere 19.yüzyıl araştırmacıların katkıları ile ulaşılabilmektedir. Bu noktada bu proje tarafından ilk kez başlatılan çalışmalarda tarihsel sürecin gelişimini anlatan tüm kaynaklar değerlendirilmiş ve incelenmiştir. Bunun sonucunda Malazgirt ilçe merkezinde kazı çalışmalarının yapılmasına karar verilmiştir. Malazgirt İç Kale ve Surları'nın planı teknik anlamda en doğru şekli ile ilk kez yine proje ekibi tarafından çıkarılmıştır (Figür: 3). Şehir planının 3d modellemesinin yapılması (Figür: 4), şehrin surlarının, surlar üzerindeki burç, kule ve kapılarının belirlenmesi ve ortaya çıkarılması önemli bir gelişmedir. Malazgirt'i kuşatan surlar tarih boyunca kuşatmalara, depremlere ve bilinçsiz inşa faaliyetlerine maruz kalmıştır. Daha az korunmuş olan iç surun büyük bölümü sökülerek bahçe duvarı ve bina yapımında kullanılmıştır. Yapılan restorasyon çalışmaları da surun yapısının büyük ölçüde değişmesine, orijinallliğini kaybetmesine neden olmuştur. Malazgirt surları en geniş noktada 650x475 metre genişliğindedir ve surlardan yerleşmeye giriş sağlayan kuzey, güney ve batı yönlerde olmak üzere en az üç ana kapının olduğu görülmektedir. Şehrin daha iyi korunmuş olan dış surlarının duvarlarının kalınlığı 2 ile 2,30 metre arasında değişmekte olup bu surların yüksekliği yer yer 10 m'yi bulmaktadır. İç Kale'yi kuşatan surlar ise sadece İç Kale'nin bulunduğu doğu kısımda sağlam kalabilmiştir.

MALAZGİRT İÇ KALESİ VE SURLARI

Malazgirt ve çevresinde Türklerin hakimiyet kurduğu çağda kesintisiz bir şekilde kullanılarak günümüze ulaşan en çarpıcı yapı İç Kale ve şehri çevreleyen surlardır (Pektaş, 2022, s.64). Şehrin yüksek noktasında yer alan Malazgirt İç Kalesi, yerleşmenin doğusunda güneydoğu-kuzeybatı yönünde doğudan batıya doğru alçalan eğimli bir alanda inşa edilmiştir (Figür: 4). İç Kale'ye giriş, batı duvarın kuzey köşesine kaydırılmış kapıyla sağlanmaktadır. Boyutları 144x73 metre, kapladığı alan bir hektardan küçük (0.75 hektar) olan İç Kale'nin doğusu çift sıra surla desteklenmektedir. Kaleyı kuşatan surların büyük bölümü restore edilmiştir. İç Kale'nin doğusunu kuşatan dış surda 7 kule, iç surda ise 3 kule bulunmaktadır. (Köroğlu; Sütçü, 2022, s.85). İç Kale'nin en belirgin bölümü güneydoğu köşedeki kulesidir. Gözetleme amacı da taşıdığı anlaşılan bu kule diğerlerinden daha yüksek ve büyüktür. Surlar

üzerinde gözlemlenen birbirine 30 metre aralıklarla yerleştirilmiş 46 kule mevcuttur. Ancak tahrip olmuş bölümler de hesaba katılırsa bu sayının 52 ye kadar çıktığını söylemek mümkündür (Koroğlu; Sütcü, 2022, s.85). Ayrıca kuzey surunda, bir üçgen ve onun güneybatısında bir de dörtgen kulenin varlığı tespit edilmiştir. Bu kulelerin farklı dönemlerde surda yapılan tamirat ve restorasyon evrelerinin ürünü olduğu anlaşılmaktadır.

Malazgirt'in dış sur yapısından günümüze ulaşabilmiş orijinal bölümlerinde yapılan incelemeler Malazgirt surlarının en az üç farklı dönemde büyük onarım ve yenileme süreci geçirdiğine işaret etmektedir (Figür: 5). İç Kale surlarının erken evresinde sur duvarında kullanılmış olan bazalt taşlar işçilik yönünden zayıftır ve yatay sıralar halinde değildir. Surların köşeleri ve kenarları düzeltilmemiş olup surlarda kullanılan büyük taşların araları Horasan harcı ile doldurulmuştur. İkinci evrede ise surlar, kare ve dikdörtgen formunda kesilmiş taşlar ile inşa edilirken bu taşlar ilk evreden daha küçük ve ortalama 50-60 cm kadardır. Restorasyonla yenilenmiş bölümler dışında, günümüzde ayakta olan surların büyük bölümü bu evrede inşa edilmiştir. Kenarları düzgün kesilmiş, köşeleri oval bırakılmış olan bazalt taşlar duvara yatay şekilde yerleştirilmiştir. Köşelerde oluşan boşluklara Horasan harcı ile taş parçaları sıkıştırılmıştır. Üçüncü evrede tamir izleri belirgin olarak, kuzeyde üçgen kulenin çevresinde görülmektedir. Özgün taş işçiliğinden eser bulunmamaktadır.

Orta Çağ kale şehirlerinde iç kalenin yönetim merkezi olması sebebiyle çalışma sahası olarak burası belirlenmiştir. Bu nedenle bu alanda yapılacak olan çalışmaların Malazgirt'in siyasi olduğu kadar sosyal tarihine de ışık tutacağına taşıdığımız inanç bu çalışmaların başlamasındaki yola çıkış noktamızdır.

YÜRÜTÜLEN TEMİZLİK VE SONDAJ ÇALIŞMALARI

2022 yılı ağustos ayında farklı disiplinlerden alanında uzman akademisyenlerin önderliğinde İç Kale'de jeoradar çalışmaları yapılmış ve sonrasında Malazgirt İç Kale ve surları'nda temizlik ve sondaj çalışmalarının başlatılmasına karar verilmiştir. İç kısmı taşıma toprakla doldurulmuş, modern ev yapılarının kalıntı ve çöplerinin de bulunduğu İç Kale'de öncelikli hedef bu yığın toprağın alınarak stratigrafinin ortaya çıkarılması olmuştur. Jeoradar çalışması sonucunda birbirine bitişik nizamda inşa edilmiş mekânların keşfi önemli bir gelişmedir. İç Mekân 1, İç Mekân 2 ve İç Mekân 3 olarak adlandırılan bu mekânların bir yapı kompleksine ait olması mümkün görünmektedir (Figür: 7-8a,b). Yapıların birbirlerine bitişik olan duvarlarının üzerinde yer alan kemer bölümleri tahrip olsa da anlaşılır durumdadır. Sondaj kazıları başladıktan sonra yığın topraktan itibaren sıklıkla Bizans ve İslami döneme ait sırlı seramik grupları ile karşılaşmıştır (Figür: 9). Bu seramik gruplarının yanında Urartu Dönemi'ne ve Demir Çağı'na ait seramiklerin de gelmesi buradaki tabakalanma vermeyen karışık toprak yapısının göstergesidir.

Yaklaşık bir ay süren çalışmalarda üç ayrı mekânda yürütülen çalışmalarda bu mekânların haricinde İM1'in batısında yer alan Nartex olduğu düşünülen bir yapı ve İM3'ün doğusunda *apsis*li bir başka yapı ile karşılaşılması merak uyandırmıştır. Nartex olduğu düşünülen alan-

da altında dolgu toprağı bulunan duvar ve karışık tabakalanma ile karşılaşmıştır. Duvarın erken dönem kilise ya da bazilikasının giriş bölümü olabileceğı düşüncesi nedeniyle derinleşme sağlanmıştır. Ancak bu yapının kilise? ile bağlantılı olup olmadığı konusunda soru işaretleri bulunmaktadır. Sonraki yıllarda yapılması planlanan çalışmalarla bu yapıya ışık tutulacaktır. İM3 nolu alanın doğusundaki *apsisli*? Olduğı düşünölen yapının doğusunda sonradan yapıldığı anlaşılan ikinci bir duvar tespit edilmiştir. Bu duvarın 50 cm batısında taş duvar yapısı içerisinde *pithos* (Figür: 10a) ele geçirilmiştir. Taş duvar yapısı içindeki *pithos* içinde hem kemik parçaları hem de yoğun yanık siyah küller bulunmaktadır. *pithos*un hemen altında ortası delik yuvarlak bir forma sahip bir adet taş (ezgi taşı?) (Figür: 10b) ele geçmiştir. 5 cm kalınlığa ve 44 cm çapa sahip olan bu taşın oldukça ağır bir kütlesi bulunmaktadır. Bu ağır kütle aynı zamanda buğday ezmekte kullanıldığı düşüncesini de akla getirmiştir. Çok sayıda hayvan kemiğinin ve çöp kalıntısının da yer alması karışık toprak yapısının göstergesidir. Bu üç ayrı mekân benzer unsurlar barındırmakla birlikte İç Kale'nin mimari yapı kompleksi yapısı içerisinde nereye ait olabilir sorusunu da gündeme getirmiştir. Önümüzdeki süreçte yapılması planlanan çalışmalarla sorulara cevap aranmaya devam edilecektir.

Malazgirt İç Kale ve Surlar, temizlik ve sondaj çalışmalarının bir sonraki çalışması bir yıl sonraki süreçte 2023 yılı ağustos ayı itibarı ile kalenin kuzeybatı tarafında yer alan surlara paralel olarak yapılmış Han? olduğı düşünölen alan ve çevresinde başlatılmıştır. Temizlik ve sondaj çalışmalarının bu alanda yapılmasının nedeni Malazgirt şehir surları içerisinde ayakta kalmış tek örnek yapı olmasıdır. Proje ekip üyelerinin katılımı ile belediye tarafından satın alım süreci yapılmadan resmi kayıtlarda Şemsiye Altınmakas'ın evi olarak görölen dört farklı parselde kazı ve sondaj çalışmaları yapılması planlanmıştır. Kale yapısı üzerindeki burçlar temel alınarak alan A, B, C ve D olarak sınıflandırılmıştır (Figür: 11). A alanı han yapısını, B alanı hanın çevresindeki modern yapıların olduğı alanı C ve D alanı ise burçları temsil etmektedir. (Figür: 12a,b). At nalı formuna sahip iki burç yapısı diğör çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Çalışmalarda öncelikli olarak tonozlu bir yapıya sahip han yapısının çevresindeki yığın topraktan örtü kaldırılmış, dıştan dört tarafı dahil olmak üzere iç kısmında temizlik çalışmaları yapılmış ve çöplerden arındırılmıştır. (Figür: 13a,b). İş güvenliği önlemleri açısından han yapısının üst ve yan duvarlarında yerinden oynamış taşların da sabitlenmesini sağlamak amacıyla han yapısı içerisine iskele kurum işlemi gerçekleştirilmiştir. Han yapısının taşları mimar ve arkeolog ekip üyeleri tarafından tek tek ölçöleri alınarak kayda alınmış, teknik çizimleri yapılmıştır. Mekânın rekonstrüksiyonu yapılmıştır (Figür: 13c,d). İçerisinde insitu halinde karşılaştığımız mimari unsura ait olduğı düşünölen taş blokları fotoğraflanıp belgeleme işlemi tamamlanmıştır. Taşlar üzerindeki desenler ve yazılar incelenmek üzere teslim işlemi gerçekleştirilmiştir.

Bu alanların seçilmesindeki en büyük etken kale şehirlerde burçların savaşın ve çatışmanın izlerinin en yoğun taşıyan unsurlar olmasıdır. Bu burç yapıları içerisinden gelen tandıra ait yanık izleri modern zamanda da bu alanlarının kullanıldığının göstergesidir. Ayrıca çok sayıda Orta Çağ ve İslami Dönem'e ait seramik grubuyla karşılaşılması ilgi çekicidir. Bu

alanlardan şehirde erken dönemlerde varlığını bildiğimiz Urartu mal gruplarıyla karşılaşılması da önemlidir.

Beşinci yılında çalışmalarına tüm hızıyla devam eden projemiz imkânları ölçüsünde ilerleyen yıllarda şehir sur ve burçlarının açığa çıkarılması için kazı çalışmalarını sürdürecektir. Önümüzdeki süreçte çalışmalar özellikle orijinallliğini koruyan güney burçlarında planlanmaktadır. Malazgirt şehri ve surlara ilişkin yeni buluntular ışığında çalışmalar derinleşecek ve ilerleme sağlanacaktır. Büyük zafere tanıklık eden bu yerleşimin Türk tarihinde gerçek değerini kazanması için Türkiye’de ilk kez gerçekleştirilen bir proje olan savaş alanı arkeolojisi projesi ile tarihsel önemini kazanacağına dair inanç taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- Arık, R. (2016). Malazgirt ve Çevresi Yüzey Araştırması. *SEMA*. 1. ss. 249-273.
- Attaleiates, M. (2012). *The History*, trans. Anthony Kaldellis and Dimitris Krallis, Dumbarton Oaks Medieval Library. Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press.
- Buchner, V. F. (1970). Malazgirt, *İslâm Ansiklopedisi*. S: VII. ss. 239-241.
- Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*. (2013-2016). (Hazırlayanlar, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Friendly, A. (1981). *The Dreadful Day The Battle of Mantzikert*. London: Hutchinson.
- Köroğlu, K, Sağlamtimur, H. (2021). Eskiçağ’da Malazgirt ve Çevresi: MÖ İkinci ve Birinci Binyılda Göçlerin ve Göçerlerin Çekim Merkezi. *Aktüel Arkeoloji*, S: 83 (Kasım-Aralık). ss. 46-80.
- Köroğlu, K, Sütcü, M.S. (2021). Malazgirt: Bir Ortaçağ Garnizonu ve Surlar. *Aktüel Arkeoloji*. S: 83 (Kasım-Aralık). ss. 80-102.
- Lynch, H.F.B. (1901). *Armenia: Travels and Studies (II: The Turkish Provinces)*. London: Paternoster Row New York and Bombay.
- Nicolle, D. (2013). *Manzikert 1071: The breaking of Byzantium*. Illustrated by Christa HOOK. Oxford: Osprey Publishing. Campaign. 262.
- Pektaş, K. (2022). Malazgirt’te Türk Devri Eserleri. *Aktüel Arkeoloji*. S: 83 (Kasım-Aralık). ss. 60-71.
- Sütcü, M.S. (2022). Bizans’ın Doğu Sınırında Bir Ordugâh ve Surları: Malazgirt (Ed. Dr. Öğr. Üyesi Fatih Sancar, Doç. Dr. Aygül Uçar, Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Erdoğan). *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. 2-3 Aralık. ss. 313-331.
- Vryonis, (1992). *The Greek and Arabic Sources on the Battle of Mantzikert, A.D. 1071. Byzantine Studies: Essays on the Slavic World and the Eleventh Century*. ss. 125-140.

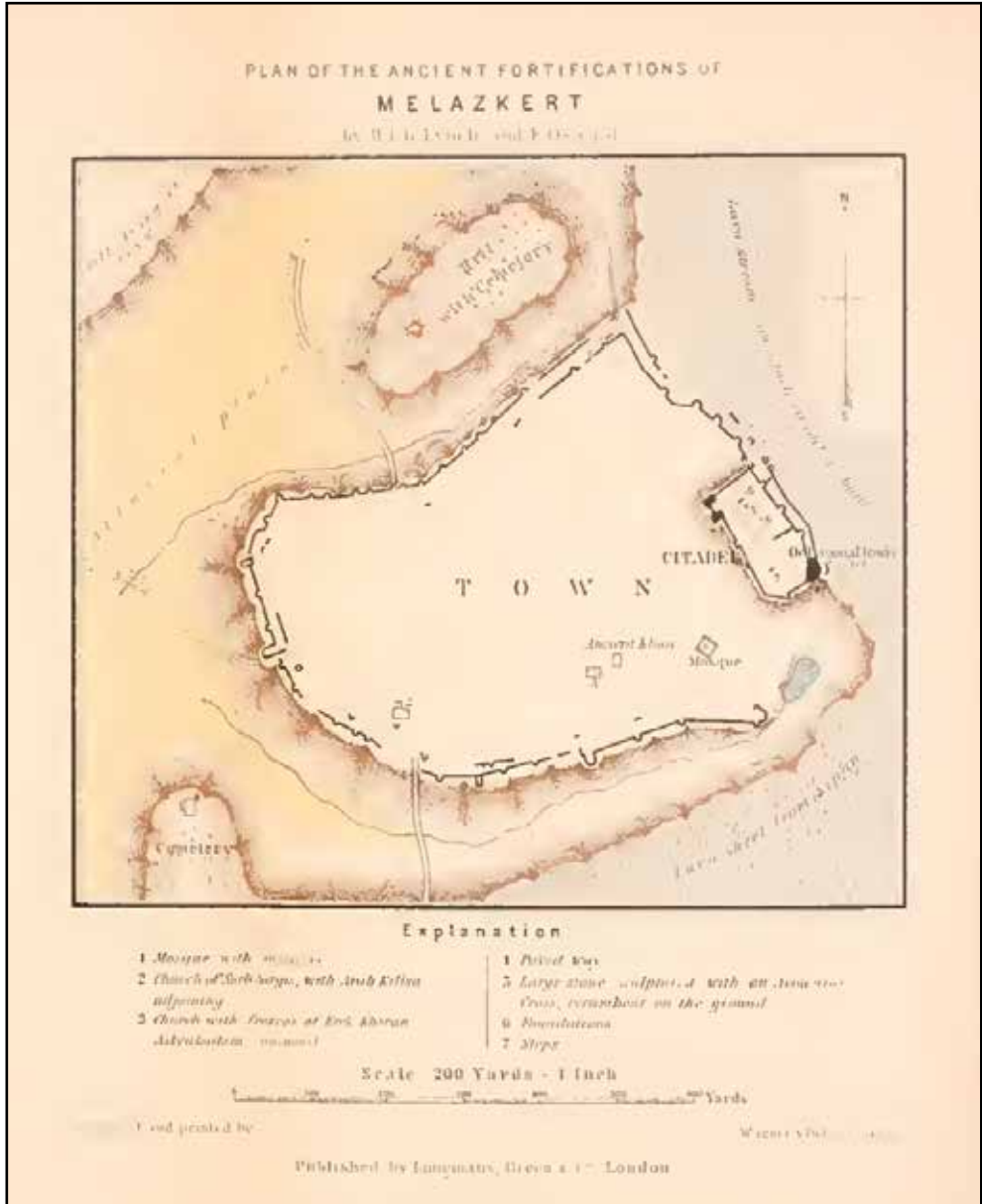
EKLER

Harita 1: Malazgirt Garnizon Şehrinin Konumu

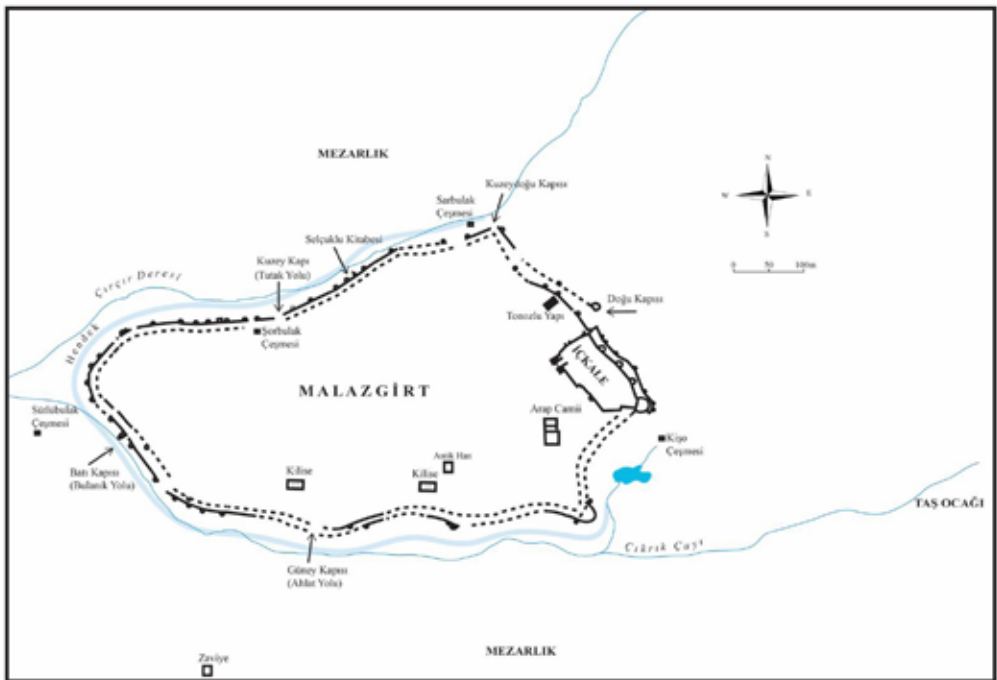
Harita 2: Malazgirt Platosu

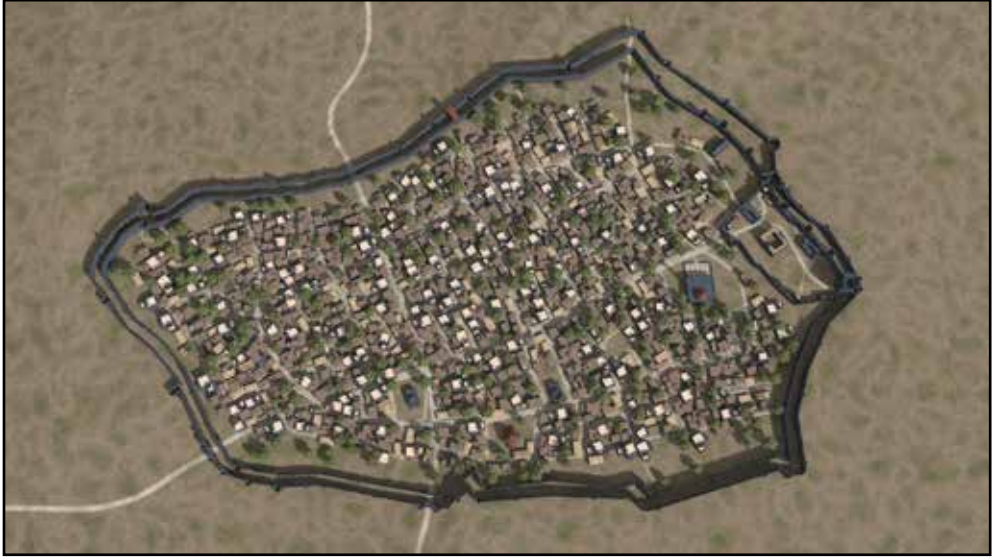
Figür 1: H.F.B Lynch'in Malazgirt 19.Yüzyıl Sonlarında Malazgirt için Yaptığı Kroki

Figür 2: Malazgirt Surları Üzerindeki Selçuklu Dönemi'ne Tarihlenen Yapı Kitabesi

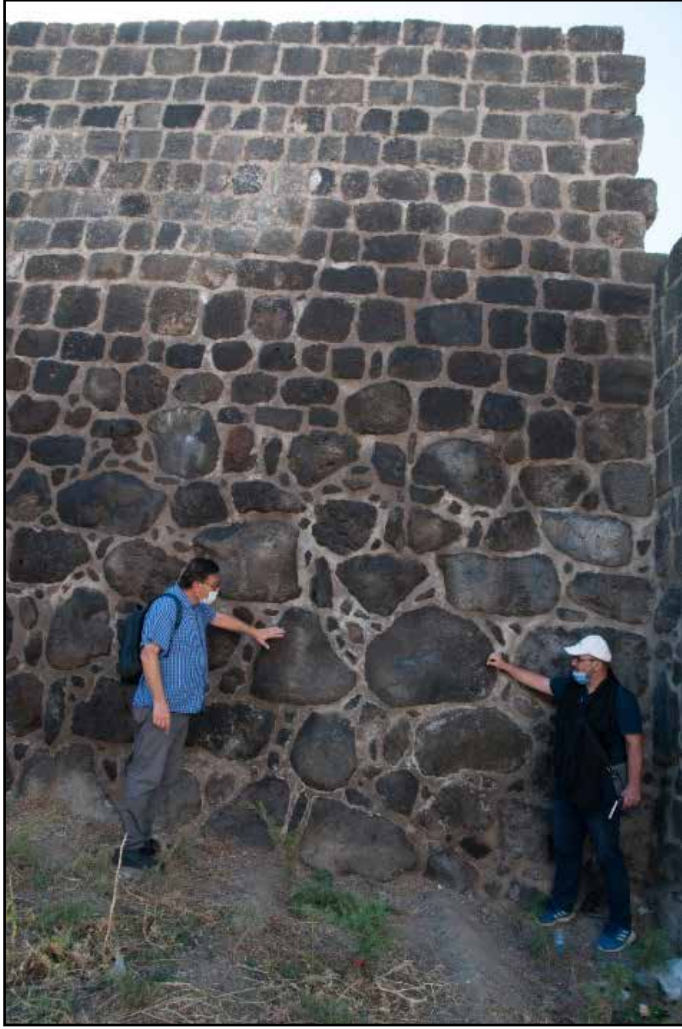
Figür 3: Malazgirt Şehir Planı

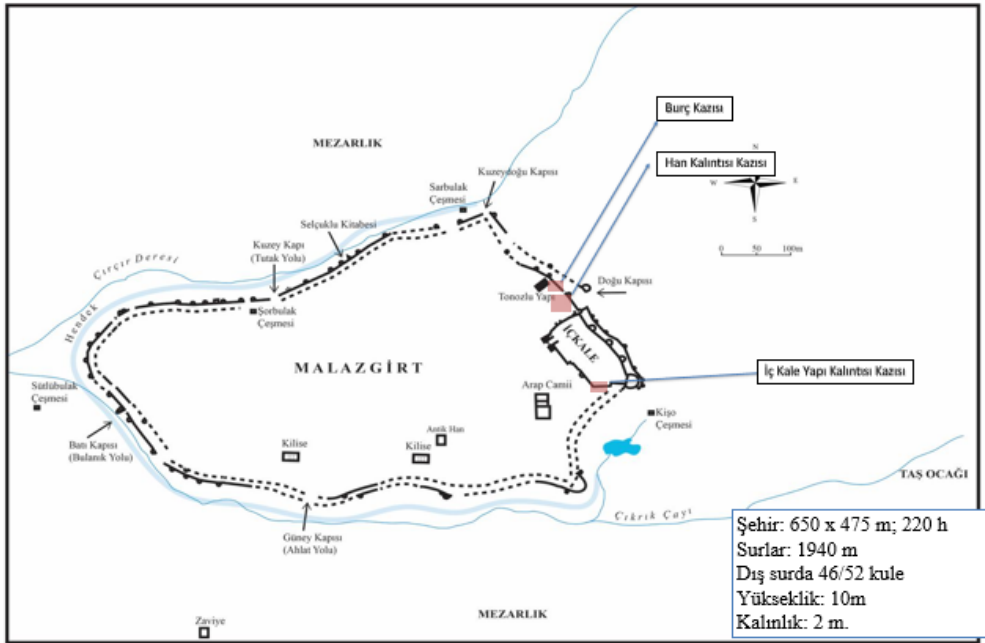
Figür 4: Malazgirt'in 3d Modellemesi

Figür 5: Malazgirt İç Kale ve Surları'nın Hava Görüntüsü

Figür 6: Malazgirt İç Kale ve Surları'nın Gelişim Evreleri

Figür 7: Malazgirt İç Kale ve Surları'nda Yürütülen Kazı Çalışmaları

Figür 8a,b): Malazgirt İç Kale ve Sur Kazıları; İM1-İM2-İM3 No'lu Mekânlar

Figür 9 : Malazgirt İç Kale ve Sur Kazıları'nda Ele Geçen Seramik Grupları

Figür 10a): Malazgirt İç Kale ve Sur Kazıları'nda İM3'ün Doğusunda Ele Geçen *pithos*

b): Malazgirt İç Kale ve Sur Kazıları'nda İM3'ün Doğusunda Ele Geçen Ezgi Taşı?

Figür 11: Han ve Çevresinde Yapılan Temizlik-Sondaj Çalışmaları'nda Belirlenen A, B, C, D Alanları

Figür 12a): İç Kale'nin Kuzeybatısında Yer Alan Burçlardan Görünüm

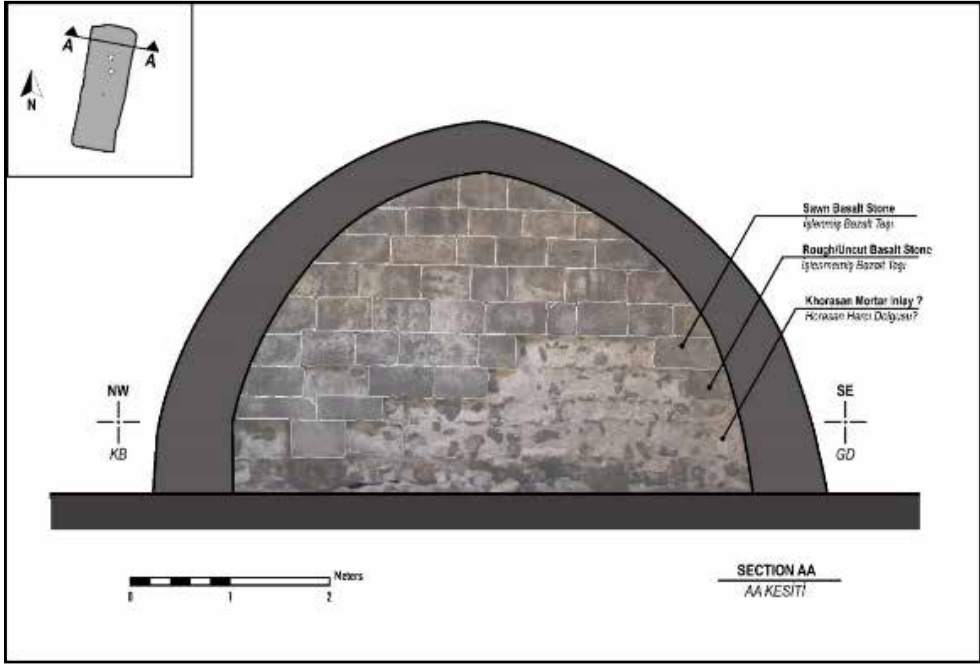
Figür 12b): İç Kale'nin Kuzeybatısında Yer Alan Burçlardan Görünüm

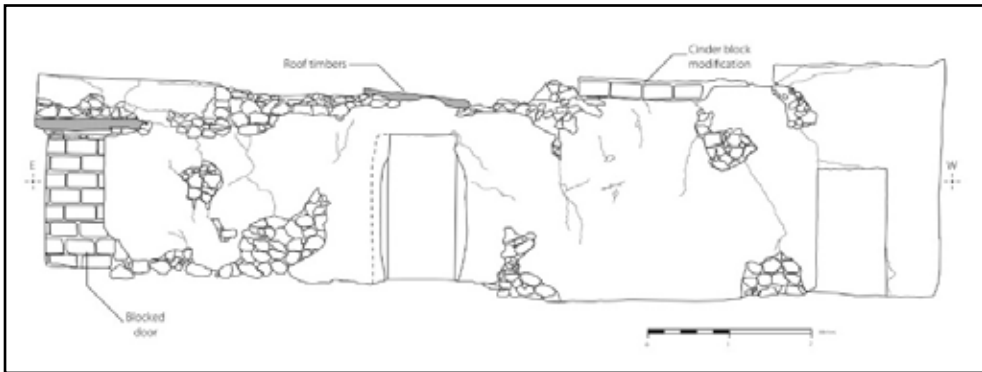
Figür 13-a): Malazgirt Kalesi Han ve Çevresinde Yapılan
Temizlik ve Sondaj Çalışmaları--Temizlik Öncesi

Figür 13-b): Malazgirt Kalesi Han ve Çevresinde Yapılan
Temizlik ve Sondaj Çalışmaları-Temizlik Öncesi

Figür 13-c): Han Yapısının Kesit Çizimi (Çizim Gizem Aksoy)

Figür 13-d): Han Yapısının Rölevesi (Çizim Gizem Aksoy)

Figür: 13

KURUTLU FOSİL LOKALİTELERİ KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Ahmet Cem ERKMAN*

Ali TAŞ

Elçin ŞENER

Kurutlu Fosil Lokaliteleri Kazısı Kırşehir İli, Kaman İlçesi, Savcılı Büyük Oba-Kurutlu Köyü Lodalı Tepesi mevkiinde I, II ve VI no'lu lokalitelerde (Resim: 1) deniz seviyesinden yaklaşık 850 metre yükseklikte gerçekleştirilmektedir. Çalışma alanı, Çankırı-Çorum Havzası'nın güney ucunda yer almaktadır. Hirfanlı Barajı çevresinde mevsime bağlı olarak baraj suları altında kalan ve hızla tahrip olan fosilli lokalitelerin kurtarılması ve fosillerin bilimsel çalışmalarının gerçekleştirilmesi projenin en önemli amacını oluşturmaktadır. Tescillenen VI nolu lokalitede devam eden çalışmanın ilk verileri bu alanın Kurutlu I ve II lokalitelerinin yanal devamı olduğunu niteliğindedir. 6 Nolu lokaliteye ait faunanın analizi Kurutlu faunasına olan benzerliği/farklılığı ortaya koymaktan ziyade içsel olarak homojen fakat artzamanlı gelişen (diachronique) bir litostratigrafi birimi ortaya çıkarması açısından da önemlidir. I ve II nolu lokalitelerin petrografik özellikleri, fosillerin bir nehir sisteminin proksimal taşkın ovasına uzak bir alüvyon yelpazesinde biriktiklerini göstermektedir. Paleotopraklar ve kırmızı yatakların yanı sıra organik madde eksikliği ve özellikle bitki kalıntılarının azlığı, bölgenin günümüz iklim koşuluna biraz benzeyen ancak kış aylarında sıfır derecenin altına inmeyen kuru karasal ortamı işaret ettiği düşünülmektedir. Fosil içeren istiflere kırmızımsı, çakıllı ve kumlu çamur taşları hakim olsa da Kurutlu'da bulunan fosiller kalsit çimentolu çakıllı kumtaşları, çeşitli masif yumrulu yaygın kireçtaşı yatakları arasında ara katkılı olan sediman içinde yer almaktadır. Fosil içeren alan yüksek dereceli metamorfik tortul kayaçlar ve mermer ara katmanlarından oluşan Kırşehir masifinin metamorfik kayaları üzerinde uyumsuz olarak bulunmaktadır. Fosilleri içeren kaya birimleri, Orta Anadolu'da geniş alanlarda yüzeyleyen kıtasal kırmızı kırıntılılarla karakterize edilir. Baraj sularında meydana gelen mevsimsel aktivasyonlar fosillerin yapısını bozarak tahribat yaratmaktadır. Çalışmalar yaklaşık 6 m horizontal kalınlığa sahip lokalitede 1x1 metre grid metodu sistemi-ne göre 30 açmada gerçekleştirilmektedir (Resim: 2). Açığa çıkan fosiller tüm işlemlerden önce 3D Lidar teknolojisiyle alan taraması yapıldıktan (Resim: 3) sonra uygun kimyasallar yardımıyla koruma altına alınmış ve ihtiyaç duyulması halinde ise alçı ceket uygulaması yapılarak (Resim 4) laboratuvarında çalışılmak üzere transferi gerçekleştirilmiştir.

* Prof.Dr. Ahmet Cem ERKMAN, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Bağbaşı-Kırşehir/TÜRKİYE; e.posta: acerkman@ahievran.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3382-1019.
Ali TAŞ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Bağbaşı-Kırşehir/TÜRKİYE; e.posta: alitas.paleo@gmail.com. ORCID:0000-0002-2066-6075.
Elçin ŞENER, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Bağbaşı-Kırşehir/TÜRKİYE; e.posta: elcinn.sener@gmail.com. ORCID:0000-0002-4127-0766.

BULGULAR

2023 yılı sezonunda Geç Miyosen dönemine tarihlendirilen oldukça ender ve farklı sayılabilecek zürafalar (Giraffidae), gergedanlar (Rhinocerotidae), hortumlular (Proboscidea), sırtlanlar (Hyaenidae), kedigiller (Felidae), atlar (Equidae), boynuzlugiller (Bovidae), kaplumbağalar (Testudinidae), kuyruksuz büyük maymunlar (Hominoidea) ve domuzlara (Suidae) ait fosil parçaları tespit edilmiştir. Alanda omurgalı fosilleri dışında herhangi bir organik madde bulunmamıştır. Grid sistem noktaları ve değerleri alındıktan sonra blok içindeki fosillerin matriks temizliğinden sonra taksonomisi kayda girmektedir. Ayrıca diğer koşullardan da olumsuz etkilenmemesi için çok özel olan kimyasal solüsyonlarla desteklenmiştir. Çankırı-Çorum havzası fauna ve vejetasyon yapısı Miyosen boyunca kısa ve uzun dönemli büyük çevresel değişimlerden oldukça etkilenmiştir. Kurutlu faunasının yansıtaacağı özelliklerin iyi anlaşılması Anadolu'nun Yunanistan ve İran biyoprovinsi benzerlik indeksi diyagramında hedeflenen sonuçlara ulaşılmasında önem arz etmektedir. Ek olarak lokalitelerin sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, subtropik orman örtüsünün yazın yeşil savanalara ve bazen de tamamen kuruyan step alanlara dönüşmesi hipotezi Kurutlu Kazısı formasyonunun paleoekolojisi ile test edilme imkânı bulacaktır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Anadolu faunasını milyonlarca yıl boyunca süregelen memeli göçlerini coğrafik ve iklimsel parametreler başta olmak üzere birçok faktör etkilemiştir. Küresel ya da bölgesel göç dalgaları Neojen dönem boyunca faunal değişimlerin ve göç yollarının anlaşılması açısından önemlidir. Geç Miyosen döneminde, Asya ve Afrika'dan gelen çok sayıda memeli taksonu Anadolu ve Balkan Yarımadası üzerinden Avrupa'ya ulaşırken Batı-Orta Avrupa memeli taksonları, doğuya göçleri için tekrar aynı bölgeleri kullandılar (Van Der Made vd.,2013,s.106;-Taş ve Erkman,2020,s.87). Bu iki coğrafik bölge memeli göçünün anlaşılması ve biyostratigrafik tanımlama için oldukça önemlidir. Doğu Akdeniz'deki Kurutlu Fosil lokaliteleri Geç Miyosen taksonlarının paleobiocoğrafik dağılımının tarihlendirilmesi ve biyostratigrafi ile ilişkilendirmesi açısından önem arz etmektedir (Bernor vd.,1996,s.137; Kaya vd.,s.72). Özellikle hominoid başta olmak üzere önemli fosil buluntularının ele geçtiği Çankırı-Çorum havzasının güney kısmını oluşturan Kurutlu Formasyonu özellikle Anadolu doğa tarihi için eşsiz bir kompozisyonudur. Orta Anadolu'da hominoid veren bölgeler birbirinin devamı ve birbirini tamamlar niteliktedir. Ayrıca çok nadir ele geçen hominoid buluntusu başta olmak üzere diğer omurgalı fosil buluntularının ışığında Anadolu'nun doğa tarihi ve doğal mirası açığa çıkarılıp korunması için önemli bir adım gerçekleştirilmektedir. Fosil kayıtları, Anadolu doğa tarihi ve doğal miras kayıtlarına ait paleobiyostratigrafik çalışmaları şekillendirecektir. Fauna elemanlarının yansıttığı özellikler paleoekolojik bağlamda değerlendirildiğinde, Anadolu, Yunanistan ve İran biyoprovinsinin yapılan Giraffidae, Rhinocerotidae, Proboscidea, Hyaenidae, Felidae, Equidae, Bovidae, Testudinidae, Hominoidea Suidae benzerlik indeksi diyagramında da belirli sonuçlara ulaşılmaktadır (Bonis ve Koufos,1997,s.317;Koufos,2003,s.343;Suwa vd.,2016,s.373) .Doğu Akdeniz'deki Neojen biyostratigrafisi tek bir

lokaliteyle çözülemez. Bu nedenle Kurutlu Kazısının temel amaçlarından diğeri ise mevcut Doğu Akdeniz Neojen verilerinin diğeri lokalitelere ait verilerle karşılaştırmasıdır.

TEŞEKKÜR

T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığına (P4-1106 ve TP4-1651 nolu projeler); Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörlüğü, BAP koordinatörlüğüne (FEF.A4.22.003 ve FEF.A4.23.001 nolu projeler); T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne; California Üniversitesine ve Kırşehir Belediye Başkanı Sayın Selahattin Ekicioğlu'na destekleri için teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Bernor, R.L., Solounias, N., Swisher, C.C. And Van Couvering, J.A. (1996). *The correlation of three classical "Pikermian" mammal faunas – Maragheh, Samos, and Pikermi with the European MN unit system*. In: The Evolution of Western Eurasian Neogene Mammal Faunas (Eds. R. Bernor, V. Fahlbusch and W. Mittmann). Columbia University Press, New York, pp. 137–154.

Bonis, L., ve Koufos, G. (1997). The phylogenetic and functional implications of Ouranopithecus macedoniensis. *Function, phylogeny, and fossils: Miocene hominoid evolution and adaptations*, 317-326.

Kaya F, Kaymakçı N, Bıbı F, Eronen J.T., Pehlevan C., Erkman A.C., Langerreis C.G., Mikael. (2016) "Magnetostatigraphy And Paleoecology Of The Hominid-Bearing Locality Corakyerler, Tuğlu Formation (Çankiri Basin, Central Anatolia)", Journal Of Vertebrate Paleontology, 36(2): Doi: 10.1080/02724634.2015.1071710.

Koufos G.D. (2003). Late Miocene Mammal Events and Biostratigraphy In The Easternmediterranean-In: Reumer, J.W.F. And Wessels, W. (Eds.), *Distribution And Migration Of Tertiary Mammals In Eurasia*. A Volume In Honour Of Hans De Bruijn - Deinsea 10: 343-371.

Suwa, G., Kunitatsu, Y., Mirzaie Ataabadi, M., Orak, Z., Sasaki, T., & Fortelius, M. (2016). The first hominoid from the Maragheh Formation, Iran. *Palaeobiodiversity and Palaeoenvironments*, 96, 373-381.

Taş, A., ve Erkman, A. C. (2020). Anadolu Miyosen Dönem Bovidlerinin Paleobiyoğrafyası ve Paleokoğrafyasının Değerlendirmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 87-102.

Van der Made, J., Gulec, E., ve Erkman, A. C. (2013). Microstonyx (Suidae, Artiodactyla) from the Upper Miocene of Hayranlı-Haliminhani, Turkey. *Turkish Journal Of Zoology* 37: 106-122.

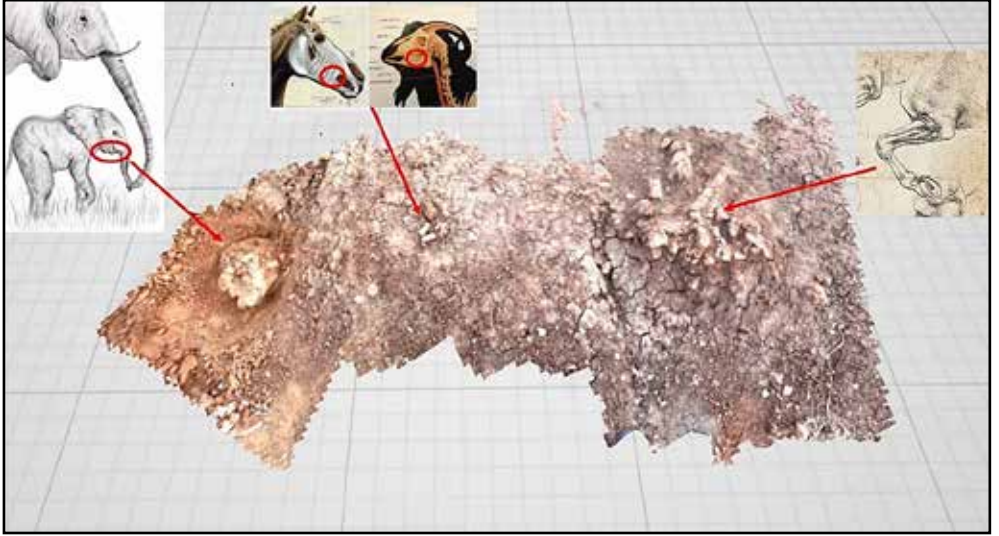
EKLER

Resim 1: I,II,III,IV,Vve VI No'lu Lokalitelerin Konumu.

Resim 2: Alandan Çalışmalar

Resim 3: 3D Lidar İle Alan Taraması ve Tespit Edilebilen Fauna.

Resim 4: Fossil İçeren İstiflerde Alçı Çeket Yöntemiyle Fossil Çıkarılması.

SEBASTOPOLİS ANTİK KENTİ 2023 YILI KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Akın TEMÜR*

İlknur GÜLTEKİN GENÇ

Sebastopolis Antik Kenti'nde 2023 kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 07/07/2023 tarih ve E-51337267-160.02.02-3955347 sayılı yazısı ile verilen izin çerçevesinde, 16/08/2023-06/09/2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar Tokat Müze Müdürü İhsan POLAT'ın başkanlığında, Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nden Doç. Dr. Akın TEMÜR'ün bilimsel danışmanlığında, Dr. Öğr. Üyesi İlknur GÜLTEKİN GENÇ, Uzman Arkeologlar, Burcu KAYA, Gözde YENİAY, Nagihan ÇAKIR, Yüksek Lisan Öğrencileri, Sinan Emre SEREN, Mehmetcan DOĞAN, arkeolog Ferdi GÜNGÖR, Arkeoloji Bölümü Öğrencisi Muhammet Ziya ESKİÇIRAK ve 14 işçiden oluşan bir ekip¹ tarafından yürütülmüştür. Çalışmalara Tokat Müzesi adına Gülhayat KAYA eşlik etmiştir.²

1. BİZANS KİLİSESİ'NDE YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR

2023 yılı kazı sezonu çalışmalarına Bizans Kilisesi'nde bitki örtüsünün kaldırılması ile başlanmıştır. Yapının genelinde tamamlanan temizlik çalışmalarının ardından Bizans Kilisesi'nin güney kesitini düzeltmek ve güney pastoforionu açığa çıkarmak amacıyla güney apsisinin hemen arkasında 2022 yılında açılan A1 açmasında çalışmalara devam edilmiştir.

A1 Açmasında Yürütülen Çalışmalar

Kilise'nin güney nefinin dış duvarı başlangıç olarak belirlenen 10x10 m'lik A1 açmasının kuzey doğusunda geçen sene yapılan kazılarda bitirilememiş olan 4x2 m'lik kısmında kazıya başlanmıştır (Resim: 1). Çalışmalar sırasında -0.23 m kotunda 1 m genişliğinde, 0.90

* Doç. Dr. Akın TEMÜR; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Samsun/TÜRKİYE; E-Posta: akintemur@yahoo.com; ORCID: 0000-0001-9777-5256

Dr. Öğr. Üyesi İlknur GÜLTEKİN; Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Tokat/TÜRKİYE; E-Posta: ilknur.gultekin@gop.edu.tr; ORCID: 0000-0001-8144-5578.

1 Uzm Arkeologlar Burcu KAYA, Gözde YENİAY, Nagihan ÇAKIR; Yüksek Lisans Öğrencileri: Sinan Emre SEREN, Mehmetcan DOĞAN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun; Arkeolog Ferdi GÜNGÖR, Arkeoloji Bölümü Öğrencisi, Muhammet Ziya ESKİÇIRAK, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Trabzon.

2 Çalışmalarımıza izin veren başta Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, kazıya maddi destek veren Tokat Valisi Sayın Numan HATİPOĞLU'na, Tokat Müze Müdürü Sayın İhsan POLAT ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, Sulusaray Kaymakamlığı ve Belediye Başkanlığı'na, Sebastopolis Dernek Başkanı Sayın Mustafa GÜLAL'a ve emeği geçen herkese teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca misafirperverliklerini bizden esirgemeyen Sulusaray halkına da minnettarız. Müze Temsilcisi Sayın Gülhayat KAYA'ya ve ekip üyesi arkadaşlarımıza çalışmaya yapmış oldukları değerli katkılardan dolayı çok teşekkür ederim.

m uzunluğunda bir duvar kalıntısına rastlanmıştır. Kamulaştırma sonrası yıkılan, yakın döneme konutlardan birine ait duvarın sol alt kısmında -1.60 m kotta 1 m uzunluğunda, 0.50 m genişliğinde ve 0.50 m çapında, mermerden bir adet sütun parçası açığa çıkarılmıştır (Resim: 2). Çalışmaların devamında aynı alanda 2.00 m uzunluğunda 2.50 m genişliğinde Bizans döneminde ait bir duvar kalıntısına daha rastlanılmıştır (Resim: 3). Açığa çıkarılan duvarın zemin seviyesine kadar devam ettiği gözlemlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar yakın dönem konutlarının, kilisenin duvarları üzerine yerleştirildiğin ortaya koymaktadır. Bu alanda zemin seviyesine ulaşıldığı için 10x10 m’lik A1 açmasının 6x4 m’lik kısmına geçilerek kazı çalışmalarına devam edilmiştir. 6x4 m olarak belirlenen açmada 2022 sezonunda -1.00 m kotuna kadar inilmişti. Bu kotta yarısı açığa çıkarılan yakın döneme ait küp, bu yıl ki çalışmalarda fotoğraflanarak açma içerisinden kaldırılmıştır (Resim: 4). Küpün kaldırılmasının ardından -1.15 m de ocak kalıntılarına rastlanmıştır. Elde edilen bu bulgulardan odanın yakın dönem konutlarında ocak, erzak deposu vb. bir işlevlerde kullanılmış olduğunu göstermektedir. Aynı alanda -1.45 m kotuna ulaşıldığında üzerinde haç bezemesi bulunan parçalanmış bir alınlık parçasına rastlanmıştır (Resim: 5). Açmada -1.70 m kotta bir adet künk ortaya çıkarılmıştır. Aynı kotta uzunluğu 3.80 m, genişliği 1.80 m, kalınlığı 0.45 m, yüksekliği ise 0.50 m olan moloz taş örgülü, harçlı bir duvar kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Daha geç bir tarihe ait olan duvarın işlevi henüz tespit edilememiştir. Çalışmalar aynı yönde -2.05 m kotunda devam ederken, yanık tabaka ve üzerinde çok sayıda kiremit parçasına rastlanılmıştır. -2.30 m kotta bir adet parçalanmış halde bazı bölümleri eksik bir *Vaftiz* teknesi bulunmuştur (Resim: 6). -2.50 m kotta gelindiğinde zemin düzleştirilerek temizlenmiş ve bu alanda çalışmalara son verildikten sonra aynı açma içinde kalan 4x4 m’lik bir alanda çalışmalara başlanmıştır (Resim: 7). Bu alanda yürütülen çalışmalarda -0.10 m kotta 3.80 m uzunluğunda, 1.10 m genişliğinde yakın döneme ait konutlardan birinin temellerine ait duvar kalıntısı açığa çıkarılmıştır. -0.75 m kotta inildiğinde açmanın kuzeyinde yine yakın döneme ait 2.60 m uzunluğunda, 0.40 m genişliğinde bir başka duvar kalıntısı daha açığa çıkarılmıştır. Duvarın ölçülebilen yüksekliği 0.40 m’dir. Duvar fotoğraflanarak kaldırılmıştır. -1.10 m kotta açmanın güney kısmında 2.40 m uzunluğunda, 1.00 m genişliğinde bir duvar kalıntısı açığa çıkarılmıştır (Resim: 8). Duvarın ölçülebilen yüksekliği 0.50 m’dir. -1.40 m kotta gelindiğinde yoğun çatı kiremidi ile karşılaşmıştır. Açmanın kesitinde günümüze ait kalıntıların varlığı gözlemlenmektedir. Açmanın doğu kısmında, -1.75 m kotta kademe kademe alçalan bir duvar kalıntısı bulunmuştur. Duvarın en geniş kısmı en alt kısımındır ve 0.70 m’dir. Duvarın genel uzunluğu 2.70 m, ölçülebilen yüksekliği ise 0.70 m’dir. -2.50 m kotta zemine ulaşılmış, alan temizlenerek fotoğraflanmıştır (Resim: 9). Çalışmaların son gününde 2021 yılında kazılmış olan, ancak yağmur sularının birikmesi sonucu zemini bozulmuş olan, kuzey nefin dış duvarı önündeki alan temizlenerek düzeltilmiş ve Bizans Kilisesi’ndeki çalışmalar tamamlanmıştır (Resim: 10).

2. ROMA HAMAMI'NDA YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR

Roma Hamamında yürütülen çalışmalara ilk olarak bitki örtüsünün kaldırılması ile başlamıştır. 2018 yılından beri temizlik dışında herhangi bir kazı çalışmasının yapılmadığı yapının genelinde, yüzeysel bir temizlik çalışmasının ardından hamamın doğu kesitinin açığa çıkarılması öncelikli hedef olarak belirlenmiş ve kapsamda doğu bölümünde belirlenen 10x20 m ölçülerindeki A1 olarak tanımlanan açmada kazı çalışmalarına başlanmıştır.

A1 Açması Çalışmaları

En son 2018 yılında Ş. D. Ful tarafından kazısı yapılan hamamda aradan geçen 5 yılın ardından hamamın doğusunda açılan A1 açması içindeki belirlenen 5x10 m'lik alanda çalışmalarına yeniden başlanmıştır (Resim: 11). Ortalama yüksekliği 3.00 m'yi bulan dolgu toprakta yürütülen çalışmalar sırasında -0.30 m kotunda profil veren Bizans Dönemine ait sırlı seramik parçaları ele geçmiştir. -0.50 m kotunda ise daha önceden kamulaştırılarak yıkılan günümüz konutlarına ait temel kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Temel kalıntılarının kaldırılmasıyla birlikte sert ve taşlı bir yapıda olan toprak içerisinde, amorf ve profil veren Roma Dönemi kırmızı astarlı seramik, Bizans Dönemine ait yeşil-sarı sırlı seramik parçaları ile birkaç parça çatı kiremidi ele geçmiştir.

Başlangıçta 5x10 m ölçülerinde belirlenen açma 23.08.2023 tarihi itibarıyla kuzey yönünde 5x5 m bölünerek -0.50 m kotunda kazı çalışmalarına devam edilmiştir. -0.65 m kotuna inildiğinde dolgu toprak içerisinde güney kesite 2.20 m uzaklıkta pişmiş toprak küp açığa çıkarılmıştır. Yakın döneme ait olan küp fotoğraflanarak kayıt altına alınmış ve açma içerisinden kaldırılmıştır. Aynı seviyede devam eden çalışmalar sırasında amorf ve profil veren Bizans ve Roma Dönemine ait seramik parçaları ile cam (kaide, kapak, kulp) ele geçmiştir (Resim: 12). -1.10 m seviyesinde açmanın kuzeyinde devam eden kazı çalışmaları sırasında -2.50 m kotuna gelindiğinde hamamı doğu (dış) yönden sınırlandıran duvarın batı cephesinin bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Güneye doğru devam ettiği gözlemlenen duvar; bağlayıcı malzeme olarak kireç harç kullanılarak moloz taşlardan örülmüştür. Duvarın korunan yüksekliği 1.60 m, korunan genişliği ise, 0.99 m'dir. Daha sonra A1 açmasında yürütülen çalışmalara ara verilerek, 2017 yılı kazı sezonunda A1 açmasının doğusunda bir kısmı açığa çıkarılan taş döşemeli zeminin bulunduğu alanda temizlik, kesit düzenleme ve kazı çalışmaları başlamıştır (Resim: 13). Kazı çalışmaları ilk olarak açma içerisinde bırakılan 2.70 m yüksekliğinde, 1.20 m genişliğindeki dolgu toprakta başlamıştır. Burada yürütülen kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra kesitlerden akan toprak açma içerisinden kaldırılarak taş döşemeli zeminin üzeri tamamen açığa çıkarılmıştır (Resim: 14). Roma Dönemi'nde cadde/sokak olarak kullanıldığı düşünülen 5.50x20 m ölçülerindeki zemini, batı yönden korunan yüksekliği 0.34 m olan 8 adet kesme blok taştan oluşturulmuş duvar sınırlamaktadır. Açığa çıkarılan 9.20 m ölçülerindeki duvarda kullanılan kesme blok taşların caddeye bakan yüzeyleri düzgün, hamama (batıya) bakan kısımları düzensiz olarak işlenmiştir. Cadde bölümünde tamamlanan çalışmaların ardından, caddeyi batı yönden sınırlandıran duvar ile hamamın doğu (dış) duvarı arasında

kalan 4.30x15.40 m’lik alanda kazı ve kesit düzenleme çalışmaları başlamıştır. Çalışmalar eş zamanlı olarak tepidariumu doğudan sınırlandıran duvar ile hamamın doğu (dış) duvarı arasında kalan 3.40x14.50 m ölçülerindeki alanda temizlik çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmaların tamamlanmasıyla birlikte Roma Hamamındaki çalışmalar sonlandırılmıştır (Resim: 15).

SONUÇ

2023 yılında yürütülen kazı çalışmaları, 2022 yılından çalışmalarının başladığı Bizans kilisesinde ve Roma Hamamı’nda gerçekleştirmiştir. Kilisede güney pastoforionda açılan A1 açmasındaki çalışmalarda -2.50 kota kadar inilmiş yakın dönem yapılarına ait konutların temel kalıntılarına ulaşılmıştır. Bu duvar kalıntılarının kilise üzerindeki tahribatin ne denli büyük olduğunu ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bu sezon 2018 kazısından sonra herhangi bir kazı çalışması yapılmayan hamamda da çalışmalara başlanmış ve bu kapsamın hamamın doğu kesitinde açılan açmalarda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında 2018 yılında bir kısmı açığa çıkmaya başlayan Roma yolundaki kazılara ağırlık verilmiş ve yolun 5.50x20 m’lik kısmı temizlenerek açığa çıkarılmıştır. Çalışmalar eş zamanlı olarak tepidariumu doğudan sınırlandıran duvar ile hamamın doğu dış duvarı arasında kalan 3.40x14.50 m ölçülerindeki bölümde de devam etmiştir. Bu çalışmalar sırasında bulunan çok sayıda mimari yapı elemanı numaralandırılarak kaldırılmış, ele geçen seramik vb. küçük buluntular çizilip, fotoğraflanarak kayıt altına alınmıştır.

EKLER

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

2023 YILI KEYKUBADIYE SARAYI KAZISI

Ali BAŞ

Necla DURSUN

Şükrü DURSUN

Yurdagül ÖZDEMİR

Ömer Devrim AKSOYAK

Rasim BAĞIRLI

Ayşe Nur TAŞDELEN

Kayseri Keykubadiye Sarayı 2023 yılı kazı çalışmaları Prof. Dr. Ali BAŞ başkanlığında 12.06.2023 tarihinde başlamış ve 22.12.2023 tarihinde sonlanmıştır.

Çalışmalarda Kazı Başkanı Selçuk Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ali BAŞ, Kazı Başkan Yardımcısı Erciyes Üniversitesi'nden Doç. Dr. Necla DURSUN, Kayseri Üniversitesi'nden ve aynı zamanda Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürü Doç. Dr. Şükrü DURSUN, Selçuk Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Yurdagül ÖZDEMİR, Abdullah Gül Üniversitesi'nden Mimar Dr. Öğr. Üyesi Ömer Devrim AKSOYAK ve Selçuk Üniversitesi'nden Öğr. Gör. Dr. Rasim BAĞIRLI yer almıştır. Bakanlık Temsilcisi olarak ise Nevşehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden Sezai ARIK görev yapmıştır.

1. ARAZİ TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

2023 yılı kazı çalışmalarına ilk olarak Dört Kemerli ve Tonoğlu Yapı çevresinin ayrıntılı fotoğrafları çekilerek kazı öncesindeki durumunun belgelenmesi ile başlanmıştır. Her iki yapının da çevresi ve açmaların üzeri bitkilerle kaplanmış durumdaydı. Bu nedenle öncelikli olarak kazı yapılacak alan ve çevresindeki otlar temizlenmiş, bu işlem kazı başkanı, bakanlık temsilcisi ve ekip üyeleri gözetiminde Kayseri Şeker Fabrikası Park ve Bahçeler Müdürlüğü işçileri ile ekipte yer alan öğrencilerce gerçekleştirilmiştir.

* Prof. Dr., Selçuk Üniv., Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Böl., Konya, abas@selcuk.edu.tr
 Doç. Dr., Erciyes Üniv., Güzel Sanatlar Fak., Geleneksel Türk Sanatları Böl., Kayseri, necladursun@erciyes.edu.tr
 Doç. Dr., Kayseri Üniv., Mustafa Çıkrıkçıoğlu MYO., El Sanatları Böl., Kayseri, sukrudursun@gmail.com
 Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniv., Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Böl., Konya, yurdagulozdemir@selcuk.edu.tr
 Dr. Öğr. Üyesi, Abdullah Gül Üniv., Mimarlık Fak., Mimarlık Böl., Kayseri, omer.aksoyak@agu.edu.tr
 Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniv., Güzel Sanatlar Fak., Seramik Böl., Konya, rasimcebrailoglu@gmail.com
 Doktorant, Selçuk Üniv., Sosyal Bilimler Enst., Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya, aysenur2146@gmail.com

2. KAZI ÇALIŞMALARI

2023 yılı kazı çalışmaları, Dört Kemerli ve Tonoğlu Yapı çevresinde yapılmıştır. Tonoğlu Yapı çevresindeki çalışmalar yapının kuzey, doğu, batı ve güney batı yönünde olmak üzere dört farklı alanda gerçekleştirilmiştir. Sonrasında ise Dört Kemerli Yapının kuzey, güney ve güney-doğu yönünde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca iki alanda da sondaj çalışması gerçekleştirilmiştir.

2.1. Tonoğlu Yapı Çevresindeki Çalışmalar

Tonoğlu Yapı çevresinde 5.00 x 5.00 m ölçülerindeki P34, P33, O32, O33, O34, O39, O40, Ö32, Ö33, Ö34, Ö37, Ö40, M28, M29, M33, M34, M35, M40, L26, L27, L28, L29, L33, L34, L35, L36, L37, L38, L39, K26, K27, OK33, K34, K35, K36, K37, N33, N34, N40, N41, J33 ve J34 olmak üzere toplam kırk açmada çalışma yapılmıştır (Fotoğraf 1).

P34, P33, Ö34, Ö33, Ö32, O34, O33, O32, N34, N33, M35, M34, M33, L34, L33 ve K33 açmalarının yer aldığı Tonoğlu Yapının kuzey yönündeki alanda yürütülen çalışmalar sırasında bazı duvar kalıntılarıyla karşılaşmış olmakla birlikte farklı teknik özellikler gösteren duvarların ne yazık ki düzgün bir mekân oluşturacak şekilde, yani dik açılı birleşimlerin olmadığı görülmüştür. P35, P34, P33, Ö35, Ö34 açmalarında yer alan ve düzgün dörtgen oluşturacak özellik gösteren duvarlar ise çok fazla tahribata uğradığı için burada da mekân oluşumu izlenememektedir ve mevcut veriler Tonoğlu Yapının kuzeyindeki alanla ilgili yorum yapmayı şimdilik kaydıyla güçleştirmektedir. Fakat duvarların çoğunlukla ilk yapım aşamasından sonraki döneme ait olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık Tonoğlu Yapı'nın kuzeybatı, batı ve güneybatı yönlerinde bulunan alanlarda ortaya çıkan mimari veriler, bu bölümlerle ilgili daha sağlıklı yorum yapmaya imkân tanımaktadır (Çizim 1; Fotoğraf 1).

Kuzey yönde, M33 açmasında, açmanın güneydoğusunda üç adet tandır bulunmuştur. İlki M33 ve M34 açmasının sınırında, 1.66 seviyesinde ortaya çıkan çift cidarlı tandırdır. Açık kiremit kırmızı renkte olan tandır, gövdesi şişkin, boyun kısmına doğru daralmakta ve dışa çekik ağızlıdır. Tandırın iç kısmında, dolgu içerisinden 0.47 m seviyesinde içi yeşil sırlı, sağlam durumda seramik kâse çıkmıştır. M33 açmasının kuzeydoğu yönünde ise 1.21 m kotunda Umay tasvirli sır altı çini parçası bulunmuştur.

Tonoğlu yapının kuzeybatı ve batı yönünde, J34, K34, K35, L35, L36, L37, L38, M37, M38 açmalarında düzgün blok taşlarla inşa edilmiş duvar açığa çıkarılmıştır. Kuzeyden gelip J34 açmasında güneye doğru devam eden duvar K34 açmasında doğuya doğru yönelmektedir. K34 açmasının yaklaşık ortasından tekrar güneye yönelen duvar K35, L35, L36, L37 ve M37 açmalarında devam ederek, M37 açmasının güney sınırına yakın bir noktada batıya doğru yönelir. L38 açmasında ise yine güneye dönüş yapar (Çizim 1; Fotoğraf 1-2).

Aynı zamanda Tonoğlu yapı çevresindeki mekânların batı yönünü sınırlayan duvar olduğu anlaşılan söz konusu duvarın kuzeye doğru devamını önümüzdeki sezon açmayı düşünüyoruz. Açılan kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla duvarın bu alanda cep yaparak güneye yönelmesi ve alanın düzgün taşlarla döşeli olması, bu bölümün Tonoğlu Yapının bulunduğu

alana giriş sağlayan düzenleme olduğunu göstermektedir. Bunu destekleyen önemli bir veri de 2022 yılında açığa çıkarılan ve Tonoğlu Yapının kuzeyinde yer alan düzgün döşemeli yolun doğrudan bu alanla ilişkili olmasıdır. Cep yapan alanda sonraki dönemlere ait bazı duvar ve döşeme kalıntıları da açığa çıkarılmıştır (Çizim 1; Fotoğraf 1-2).

2023 yılı çalışmalarında mimari anlamda en önemli veri, 2022 yılında bir kısmını açığa çıkardığımız hamamın tamamının açığa çıkarılması olmuştur. L38, M37, M38, M39, M40, N37, N38, N39, N40, N41, O39 ve O40 açmalarında yer alan hamam Tonoğlu Yapının batı ve güney batısında kalmaktadır. Kuzey duvarı Tonoğlu Yapının kuzey duvarının devamı niteliğinde, batı duvarı daha önce bahsettiğimiz alanın batı yönünü sınırlayan duvar, doğu duvarı ise Tonoğlu Yapının batı duvarı olarak düzenleme gösterir. Güney tarafı ise külhan bölümü ile sınırlanmıştır (Çizim 1; Fotoğraf 3).

Hamam zemin döşeme seviyesine kadar ancak korunabilmiştir. Buna bağlı olarak da plan şemasına dair kesin bilgiler öne sürmek zordur. Fakat hamamın bilinen kısımlardan yola çıkarak, diğer bölümlerini açıklamak biraz kolaylaşmaktadır. 2022 yılında yapının kuzey yönünde yaptığımız çalışmalar sırasında bazı duvarlar ile karşılaşmış, fakat bu duvarları ve oluşan mekânları tam olarak değerlendirme imkânı bulamamıştık. Yalnız kare bir alanda yürüttüğümüz çalışmalar sırasında zemin döşemesine ait taşlar ile döşeme taşlarının oturtulduğu bir adet taş ayakla karşılaşmamız ve aynı zamanda duvarlarda yoğun is tabakasının bulunması, bu bölümü cehennemlik olarak adlandırmamıza imkân sağlamıştı. Yine bu bölümle irtibatlı olarak güney duvarda sonradan kapatılmış olan bir açıklık ile batı duvarında giriş boşluğu şeklinde bir uygulamaya yer verilmişti. Bunlardan birinin külhandan gelen sıcak hava ile ilgili olduğunu düşünmemize karşılık, hangi mekânın bu işlevi sürdürdüğünü belirleyememiştik. 2023 yılı çalışmalarımız sırasında alanın tamamının açılmasına bağlı olarak güney yönde büyük ölçüde sağlam olan külhan bölümünü açığa çıkardık ve bir bakıma hamamın genel plan şemasını okunur hale getirdik. Buna bağlı olarak cehennemlik kısmının kuzeyinde kalan, bir kısmında döşeme izlerine de rastlanan bölümün soyunmalık olduğu anlaşılmaktadır. Soyunmalık kısmının zemininde 2024 yılında yapmayı planladığımız bazı çalışmalarla burasının sadece soyunmalık mı yoksa bir kısmının ılıklik olabilir mi sorularına cevap bulmaya çalışacağız. Soyunmalık bölümünün batısında kalan mekânlar da hamama ilişkin hela, usturalık vs. olmalıdır. Cehennemlik kısmının üzeri ise tamamen yıkılmış olan sıcaklık mekânıdır. Külhan N40 plan karesinde yer almakta ve su deposu dışında hemen bütün verileriyle bize önemli bir bilgi sunmaktadır. Güneydeki odunluk bölümüne kemerli bir eyvan şeklinde bağlanan külhanın ateşlik kısmının açıklığı da yine yarım daire formlu kemer şeklindedir (Fotoğraf: 4). Dıştan dışa 2.33 m, içten içe ise 1.68 m olan ateşlik bölümü kavisli düzgün yonu taşlar ile dairesel bir mekân şeklindedir. Kazanın oturtulduğu açıklığın etrafı üç kademeli tuğla örgülüdür. Cehennemliğin güney duvarında sonradan kapatılmış olan 0.54x0.54 m ölçülerindeki açıklıktaki toprak dolgu temizlenmiş, külhanla bağlantılı olan açıklığın hamamın cehennemlik bölümüne sıcak havanın gitmesini sağlayan düzenleme olduğu görülmüştür. Toprak, yanmaya bağlı siyah renkte olup nemlidir. Zemini 0.21 x 0.21

m ölçülerine sahip tuğlalarla döşenen ve dar bir koridor şeklinde olan bu açıklık doğrudan külhanın ateşlik kısmına bağlanmaktadır (Çizim 1; Fotoğraf 3-4).

Sıcaklığın batısına bitişik olan ve sıcaklık ile aynı genişliğe sahip mekânın batı duvarı ile güney duvarının bir bölümü tamamen ortadan kalkmıştır. Fakat mevcut veriler bu mekânın da sıcaklık-cehennemlik mekânı gibi kare planlı olduğunu ve yine mevcut izler bu mekânın halvet birimi olabileceğini göstermektedir. Zemin cehennemlikle aynı seviyede olan mekânın güneydoğu köşesinde, külhanla irtibatlı bir açıklığın olması ve aynı zamanda sıcaklığın altındaki cehennemlik ile de bir açıklıkla bağlantılı olması, bu kısmın üzerinin halvet olarak kullanıldığını gösteren verilerdir. Servis mekânları olarak düşünülen bölümle irtibatlı bir açıklık da yine bu kısmın batı duvarında görülür (Çizim 1; Fotoğraf 3).

Hamamda, genel olarak kaba yonu ve moloz taş kullanılmıştır. Soyunmalık kısmının zemininde ve kazanın konulduğu bölüm ile doğusunda ise tuğlaya yer verilmiştir (Fotoğraf 3).

Hamamın dışında, külhan bölümünün batısında harap halde bir adet ocak ve iki adet tandıra rastlanmıştır.

Ö37 açmasında, daha önceki senelerde tespit ettiğimiz fakat bazı gerekçelerle temizliğini yapmadığımız divanhanenin avlusundaki altıgen havuza su götüren sisteme ilişkin pişmiş topraktan tandır şeklinde yapılmış su terazisinin içerisindeki toprak dolgu temizlenerek, düzenlemenin nasıl uygulandığı açığa çıkarılmıştır.

Mevcut veriler Tonoğlu Yapının kuzey yönü dışında kalan alanlarda açığa çıkarılan mekânların Tonoğlu Yapı ile birlikte planlandığını ve benzer yapı özellikleri gösterdiğini açıklamaktadır. Köşk, divanhane ve hamam gibi tanımlanabilir veriler doğrultusunda bu alanın yönetim birimi olduğu anlaşılmaktadır.

2. 3. Dört Kemerli Yapı Çevresinde Yapılan Çalışmalar

2023 yılında Dört Kemerli Yapı çevresindeki kazı çalışmaları plan kare sistemi doğrultusunda F5, B6, C6, D6, E6, F6, olarak adlandırılan açmalarda gerçekleştirilmiştir (Çizim 2; Fotoğraf 5).

2. 3. 1. F5 Açması:

F5 açmasında yapılan kazı çalışmaları 1.35 m seviyesinde başlamış ve ilk olarak seviye eşitleme çalışmaları yapılmıştır. Çalışma açmanın batı yönünde, F2, F3, F4 ve F5 açmalarından uzanan kuzey-güney doğrultulu duvarın seviyesinde, 0,72 m’de tamamlanmıştır (Çizim 2). Çalışmalar genelinde tek renk turkuaz ve sıraltı çini parçaları ile yeşil sırlı ve sırsız seramik, tek renk turkuaz sırlı evani ve künk parçaları bulunmuştur.

2. 3. 2. F6 Açması:

F6 açmasında da çalışmalar 1.35 m seviyesinde, seviye eşitlemek amacıyla başlamıştır. Açmanın batı yönünde F2, F3, F4 ve F5 açmalarından uzanan kuzey-güney doğrultulu duva-

rın F6 açmasında da 2.00 m daha devam ettiği tespit edilmiştir (Çizim: 2). Çalışmalar 0.52 m seviyesinde tamamlanmıştır. Açmada baskı tekniğiyle yapılmış sırsız seramik parçası, seramikten yapılmış mavi renkte boncuk ve tek renk sırlı turkuaz çini parçaları ele geçmiştir.

2. 3. 3. E6 Açması:

E6 açmasında 0.82 m seviyesinde başlayan çalışmalar sonucunda, daha önceki senelerde F6 açmasında açığa çıkarılan döşemenin, 0.67 seviyesinde bu açmada da devam ettiği tespit edilmiştir. 3.00 x 2.50 m ölçülerine sahip bu döşemenin bir kısmı oldukça düzgün taşlarla, bir kısmı ise moloz taş ile yapılmıştır (Çizim 2). Taşların yerleştiriliş biçiminden buranın sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmalar 0.52 m seviyende tamamlanmış olup çalışmalar genelinde tek renk turkuaz sırlı ve sıraltı çini parçaları, yeşil sırlı gövdeye bağlı kulp parçası, kazıma tekniği kullanılan kırık kaide parçası, yeşil sırlı kırık kaide, form vermeyen sırsız seramik parçaları bulunmuştur.

2. 3. 4. D6 Açması:

D6 açması eğimli bir yapıya sahiptir. Açmanın kuzey yönünde, 2022 yılı çalışmalarında bir bölümü açılan ve 0.40 m seviyesinde doğu-batı yönlü 0.92 m genişliğindeki moloz taş örgülü duvarın 4.25 metreden sonra oval biçimde güneye doğru dönüş yaptığı tespit edilmiştir. Sonradan yapıldığı anlaşılan bu duvar, C6 açmasında da devam edip Dört Kemerli yapının doğu yönünü sınırlayarak güneye doğru uzanmakta ve devamında doğruya doğru dönüş yapmaktadır (Çizim: 2). Çalışmalar genelinde tek renk turkuaz sırlı ve sıraltı çini parçaları ile sırlı ve sırsız seramik parçaları bulunmuştur.

2. 3. 5. C6 Açması:

C6 açmasında 0.24 m seviyesinde başlayan çalışmalarda ilk olarak D6 açmasının kuzey yönünde uzanan oval formundaki duvarın C6 sınırı içindeki hatları açığa çıkarılmıştır. Duvar Dört Kemerli Yapının doğu yönünü sınırlayan ve 2015 yılında ortaya çıkarılan duvarın doğu yönüne bağlanmaktadır.

Duvarın 1.34 m batısında -0.62 m seviyede, yan yana sıralı tuğlalarla oluşan 1.00 m uzunluğunda döşeme bulunmuştur. Döşemenin 0.93 m güney doğusunda 0.30 m seviyesinde tandır, tandırın hemen üzerinde -0.10 m seviyesinde 0.94 m eninde ve 2.46 m uzunluğunda moloz taş örgülü duvar açığa çıkarılmıştır (Çizim: 2). Duvar, batı yönde bir dönem var olan Şeker Fabrikası lojmanlarına ilişkin kanalizasyon çalışmaları sırasında betonarme borunun geçmesi sebebi ile bozulmuştur. Çalışmalar sırasında sırlı ve sırsız seramik parçaları ile sıraltı teknikli çini parçaları ele geçmiştir. Ayrıca açmanın güney doğu yönünde ele geçen krem renkte, oldukça ince gözenekli hamura sahip, dış yüzeyi bordür arasında baskı tekniğinde yazılı süslemesi olan sırsız seramik parçaları da önemli buluntular arasındadır.

2. 3. 6. B6 Açması:

B6 açmasında çalışmalar 0.03 m seviyesinde başlamıştır. Çalışmalar sırasında açmanın güneydoğu yönünde -0.95 m seviyesinde üzeri oksitlenmiş ancak yazılı olduğu anlaşılan sikkeler bulunmuştur. Ayrıca bu alandan yüzük, seramikten yapılmış üzeri yeşil ve kahverenginde dalga motifli ile süslü boncuk çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra tek renk sırlı turkuaz çini parçaları ile sırlı ve sırsız seramik parçaları da çıkarılmıştır.

2. 4 Sondaj Çalışmaları

2. 4. 1. L26-L27/K26-K27 Sondaj Çalışması:

2018 yılında yapılan jeoradar sonuçları esas alınarak L26-L27/K26-K27 plan karelerinde sondaj çalışmaları başlatılmıştır. Alanda yürütülen çalışmalar sonucunda geç döneme ait olduğu anlaşılan temel izleri bulunmuştur.

Çalışmalar sırasında tek renk turkuaz çini, şeffaf turkuaz sır altına lacivert renkte konturlarla geometrik süslemelere sahip çini parçaları, cam bilezik parçası, ağız ve kaide formu veren sırlı ve sırsız seramik parçaları ile form vermeyen sırlı-sırsız seramik parçaları bulunmuştur. Ayrıca plastik, poşet, korozyona uğramış demir parçaları gibi modern malzeme atıkları ile karşılaşmıştır.

2. 4. 2. L28-L29/M28-29 Sondaj Çalışması:

L28, L29, M28, M29 açmalarında, yine 2018 yılında yapılan jeoradar tarama sonuçları doğrultusunda sondaj çalışması yapılmıştır. Çalışma sonucunda daha önce varlığı bilinen Şeker Fabrikasına ait lojmanın döşemelerine ulaşılmış ve belgelenip kaldırılmıştır. Kaldırılan döşemenin güneyinde -0,85 m seviyesinde doğruya doğru uzanan düzgün taş sırası görülmüştür. Bu düzgün taş sırasının lojmanların yanında bulunan ve yine geç döneme ait ahırın temeli olduğu anlaşılmıştır.

L28 açmasının -0.56 seviyesinde yüzeyi delik işi tekniği ile yapılmış merkezinde dört kollu yıldızdan gelişen geometrik kompozisyon ile süslemeli sırsız seramik kaidesi ile form vermeyen sırlı, sırsız seramik parçaları ve tek renk turkuaz çini parçaları bulunmuştur.

3. KÜÇÜK BULUNTULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kazı çalışmaları devam ederken, küçük buluntular temizlik işlemine tabi tutulmuş, sonrasında fotoğrafları çekilmiş ve form veren bazı örneklerin çizimleri yapılmıştır. Aynı zamanda amorf niteliğinde olmayan buluntulara kazı bünyesinde oluşturulan numara verilmiş ve ölçüleri alındıktan sonra hakkında kısa bilgiler içeren notlar tutularak bilgisayarda kayıt altına alınmıştır.

Her iki alanda yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan eserler arasında seramik ve çiniler ön plandadır. Seramik buluntular sağlam bir örnek dışında genel olarak birleşim göstermeyen kırık parçalar halindedir. Sırlı ve sırsız seramiklerden sırsız olan örnekler

daha fazla yekün teşkil etmektedir. Çini eserler arasında ise tek renk, sıraltı ve lüster olmak üzere farklı teknikte ve süsleme özelliklerine sahip eserler yer alır.

Farklı tonlardaki tek renk turkuaz çiniler en çok karşılaşılan buluntulardır. Turkuaz rengin yanı sıra az sayıda yeşil, kobalt mavisi ve patlıcan moru renkte sırlı örneklerle de rastlanmıştır. Bu örneklerin içerisinde büyük çoğunluğu küçük parçalar olmakla birlikte bazı parçaların kare, dikdörtgen, daire, üçgen ve eşkenar dörtgen formuna sahip oldukları görülür (Fotoğraf: 6).

Yıldız, kare, dörtgen ve haç formu olan sıraltı teknikli çinilerde, bitkisel, geometrik ve figürlü süslemeye yer verilmiştir (Fotoğraf 7-8). Haç formu örnekler genellikle şeffaf turkuaz sıraltına siyah renkte bitkisel kompozisyona sahiptir. Diğerleri ise şeffaf renkte sırlanmıştır. Geometrik kompozisyona sahip örneklerde ise yıldızdan gelişen kompozisyonlar, düğüm ve geçmeli motifler tercih edilmiştir (Fotoğraf 8). Sıraltı teknikli buluntular arasında iki adet Umay figürlü çini parçası ile iki adet pençe, bir adet balık ve bir adet de bir hayvanın arka bacaklarının bir kısmı ile kuyruğunun görüldüğü örnekler mevcuttur.

Tonozlu Yapı çevresinde çıkan figürlü eserlerden ilki krem renkte ince ve sık gözenekli hamur yapısına sahip Umay figürlü örnektir. Yıldız formunda olduğu anlaşılan eser sıraltı tekniğinde yapılmış olup beyaz renkte sık ve ince gözenekli hamur yapısına sahiptir. Süsleme dışta beyaz astar üzerine siyah renkte kalın, içte ise ince bir çizgi ile konturlanmıştır. Figürün sadece baş ve boyun kısmının bir bölümü izlenebilmektedir. Baş hafif sağa dönük figür küçük ağız ve burunlu, yay şeklinde bitişik kaşlı, çekik gözlü, Uygur tipi özelliklerini taşımakta olup oval yüzlüdür. Başında, ortadan iki yana ayrılarak enseye dökülen düz saçlar ve üç dilimli tacı bulunur. Oldukça kaliteli bir işçiliğe sahiptir (Fotoğraf: 9a).

İkinci örneğimizde tahribat sebebiyle çininin formu belli değildir. Sıraltı tekniğinde yapılmış olup krem renkte sık ve ince gözenekli hamur yapısına sahiptir. Figürün sadece baş, boyun ve gövdesinin bir bölümü izlenebilmektedir. Baş hafif sağa dönük figür küçük ağız ve burunlu, bitişik kaşlı, yuvarlak gözlü ve oval yüzlüdür. Başında, ortadan iki yana ayrılarak enseye dökülen düz saçlar görülmektedir ve üç dilimli tacın başlangıç kısmı izlenebilmektedir. Hem malzeme hem de işçilik olarak ilk örneğimize göre daha kabadır (Fotoğraf: 9b).

Yıldız formu çiniye ait olan iki pençe, bir balık ve bir hayvanın kuyruk ve arka bacaklarının bir bölümünün görüldüğü çiniler de krem renkte sık ve ince gözenekli hamur yapısına sahiptir (Fotoğraf 10). Hayvanın kuyruğu ve konturları siyah vücutunda kobalt mavisi, diğerlerinde ise siyah renk kullanılmıştır.

Kaliteli işçilikleriyle ön plana çıkan beyaz ve ince gözenekli hamur yapısına sahip evani örnekler tek renk, sıraltı ve lüster olmak üzere çeşitli tekniklerde hazırlanmıştır. Küçük parçalar halinde ele geçen örneklerin neredeyse tamamı birleşim göstermemektedir. Evani parçaların büyük bir çoğunluğu sıraltı teknikli olup bunların yine büyük çoğunluğunda şeffaf turkuaz sıraltına siyah renkte süslemeler yapılmış, süslemelerde çoğunlukla bitkisel motifler tercih edilmiştir. Lüster tekniğinde yapılan eserler ise opak sır üzerine sarı ve yeşil renkte boyalarla bitkisel motifler ile süslenmiş ve bunlar da yine küçük parçalar şeklinde ele geçmiştir (Fotoğraf: 11).

Sırlı ve sırsız olarak iki grupta değerlendirilen, nadiren krem renkte örnekler de bulunmakla birlikte tamamına yakını kırmızı hamurlu olan seramikler bir önceki örneklerle göre daha kalitesiz bir yapıya sahiptir. Sırsız seramikler içerisinde sağlam eser bulunmamakta, aynı zamanda parçaların çoğunluğu da form vermemektedir. Form veren örnekler arasında kaide, ağız, gövde, kulp, kapak, ülük gibi parçalar farklı özellikte kap tipleri sunmaktadır (Fotoğraf: 12). Sırsız seramik eserlerin geneli kırmızı renkte sık gözenekli hamur yapısına sahiptir.

Kırmızı renkte, sık gözenekli hamur yapısına sahip sırlı seramiklerin çoğunluğu yeşil renkli olmakla birlikte kahverengi, sarının çeşitli tonları ve nadir olarak da patlıcan moru renkte sırlı örneklerle de karşılaşmıştır. Bir tandırın içerisinde sağlam olarak çıkarılan kâse dışında sağlam örnek bulunmamaktadır. Sırlı seramiklerde çoğunlukla kazıma tekniğinde yapılan süslemeler görülür (Fotoğraf: 13).

Çini ve seramikler dışında az da olsa sikke, cam ve oksitlenmiş metal parçalar ile de karşılaşmıştır. Sikkeler tamamen korozyona uğramıştır. Cam buluntular arasında farklı renk ve süsleme özellikleri gösteren bilezik parçaları önemli bir yer tutar (Fotoğraf: 14).

4. KORUMA VE RESTORASYON

Kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan hamamının tuğlanın da kullanıldığı külhan bölümü, hava şartlarından oluşabilecek tahribatın önlenmesi adına üzeri kapatılarak korumaya alınmıştır (Fotoğraf). Ayrıca Tonoğlu Yapıda M 33 açmasında bulunan tandırda hava şartlarından etkilenmemesi için jeotekstil uygulaması ile duvarlarda korumaya yönelik geçici uygulamalar yapılmıştır.

5. SONUÇ

Keykubadiye Sarayı Kazısında 2023 sezonunda elde edilen veriler, Keykubadiye Sarayı yerleşkesi ve mimari kalıntıları ile ilgili önemli veriler ortaya koymuştur. Özellikle 2023 yılı kazı çalışmaları, mimari bulgular anlamında hamamın bütünüyle ortaya çıkarılması bakımından önem arz etmektedir. Bunun dışında özellikle Tonoğlu Yapı çevresinde gerçekleştirilen çalışmalar, saraydaki Moğol tahribatından bir süre sonra yine saray olarak ikinci bir kullanımının olduğunu göstermiştir. Ayrıca farklı dönemlerde kullanıma yönelik olarak eklemeler olduğu ve birçok mekânda değişikliğe gidildiğini de çalışmalar sonucunda anlaşılmıştır.

Keykubadiye Sarayı kazı çalışmaları özellikle ülkemizin ortaçağ arkeolojisi ve Selçuklu saray düzeninin çözülmesi için önemli veri sunmaktadır. Başta Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türk Tarih Kurumu'nun desteği olmak üzere, Kayseri Büyükşehir Belediyesi ve Kayseri Şeker Şirketinin yereldeki desteği, kazı çalışmalarının sağlıklı biçimde yürütülmesini sağlamıştır. Bu bağlamda 2023 yılında oldukça verimli bir kazı sezonu geçirdiğimizi belirtmek istiyoruz.

EKLER

Fotoğraf 1: Tonoğlu Yapı çevresinin kazı sonucu genel görünümü

Fotoğraf 2: Tonoğlu Yapı kuzeybatısının kazı sonucu görünümü

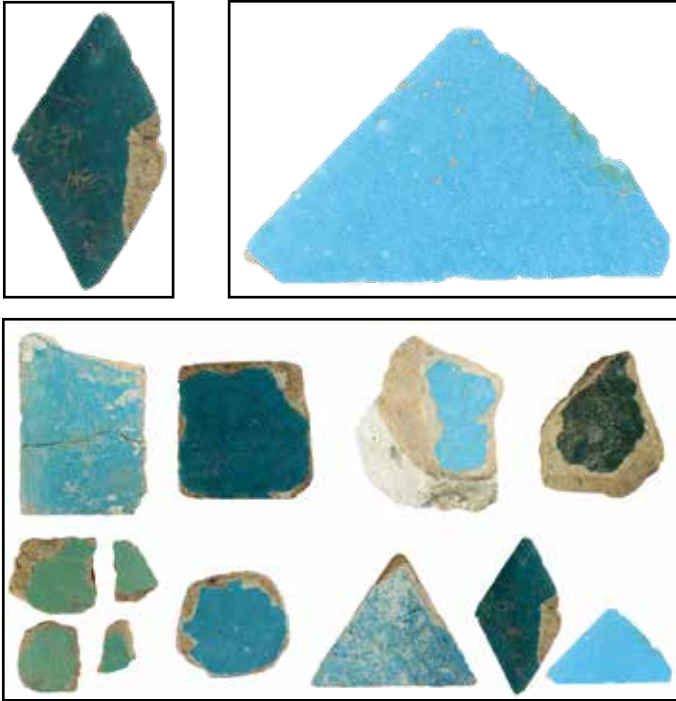
Fotoğraf 3: Hamam

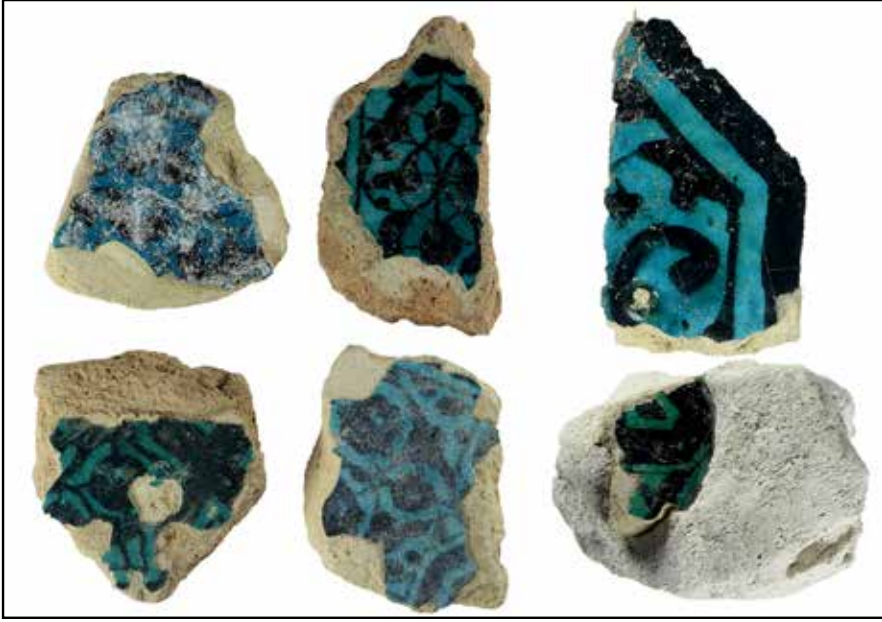
Fotoğraf 4: Külhan

Fotoğraf 5: Dört Kemerli Yapı çevresinin kazı sonucu genel görünümü

Fotoğraf 6: Tek renk sırlı çini örnekleri

Fotoğraf 7: Sıralı bitkisel süslemeli çini örnekleri

Fotoğraf 8: Sıralı geometrik süslemeli çini örnekleri

Fotoğraf 9a-b: Sıralı Umay figürlü çini örnekleri

Fotoğraf 10: Sıralı figürlü çini örnekleri

Fotoğraf 11: Lüster çini örnekleri

Fotoğraf 12: Sırsız seramik örnekleri

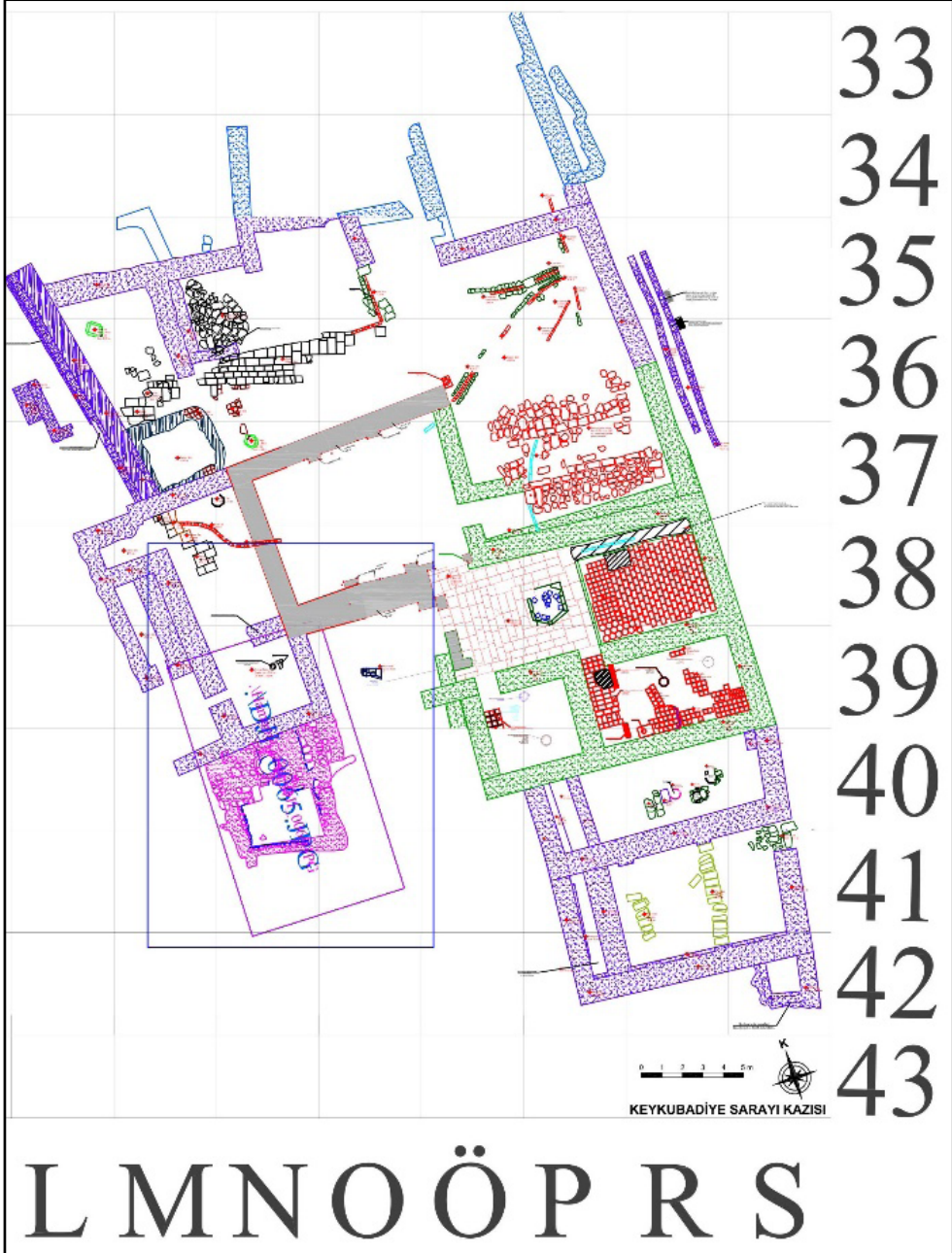

Fotoğraf 13: Sırlı seramik örnekleri

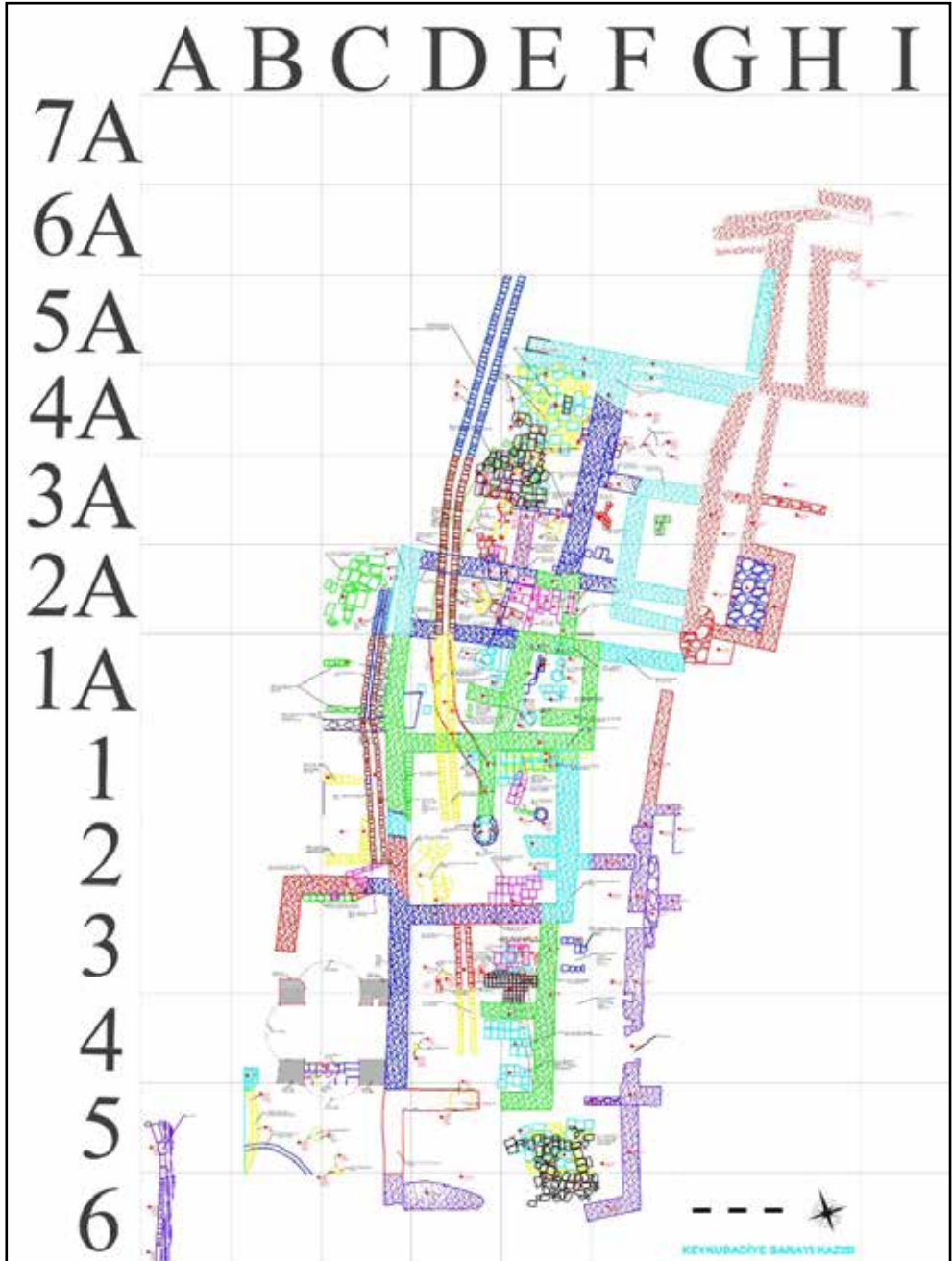

Fotoğraf 14: Cam bilezik parçaları

ÇİZİMLER

Çizim 1: Tonozlu Yapı etrafında yapılan çalışmalar

Çizim 2: Dört Kemerli Yapı etrafında yapılan çalışmalar

UŞAKLI HÖYÜK ARCHAEOLOGICAL PROJECT: THE 2023 EXCAVATIONS SEASON

Anacleto D'AGOSTINO*

Valentina ORSI

Yağmur HEFFRON

Located in the Sorgun district of Yozgat province, Uşaklı Höyük is a significant multi-period site featuring a high mound surrounded by a low terrace. The site was first identified in the 20th century as a possible Hittite settlement. An international team of researchers has been working to shed light on the settlement history through excavations conducted in various parts of the mound. The results of these activities have revealed that Uşaklı Höyük was inhabited from the end of the 3rd millennium BC until the Middle Ages. Excavations indicate that large sections of both the terrace and the mound were occupied during the 2nd millennium BC.

In this brief preliminary report we summarize the main findings from the 2023 season.¹ The fieldwork focused on the lower terrace and the slopes of the mound, enabling the team

* Anacleto D'AGOSTINO, University of Pisa/ITALY ve ISPC-CNR Roma, anacleto.dagostino@unipi.it; Valentina ORSI, University of Siena/ITALY and ANAMED Koç University/TÜRKİYE, valentina.orsi@unisi.it; Yağmur HEFFRON, University College London/UNITED KINGDOM, y.heffron@ucl.ac.uk.

1 The excavations and archaeological research at Uşaklı Höyük are part of an Italian-Turkish collaborative project initiated in 2008 under the direction of Stefania Mazzoni with the aim to investigate a site on the Central Anatolian plateau and reconstruct its development over centuries, with a particular focus on the levels from the 2nd and 1st millennia BC. The project brings together experts and students from the universities of Pisa, Siena, ANAMED Koç University, Florence, Yozgat Bozok and University College London, who participate in field research in various specialized groups. The research teams are coordinated by the authors alongside Giulia Torri (University of Florence), Demet Taşkan (Bozok University Yozgat), and in collaboration with C. Minniti (Sapienza University of Rome), Yılmaz Selim Erdal (Hacettepe University in Ankara) and Lorenzo Castellano (New York University). The last season of work was made possible thanks to funding from the University of Pisa (ProArcheo 2023 funding scheme), the Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation of the Italian Republic, the University of Florence and, importantly, the generous support of the Oriente Mediterraneo Foundation, which has supported the project from its inception. We would like to extend our gratitude to the Directorate General of Cultural Heritage and Museums and its representative Mehmet Yalçınkaya (Museum of Anatolian Civilizations, Ankara), the Director of the Yozgat Museum Cihat Çakır and his senior team members, Necip Becene and Ömer Yılmaz, for their invaluable advice and support. This report is the product of the joint efforts of all team members and staff, with the first two authors serving as joint lead authors.

For 2023, the following participated in field work: Anacleto D'Agostino (University of Pisa), Valentina Orsi (University of Siena and ANMED Koç University) Yağmur Heffron (University College London), Demet Taşkan (Yozgat Bozok University), Stefania Mazzoni (University of Florence), Claudia Minniti (Sapienza University of Rome), Lorenzo Castellano (New York University), Yılmaz Selim Erdal (Hacettepe University Ankara), Giacomo Casucci (University of Pavia), Neil Erskine (University of Glasgow), Emanuele Taccola (University of Pisa), Elisa Giroto (Venice), Sergio Martelli (Pisa), Joshua Britton, (UCL), Gözde Aytac (İstanbul), Serkan Erdoğan (Yozgat Bozok University); Pisa University students Ilaria Carboni, Cristina Naplitano, Giuseppe Facchetti; Alessia Fontini (Florence University), Vittoria Malerba (Pavia University), Emily Cox (UCL); Yozgat Bozok University students: Abdul Samet Başkal, Zeki Esen, Gizem Çetinkaya, Arife Ak, Kerime Başkal, Havva Güneş, Neriman İpek, Nagihan Dalkılıç have done field internships and contributed to the excavation and work on preparing ceramic sherds for later recording.

to uncover information about the sequence of occupation. This work has increased our understanding of the architectural structures from the Late Bronze of the site and the terracing system of the höyük, which was intended to reinforce the slope, expand the building space on its top and served as part the Iron Ages citadel's fortification.

2023 EXCAVATION WORKS

The excavations encompass four distinct areas situated at various points on the site, each associated with remains from different periods. Layers from the Late Bronze Age (Hittite period) were explored in Areas A, F, and I. Layers from the Late Roman/Byzantine period were investigated in Areas F and G. Layers from the Iron Age were examined in Area I (Figure 1).

Area A

In the southeastern portion of the terrace, the large Building II, dated to the Hittite period, has first been identified in Area A in 2013. Two squares were opened during the 2023 season: one in the northern portion with the aim of investigating the storage area and one in the southern portion to ascertain the limits of the building (Figure 2).

Area A, south

To the south of the area excavated in 2016, within a 5x5 m square (L19-B3), a short wall (US 371) made up of medium- and small-sized stones emerged below the surface, identifying a late phase of occupation further confirmed by the presence of tiles associated with what was likely a beaten earth floor (US 374; +1121.79m above sea level). Continuing the excavation in the northern portion of the square, over an area of 5x2 m, below a layer of yellowish-brown sandy soil, stones were identified (US 395; top +1120.54m asl) that form the foundation substructure of the wall in large granite blocks (US 240), the southern limit of Building II identified in 2016 (Figures 3 and 4). Other large stones (US 392, US 393 and US 394) were also identified, probably not in place but moved from their original position after the building was abandoned and its remains reused.

The ceramic repertoire from the southern portion of Area A can largely be attributed to the Iron Age, and in particular to its late phase, and Hellenistic-Roman periods. Most of the ceramic sherds found belong to the category of burnished pottery, but a few samples of painted pottery, mostly polychrome, have also been recovered. Among the upper soil layers (US 372 and US 375) some small sherds unearthed show a painted banded decoration that marks them as attributable to the group of 'Galata'-type ceramics (D'Agostino, Orsi, 2015, p. 76-77, 177-78), which can be dated between the Hellenistic and Roman periods and document the last phase of the excavated sector's chronological sequence.

Area A, North

On the northwest side of Building II, a series of elongated and symmetrical compartments interpreted as probable storerooms had been previously exposed in 2013 and 2016. A new 5x5 m excavation area (squares J19-B1 and I18-C4) was opened here in 2023 to identify the southern limit of the rooms and reconstruct their original size (Figure 5).

Having identified the southwestward continuation of the walls US 172 and US 19 (top and bottom elevations at +1121.03/1121.26 and +1121.18/1121.46m asl) and wall US 431 bordering room 199 to the south, we exposed a space (Room 26), measuring 9x1.18 m between the foundation walls, with a probable floor level at +1120.79/90m asl. We had hoped to identify a surface similar to beaten earth floor US 14 excavated in 2013 in the storage room immediately to the east, but no such surface was preserved.

In the northwest corner of this wing of the building, the western extension of wall US 20, identified in geophysical survey as the outermost wall, was not fully preserved. A large angular granite block had been removed in antiquity, leaving only the stones of the foundation substructure (US 410).

Preliminary analysis of finds from US 404, the layer of fill above where the surface should have been in area between the foundations of the walls of Building II, shows a relatively large Late Bronze Age inventory, presumably related to the use phase of the building. A few samples of handmade-painted wares seem to be residual from earlier periods of occupation and confirm the intense post-depositional events that occurred in antiquity on the site (D'Agostino, Mazzoni, Orsi, 2021, 68 with extensive bibliography). A small component of Iron Age pottery documents a later phase of activity in the area. The uppermost layers of soil covering the walls near the mound surface had been disrupted by mechanical ploughing prior to the beginning of archaeological work, producing a heavily mixed repertoire of materials from different periods (Figure 6).

Area F

In Area F, work focused on a new excavation area of 5x5 m (squares F17-C/D2), north of the area opened in 2022. Two main phases have been identified: a late phase dating to the late Roman/Byzantine period, and an earlier one dated to the Hittite period.

The late phase, below the mound surface and obliterated by a pair of pits (US 184 and US 182), is characterized by the remains of walls constructed with small-to-medium sized stones (US 175, +1119.84m asl; US 60, US 76), areas of stone collapse (US 61, US 63, US 177, US 180), and pits (US 61, US 63, US 177, US 176; sum to +1119.77 and +1119.94m asl). Related to this phase, in the northeastern corner of the square was discovered a broken jar burial (US 197) covered with tile fragments. No human bones were recovered, but a few fragments of animal bones were collected from the fill. The ceramic container bears a post-firing incised decoration in herringbone and linear patterns.

Beneath some layers of compact (US 185) and incoherent (189) clay soil, a stone pavement (US 188, +1119.40m asl) sloping slightly southward was discovered. After the removal of the stone pavement US 188 and the reddish-colored compact layer US 128 near its southern limit, a grayish-brown compact soil (US 199; +1119.15m asl) was found covering almost the entire excavation area. Related to this layer were some distinct concentrations of ceramic fragments (loci 4, 7 and 8). At a lower elevation, we traced the continuation (US 201; +1119.14m asl) of the pavement unearthed in 2022 (US 145, +1118.99m asl) and, to the north, a compact soil with yellow and greenish patches (US 186). This soil may represent a similar accumulation earth layers also identified along the terrace boundary in Area G in 2022. These layers show a north-south gradient, opposite to that of present-day slope, and may be the remnants of the inner side of a rampart on which the settlement wall may have rested in a phase earlier than that documented in Area F by the circular structure US 25 and its associated paved courtyards (Figure 7). From the floor US 188 come two fragments of arm-shaped libation vessels and a fragment of painted featuring a polychrome design (red bands bordered with black lines and a distinctive pattern, a kind of four-leaf clover at the centre of a metope). To the north of the US 145 pavement, several layers of red and yellow soil (US 200, 1119.23; US 203, +1119.07; US 204, +1119.05m asl) were identified; to the southwest, other compact gray and red soils (US 206, +1119.03m asl; US 208, US 207), with ash and breccia might indicate an area where fires may have been made. Underlying these soils is the gray clay layer with greenish mottling (US 121), exposed in 2022 in the square adjacent to the base of the pavement.

Inside the circular structure US 25, the soil that was left unexcavated during the 2021-2022 campaigns was removed over an area of 2x0.5m at +1118m asl. A sequence of 7 layers (US27, US211, US212, US41, US44, US214, and US46) was excavated and soils were sampled for palaeobotanical analysis (particularly from US 27 and US 44, which were richer in charcoal inclusions). The reddish-brown layer US 41 appears to be the floor in phase with the use of the construction, and below it are soils deposited during the construction phase. Reaching the base of the structure, with a steep slope from east to west, other clayey layers (US 218, US 51, US 168, US 54) were exposed, overlying a stone wall belonging to an earlier phase. The wall identified in the center of the space of the circular structure US 25, was exposed for about three meters (thickness: 2 m) and consists of large stone blocks and slabs (US 172; trend: northeast-southwest; summit at +1116.68m asl; excavated to +1116.04m asl) (Figure 8). Some of these blocks and slabs were placed on their edge, over which were laid medium-sized stones (US 166, +1117.17/1116.60m asl; US 222, +1116.34m asl); to the southwest of the wall, other medium-sized stones (US 222; +1116.40m asl) were exposed at a lower elevation. The stones lying further up in the northeast direction, rest on the gray soil US 53. The wall appears to be resting on pre-existing soil and shows a surface of destruction from northeast to southwest. At present, it is unclear whether this represents a wall and its collapse or, given the slope, a possible glacis, which will have to be verified by expanding the excavation in the coming years.

The ceramic assemblage area confirms a late date for the most recent levels, probably to be attributed to the Late Roman/Byzantine periods. Sporadic Early Iron Age handmade potsherds recovered in these levels might be the residual of an early Iron Age sequence, although certainly of a light type, or to post-depositional phenomena that occurred during the resettlement of the final use phase of the area (D'Agostino, Orsi, 2023, p. 134).

The sequence of the major occupational phase associated with the round structure and the paved floors can be dated to the Late Bronze Age.

Abundant residual sherds of handmade pottery datable to the end of the 3rd millennium BC or the transition between the 3rd and 2nd millennia BC in Area F as well as in the Area A, document significant post-depositional phenomena that occurred during the Late Bronze Age.

The LBA ceramic inventory of Area F is the richest brought to light thus far at Uşaklı Höyük, both in terms of the typological variety, as well as the state of preservation. In fact, although mostly fragments, many sherds recovered from here have been preserved in fairly large and/or joining pieces.

The 2nd millennium ceramics inventory offers a confirmation to the preliminary observations made after the first investigations on the area (D'Agostino, Orsi, 2023, p. 133; D'Agostino, Orsi, Heffron, forthcoming) includes a rather large component of Old Hittite types, probably residual; abundant white slip ware, which is very rare in the other Late Bronze Age contexts at the site, and abundant cooking pottery, including large cooking plates. Also noteworthy is the concentration of Red Lustrous Wheelmade Ware potsherds, including two fragmentary Red Lustrous Wheelmade Ware libation arms, not previously attested in other LBA contexts of the site, and spindle bottles in Red Lustrous Wheelmade Ware and potential Red Lustrous Wheelmade Ware imitation (Figure: 9).

Area G

Near the terrace boundary, we extended the excavation in southern and eastern directions so as to clarify some points that had remained unresolved at the end of the 2022 campaign, when a sub-rectangular plastered vat (US 6; 1,65x1m; probably a collecting vat of an installation for processing grapes and wine production) and stone cist graves (square F16-A1) had been exposed here, which belong to two different periods. Below the surface, a wall (US 40) has been identified, which together with the other walls already brought to light (US 3, 7 and 22) delimits the vat (top at +1119.13, base at +1118.32). No other traces of structures remain, however, in relation to the plastered steps leading up to the vat, which represents the collection tank for a larger installation that must have provided, at a higher elevation and set back to the south, a space from which the liquid that was processed here was to drain (a smaller plastered catch-basin hollowed is at the center of the vat).

Where the excavation area was extended to the east, only a few centimeters below the surface, more cist graves (US 43, US 44, US 45, US 46; summit elevations around 1119.18/06m asl) were identified. Some graves (US 43 and US 45) contained well-preserved supine skeletons, others (US 44 and US 46) were poorly preserved very damaged due to animal disturbance (Figure 10). The fragment of a skull was found along the southern section of the excavation area, outside the cist, apparently displaced by post-depositional events. DNA analyses on these skeletal remains are ongoing. The graves are thought to belong to the Medieval period.

The ceramic repertoire from Area G is extremely small, and the different stratigraphic units have returned mostly mixed material. Most of the material is attributable to the late periods, probably Late Roman/Byzantine (US 1, 2, 8, 41). The numerous fragments of roof tiles belong to the same contexts. Noteworthy is the presence, in US 1, of some fragments of Orange slipped fine ware that can be related to the Alişar VI *terra sigillata* or *pseudo-sigillata* (for which, see D'Agostino, Orsi, 2015, p. 68-69.), and fragments of large storage jars. The few sherds attributable to the Late Bronze Age (US 1, 41) or to the 2nd millennium BC in general (US 10) are evidently residual (Figure: 11).

Area I

Along the eastern slope of the höyük a new area, named I, was opened south of Area C excavated during 2014-2015, in the form of a long trench (3x10 m; squares M17/18-D.3-2). Below the surface of the slope appeared a layer of compact, grayish-colored soil and a small stone wall (US 2, width ranging between 15-25 cm; length 6m; east-west orientation) following the slope (Figure 12). The difference in height between the excavation area at the top and bottom of the slope is about 5m (+1134.70, +1129m asl). Traces of burnt orange-red soil with burnt brick fragments (US 3) appear south of the low wall in the uphill part while in the middle part appears a gray-brown soil (US 5) with white/red corpuscles and charcoal fragments that overlaps with a compact brown layer containing large orange clay inclusions (US 8) and, further downstream, gray-black soils (US 11, US 14), some rich in small charcoal fragments (US 47, US 45) and a patch of red soil (US 14) toward the west. Beneath the red soil with brick fragments (US 3) emerges a yellowish soil with gray patches (US 7, +1133.37m asl, upstream), which represents the support plane of the small wall US 2. The small wall US 2 is part of the terracing system of the höyük prepared during the Iron Age and reconstructed based on the data collected in Area C. By flattening and reusing the remains of the Hittite period Building III excavated in Area D, the eastern slope was terraced and the space at the top of the mound was probably enlarged to accommodate new buildings in a dominant and better defensible position (Mazzoni, D'Agostino, 2015, p. 170-175; Mazzoni, D'Agostino, Orsi, 2019, p. 62-63, 69, 71-72; D'Agostino, Mazzoni, Orsi, 2021, p. 60-61). This rearrangement dating to the Iron Age is represented by the walls and glacis discovered in areas D, C, and I.

Continuing the excavation below the wall, several layers of brown, gray and reddish soil appeared (US15, US16, US18 and US19) resting on yellowish compact soil with pebbles and rubble (US 40; sum to +1132.72m asl).

For reasons of time, it was decided to proceed with the excavation only in the lower portion of the area, which was partly disturbed by a large foxhole. Here, a layer of burned soil like that found further up the slope (US 20) (Figure 13) was exposed with an accumulation of burnt mudbricks and stones (US 38, US 39, US 41 and US 43) eastward (i.e. downhill) following the slope, resting on layers of incoherent gray soil with crushed stone (US 51, US 52, US 54; +1128.21m asl) (Figure 14). To the southeast, an alignment of stones appears (US 55) that could be related to the retaining wall system described above.

The extent of Area I ceramic inventory is relatively small, especially when compared with the amount of material recovered from 2014 and 2015 excavation campaigns in Area C, closed by to the north (Mazzoni, D'Agostino, Orsi, 2019, p. 62-63, 69, 71-72). It is conceivable, therefore, that the infill soils used in this area came from somewhat different contexts from those that had been used in Area C. As well as for the area C (Orsi, 2020, 279-281), most stratigraphic units are earthen backfill sourced from earlier contexts, returning a mixed pottery assemblage. This is mainly composed of small and medium-small size potsherds, documenting a long post-depositional history. The chronological span covered by the ceramic samples extends from the Early Bronze Age to the Iron Age. The quantitatively largest component can be attributed to the LBA. Handmade Red Slip and Geometric painted potteries dating to EBA and EBA-MBA transition are also attested. The Iron Age pottery also represents a conspicuous component of area I ceramic inventory. Most area I potsherds attributable to the Iron Age are undecorated, characterized by smoothed or burnished surfaces, but Middle Iron Age geometric painted potteries are also attested, characterized by darkish paint on whitish or reddish surfaces. Concentric circle motifs typical of the so-called Alişar IV style pottery are included in the range of motifs.

The Area I ceramic inventory confirms that the accumulations of burnt soils and mudbricks found in this portion of the mound were probably displaced from the ruins of Building III, from nearby Area D on the southern slope, during the Iron Age (Figure 15).

BIBLIOGRAPHY

D'Agostino, A., Orsi, V., Heffron, Y. (forthcoming). Uşaklı Höyük Arkeoloji Projesi: 2022 Yılı Kazıları. 43. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu.

D'Agostino, A., Orsi, V. (2023). The 2021 Excavation Season at Uşaklı Höyük, 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, pp. 129-142.

D'Agostino, A., Mazzoni, S., Orsi, V. (2021). Excavations at Uşaklı Höyük. Recent Results, Chapter Six, (Edited by S.R. Steadman, G. McMahon), *The Archaeology of Anatolia, Volume IV. Recent Discoveries (2018-2020)*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholar Publishing, pp. 56-74.

Mazzoni, S., D'Agostino, A., (2015). Researches at Uşaklı Höyük (Central Anatolian Plateau), (Edited by S.R. Steadman, G. McMahon), *The Archaeology of Anatolia: Current Work (2013-2014)*, Cambridge: Cambridge Scholar Press, pp. 149-179.

Mazzoni, S., D'Agostino, A., Orsi, V. (2019). Exploring a site in the North Central Anatolian Plateau: Archaeological Research at Uşaklı Höyük (2013-2015), *AsiAna*, 1, pp. 57-142.

Orsi, V. (2020). The transition from the Bronze Age to the Iron Age at Uşaklı Höyük: the ceramic sequence, (Edited by S. De Martino, E. Devecchi), *Anatolia between the 13th and the 12th century BCE*, (Eothen23), Firenze: LoGisma, pp. 273-318.

CAPTIONS

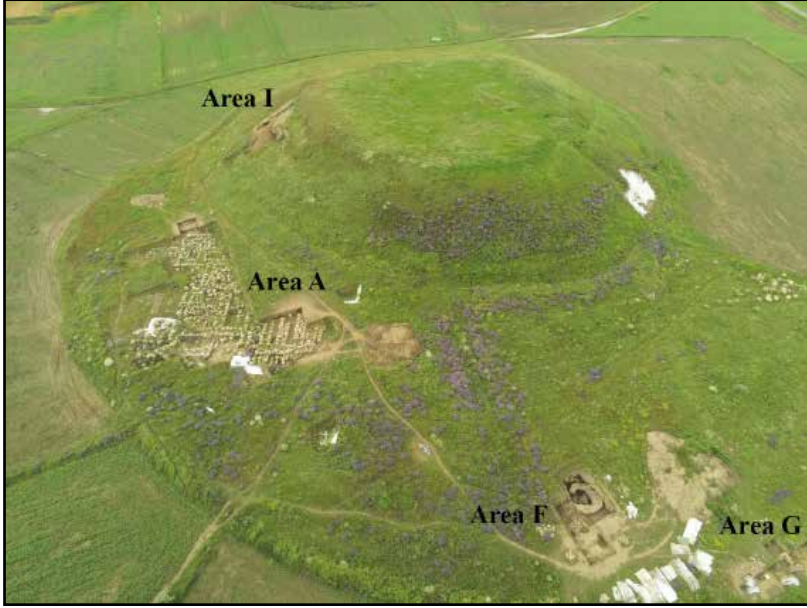

Fig. 1 – Overview of the site taken from drone with the excavation areas. From the north.

Fig. 2 – Area A: the Building II. From the east.

Fig. 3 – Area A: the granite blocks of the wall that forms the southern boundary of Building II. From the west.

Fig. 4 – Area A: detail of the corner stone block of the wall and foundation substructure. From the northeast.

Fig. 5 - Area A: drone photos of the northwestern portion of Building II, interpreted as probable storerooms.

Fig. 6 – Area A: selection of pottery from Area A (Stratigraphic Unit 404).

Fig. 7 - Area F: drone photos of the circular stone structure US 25 and the paved floor US 188. From the southwest

Fig. 8 - Area F: the wall below the circular structure.

Fig. 9 – Area F: selection of pottery from Area F (Stratigraphic Units 46, 182, 190, 199 and locus 9) and detail of the reconstructed arm-shaped vessel in Red Lustrous Wheelmade Ware U23.F.306

Fig. 10 - Area G: the cist graves. North is at the top.

Fig. 11 – Area G: selection of pottery from Area G (Stratigraphic Units 1, 2, 41).

Fig. 12 - Area I: the stone wall along the eastern slope of the höyük. From the east.

Fig. 13 - Area I: the burned soil layers. From the east.

Fig. 14 - Area I: a view of the area at the end of excavation. Upstream, the gray-colored layers in relation to the terracing stone wall; downstream, the burned soils in relation to the older containment system.

Fig. 15 – Selection of pottery from Area I (Stratigraphic Unit 8).

TARSUS-GÖZLÜKULE KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Aslı ÖZYAR*

Elif ÜNLÜ

Boğaziçi Üniversitesi olarak 2007 yılından itibaren Mersin İli, Tarsus ilçesinde Gözlükule höyüğünde yürütülen bilimsel kazılara 2023 yılında Temmuz-Eylül aylarında gerçekleştirilen depo çalışmaları ile devam edilmiştir.

Çalışmalarımız dört etapta ve Tarsus Müze Müdürlüğü nezaretinde gerçekleştirilmiş olup ekip üyelerimiz tarafından yürütülmüştür.¹ Bu çalışmalar T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izinleri ve bütçeleri, Türk Tarih Kurumu Başkanlığının maddi katkıları, Boğaziçi Üniversitesinin desteği ve Boğaziçi Üniversitesinin 18421 numaralı Bilimsel Araştırma Projesi bütçesi, Boğaziçi Üniversitesi Vakfı Machteld J. Mellink Tarsus-Gözlükule Kazı Fonu; ayrıca Mersin Büyükşehir Belediyesinin maddi destekleri ile gerçekleştirilebilmiştir.²

Çukurova'nın batısında bulunan Gözlükule Höyük, günümüz Berdan/antik *Kydnos* Nehrinin batı yakasında, Kilikya bölgesinin kilit yerleşimlerinden biri olan antik Tarsus yerleşim alanının en güney kısmında, yeni yapılaşma sonucu her yıl genişleyen modern Tarsus kent dokusunun ise giderek merkezinde yer alır. Alüvyon dolgunun oluşturduğu Çukurova seviyesinin yaklaşık 12 m altına inen ve 20 m kadar da üzerinde yükselerek bu uzun soluklu yerleşimin arkeolojik katmanlarının en yoğun olduğu yeri belirleyen Gözlükule Höyük, Tarsus kentinin kendi geçmişinin oluşturduğu bir abide olarak algılanması doğru olur. Üniversitemizin 2007 yılında başlattığı kazılar, Gözlükule höyüğünün doğu tepesinde, Goldman Dönemi kazılarında açılan ve yayınlarda *Section A* olarak tanımlanan alanın (Goldman, 1956, plan 25) hemen kuzey doğusuna yerleştirilen toplam sekiz yeni açmada yürütülmektedir (Resim: 1).

2023 yılı çalışmaları dört kısımda ele alınarak ilk olarak Geç Tunç Çağı kontekstlerinden yaş tayini analizi için alınan kömürleşmiş numunelerin ortaya koyduğu tarihler ve Geç Tunç

* Prof. Dr. Aslı ÖZYAR; Boğaziçi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 34342 Bebek-İstanbul/TÜRKİYE; ozyar@bogazici.edu.tr; ORCID: 0000-0003-1517-5703; Doç. Dr. Elif Ünlü; Boğaziçi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 34342 Bebek-İstanbul/TÜRKİYE; elif.unlu@bogazici.edu.tr; ORCID: 0000-0001-6199-5476

1 2022 kazı çalışmaları Prof. Dr. Aslı Özyar, Doç. Dr. Elif Ünlü (Boğaziçi Üniversitesi) ve Doç. Dr. Öğr. Üyesi Serdar Yalçın (Macalester Üniversitesi, ABD) başkanlığında yürütülmüştür. Bu çalışmaya katılanlar: Doç. Dr. Ümit Güder (Arkeometri), Dr. Türkân Pilavcı (arkeolog/sanat tarihçisi), Sait Kutay Şen (doktora öğrencisi, Columbia Üniversitesi), Zerrin Mutlu (doktora öğrencisi, Koç Üniversitesi), Işıl Hacıarıkaptanoğlu Karababa (seramik veritabanı), Figen Öztürk (mimar), Burhan Gülkan (arkeolog/desinatör), İbrahim Erkin Göçen (yüksek lisans öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi).

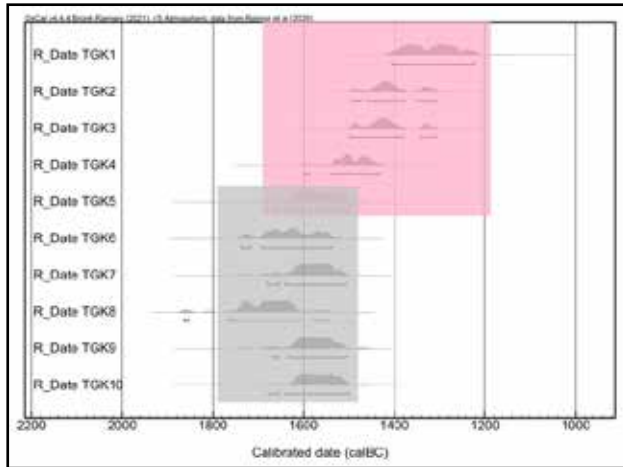
2 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Türk Tarih Kurumuna, Boğaziçi Üniversitesi ve B.Ü. Bilimsel Araştırma Projelerine, Boğaziçi Üniversitesi Vakfına, Mersin Büyükşehir Belediyesine ve Tarsus Müzesi Müdürlüğüne ve uzmanlarına tüm destek ve katkıları için ekip olarak en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Çağı seramik çalışmaları, ikinci olarak etütlük demir buluntular konusunda yeni başlatılan bir çalışma ve son olarak da ele geçen etütlük Roma dönemi iki adak figürini sunulmaktadır. Bu çalışmaların yanı sıra son olarak modern Tarsus kentinin bir yerde başlangıcını oluşturan Gözlükule Höyüğü'nün yerel halka antik ve modern Tarsus yerleşimi bağlamında sunularak tanıtılmasına ve böylece sürdürülebilir kentsel ve kültürel miras bilinci oluşturulmasına katkıda bulunmaya yönelik tasarlanan kalıcı bir serginin başlatılan uygulama çalışmalarına değinilecektir.

1. GEÇ TUNÇ ÇAĞI KÖMÜR ÖRNEKLERİ TARİHLEME VE SERAMİK ÇALIŞMALARI

Günümüz kazıları kapsamında yeni başlatılan 8 açma (Resim: 2) içinde yaklaşık 750 metrekarelik bir alanda yıllar içinde Orta Çağ ve Geç Antik Döneme ait tabakalar belgelenecek inceledikten sonra kaldırmıştır (Özyar vd., 2017, s. 204-5, şek. 10-3, 10-4). Kuzeyde bulunan C716 ve 17 açmalarında kaldırılan söz konusu tabakaların altında açığa çıkan kalıntılardan burasının Roma ve hattâ Geç Antik Döneme kadar işlik olarak kullanıldığı anlaşılmış olup, işliklerin çoğunluğu henüz kaldırılmadı. Güneye doğru diğer açmalarda ise kaldırılan Geç Antik tabakaların hemen altında şematik planda görülen (Plan 1) Geç Tunç Çağı katmanını açığa çıkarılmaya başlanmış olup önümüzdeki yıllarda burada kazılara devam edilerek incelenmeye devam edilecektir.

Bu katmandan muhtelif kazı sezonlarında aldığımız 10 adet karbon örnekleri 2023 depo çalışmalarımız sırasında TÜBİTAK MAM Laboratuvarlarında analiz edildi. Elde ettiğimiz karbon-14 tarihleri açmalarımızda bulunan Geç Tunç Çağı (GTÇ) tabakalarını kronometrik olarak tarihleyebilmemizi sağlamıştır (Tablo 1, Plan 2)³.

Tablo: 1. Kalibre Edilmiş Karbon-14 Tarihleri. Tablo Düzeni: Doç. Dr. Elif Ünlü.

3 TÜBİTAK MAM tarafından oluşturulan ham tarihler, OxCal kalibrasyon uygulaması kullanılarak Doç. Dr. Elif Ünlü tarafından kalibre edilmiştir. Bkz. <https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal.html>.

Bu sonuçlara göre geçmiş senelerde seramikler ve tabakalaşma üzerinden Tunç Dönemine tarihlediğimiz kalıntılar bununla uyumlu karbon-14 tarihleri vermiştir. Bunlar arasında TKG1 numaralı karbon örneği ağırlıklı Geç Tunç II ile beraber az miktarda Geç Hellas III tipi seramiklerin bir arada bulunduğu çöp çukurundan (*locus* 32) alınmıştır ve Tarsus-Gözlükule kronolojisinin Geç Tunç IIB konteksti ile uyumlu olarak MÖ 1200 yılına yaklaşan en geç tarih aralığını vermektedir. Bu tarih aralığı kalibrasyon eğrisinde bir platoya denk geldiği için daha net bir tarih vermek mümkün değil. TKG2 ve TKG3 numaralı diğer iki örnek Geç Tunç IIA tabakalarına tarihlenebilmektedir. TKG 4 numaralı dördüncü karbon örneği C708 açmasında bulunan bir kil sıvalı taban üzerinden kaldırılan kerpiç molozdan (*locus* 34) alınmıştır ve kalibre edilmiş karbon-14 tarihlemesi biraz daha erken bir tarihe tekabül etmektedir. C707 açmasından 2022 yılında alınan 6 karbon örneğinin 4 tanesi (TKG5-8) buradan kaldırılan taş döşemenin altından (*locus* 299 ve 306), son ikisi de (TKG9-10) çöp çukurlarından alınmıştır (*locus* 352 ve 311) ve hepsi ekseriyetle MÖ 1600-1500 arasını, yani daha da erken bir tarih aralığı vermektedir ki bu da aynı kontekstlerden gelen ve Geç Tunç I'e tarihlediğimiz seramiklerle de uyumludur.

Bu seramikler öncelikle yukarıda bahsedilen taş döşemenin altındaki *locus* 306 olarak kazılan bölgeden çıkmaya başlamıştır. Bu seramiklerin profilleri (Çizim: 1-4) daha önceki sezonlarda elimize geçen ve Orta Anadolu Hitit merkezlerinden de iyi tanıdığımız GTÇ IIA seramiklerinden (Ünlü, 2016; Özyar vd., 2019, s. 63-67) önemli farklılıklar göstermektedir. Bu tabakaya ait seramikler ekseriyetle daha ince hamurludur ve yüzeyleri de daha iyi işlenmiştir. Standart kil içeriği kalker ve taş parçacıkları ve az miktarda mikadan oluşur. Bazı örneklerde az da olsa ince kesilmiş saman ve kavkı katkı yapılmıştır. Özellikle küçük kâseler ve çanakların yapımında daha ince elenmiş bir hamur kullanılmıştır. Daha büyük çömlekler ve testilerde kullanılan kil, içeriği açısından aynı olmakla beraber, daha kabadır. Hatta bazen ayrıca katkı maddesi eklenmiş olabilir. Pişirildiğinde iki ayrı renkle sonuçlanan en az iki ayrı kil yatağı kullanıldığı düşünülmektedir, bu da aslında Erken Tunç Döneminden beri devam eden bir gelenektir (Ünlü, 2011). Erken Tunç Döneminin sonlarına doğru pişince açık kahve-devetüyü rengi veren kil kullanımı, içeriğinde demir ağırlıklı kırmızı renk veren seramiklere göre artmıştır ve bu eğilim Orta Tunç Çağı'nda da artarak devam etmiştir (Ünlü, 2011, s. 17). Elimizdeki malzeme de bunu yansıtmaktadır. Öyle ki içeriklerindeki demir sebebiyle pişirildiklerinde daha kırmızı bir renkle sonuçlanan bazı boyalı örneklerde beyaza yakın bir astar uygulanarak dış görünüşte sanki açık renk kil kullanıldığı izlenimi verilmiştir. Bunun dışında en sık rastlanan yüzey işlemi kendinden astar uygulayarak yüzeyi hafif perdahlamak ya da düzleştirmektir.

Bu seramik grubu çark yapımıdır, el yapımı örnekler çok nadirdir. Bunun etkisi gide-rek artan keskin profiller olarak karşımıza çıkar. Sofra seramikleri ağırlıklı olarak omurgalı kâseler, ince cidarlı derin kâseler, tabaklar ve küresel gövdeli küçük çanaklardan oluşur (Çizim: 1-2). Boya bezeme dönemin seramiklerinde sıklıkla uygulanır. Kâselerde özellikle ağız üstüne atılan paralel çizgiler tercih edilmiştir (Çizim 1f-g). Bu bezeme tek renkli veya

kırmızı ve siyahın beraber kullanıldığı iki renkli olarak önümüze çıkar. Tabaklara kısmi olarak uygulanan kırmızı astar bu dönem seramikleri için tipiktir (Çizim: 2a-b). Genelde geniş bir bant şeklinde sadece iç ve dış ağız kenarına, bazen de dış yüzeyin kısmi ama iç yüzeyin tamamının astarlandığını görmekteyiz. Bu dönem seramiklerinde bir diğer tipik dekorasyon ince bantlar arasına yerleştirilmiş dalga bezemedir (Çizim 3a-b). Bazen boya bezemeyi daha da ortaya çıkaran plastik kabartı da eklenmiştir. Dalga bezemeye ekseriyetle çömlek ve testilerde rastlanır (Çizim 3a-b, Çizim 4d). İki renkli bezemeye Orta Tunç Dönemi'nin daha geç evrelerinden itibaren rastlanır ve seramikte bu dönemi tanımlayan öğelerden biridir. Sonuç olarak diyebiliriz ki bu alanda 2022 kazı sezonunda indiğimiz seviyede hem seramik hem de karbon örneklerinin verdiği tarihlendirmeye göre Goldman Geç Tunç I tabakasına ulaşmış bulunuyoruz (Novák vd., 2017, s. 161-163).

2. GOLDMAN DÖNEMİ VE YENİ DÖNEM TARSUS-GÖZLÜKULE KAZILARI DEMİR AĞIRLIKLİ ETÜTLÜK METAL BULUNTULAR

2003 yılında başlatılan bir diğer çalışmamız kapsamında Gözlükule'de gerçekleştirilen arkeolojik kazıların çeşitli dönemlerinde ortaya çıkarılan etütlük demir ağırlıklı metal buluntular Çek Cumhuriyeti Prag'da Charles Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve arkeometri konusunda uzman Doç. Dr. Ümit Güder tarafından incelenmeye başlanmıştır, kendisinin sezon sonunda hazırladığı raporunda bahsettiği gibi bu çalışma, özellikle çiviler, ok uçları gibi seri üretim ürünleri dışındaki demir buluntulara odaklanmış olup (Resim 3), ancak seçilen as sayıda ok ucu ve çivi de dahil edilmiştir.

İncelemeye yeni dönem Gözlükule kazılarında 93 etütlük buluntu fragmanı ve 10 adet demir cürufunun (Resim: 4) yanı sıra, Goldman dönemi tarihi kazılarında da 50 etütlük demir buluntu fragmanı da dahil edilmiştir. Raporunda belirttiği gibi Doç. Dr. Ümit Güder bu yaklaşım ile Gözlükule'de metal üretimi ve teknolojisi hakkında veri sağlayabilecek üretim aleti, demir külçe gibi yarı mamuller ve cüruf gibi üretim atıklarına yönelik incelemeleri amaçlamaktadır.

İnceleme esnasında arkeometrik çalışmalar için uygun olan objelerin yanı sıra yarı mamüllerin ve üretim atıklarının envanter numaraları ve buluntu özellikleri de liste şeklinde kaydedilmiştir. Bu çalışma hem metal üretim atıklarının hangi dönemlerde ve kazılan alanların hangi kısmında yoğunlaştığına dair veri üretmeyi, hem de farklı dönemlerde ele geçen buluntular arasında üretim aletleri belirlemeye yöneliktir. Bu ön çalışmanın sonucunda Gözlükule'de demir buluntular üzerinde başlatılması planlanan ayrıntılı arkeometrik incelemeler bölgenin metal üretim tarihine katkı sunmayı hedefliyor.

3. YENİ DÖNEM KAZILARI ROMA DÖNEMİ ETÜTLÜK PİŞMİŞ TOPRAK FİGÜRİNLER

2023 sezonunda yürütülen bir diğer çalışmamız kapsamında ise Boğaziçi Üniversitesi Tarsus-Gözlükule Kazıları Araştırma Merkezi depolarında bulunan 159 adet kilden yapılmış figürin fragmanı üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Bu parçaların tamamı 2010, 2012 ve

2014 yıllarındaki kazılar esnasında C7 17 açmasının, sunumun başında bahsettiğim Roma dönemine tarihllediğimiz ve henüz kaldırmadığımız işlik alanında ortaya çıkarılmıştır. Burada ele geçen ve geçmiş yıllarda sizlere toplantılarda tanıttığımız farklı adak tipleri arasında bulunan figürin fragmanları üzerinde Doç. Dr. Serdar Yalçın'ın yaptığı son gözlemlere göre Boğaziçi Üniversitesi kazılarında ortaya çıkarılmış bazı figürin tiplerinin Goldman kazılarının yayınlanan kataloğunda tanıtılan benzer malzeme arasında bulunmadığı anlaşılmıştır.

Örneğin burada saç stilinden *Severus* hanedanı dönemine tarihlendirilebilen ve büyük ihtimalle imparatoriçe *Julia Domna*'yı betimleyen bir figürin başı görülmektedir (Resim: 5a). Bu eser ve bir diğer Mısır kökenli tanrıça *İsis*'i betimlediğini düşündüğümüz fragman (Resim: 5b) Goldman dönemi Gözlükule yayınlarında bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu durum Tarsus-Gözlükule figürin tipolojisinin sanılandan daha da geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir. Tarsus-Gözlükule Roma dönemi figürinleri üzerindeki çalışmalarımız önümüzdeki yıllarda da devam edecektir.

4. KALICI KAZI TARİHİ SERGİSİ

Son olarak yerel halkın, kültürel mirasın korunmasına ilişkin bilinçlendirilmesi konusunda devam eden çalışmalarımız kapsamında geçmiş yıllarda önce Türk Tarih Kurumu desteği ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izinleriyle ön ve uygulama projeleri oluşturulan ve üç kısım olarak tasarlanan Gözlükule Höyük Kazı Tarihi Sergisinin ilk ayağını teşkil eden kalıcı Tarsus Kent Tarihi Sergisinin uygulamaya yönelik fotoğraf panolarının ve büyük maketin yerinde kurulması üzerinde çalışılmış ve panolar ile maket yerine yerleştirilmiştir (Resim: 6 a.b).

Serginin içeriğine tasarımı Gözlükule kazı başkanlığı bilimsel danışmanlığında değerli mimarlar Sinan Omacan ve Didem Teksöz (AtölyeMimarlık) tarafından gerçekleştirilmiştir. Sergide kullanılan panolardaki fotoğraflar ise AtölyeMimarlık adına değerli fotoğraf sanatçısı Murat Germen tarafından bizzat bu sergi için çekilmiştir. Uygulama projesinin alanda gerçekleşebilmesi için Boğaziçi Üniversitesi ve Mersin Büyükşehir Belediyesi arasında bir protokol imzalanarak Üniversitenin izni ve Belediyenin maddi desteği ile uygulama çalışmalarının ilk ayağı büyük ölçüde tamamlanmış olup, halen eksik kalan maket üzerine yansıtılacak bir projeksiyon ile kentin gelişiminin görsel olarak gösterildiği bir *mapping* uygulaması ile gelişimin anlatıldığı bir ses kaydının ise 2024 yılında tamamlanması bekleniyor.

2023 sezonunda yerel halkın bilinçlendirilmesi çalışması dışında ise 6 Ağustos 2023 tarihinde Almanya'nın Oberhausen kenti ile Mersin Büyükşehir Belediyesinin karşılıklı gerçekleştirdiği öğrenci değişim programı kapsamında gelen ziyaretçiler, Boğaziçi Üniversitesi Tarsus-Gözlükule Kazıları Araştırma merkezimizde ağırlanarak, ve çalışmalarımız anlatılarak uluslararası genç kuşağın Türkiye'nin kültürel mirası konusunda duyarlılık kazanılmasına katkıda bulunuldu.

Gözlükule Kazıları çalışmaları yıllardır bir arada olan çekirdek ekibimiz, yıllar içinde artan uzman ve öğrencilerimiz ve her daim bize ev sahipliği yapan, kimileri çalışmalarımıza da katılan Tarsus’lu komşularımız ile beraber yürütülmektedir. Bu çalışmalara destek, katkı ve izinleri için T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığımıza ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne ve uzmanlarına, Türk Tarih Kurumuna, Boğaziçi Üniversitesine ve yıllardır birlikte ve nezaretlerinde çalıştığımız Tarsus Müzesi Müdürlüğü ve değerli uzmanlarına tüm ekibimiz adına şükranlarımızı bir kez daha burada da zikretmeyi isteriz.

KAYNAKÇA

Goldman, H. (1956) *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus II. From the Neolithic through the Bronze Age*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Novák, M, A. L. D’Agata, I. Caneva, C. Eslick, C. Gates, M.-H. Gates, K. S. Girginer, Ö. Oyman-Girginer, É. Jean, G. Köroğlu, E. Kozal, S. Kulemann-Ossen, L. Lehmann, A. Özyar, T. Özaydın, J. N. Postgate, F. Şahin, E. Ünlü, R. Yağcı, D. Yaşin Meier (2017) A Comparative Stratigraphy of Cilicia. Results of the first three Cilician Chronology Workshops, *Altorientalische Forschungen* 44 (2), s. 1–37.

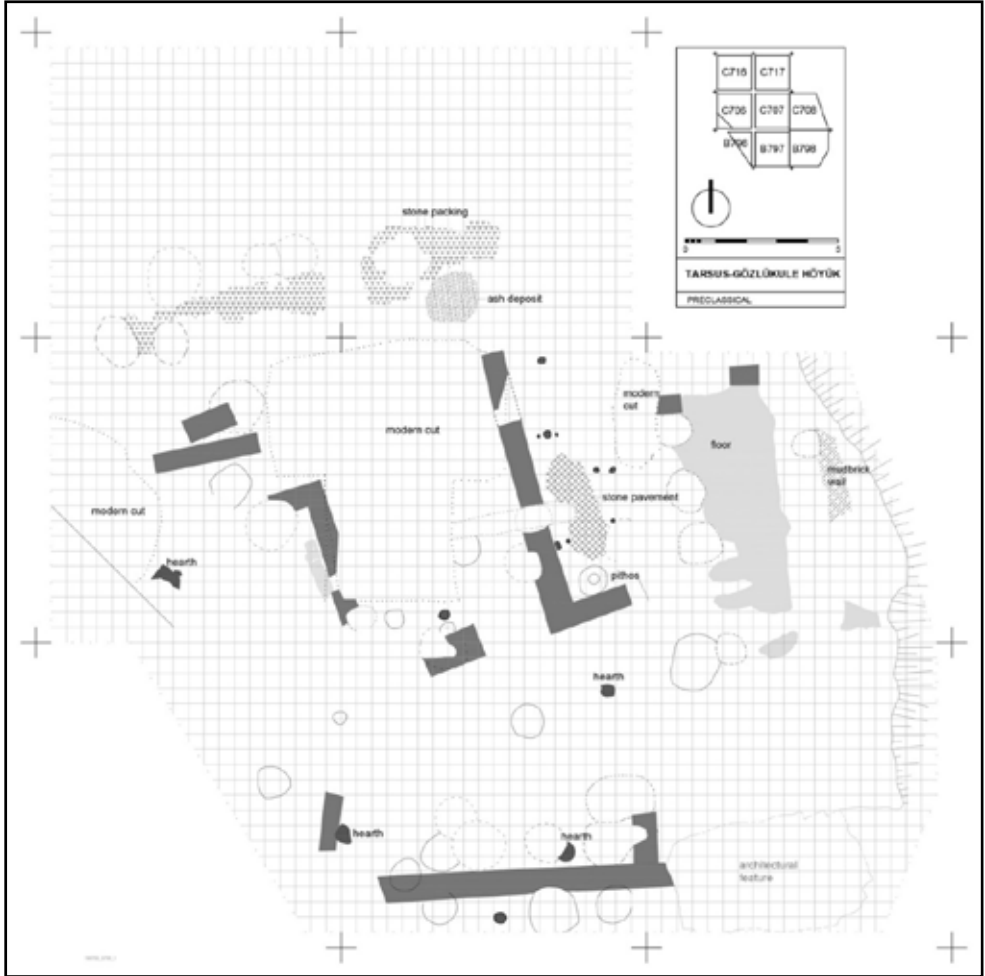
Özyar, A., Ünlü, E., Pancaroğlu, O., ve Vokaer, A. (2017) Recent Fieldwork at Tarsus–Gözlükule: The Medieval Levels (Ed. S. R. Steadman, G. McMahon), *The Archaeology of Anatolia Volume II. Recent Discoveries (2015-2016)*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, s. 200-229.

Özyar, A., Ünlü, E., ve Pilavcı, T. (2019) Recent Fieldwork at Tarsus–Gözlükule: The Late Bronze Age Levels (Ed. S. R. Steadman, G. McMahon), *The Archaeology of Anatolia Volume III. Recent Discoveries (2017-2018)*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, s. 53-71.

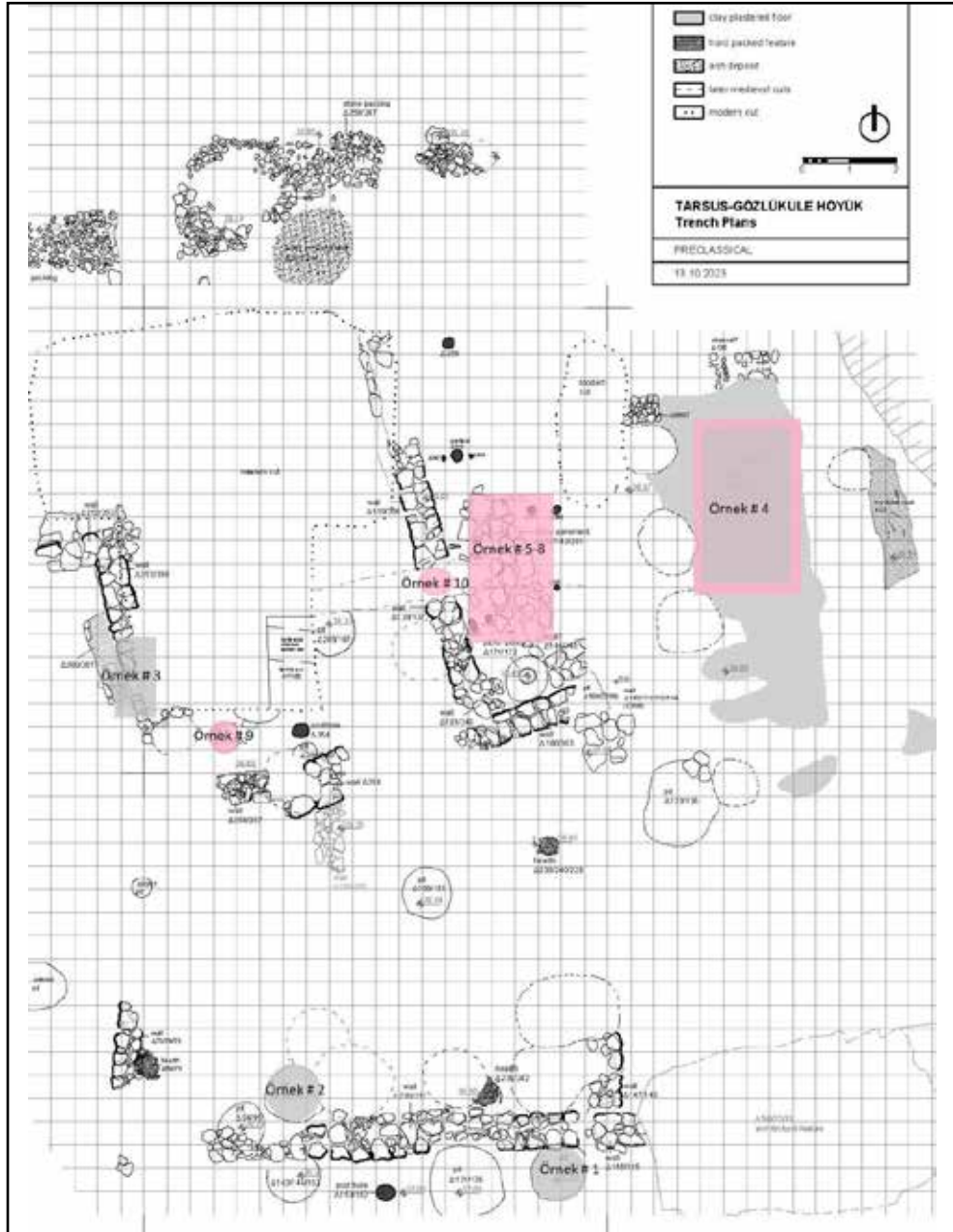
Ünlü, E. (2011) A Tale of Two Potting Traditions: Technological Assessment of the Light Clay and the Red Gritty Ware Types at Tarsus-Gözlükule (Cilicia-Turkey) at the Beginning of the Third Millennium B.C., *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 362, s. 1-20.

Ünlü, E. (2016) Tarsus-Gözlükule Höyüğü Geç Tunç IIb Katmanında Rastlanan Seramik Devamlılıkları *CEDRUS* IV, s. 1-9.

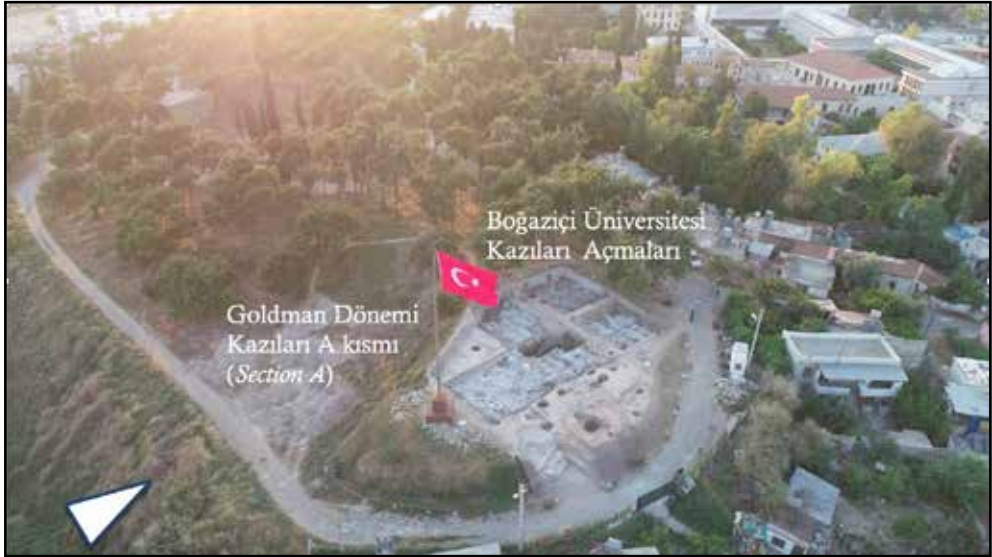
EKLER:

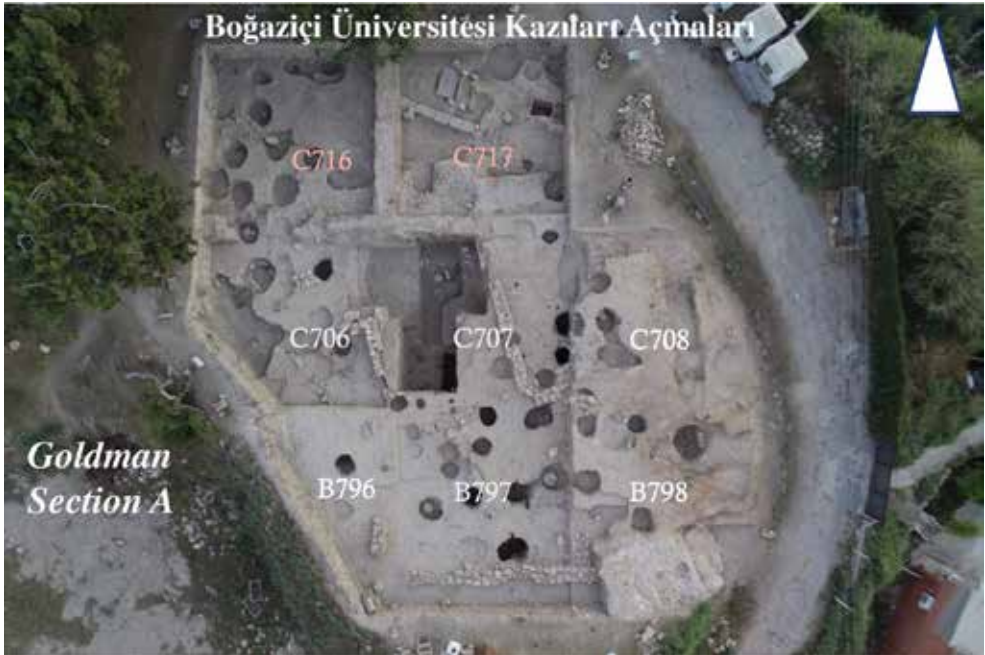
Plan 1: Tarsus-Gözlükule Höyük 2022 Yılı Çalışmaları Sonunda Geç Tunç Çağı Katmanı Şematik Plan.

Plan 2: Karbon Örneklerinin Alındığı Bölgelerin Mimari Plan Üzerinde Yerleri. Mimari çizim: Figen Öztürk.

Resim 1: Tarsus-Gözlükule Höyük 2019 Kazı Sezonu Sonunda. Fotoğraf: Azra Koçer.

Resim 2: Tarsus-Gözlükule Höyük 2022 Sezonu Sonunda Açmaların Son Hali. Fotoğraf: Doç. Dr. Serdar Yalçın.

Resim 3: Tarsus-Gözlükule Kazılarında Ele Geçen Bazı Demir Ağırlıklı Metal Buluntu Örnekleri.

Fotoğraflar: Doç. Dr. Ümit Güder.

Resim 4: Tarsus-Gözlükule Kazılarında Ele Geçen Ve İnceleme Kapsamına Alınan Demir Cüruf Kalıntıları.

Fotoğraflar: Doç. Dr. Ümit Güder.

Resim 5a: Roma Dönemi Pişmiş Toprak Figürin Başı. Fotoğraf: Doç. Dr. Serdar Yalçın.

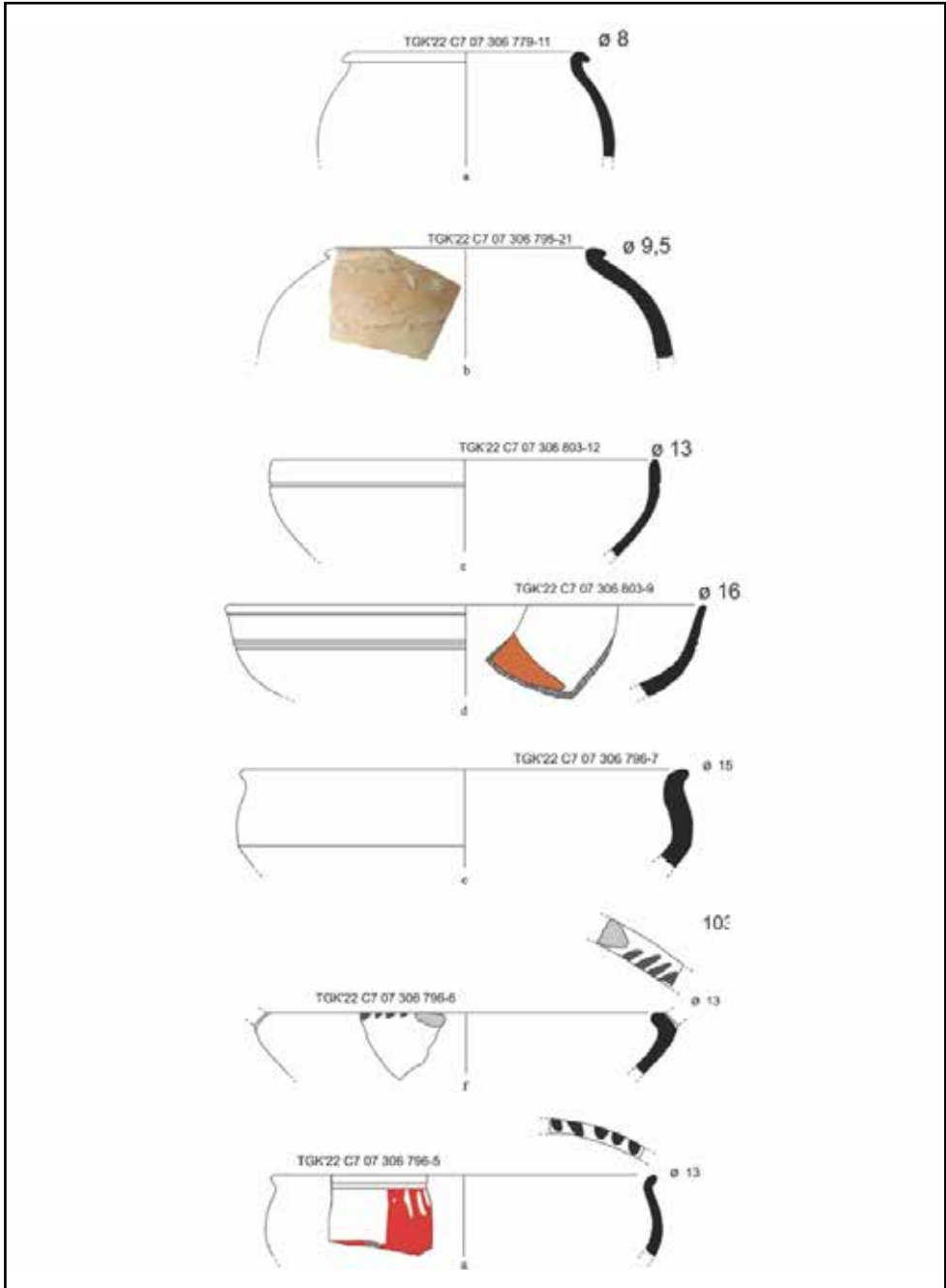
Resim 5b: Roma Dönemi Pişmiş Toprak Figürin Başı. Fotoğraf: Doç. Dr. Serdar Yalçın.

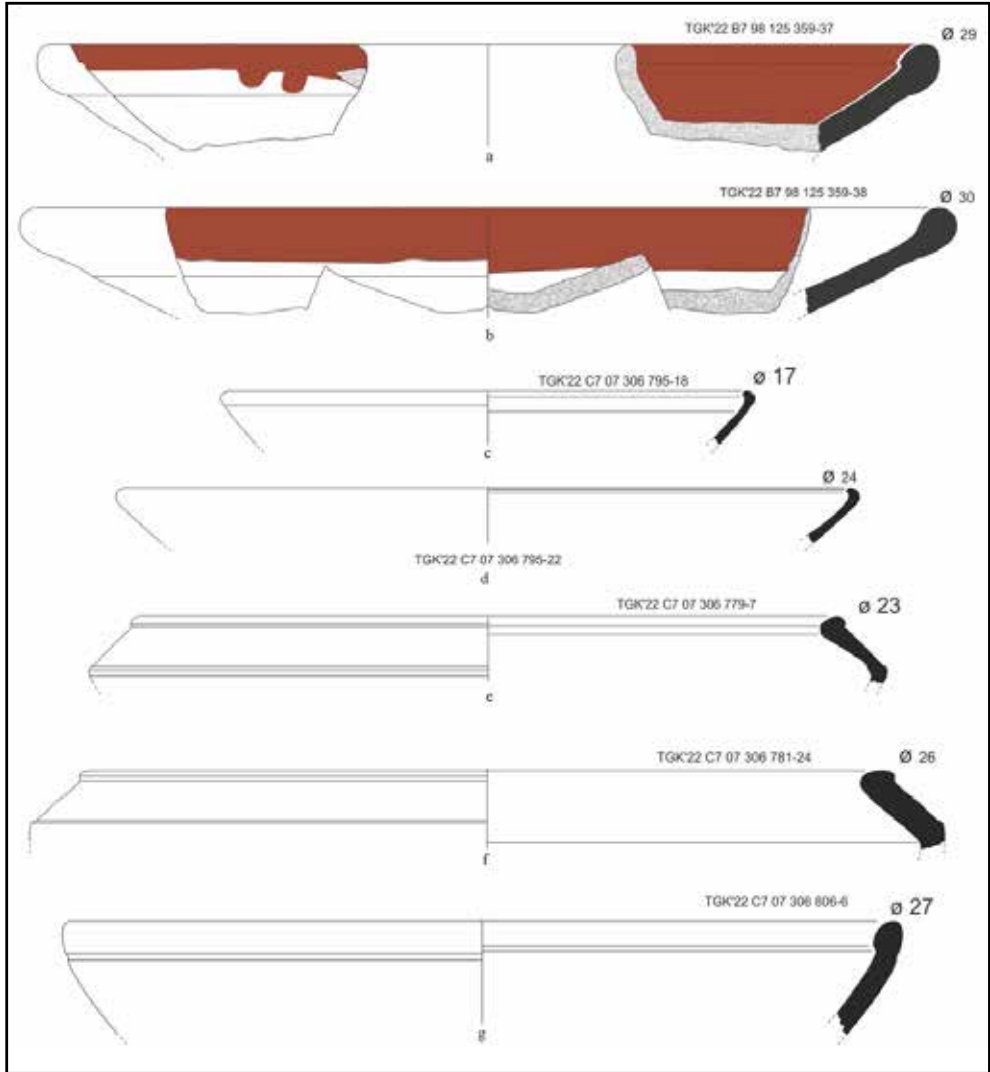
Resim 6a: Boğaziçi Üniversitesi Gözlükule Kazıları Araştırma Merkezi, Tarsus; Kalıcı Tarsus Kent Tarihi Sergisi; Fotoğraf Panoları Yerleştirmesi. Fotoğraf: Mimar Didem Teksöz.

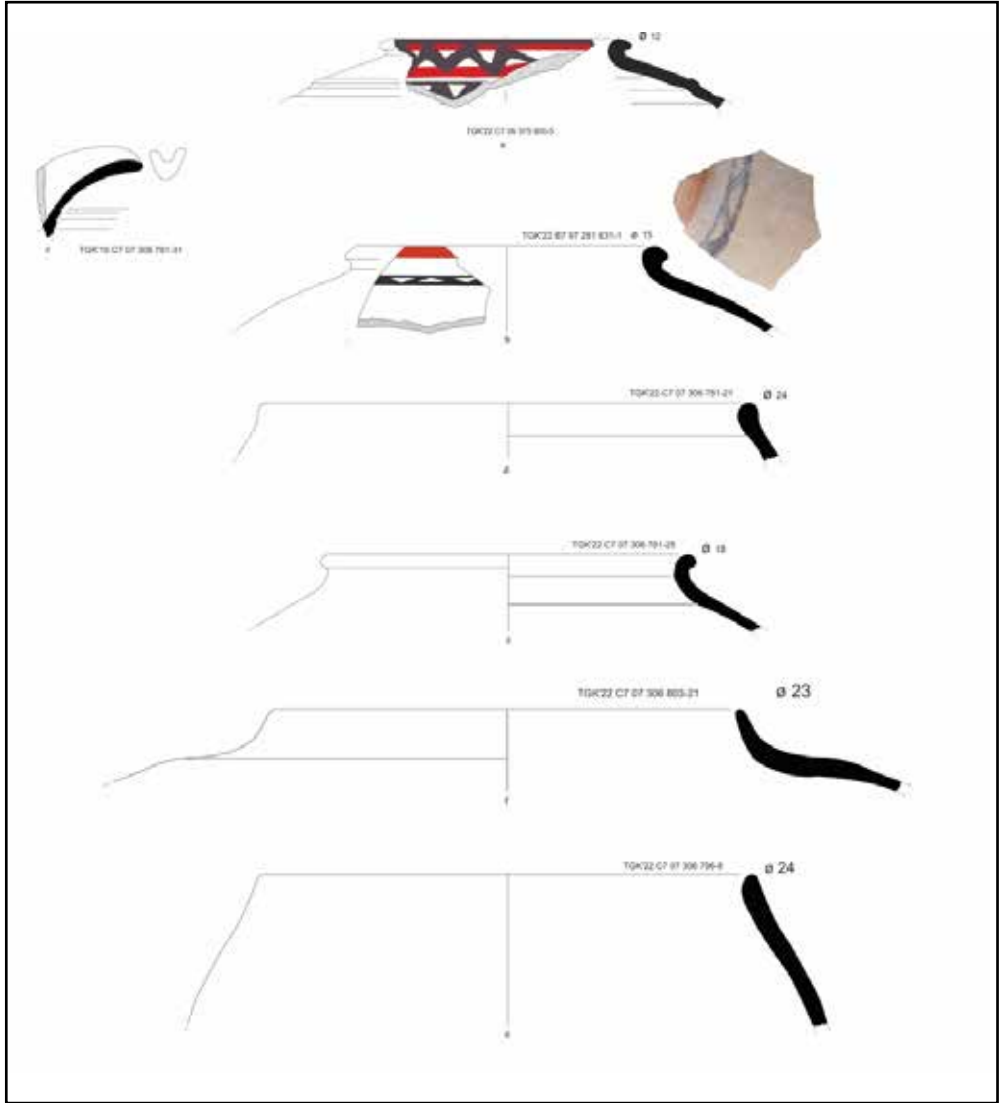
Resim 6b: Boğaziçi Üniversitesi Gözlükule Kazıları Araştırma Merkezi, Tarsus; Kalıcı Tarsus Kent Tarihi Sergisi; Kent Maketi Yerleştirmesi. Fotoğraf: Mimar Didem Teksöz.

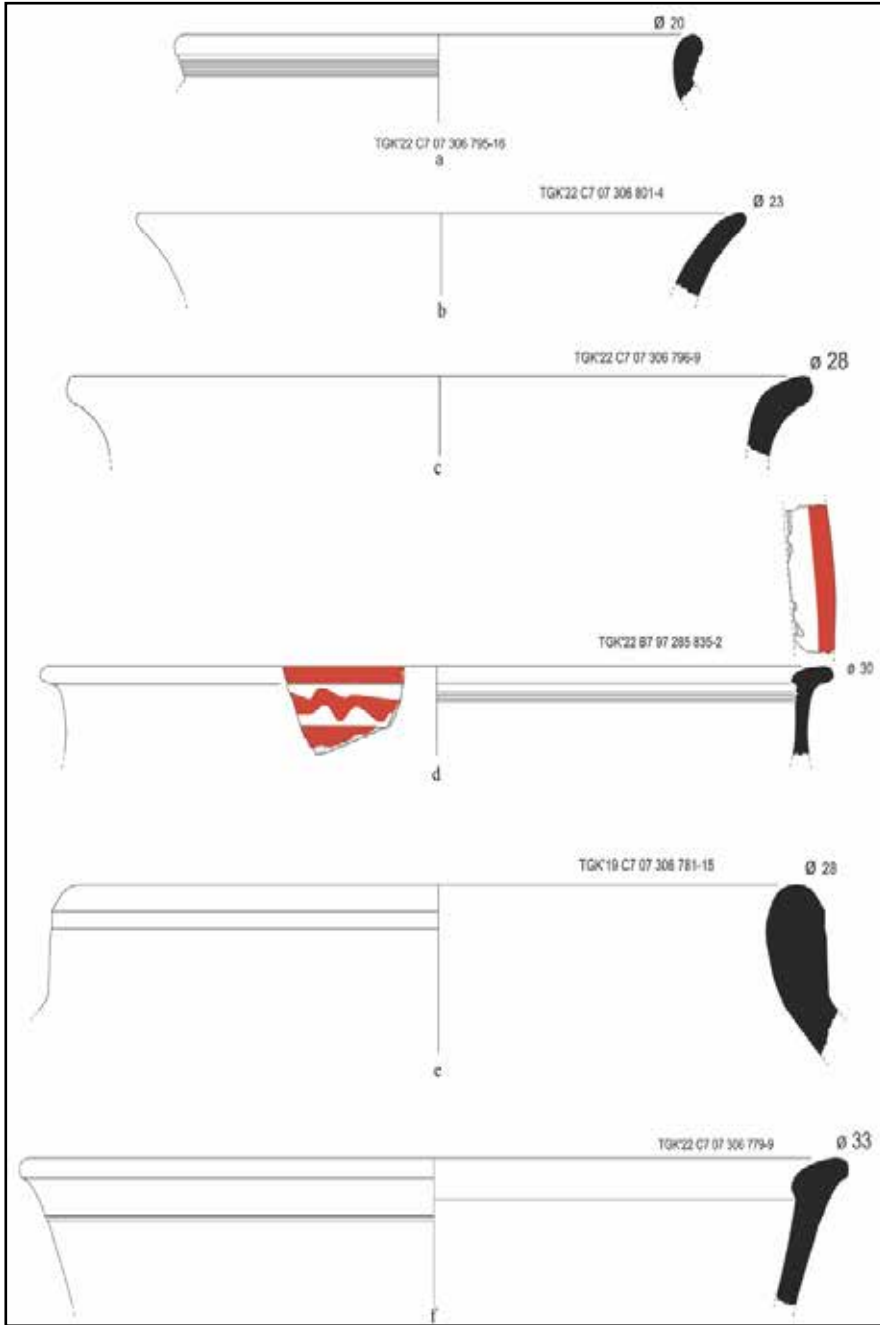
Çizim 1: Küçük kaseler. Çizim ve dijitalizasyon: Burhan Gülkan.

Çizim 2: Kâse ve tabaklar. Çizim ve dijitalizasyon: Burhan Gülkan.

Çizim 3: Çömlek ve testiler. Çizim ve dijitalizasyon: Burhan Gülkan.

Çizim 4: Açık form çömler. Çizim ve dijitalizasyon: Burhan Gülkan.

IASOS KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Asuman BALDIRAN*

Iasos kazı çalışmaları, Prof. Dr. Asuman Baldıran Başkanlığında, 1. Kazı Başkan Yardımcısı Dr. Öğretim Üyesi Erdener Pehlivan, 2. Kazı Başkan Yardımcısı Ernur Öztekin, kazı heyet üyesi listesinde bulunan Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar, Dr. Öğretim Görevlisi Halit Sıtkı Canol, Arkeolog Canan Canbek Türkan, Arkeolog Mustafa Çimen, Arkeolog Gözde Yağlıdere, Arkeolog Veli Kaya, Arkeolog Aysegül Soyuçok, Arkeolog İslam Başgöl, Arkeolog Süleyman Ozan Özallı, Restoratör Tuğba Afyonlu, Mimari Restorasyon Teknikeri Ali İnce, Mimar Ayşenur Gökhan, Mimar Osman Emre Selvi, Mimar Kardelen Bağdiken, Mimar Beklem Koç, Antropolog Merve Gümrükçü Uslu, Harita Mühendisi Abdulsamet Demirtaş, Öğrenci Burak Şenel, ve 12 işçinin katılımı ile 27.03.2023- 25.12.2023 tarihleri arasında toplam 274 gün sürdürülmüştür¹.

Iasos kazısı 2023 yılı kazı sezonundaki çalışmalar kapsamında kazı evi bahçesi, antik kent girişi, *Bouleuterion*, *Artemis Astias* Kutsal Alanı, *Agora* merkezi ve çevresinde, Mozaikli Villa-1, Tonoğlu Yapı, *Akropolde* yer alan sarnıç ve çevresinde bitki temizliği yapılmıştır.

Agora merkezinin güney doğu bölümünde kesit düzeltme, eşitleme ile bu alanı güney stoa zemin kotuna indirmek amacıyla plan kare sistemine göre belirlenen açmalarda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. *Agora* zemin seviyesine kadar olan siyah-kahverengi toprak tabakasında Geç Roma/*Bizans* Dönemine tarihlendirilen, fazla nitelikli olmayan mimari yapılara ait mekânları oluşturan duvar kalıntıları açığa çıkartılmıştır. Söz konusu duvarlarda daha eski yapılara ait sütun tamburları ve mimari yapı elamanlarının devşirme olarak kullanıldığı saptanmıştır. Ayrıca alanda doğu stoaya ait *arşitrav* blokları da yaptığımız kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkartılıp *stoanın* önünde tasnif edilmiştir. *Agora* zemin kotuna indirilen güney doğu *karelağda*, bir önceki yıl bir kısmı açılan, üzeri kapalı kanal sisteminin kuzey yöne doğru devam ettiği görülmüştür.

2023 yılı kazı sezonunda, *Agoranın* güney doğusunda yürütülen kazı çalışmalarında tespit edilen Geç Roma/*Bizans* Dönemine ait mekânların tamamı açığa çıkartılamadığından söz konusu bu yapıların hangi amaçla kullanıldığına ilişkin veriler daha sonraki çalışmalarda netlik kazanacaktır. Diğer çalışma alanımız ise *Artemis Astias* Kutsal Alanı'dır. Geçmiş yıllarda İtalyan Kazı Heyeti tarafından yürütülen kazılarda Kutsal Alanın bir kısmı açığa çıkartılmıştır. *Artemis Astias* Kutsal alanına Güney *Portikodan* geçişin sağlandığı girişi açığa çıkarmak amacı ile çalışmalara başlanmıştır. Yürütülen kazı çalışmalarında grimsi-kahverengi toprak tabakasında Geç Roma/*Bizans* Dönemine tarihlendirilen duvar kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Bu duvarlarda devşirme olarak *dor* düzeninde *triglif- metop* bloğu, *entablatur* bloğu gibi

* Prof. Dr. Asuman BALDIRAN Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Konya, Türkiye, abaldiran@gmail.com, ORCID:0000-0002-6799-9395.

1 Gerekli izin ve destekleri sağladıkları için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz.

mimari yapı unsurlarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Kazılan alanın doğusunda Geç Roma/*Bizans* Döneminde inşa edildiği düşünülen kuyu ortaya çıkarılmıştır. Kuyunun iç örgüsünde devşirme olarak MÖ 2.yy’a tarihlenen yazıt parçasının kullanıldığı görülmüştür.

Tapınağın kuzeydoğu köşesinden 13,25m kuzeybatıya, kuzeybatı köşesinden 17,02m kuzeydoğuya uzanan noktadan, 40x35 m’lik alanda yayılım gösteren 12 adet kurşun balık ağı ağırlığı ele geçmiştir. Balık ağlarının kenar uçlarına geçirildiği düşünülen kurşun ağırlıklar, farklı ebatlardadır.

Karelağın kuzey kısmında güney portikodan girişin sağlandığını düşündüğümüz mermer kapı açıklığı ortaya çıkarılmıştır. Merkezde yer alan *in-antis* planlı tapınağın daha önce açığa çıkarılmış iki *krepisin* önünde mermer bloklardan yapılmış döşeme tespit edilmiştir. Söz konusu alanda yapılan çalışmalarda toplam 5 adet mermer heykel parçası ele geçmiştir. Bunlardan 4 adeti heykellere ait gövde ve elbise kıvrım parçaları olup 1 adeti ise heykel ayak parçasıdır. Bu alandaki çalışmalar önümüzdeki yıl devam edecektir.

Kazı çalışmalarında açığa çıkarılan bütün mimari blokların envanter ve çizim çalışmaları yapılmıştır (Çizim: 1). Ayrıca kazılan alanlarda tespit edilen envanterlik ve etütlük eserler ile seramik parçaları, 2022 yılında Güllük Körfezi Metelik Adası civarında yürütülen sualtı kazı çalışmalarında tespit edilen *amphora* parçalarının çizim ve belgeleme çalışmaları tamamlanmıştır. Bu parçalar üzerindeki çalışmalarımız 2024 sezonunda da devam edecektir.

Artemis Astias kutsal alanında yer alan tapınakta kırık olan basamaklarda basit onarım yapılmıştır. Ayrıca kazı çalışmalarında açığa çıkarılan 80 adet etütlük ve 4 adet envanterlik nitelikteki eserin restorasyon ve konservasyon çalışmaları tamamlanarak depo şartlarına uygun olarak paketlenmiştir.

Türk Tarih Kurumu’nun desteklediği proje kapsamında Mozaikli Villa I’de, *perystilin* etrafındaki *portikoların* zemin mozaiklerinin konservasyonu gerçekleştirilmiştir.² Tiyatro’nun güneydoğusunda bulunan yerleşim alanında geçtiğimiz yıl geçici koruma önlemleri alınan mozaiklerin sağlamlaştırılması yapılmış ve restorasyon ilkelerine göre uygun koruma koşulları sağlanarak kapatılmıştır.

Akropolde kale içinde yer alan sarnıçta, kapsamlı bitki temizlik çalışması yapılmıştır (Resim:1). Sarnıç’ın restorasyonuna yönelik olarak Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’na sunulmak üzere proje hazırlıklarına başlanmıştır.

Mozaikli Villa I’in koridor kısmının koruma çatısı projesi Muğla Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü tarafından hazırlanarak Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’na sunulmuştur.

Antropolog heyet üyemiz Merve Gümrükçü Uslu tarafından “*Iasos Bizans Dönemi Toplumunun Paleopatalojik Analizi*” konusunda yapmış olduğu Doktora tezi sonuçlanmış-

2 Bu proje Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir. Çalışmalarımıza sağladığı desteklerinden dolayı Türk Tarih Kurumu Başkanlığı’na teşekkür ederiz.

tır. Bu çalışmada *Iasos* Antik Kenti Geç Antik Çağ toplumu ile ilgili önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Antik kent girişi ve içindeki yönlendirme ve bilgilendirme tabelaları yenilenmiştir. Ayrıca Antik Kentin tanıtımına yönelik rehber kitabımız Muğla Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü'nün destekleri ile basılmıştır.³

Kazı Evinde depo tasnif çalışmalarında, 1960-2014 yılları arasında *Iasos* Antik Kenti'nde *İtalyan* Kazı Heyetinin yürüttüğü kazılarda açığa çıkarılan ve 4 ile 5 numaralı depolara yerleştirilen seramik ve mermer parçalarının tasnifi yapılmıştır. 5 numaralı depoda tespit edilen amorf nitelikteki seramikler seçilmiş ve 394 Ada-405 Parsel yer alan *Iasos* Kazı evinin bahçesinde 37.278483 K, 27.581889 D koordinatlarındaki boş alana doldurularak içine bilgi fişi konulmuş üzeri toprak ile kapatılmıştır.

Muğla Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü tarafından düzenlenen “Dünya Çevre Günü Etkinliği” 4 Haziran’da *Iasos* antik kentinde yoğun bir katılımıla gerçekleştirilmiş ve katılımcılara *Iasos* Antik Kenti gezdirilerek kentin tanıtımı yapılmıştır (Resim: 2).

‘Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinlikleri’ kapsamında Balık Pazarı Müzesi’nde “*Iasos* Antik Kenti Fotoğraf Sergisi” düzenlenmiştir.

2022 ve 2023 yılı *Iasos* Kazısı çalışmaları Marmaris’te düzenlenen “Muğla Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu” nda sunulmuştur.

AGORA'DA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Agora merkezinin güney doğusunda 2022 yılı kazı çalışmalarında bir kısmı açığa çıkarılan Geç Roma/*Bizans* Dönemi'ne tarihlendirilen yapıların devamını ortaya çıkarmak ve Roma Dönemi düzlemine ulaşmak amacı ile AC40, AE40, AE39, AE38 karelaajlarında çalışmalara başlanmıştır (Resim: 3).

*Agora*nın güney doğusunda yürütülen kazı çalışmalarında, açmalarda 0.40-0.60m arası dolgu kalınlığına sahip yüzey toprağı alınmış, alt seviyede siyah kahverengi toprak yapısı ile en altta kırmızı kahverengi toprak yapısından oluşan bir tabakalanma gözlemlenmiştir. AC40 karelaajında yürütülen çalışmalarda, grimsi-kahverengi toprak yapısını oluşturan tabakada Geç Roma/*Bizans* Dönemi'ne tarihlendirilen fazla nitelikli olmayan doğu-batı doğrultulu uzanan duvar sırası tespit edilmiştir. Bir mekâna ait olan duvar sırası batıya doğru ilerlemekte olup, düzensiz taşlarla kuru duvar tekniğinde örülmüş ve toprak harç bağlayıcı malzeme olarak kullanılmıştır. Söz konusu duvarda erken yapılara ait mimari elamanların

3 Muğla Çevre ve Şehircilik İl Müdürü Sayın Emin Oral Bulutoğlu'na, Muğla Çevre ve Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü personellerine desteklerinden dolayı teşekkür ederiz. Ayrıca 2023 yılı çalışmaları süresince uzman, işçi ve diğer konularda desteğini esirgemeyen Muğla Valisi Sayın Orhan TAVLI 'ya ve görevi devralan Sayın Dr. İdris AKBIYIK' a, Muğla Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'na (YİKOB), Milas Kaymakamı Sayın Mustafa Ünver BÖKE' ye, Milas Müze Müdürlüğü Uzmanlarına, Bakanlık Temsilcilerine ve kazı ekip üyelerimize katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

devşirme olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. AC40 karelajında çalışmalar, yürüyüş seviyesine inilerek tamamlanmıştır.

Agoranın güneydoğusunda yer alan AE40 karelajında yürütülen çalışmalarda, yüzeyde *in situ* olarak *arşitrav* blokları yer almaktadır. İlerleyen kazı çalışmalarında söz konusu *arşitrav* bloklarının tamamı açığa çıkarılmış ve kontrollü bir şekilde *agora* yürüme kotuna indirilmiştir. Yürüme kotunda bir önceki yıl yapılan kazı çalışmalarında bir kısmı açığa çıkarılan *Agora* güney *portik krepis*lerinin altından kuzeye doğru uzanan kanalın devamı tespit edilmiştir. Söz konusu kanalın tahliye amaçlı yapıldığı düşünülmektedir. Roma dönemine tarihlendirilen kanal *Agora* inşa edilmeden önce planlanıp yapılmış daha sonra ise üzerine *Agora* inşa edilmiş olmalıdır. Bu kazı sezonunda devamı bulunan *drenaj* kanalının mevcut bulgularından yola çıkarak, *Helenistik Dönem*'de kullanım gördüğü söylenebilir. Kazı çalışmalarında MÖ 4-5. yüzyıldan MS 13. yüzyıla kadar farklı dönemleri kapsayan çeşitli form, hamur özelliklerine sahip çok sayıda pişmiş toprak kap parçasına rastlanmıştır.

AE39 karelajında yürütülen çalışmalarda yüzeyde *geison-sima* bloklarının bir kısmı *in situ* olarak tespit edilmiştir. Çalışmalarda tamamı açığa çıkarılan *geison-sima* blokları yürüme düzlemi kotuna indirilmiştir. *Karelajın* güneyindeki *drenaj* kanalının devamı yürüyüş kotunda açığa çıkarılmıştır. *Drenaj* kanalının üstünün düzensiz taşlar ile kapatıldığı ve kuzeye doğru devam ettiği tespit edilmiştir.

AE38 karelajında üst seviyelerde *Bizans Dönemine* tarihlendirilen düzensiz taşlar ile örülmüş duvar sıraları açığa çıkmıştır. Duvar hafif kavisli olup, toprak harç kullanılarak örülmüştür. Söz konusu alandaki duvar kalıntıları bir sonraki yıl yapılacak kazı çalışmalarında netlik kazanacaktır.

Sonuç olarak yukarda belirtilen *karelajlarda* yürütülen kazı çalışmalarında açığa çıkarılan mimari yapıların Roma Döneminden MS12-13. yüzyıldan kadar kullanım gördüğü ele geçen buluntular ışığında düşünülmektedir (Resim: 4).

ARTEMİS ASTIAS KUTSAL ALANI KAZI ÇALIŞMALARI

Agora Güney Portiko arka duvarında bulunan kapıdan girişi sağlanan *Artemis Astias* Kutsal Alanı 2023 yılında kazısı planlanan alanlardan birisi olmuştur. Kutsal alan, merkezde MÖ 4.yy'a tarihlendirilen, kuzey-güney doğrultulu, 13.60 x9.10m ölçülerindeki *in antis* planlı tapınak ile tapınağı çevreleyen ve *Helenistik Döneme* tarihlendirilen dikdörtgen *stoadan* oluşmaktadır. Kuzey- güney doğrultulu uzanan *stoa dorik* yivli ve yapımı tamamlanamamış yivsiz sütunların taşıdığı *Dor* başlıklı *portikolarla* çevrelenmiştir. Ayrıca *stoanın* güney *portikosunda* büyük kemerli kapılardan girişi sağlanan üç odalı bir mekân bulunmaktadır. 2023 yılında öncelikli olarak kazısı yapılacak kısım güney *portiko* 'dan Kutsal Alana geçişin sağlandığı kapı açıklığı ve çevresi olmuştur (Resim: 5).

Artemis Astias Kutsal alanında AA-AB43, AA-AB44, AA-Z45, AA-Z46-47 karelajlarında kazı çalışmaları yapılmıştır. Öncelikle *Agora* güney *portiko* 'dan geçiş sağlanan *Artemis*

Astias Kutsal Alanının merkezindeki *in antis* planlı tapınağa giden yolu ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. AA-AB43 karelajında başlanan çalışmalarda 2,85m genişliğindeki *Agora* Güney *Stoadan*, *Artemis Astias* Kutsal Alanına geçişin sağlandığı kapı açıklığındaki eşik tamamen ortaya çıkarılmıştır. Uzunluğu 2.85m olarak bilinen eşiğin, genişliği 90 cm olarak ölçülmüştür. Eşiğin doğusunda ve batısında kapı kanatlarının oturması için oyulan 0,18m çapında iki adet zivana yuvası bulunmaktadır. Eşiğin merkezinde ise kapı kilit sistemi ile ilişkili iki adet zivana yuvası bulunmaktadır. Bunlardan doğudaki 10x 5 cm batıdaki ise 6x5 cm ölçülerindedir. Eşiğin güneyinde, genişliği 2,80 cm olan taban döşemesine rastlanmıştır. Eşiğin kuzeyinde ise *Agora* Güney *Portik* zeminine ulaşılmıştır.

AA-AB44 karelajlarında yürütülen çalışmalarda karelajın güneybatısında doğu-batı doğrultuda uzanan 0,70m genişliğinde, 1,55m uzunluğunda, irili ufaklı taşlar kullanılarak örgülenen bir duvar sırası ortaya çıkarılmıştır. Açmanın güneydoğusunda ise doğu-batı doğrultuda uzanan, 0,70- 0.60m genişliğinde, 3,50 m uzunluğunda bir duvar sırası daha açığa çıkarılmıştır. Söz konusu duvar batıdaki diğer duvar ile birleşmektedir. Çalışmalarda yerel malzeme olan iri kayrak taşları ile döşenmiş taş temel ortaya çıkarılmıştır. Taş temel kuzeyde duvar sırası ile batıda ise tek sıra dizilmiş taşlar ile sınırlandırılmıştır. Mevcut uzunluğu 6,70m olan taş temel 0,65m genişliğindedir. Söz konusu taş temel, *Artemis Astias* Kutsal Alanı Kuzey *Stoa Krepis* basamaklarının temeli olduğu düşünülmektedir. Aynı taş temelin *Artemis Astias* Kutsal Alanı Batı *Portikte* de olduğu gözlemlenmiştir. *Agora* Güney *Stoadan* *Artemis Astias* Kutsal alanına geçişin sağlandığı kapı açıklığının doğu köşesinden 7,75m batıya, kapının batı köşesinden ise 7,80m doğuya doğru uzanan noktadan bir adet mermer heykel parçası açığa çıkarılmıştır. I.23.AA-AB44.H01 kodu verilen heykel parçası 0.70m yüksekliğinde, 0,57 m genişliğindedir. Roma Dönemine tarihlendirilen heykel erkeğe(?) ait gövde parçasıdır. Kırık ve eksik durumdadır. Muhtemelen üzerinde *hymation* bulunmaktadır. Elbise kıvrımları belirgin olup sağ tarafta toplanmaktadır. Beyaz mermerden yapılmış olan heykel parçasının, rahip heykeli olabileceği düşünülmektedir. AA-AB44 karelajında yapılan çalışmalarda 13 adet mermer sütun tambur parçası, *dor* başlık parçası, *krepis* parçaları, *geison-sima* parçası yazıt parçası ve çok sayıda mimari blok parçası tespit edilmiştir.

AA-Z45 karelajında yapılan çalışmalarda, açmanın güneydoğusunda doğu-batı doğrultuda uzanan, irili ufaklı çift sıra taş ile herhangi bir harç kullanılmadan örülen bir duvar açığa çıkarılmıştır. Söz konusu duvar 1 numaralı duvar olarak adlandırılmıştır. Çalışmalarda açmanın güneydoğusunda 1 numaralı duvarın güneye doğru dönüş yaparak devam ettiği görülmüştür. Söz konusu duvar 2 numaralı duvar olarak adlandırılmıştır. İrili ufaklı taşlar ile harç kullanılmadan örülen duvar içerisinde, 1 adet *Dor* düzeninde *triglif- metop* bloğunun devşirme malzeme olarak kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca 1 numaralı duvarın kuzeyinde, *Dor* düzeninde *entablatur* bloğu da devşirme olarak duvara yerleştirilmiştir. MÖ 4. Yüzyıl'dan sonraya tarihlendirilen blok *Ion* ve *Dor* düzeninin birlikte kullanıldığı bir örnektir (Resim:6). Burada açığa çıkarılan, duvarda devşirme malzeme olarak kullanılmış olan *dorik* mimari elemanlar üzerinde detaylı çalışmalarımız devam etmektedir.

Açmanın kuzeyinde yerel kayrak taşından yapılan zemin döşemesine ulaşılmıştır. Söz konusu zemin döşemesi düzensiz bir şekilde devam etmektedir. Açmanın güneydoğusunda, 102x107 m'lik alanda yayılım gösteren tuğla taban döşemesi bulunmaktadır. Söz konusu tuğla taban küçük bir alanda korunmuş olup geç dönem kullanımını işaret etmektedir.

Çalışmalarda tapınağın kuzeydoğu köşesinden 13,25m kuzeybatıya, kuzeybatı köşesinden 17,02 m kuzeydoğuya uzanan noktada, 40x35 m'lik alanda yayılım gösteren 12 adet kurşun balık ağı ağırlığı ele geçmiştir. Balık ağlarının kenar uçlarına geçirildiği düşünülen farklı ebatlarda olan ağırlıklardan en büyüğü 0,8m uzunluğunda, 0.1m genişliğindedir.

AA-Z46-47 *karela*jında yürütülen çalışmalarda *karela*jın kuzeydoğusunda kuzey-güney doğrultuda 0,90m, doğu-batı doğrultuda 0.80m ölçülere sahip olan irili ufaklı düzensiz taşlar kullanılarak örülen kare formda bir kuyu ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu kuyu içerisinde seviye indirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sırasında I.23.AA-Z46-47.H01 kodu verilen bir adet mermer heykele ait gövde parçası açığa çıkarılmıştır. Kuyunun güney duvarında, devşirme olarak kullanılan mermer yazıt parçası tespit edilmiştir. Kazı heyet üyemiz olan Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar'ın yazıt üzerindeki incelemeleri sonucu, MÖ 2.yy'a tarihlendirilen bir kararname olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kuyu içerisinden *Bizans* ve Roma Dönemine tarihlendirilen günlük kullanıma ait kap parçaları açığa çıkarılmıştır (Resim: 7).

Çalışmalarda tapınağın güneybatı köşesinden 8,50 m güneydoğu köşesinden 4,30 m birleşiminde I23.AA-Z46-47.H02 kodu verilen mermer heykel ayak parçası açığa çıkarılmıştır (Resim: 8). Çalışmaların devamında, in antis planlı tapınağın zemin döşemesi açığa çıkarılmıştır. Çok iyi korunmamış durumdaki döşemenin üzerinde oyun grafitisi yer almaktadır (Resim: 9). Zemin bloklarının kuzeye doğru 2,30 m uzunlukta ve 0,55 m genişlikte olduğu tespit edilmiştir.

2023 yılı kazı çalışmalarında toplam 4 adet envanterlik nitelikte eser tespit edilmiştir. Bunlardan 3 adetini bronz sikkeler, 1 adetini de kemik iğne oluşturmaktadır. Sikkelerin 2 adeti İmparator *Diocletianus Antoninianus* (MS 284-305) dönemine aittir. Diğer sikkeler ise İmparator *Constantin II* (MS 321-324) dönemine tarihlenmektedir. Kemik iğne ise Roma Dönemine tarihlenmektedir.

Etütlük nitelikte toplam 80 adet eser açığa çıkarılmıştır. Söz konusu eserlerden 43 adeti bronz sikkedir. Bunlardan 42 adeti okunmuş, 1 adeti korozyonlu olup okunamamıştır. Okunabilen sikkelerden 7 adeti *Helenistik* Döneme, 27 adeti Roma Dönemine, 1 adeti Erken Hristiyanlık dönemine, 7 adeti *Bizans* Dönemine tarihlenmektedir.

Etütlük nitelikteki 37 eser cam, kemik, metal, mermer, taş, pişmiş toprak olarak cinslerine göre dağılım göstermektedir.

ANTROPOLOJİ ÇALIŞMALARI

Iasos 2023 yılında yapılan kazı çalışmalarında AAZ45 *karelağı* ve AE39 *karelağı*ndan çıkarılan insan ve hayvan kemikleri temizlenerek incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda domuza ait (*Suidae*) çene kemikleri ve dişler, boynuzgillere ait (*Bovidae*) bilek kemikleri, bacak kemikleri, çene ve dişler, etçillere ait omur ve ön bacak kemiği, bir geyiğe ait ön bacak kemiği ve bir ata ait parmak kemiği tanımlanmıştır. Kemiklerin çoğunda bitki kökü izleri belirlenmiştir. Keçiye ait (*Bovidae*) bir *metacarpal* kemikte etçil diş izleri tespit edilmiştir. Bir boynuzgilin çenesinde ve bir diğerrinin ön bacak kemiğinde kesik izleri gözlenmiştir. Ayrıca bir etçilin ve bir geyiğin ön bacak kemiklerinde kesik izleri tespit edilmiştir. Bu kesik izleri, o dönemde yaşayan insanların bu hayvanlarla beslenmiş olabileceğini göstermektedir. Domuza ait bir çene kemiğinde patolojik olduğu tahmin edilen bir yapıya rastlanmıştır ve bununla ilgili araştırmalar devam etmektedir. Bunun yanında insana ait karışık olarak bir *maxilla* parçası (üst çene), *tibia*, *fibula* ve *ulna* parçası bulunmuştur. Çenenin erişkin olmayan bir bireye ait olduğu düşünülmektedir (Resim:10).

MOZAİKLİ VILLA I TABAN MOZAİKLERİ KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Iasos Antik kenti 2023 kazı çalışma programı kapsamında, Türk Tarih Kurumu'nun desteği ile Mozaikli Villa I' de *pastas*, *atriumun* doğusu ve güneyi ile koridor kısmında yer alan taban mozaiklerinde *konservasyon* çalışmaları yapılmıştır (Resim:11).

Korunma Durumu

Pastasda, *atriumun* doğusu ve güneyi ile koridor kısmında mevcut halde bulunan taban mozaiklerinde, daha önceki yıllarda İtalyan Kazı Heyeti tarafından restorasyon malzemesi olarak kullanılan betonun, ana malzemeden (*tesseralardan*) daha sert bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Bordür işlemleri için kullanılan beton malzemenin yüzey alanın gerekenden daha fazla olması ve derinlemesine mozaik tabanlarını kapladığı görülmüştür. Mevsim durumlarının etkisi ile sıcaklık ve nem etkisi ve bitki köklerinin *tessera* taban harcına nüfuz etmesi orijinal taban harcında bozulmalara yol açmıştır. Hatta bazı noktalarda taban harcının toprak ve kuma dönüştüğü görülmüş olup bu durum *tesseraların* birbirinden ve yatak harcından ayrılmasına neden olmuştur.

Koridorda korunmuş duvar sıvalarda güneş, nem ve sıcaklığın etkisi ile bozulmalar olduğu tespit edilmiştir. Sıva ile duvar arasında harçta oluşan boşluktan dolayı sıvaların *konsolidasyonu* gereklidir.

Koruma ve Onarım Çalışmaları

Mozaik üzerinde korunma durumunu tespit edebilmek amacıyla öncelikle temizlik yapılmıştır. Temizlik işleminden sonra bordürlerin sökümü için mozaik kenar kısımlarına *facing* uygulaması, %45 oranında *paraloid* B72 ve aseton çözeltisi hazırlanıp hava koşullarına bağlı

olarak minimum 24 saat bekletildikten sonra domuz kılı fırçalar ile yüzeye hidrofil gazlı bez uygulanmıştır. *Facing* uygulaması sonrasında bordürler çekiç ve murç ile kaldırılmış, gereken hassas noktalarda (betonun *tessera* yüzeyini kapladığı alanlarda) *dremel* kullanılarak, bordür uygulaması için hazır hale getirilmiştir.

Mozaik alanında yatak harcının da beton malzemedan oluştuğu ve yerine bordür uygulaması esnasında betondan arındırılan *tessera*lar için harç hazırlanmış ve mozaikler ait olduğu alana yerleştirilmiştir. *Tessera*ların sabitliğini korumak amacıyla enjeksiyon yardımı ile bağlayıcı harç ile güçlendirilme yapılmıştır.

Bordür işlemi; 7 birimi ince elenmiş kum, 1 birim ince elenmiş mermer tozu, 1 birim kiremit tozu, 2 birim hidrolik kireç, 1.5 birim kaymak kireç su ile homojen hale getirilerek, ince esnek *İtalyan* spatülleri ile sıkıştırılarak 120 derece açı ile uygulanmıştır. *Pastasda* mozaikli alana toplam 17m uzunluğunda ve ortalama 11 cm derinlikte bordür uygulaması ve 56,4 metrekare alana ise derz dolgu işlemi yapılmıştır. *Atrium*'un batısındaki mozaikli alanda, toplamda 28m uzunluğunda ve ortalama 10 cm derinlikte bordür uygulaması ve 32,2 metrekare alanda ise derz dolgu işlemi yapılmıştır. *Atrium*'un güneyindeki mozaikli alanda, toplamda 14m uzunluğunda ve ortalama 6 cm derinlikte bordür uygulaması ve 15,54 metrekare alanda ise derz dolgu işlemi yapılmıştır. Koridordaki mozaikli alanda, toplamda 8m uzunluğunda ve ortalama 7 cm derinlikte bordür uygulaması ve 7,65 metrekare alanda ise derz dolgu işlemi yapılmıştır.

Derz uygulaması; mozaik yüzeyinde *tessera* boşlukları ve mozağin orijinal yatak harcındaki bozulmalardan dolayı iki periyot halinde sıvılaştırılmış harç ile uygulama yapılmıştır. İlk derz uygulaması *facing* uygulamasından önce yapılmış ve *tessera* kaybının önüne geçmek hedeflenmiştir. Sonraki derz uygulaması ise bordür işlemi sonrasında hidrofil gazlı bezler ve yapıştırıcılar %100 aseton ve pamuk yardımıyla yüzey temizlendikten sonra mozağin korunması amacıyla yapılmıştır. Mozaik yüzeyinde boşlukların olduğu alanlarda derz işlemi esnasında, *tessera*ların sabitliğini koruyabilmesi amacıyla harç ile tamamlama yapılmıştır. Koridorda korunmuş duvar sıvaları temizlenmiştir. Arka yüzeyinde sıvayı tutan harçlarda oluşan boşalmalardan dolayı harç enjekte edilmiştir. Sıva yüzeyinde oluşan çatlaklar ve bozulmalar için %7,5 *paraloid* B72 ve aseton çözeltisi yüzeye yumuşak fırça yardımı ile yedirilmiş ve konsolidasyonu sağlanmıştır. Sıvaların bordürü 8m uzunlukta 4 cm derinlikte uygulanmış olup 4,8 metrekare alanda konsolidasyonu sağlanmıştır. Daha sonrasında son konservasyon işlemleri olarak temizlenmiş, fotoğraf ve belgelemesi yapılmış olup *jeotekstil* ile üzeri kapatılıp 7 cm kalınlığında çakıl taşı serilmiştir (Resim: 12).

TİYATRONUN GÜNEYDOĞUSUNDAKİ MOZAIKLERİ KORUMA ÇALIŞMALARI

Kentin doğu yamacında yer alan tiyatronun güneybatısında bulunan yerleşim alanında tespit edilen zarar görmüş mozaikli alanda konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Öncelikle taban mozaiklerinde temizlik işlemi ve ardından bordür uygulaması yapılmıştır. Belgeleme ve fotoğraflama işlemi için nemlendirilmiş sünger ile mozaik yüzeyi temizlenmiştir. Tamam-

lanan konservasyon çalışmalarının ardından mozaik yüzeyine *jeotekstil* serilmiş ve mıcır ile kapatılarak koruma altına alınmıştır (Resim:13).

MERMER ESERLERİN RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

2023 yılı kazı sezonunda yapılan restorasyon ve konservasyon çalışmaları sadece kazı evi laboratuvarıyla sınırlı değildir. Gerekli görülen durumlarda laboratuvar personeli tarafından arazi çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışmalar içinde *Artemis Astias* Kutsal Alanının girişinde eşik taşının üzerindeki yer alan kırık blok taşlarının ve *in antis* planlı tapınağın *krepisi* 'nin kırık parçalarının restorasyon işlemleri yer almıştır.

İlk işlem olarak eserin yüzeylerinde ve cidarlarında bulunan toz ve kirlilik ıslak ve kuru temizlik yöntemleriyle giderilmiştir. Kırık parçaların birleştirilmesinde, dayanıklılığı arttırmak için kenet kullanılmıştır. Kenet malzemesi olarak paslanmaz çelik çubuk tercih edilmiştir. Kenetlerin yerleştirilmesi için eserin her iki parçasına 1,5 cm çapında, matkap yardımıyla 2 delik açılmıştır. Deliklerin yönleri verdiğimiz referans çizgileri ile belirlenmiştir. Açılan deliklere kenet malzemesi yerleştirilmiş olup parçaların birbirine birleşe bilirliliği kontrol edilerek, yapıştırma işlemine geçilmiştir. Yapıştırma malzemesi olarak *araldite AY 103* ve katalizörü *Ren HY 956* kullanılmıştır. İlk olarak yapıştırıcı hazırlanmış ve kenet malzemesi deliklere sabitlenmiştir. Daha sonra kırık olan yüzeylere yapıştırıcı sürülmüş ve parçalar birleştirilmiştir. Yaklaşık 24 saat sonra yapıştırıcı olması gereken sertliğe gelmiş ve eserin eksik kısımlarının tümleme işlemine geçilmiştir. Tümleme malzemesi olarak horasan harcı kullanılmıştır. Tümlenecek olan alanların kalıbı alınarak harç hazırlanmıştır. Harç ile tümlenecek alanlar doldurularak, kurumaya bırakılmıştır. Eksik olan kısımlara uygulanan harç kuruduktan sonra, fazlalıklar alınmış ve eserlerin işlem sonrası yüzey temizliği yapılarak, restorasyon ve konservasyon işlemlerine son verilmiştir.

RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Restorasyon ve Konservasyon laboratuvarı çalışmaları kapsamında, verilere bağlı kalınarak gelecek nesillere bilgi aktarımı amaçlı eserin bütünlüğünün mümkün olduğu derecede sağlanması ve korunması amacı doğrultusunda kazı alanından bulunmuş olan eserlere restorasyon ve konservasyon çalışmaları yürütülmüştür. Kullanılan teknikler eser bünyesinde bulunan korozyonların türüne ve eserin malzemesine göre değişkenlik göstermiştir. Eserler mevcut durumu, bünyesinde bulunan korozyonlar, deformasyonların belgelenmesinin ardından laboratuvar ortamında müdahaleler yine korozyon türüne ve eserin morfolojik yapısına göre belirlenmiştir.

Laboratuvar ortamına gelen eserler cinslerine göre tasnif edilmiş, işlem öncesi belgelendirme çalışmaları yapılmış ve cinslerine uygun olarak her türlü temizlik, restorasyon ve konservasyon çalışmaları tamamlanarak bilimsel çalışmalarda kullanılabilecek, müzelerde teşhir edilecek ve müze depolarında saklanabilecek niteliğe kavuşturulmuştur.

2023 yılı kazı sezonunda *Agora* alanında değişik *karela*jlarda yapılan kazı çalışmalarından toplam 92 eser ele geçmiştir. Bu eserlerden 80 adeti etütlük, 4 adeti de envanterlik, 8 adeti de envanterlik ve etütlük dışı mermer eser niteliğindedir. Eserlerin cinsleri bronz, pişmiş toprak, mermer, cam ve kemiktir. Eserlere uygun restorasyon ve konservasyon işlemleri uygulanmıştır. Çalışmaların devamında 5 ve 6 numaralı depolarda tasnif çalışmaları sırasında ele geçen 149 adet küçük buluntunun restorasyonu ve konservasyonu gerçekleştirilmiştir. Söz konusu buluntular 1960-2014 yılları arasında yapılan kazı çalışmaları sırasında ele geçmiştir.

Bronz buluntuların yüzeyinde oksidasyona bağlı *azurit*, *malahit* ve lokal olarak *küprit* oksit korozyonları gözlemlenmektedir. Buluntulara ilk işlem olarak bisturi ile mekânîk temizlik uygulanmış toprak ve kir kalıntıları giderilmiştir. Buluntuların yüzeyinde bulunan korozyon bozulmaları alkol ile yumuşatılarak bisturi ile temizlenmiştir. Temizlik işlemlerinin sonunda buluntuları atmosfer etkilerinden korumak için %3'lük *Paraloid B72* çözeltisi yüzeylerine uygulanmıştır.

Mermer, taş, cam ve kemik buluntuların yüzeyinde sert kalker ve yumuşak topraklı kirlilik tabakası mevcuttur. Yüzeysel aşınmalar söz konusudur. Buluntuların yüzeyi su ve fırça ile kirlikten arındırılmış, sert toprak mantarları *etanol* ile yumuşatılarak mekânîk olarak yüzeyden temizlenmeye çalışılmıştır.

Pişmiş toprak buluntular kırık ve sağlam olarak ele geçmiştir. Yüzeylerinde kalker ve toprak tabakaları mevcuttur. Buluntular için ilk olarak akan su altında mekânîk temizlik uygulanmıştır. Buluntuların yüzeyindeki toprak tabakası fırçalanarak temizlenmiştir. Sert toprak tabakaları mekânîk olarak yüzeyden arındırılmıştır. Kırık olan buluntuların geri dönüşümlü bir yapıştırıcı ile restorasyonları yapılmıştır.

MİMARİ ÇİZİM VE DOKÜMANTASYON ÇALIŞMALARI

Mimari çizim belgeleme, *AutoCAD* programı üzerinden, üç ayrı çalışma olarak ilerlemiştir.

İlk çalışma, açma ölçeğinde, yapılan *karela*jlara ilişkin belgelemesidir. Belgeleme çalışmaları, önceki kazı sezonundan tamamlanması gereken açmalardan başlayarak günümüze yakınsayan bir kurguyla devam etmiştir. Belgelemesi tamamlanan açmalar aşağıda listelenmiştir:

S33-S34 *Karela*ji, T34 *Karela*ji, V34 *Karela*ji, AB37 *Karela*ji, S33-T33-V34-Y34-Y35-Z36-AA36 *Karela*ji, AC37-38 *Karela*ji, AD38 *Karela*ji, AC-AD-AE41, AA-AB43 *Karela*ji, AE40, AA-AB44 *Karela*ji, AA-AB44 *Karela*ji, AC 40 *Karela*jlara ilişkin çizimleri tamamlanmıştır.

Akropol içerisindeki sarnıç yapısı rölöve çizimleri yapılmıştır. *Drone* fotoğrafları yardımıyla oluşturulan *ortofoto*lar ve yerinden alınan koordinatlar kullanılarak çizimi yapılmıştır. Çalışma, ön cephe, batı cephesi görünüş ve plan çizimi olarak tamamlanmıştır.

İkinci çalışmada, *Agora* alanı ve çevresi *drone* kullanılarak çekilmiş *ortofoto* aracılığıyla vaziyet planı ölçeğinde rölöve çalışması yapılmıştır.

Üçüncü çalışmada, 2022 yılında kazısı yapılmış olan AE40, AD40 ve AD41 *karelağ*larından çıkarılan ve buluntu numarası verilen mimari blokların katalog formatındaki çizimleri yapılmıştır. Çizim kataloglarına katalog numaraları ve çizim numaralarının verilmesinin ardından toplamda 18 adet çizim kataloğu oluşturulmuştur. Katalog çizimleri tamamlanan bloklar aşağıda listelenmiştir.; I.22.AD41.M03, I.22.AD40.M04, I.22.AE40.M04, I.22.AE40.M01, I.22.AD41.M13, I.22.AD41.M10, I.22.AD41.M09, I.22.AD42.M08-A, I.22.AD41.M08-B, I.22.AD41.M07, I.22.AD41.M05, I.22.AD41.M06, I.22.AD41.M01, I.22.AD40.M03, I.22.AD40.M02, I.22.AD40.M01, I.22.AD41.M04, I.22.AD41.M02 çizimleri tamamlanmıştır.

Belgeleme çalışmaları kapsamında, kazı çalışmalarında açığa çıkarılan pişmiş toprak, kemik, bronz, kurşun, cam ve mermer olmak üzere toplam 84 adet eserin 4 adeti envanterlik, 80 adeti etütlük olarak ayrılmıştır. Söz konusu eserlerin belgeleme çalışmaları tamamlanmış olup fotoğraflanarak liste ve fişleri hazırlanmıştır (Resim: 14).

Eser deposu tasnif çalışmalarında daha önceki yıllarda *İtalyan* kazı heyeti tarafından yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkarılan 149 adet eserin 2 adeti envanterlik nitelikte, 147 adeti ise etütlük niteliktedir. Söz konusu eserler fotoğraflanıp belgelenerek fiş ve listeleri hazırlanmıştır.

2023 kazı sezonunda kazısı tamamlanan *karelağ*larda açığa çıkarılan seramik parçaları seçilerek laklanıp numaralandırılmıştır. Tarihlenebilir nitelikte olanların el çizimleri ve *coreldraw* programı ile dijital çizimleri de yapılmış, kazı arşivinde belgelenmiştir.

2022 yılında Güllük Körfezi Metelik Adası civarında yürütülen sualtı kazı çalışmalarında tespit edilen *amphoraların* çizim ve belgeleme çalışmaları tamamlanmıştır (Çizim: 2).

EKLER

Resim 1: Sarnıç yapısı

Resim 2: Dünya Çevre Günü Etkinliği

Resim 3: Agora kazı çalışmaları öncesi genel görünüm

Resim 4: Agora kazı çalışmaları sonrası genel görünüm

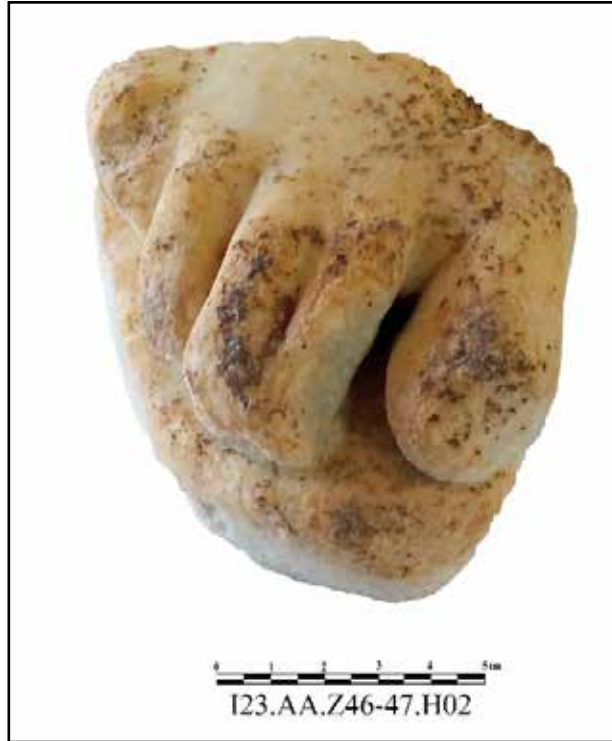
Resim 5: Artemis Astias Kutsal Alanı

Resim 6: Dor düzeninde triglif- metop bloğu

Resim 7: Kuyu içerisinde tespit edilen eserler

Resim 8: Mermer heykel ayak parçası

Resim 9: Oyun grafitosu

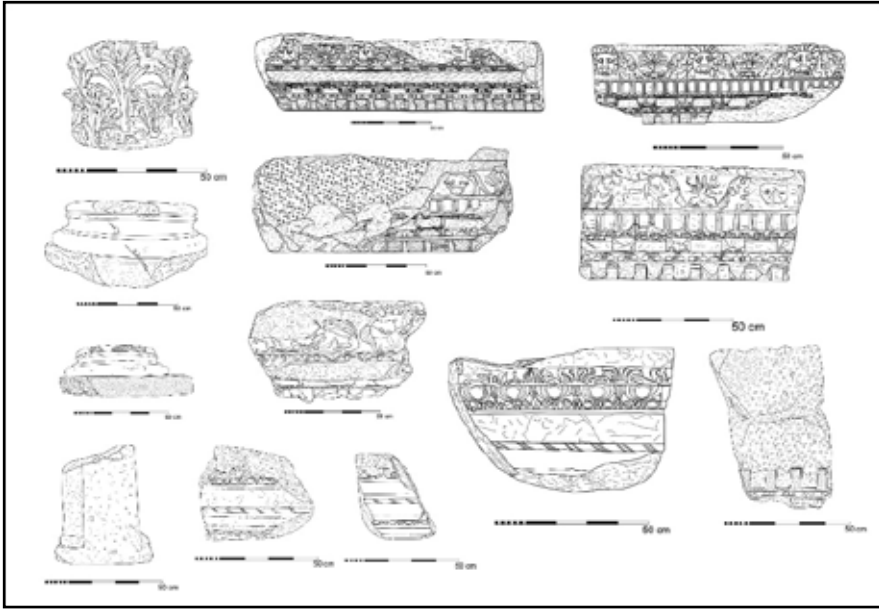
Resim 10: İnsana ait kemik parçaları

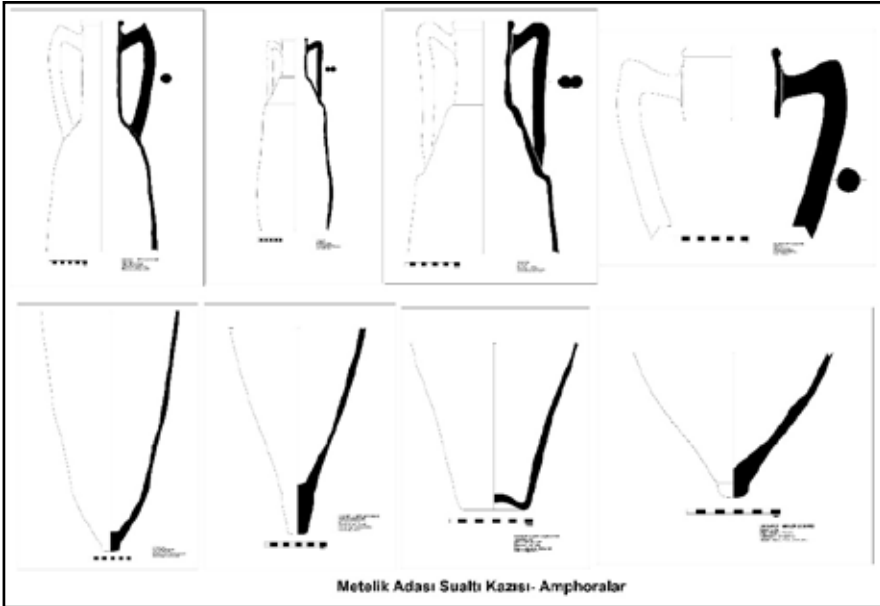
Resim 11: Mozaikli Villa I

Resim 12: Mozaikli Villa I

Çizim 1: Mimari blok çizimleri

Çizim 2: amphora çizimleri

TAŞLIGEÇİT HÖYÜĞÜ KURTARMA KAZILARI 2023

Atilla ENGİN*

Özgür ÇOMAK

Deniz Burak KİŞNİŞ

Gaziantep ili, İslahiye ilçesi, Ağalarobası Köyü sınırları içerisinde yer alan Taşlıgeçit Höyüğü'nde, Tahtaköprü Barajı gövde duvarının yükseltilmesi nedeniyle baraj rezervuar alanı içinde kaldığından, 2021 yılında Gaziantep Müzesi başkanlığında ve Prof. Dr. Atilla Engin'in bilimsel danışmanlığında başlayan kurtarma kazılarının üçüncü sezonu 2023 yılında tamamlanmıştır (Engin vd., 2023b; 2024b). Kurtarma kazıları, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün sağladığı bütçe ile gerçekleştirilmiştir.¹ Bu çalışmalar, Tahtaköprü Barajı sahasının kuzey ucunda kalan Hamaç Höyük'teki kurtarma kazıları ile birlikte yürütülmüştür (Engin vd. 2023a; 2024a).

Taşlıgeçit Höyüğü'nde 2009 ve 2010 yıllarında da baraj gövdesinin yükseltilmesi nedeniyle Gaziantep Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Prof. Dr. Nicolo Marchetti'nin bilimsel danışmanlığında kısa süreli kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir.² Böylece son yıllarda gerçekleştirilen kurtarma kazıları ile İslahiye-Nurdağı havzasında uzun yıllardır ara verilen arkeolojik araştırmalara yeniden başlanmıştır.³

* Prof. Dr. Atilla ENGİN, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 27310- Şehitkamil/ Gaziantep. E-ileti: enginatilla@hotmail.com; ORCID: 0000-0003-3165-1562.

Özgür ÇOMAK, Gaziantep Müzeleri Müdürü, Mithatpaşa, Hacı Sani Konukoğlu Blv., 27500 - Şehitkamil/ Gaziantep. E-ileti: ozgurcomak@gmail.com.

Araş. Gör. Deniz Burak KİŞNİŞ, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 27310- Şehitkamil/Gaziantep. E-ileti: denizkisnis@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3368-2733.

- 1 Projei destekleyen DSİ Genel Müdürlüğü'ne ve Genel Müdür Sayın Mehmet Akif BALTA'ya, DSİ Genel Müdür Yardımcısı Sayın Mehmet EKİNCİ'ye, DSİ 6. (Adana) Bölge Müdürü Sayın Celal TOKALAK'a, DSİ 6. Bölge Müdür Yardımcısı Sayın Ali Rıza BOĞUŞLU'ya; Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Kazılar Dairesi Başkanlığı'na teşekkürlerimizi sunarız.
- 2 Taşlıgeçit Höyüğü'ndeki bu kazılarda 12 farklı alanda OTÇ I, GTÇ I, Demir Çağı III ve Helenistik tabakalar incelenmiştir (bkz. Marchetti, 2011; 2012; Zaina, 2013; 2021; Zaina ve Benati, 2013).
- 3 Bölgedeki ilk arkeolojik araştırmalar 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Zincirli Höyük ve Sakçagözü gibi daha çok Geç Hitit heykeltıraşlık örnekleri ve yazıtlarının bulunduğu merkezlerde başlamış (bkz. Garstang, 1908; 1915; Garstang vd., 1937; Humann-Puchstein, 1890; Plat-Taylor vd., 1950; Von Luschan, 1902; Von Luschan vd., 1893; 1898; Von Luschan ve Andrae, 1943; Von Luschan ve Jacoby, 1911; Waechter vd., 1951) başlamıştır. 1955 – 1970 yılları arasında U.B. Alkım başkanlığında bir ekip tarafından bölgede yüzey araştırmaları ile Yesemek Heykel Atölyesi, Tilmen Höyük, Gedikli-Karahöyük ve Kırıskal Höyük'te çeşitli kazı ve araştırmalar gerçekleştirilmiştir (bkz. B. Alkım, 1959a; 1959b; 1964; 1965; 1968; 1969a; 1969b; 1972; 1974a; 1974b; Alkım ve Alkım, 1966). Yakın zamanda ise N. Marchetti'nin 2003-2008 yılları arasında Tilmen Höyük'te (Marchetti, 2005; 2006; 2007; 2008a; 2008b; 2008c; 2009; 2010) ve 2009 ve 2010 yıllarında Taşlıgeçit Höyük'te (Marchetti, 2011; 2012) yürüttüğü kazılar dışında, 1990'lı yılların ortalarında ise Garrard başkanlığında bir ekip tarafından İslahiye-Nurdağı havzasında kısa süreli bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir (Garrard, 1997; Garrard vd., 1996; 2004).

Kuzey Levant Koridoru içerisinde, Karasu Nehri havzasında yer alan Taşlıgeçit Höyüğü, yaklaşık 250 m çapı ile bu bölgedeki en büyük höyük yerleşmelerinden biridir (Resim: 1).⁴ Bununla birlikte, baraj suyu tahribatı nedeniyle höyüğün güney ve batısındaki geniş alanda açığa çıkan mimari kalıntılar, GTÇ II'de yerleşmenin höyüğü çevreleyen sur duvarı dışına taşarak yaklaşık 700x800 m boyutlarına ulaştığını ve büyük bir kente dönüştüğünü (Resim 1) ortaya koymuştur (Engin vd., 2024b, s. 277-278, 281-283). Taşlıgeçit Höyüğü, yükseltilmiş baraj gövdesinin, mevsimlik olarak daha fazla su tutması ve yükselen su seviyesi nedeniyle her yıl giderek daha fazla tahrip olmakta ve bir adaya dönüşen höyüğün etekleri erirken, höyük yükseltisinin çevresine yayılan GTÇ II yerleşimine ait özgün alanlar yeterince belgelenemeden yok olmaktadır (Resim: 15). 2023 çalışmalarının temel hedefi, sudan etkilenen höyük yükseltisinin çevresindeki alanlardaki kültür varlıklarının belgelenmesi ve kurtarılması olmuştur.

İslahiye ve Nurdağı ilçelerinde büyük yıkıma ve önemli sayıda can kaybına neden olan 6 Şubat 2023 depremleri nedeniyle bölgedeki birçok kültür varlığı zarar görmüş olmakla birlikte, Taşlıgeçit Höyük'te bir kazı alanındaki açma kesitlerinde oluşan küçük toprak akıntıları dışında depremden kaynaklı bir olumsuzluk yaşanmamıştır. Bununla birlikte, depremler sonrasındaki can kayıpları, bölgede artan inşaat faaliyetleri nedeniyle işgücüne olan yüksek talep nedeniyle kazılarda çalıştırılacak işçi bulmada ciddi sorunlar yaşanmıştır. 2022 yılı kazılarında 40 civarında işçi çalışırken, 2023 yılı çalışmalarında 25 civarında işçi çalıştırılabilmektedir. İş gücü yetersizliği nedeniyle, 2023 yılında hedeflenen çalışmalar kısmen gerçekleştirilebilmiştir.

2023 yılı kurtarma kazılarında, yazarlar dışında Gaziantep Müzesi uzmanlarından Arkeolog Onur Kaplan ile Arkeozoolog Doç. Dr. Derya Baykara, Araş. Gör. Emrah Özdemir; arkeologlar Gamze Çiçek, İlknur Akbaş, Hami Yuluğ, Alper Özcan, Ferhat Tümen, Eyüp Taşoğlu, Halit Kılınçoğlu, Mehmet Oğuz İkibudak, Büşra Özdemir, Şenay Doruk Engin, uzman antropolog Sevgi Tuğçe Gökkurt, zooarkeolog Belgin Aslan ve restoratör Rojda Tekin görev almıştır.⁵ Kazılar, zorlu kış koşullarının hüküm sürdüğü ocak ve şubat ayları dışında yıl boyunca devam etmiştir.

2021 yılındaki ilk kazı sezonunda, höyük yükseltisinin güney terası üzerinde 10 x 10 m boyutlarındaki oniki açmada Ortaçağ, Roma ve Helenistik dönemlere ait tabakalar incelenirken, yükselen baraj suyunun tahrip ettiği güney yamaçta açığa çıkan GTÇ II mimari kalıntılarını belgelemeye yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiş, bu alanda temel duvarları açığa çıkmış olan iki yapı içinde kazılar yapılmıştır (Engin vd., 2023b). 2022 yılı kazı sezonunda ise güney teras ve güney yamaç dışında, höyük yükseltisinin batısında bazalt tepe yükseltisi

4 Höyük üzerinde yapılan incelemelerde toplanan yüzey malzemesi, Neolitik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar kesintisiz bir yerleşim sürekliliği ortaya koymuştur (Engin vd., 2022, 1855, res. 2 f-d).

5 Kazı çalışmalarında görev alan Gaziantep Müzesi uzmanlarından Arkeolog Sayın Onur KAPLAN'a, Müze Müdür Yardımcıları Sayın Mehmet Sait YILMAZ'a, ve Sayın Ramazan EKER'e, zorlu iklim ve deprem sonrası koşullara rağmen özveriyle çalışan tüm ekip üyelerine en içten teşekkürlerimizi sunarız.

üzerindeki Akermaik Neolitik bazalt çukur yapılarda ve höyüğün yaklaşık 800 m güneyindeki Hamamlar-II Höyüğü'nün hemen batısında yer alan baraj rezervuar alanı içinde kalan Ortaçağ ve ETÇ nekropol olmak üzere dört farklı alanda 2200 m²'de kurtarma kazıları yürütülmüştür (Engin vd., 2024b). 2022 yılında eski kaçak kazılar ve baraj suyu altında kalarak büyük ölçüde tahrip olan Hamamlar II Nekropolü çalışmaları 2022 yılında tamamlanmıştır (Engin vd., 2024b, s. 283-285, res. 11-15).

2023 yılı çalışmalarında ise mevsimlik olarak yükselen baraj suyu altında kaldığından giderek daha fazla tahrip olan höyüğün güney yamacı ile yine baraj suyu altında kalan höyüğün batısındaki bazalt tepe yükseltisi olmak üzere iki farklı alanda kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir (Resim: 1). Baraj suları altında kalan, özellikle höyükler gibi çok katmanlı arkeolojik alanlarda yumuşak kültür katmanları suyla eridiğinden, bu tür kültür varlıklarının su altında korunması maalesef mümkün değildir.⁶ Bu kazıların temel amacı, baraj suyundan doğrudan etkilenen alanlardaki kültür varlığının belgelenerek kurtarılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirirken, bu alanlarda, özellikle GTÇ II'ye tarihlenen, höyük dışına taşan büyük kent yerleşimine ait bilgiler elde etmek ve bu yerleşimin yaklaşık 3 km güneydoğusundaki çağdaş Yesemek Hitit Heykel Atölyesi ile olan ilişkilerini ortaya koymaktır. Son yıllarda Yesemek Hitit Heykel Atölyesi ve çevresinde yaptığımız kazı ve yüzey araştırmaları, Yesemek'teki taş ocağı ve heykel atölyesinin Hitit İmparatorluk Çağı'nın (olasılıkla sonlarına) tarihlendiği ve buradaki üretimin atölye yakınlarında planlanan devasa bir kent için yapıldığını ortaya koyarken⁷, Taşlıgeçit Höyüğü'ndeki kazılarda heykel atölyesinin ve burada planlanan kentin organizasyon merkezinin Taşlıgeçit Höyüğü olduğuna dair güçlü bulgular elde edilmiştir.

1) TAŞLIGEÇİT HÖYÜĞÜ GÜNEY YAMAÇ:

Taşlıgeçit Höyüğü'nün mevsimsel yağışa bağlı olarak baraj suyu altında kalan, tarımsal sulama nedeniyle su seviyesinin düşmesiyle açığa çıkan güney yamaçta FF35, GG35, HH36, II37, JJ37, LL37, NN38 açmalarında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş, bu açmalarda ETÇ IV, Helenistik, Geç Demir Çağı, OTÇ I, OTÇ II, GTÇ I, GTÇ II tabakaları incelenmiştir. Güney yamaçta 2021 yılından itibaren, höyüğün yerleşim stratigrafisini anlamaya yönelik sürdürülen çalışmalarda ETÇ'dan Ortaçağ'a kadar devam eden yerleşim stratigrafisi ortaya konmuştur (Tablo: 1).

2022 yılı kazılarında LL37 ve NN38 açmalarında OTÇ I ve ETÇ III-IV'e tarihlenen yerleşim katmanlarında kazılara devam edilmiştir (Engin vd., 2024b, s. 282, res. 9-10). LL37 açmasında OTÇ I'e tarihlenen 8. yapı katına ait yangın izleri taşıyan çok mekânlı yapının taş temel duvarları tümüyle açığa çıkartıldıktan ve belgelendikten sonra kaldırılmış, OTÇ I'e tarihlenen 9. ve ETÇ IV'e tarihlenen 10. yapı katları açığa çıkartılarak incelenmiştir. 9. yapı katı, kısmen korunmuş taş temel duvarları ile çok mekânlı bir yapı kalıntısını barındırırken, kerpiç duvarları daha iyi korunmuş olan 10 yapı katında taş temelli bir yapının geniş bir

6 Bkz. Engin 2015.

7 Bkz. Engin 2021; 2022; Engin vd. 2022;2023c; Engin ve Çomak 2024.

mekânı açığa çıkartılmıştır. Yangın izleri taşıyan 10 yapı katında sıkıştırılmış toprak taban üzerinde yerinde korunan kırık iki pişmiş toprak kap ele geçmiştir. LL37 açmasındaki çalışmalar bu seviyede sonlandırılmıştır.

NN38 açmasında ise 2022 yılı kazılarında açığa çıkartılan ve belgelenen ETÇ III-IV'e tarihlenen, yangın geçirmiş, kalın duvarlı 11. yapı katındaki mimari kalıntıların kaldırılmış, aynı döneme ait 12. ve 13. yapı katlarına ait mimari kalıntılar açığa çıkartılarak incelenmiştir (Resim: 2). Açığa çıkan yanık kırmızı renkte kerpiç moloz ve küllü toprak yapısı 13. yapı katının şiddetli bir yangınla son bulduğunu ortaya koymuştur. Şiddetli yanın nedeniyle kerpiçlerin bir kısmı pişerek sertleşmiştir. Mekânların sıkıştırılmış toprak tabanları üzerinde kırılarak dağılmış kap parçaları ele geçmiştir. Üstteki yenileme evresi olan 12. yapı katında ise yangınla son bulan yapının kısmen aynı duvarları kullanılarak yeni bir ev inşa edilmiştir.

Kazı alanın batı kesimindeki FF35, GG35, HH36, II37 ve JJ37 açmalarında ise, çekilen baraj suyunun açığa çıkarmış olduğu sur duvarı ile özellikle güney yamaçta geniş bir alana yayılan GTÇ II yerleşiminin ilişkisini anlamak ve belgelemek için kazılar gerçekleştirilmiştir. Bu alanda özellikle Roma, Helenistik ve Demir Çağı tabakaları baraj suyu nedeniyle tümüyle eriyerek yok olmuştur. Bu alanda sadece JJ37 açmasının, baraj suyundan daha az etkilenmiş olan kuzeydoğu köşesinde Helenistik ve Geç Demir Çağı'na ait tabakalar sınırlı da olsa tespit edilebilmiştir. JJ 37 açmasındaki çalışmalarda GTÇ Iİb'ye tarihlenen tabakada iyi korunmuş bir yapı kalıntısı açığa çıkartılmıştır (Resim: 2). Yaklaşık 1 m genişliğinde duvarlara sahip olan taş temelli kerpiç yapı bir yangınla son bulmuştur. Yapının kuzeydeki iki mekânın tabanı üzerinde ocak, iki adet bazalttan tahlıl öğütme taşları ile kırık kap parçaları ele geçmiştir. Yapının güneyindeki alanda ise çapları yaklaşık 1-2 m arasında değişen çok sayıda yuvarlak çukur (olasılıkla silo) açığa çıkartılmıştır. Benzer iki GTÇ II silosu FF35 açmasındaki çağdaş yapı içinde de tespit edilmiş olup, farklı olarak açmanın güneyinde açığa çıkan 0.80-1 m arasında değişen genişlikteki yuvarlak küçük üç çukurda Ortaçağ seramik parçaları ele geçmiştir. Korunan derinliği yaklaşık 50 cm olan Ortaçağ çukurlarının işlevi henüz anlaşılamamıştır.

JJ37 açmasındaki GTÇ Iİb yapısının özellikle silo çukurları alttaki erken GTÇ tabakasına ait sur duvarını kısmen tahrip ettiği anlaşılmıştır. 2021 yılı kazılarında, güney yamaçta baraj suyunun açığa çıkardığı GTÇ Iİb'ye tarihlenen bir yapının GTÇ sur duvarına bitişik yapıldığı ve sur duvarını kullandığı belgelenmişti (Engin vd., 2023b, s. 240-241, res. 13-14). Geniş bir alanda, yaklaşık 35 m'lik bölümü tümüyle açığa çıkartılmış olan GTÇ surunun sandık sur sisteminde olmadığı, testere dişi biçiminde yapıldığı anlaşılmıştır (Resim 4). Yaklaşık 1.70-1.90 m arasında değişen genişlikteki ve korunan yüksekliği yer yer yaklaşık 2 m'yi bulan sur duvarı, kademeli çıkıntılarla güney yamaç boyunca höyük yerleşimini çevrelemektedir. Testere dişi biçimli sur duvarları bölgede Tarsus-Gözlükule'de ETÇ'ndan itibaren bilinmekle birlikte (Goldman, 1956, s. 20-22, pl. 5-6), Levant Koridoru'nda MÖ 2. Bin yıl boyunca kullanılmaktadır (Burke, 2008; Kempinski, 1992, s. 175). Tatarlı Höyük'ün batı yamacında açığa çıkartılan çağdaş testere biçimli sur duvarı, duvar genişliği ve örgü tekniği açısından Taşlıgeçit suru ile büyük benzerlik göstermektedir (Cevher, 2020, fig 1-2).

Alanın batı kesiminde FF35, GG35, HH36, II37 açmalarında yapılan kazılarda, sur duvarı askıya alınarak yapılan kazılarda OTÇ II ve GTÇ I yapı katlarına ait mimari kalıntılar incelenmiş, sıkıştırılmış toprak tabanlı, çok mekânlı ev kalıntıları açığa çıkartılarak belgelenmiştir. Bu açmalarda GTÇ IIa takasına ait mimari kalıntılar korunmamıştır. FF35 ve GG35 açmalarında OTÇ II yerleşim tabakasında mekân tabanları üzerinde yerinde korunmuş az sayıda pişmiş toprak kap ele geçmiştir. Surun kısmen tahrip ettiği OTÇ II yerleşimi surun dışındaki yamaçta devam ederken, GTÇ I yerleşimi sur duvarı içindedir. Daha önce N. Marchetti'nin bilimsel danışmanlığında Taşlıgeçit Höyüğü'nde güney yamaçta yapılan kurtarma kazılarında, bu sur duvarı GTÇ I'e tarihlendirilmiştir (Zaina ve Benati, 2013). 2023 yılı kazı alanından elde edilen bulgular, sur duvarının GTÇ I'de inşa edildiğini ve GTÇ IIa boyunca kullanıldığını, ancak GTÇ IIb evresinde işlevini yitirerek yıkılmış olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 1: Güney Yamaç stratigrafisi.

GÜNEY YAMAÇ	
I. Tabaka	Ortaçağ
II. Tabaka	Roma Dönemi
III. Tabaka	Helenistik Dönem
IVa Tabakası	Geç Demir Çağı (DÇ III)
IVb Tabakası	Orta Demir Çağı (DÇ II)
Va1 Tabakası	GTÇ IIa
Va2 Tabakası	GTÇ IIb
Vb Tabakası	GTÇ I
VI. Tabaka	OTÇ II / I
VII. Tabaka	ETÇ IV

2) TAŞLIGEÇİT –BATI (Bazalt tepe yükseltisi):

Höyüğün güney, batı ve kuzeybatı kesimlerinde mevsimsel su tutmaya bağlı olarak baraj suyu altında kalan alanda GTÇ II'ye tarihlenen büyük bir yerleşime ait yapı temel duvarları açığa çıkmıştır. Bu alanda, en az 10 farklı yerde takip edilebilen mimari kalıntılar, doğal bazalt yükseltilerin üzerine ya da yamaçların kurulmuş anıtsal yapılara ait görünmektedir (Resim 1: sağ). Yapıların bulunduğu alanlarda görülen seramik malzeme, GTÇ II'nin sonlarında bölgede yaygın görülen mal gruplarından oluşmaktadır.

Böylece, GTÇ I ve GTÇ IIa'da surlu çevrili olan, yaklaşık 7 hektarlık Taşlıgeçit yerleşmesinin, GTÇ IIb'de höyüğün güney, batı ve kuzeybatısına doğru genişleyerek yaklaşık 50-56 hektarlık bir alana yayıldığı ve büyük bir kent yerleşimine dönüştüğü anlaşılmıştır (Resim 1: sağ). Yaklaşık 700 x 800 m'lik bir alana yayılan bu yerleşmede, iki yanda büyük bazalt taş sıraları ile çevrelenmiş, yaklaşık 500 m uzunluğunda ve yaklaşık 3-5 m arasında değişen genişlikte bir cadde belirgin olarak görülebilmektedir. Höyüğün güney eteklerinde ve batısında, iki tarafında evler bulunan cadde, kuzeybatıya doğru bazalt yükseltiler arasında kınırlarak kuzeybatıya yönünde kent dışına doğru uzanmaktadır.

GTÇ II yerleşmesinin dönem olarak Yesemek Heykel Atölyesi ile çağdaş olması, Yesemek'deki heykel üretiminin ve burada planlanan devasa kent yerleşmesinin büyük olasılıkla Taşlıgeçit'den yönetilmiş ve organize edilmiş olabileceğini düşündürürken, kazılardan elde edilen bulgular bu bağlantıyı güçlendirmiştir. Önceki kazı sezonlarında höyüğün güney yamacında, baraj suyu tahribatı ile açığa çıkan ve sur duvarının dışına taşan bir GTÇ II yerleşimine ait taş temel duvarları belgelenirken, iki yapının mekânları içerisinde kazı yapılmış, yangın tahribatı ile son bulduğu anlaşılan yapılardan biri içerisinde Yesemek Heykel Atölyesi ile güçlü bağlantılar gösteren büyük taş çekiçler ele geçmişti (Engin vd. 2023b, s. 241, res. 15). Çağdaş ve benzer malzeme kültürü nedeniyle Yesemek Heykel Atölyesi ile çağdaş olan ve sur dışına taşan yeni yerleşmenin Yesemek'teki büyük üretim organizasyonu ile olası bağlantısı sorgulanmıştı. 2023 yılı çalışmalarında, höyüğün güneybatısındaki doğal bazalt yatağı üzerinde baraj sularının açığa çıkardığı Yesemek'dekilere benzer tarzda bir aslan protomu taslağı bu bağlantıyı güçlendirmiştir (Resim: 5). Üst kısmında kırıklar bulunan heykel tamamlanmamıştır. Sırt üstü yatan aslan taslağında yüz dikdörtgen olarak işlenirken, çevresinde geniş yuvarlak bir yeke yapılmıştır. 125 x 160 x 100 cm boyutlarındaki taslak heykel, gerek geniş yelesi ile gerekse yüz ve genel oranlar açısından Yesemek Tip-4 aslan protomları ile oldukça uyumludur. Bu nedenle Taşlıgeçit heykelinin Yesemek'de çalışan bir usta tarafından yapılmış olabileceği güçlü bir olasılık olarak dururken, Yesemek'e dışarıdan gelmiş olması muhtemel yüzlerce yeni ustanın ve işgücünün Taşlıgeçit'te yeni kurulan mahalleyi mesken edinmiş olmaları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Taşlıgeçit Höyüğü GTÇ II yerleşimi ile Yesemek Heykel Atölyesi arasında güçlü bağlantılar ortaya koyan bulgulardan biri de höyüğün güneybatısındaki bazalt yataklarında açığa çıkan yarı işlenmiş bazalt teknelerdir (Resim: 6). Yapı taşları için taş ocağı olarak kullanılan bazalt yataklarındaki dikdörtgen bazalt tekneler yarım bırakılırken, tekne içlerindeki derin yatay yivler, benzeri bölgede yaygın olan sığ bazalt teknelerin yapım teknikleri hakkında önemli bilgiler ortaya koymaktadır. Yesemek Mahallesi'nde, Yesemek sakinleri tarafından 1980'li yıllarda dere yatağı içerisinde bulunarak köy camii bahçesine taşınan tamamlanmış bir bazalt tekne (Resim 6: sağ alt), oransal ve biçimsel açıdan yarı işlenmiş Taşlıgeçit tekneleri ile oldukça uyumludur. Diğer taraftan, yangınla son bulmuş GTÇ II yerleşimi ile olasılıkla bu döneme ait olan yarım kalmış Tip-4 aslan protomu ve bazalt tekneler (Resim: 5-6), Taşlıgeçit Höyüğü'nde terk edilen Yesemek Heykel Atölyesi ile aynı akıbeti paylaşan bir yerleşime işaret etmektedir. Ancak kesin bir değerlendirme için Taşlıgeçit Höyük'den daha fazla bulguya ihtiyaç duyulmaktadır.

2023 yılı çalışmaları kapsamında, höyüğün hemen batısında yer alan bazalt yükseltinin doğusunda, kuzey-güney yönünde uzanan doğal bir teras üzerinde yer alan anıtsal bir yapının niteliğini anlamak üzere kazılar gerçekleştirilmiştir (Resim: 7). Yaz aylarında tarımsal sulama nedeniyle baraj suyu çekilince büyük bir yapı kalıntısı açığa çıkmıştır. Yapının kerpiç duvarları su altında eridiğinden, sadece temel duvarlarına ait taş sıraları korunmuştur. Yapı, uzun süre su altında kaldığından temel duvarlarında da kaymalar ve çeşitli deformasyonlar

oluşsa da bozulmuş duvar uzantıları, kuzey-güney istikametinde uzanan, yaklaşık 140 m uzunluğunda, çok mekânlı anıtsal bir yapı planı ortaya koymaktadır (Resim: 7). Temel duvarlarının belirli yerlerde korunmaması, olasılıkla geç dönemlerde bu alandan yapı taşları alınmış olabileceğini göstermektedir (Resim: 8). Yapının yaklaşık kuzey yarısında, grid sisteminde 10 x 10 m boyutlarında 16 açmada yapılan kazılarda yapının 20 mekânı kısmen ya da tümüyle kazılmıştır. Mekânlar içinde ele geçen yoğun seramik malzeme, Doğu Akdeniz’de hâkim olan GTÇ II üretim teknikleri ve formlarını yansıtmaktadır (Resim: 9). Yüksek ısıda pişmemiş, genellikle açık kırmızı renkli, içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı sıg tabaklar ve çanaklar, yuvarlak gövdeli çanaklar ile dışa açık ya da dışa çekik ağız kenarlı büyük depolama çömlekleri yaygın kap formlarını oluşturmaktadır. Çömleklerde inceltilmiş ya da dışa kalınlaştırılmış küçük yuvarlak ağız kenarları oldukça karakteristiktir. Alanda görülen az sayıdaki küçük ETÇ IV ve OTÇ I seramik parçalarının, olasılıkla GTÇ II yapısı inşa edilirken yakın çevredeki höyüklerden alınan kerpiç toprağı ile gelmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Anıtsal GTÇ II yapısı (Resim: 7-8) uzun süre baraj suyu altında kaldığından, mekânların içi sertleşmiş koyu kahverengi bir balçıkla dolmuştur. Koyu kahverengi balçık kaldırıldığından ise taş kaplı, sıkıştırılmış toprak ya da ana kayadan oluşan mekân tabanlarına ulaşılmıştır. Koyu kahverengi balçığın altından açığa çıkan toprak tabanlar açık kırmızı ana toprak rengi ile belirgin olarak ayırt edilebilmiştir. 2, 11, 12, 14, 16, 18 ve 19 no’lu mekânların (Resim 8) tabanı kırık küçük bazalt taşlar ile döşenmiş ve üzeri sıkıştırılmış toprak tabanla kaplanmıştır. Yapının özellikle 4, 6 ve 8 no’lu mekânların tabanları bazalt ana kayanın oyulması ve düzeltilmesi suretiyle inşa edildiği, yapının inşasında kullanılan taşların da olasılıkla bu alandan temin edildiği anlaşılmaktadır. Düzgün dikdörtgen plan göstermeyen yapı, güney kesimde topografyaya uygun biçimde ek mekânlarla genişletilmiş ya da mekânlar doğuya doğru kaydırılmıştır (Resim: 8). Kuzeybatısında, bazalt yükselti ile yapı arasındaki bazalt taşlardan arındırılmış alan bir avlu olarak kullanılmış olmalıdır. Avlunun güneyinde, yapının batısındaki boşlukta ise iki ek mekân yer almaktadır.

Yapının nasıl son bulduğuna dair bulgular, maalesef su altındaki özgün alanların (konteks) büyük ölçüde tahrip olması nedeniyle bilinmemektedir. Bozulmuş özgün alanlarda olası bir saldırı, yağmalama ya da yangın bulgusundan kesin olarak söz etmek mümkün değildir. Bazı mekânlardaki küçük gri yanık izler bir yangın şüphesini akla getirir de mekânlar içinde çok az *in-situ* buluntu ele geçmiş olması, bu olasılığın ancak bir yağmalamadan ya da yapının boşaltılmasından sonra mümkün olabileceğini göstermektedir. Yapı içinde yoğun GTÇ II seramik parçaları ve kısmen korunmuş iki kâse dışında, bazalttan tahlil öğütme taşları, yivli bir bazalt çekiç (balyoz) ve taştan bir maden kalıbı parçası (Resim: 10), bir kemik asa başı, bir boğa ritonuna ait ayak parçası (Resim: 11), iki tarafında yuvarlak oyuklar bulunan dikdörtgen prizma biçimli yaylı matkap başı/tutacağı (Resim: 12), maden zenginleştirmede kullanılan bazalt öğütme taşları ve küçük bir bazalt taş çıpa ele geçmiştir. Her ne kadar seramik malzeme yerel karakterde ise de, boğa ritonu ayağı (Resim: 11) ve üzerinde balta ve kama kalıpları bulunan taş maden kalıbı (Resim 10: b) geleneksel Hitit karakterini yansıtmaktadır. Yapı

içindeki madencilikle bağlantılı buluntular, yapının mutfak, kiler gibi evsel işlevi dışında metalürjik faaliyetlerin de yürütüldüğü bir üretim merkezi olduğuna işaret etmektedir. 12 no'lu mekân içinde ele geçen yaylı matkap da (Resim: 12) yapı içinde olasılıkla marangozluk faaliyetleri ile bağlantılı olmalıdır.

Yapı içinde ele geçen en ilginç buluntulardan biri olan yivli büyük bazalt çekiç (Resim 10: a), Yesemek Heykel Atölyesi'nden (Engin ve Çomak, 2024, res. 14) bilinen gabro ve bazalt çekiçlerle büyük benzerlik gösterirken, Taşlıgeçit GTÇ II yerleşiminin Yesemek'le olan bağlantısını güçlendirmektedir. Diğer ilginç bir buluntu, 8 no'lu mekân içinde ele geçen Uluburun tipindeki (Galili vd. 2012, s. 6, fig. 45) bazalt çıpadır (Resim 13). Taş çıpa, Karasu Nehri kıyısında bulunan Taşlıgeçit yerleşiminin GTÇ II'de nehir üzerinden taşımacılık yapmış olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu önemli buluntu, bu dönemde Asi Nehri'nin kuzeyden akan en önemli kolu olan Karasu ve Asi nehirleri üzerinden Akdeniz'e ulaşımın ve taşımacılığın yapılmış olabileceğini göstermektedir.

Yapının 6 no'lu mekânı içinde ele geçen bazalt öğütme taşları (Resim 14), bu mekânın mutfak işlevine işaret ederken, 8, 11 ve 12 no'lu mekânların içinde yer alan küçük bölmeler silo olmalıdır. Bu mekânlardaki yoğun büyük çömlek parçaları da yapıda depo/kiler işlevli mekânlara işaret etmektedir. 9 No'lu dar dikdörtgen mekânın bir merdiven odası olabileceği, dolayısıyla yapının çok katlı olduğu değerlendirilmektedir. Çeşitli mekânlar içinde ele geçen ve *in-situ* durumda olmayan kapı sövesine ait taşlar üst kata ait olmalıdır. 6 ve 7 no'lu mekânlar, 9 ve 10 no'lu mekânlar arasındaki eşik taşları ile 2 no'lu mekânın kuzeyindeki eşik taşı kapı geçitlerini gösterirken, yapının diğer mekânlarında kapılara ait izler korunmamıştır (Resim: 8). 20 no'lu mekân içinde görülen kısmen korunmuş sığ bir bazalt tekne ile doğusundaki bazalt yatağı içine açılmış bir oyuk, bu mekânın olasılıkla şarap üretimi için kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Olasılıkla bazalt ana kaya içine açılmış çukur içerisinde bir depolama küpü bulunuyordu ve küp ya antik dönemlerde ya da yakın zamanda bu alanda yapıldığı anlaşılan kaçak kazılarla alınmış ya da tahrip edilmiştir.

GTÇ II'ye tarihlenen anıtsal yapının kuzey kesiminde yaptığımız kazı çalışmaları genel olarak yapının alt katının mutfak, depo, kiler işlevi dışında madencilik ve şarap üretimi gibi atölye işlevlerine de sahip olduğunu göstermiştir. Olasılıkla üst kat (katlar?) ise daha çok yaşam mekânları olmalıdır.

Sonuç olarak; son kazı çalışmaları, Taşlıgeçit'in özellikle GTÇ IIB evresinde büyük ve bir kent yerleşimine dönüştüğünü, bu kentin Yesemek Hitit Heykel Atölyesi ile doğrudan bağlantılar ortaya koyduğunu, bu yönüyle Hitit İmparatorluğu'nun siyasi ve kültürel tarihinde önemli bir dönüm noktası olabileceğini ortaya koymuştur. Neredeyse tamamı mevsimsel olarak yükselen baraj suları altında kaldığından (Resim: 15), olası bu Hitit kentinin arkeolojik konteksleri giderek daha fazla zarar görmektedir. Tahtaköprü Barajı Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında Taşlıgeçit Höyüğü ve Hamaç Höyük'te yürütülen ve üçüncü yılı tamamlanan kazıların 2024 yılında da sürdürülmesi, baraj sularının açığa çıkardığı önemli anıtsal GTÇ IIB yapılarının niteliğinin anlaşılması, kültür varlıklarının belgelenmesi ve kurtarılması

planlanmaktaydı. Bütçesi DSİ Genel Müdürlüğü tarafından sağlanan kurtarma kazıları, maa-
lesef tasarruf tedbirleri gerekçesi ile 2024 yılı itibariyle durdurulmuştur. Özellikle Taşlıgeçit
Höyüğü'nde elde edilen Hitit İmparatorluğu'nun sonları ve Yesemek Hitit Heykel Atölyesi
ile yeni ve önemli bulgular, burada kurtarma kazılarının kesintisiz sürdürülmesi gerektiğini
göstermektedir.

KAYNAKÇA

Alkım, U.B. (1959a). Ein Altes Wegenetz Im Südwestlichen Antitaurus-Gebiet, *Jahrbuch
Für Kleinasiathe Forschung*, 3, s. 207–222.

Alkım, U.B. (1959b). Güney-Batı Antituros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi, *Belleten*,
23, s. 59–77.

Alkım, U.B. (1964). Dördüncü Tilmen Höyük Kazısı (1962), *Türk Arkeoloji Dergisi*,
12/1, s. 5-7.

Alkım, U.B. (1965). İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Tilmen Höyük Kazısı 1963, *Türk
Arkeoloji Dergisi*, 13/1, s. 5-17.

Alkım, U.B. (1968). İslâhiye Bölgesi Araştırmaları. Gedikli ve Kırıskal Hüyük Kazıları
(1967). *Türk Arkeoloji Dergisi*, 16/2, s. 5–9.

Alkım, U.B. (1969a). The Amanus Region in Turkey: New Light on the Historical Geog-
raphy and Archaeology, *Archaeology*, 22, s. 280-289.

Alkım, U.B. (1969b). İslahiye Bölgesi Çalışmaları (1968), *Türk Arkeoloji Dergisi*, 17, s.
39-42.

Alkım, U.B. (1972). Tilmen ve Kırıskal Hüyük Kazıları (1970), *Türk Arkeoloji Dergisi*,
19/2, s. 39–50.

Alkım, U.B. (1974a). *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesinde Yapılan Kazı ve Araştır-
malar*. Ankara: TTK.

Alkım, U.B. 1974b. A Subterranean Construction at Kırıskal, *Mansel'e Armağan / Mé-
langes Mansel*. Ankara, s. 821–830.

Alkım, U.B. ve Alkım, H. (1966). 1966 Gedikli (Karahüyük) Kazısı Birinci Ön-Rapor,
Belleten, 30, s. 1-26.

Burke, A. (2008). *Walled up to Heaven: The Evolution of Middle Bronze Age Fortification
Strategies in the Levant*, Eisenbrauns. Indiana.

Cevher, M. (2020). Tatarlı Höyük Geç Tunç Çağı Savunma Sistemi ile İlgili Bir Değer-
lendirme, ed. S. Girginer vd., *Mors Immatura Amanosların Gölgesinde: Hayriye Akul Anı
Kitabı*. İstanbul: Ege Yayınları, s. 63-74.

Du Plat-Taylor, J., Seton-Williams, S.V. ve Waechter, J. (1950). Excavations at Sakce Gözü, *Iraq*, 12, s. 53–138.

Engin, A. (2015). Baraj Suyu Altında Kalan Bir Höyüğün Akıbeti: Sıradur Höyüğü, ed. E. Okan ve C. Atila, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*. İstanbul: Ege Yayınları, s. 13-28.

Engin, A. (2021). Yesemek Hitit Heykel Atölyesi Araştırmaları ve Yeni Bulgular, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 46, s. 4-13.

Engin, A. (2022). Yesemek: Hitit Heykel Atölyesi, Son Araştırmalar ve Yeni Bulgular, ed. A. Engin ve K. Görkay, *Prehistorik Dönemlerden Geç Antik Döneme Gaziantep Arkeolojisi*, İstanbul: Türk Arkeoloji Enstitüsü, Ofset Yayınevi, s. 47-82.

Engin, A., Alparslan, M., Özdemir, E., Doruk-Engin, Ş. ve Kişniş, D.B. (2022). 2019-2020 Yılı Yesemek Heykel Atölyesi ve İslahiye – Nurdağı Yüzey Araştırması Sonuçları, *GAÜN Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/4, s. 1846-1879.

Engin, A., Çomak, Ö. ve Kişniş, D.B. (2023a). Hamaç Höyük Kurtarma Kazıları 2021, 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 195-214.

Engin, A., Çomak, Ö. ve Özdemir, E. (2023b). Taşlıgeçit Höyüğü Kurtarma Kazıları 2021, 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 233-252.

Engin, A., Özdemir, E., Doruk Engin, Ş. ve Burak Kişniş, D. 2023c. Yesemek Heykel Atölyesi ve İslahiye – Nurdağı Yüzey Araştırması 2021, 38. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 127-148.

Engin, A. ve Çomak, Ö. 2024. Yesemek Hitit Heykel Atölyesi 2021 – 2022 Yılı Kurtarma Kazıları, 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, s. 297-316.

Engin, A., Çomak, Ö. ve Özdemir, E. (2024a). Hamaç Höyük Kurtarma Kazıları 2022, 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, s. 237-256.

Engin, A., Çomak, Ö. ve Kişniş, D.B. (2024b). Taşlıgeçit Höyüğü Kurtarma Kazıları 2022, 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, s. 277-298.

Galili, E., Gale, N., Rosen, B. (2012). A Late Bronze Age shipwreck with a metal Cargo from Hishuley Carmel, *Israel. Int. Journal Naut. Archaeol.*, 42/1, s. 1-22.

Garrard, A. (1997). Survey of Paleolithic and Aceramic Neolithic Sites in Sakçagözü Region (Gaziantep): 1995 Field Season, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 14/1, s. 313–323.

Garard, A., Connolly, J., Moloney, N. ve Wright, K. (1996). The Early Prehistory of the Sakçagözü Region, North Levantine Rift Valley: Report on the 1995 Survey Season, *Anatolian Studies*, 46, s. 53–81.

Garrard, A., Conolly, J., McNabb, J. ve Moloney, N. (2004). Palaeolithic-Neolithic Survey in the Sakçagözü Region of the Northern Levantine Rift Valley, ed. O. Aurenche vd.,

From the River to the Sea: The Paleolithic and the Neolithic on the Euphrates and in the Northern Levant. Oxford, s. 145–164.

Garstang, J. (1908). Excavations at Sakje-Geuzi in North Syria: Preliminary Report for 1908, *Annals of Archaeology and Anthropology*, 1, s. 97–117.

Garstang, J. (1915). Second Interim Report on the Excavations at Sakje-Geuzi, in North Syria 1911, *Annals of Archaeology and Anthropology*, 5, s. 63–72.

Garstang, J., Phythian-Adams, W.J. ve Seton-Williams, V. (1937). Third Report on the Excavation at Sakje-Geuzi, 1908-1911, *Annals of Archaeology and Anthropology*, 24, s. 119–40.

Goldman, H. (1956). *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, From The Neolithic Through the Bronze Age*, Vol 1-2. New Jersey: Princeton University Press.

Humann, C. ve Puchstein, O. (1890). *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien: Ausgeführt im Auftrage der Kgl. Preussischen Akademie Der Wissenschaften*. Berlin.

Kempinski, A. (1992). The Middle Bronze Age, ed. A. Ben-Tor, *The Archaeology of Ancient Israel*. London: Yale University Press, s. 159-210.

Marchetti, N. (2005). “The 2003 Joint Turkish-Italian Excavations at Tilmen Höyük, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, s. 129–136.

Marchetti, N. (2006). New Results on Middle Bronze Age Urbanism in South-Eastern Anatolia: The 2004 Campaign at Tilmen Höyük, *Colloquium Anatolicum*, 5, s. 199-212.

Marchetti, N. (2007). The 2005 Joint Turkish-Italian Excavations at Tilmen Höyük, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2: 355–364.

Marchetti, N. (2008a). A Preliminary Report on the 2003 Excavations at Tilmen Höyük, ed. H. Kühne, R.M. Czichon, F.J. Kreppner, *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East*, vol. 2. Wiesbaden, s. 353–360.

Marchetti, N. (2008b). A Preliminary Report on the 2005 and 2006 Excavations at Tilmen Höyük, ed. J. M. Cordoba vd., *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, vol. 2. Madrid, s. 465-479.

Marchetti, N. (2008c). The 2006 Joint Turkish-Italian Excavations at Tilmen Höyük, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, s. 389–402.

Marchetti, N. (2009). The 2007 Joint Turkish-Italian Excavations at Tilmen Höyük, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, s. 387–398.

Marchetti, N. (2010). A Preliminary Report on the 2007 and 2008 Excavations and Restorations at Tilmen Höyük, ed. P. Matthiae vd., *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, vol. 2. Wiesbaden, s. 369–383.

Marchetti, N. (2011). The 2009 Joint Turkish-Italian Excavations at Taşlıgeçit Höyük, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, s. 297-310.

Marchetti, N. (2012). The 2010 Joint Turkish Italian Excavations at Taşlıgeçit Höyük, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 33, s. 531-550.

Richter, T. vd., (2016). Shubayqa 6: A New Late Natufian and Pre-Pottery Neolithic A Settlement in North-east Jordan, *Antiquity*, 90, s. 1-5.

Vincenzi, T. (2008). Fortification Walls. Development and Conformation of Anatolian ‘Saw-Tooth Wall’, ‘Kastenmauer’, ‘Casemate’, Defence Systems, and Their Building Techniques in the Bronze Age, ed. H. Kühne vd., *Proceedings of the 4th Archaeology of the Ancient Near East*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, s. 309-320.

Von Luschan, F. (1902). *Ausgrabungen in Sendschirli III. Thorsculpturen*, Berlin.

Von Luschan, F., Schrader, E. ve Sachau, E. (1893). *Ausgrabungen in Sendschirli I. Einleitung Und Inschriften*. Berlin.

Von Luschan, F., Humann, C. ve Koldewey, R. (1898). *Ausgrabungen in Sendschirli II. Ausgrabungsbericht und Architektur*. Berlin.

Von Luschan, F. ve Andrea, W. (1943). *Die Kleinfunde von Sendschirli. Ausgrabungen in Sendschirli, V*. Berlin.

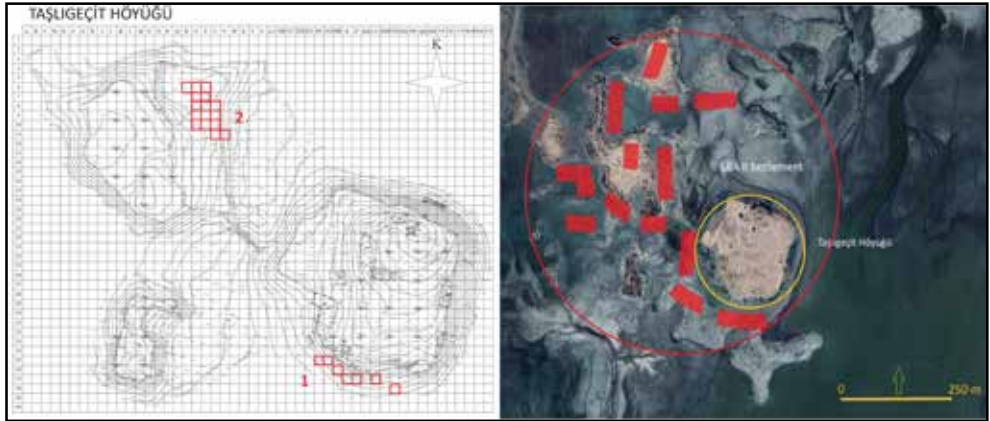
Von Luschan, F. ve Jacoby, G. (1911). *Ausgrabungen in Sendschirli, IV*. Berlin.

Zaina, F. (2013). A Functional and morphological analysis of the Iron Age pottery assemblage from Taşlıgeçit Höyük, Turkey, ed. L. Bombardieri vd, *Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology*, Florence, 1-3 March 2012. Oxford: BAR, s. 65-67.

Zaina, F. (2021). Taşlıgeçit Höyük. Report on the excavations and survey of the outskirts of the main mound, *Ante Quem - GRPOP 2021*, s. 1-51.

Zaina, F. ve G. Benati, (2013). A Late Bronze Age I Fortress at Taslı Geçit Hoyuk and the Defensive Architecture of Anatolia and the Northern Levant during the 2nd Millennium BC, *OCNUS* 21, s. 9-29.

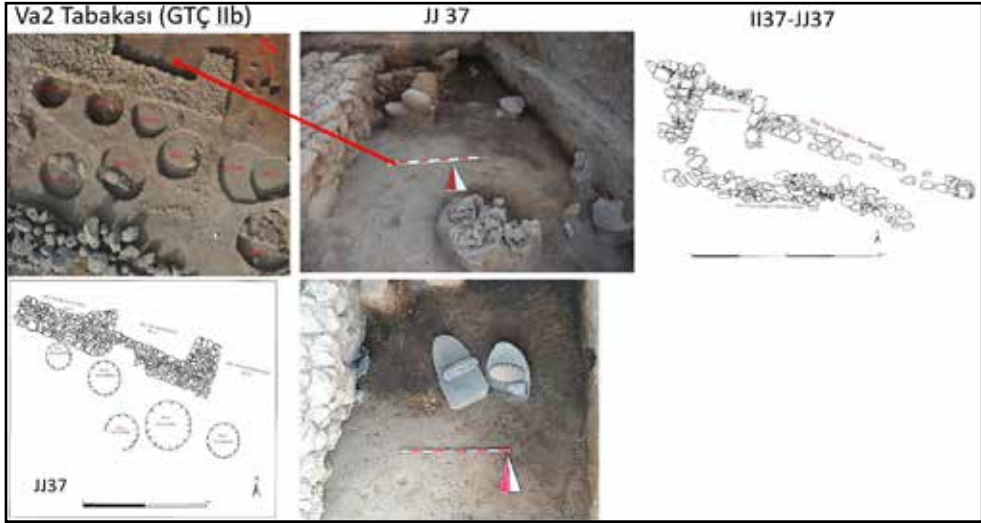
EKLER

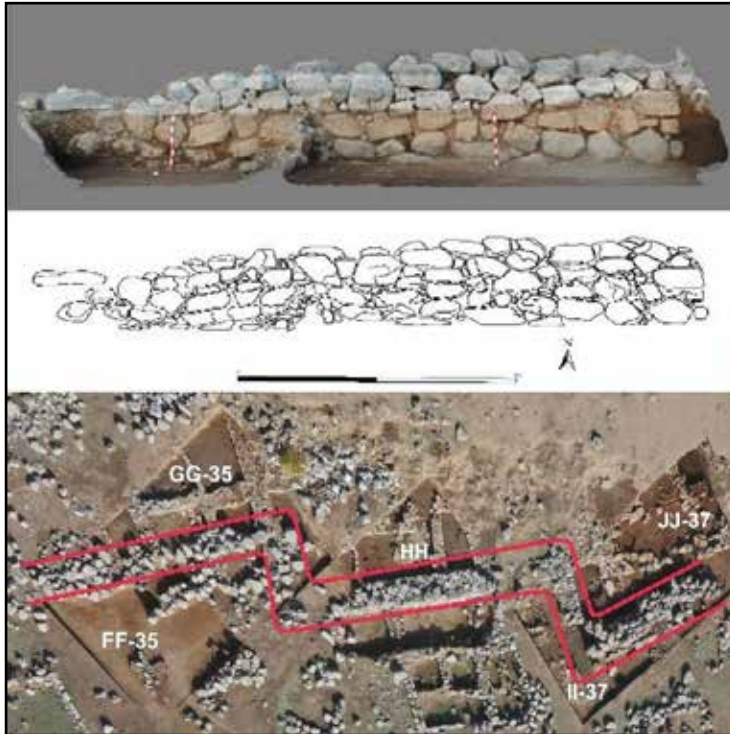
Resim 1: Taşlıgeçit 2023 yılı kazı alanları ve höyük çevresine yayılan GTÇ IIb yerleşimi.

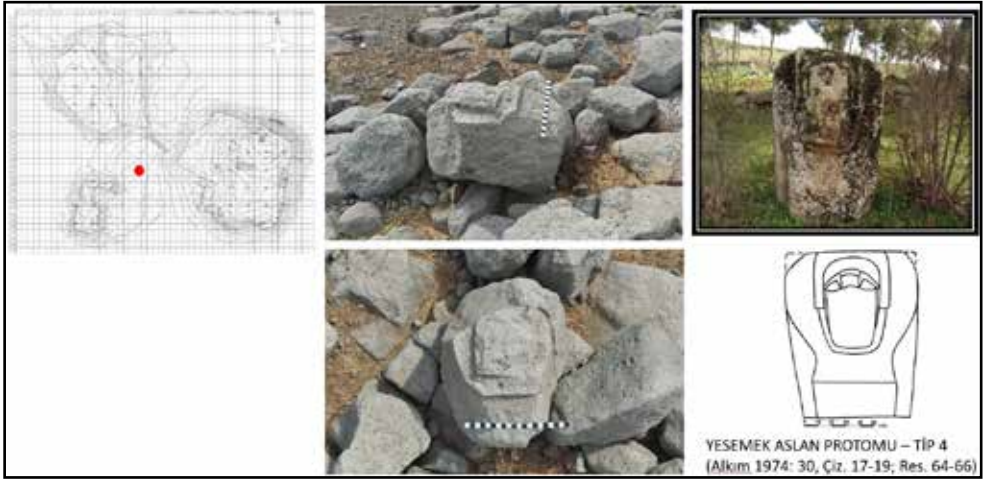
Resim 2: NN38 Açması, ETÇ IV'e ait 11-13. yapı katları

Resim 3: II37-JJ37 açmaları, GTÇ IIb mimari kalıntıları ve makânlar.

Resim 4: Testere dişi biçimli GTÇ I-IIa sur duvarı.

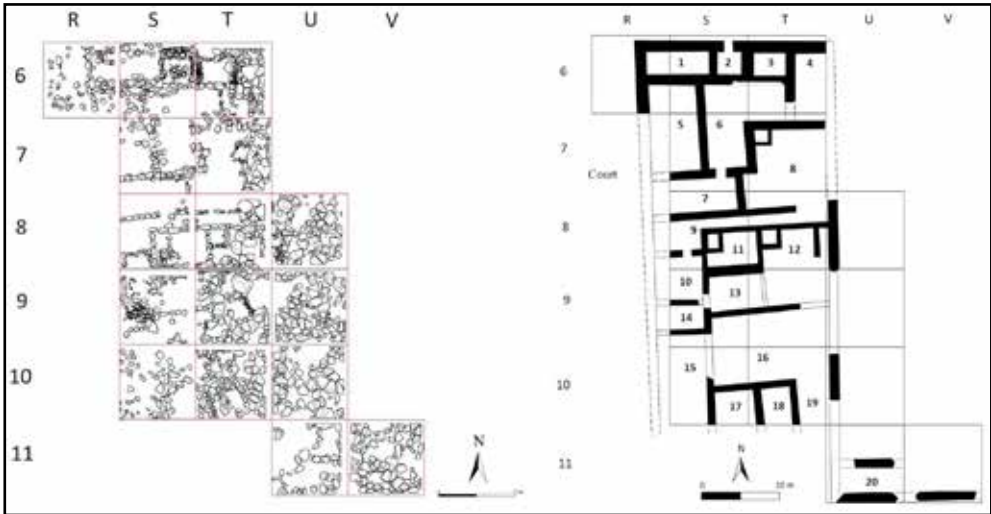
Resim 5: Taşlıgeçit taş ocağında açığa çıkan aslan heykeli taslağı ve Yesemek Tip-4 aslanı.

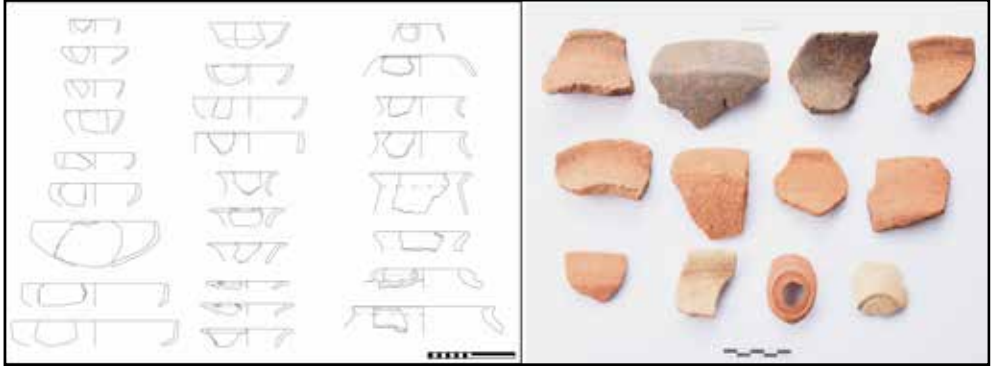
Resim 6: Taşlıgeçit çevresindeki yarı işlenmiş bazalt tekneler ve Yesemek bazalt teknesi (sağ alt).

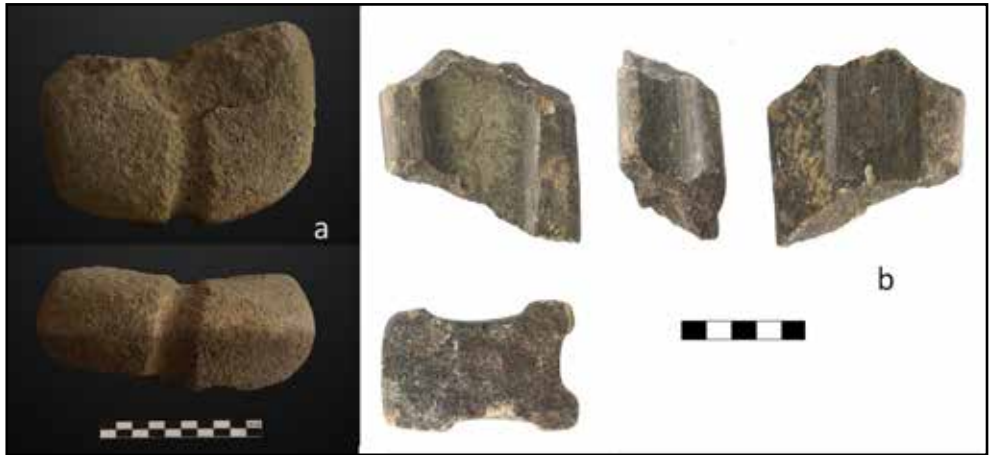
Resim 7: Taşlıgeçit-Batı GTÇ IIb anıtsal yapı kalıntıları ve kazı alanı.

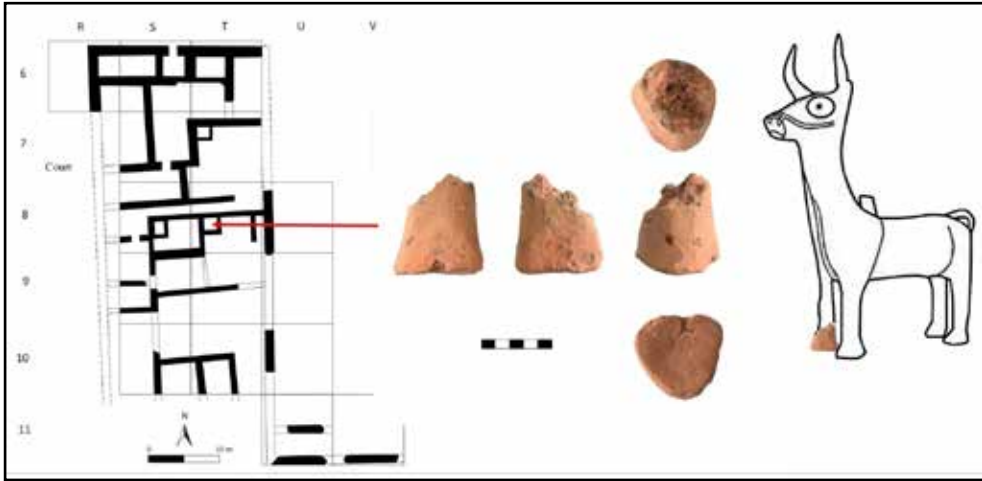
Resim 8: Taşlıgeçit-Batı, GTÇ IIb anıtsal yapısının kazılan kuzey kesiminde yapı planı.

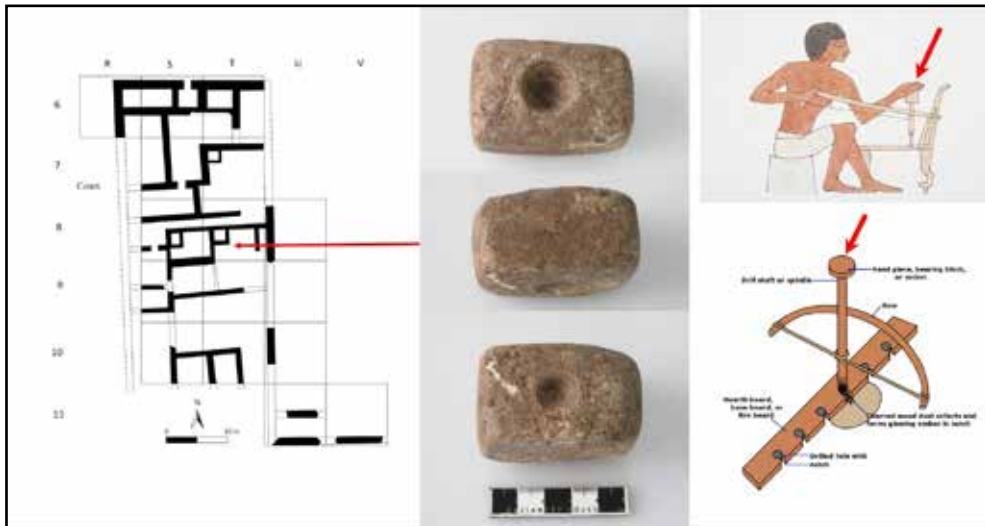
Resim 9: Anıtsal GTÇ IIb yapısında ele geçen seramik malzeme.

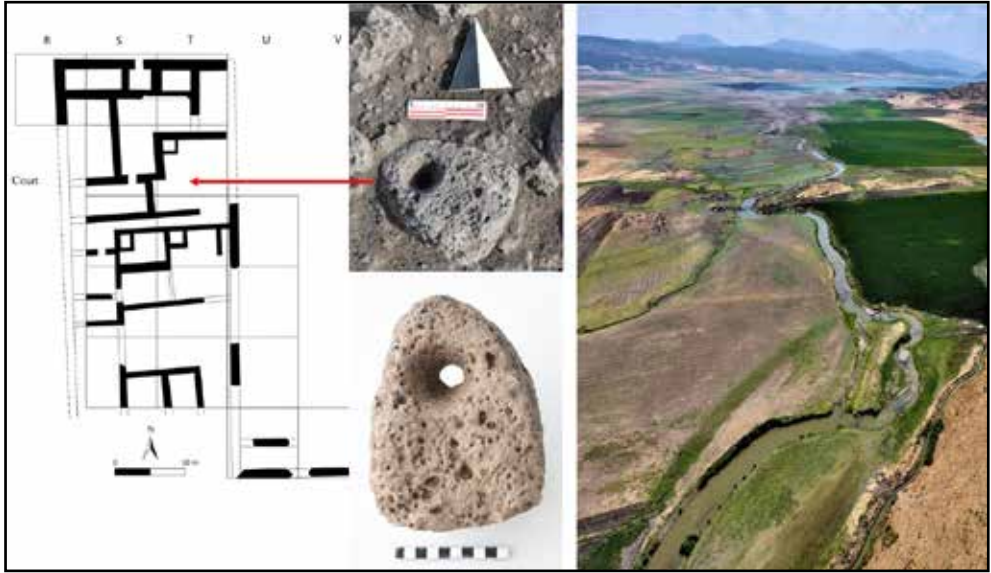
Resim 10: Anıtsal GTÇ IIb yapısında ele geçen Yesemek tipi taş çekiç (a) ve taş maden kalıbı (b).

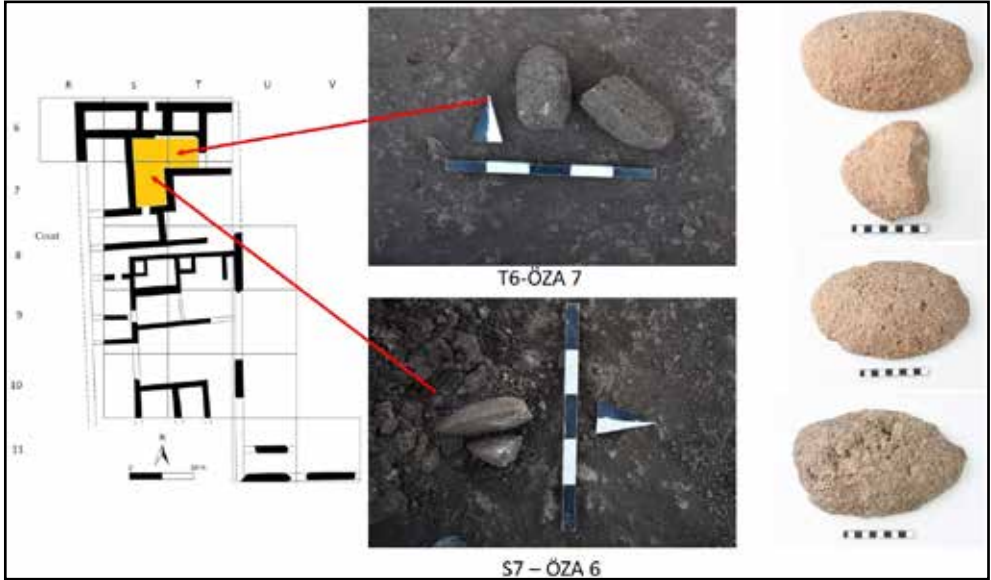
Resim 11: Anıtsal GTÇ IIb yapısında ele geçen boğa ritonu ayak parçası.

Resim 12: Anıtsal GTÇ IIb yapısında ele geçen yaylı matkap başı/tutacağı.

Resim 13: Anıtsal GTÇ IIb yapısında ele geçen Uluburun tipi çıpa ve Karasu Nehri.

Resim 14: Anıtsal GTÇ IIb yapısında ele geçen bazalttan tahıl öğütme taşları.

Resim 15: Baraj suları altında kalan Taşlıgeçit Höyüğü (Mayıs 2024).

YESEMİK HİTİT HEYKEL ATÖLYESİ 2023 YILI KURTARMA KAZISI

Atilla ENGİN*

Özgür ÇOMAK

Gaziantep'e bağlı İslahiye ilçe merkezinin yaklaşık 20 km güneydoğusunda, Yesemek Mahallesi (eski Yesemek Köyü) sınırları içerisinde yer alan, Kuzey Levant Koridoru'nu doğudan sınırlandıran Kurt dağlarının batı eteklerinde, Karatepe ya da Aslanlıtepe olarak bilinen doğal tepenin batı ve kuzey yamaçları boyunca yayılan Yesemek Hitit Heykel Atölyesi, Eski Önasya'nın bilinen en büyük ve en iyi korunan eski heykel üretim alanıdır (Resim 1). En az 8 hektarlık bir alana yayılan, büyük çoğunluğu (en az %88.73) yerinde korunmuş, genellikle aslan ve sfenks protomlarından oluşan taslak heykeltıraşlık eserleri ile ortostatlar gibi mimari öğeler ve işlem görmüş bazalt kütleler, Hitit heykel üretimi ve taş işçiliğinin tüm aşamalarını ve üretim tekniklerini ortaya koymaktadır. Son kazı ve araştırmalar ile Hitit İmparatorluk Çağı'nın sonlarına tarihlendiğine şüphe kalmayan Yesemek Heykel Atölyesi (Engin, 2021; 2022a; 2023a; 2023b; Engin vd., 2022; 2023; Engin ve Çomak, 2024), Hitit dönemi heykel ve taş ustalarının elinden çıkmış yüzlerce eserin yerinde korunduğu bir açık-hava müzesi olarak, ünik yönüyle ülkemizin sahip olduğu en önemli arkeolojik alanlardan biridir. Yesemek, bu ünik özelliği ile 2012 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne girmiş, kalıcı liste için ise 2019 yılında başlayan yüzey araştırması ve kazılar sonrasında elde edilen yeni bilgiler ve bulgular doğrultusunda başvuru dosyası büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Yesemek Deresi üzerine inşası planlanan Yesemek Göleti'nin 2016 yılı çalışmaları sırasında, izinsiz olarak Yesemek Heykel Atölyesi'nin 1. Derece Arkeolojik Sit içerisinde yer alan kuzeydoğu kesiminde yaklaşık 5000 m² 'lik bir alan iş makineleri tahrip edilmiş (Resim 2), bu alandan iş makineleri ile 23 adet aslan ve sfenks protomu iş makineleri ile çıkartılmış, yük kamyonlarının geçeceği yol için kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan, ana kaya içine açılmış yaklaşık 10 m genişliğinde derin bir yarma oluşturulmuş, daha sonra tahribat alanı dışarıdan getirilen moloz ve hafriyat toprağı ile doldurulmuş, iş makineleri ile tahrip edilerek çıkartılan 23 adet bazalt heykel tahribat alanına geliş güzel yerleştirilmiştir (Engin vd., 2022, s. 1850; Engin ve Çomak, 2024). Gaziantep Büyükşehir Belediyesi adına alanda incelemelerde bulunan ICOMOS Danışma Heyeti'nin hazırladığı raporda tahribat alanında kurtarma kazıları yapılması yönünde bir tavsiye kararı ile birlikte, tahribat yarmasının sınırlarını belirlemek ve yarmanın kuzey ve güneyindeki alanda yer alan ve zarar görmüş kültür varlıklarını tespit etmek amacıyla 2021 yılında Gaziantep Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Prof. Dr. Atilla ENGİN'in bilimsel danışmanlığında kurtarma kazılarına başlanmıştır (Engin ve Çomak, 2024). Yapılan ön incelemelerde, tahribat alanının Yesemek Deresi'ne doğru uzanan kuzey kesiminde arkeolojik özgün alanın tümüyle yok edildiği tespit

* Prof. Dr. Atilla ENGİN, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 27310- Şehitkamil/ Gaziantep. E-İleti: enginatilla@hotmail.com; ORCID: 0000-0003-3165-1562.
Özgür ÇOMAK, Gaziantep Müzeleri Müdürü, Mithatpaşa, Hacı Sani Konukoğlu Blv., 27500 - Şehitkamil/ Gaziantep. E-İleti: ozgurcomak@gmail.com.

edildiğinden, kurtarma kazıları bu tahribat alanın güney kesiminde gerçekleştirilmiştir (Resim 1, 3). Sezonluk olarak yürütülen kurtarma kazıları 2023 yılında tamamlanmıştır. Kurtarma kazıları, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve İş Bankası Genel Müdürlüğü'nün bütçe desteği ile sürdürülmüştür.¹

19. yüzyılın sonlarında, Zincirli Höyük'te (antik Sam'al) kazı çalışmaları yapan Felix von Luschan (von Luschan vd., 1893, s. 14, Karte 1) ve ekibi tarafından ziyaret edilen ve Zincirli Höyük kazı raporlarında adı geçen Yesemek Heykel Atölyesi'ndeki ilk kapsamlı kazı çalışmaları 1958-1961 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. U. Bahadır Alkım tarafından gerçekleştirilmiş, kazı ve araştırma sonuçları yayınlanmıştır (Alkım, 1957; 1958; 1959; 1960a; 1960b; 1962a; 1962b; 1974). 1989 yılına kadar kesintiye uğrayan Yesemek'deki kazılar, 1989-1991 yılları arasında dönemin Gaziantep Müze Müdürü olarak görev yapan İlhan Temizsoy tarafından yeniden başlatılmış, atölye alanında kazı ve çeşitli düzenleme çalışmaları yapılmıştır (Temizsoy, 1992; 1993a; 1993b).

Yesemek Heykel Atölyesi'nde yapılan bu sınırlı kazı ve araştırmalar atölyenin tarihlendirme problemi başta olmak üzere, kullanım amacı ve organizasyon merkezinin neresi olduğu gibi önemli sorulara doyurucu cevaplar verememiştir. Kurtarma kazıları ile Yesemek'te yaklaşık 30 yıl sonra yeniden başlayan kazılar, bu önemli sorulara cevaplar bulmak ve yüzey araştırmalarımız sırasında atölye yakınlarında keşfedilen ve Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen, tamamlanmamış büyük tepe yerleşmesi (Engin, 2021; 2022a; Engin vd., 2022; 2023) ile atölyenin ilişkisini anlamak için bizlere iyi bir fırsat sunmuştur.

Üçüncü sezonu gerçekleştirilen 2023 yılı kurtarma kazıları 16 Mayıs – 15 Temmuz 2023 tarihleri arasında sürdürülmüştür. Kazı çalışmalarına yazarlar dışında Gaziantep Müzesi Müdür yardımcısı arkeolog Mehmet Sait Yılmaz, Gaziantep Üniversitesi (GAÜN) Arkeoloji Bölümü'nden Araş. Gör. Emrah Özdemir, Araş. Gör. Deniz Burak Kışniş, GAÜN Arkeoloji Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencileri Ertuğrul Hikmet Karakan, Gamze Çiçek, Hami Yuluğ, arkeolog Kemalettin Yılman, arkeolog Mehmet Oğuz İkibudak, arkeolog Emre Şahin, arkeolog Şenay Doruk Engin ve restoratör Rojda Tekin görev almıştır.²

Kazı çalışmaları öncesinde tahribat alanında grid sisteminde 10 x 10 m boyutlarında açmalar oluşturulmuş (Resim 4), 2021 ve 2022 yılı çalışmalarında toplam 16 açmada (C8, C9, C10, C11, D8, D9, D10, D11, E8, E9, E10, E11, F8, F9, F10, F11) kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Engin ve Çomak, 2024, res. 5-6). 2023 yılı çalışmalarında, tahribat yarmasının kuzey sınırı boyunca uzanan C7, D7, G8, G9, G10, H8, H9, I7, I8, J7, J8 ve K7 açmalarından oluşan toplam 12 açmada kazı çalışmaları yapılmıştır (Resim 3-4). Çalışmaların önemli bir bölümünün sürdürüldüğü doğu-

- 1 Kazı çalışmalarına desteklerinden dolayı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Başkanı Sayın Fatma ŞAHİN'e, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi KUDEB Müdürü Sayın Serdar Murat GÜRSEL'e, Yesemek Alan Başkanı Sayın Zafer OKUDUCU'ya, UNESCO Danışmanı Sayın Namık DÖLENEKEN'e, İş Bankası Genel Müdürü Sayın Hakan ARAN'a, İş Sanat Genel Müdürü Sayın Zuhul ÜRETE'N'e en içten teşekkürlerimizi sunarız.
- 2 Tüm ekip üyelerine özverili ve gayretli çalışmaları nedeniyle en içten teşekkürlerimizi sunarız.

ya doğru uzanan alanın kuzeyi iş makineleri ile tahrip edilirken, maalesef güney kesimi 1980'li yıllarda köylüler tarafından sulama kanalı yapılması sırasında tesviye edilerek tahrip edilmiştir. 1990'lı yılların başında ise tahribat alanın batısı ve güneyi boyunca bir sıra çam ağacı dikilmiştir.

2023 yılı kurtarma kazılarının gerçekleştirildiği D7, G8, H8, I7 ve J7 plankarelerinin kuzeyi iş makineleri ile tahrip edildiğinden bu kesimlerde arkeolojik özgün alanlar korunmazken, kazı alanının güney kesiminde yer alan G10, H9, I8, J8 ve K8 plankarelerinin güney kısımları 1980'li yıllarda beton sulama kanalı yapımı nedeniyle tesviye edilerek tahrip edilmiştir. Açmalarda, tahribattan etkilenmeyen alanlarda yapılan çalışmalarda, yüzey toprağı kaldırılmış, 2021 ve 2022 yıllarında da belgelenen, yaklaşık 10-20 cm arasında değişen kalınlıktaki oldukça sert, koyu kahverengi alüvyonlu toprak tabakasına ulaşılmıştır. Koyu kahverengi renkli, alüvyonlu bu toprak tabakasının altında ise, içerisinde yoğun küçük kireçtaşı parçacıkları bulunan, kırmızı renkli ana toprak tabakası açığa çıkartılmıştır. Karatepe ya da Aslanlıtepe olarak bilinen doğal tepe yükseltisinin üst kısımlarında bir bazalt yatağı bulunurken, yukarıdan kopan bazalt kütlelerin, tepenin kuzey ve kuzeybatı yamacı boyunca eteklere kadar yayıldığı anlaşılmıştır (Engin ve Çomak, 2024, s. 301).

Kurtarma kazılarının en önemli sonuçlarından biri, Yesemek Heykel Atölyesi'nde işlenen heykel ve mimari öge taşlarının yukarıdaki bazalt yatağından eteklere taşınmadığı, bu taşların eteklerde doğal konumda bulunduğu bilgisi olmuştur. Geniş bir alanda yapılan kazılarda açığa çıkartılan üretim alanı Yesemek Heykel Atölyesi'ndeki üretim yöntemleri ve aşamaları ile ilgili yeni ve çarpıcı bilgiler sunmuştur. Heykel ve mimari öğelerin çevresindeki irili ufaklı yoğun yongalar, Hititli ustaların kısmen ana toprağı gömülü olan bazalt kütleleri kazarak ortaya çıkardığını ve taşın boyutuna, çatlaklara ve bazalt tabakalanmasına bağlı olarak bazalt kütleleri genellikle kazılan çukur içerisinde biçimlendirdiklerini açık bir biçimde ortaya koymuştur (Engin ve Çomak, 2024, s. 301, res. 11, 13). Doğal bazalt kütlelerin büyük bir kısmı alanda kısmen ana toprağı gömülü olarak bulunmaktadır. Önceki bilgilere göre, bazalt yatağının bulunduğu Karatepe'nin üst kısmı taş ocağı, heykellerin yoğun olarak bulunduğu etekler ise atölye olarak değerlendirilmekteydi (Alkım, 1974, s. 10, 17-18, res 17-22). Ancak hem bazalt yatağının bulunduğu tepenin üst kısımlarında, hem de eteklerde doğal konumda bulunan bazalt taşlar ve yarı işlenmiş heykel taslakları, gerçekte tüm alanın taş ocağı ve atölye olarak kullanıldığını göstermektedir.

2021 ve 2022 yılı kurtarma kazılarında 28 adet işlem görmüş bazalt kütle (üzerinden parçalar kopartılmış büyük bazalt taşlar), 10 adet ortostat ya da ortostat taslağı, 1 adet Sfenks-Tip 2³ formunda sfenks protomu, 2 adet Aslan-Tip 1 formunda aslan heykeli, 2 adet Aslan-Tip 2 formunda aslan protomu ve 8 adet Aslan-Tip 3 formunda aslan protomu taslağından oluşan toplam 51 adet bazalt öge tümüyle açığa çıkartılırken (Engin ve Çomak, 2024, s. 299-301, Tablo 1), 2023 yılı kurtarma kazılarında 7 adet işlem görmüş bazalt kütle, 5 adet ortostat ve ortostat parçası, 2 adet kübik bazalt blok, 3 adet Aslan-Tip 2 formunda aslan protomu ve 7 adet Aslan-Tip 3 formunda aslan protomu taslağından (Resim 5) oluşan toplam 24 adet, genel toplamda ise 75 adet bazalt öge

3 Yayında, B. U. Alkım tarafından Yesemek heykeltıraşlık eserleri ile ilgili yapılan tipoloji esas alınmıştır (bkz Alkım, 1974, s. 19-58; Duru, 2004, s. 19-35).

açığa çıkartılmış ya da mevcut yerinde belgelenmiştir (Tablo 1-2). Kazı alanındaki heykeltıraşlık eserlerinin bir bölümü iş makineleri ile yapılan tahribatlar sırasında çıkartılmış ve gelişigüzel alana yerleştirilmiştir. Buna göre 2023 yılı kazı alanında bulunan 54, 61 ve 67 no'lu aslan protomları (Env. No 476, 482, 490) ile 57 ve 60 no'lu, olasılıkla ortostat olarak hazırlanmış bazalt bloklar alandaki tahribat sırasında iş makineleri ile çıkartılmış ve sonradan alana yerleştirilmiş olup, in-situ konumları bilinmemektedir. Kazı alanında bulunan 63 no'lu bazalt ortostat taslağı ile 66 ve 70 no'lu Aslan-Tip 3 formundaki aslan protomları ise kısmen yüzeyde görüldüğünden envanter numaralarına sahip olup, kazılar sırasında tümüyle açığa çıkartılmışlardır (Env. No. 456, 466).

Tablo 1: Yesemek 2023 yılı kurtarma kazısında açığa çıkartılan bazalt ögeler.

NO	BAZALT ÖĞE	AÇMA / ÖZGÜN ALAN	KASA NO	AÇIKLAMA
52	İşlem görmüş bazalt blok	C7 / ÖZA 3#1	1105	Kabaca biçimlendirilmiş dikdörtgen prizma biçimli bazalt blok.
53	Bazalt blok (ortostat?)	D7 / ÖZA 4#1	1000	Dikdörtgen prizma biçimli blok; olasılıkla ortostat olarak üretilmiştir.
54	Aslan protomu, Aslan-Tip 3	D7 / ÖZA 5#1 (tahribat alanı)	1001	İş makineleri ile yapılan tahribatta alandan çıkartılmış ve daha sonra açmanın kuzeydoğusundaki tahrip edilmiş alan üzerine yerleştirilmiştir. İn-situ durumda olmayan heykel taslağı mevcut envanter listesinde 489 numarası ile kayıtlıdır.
55	Aslan protomu, Aslan-Tip 2	D7 / ÖZA 6#1	1002	Sol tarafı üzerine yan yatmış durumdaki heykel tümüyle toprağa gömülü haldeyken açığa çıkarılmıştır. Kısmen yüzeyde görülürken büyük bölümü toprağa gömülüdür.
56	Aslan protomu, Aslan-Tip 2	D7 / ÖZA 7#1	1003	Yüz üstü yatmış durumdaki heykel tümüyle toprağa gömülü haldeyken açığa çıkartılmıştır. Heykelin güneybatısında toplu olarak çok sayıda bazalt gabro çekiç parçası ele geçmiştir.
57	Bazalt blok (ortostat)	D7 / ÖZA 8#1 (yüzey)	1004	Dikdörtgen prizma biçimli ortostat, iş makineleri ile yapılan tahribatta alandan çıkartılmış ve daha sonra buraya yerleştirilmiştir. İn-situ durumda olmayan ortostat, mevcut envanter listesinde 490 numarası ile kayıtlıdır.
58	İşlem görmüş bazalt blok	D7 / ÖZA 2#3	1006	Üzerinden parçalar alınmış kaba bazalt kütle.
59	İşlem görmüş bazalt blok	D7 / ÖZA 2#3	1007	Üzerinden parçalar alınmış kaba bazalt kütle.
60	Bazalt blok (ortostat?)	G8 / yüzey	100	Açmanın güney sınırında, tahribat alanı üzerinde yer alan bazalt blok iş makineleri ile çıkartılmış ve sonradan buraya yerleştirilmiştir. İn-situ durumda olmayan bazalt öge, mevcut envanter listesinde 481 numarası ile kayıtlıdır.
61	Aslan protomu, Aslan-Tip 2	G8 / yüzey	101	Açmanın güney sınırında, tahribat alanı üzerinde yer alan aslan protomu iş makineleri ile alandan çıkartılmış ve sonradan buraya yerleştirilmiştir. İn-situ durumda değildir. Mevcut envanter listesinde 482 numarası ile kayıtlıdır.

62	İşlem görmüş bazalt blok	G8 / ÖZA 1#1	104	Üzerinden parçalar kopartılmış, kabaca yontulmuş bazalt kütle.
63	Bazalt blok (ortostat)	G9 / ÖZA 3#1	200	G8 ve G9 açmalarının sınırında yer alan dikdörtgen prizma biçimli ortostatin üst kısmı yüzeyde görüldüğünden mevcut envanter listesinde 464 numarası ile kayıtlıdır.
64	İşlem görmüş bazalt blok	H8 / ÖZA 3#1	407	İki tarafı kabaca düzeltilmiş büyük bazalt kütle.
65	Bazalt blok (ortostat?)	H8 / ÖZA 4#1	408	Kabaca düzeltilmiş, dikdörtgen prizma biçimli bazalt öge. Bir köşesi kısmen yüzeydedir; büyük bölümü dikey olarak toprağa gömülü olup kısmen açığa çıkarılmıştır.
66	Aslan protomu, Aslan-Tip 3	H9 / ÖZA 2#1	501	Açmanın kuzeydoğu köşesinde, kısmen yüzeyde görülen aslan protomu, sırt üstü yatık durumdadır. Mevcut envanter listesinde 456 numarası ile kayıtlıdır.
67	Aslan protomu, Aslan-Tip 3	I7 / ÖZA 2#1 J7 / ÖZA 2#1	700	İş makineleri ile yapılan tahribatta alandan çıkartılmış ve daha sonra açmanın kuzey yarısındaki tahrip edilmiş alan üzerine yerleştirilmiştir. İn-situ durumda olmayan aslan protomu mevcut envanter listesinde 476 numarası ile kayıtlıdır.
68	Bazalt blok (kübik)	I7 / ÖZA 4#1	701	Kısmen yüzeyde görülen, kabaca biçimlendirilmiş kübik biçimli bazalt blok.
69	İşlem görmüş bazalt blok	I7 / ÖZA 5#1	702	Üç kenarı düzeltilmiş bazalt blok. Yatay durumdaki bloğun üst kısmı yüzeyde görülürken, toprağa gömülü blok tümüyle açığa çıkartılmıştır.
70	Aslan protomu, Aslan-Tip 3	I8 / ÖZA 2#1	600	Sırt üstü yatık durumda aslan protomu. Üst kısmı yüzeyde görülürken, büyük bölümü toprağa gömülü olup, tümüyle açığa çıkartılmıştır. İn-situ durumdaki aslan protomu mevcut envanter listesinde 466 numarası ile kayıtlıdır.
71	Bazalt blok (kübik)	I8 (ÖZA 4#1	605	Açmanın güneydoğu köşesinde yer alan, kabaca biçimlendirilmiş kübik biçimli bazalt blok.
72	Aslan heykeli, Aslan-Tip 3	J7 / ÖZA 4#1	801	Sırt üstü yatar durumdaki in-situ aslan protomu. Üst kısmı yüzeyde görüldüğünden, mevcut envanter listesinde 468 numarası ile kayıtlıdır.
73	İşlem görmüş bazalt blok	J7 / ÖZA 6#1	802	İki tarafı kabaca düzeltilmiş taş blok parçası
74	İşlem görmüş bazalt blok	J7 / ÖZA 7#1	803	Dört tarafı kırılmış, kabaca biçimlendirilmiş bazalt kütle
75	Aslan protomu, Aslan-Tip 3	J8 / ÖZA 2#1	900	Yaklaşık dikey olarak duran aslan protomunun üst kısmı kısmen yüzeyde görülmekte olup, tümüyle açığa çıkartılmıştır. İn-situ durumdadır.

Tahribat alanında gerek kazı çalışmalarında, gerekse iş makineleri ile yapılan tahribat sırasında açığa çıkartılan tüm aslan ve sfenks heykel taslakları, atölye alanındaki aslan ve sfenks protomları ile uyumlu oranlardadır. Atölyede, büyük çoğunluğu belirli oranlarda aslan ve sfenks protomlarından oluşan belirli formların yoğun olarak üretilmiş olması, olasılıkla sınırlı bir zaman dilimi içinde gerçekleştirilen tekdüze bir üretim anlayışının bir sonucu

olmalıdır. 2021 yılından itibaren kazılan alanın geneline bakıldığında, kazı alanın batı yarısında daha fazla üretim yapıldığı, doğu tarafta ise üretim daha az olduğu anlaşılmıştır. 2023 yılı çalışmalarında, alanın batısında bulunan C7 ve D7 açmalarında yoğun bazalt taşlarla birlikte çok sayıda işlem görmüş bazalt öge görülürken, alanın batısındaki açmalarda seyrekleşen bazalt yoğunluğuna bağlı olarak işlem görmüş bazalt öge sayısı azdır. Bunun en önemli nedeni alanın batısında doğal olarak bulunan bazalt daha yoğunken, batıda kesimde bazalt yoğunluğu daha azdır

Tablo 2: Yesemek kurtarma kazılarında açığa çıkartılan bazalt ögeleri (2021-2023).

BAZALT ÖGE	2021- 2022 YILLARI SAYISI	2023 YILI SAYISI	TOPLAM
İşlem görmüş bazalt kütleler	28	8	36
Ortostat / Ortostat taslağı	10	5	15
Kübik bazalt blok	-	2	2
Sfenk Protomu – Tip 2	1	-	1
Aslan Heykeli – Tip 1	2	-	2
Aslan Protomu – Tip 2	2	3	5
Aslan Protomu – Tip 3	8	6	14
TOPLAM	51	24	75

2023 yılı kazı alanında, iş makineleri ile yapılan tahribatta çıkartılan ve alana sonradan yerleştirilen heykeller dışında kazılarla 2'si yaklaşık kübik formda (no. 68, 71), 3'ü yassı dikdörtgen prizma biçimli (ortostat?)4 olan (no. 53, 63, 65) 4 bazalt öge ile 2'si ayakta duran Aslan-Tip 2 formunda (no. 55-56), 4'ü çökmüş Aslan-Tip 3 formunda (no. 66, 70, 72, 75) olmak üzere 6 yeni aslan protomu (Resim 5) tümüyle açığa çıkartılmıştır. Olasılıkla yassı dikdörtgen ortostatların büyük bölümü, alanda yoğun olarak bulunan ve Hitit İmparatorluk Çağı'nın geleneksel Hitit sanatı için oldukça karakteristik olan dağ tanrısı kabartmaları için planlanmış olmalıdır (Engin, 2023b).

2023 yılı kazılarında farklı olarak bu yıl ilk kez I-7 ve I-8 açmalarında kübik formda, kabaca biçimlendirilmiş 2 adet bazalt blok (no. 68, 71) açığa çıkartılmıştır. Yassı dikdörtgen ortostatlardan farklı olan bu bloklar, boyut olarak çökmüş aslan formunu yansıtan Aslan-Tip 3 ile uyumlu olduğundan, olasılıkla bu iki bloğun bu tipte aslan protomlarının üretimi için hazırlanmış olduğu değerlendirilmektedir. Belirli kenarları düzeltilmiş büyük boyutlu işlem görmüş bazalt kütleler ise olasılıkla Aslan-Tip 3 formunda, ayakta duran aslan protomları ile sfenks protomları yapılmak üzere planlanmış olmalıdır.

Kazılan alanda doğal olarak bulunduğu anlaşılan çok sayıda bazalt kaya kütlesi üzerinde kırık izleri dikkati çekmektedir (Engin ve Çomak, 2024, res. 6, 10, 12). 2023 yılı kazı alanında üzerinden parçalar çıkartılmış ya da belirli kenarları düzeltilmiş olan bu türde 8 adet bazalt kütle (no

4 Atölye alanı içinde bu türde yan yana üç ortostat bilinmektedir (Engin vd., 2023, s. 128, Resim 3).

52, 58, 59, 62, 64, 69, 73, 74) açığa çıkartılmıştır (Tablo 1). Açığa çıkartılan işlem görmüş bazalt kütleler, atölye alanındaki heykel ve mimari öge üretiminin ilk aşamaları ile ilgili bilgiler vermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

2021 ve 2022 yılı kurtarma kazılarında, bazı bazalt kütleler üzerinde dikkati çeken 15-20 cm çaplarında ve 5-10 cm derinliğindeki küçük yuvarlak çukurlara (Resim 6) 2023 yılı kazı alanında sadece H8 açmasında (H8/ÖZA 1#1) rastlanmıştır (Engin ve Çomak, 2024, s. 301). Bu çukurcuklar, 2019-2021 yılları arasında İslahiye ve Nurdağı ilçelerinde yaptığımız yüzey araştırmalarında, Karasu havzası içinde en az oniki farklı merkezde tespit ettiğimiz bazalt yataklar içine oyularak açılan çukur evler ve tahıl öğütme çukurcukları ile bağlantılı olmalıdır (Engin vd., 2022, s. 1856-1862). Yesemek'in yaklaşık 3 km kuzeybatısında, Tahtaköprü Barajı rezervuar alanı içinde kalan Taşlıgeçit Höyüğü'nde yaptığımız 2022 yılı kurtarma kazılarında açığa çıkardığımız bu türde çok sayıda çukurcuğun da bulunduğu bazalt çukur yapıların Akermaik Neolitik Çağ'a tarihlendiği anlaşılmıştır (Engin vd., 2024, s. 279-280, res. 2-4). Böylece, olasılıkla Yesemek'de mevcut olan bazalt çukur yapıların Hititli taş ustaları tarafından üretim çalışmaları sırasında tahrip edilmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Yesemek'teki üretim teknikleri ile ilgili en önemli bulgulardan biri olan ve GTÇ teknolojisinin önemli bir göstergesi olan gabro çekiçler (Resim 7), kazı alanında 2021 yılında 13, 2022 yılında 57 ve 2023 yılında 26 adet olmak üzere toplamda 96 adet ele geçmiştir (Tablo 3).⁵ Büyük çoğunluğu üretim çalışmaları sırasında kırılmış olan gabro çekiçler çoğunlukla yeşilimsi renktedir. Bir alanda açığa çıkartılan aslan protomunun önünde toplu halde çok sayıda gabro ele geçmiştir (Resim 8). Çekiçlerin bir kısmı çalışma nedeniyle kırık parçalarından oluşmaktadır. Bu alan, atölyede gabro çekiçlerin kırık da olsa belirli çalışma alanlarında depolandığını ve değerli görüldüğünü göstermektedir. Üretimde az sayıda sert bazalt türlerinden oluşan çekiçler de kullanılmıştır. Bazalta göre yeryüzünün daha alt tabakalarında bulunan gabro, bazalttan daha sert ve dayanıklı bir magmatik taş türüdür. Yesemek gabro çekiçleri üzerinde, sapı iple tutturmak için açılmış yivler dikkat çekicidir. Oldukça ağır olan bu çekiçler, günümüzde modern Uzakdoğu ülkelerinde yaygın olarak kullanıldığı gibi, olasılıkla esnek bir sapa (olasılıkla sağlam ağaç köklerine) sabitlenerek kullanılmış, böylece ele zarar vermeden daha yüksek bir ivmelenme ile taşların kırılması sağlanmış olmalıdır. Benzer gabro çekiçler, başkent Hattuşa'dan ve Tilmen Höyük'ten de bilinmektedir (Boehmer, 1979, s. 55, Tafel 33-34; Naumann, 1991, s. 43-44; Seeher 2011, s. 189-193). Hititlerde daha ince taş işçiliğinde kullanılan sap delikli küçük taş çekiçler⁶ Yesemek'de henüz ele geçmemiştir.

5 Bkz. Engin ve Çomak, 2024, s. 301-302, res. 14.

6 Bkz. Boehmer, 1979, s. 55, Tafel 33-34; Naumann, 1991, s. 43-44; Seeher, 2011, s. 189.

Tablo 3: Yesemek kurtarma kazılarında ele geçen gabro çekiç sayıları (2021-2023).

KAZI SEZONU	GABRO ÇEKİÇ VE ÇEKİÇ PARÇASI
2021	13
2022	57
2023	26
TOPLAM	96

Yesemek'deki heykel üretim teknikleri ile ilgili olduğunu düşündüğümüz diğer önemli bir buluntu grubu tebeşir taşlarıdır (CaCO_3). Oldukça yumuşak olan ve büyük oranda saf kalsitten oluşan tebeşir taşı, 99 ila 65 milyon yıl önce, Kretase Dönemi'nde deniz tabanı üzerindeki mikroskobik planktonların sıkıştırılmasıyla oluşmuştur. 2023 yılı kazılarında da ele geçen, olasılıkla bölgenin güneyindeki eski deniz tabanı olan vadiden 7 insan eliyle buraya taşınmış olan tebeşir taşlarının, yontulan bloklar üzerinde heykel konturlarının çizilmesinde kullanılmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Yesemek'in tarihlendirilmesinde en önemli bulguların başında GTÇ II seramik parçaları gelmektedir (Resim 9). Yesemek kazılarında, atölye alanında bu türde az sayıda seramik malzeme ele geçmekle birlikte, bu malzemenin yüzey araştırmalarında tespit edilen ve atölye ile bağlantılı olduğu anlaşılan tamamlanmamış tepe yerleşmesi üzerinde, Çiçektepe Mevkii'ndeki çalışmalarda ele geçen seramik malzeme ile benzer karakterde olması önemlidir (Engin, 2022a, s. 138, fig. 15-16; Engin vd., 2022, s. 1851, çizim 1).⁸ Yesemek Heykel Atölyesi'nde ve tepe yerleşmesi üzerinde ele geçen GTÇ seramiği, atölye ve yakın çevresinde ele geçen gliptik, epigrafik ve heykeltıraşlık eserleri ile birlikte atölyenin GTÇ II'ye tarihlendiğine şüphe bırakmamıştır.⁹

Kurtarma kazılarında H8 açmasında ele geçen ve atölyenin işletildiği döneme ait olduğu düşünülen kırık bir silindir mühür (Resim 10), 2023 yılının önemli buluntuları arasındadır. Bölgede yerel olarak bolca bulunan serpantinden yapılmış olan silindir mühür kısmen korunmuştur. Yaklaşık 1.2-1.3 cm genişliğinde ve korunan yüksekliği 2.3 cm olan mührün dikey ip deliği açılmış, ancak olasılıkla yapım sırasında kırıldığı için yarım kalmıştır. Baskı yüzeyi işlenmediği için silindir mühür tarihlendirme kriteri açısından önemli olmasa da, atölyede çalışan taş ustalarının heykeller ve taş kaplar dışında silindir mühürler de ürettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Tunç Çağları'nda geleneksel Anadolu ve Hitit gliptiğinde yaygın olarak damga mühürler kullanılırken, Yesemek'in bulunduğu güney bölgelerde geleneksel mühür tipi silindir mühürlerdir. Bununla birlikte az sayıda da olsa Hititler'de özellikle güney bölgelerde nadiren de olsa silindir mühür kullanımına da rastlanmaktadır. MÖ 13. yüzyılda Hitit otoritesi adına bölgeyi Karkamış'tan yöneten Hitit prenslerinin geleneksel Hitit tarzında damga mühür-

7 Bkz. Segev, vd., 2018.

8 B. U. Alkım da Yesemek'deki çalışmaları sırasında köy içinde bir evin inşası için kazılan temel çukurunda Hitit İmparatorluk Çağı seramik parçalarının ele geçtiğinden bahsetmiştir (Alkım, 1974, s. 13).

9 Bkz. Engin, 2021; 2022a; 2023a; 2023b; Engin vd., 2022; Engin ve Çomak, 2024.

ler ile birlikte Suriye geleneğinde silindir mühürler kullandığı bilinmektedir (Beyer, 1982; Schaeffer, 1955, s. 93-99, Abb.1, 3, 6; 1956, s. 20-29, figs. 27-35). Yesemek silindir mührü, üretim aşamasında yarım kalmış olduğundan, olasılıkla atölyede çalışan bir usta tarafından yapılmış olmalıdır. Bu da atölyede çalışan ustaların büyük olasılıkla bölgede yaşayan Doğu Akdenizli yerli ustalar olabileceğini göstermesi açısından da büyük öneme sahiptir.

Yesemek’de 2023 yılı kazılarındaki önemli bulgulardan biri de demir alet kullanımına dair bazı önemli ipuçlarıdır. Özellikle heykel taslakları üzerinde görülen nokta vuruş izlerinin olasılıkla sert bir metal ucla yapıldığı anlaşılmaktadır. Hititler’de taşların kabaca biçimlendirilmesinde sert taş çekiçler kullanılırken, ince detaylarda ise hafif taş çekiçlerin ve metal keskinlerin kullanıldığı düşünülmektedir (Naumann, 1991, s. 43; Seeher, 2011, s. 191-193). Taş ocakları ve heykel atölyelerinde metal aletler nadiren ele geçer. Her ne kadar kazı alanında henüz bir metal alet ele geçmemiş olsa da bir bazalt üzerinde kırılarak saplanmış demir uç (Resim 11), atölyedeki bazalt öğeler üzerindeki nokta vuruş izlerinin demirden aletler ile yapılmış olabileceğini göstermektedir. Olasılıkla korozyona uğradığından kazılarda fazla ele geçmemiş olsa da, Hitit yazılı belgeleri demir kullanımından oldukça sık bahseder. 10 Kazı alanında H8 açmasında ele geçen demir bir ok ucu (Resim 12), Yesemek’de demir aletler kullanılmış olduğuna dair düşüncüyü güçlendirmektedir. Atölyedeki üretim dönemine ait olduğu değerlendirilen bu örnek, Yesemek’de ele geçen ilk demir buluntudur. Kare kesitli uzun saplı ve yassı uzun üçgen gövdeli olan ok ucu, olasılıkla sert bir yüzeye çarpmış olduğundan kıvrılmış bir uca sahiptir.

Yesemek Heykel Atölyesi ve çevresinde yapılan son kazı ve araştırmalar ışığında elde edilen yeni bilgi ve bulgularla 1. Derece Arkeolojik Sit sınırları Karatepe’nin tamamını içine alacak şekilde genişletilmiş, hazırlanan bir çevre düzenleme ve tanıtım projesi Gaziantep Bölge Koruma Kurulu’nda onaylanmış ve Gaziantep Müzesi denetiminde, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’nin bütçe desteği ile çalışmalara başlanmıştır (Resim 13). Bu kapsamda, öncelikle yeni sit sınırlarını içine alacak şekilde açık hava müzesinin tel çitleri yenilenmiştir (Resim 14). Alanda yeni bilgilendirme levhaları, tanıtım broşürleri ve kitapçıklarının hazırlanması, yürüyüş yolları, solar ışıklandırma ve güvenlik kameraları ile karşılama merkezinin düzenlemesi çalışmaları ise devam etmektedir. Köy içindeki bahçelerde bulunan ve 1990’lı yıllarda köylülerce bir alana toplanan in-situ durumları bozulmuş 18 adet heykel ile ilgili olarak, Ain Dara Fırtına Tanrısı Tapınağı’nın cephesi görünümünde bir rekonstrüksiyon önerimiz bulunmaktadır (Resim 15). Buna göre, açık hava müzesine gelen ziyaretçilere özgün durumları bozulmuş bir grup heykel ile Yesemek’de üretilen heykellerin ve ortostatların ne amaçla ve nasıl kullanıldığına dair bir fikir vermesi mümkün olabilecektir.

10 Bkz. Muhly vd., 1985; Siegelová ve Tsumoto, 2011, s. 279-280, 296-297.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yesemek Heykel Atölyesi'nde tahribat alanında 2021-2023 yılları arasından gerçekleştirilen çalışmalarla kurtarma kazıları tamamlanmıştır. Bu çalışmalarda, gabro çekiçler (Resim 7-8) ve GTÇ II seramiği (Resim 9) başta olmak üzere ele geçen buluntular, Yesemek Heykel Atölyesi'nin Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenmesi gerektiğini açık bir şekilde ortaya koyarken, Yesemek çevresindeki yüzey araştırmalarında keşfedilen, atölyenin hemen doğusundaki yarım kalmış tepe yerleşmesi ile güçlü bağlantılar ortaya koyması, atölyenin üretim amacını da açıklamıştır (Engin, 2021; 2022a; 2023a; 2023b; Engin vd., 2022; Engin ve Çomak, 2024). Kazılardan elde edilen tarihlendirme bulguları, önceki yıllarda alandan elde edilen ve Yesemek'in GTÇ II'ye tarihlendirilmesi gerektiğini ortaya koyan bulguları teyit etmiştir. Diğer taraftan, Halep kalesi ve Sekizler'deki Yesemek benzeri aslan ve sfenks protomları, 2023 yılı kazılarında ele geçen yarı işlenmiş kırık silindir mühür ile birlikte değerlendirildiğinde, atölyede çalışan ustaların olasılıkla bölgede yaşayan insanlar olduğuna işaret etmektedir. Bölgede heykel sanatı köklü bir geçmişe sahiptir.¹¹

Son yıllarda Yesemek'in yaklaşık 3 km kuzeybatısında, Tahtaköprü Barajı rezervuar alanı içinde kalan ve MÖ 2. binyılda bir kent merkezi olduğu anlaşılan Taşlıgeçit Höyüğü'nde yürüttüğümüz kurtarma kazıları, Yesemek'deki üretimin Taşlıgeçit'ten yönetildiğine dair güçlü bulgular ortaya koymuştur.¹² Buna göre, Yesemek bulguları Taşlıgeçit'teki sonuçlar ile birlikte düşünüldüğünde, olasılıkla Hitit İmparatorluğu'nun sonlarında Hitit otoritesi tarafından Yesemek'te büyük bir kent planlaması yapılmış olması çok güçlü bir ihtimal olarak önümüzde durmaktadır. Yesemek'de etrafı tepelerle ve Kurt dağları ile çevrili, doğal olarak korunaklı bir alanda yaklaşık 200 hektara ulaşacak büyük boyutta, surlu devasa bir kent kurmak, Doğu Akdeniz ve Suriye'nin kontrolünü sağlamak açısından önemli olmalıdır. Zengin heykeltıraşlık eserleri donatılmış anıtsal yapıların bulunduğu bir kenti inşa etmek için Yesemek ve çevresi kil yatakları, kereste, bazalt ve gabro gibi gerekli tüm ham madde kaynaklarına sahipti.

KAYNAKÇA

Alkım, U.B. (1957). Yesemek Taşocağı ve Heykeltıraşlık Atelyesi, *Belleten*, 21, s. 359-376.

Alkım, U.B. (1958). Yesemek Araştırmaları (Rapor-1957), *Belleten*, 22, s. 634.

Alkım, U.B. (1959). Yesemek Kazısı ve İslahiye Bölgesi Araştırmaları, *Belleten*, 23, s. 692-694.

Alkım, U.B. (1960a). 1958 Yılı Yesemek Çalışmaları, *Belleten*, 24, s. 1-10.

Alkım, U.B. (1960b). 1959 İslahiye Bölgesi Araştırmaları: Yesemek Çalışmaları ve Tilmen Höyük Sondajı, *Türk Arkeoloji Dergisi (TAD)*, 10/1, s. 7-9.

¹¹ Bkz. Engin 2022b.

¹² Bkz. "Taşlıgeçit Höyüğü 2023 Yılı Kurtarma Kazıları", 44. *Kazı Sonuçları Toplantısı*.

Alkım, U.B. (1962a). Yesemek Çalışmaları ve Tilmen Höyük Kazısı (1960), TAD, 11/1, s. 5-6.

Alkım, U.B. (1962b). 1961 Dönemi Tilmen Höyük ve Yesemek Kazıları, TAD, 11/2, s. 5-7.

Alkım, U.B. (1974). Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar. Ankara: TTK Basımevi.

Alkım, U.B. (1975). Anatolia I: From the Beginnings to the End of the 2nd Millennium BC. Paris.

Beyer, D. (1982). Le Sceau-Cylindre de Shahurunuwa, Roi de Karkemish, ed. M. Yon, La Syrie au bronze récent: Recueil publié à l'occasion du cinquantenaire de la découverte d'Ougarit-Ras Shamra: Extraits de la XXVIIe Rencontre assyriologique internationale. Paris, s. 67-78.

Boehmer, R.M. (1979). Die Kleinfunde aus der Unterstadt von Boğazköy: Grabungskampagnen 1970-1978. Berlin.

Duru, R. (2004). Yesemek: The Largest Sculpture Workshop of the Ancient Near East. İstanbul.

Engin, A. (2021). Yesemek Hitit Heykel Atölyesi ve Araştırmaları ve Yeni Bulgular, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, 46, s. 4-13.

Engin, A. (2022a). Yesemek: Recent Research and New Findings at the Hittite Sculpture Workshop, ed. A. Engin ve K. Gökay, Archaeology of Gaziantep from Prehistoric Times to the Late Antiquity. İstanbul: TAE, s. 131-158.

Engin, A. (2022b). Northern Syrian Sculpture in the 2nd Millennium BC in the Light of Oylum Höyük Findings, ed. A. Engin vd., Stone Quarries, Sculpture Workshops and the Place of Yesemek in the Ancient Near East: Yesemek Proceedings of the 1st and 2nd International Archaeology Symposiums, Gaziantep: Gazikültür Yayınları, s. 166-190.

Engin, A. (2023a). Gaziantep'in Önemli Bir Arkeolojik Potansiyeli: İslahiye-Nurdağı Havzası ve Arkeolojik Araştırmalar, Gaziantep Bellek Dergisi (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Gaziantep Araştırmaları Dergisi), 1, s. 54-68.

Engin, A. (2023b). Yesemek Dağ Tanrısı Kabartmaları ve Hitit İmparatorluk Kültündeki Yeri, ed. A. Aykurt vd., Halime Hüryılmaz'a Armağan: Ege'nin Ruhunu Yaşamak. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 71-90.

Engin, A., Alparslan, M., Özdemir, E., Doruk-Engin, Ş., ve Kışniş, D.B. (2022). Results of the Yesemek Sculpture Workshop and İslahiye-Nurdağı Survey 2019-2021, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 21/4, s. 1846-1879.

Engin, A., Özdemir, E., Doruk-Engin, Ş., ve Kışniş, D.B. (2023). Yesemek Heykel Atölyesi ve İslahiye – Nurdağı Yüzye Araştırması 2021, AST, 38/1, s. 127-148.

Engin, A. ve Çomak, Ö. (2024). Yesemek Hitit Heykel Atölyesi 2021-2022 Yılı Kurtarma Kazıları, KST, 43/4, s. 297-316.

Landsberger, B. (1948). Sam'al: Karatepe Harabelerinin Keşfi ile İlgili Araştırmalar. Ankara.

Muhly, J.D., Maddin, R., Stech, T. ve Özgen, E.. (1985). Iron in Anatolia and the Nature of the Hittite Iron Industry, *Anatolian Studies*, 35, s. 67-84.

Naumann, R. (1991). Eski Anadolu Mimarlığı. Ankara: TTK.

Orthmann, W. (1971). Untersuchungen Zur Späthethitischen Kunst. Bonn.

Schaeffer, C.F.A. (1955). Ugarit und die Hethiter: Nach dem im Süd-Archiv des Palastes 1953 entdeckten Keilschrifttexten, *AfO*, 17 (1954-1955), s. 93-99.

Schaeffer, C.F.A. (ed.) (1956). *Ugaritica III: Sceaux et cyindres Hittites, épée gravée du cartouche de Mireptah, tablettes Chypro-Minoennes et autres découvertes nouvelles de Ras Shamra*. CMRS 8.

Seeher, J. (2011). Gods Carved in Stone. The Hittite Rock Sanctuary at Yazılıkaya. İstanbul.

Segev, A., Sass, E. ve Schattner, U. (2018). Age and Structure of the Levant Basin, Eastern Mediterranean, *Earth – Science Reviews*, 182, s. 233 – 250.

Siegelová, J. ve Tsumoto, H. (2011). Metals and Metallurgy in Hittite Anatolia (Chapter 11), ed. H. Genz ve D.P. Mielke, *Insights into Hittite History and Archaeology*. Leuven, Paris, Walpole, MA: Peeters, s. 275-300.

Temizsoy, İ. (1992). 1990 Yılı Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesi Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, s. 299–318.

Temizsoy, İ. (1993a). 1991 Yılı Yesemek Açık hava Müzesi, Kazı Raporu, III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, s. 87–101.

Temizsoy, İ. (1993b). Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesinde Kazı ve Araştırmalar, 1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları. Ankara, s. 57–82.

Von Luschan, F., Schrader, E. ve Sachau, E. (1893). *Ausgrabungen in Sendschirli I. Einleitung Und Inschriften*. Berlin.

Von Luschan, F., Humann, C. ve Koldewey, R. (1898). *Ausgrabungen in Sendschirli II. Ausgrabungsbericht und Architektur*. Berlin.

EKLER

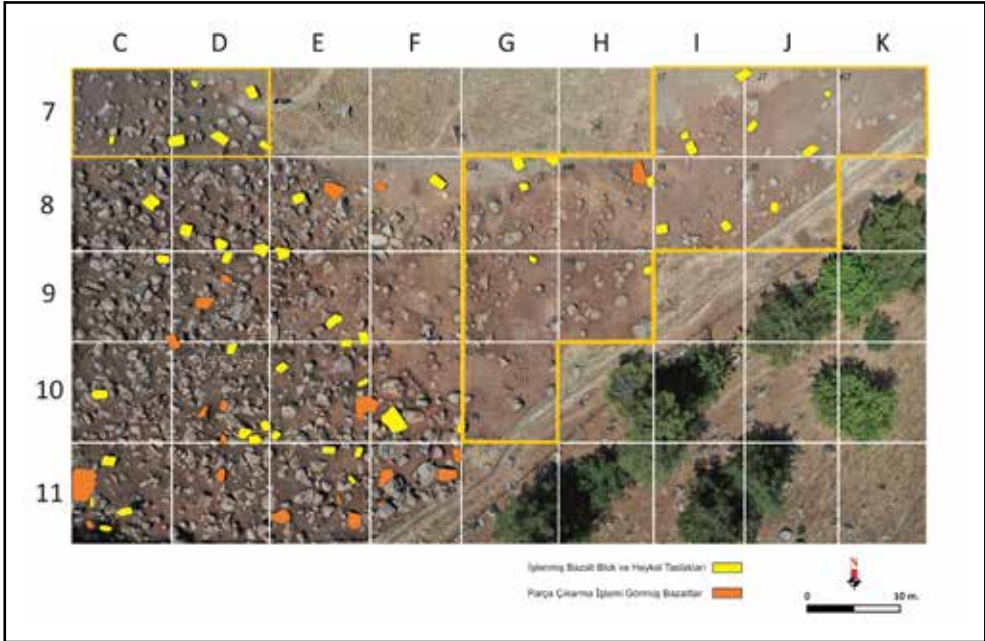
Resim 1: Yesemek Heykel Atölyesi ve öndeki kurtarma kazısı alanı.

Resim 2: 2016 yılında gölet çalışmaları sırasında sit alanında yapılan tahribat.

Resim 3: Tahribat alanı ve kazılan alanlar

Resim 4: 2023 yılı kazı alanı.

Resim 5: Kazılarda açığa çıkartılan aslan protomları.

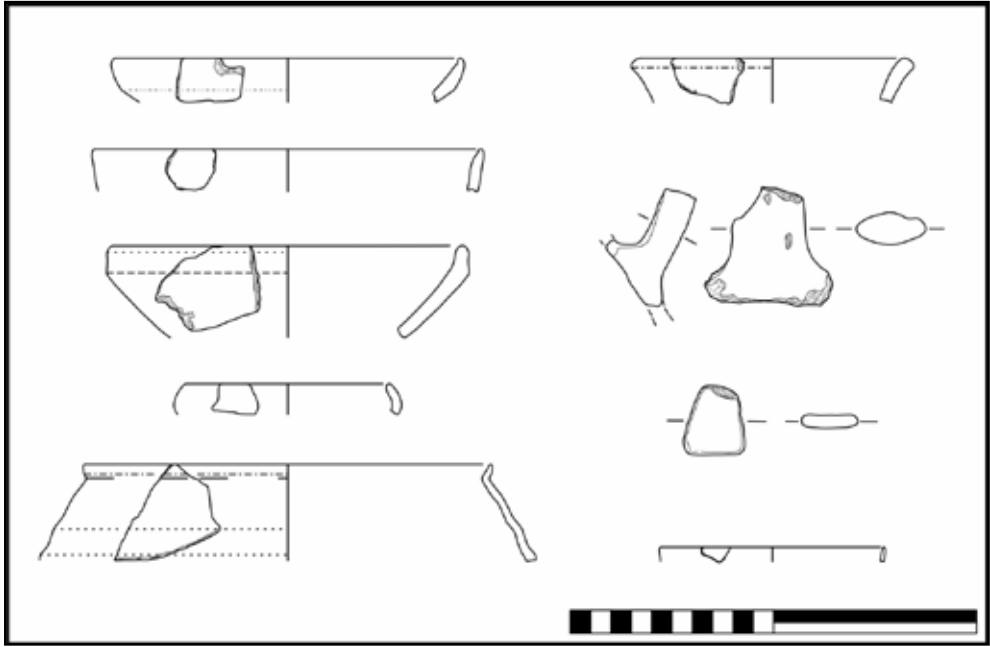
Resim 6: Üzerlerinde yuvarlak çukurcuklar bulunan bazalt kütleler.

Resim 7: Yivli gabro çekiçler.

Resim 8: Aslan protomu önünde toplu gabro çekiç ve çekiç parçaları.

Resim 9: Atölye alanında ele geçen GTÇ II seramik parçaları.

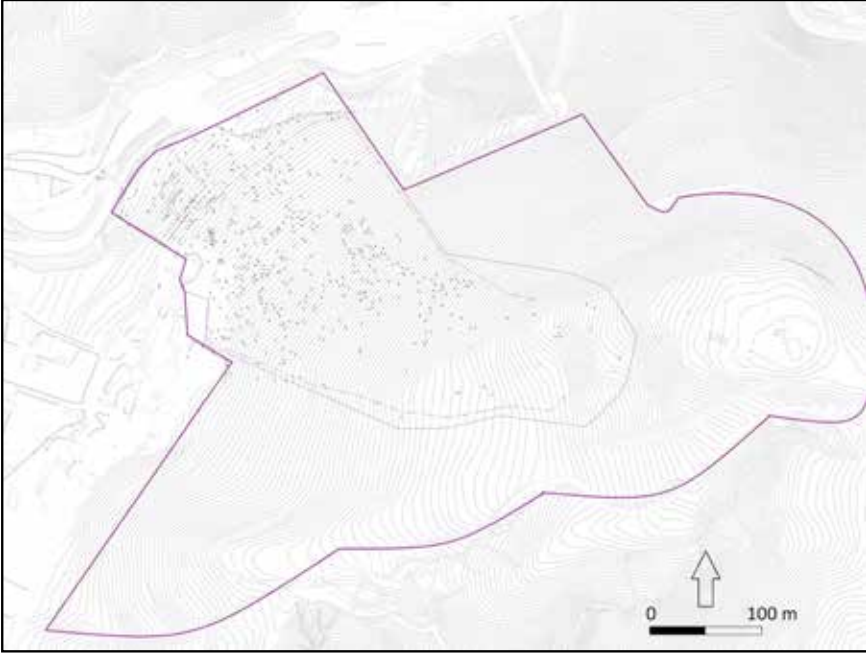
Resim 10: Yarı işlenmiş kırık silindir mühür.

Resim 11: Demir uç saplanmış bazalt.

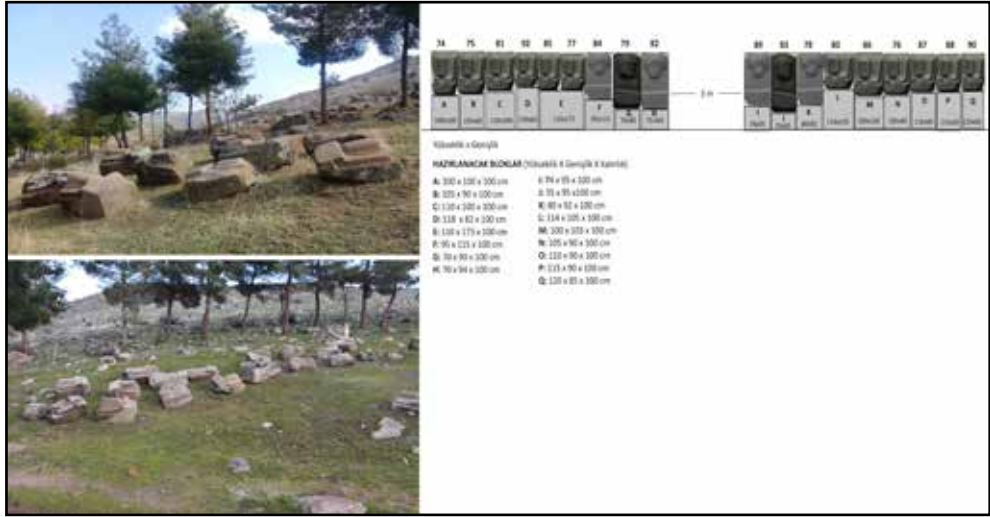
Resim 12: Atölye alanında ele geçen demir ok ucu.

Resim 13: Yesemek eski sit sınırı ve genişletilmiş koruma altına alınan alan.

Resim 14: Çevre düzenlemesi kapsamında panel çit, tel çit ve solar güvenlik kameraları.

Resim 15: İn-situ durumu bozulmuş heykeller ve rekonstrüksiyon önerisi.

OYLUM HÖYÜK 2023

Atilla ENGİN*

Sabahattin EZER

Aydoğan BOZKURT

Derya BOZKURT

Deniz Burak KİŞNİŞ

Şenay DORUK ENGİN

Oylum Höyük’de 2023 yılı kazı çalışmaları [Proje numarası-CK017901(2023)] 17.07.2022 tarihinde başlamış, 15.11.2024 tarihinde tamamlanmıştır. Kazı çalışmalarında, yazarlar dışında, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Antropoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ayşen Açıkkol, Gaziantep Üniversitesi Göş Enstitüsü öğretim üyesi Zooarkeolog Doç. Dr. Derya Slibolatlı Baykara, Gaziantep Üniversitesi (GAÜN) Arkeoloji Anabilim Dalı (ABD) doktora öğrencisi Fatma Şeker, GAÜN Arkeoloji ABD yüksek lisans öğrencisi Mehmet Hasan Sezgin, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Antropoloji ABD yüksek lisans öğrencisi Ruken Zeynep Köse, arkeolog Gizem Mercimek, GAÜN Arkeoloji Bölümü lisans öğrencileri Ayşe Nur Karaoğlu, Beyzagül Demirkapı, Büşra Genç, Gamze Atmaca, Semiye Selcan Kurt ve Zeliha Erdem ekip üyesi olarak görev yapmıştır. Bakanlık Yetkili Uzmanı olarak Kilis Müzesi uzmanlarından arkeolog Sevim Ayhan görev almıştır.¹ Kazı çalışmalarında, ele geçen 36’sı envanterlik, 77’si etütlük nitelikte olan toplam 113 eser Kilis Müzesi’ne teslim edilmiştir.

Kuzeybatı Alan’da kazı çalışmaları 2007 yılından itibaren sürdürülmektedir. Bu alanda yürütülen çalışmalarda, MÖ 2. binyıla ait tabakalarda önemli mimari kalıntılar ile çivi yazılı belgeler, Hitit kralı mühür ve mühür baskıları Oylum Höyük’ün bu dönemde bölgesel bir yö-

* Prof. Dr. Atilla ENGİN, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 27310- Şehitkamil/ Gaziantep. E-İleti: enginatilla@hotmail.com; ORCID: 0000-0003-3165-1562.

Doç. Dr. Sabahattin EZER, Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Adıyaman. E-İleti: sabahattinezer@yahoo.com; ORCID: 0000-0002-9244-5802.

Araş. Gör. Aydoğan BOZKURT, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140-Sivas. E-İleti: abozkurt@cumhuriyet.edu.tr; ORCID: 0009-0009-6104-8757.

Uzm. Derya BOZKURT, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir. E-İleti: deryayazici@nevsehir.edu.tr; ORCID: 0000-0003-2068-5193.

Araş. Gör. Deniz Burak KİŞNİŞ, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 27310-Şehitkamil/Gaziantep. E-İleti: denizkisnis@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3368-2733.

Arkeolog Şenay DORUK ENGİN, E-İleti: senaydoruk05@gmail.com.

1 2023 yılı kazı çalışmalarına, katkıları ve önemli desteklerinden dolayı başta Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere Kilis Valisi Sayın Tahir ŞAHİN’e, önceki dönem Kilis Valisi olan Tekirdağ Valisi Sayın Recep SOYTÜRK’e, Kilis Belediye Başkanlığı’na, Kilis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’ne, Kilis Müzesi’ne, Bakanlık Yetkili Uzmanı Sayın Sevim AYHAN’a ve tüm kazı ekibine özverili çalışmaları için en içten teşekkürlerimizi sunarız.

netim merkezi olduğunu ortaya koymuştur (Engin, 2011; 2016; 2019a; 2019b; 2019c; 2020; 2022a; 2022b). Kuzeybatı Alan'da 2023 yılı kazı çalışmaları, 01.08.2023 tarihinde başlamış ve 25.10.2023 tarihine kadar sürdürülmüştür. 6 Şubat 2023 depremleri nedeniyle kazı alanında, kuzey, güney ve doğu açma kenarlarında büyük oranda çökmeler oluşmuştur (Resim: 1). J21, K21, L21, M21, K24, L24 ve M24 plankarelerinin kuzey açma duvarlarında, M20, M21, M22, M23 ve M24 plankarelerinin ise doğu açma duvarlarındaki çökmeler sonucu oluşan toprak akıntıları büyük yığınlar oluşturmuştur. Açma kesitlerinde yapılan incelemelerde, bu çöküntülerin özellikle Demir Çağı tabakalarında olduğu anlaşılmıştır. Oylum Höyük'ün Orta ve Geç Demir Çağı tabakalarında, çapları genellikle 1,5 – 3 m arasında değişen, derinlikleri ise yaklaşık 1-2,5 m arasında değişen irili ufaklı çok sayıda çöp çukurlarına rastlanmaktadır (Resim: 2). Genellikle tabanlarında ve duvarlarında beyaz sıva izleri olduğundan bunların silo olarak yapıldığı, ancak içlerindeki yoğun küllü toprak yapısı, işlevini yitirdikten sonra bu çukurların çöple doldurulduğunu göstermektedir. Özellikle Orta ve Geç Demir Çağı tabakalarında oldukça yoğun olarak görülen silo çukurları sadece alt yerleşim tabakalarını tahrip etmemiş, bazen aynı yerleşim evresinde dahi birbirlerini kesebilmiştir (Resim 2: çizim). Açma duvarlarının kesitlerinde, Demir Çağı tabakalarında yoğun olarak görülen silo çukurlarına ait izler, yumuşak, gri küllü toprak yapısı ile belirgin olarak görülebilmektedir. Yaşanan depremler sırasında açma kenarlarında oluşan çökmelerin büyük ölçüde Demir Çağı tabakalarında gerçekleşmiş olmasının, yumuşak küllü toprak yapısına sahip çok sayıdaki silo çukurunun neden olduğu değerlendirilmektedir.

6 Şubat 2023 depremleri, bölgedeki birçok kültür varlığı gibi höyüklerin de biçimlenmesinde depremlerin etkileri hakkında önemli bilgiler ortaya koymuştur. Höyüğün güney kesimi üzerinde yer alan ve yöre halkı tarafından kutsal kabul edilerek ziyaret edilen yığma bir türbe yapısı ile Oylum Mahallesi'nin höyüğün güney yamaçları üzerinde bulunan eski kerpiç evler depremler sırasında tümüyle ya da kısmen yıkılırken, höyüğün çevresindeki düzlüklerde konumlanan yığma yapılar neredeyse zarar görmemiştir. Bu durum depremlerin, yerleşim katmanlarının yığıntıları ile oluşan yumuşak toprak yapısına sahip höyükler üzerinde daha güçlü salınımlara neden olduğunu ve bu nedenle höyükler üzerindeki yapıların daha fazla zarar gördüğünü göstermektedir. Oylum Höyük'ün Helenistik Dönem ve Ortaçağ tabakaları ile İslahiye bölgesindeki höyüklerde ETÇ, Helenistik, Roma ve Ortaçağ tabakalarında tespit ettiğimiz depremlerin neden olduğu yıkımlar da bu sonucu desteklemektedir.

Depremlerin bizlere öğrettiği önemli bir bilgi de yıkıcı deprem riski olan bölgelerde, höyük gibi çok katmanlı arkeolojik alanlarda derin açma kesitlerinin bir risk oluşturduğu, deprem faktörünü de göz önünde bulundurarak kazı çalışmaları yapılması gerektiğidir. Buna göre höyüklerdeki kazı alanlarında derinleşirken yanlara doğru genişleme stratejisi ile derin açma kesitleri oluşturmamanın depremler sırasında tahribat riskini azaltacağı değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, höyüklerde bir alanda yürütülen kazı çalışmalarına uzun süre ara verildiğinde ya da çalışmalar tamamlandığında, açma kenarlarında oluşacak tahribatın önlenmesi için de yeni koruma stratejileri geliştirilmesi ve uygulanması gerektiği kanaatindeyiz.²

2 Açma içlerinin ve kesitlerinin jeotekstil ile kaplanmasından sonra kesitlerin kalın kerpiç duvarlarla desteklen-

6 Şubat 2023 depremlerinde, Kuzeybatı Alan'da açma kenarlarında oluşan çökmeler ve akıntılar nedeniyle 2023 yılı kazı planlamasında zorunlu bir değişikliğe gidilmiş, toprak yığıntılarının itinalı olarak kaldırılmasına ve alanın temizlenmesine başlanmış, bu çalışmalar Ağustos ayı boyunca sürmüştür. Çöken toprak akıntılarının kaldırılması çalışmalarında, özellikle güney ve doğu açma kesitlerinde oluşan akıntılarda yoğun Geç ve Orta Demir Çağı seramiği ile çok sayıda küçük buluntu ele geçmiştir. Orta ve Geç Demir Çağı'na tarihlenen buluntular arasında çok sayıda taştan ağırşak, kilden dokuma ağırlıkları, farklı malzemelerden çok sayıda boncuk, bronzdan bir ok ucu, bronz iğne ve bız parçaları ile bazalttan öğütme el taşları ele geçmiştir. Açma kesit duvarlarından akan toprak içinde MÖ 2. binyıla ait daha az sayıdaki buluntu OTÇ II'ye tarihlenen pişmiş topraktan insan ve hayvan figürini parçaları (Resim: 3), bir frit boncuk, ikisi sağlam biri kırık üç bronz iğne ve birkaç öğütme el taşı ile GTÇ II'ye tarihlenen bronz bir keskiden oluşmaktadır.

Kazı alanındaki toprak akıntılarının temizlenmesini çalışmalarından sonra, tahribatın önlenmesi amacıyla Kuzeybatı Kazı Alanı'nın derin açma kesitlerine sahip güney ve doğu kesimlerinde genişlemeye karar verilmiş, 10 x 10 m boyutlarındaki L25, M25, N25, N24 ve N23 açmalarında kazı çalışmaları başlamıştır (Resim: 4). Bu açmalarda Helenistik-Akamenid ve Geç Demir Çağı tabakaları incelenirken, kazı alanın kuzeyinde yer alan ve önceki kazı sezonlarında çalışmaların gerçekleştirildiği 10 x 5 m boyutlarındaki J20a2b2 açmasının güney açma kesitinde oluşan toprak akıntısı nedeniyle kısmen açığa çıkan OTÇ II'ye tarihlenen bir basit toprak mezarda kazı çalışması yapılmıştır (Resim: 5).

J20a2b2 AÇMASI

Doğu-batı istikametinde 10 x 5 m boyutlarındaki J20a2b2 açmasında akıntı toprağın kaldırılması çalışmaları sırasında, açmanın güney kesitinde insan kemiği parçaları ile OTÇ II'ye tarihlenen sağlam durumda fayans bir kap ve pişmiş topraktan bir kap ele geçmiştir (Resim: 6). Mezar eşyası olduğu değerlendirilen buluntuların ele geçtiği alan temizlenmiş, buluntuların güney kısmı tahrip olmuş OTÇ II'ye tarihlenen basit toprak bir mezara (Resim: 5) ait olduğu tespit edilmiştir. Aynı alanda elenen toprak içerisinde ele geçen spiral başlı bir bronz iğne ile ikisi uzun silindirik, ikisi yuvarlak frit boncuğun da tahrip olan bir OTÇ II basit toprak mezarına ait mezar eşyası olduğu değerlendirilmektedir (Resim: 7). Mezar eşyası olan pişmiş toprak kap (Resim 6: a) OTÇ Standart Seramik türünde, ince cidarlı, yalın yüzeyli, ince basit ağız kenarlı, dışa açık kısa boyunlu küçük çömlek formundadır. Fayans kap ise başını geriye çevirmiş ördek biçiminde saplı, halka dipli küçük çanak formunda bir kozmetik kabıdır (Resim 6: b). Mısır etkili olarak bilinen, başını geriye çevirmiş ördek biçimli saplara sahip kozmetik kapları, bölgede özellikle MÖ 2. binyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz sanatından iyi bilinmektedir (Woolley, 1955, pl. LXXV: a, c). Bu kap, önceki yıllarda Oylum Höyük'te ele geçen zengin OTÇ II vitrifiye malzemesi ve üretim bulguları ile birlikte değerlendirildiğinde (Engin-Atik-Özer, 2021), yerleşmenin bu dönemde önemli bir vitrifiye üretim merkezi olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

mesi ve açma çukurlarının yeniden toprakla doldurulması külfetli ancak kalıcı bir çözüm gibi görünmektedir.

Antropolog Ruken Zeynep Köse tarafından yapılan değerlendirmede, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan basit toprak mezarın (Resim: 5) 9-12 aylık bir bebeğe ait olduğu anlaşılmıştır. Oval mezar çukuru OTÇ I Sarayı'nın kerpiç teras dolgusu içine yerleştirilmiştir. Gömülen bireyin güneybatı yöndeki başı, oluşan tahribat nedeniyle korunmamıştır. İyi korunmamış iskeletin anatomik düzeni, bireyin mezar çukuruna sırtüstü şekilde yatırıldığını, dizlerin ise iki yanda yukarı doğru kıvrıldığını göstermektedir. Kazılarda, döküntü toprak içinde bulunan mezar eşyası kapların, diğer OTÇ mezarlarında da yaygın olduğu üzere, baş çevresine yerleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Engin vd., 2016, s. 458, fig. 13-15, Özgen ve Engin, 2010, s. 8-9, fig. 11; Özgen vd., 2009, s. 145-146, fig. 12; 2011, s. 58-9, fig. 4-5; 2013a, s. 499, 503-505, fig. 8, 10; 2013b, s. 325, fig. 4; 2014, 163-165, fig. 9).

L 25 AÇMASI

Kazı alanının kuzeybatısında, doğu yamaçta yer alan L25 açmasındaki çalışmalarda, Akamenid Dönemi'ne tarihlenen tabaka (Oylum IIIb) ile Geç Demir Çağı'nın geç evre yerleşim tabakası (Oylum IVa2) incelenmiştir. Höyüğün bu kesiminde yüzeyin hemen altında açığa çıkan Helenistik Çağ'a ve Akamenid Dönemi'ne (Oylum IIIa-b) tarihlenen mimari kalıntılar korunmamıştır. Özellikle Akamenid Dönemi'ne tarihlenen büyük anıtsal kerpiç yapıya ait moloz L25 açmasında çok az korunurken, anıtsal Akamenid yapısına ait batıya doğru uzanan teras dolgusunun yamaç erozyonu nedeniyle aktığı ve büyük ölçüde tahrip olduğu anlaşılmıştır.

Helenistik/Akamenid Dönemi'ne tarihlenen (Oylum IIIa-b) kültür toprağı kaldırıldığında, M25 açmasında takip edilen Geç Demir Çağı yerleşim tabakasının geç evre (Oylum IVa2) mimari kalıntılara ulaşılmış, sokağı batıdan sınırlandıran, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan kerpiç bir yapı kalıntısı açığa çıkartılmıştır (Resim: 8). Yapının batı bölümü yamaç erozyonu nedeniyle tahrip olduğundan korunmazken, yapının nispeten korunan doğu bölümünde, biri kuzeyde, diğeri güneyde olmak üzere iki mekân açığa çıkartılmıştır. İki mekânı bölen ara duvar çok iyi korunmamış olmakla birlikte, az sayıda taş ve seramik parçaları ile doldurulmuş temel çukuru tespit edilmiştir. Duvarlar yaklaşık 60 cm kalınlığındadır. Kerpiçlerin korunduğu duvarlarda, yapının tek sıra kerpiçle inşa edildiği anlaşılmıştır.

Geç Demir Çağı'nın (DÇ III) geç evre (Oylum IVa2) yapısının kuzey mekânı sıkıştırılmış toprak tabanlıdır (Resim: 8). Mekânın ortasında yer alan yassı bir bazalt taşın çatıyı taşıyan sütun kaidesi olduğu değerlendirilmektedir. Bazalt kaide kısmen taban altında bir çukura yerleştirilmiş ve çevresi küçük taşlarla desteklenmiştir. Mekânın güneydoğu köşesinde ise tabanı beyaz kireçli ve samanlı bir harçla sıvanmış yuvarlak, sıg bir silo çukuru tespit edilmiştir. Yapının güney mekânının sıkıştırılmış toprak tabanı kaldırıldığında, taban altına yerleştirilmiş, moloz taşlar ve kil harçla yapılmış, düzensiz taş kaplama açığa çıkartılmıştır. Taş kaplama, kuzey mekânla bağlantıyı sağladığı düşünülen bir kapı geçidine kadar uzanmaktadır. Yapının güney mekânında, doğudaki sokağa açılan yaklaşık 1 m genişliğinde bir kapı geçidi tespit edilmiştir. Sokağa açılan kapı geçidinin hemen kuzeyinde, duvara bitişik,

yan yana yerleştirilmiş iki yassı bazalt blok bulunmaktadır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan sokak yaklaşık 3,5 m genişliğindedir.

L25 açmasında sürdürülen çalışmalarda, yamaç eğimi nedeniyle açma doğu ve batı olarak 5x10 m boyutlarında iki alana ayrılmıştır. Açmanın yamaç eğimi nedeniyle aşağıda kalan batı yarısında (L25a) çalışmalar yapılmazken, doğu yarısında (L25b), kısmen korunan Geç Demir Çağı'nın (DÇ III) geç evre yapı katına (Oylum IVa2) ait taş temel duvarları ve güney mekânı kaplayan taş döşeme bütünüyle açığa çıkartılmıştır (Resim: 8).

Yapılan kazılarda, Geç Demir Çağı (DÇ III) yerleşim tabakasında pişmiş topraktan iki dokuma ağırlığı, pişmiş topraktan bir hayvan figürünü parçası ve bir ağırşak ile geneli MÖ 6-7. yüzyıllara tarihlenen seramik parçaları ele geçmiştir. L25 açmasında 2023 yılı kazı çalışmaları, Geç Demir Çağı'nın geç evresine tarihlenen bu yapı katında sonlandırılmıştır.

M 25 AÇMASI

1997, 2002 ve 2004 yılı kazı sezonlarında M25 açmasında ve kuzeyindeki alanda yapılan kazılarda, yüzey toprağının hemen altında masif kerpiç duvarlara sahip anıtsal bir yapıya ait duvarlar (Resim: 9) ortaya çıkartılmış, mekânlar içinde *in-situ* bir buluntuya rastlanmamakla birlikte yapının Roma, Helenistik ya da olasılıkla Akamenid Dönemi'ne (Oylum III) tarihlenmesi gerektiği değerlendirilmişti (Özgen ve Helwing, 2003, s. 69, fig. 11; Özgen vd., 2003, s. 340-341, res. 4-5; 2006, s. 367-368). Kuzeybatı Alan'da, önceki kazı sezonlarında LM 25-27 açmalarında açığa çıkartılan anıtsal yapının (Resim: 9) geniş bir alana yayıldığı, çok sayıda dikdörtgen mekâna sahip olduğu anlaşılmıştır (Özgen ve Helwing, 2001, Abb. 33; 2003, fig. 11). 2023 yılı çalışmalarında M25 ve N25 açmalarında yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular, bu anıtsal kerpiç yapının Akamenid Dönemi'ne tarihlendiğine şüphe bırakmamıştır.

2023 yılı çalışmalarında anıtsal Akamenid yapısına ait olan, açmanın güneydoğu köşesinden geçen ve güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan masif kerpiç duvar temizlenerek tümüyle açığa çıkartılmıştır (Resim: 10). Kerpiç duvarın korunan yüksekliği yaklaşık 1,5 m'dir. Geniş bir alana yayılan bu anıtsal yapının duvarları yaklaşık 3.5 m genişliğindedir. Kerpiç duvarlarda 40 x 40 x 13 cm ve 40 x 60 x 13 cm boyutlarında standart kare ve dikdörtgen kerpiçler kullanılmıştır. Kerpiçlerin çok büyük bölümü kırmızı renkli kare kerpiçlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, yapıda yoğun kireç tanecikli, beyaz renkli kerpiçler de kullanılmıştır.

Masif kerpiç duvarın kuzeyinde, duvara dik bağlanan kuzeybatı-güneydoğu istikame-tinde birbirine paralel uzanan iki kerpiç sırası açığa çıkartılmıştır (Resim: 11). Bu alandaki kerpiç sıralarının, masif duvarı güneyden destekleyen bir terasa ait olduğu anlaşılmıştır. Biri doğuda, diğeri batıda yer alan kerpiç sıralarının arası ise kalın bir kil blokajla doldurulmuştur.

Kaldırılan kil blokajın altında, MÖ 7. yüzyıla, Geç Demir Çağı'na tarihlenen yerleşim tabakasına (Oylum IVa2) girilmiş ve açmanın kuzey yarısında, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan kerpiç bir yapının kısmen korunan iki duvarı açığa çıkartılmıştır (Resim:

11). Büyük ölçüde Akamenid Dönem yapısı tarafından tahrip edilen yapının yaklaşık 40 cm kalınlığındaki dış duvarlarında 6-7 sıra kerpiç korunmuştur. Geç Demir Çağı yapısı ise Geç Demir Çağı'nın daha erken bir evresine (Oylum IVa1) ait, yaklaşık 3 m çapında iki yuvarlak silo çukurunu tahrip etmiştir. Batıdaki kerpiç duvarın kestiği silo çukurlarından birinin içi, geç evrede harç ve molozla doldurulmuştur. Mekânın sıkıştırılmış toprak tabanı kaldırıldığına, mekân içinde yer alan ve erken evre silo çukuru tarafından kısmen kesilen ikinci bir silonun beyaz kireçli harçla sıvanmış tabanı açığa çıkartılmıştır. Bu tabakada, üzerinde ahşap sapı kısmen korunmuş, kırık durumda demirden bir hançer ve pişmiş topraktan bir boğa figürünü parçası ele geçmiştir.

Geç Demir Çağı yapısının batısında ise yine kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan ve yaklaşık 3,5 m genişliğinde bir sokak yer almaktadır. Çakıllı ve yoğun seramik parçaları bulunan kalın sokak dolgusu güneyden kuzeye doğru bir meyille uzanmaktadır. Yaklaşık 40-50 cm kalınlığa ulaşan dolgu, sokağın uzun süreli kullanımına işaret eder. Sokağın batı tarafını ise L25 açması içinde yer alan çağdaş başka bir Geç Demir Çağı yapısı sınırlandırmaktadır. Kalın sokak dolgusu, sokağın Geç Demir Çağı'nın iki evresi (Oylum IVa2-IVa1) boyunca kullanıldığına işaret etmektedir. Sokak dolgusu içinde yoğun seramik parçaları dışında, pişmiş topraktan bir dokuma ağırlığı ele geçmiştir.

M25 açmasındaki 2023 yılı kazıları, L25 açmasında olduğu gibi Geç Demir Çağı'na tarihlenen IVa tabakasında sonlandırılmıştır.

N25 AÇMASI

Kuzeybatı Kazı Alanı'nın güneydoğu köşesinde yer alan N25 açmasındaki ilk kazı çalışmaları 2002 yılında ekip üyesi Dr. Alan M. Greaves koordinatörlüğünde yapılmış ve açmanın güney yarısında III. tabakaya ait anıtsal kerpiç yapının bir mekânı açığa çıkartılmış olmakla birlikte, yapı içinde herhangi bir *in-situ* buluntuya rastlanmadığından, üstteki moloz içinde bir Roma sikkesinin bulunması nedeniyle yapının tarihlendirilmesi konusunda bazı şüpheler bulunmaktaydı (Özgen vd., 2003, s. 340-341). 2023 yılı kazı çalışmalarında M25 ve N25 açmalarında yapılan kazılarda yapı duvarları ve mekânları yeniden kazılmış (Resim: 10-12), özellikle yapının güney ve güneydoğusundaki teras üzerinde ele geçen Akamenid Dönemi'ne özgü pişmiş toprak figürinlere ait parçalar (Resim: 15) ile MÖ 5-4. yüzyıllara tarihlenen seramik parçaları, söz konusu anıtsal kerpiç yapının Akamenid Dönemi'ne tarihlendiğini kesin olarak ortaya koymuştur.

Yapının mekânları içerisinde herhangi bir *in-situ* buluntuya rastlanmadığından, anıtsal yapının işlevi tam olarak bilinmemekle birlikte, Akamenid Dönemi'ne (Oylum IIIb) ait askeri bir yapı olabileceği değerlendirilmektedir. Anıtsal yapı, höyüğün kuzeybatı yükseltisi üzerinde, ovaya hâkim konumda, çok mekânlı ve olasılıkla çok katlı bir yapıdır. Bölgede benzer tarzda inşa edilmiş kalın kerpiç duvarlara sahip bir Akamenid yapısı, Urfa-Birecik yakınlarındaki Mezraa-Teleilat Höyük'ten bilinmektedir (Karul vd., 2002, fig. 2-3).

N25 açmasındaki kazılarda Ortaçağ (Oylum I), Roma Dönemi (Oylum II) ve Helenistik Dönem (Oylum IIIa) kalıntılarına rastlanmamıştır. Bu alanda olduğu bilinen Helenistik Dönem yerleşmesine ait mimari kalıntılar yüzeye çok yakın olduğundan olasılıkla burada korunmamıştır. Açmanın güney yarısında kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan anıtsal Akamenid yapısının kuzeydoğu köşesi açığa çıkartılmıştır. Duvar da çoğunlukla 40 x 40 cm ölçülerinde kare kerpiçler kullanılmıştır. Kerpiçlerin çoğu çevredeki kırmızı renkli toprağa (*terra roza*) sahip ova gibi kırmızı renkli olmakla birlikte, arada serpiştirilmiş gibi duran yoğun beyaz kireç tanecikli beyaz kerpiçler de kullanılmıştır. Kerpiç duvarların sınırlandırdığı mekânın büyük bölümü güneydeki O25 açması içinde kalmakta olup, bu mekân 2002 sezonunda kazılmış ve mekân içerisinde herhangi bir *in-situ* buluntuya rastlanmamıştır.

III. tabaka Akamenid yapısının (Resim: 9, 10, 12) doğu ve güneyindeki sıkıştırılmış toprak zemin üzerinde MÖ 6-4. yüzyıllara tarihlenen Geç Demir Çağı seramik malzemesine rastlanmıştır. Bu alanda iki farklı yerde kısmen korunmuş taş döşeme uzantıları tespit edilmiştir. Taş döşeme uzantıları, M25 açmasında açığa çıkartılan anıtsal Akamenid yapısının kuzeyinde kerpiç ve kil blokaj oluşturulan güneydeki terasın üzerinin olasılıkla taş döşeme ile kaplanmış olduğunu, ancak taş döşemenin kısmen korunduğuna işaret etmektedir.

Anıtsal kerpiç yapının kuzey ve doğusundaki teras yapısı (ÖZA 3, 4, 5) seviye olarak Akamenid Yapısı'nın mekân içi seviyelerinden yaklaşık 1,5 m daha yukarıdadır. Bu da Akamenid Yapısı'nın geniş kerpiç duvarlarının höyük içine kazılan derin temel çukurları içerisine oturtulduğunu ve Demir Çağı tabakalarını büyük ölçüde tahrip ettiğini göstermektedir.

Açmanın güney yarısında, kısmen korunmuş taş kaplamalı teras alanındaki kazılarda, kırılarak dağılmış küp ve amfora parçaları, bir ağırşak, seramikten üretilmiş yuvarlak bir oyun taşı ile iki dokuma ağırlığı ele geçmiştir.

N24 AÇMASI

N24 Açması'nın kuzey yarısı 1992 sezonunda kazılmıştır. 2023 yılında yapılan kazılarda açmanın güney yarısında Akamenid Dönem'e tarihlenen III. tabakaya ait teras dolgusu açığa çıkartılmıştır. Kısmen korunmuş olan teras dolgusunun güneybatı köşesi N25 açması içinde devam etmektedir. Küçük ve orta boy moloz taşlarla inşa edilen taş döşemenin çok azı korunmuştur. Sürdürülen kazılarda, açmanın güney yarısındaki terasın kalın bir kil blokaj dolgudan oluştuğu ve üzerinin de taşlarla kaplandığı, blokajın altında ise Geç Demir Çağı'nın (DÇ III) geç evre IVa2 tabaka dolgusu olduğu anlaşılmıştır. IVa2 Tabakas'ında yaklaşık 75 x 60 cm boyutlarında, kısmen korunmuş dikdörtgen tekne biçimli bir bazalt öğütme taşı (tahıl öğütme altlığı) ile GDÇ seramik parçaları ele geçmiştir.

Açmanın kuzey yarısındaki çalışmalarda, 1992 yılı kazılarında ulaşılan GDÇ seviyesine ulaşmak için dolgu toprak kaldırılmış ve Geç Demir Çağı'nın (DÇ III) erken evresine tarihlenen IVa1 Tabakası'na ulaşılmıştır. Bu tabakada, açmanın kuzeybatı bölümünde "L" biçimli kerpiç bir duvar uzantısı açığa çıkartılmıştır (Resim: 13). Yaklaşık 60 cm genişliğindeki ker-

piç duvar, yaklaşık doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir mekânı sınırlandırmaktadır. Bu tabakada, sıkıştırılmış toprak zemin seviyesi üzerinde geneli MÖ 7. yüzyıla tarihlenen Geç Demir Çağı seramik parçaları ile bir ağırşak ele geçmiştir. N24 açmasında 2023 yılı kazı çalışmaları bu seviyede sonlandırılmıştır.

N23 AÇMASI

İlk kez 2023 yılında kazılara başlanan N23 açmasında yapılan kazılarda, yüzey toprağının hemen altında Helenistik Dönem'e tarihlenen yerleşim evresi (Oylum IIIa) tespit edilmiştir. Bu tabakaya ait ince kültür katmanı içinde, açmanın güneydoğu köşesinde, biri yaklaşık doğu-batı, diğeri kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan, 60 cm kalınlığında ve 1.5-2 m korunan uzunluğa sahip iki taş temel duvarı uzantısı açığa çıkartılmıştır. Duvarlar yan yana iki sıra taş dizili olup araları küçük moloz taşlar ve kil harçla doldurularak yapılmıştır. Açmanın kuzeydoğu köşesinde açığa çıkan dağınık taş grubu ise mimari bir plan ortaya koymaktan uzaktır. Açmanın güney kesiminde IIIa yerleşim evresinin sıkıştırılmış toprak zeminini üzerinde kırılarak dağılmış seramik parçaları açığa çıkmıştır. Bu tabakada, iki dokuma ağırlığı, iki ağırşak ve bazalttan üçayaklı bir taş kap parçası ele geçmiştir.

2023 yılında diğer açmalarda da yapılan kazılar, III. tabakaya ait mimari kalıntıların çok iyi korunmadığını, diğer taraftan yüzey malzemesi olarak temsil edilen Roma ve Ortaçağ yerleşimlerinin ise höyüğün bu alanında olmadığını kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Genel olarak Ortaçağ ve Roma dönemlerinde (Oylum I-II) höyüğün güney ve güneydoğu etekleri ile düzlüklerin yerleşim alanı olarak tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Sürdürülen kazılarda, yüzey toprağının hemen altında, Helenistik/Akamenid Dönem'e tarihlenen III. tabakaya girilmiştir (Resim: 14). Bu tabakada açmanın güneybatı köşesinde kısmen korunmuş bir kerpiç teras parçası açığa çıkartılmıştır. Kerpiç terasta, M25 ve N25 açmalarında açığa çıkartılan anıtsal Akamenid Yapısı ve bu yapının kuzeyini destekleyen terasta kullanılan kerpiçlerle benzer boyutta, 40 x 40 cm ölçülerinde kare kerpiçler kullanılmıştır. Terasta kullanılan kerpiçler, anıtsal Akamenid Yapısı ve terasında olduğu gibi kuzeybatı-güneydoğu istikametinde dizilmiştir. Bu tabakada MÖ 6-4. yüzyıla tarihlenen seramik parçaları dışında, iki ağırşak, iki dokuma ağırlığı, Akamenid Dönem'e özgü pişmiş topraktan iki süvari figürini parçası ile kalıpta üretilmiş pişmiş topraktan dört Astarte figürini parçası (Resim: 15), bir bronz fibula parçası ve bir taş çekiç ele geçmiştir. Bu tabakada, moloz altında kaldığı anlaşılan, kısmen anatomik düzende olan dört ayaklı bir hayvan iskeleti (köpek?) açığa çıkartılmıştır.

III. Tabaka'ya ait sıkıştırılmış toprak zemin seviyesi kaldırıldığında, Geç Demir Çağı'na ait IV. tabakaya girilmiştir (Resim: 14). İki evreli olan bu tabakanın geç evresine (Oylum IVa2) ait üç yuvarlak silo çukuru açığa çıkartılmıştır (N23-ÖZA 10, 21, 22). Küllü toprak yapısı ile ayırt edilen silo çukurlarından en küçüğü (N23-ÖZA 21) yaklaşık 1,5 m çapında, ikincisi (N23-ÖZA 10) yaklaşık 2 m ve üçüncüsü (N23-ÖZA 22) yaklaşık 3 m çapındadır. Bu tabakada, açmanın güneydoğu köşesinde Geç Demir Çağı'nın erken evresine (Oylum

IVa1) ait olduğu anlaşılan “L” biçimli bir kerpiç duvar (N23-ÖZA 16) açığa çıkartılmıştır. Doğu-batı istikametinde uzanan bir mekânı sınırlandıran kerpiç duvarlar yaklaşık 1 m kalınlığındadır. Güney-kuzey yönünde uzanan duvarın kuzeye doğru uzanan bölümü korunmamıştır. N23 açmasında 2023 yılı kazı çalışmaları IV. tabaka seviyesinde sonlandırılmıştır.

ÇEVRE DÜZENLEME VE KAZI EVİ BAKIM-ONARIM ÇALIŞMALARI

Kazı çalışmalarına paralel olarak Kuzeybatı Kazı Alanı’nda tel çit güneydoğuya doğru genişletilmiş, eski tel çit profil ayakları boyanmış, deforme olan tel çit yenilenmiştir. Höyüğün kuzeybatı eteklerinde, örenyeri tabelası ve bilgilendirme panolarının bulunduğu bölüme 4 m genişliğinde, 2 kanatlı bir demir kapı yerleştirilmiş, kazı alanın güvenliği sağlanmıştır. Bu çalışmalar sırasında eskiyen örenyeri tabelası, Oylum Aidesim Bazilikası bilgilendirme panosu, örenyeri yönlendirme tabelaları ve kazı alanına izinsiz girilemeyeceğini belirten uyarı tabelaları yenilenmiştir. Kazılar sırasında kazma, kürek gibi kazı malzemesinin konulacağı 7 x 3 m boyutlarındaki bir konteynır onartılarak, tel çit içine, kapı girişine yerleştirilmiştir.

6 Şubat 2023 depremleri nedeniyle kazı evinde ve kazı deposunda herhangi bir ciddi hasar oluşmamıştır. Kazılar öncesinde Kilis Belediyesi’nden inşaat mühendisi ve yapı uzmanlarından oluşan bir ekip tarafından kazı evinde inceleme yapılmış, 2 odadaki risk oluşturmayan küçük çatlaklar dışında ciddi bir deprem etkisi oluşmadığı ve kazı evinin hasarsız olduğu rapor edilmiştir. Kazı evinin deposundaki geniş panel raflar duvarlara ve birbirlerine sabitlenmiş olduğundan yaşanan depremlerden etkilenmemiştir. Bununla birlikte kazı evinin orta avlusunda yer alan ahşap pergolelerde esnemeler olmuş, ahşap kirişlerin bir kısmı düşmüştür. Kazı sezonu içinde ahşap pergoleler, daha sağlam ve dayanıklı olan profil demirlerle yenilenmiştir.

Kazı araç ve gereçlerinin bulunduğu depoda (no. 5) oluşan nem ve yaşanan depremler tavan sıvasının büyük ölçüde düşmüş olduğu görülmüş, bunun üzerine malzeme deposu boşaltılarak tavanın sıvası yaptırılmış, mekân boyandıktan sonra malzeme deposuna çelik raflar yerleştirilmiş ve düzenlenmiştir. Kazı evinin bu bölümünde ise çatı kısmında membran ile yalıtım yapılmıştır.

Kazı evinin genel bakım ve onarım çalışmaları dışında, kazı deposunun ve bekçi evinin bulunduğu arka bahçeye 1 m yüksekliğinde ve yaklaşık 20 m uzunluğunda bir taş duvar ördürülmüş, duvarın üzerine ise 1.5 m yüksekliğinde bir tel çit çekilmiştir. Böylece kazı deposunun bulunduğu alanın daha güvenli hale getirilmesi sağlanmıştır. Kazı evinin ön bahçesi ise yaklaşık 30 m uzunluğunda ve 1 m yüksekliğinde bir taş duvarla çevrelenmiş ve önde yoldan ayrılan açık bir alan kullanıma açılmıştır.

KAYNAKÇA

Engin, A., (2011). Oylum Höyük Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Orta Tunç Çağı Yapı Adak Eşyası, *Belleten*, 75, s. 19-49.

Engin, A., (2014). Oylum Höyük İçin Bir Lokalizasyon Önerisi: Ullisum/Ullis/İllisi / A Localisation Proposal for Oylum Höyük: Ullisum /Ullis/Illis, ed. A. Engin vd., *Armizzi: Studies in Honor of Engin Özgen*. Ankara: Asitan, s. 129-149.

Engin, A., (2016). Yeni Bulgular Işığında Kilis/Oylum Höyük'ün Hitit Dünyasındaki Yeri / Position of Kilis/Oylum Höyük in the Hittite World in the Light of Recent Evidence, ed. S. Erkut ve Ö. Sir-Gavaz, *Studies in Honour of Ahmet Ünal / Ahmet Ünal Armağanı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 187-204.

Engin, A., (2019a). A Middle Bronze Age Palace at Oylum Höyük and New Findings, ed. N. Durak ve M. Frangipane, *Arslantepe: Proceedings of the I. International Archaeology Symposium (4-6 October 2018, Malatya)*. Malatya: İnönü Üniv., s. 237-252.

Engin, A., (2019b). Kerpiç Korumada Yeni Uygulamalar Oylum Höyük'te Anıtsal OTÇ I Yapısı'nı Koruma Çalışmaları, ed. T. Demir vd., *Rifat Ergeç Armağanı*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat, s. 173-192.

Engin, A., (2019c). Oylum Höyük Kazısı'nda Ele Geçen Karkamış Kralı İni-Teşub'a Ait Bir Bulla, ed. F. Kulakoğlu vd., *Uğur Silistreli Anı Kitabı: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yazılar / In Memoriam Uğur Silistreli: Studies on Anatolian Archaeology* (Anadolu /Anatolia Festschrift Series Suppl. III.3). Ankara: Ankara Üniversitesi, s. 119-129.

Engin, A., (2020). Oylum Höyük and Alalakh: Cultural Relations in the Second Millennium BC, ed. Yener ve T. Ingman, *Alalakh and Its Neighbours*, Proceedings of the 15th Anniversary Symposium at the New Hatay Archaeology Museum, 10-12 June 2015. Leuven-Paris-Bristol, CT: Peeters, s. 275-306.

Engin, A., (2022a). Oylum Höyük, ed. A. Engin ve K. Gökay, *Prehistorik Dönemlerden Geç Antik Döneme Gaziantep Arkeolojisi / Archaeology of Gaziantep from Prehistoric Times to the Late Antiquity*. İstanbul: Türk Arkeoloji Enstitüsü, s. 47-82,

Engin, A. (2022b). Northern Syrian Sculpture in the 2nd Millennium BC in the Light of Oylum Höyük Findings, ed. A. Engin vd., *Eski Yakın Doğu'da Taş Ocakları, Heykeltıraşlık Atölyeleri ve Yesemek'in Yeri: Yesemek I. ve 2. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri / Stone Quarries, Sculpture Workshops and the Place of Yesemek in the Ancient Near East: Yesemek Proceedings of the 1st and 2nd International Archaeology Symposiums*. Gaziantep: Gazikültür Yayınları, s. 165 – 190.

Engin, A., Ş. Atik ve A. Özer, (2021). Middle Bronze Age Vitreous Material of Oylum Höyük and New Findings, ed. O. Sevindik, *Annales du 21e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre* (3-7 Septembre 2018, İstanbul: İstanbul University Cerrahpaşa, s. 35-48.

Engin, A., Özgen, E., Zengin-Koşan, O., Ay-Şafak, F. ve Bozkurt, A. (2014). Oylum Höyük 2013, 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 235-254.

Engin, A., Özgen, E., Zengin-Koşan, O., Ay-Şafak, F. ve Bozkurt, A. (2016). Oylum Höyük 2014, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 445-466.

Engin, A., Özgen, E., Zengin-Koşan, O., Ay-Şafak, F. ve Bozkurt, A. (2017). Oylum Höyük 2015, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 555-576.

Engin, A., Özgen, E., Bozkurt, A. ve Bozkurt, D. (2018). Oylum Höyük 2016, 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 477-494.

Engin, A., Özgen, E., Bozkurt, A. ve Bozkurt, D. (2019). Oylum Höyük 2017, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 271-292.

Engin, A., Özgen, E., Aşir, M., Ezer, S., Kavak, A., Bozkurt, A.,

Bozkurt, D. ve Doruk-Engin, Ş. (2020). Oylum Höyük 2018, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 243-264.

Engin, A., Özgen, M., Ezer, S., Kavak, A., Bozkurt, A., Bozkurt, D. ve Doruk-Engin, Ş. ve Kişniş, D.B. (2022). Oylum Höyük 2019-2020, 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Cilt 1, s. 169-188.

Engin, A., Özgen, M., Ezer, S., Kavak, A., Bozkurt, A., Bozkurt, D. ve Doruk-Engin, Ş. ve Kişniş, D.B. (2023). Oylum Höyük 2021, 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 215-232.

Engin, A., Özgen, M., Ezer, S., Kavak, A., Bozkurt, A., Bozkurt, D., Kişniş, D.B. ve ve Doruk-Engin, Ş. (2023). Oylum Höyük 2022, 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, s. 257-276.

Engin, A., Özgen, M., Ezer, S., Kavak, A., Bozkurt, A., Bozkurt, D., Kişniş, D.B. ve ve Doruk-Engin, Ş. (2023). Oylum Höyük 2022, 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, s. 257-276.

Karul, N., Ayhan, A. ve Özdoğan, M. (2002). 2000 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı, ed. N. Tuna ve J. Velibeyoğlu, *İhsu ve Karkamış Baraj Gölleri altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*. Ankara: ODTÜ TAÇDAM, s. 101-141.

Özgen, E. ve Helwing, B. (2001). Ausgrabungen auf dem Oylum Höyük, 1997-2000: Zweiter vorläufiger Bericht, *Istanbuler Mitteilungen* 51, s. 61-136.

Özgen, E. ve Helwing, B. (2003). On the shifting border between Mesopotamia and the West: Seven seasons of joint Turkish-German excavations at Oylum Höyük, *Anatolica* 29, s. 61-85.

Özgen, E., Helwing, B., Engin, A., Greaves, A. ve Erdem, Ö. (2003). Oylum Höyük 2002, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, s. 339-344.

Özgen, E., Engin, A., Greaves, A., Erdem, Ö., ve Eloğlu, S. (2006). Oylum Höyük, 2004, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 339-344.

Özgen, E., Engin, A. ve Eser, E. (2009). Oylum Höyük, 2007, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, 139-154.

Özgen, E. ve Engin, A. (2010). Oylum Höyük, 2008, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, s. 1-20.

Özgen, E., Engin, A., Uysal, B. ve Ay Şafak, F. (2011). Oylum Höyük, 2009, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, s. 56-69.

Özgen, E., Engin, A., Uysal, B., Ensert, H.K. ve Ay Şafak, F. (2013a). Oylum Höyük, 2010, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 497- 518.

Özgen, E., Engin, A., Uysal, B., Ensert, H.K., Ay Şafak, F. ve Bozkurt, A. (2013b). Oylum Höyük, 2011, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 323-334.

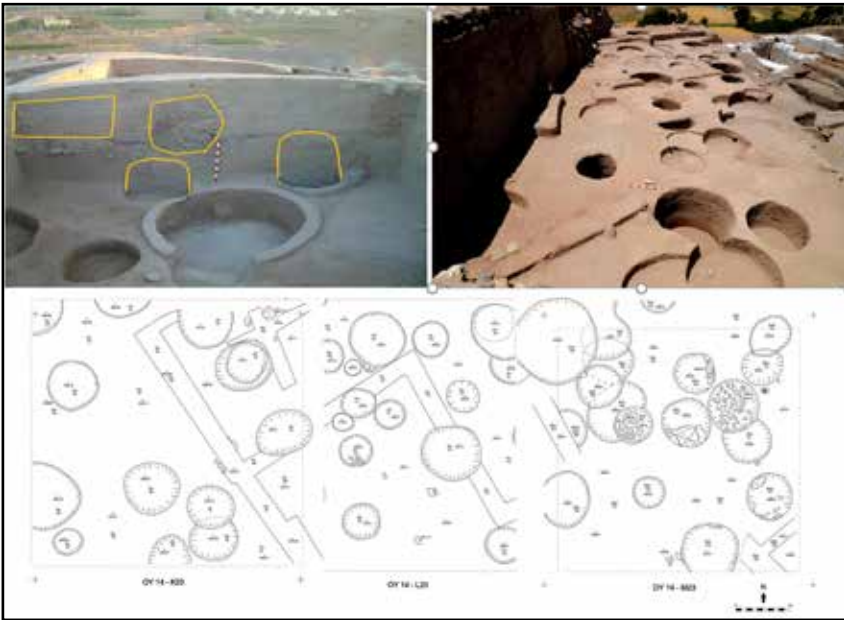
Özgen, E., Engin, A., Uysal, B., Ensert, H.K., Ay Şafak, F. ve Bozkurt, A. (2014). Oylum Höyük, 2012, 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 159-174.

Woolley, L. 1955. *Alalakh: An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*. London.

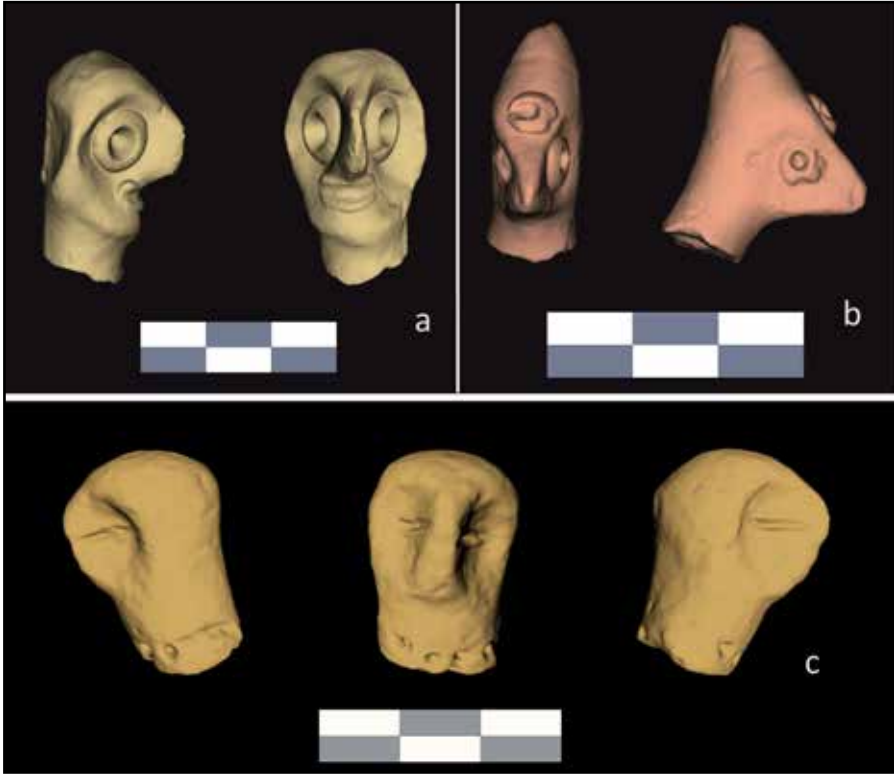
EKLER

Resim 1: 6 Şubat 2023 depremlerinde Kuzeybatı Alan'da açma kesitlerindeki çökmeler.

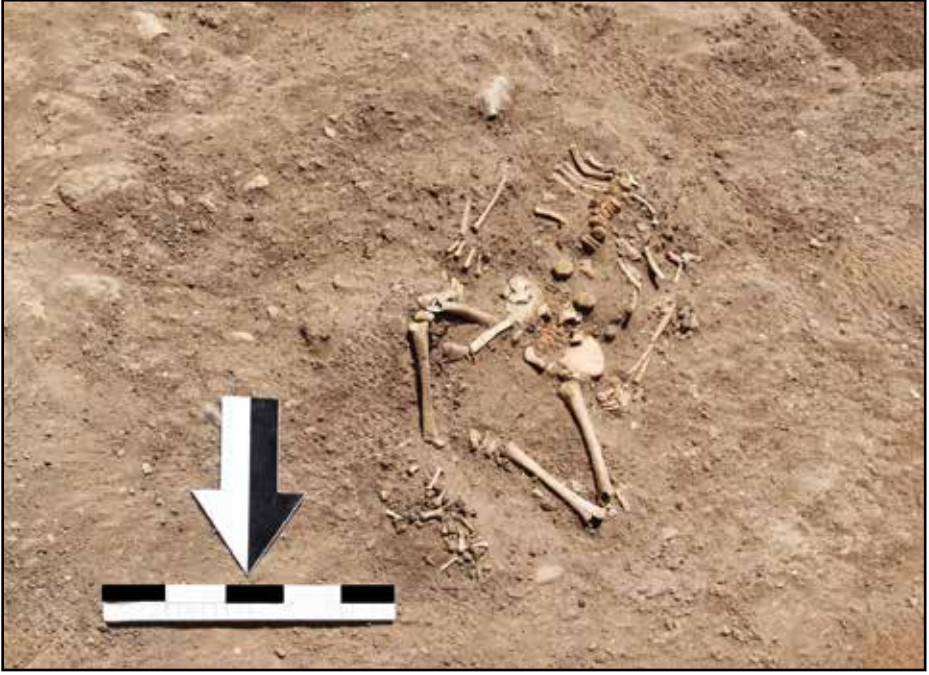
Resim 2: Demir Çağı silo çukurları ve açma kesitlerinde çökmelere etkileri.

Resim 3: OTÇ II pişmiş toprak figürin başları.

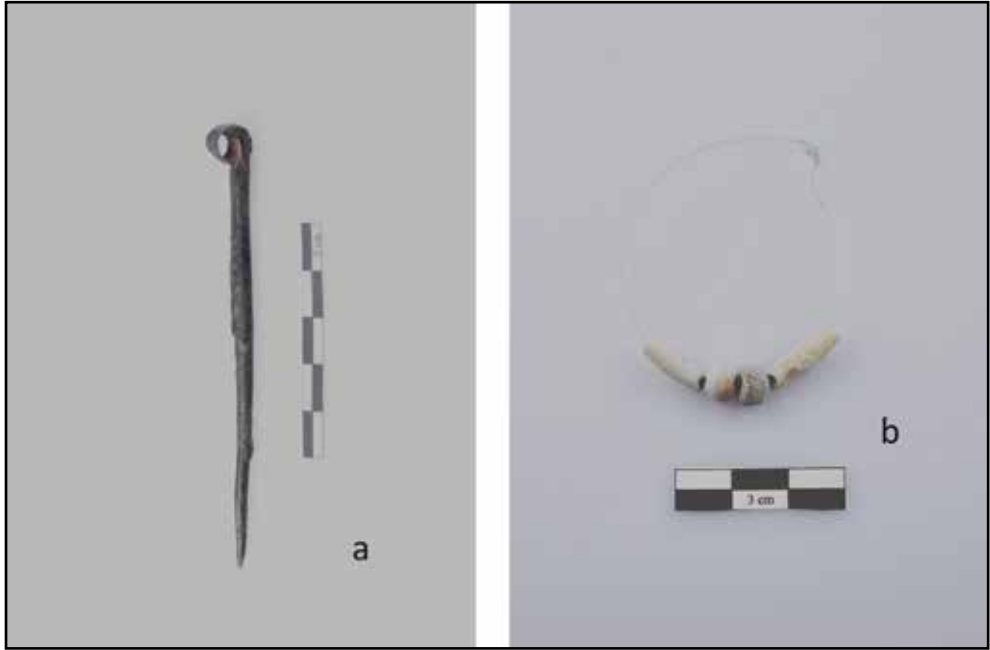
Resim 4: Kuzeybatı Alan 2023 yılı kazı alanı.

Resim 5: J20a2b2 Açması, OTÇ II basit toprak çocuk mezarı.

Resim 6: OTÇ II mezar eşyası çömlekçik ve fayans kap.

Resim 7: OTÇ II, spiral başlı bronz iğne ve firit boncuklar.

Resim 8: L25 açması, Geç Demir Çağı mimari kalıntıları.

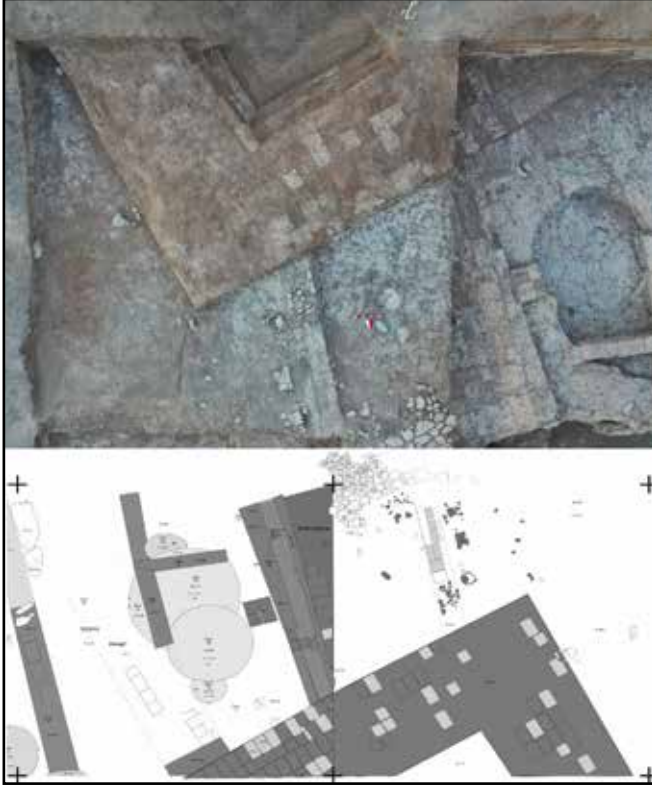
Resim 9: 2002 ve 2004 kazılarında açığa çıkartılan anıtsal Akamenid yapısı.

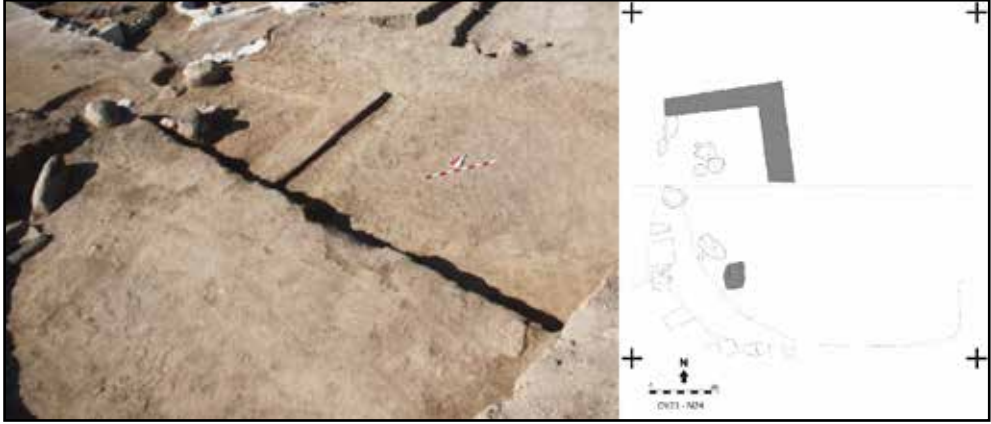
Resim 10: M25 Açması, Akamenid Dönemi, anıtsal kerpiç yapı duvarı ve kesiti.

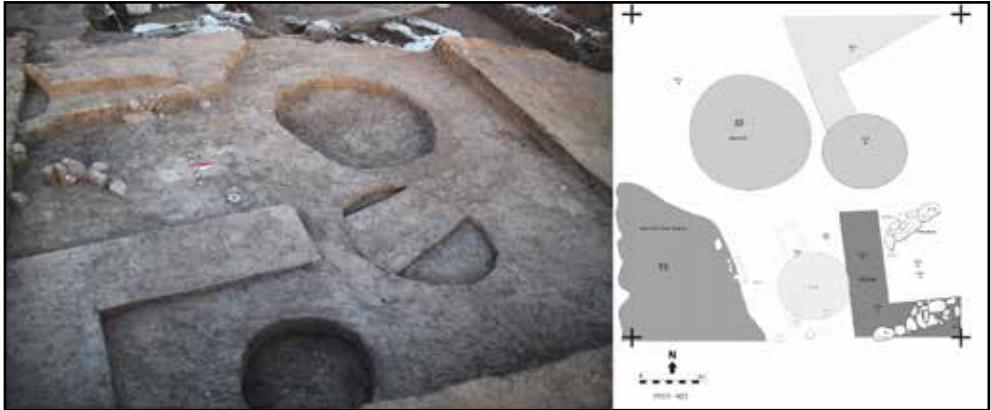
Resim 11: M25 Açması, Akamenid ve Geç Demir Çağı mimari kalıntıları.

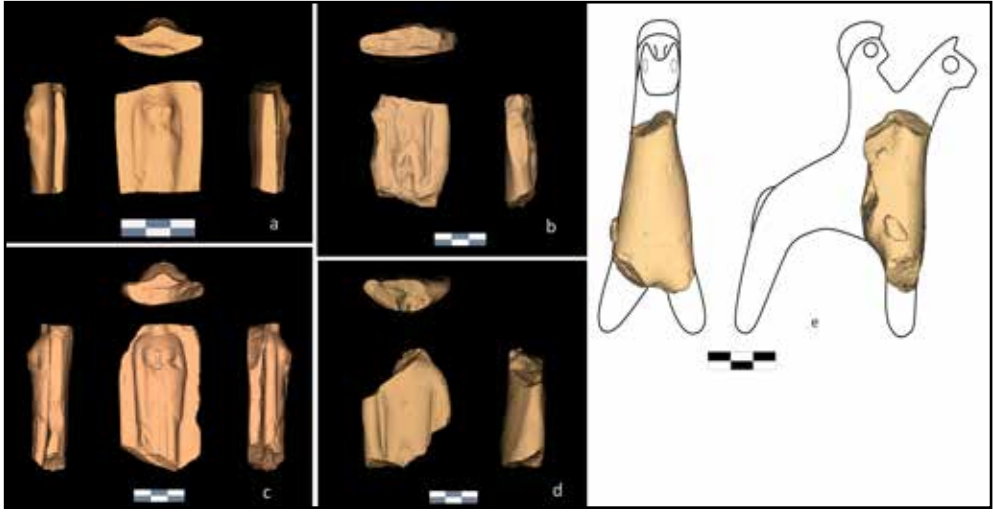
Resim 12: M25-N25 açmaları, anıtsal Akamenid yapısı ve GDÇ mimari kalıntıları.

Resim 13: N24 Açması, Geç Demir Çağı mimari kalıntıları.

Resim 14: N23 Açması, Akamenid-Helenistik kerpiç terası ve GDC mimari kalıntıları.

Resim 15: Akamenid Dönemi pişmiş toprak figürinleri.

HAMAÇ HÖYÜK KURTARMA KAZILARI 2023

Atilla ENGİN*

Özgür ÇOMAK

Emrah ÖZDEMİR

Gaziantep ili, İslahiye ilçesi, Çolaklar köyü sınırları içerisinde, Çolaklar köyünün kuşu-
çumu yaklaşık 3 km. güneydoğusunda ve Tahtaköprü Barajı rezervuar alanının kuzey ucunda
yer alan Hamaç Höyük'te (Resim: 1) Gaziantep Müzesi ve Gaziantep Üniversitesi işbirliği
ile gerçekleştirilen kurtarma kazılarının üçüncü sezonu 2023 yılında tamamlanmıştır (Engin
vd., 2023a; 2024a). Tahtaköprü Barajı rezervuar alanı içinde kalan, yaklaşık 2,5 km güney-
deki Taşlıgeçit Höyüğü (Engin vd., 2023b; 2024b) ile birlikte eş zamanlı yürütülen Hamaç
Höyük kurtarma kazıları Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün sağladığı bütçe ile gerçek-
leştirilmiştir.¹ Höyük, şimdilik baraj rezervuar alanından fazla etkilenmemiş olmakla birlikte,
kazılar öncesinde höyüğün kuzeybatı yamacında kazılar öncesinde iş makinesi marifeti ile
gerçekleştirilmiş, yaklaşık 70 m uzunluğunda ve 20 m genişliğinde büyük bir tahribat yar-
ması höyüğün katmanlarına büyük ölçüde zarar vermiştir (Engin vd., 2023b, s. 197).

Asi Nehri'nin kuzeyden akan bir kolu olan Karasu'nun batı kıyısında yer alan höyük,
teras yerleşimi ile birlikte yaklaşık 300 x 150 m boyutlara ulaşmaktadır. Hamaç Höyük'te
gerçekleştirilen çalışmalar ile yükseltlen baraj gövdesi nedeniyle sudan etkilenecek alanlar-
da kurtarma çalışmaları yaparken, höyükteki kültür katmanlarını araştırmak, belgelemek ve
yerleşmenin içinde bulunduğu Kuzey Levant Koridoru içinde eksikliği hissedilen dönem-
ler boyunca yerleşim stratigrafisinin ortaya konması amaçlanmış, bu çalışmalarda Erken
Tunç Çağı'ndan Ortaçağ'a kadar uzanan yerleşim tabakaları incelenmiştir (Engin vd. 2023a;
2024a). Kazılar öncesinde yaptığımız yüzey araştırmalarında höyükten toplanan yüzey mal-
zemesi ise en erken yerleşimin olasılıkla Geç Kalkolitik Çağ'da başladığına işaret etmektedir
(Engin vd., 2022, YS 010). Taşlıgeçit Höyüğü ve Hamaç Höyük kurtarma kazıları, önemli
arkeolojik merkezlere ev sahipliği yapan İslahiye havzasında uzun yıllardır ara verilen kazı
ve araştırmaların yeniden başlamasını sağlamıştır. Bu bölge ile ilgili arkeolojik bilgilerimiz
büyük ölçüde 1970 ve öncesi yıllarda yapılan az sayıdaki kazı ve yüzey araştırması çalışma-

* Prof. Dr. Atilla ENGİN, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 27310- Şehitkamil/
Gaziantep; E-İleti: enginatilla@hotmail.com; ORCID: 0000-0003-3165-1562.

Özgür ÇOMAK, Gaziantep Müzeleri Müdürü, Mithatpaşa, Hacı Sani Konukoğlu Blv., 27500 - Şehitkamil/
Gaziantep; E-ileti: ozgurcomak@gmail.com.

Araş. Gör. Emrah ÖZDEMİR, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 27310- Şe-
hitkamil/Gaziantep; E-İleti: eozdemiradu@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1083-9665

1 Projeyi destekleyen DSİ Genel Müdürlüğü'ne ve Genel Müdür Sayın Mehmet Akif BALTA'ya, DSİ Genel
Müdür Yardımcısı Sayın Mehmet EKİNCİ'ye, DSİ 6. (Adana) Bölge Müdürü Sayın Celal TOKALAK'a, DSİ
6. Bölge Müdür Yardımcısı Sayın Ali Rıza BOĞUŞLU'ya; Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne
ve Kazılar Dairesi Başkanlığı'na teşekkürlerimizi sunarız.

larına dayanmaktadır.²

6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremlerde bölgedeki pek çok kültür varlığı önemli ölçüde zarar görürken, Hamaç Höyük’de doğu yamaçtaki kazı alanında açma kesitlerinde oluşan küçük toprak akıntıları ve çökmeler dışında bir hasar oluşmamıştır. Bununla birlikte, deprem sonrası bölgede yaşanan işgücü teminindeki sıkıntılar nedeniyle 2022 yılı kazılarında 40 civarında işçi çalışırken, 2023 yılı çalışmalarında 20-25 arasında değişen sayıda işçi çalıştırılabilmiş, bunun sonucu olarak 2023 yılında hedeflenen çalışmalar kısmen gerçekleştirilebilmiştir. Kazılar, zorlu kış koşulları nedeniyle ocak ve şubat ayları dışında yıl boyunca devam etmiştir.

2023 yılı çalışmalarına, yazarlar dışında Gaziantep Müzesi Müdür Yardımcısı Ramazan Eker ile Arkeozoolog Doç. Dr. Derya Baykara, Araş. Gör. Deniz Burak Kışniş, arkeologlar Ertuğrul Hikmet Karakan, Kemalettin Yılmaz, Büşra Özdemir, Mehmet Oğuz İkibudak, Emre Şahin, Şenay Doruk-Engin, uzman antropolog Sevgi Tuğçe Gökkurt, zooarkeolog Belgin Aslan ve restoratör Rojda Tekin görev almıştır.³ Ortaçağ mezarlarına ait iskeletler antropolog Sevgi Tuğçe Gökkurt tarafından incelenirken, ele geçen hayvan kemikleri zooarkeolog Doç. Dr. Derya Baykara ve Belgin Aslan tarafından çalışılmış, farklı dönemlere ait tabakalarda ele geçen az sayıda av hayvanı ile yoğun hayvancılığa işaret eden, daha çok evcil koyun, keçi, domuz ve sığır türlerine ait kemikler incelenmiştir.

Hamaç Höyük kurtarma kazıları, höyüğün doğu yamacında, basamaklı açmalarda sürdürülmüştür. Bu çalışmaların temel hedefi höyüğün baraj suyundan etkilenen doğu yamacında kültür katmanlarını belgelemek, kültür varlıklarını kurtarmak ve bölge arkeolojisinde eksikliği hissedilen kapsamlı bir yerleşim stratigrafisini ortaya koymaktır. Yan yana açılan üç sıra basamaklı açmalar ile farklı dönemlere ait tabakalar açığa çıkarılırken, mimari planların ve yapı katlarının da daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

2021 yılında başlayan çalışmalarda, höyük yükseltisinin doğu yamacında, biri 5x10 m, diğerleri 10x10 m boyutlarında olan toplam 9 açmada (Q9, Q10, Q11, R9, R10, R11, S9, S10, S11), 850 m²’lik bir alanda kazılar gerçekleştirilmiş, bu çalışmalarda Ortaçağ nekropolü ve erken evre Ortaçağ yerleşim tabakası ile Roma Dönemi ve Helenistik Çağ tabakaları ince-

2 İslahiye ve Nurdağı havzasındaki ilk araştırmalar, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında başlamış (Bkz. Humann-Puchstein, 1890; Von Luschan vd., 1893; 1898; Von Luschan, 1902; Garstang, 1908; Von Luschan ve Jacoby, 1911; Garstang 1915; Garstang vd., 1937; Von Luschan ve Andrae, 1943; Plat-Taylor vd., 1950; Waechter vd., 1951), 1955-1970 yılları arasında U. Bahadır Alkım başkanlığında yapılan kazı ve yüzey araştırmalarından (bkz. B. Alkım, 1959; 1964; 1965; 1968; 1969a; 1969b; 1972; 1974a; 1974b; Alkım ve Alkım, 1966) sonra uzun süre kazı ve araştırmalara ara verilmiştir. Yakın zamanda 1990’lı yıllarda birkaç yıl Garrard başkanlığında prehistorik dönem yüzey araştırmaları yapılırken (bkz. Garrard, 1997; Garrard vd., 1996; 2004), 2000’li yılların başlarında ise Gaziantep Müzesi başkanlığında ve N. Marchetti’nin bilimsel danışmanlığında Tilmen Höyük (bkz. Marchetti, 2005; 2006; 2007; 2008a; 2008b; 2008c; 2009; 2010) ve Taşlıgeçit Höyüğü’nde (bkz. Marchetti, 2011, 2012) kısa süreli kazı ve çevre düzenlemesi çalışmaları yapılmıştır.

3 Kazı çalışmalarında görev alan Gaziantep Müzesi Müdürü Sayın Ramazan EKER’e, zorlu iklim ve deprem sonrası koşullara rağmen özveriyle çalışan tüm ekip üyelerimize en içten teşekkürlerimizi sunarız.

lenmiştir (Engin vd., 2023a). 2022 yılı kazılarında ise, 10x10 m boyutlarındaki S9, S10, S11, T9, T10, T11, U9, U10 ve U11 açmalarında Ortaçağ, Roma, Helenistik, Geç Demir Çağı (DÇ III), Orta Demir Çağı (DÇ II), Geç Tunç Çağı (GTÇ), Orta Tunç Çağı (OTÇ) ve Erken Tunç Çağı (ETÇ) tabakaları incelenmiştir (Engin vd., 2024a).

2023 yılında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında, 10 x 10 m boyutlarındaki Q11, T10, T11, U10, U11, V10 ve V11 olmak üzere toplam 7 açmada kazılar sürdürülmüştür (Resim 2). Bu çalışmalarda, Q11 açmasında Ortaçağ nekropolüne ait üç mezar kazılırken, batı eteklerindeki T10, T11, U10, U11, V10 ve V11 açmalarında Helenistik, Demir Çağı, GTÇ, OTÇ ve ETÇ tabakaları incelenmiştir. Buna göre, Hamaç Höyük'te şimdiye kadar gerçekleştirilen kurtarma kazılarında Ortaçağ'dan ETÇ'na kadar 8 tabaka incelenmiş, şimdiki bilgilerimize göre GTÇ II'den sonra yerleşmede Erken Demir Çağı'nda (DÇ I) bir hiatus olduğu ve yerleşmenin Orta Demir Çağı'nda yeniden iskân edildiği anlaşılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Hamaç Höyük, doğu basamaklı açmalar stratigrafisi.

TABAKA		DÖNEM
I		Ortaçağ Nekropolü (Ortaçağ geç evre)
II		Ortaçağ yerleşimi (Ortaçağ erken evre)
III		Roma Dönemi
IV		Helenistik Çağ
V	Va	Geç Demir Çağı (DÇ III)
	Vb1	Orta Demir Çağı (DÇ II geç evre)
	Vb2	Orta Demir Çağı (DÇ II erken evre)
VI	VIa	GTÇ II
	VIb	GTÇ I
VII		OTÇ
VIII		ETÇ

I. TABAKA (ORTAÇAĞ NEKROPOLÜ / ORTAÇAĞ- GEÇ EVRE)

Kazı ve yüzey araştırmaları, Ortaçağ'ın geç evresinde yerleşimin höyüğün güney ve batısındaki teras alanına yayıldığı, höyük yükseltisinin ise nekropol olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. Höyük yükseltisinin üzerinde yer alan nekropolde, 2021 ve 2022 yılı kazılarında basit toprak ve taş sanduka mezarlardan oluşan toplam 116 mezar açığa çıkartılmıştır (Engin vd. 2023a, s. 198-200, res. 5-6; 2024a, s. 239-240, res. 3). 2023 yılında yapılan çalışmalarda ise Q11 ve eteklerdeki V10 açmalarında 3'ü basit toprak, 1'i taş sanduka olmak üzere toplam 4 mezar kazılmış, böylece açığa çıkartılan mezar sayısı 120'ye ulaşmıştır (Resim 3). Kazılar, Ortaçağ mezarlarının özellikle höyüğün üst kısmında yoğunlaştığını göstermiştir. Alt tabakaların içine oturtulmuş olan mezarlar, alttaki Helenistik, Roma ve Geç Demir Çağı tabakalarını büyük ölçüde tahrip etmiştir.

Seviye olarak daha üstte açığa çıkan basit toprak mezarlar ile daha derinde açığa çıkan taş sanduka mezarların iki farklı evreye ait olduğu anlaşılmıştır. Basit toprak mezarlar genellikle

le doğu-batı yönündedir; taş sanduka mezarlarda ise bir yön birliği bulunmamakla birlikte, mezarlar çoğunluğu kuzey-güney istikametindedir. Az sayıda farklı yönlerde basit toprak mezarlar da mevcuttur. Tüm mezarlarda ölümler dorsal pozisyonda sırt üstü mezar çukuruna yatırılmıştır. Taş sanduka mezarlarda ölümlerin yatırılışında bir yön birliği görülmezken, basit toprak mezarlarda genellikle başlar batı, ayaklar doğu yöndedir ve yüzler çoğunlukla doğuya bakar pozisyonundadır.

Her iki mezar türünde de çukurlar dar ve dikdörtgendir. Mezarların üzeri ise iki ile beş arasında değişen sayıda geniş sal taşları ile kapatılmıştır. Taş sanduka mezarlar, taş ve kil harç kullanılarak örgü tekniğinde yapılmıştır. Moloz taşlar ve çamur harç kullanılarak yapılmış duvarların kalınlığı, 0.35 - 0.70 m. arasında değişmektedir. Basit toprak mezar çukurları 0.70 – 2.00 m arasında değişen uzunlukta ve 0.30 – 0.50 m arasında değişen genişlikteyken, taş sanduka mezarlar içten 0.70 – 2.00 m arasında değişen uzunlukta ve 0.35 – 0.50 m arasında değişen genişliktedir.

2021-2023 yılları arasında yapılan kazılarda toplam 120 mezarda 128 iskelet açığa çıkartılmıştır. İskeletler, ekip üyemiz Antropolog Sevgi Tuğçe Göktürk tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır. Genellikle iyi korunmuş olan iskeletler incelendiğinde, her yaş grubundan bebek, çocuk ve yetişkinlerin gömüldüğü anlaşılmıştır. Mezarlara genellikle tek birey gömülürken az sayıda mezar birden fazla birey (iki ya da üç) için kullanılmıştır. Bebek, çocuk ve yetişkinlere ait olan mezarlarda mezar eşyasına rastlanmamıştır.

II. TABAKA (ORTAÇAĞ YERLEŞİMİ / ORTAÇAĞ-ERKEN EVRE)

Özellikle 2021 ve 2022 yılı kazılarında kalın taş temel duvarları üzerine kerpiçle inşa edilmiş evlerden oluşan Ortaçağ yerleşimi yamacın üst kesimindeki açmalarda açığa çıkarılmıştı (Engin vd., 2023a, s. 200-201, res. 7; Engin vd., 2024, s. 240). 2023 yılı çalışmalarında, eteklerdeki T10, V10 ve V11 açmalarında gerçekleştirilen kazılarda, yamaç erozyonu nedeniyle kısmen korunmuş, benzer anlayışta kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan evlere ait kalın temel duvarları ortaya çıkartılmıştır (Resim 4). Duvarlar üzerinde kerpiç sıraları korunmamıştır. Taş temellerde, duvarların genellikle dış kısımlarında tek sıra büyük taşlar, iç kısımda ise küçük moloz taşlar ve çamur harç kullanılmıştır. Yapı duvarları yamaç erozyonu nedeniyle kısmen korunmuş olmakla birlikte, korunan duvar uzantıları, bir kısmı küçük bölmeli olan çok odalı planlar ortaya koymaktadır.

III. TABAKA (ROMA DÖNEMİ)

2021 ve 2022 yılı çalışmalarında, üst basamaklı açmalarda Roma Dönemi'ne tarihlenen III. tabakanın mimari kalıntıları büyük ölçüde iyi korunmuştu (Engin vd., 2023a, s. 200-203, res. 8-11, 13; Engin vd., 2024, s. 241). Özellikle 2021 yılı çalışmalarında seviye olarak yukarıda olan batıdaki açmalarda, Roma Dönemi tabakasinda dar sokaklara açılan taş temel üzerine kerpiçle inşa edilmiş çok mekânlı ve avlulu yapı kalıntıları açığa çıkartılmıştı. 2023 yılında höyüğün doğu eteklerinde sürdürülen kazılarda ise bu tabakaya ait korunmuş mimari

kalıntıya rastlanmamıştır. Bu çalışmalar höyüğün doğu eteklerinde Roma tabakasının Ortaçağ yerleşim tabakasının tahribatı ve daha çok yamaç erozyonu nedeniyle korunmadığını ortaya koymuştur.

IV. TABAKA (HELENİSTİK DÖNEM)

Helenistik Dönem'e tarihlenen IV. Tabaka'ya ait mimari kalıntılar, 2021 yılı kazı alanın batısındaki R9, R10 ve R11 açmalarında (Engin 2023a, 203-204, Res. 14), 2022 kazılarında ise S9, S10, S11, T11, U9 ve U10 açmalarında (Engin vd., 2024a, s. 242-242) tespit edilmiştir. İçlerinde taş döşemeler bulunan çok mekânlı yapı kalıntılarının açığa çıkartıldığı bu tabakada yangın izi birlikte, belirgin duvar deformasyonları yerleşmenin bir depremle son bulduğuna işaret etmektedir.

2023 yılı çalışmalarında IV. Tabaka'ya ait mimari kalıntılar, höyüğün doğu eteklerinde yer alan U10 ve U11 açmalarında tespit edilmiştir (Resim 5). Bu açmalarda açığa çıkartılan temel duvarları kısmen korunmuş, duvarlar üst tabakalar tarafından tahrip edilmiştir. Yanık kırmızı moloz ve küllü toprak yapısı, önceki kazı sezonlarında da tespit edildiği gibi belirgin bir yangın tahribatı göstermektedir. Yapı temel duvarları kısmen korunsu da, mevcut duvar uzantıları, doğusunda geniş bir avlunun yer aldığı, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan çok mekânlı bir yapı planı ortaya koymaktadır. U10 açması içinde yer alan mekân içinde, önceki kazı sezonlarında da görüldüğü gibi yassı taşlarla döşenmiş bir platform açığa çıkarılmıştır. Bu tabakada Helenistik Çağ seramik parçaları ile birlikte az sayıda demir buluntular ele geçmiştir.

Va TABAKASI (GEÇ DEMİR ÇAĞ)

Geç Demir Çağı'na tarihlenen Va Tabakası T10, U10, U11 ve V11 açmalarında yapılan kazılarda tespit edilmiştir (Resim 6). 2022 yılı kazılarında geniş bir alanda açığa çıkartılan ve incelenen bu tabakaya ait mimari kalıntılar taş temel üzerine kerpiçle inşa edilmiş, içlerinde ocaklar bulunan çok mekânlı yapı planları ortaya koymaktadır (Engin vd., 2024a, s. 242-244, res. 5-6). Batıdaki üst açmalarda bu tabaka Ortaçağ Nekropolü ve Helenistik Dönem yerleşimi tarafından kısmen tahrip edilirken, doğu etekteki açmalarda nispeten iyi korunmuştur. Bununla birlikte T10 açmasındaki yapı kalıntıları Helenistik Dönem'e ait çok sayıda yuvarlak çukur tarafından kısmen zarar görmüştür. Bu tabakaya ait olan genellikle 1-2 m arasında değişen çaptaki ve 1-1.50 m arasında değişen derinlikteki yuvarlak çukurların yan duvarlarında ve tabanlarında korunan sıva izleri, bunların olasılıkla silo olarak yapılmış olduğunu, ancak işlevini yitirdikten sonra çöp çukuru olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

T10 ve U10 açmalarında yapılan kazılarda kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan çok mekânlı bir yapıya ait temel duvarları açığa çıkartılmıştır (Resim 6). Mimari kalıntılar, güneyde V11 açmasında bir teras duvarı ile desteklenen taş temel üzerine kerpiçle inşa edilmiş çok mekânlı bir yapıya ait plan ortaya koymaktadır. Yapıyı destekleyen kalın teras duvarı yamaç erozyonu nedeniyle deforme olmuştur.

Va Tabakası'nda ele geçen buluntular arasında pişmiş toprak kap parçaları dışında kilden, Geç Demir Çağı evlerinde yoğun dokumacılık faaliyetlerine işaret eden pişmiş topraktan ve seramik gövde parçalarından üretilmiş dokuma ağırlıkları ve taştan ağırşaklar dışında pişmiş toprak bir kandil ile mühür baskılı bir kulp parçası ele geçmiştir (Resim 7). Ele geçen diğer buluntular arasında biri kaşlı olan bronzdan iki yüzük, ince silindirik bir cam obje, bronzdan iğne ve bızlar ile demirden çeşitli kesici parçaları sayılabilir.

Vb TABAKASI (ORTA DEMİR ÇAĞI)

Orta Demir Çağı'na tarihlenen Vb Tabakası iki yapı katından oluşmaktadır. Önceki kazı sezonunda iki evreli olan bu yerleşim tabakası geniş bir alanda açığa çıkartılmıştı (Engin vd., 2024a, s. 243-244, res. 8). Bu tabakada erken evre (Vb2) yapı katı bir yangın tahribatı ile son bulduktan sonra, geç evrede çoğunlukla aynı temel duvarları üzerine yeni yapılar inşa edilmiştir. Doğu etekteki açmalarda yürütülen kazılarda açığa çıkartılan erken evre mimari kalıntıları iyi korunmamıştır. Çok mekânlı, taş temelli yapılar üst tabakanın siloları ve temel çukurları tarafından kısmen tahrip olmuştur. Bu evrede, korunan temel duvarları, dar sokaklar üzerine açılan çok mekânlı yapı planları ortaya koymaktadır.

Geç evrede (Vb1) duvarlar nispeten iyi korunmuştur (Resim 8). Taş temel üzerine kerpiçle inşa edilmiş yapı duvarları genellikle 80 cm genişliğindedir ve iki sıra taşla örülmüştür. Geç Demir Çağı'nda olduğu gibi Orta Demir Çağı'nda da yuvarlak silo çukurları tespit edilmiştir. Çukurların bir kısmı geç evrede bilinçli olarak taşla doldurulmuştur. Bazı çukurlar kısmen taş örgülüdür. Tabanları ve duvarları içten genellikle beyaz kireçli ve samanlı bir harçla sıvandığı anlaşılmıştır.

Kazılarda bu tabakada bazalttan öğütme el taşları, ağırşaklar, dokuma ağırlıkları, bir perdah taşı, çok sayıda bronz iğne ve bızlar ile pişmiş toprak kap parçaları ele geçmiştir.

VI. TABAKA (GTÇ)

Hamaç Höyük'teki kazılarda Erken Demir Çağı tespit edilmemiş olup, bu dönemde höyüğün yerleşim görmediği anlaşılmıştır. Geç Tunç Çağı II'ye tarihlenen VIa Tabakası 2022 yılında olduğu gibi 2023 sezonunda da eteklerdeki açmalarda belgelenmiştir (Engin vd., 2024a, s. 244, res. 9). S9, S11, T9, T11, U 11 ve V10 açmalarında açığa çıkartılan taş temel duvarları, içlerinde küçük hücre mekânlar bulunan büyük ev planları ortaya koymaktadır (Resim 9). Temel duvarları üzerinde kerpiç sıraları çok az korunmuştur. Höyüğün doğu eteklerinde yer alan V10 açmasında yamaç erozyonu nedeniyle kısmen korunmuş olan uzun bir temel duvarı, batıdaki yapılar gibi büyük bir yapıya ait olmalıdır. Bu tabakada özellikle GTÇ II'ye tarihlenen seramik parçaları ile birlikte birkaç bronz iğne ve süs eşyası ele geçmiştir.

2023 yılı kazılarında T10, U10 ve U11 açmalarında ise GTÇ II tabakası altında ilk kez ilk kez GTÇ I'e tarihlenen VIb Tabakası'na ait iki yapı katından oluşan mimari kalıntılar tespit edilmiştir. Bu tabakada yapı duvarları kısmen korunmuştur. U10 açmasında erken evreye ait bir mekânı sınırlandıran duvar ince iken, geç evrede duvarlar GTÇ II'de olduğu gibi oldukça

kalın inşa edilmiştir. Geç yapı katında U10 ve U11 açmalarında açığa çıkan kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki kalın taş duvarın olasılıkla bir teras duvarı olduğu değerlendirilmektedir. Her iki açmada yapı duvarları bu teras duvarına bitişik inşa edilmiştir.

VII. TABAKA (OTÇ)

2022 kazılarında seramik malzeme ve pişmiş toprak figürinler (Engin vd., 2024a, 244, res. 10) ile varlığı bilinen OTÇ tabakasına 2023 yılı kazılarında U10 açmasında ulaşılmıştır (Resim 10). U10 açmasında, OTÇ'na tarihlenen ve kısmen korunmuş bir temel duvarının kuzeyinde taş kaplı bir platform, güneyinde ise kötü korunmuş bir ocak alanı açığa çıkartılmıştır. Bu tabakada, geneli OTÇ II'ye tarihlenen seramik parçaları ele geçmiştir.

2023 yılında devam eden çalışmalar höyük yükseltisinin üst kısımlarında Geç Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Erken Tunç Çağı III-IV tabakalarının özellikle Demir Çağı yerleşimleri tarafından tesfiye edilerek yok edilmiş olduğunu, bu nedenle GTÇ ve OTÇ mimari tabakalarının sadece doğu etekte korunduğuna işaret etmektedir.

VIII. TABAKA (ETÇ)

2022 ve 2023 yılı kazılarında tespit edilen ve incelenen Erken Tunç Çağı I-II'ye tarihlenen yapı katları üst tabakalara göre daha iyi korunmuştur. MÖ 3. binyılın ilk yarısına tarihlenen bu tabakada şimdiye kadar 4 yapı katı tespit edilmiştir (Engin vd., 2024a, s. 244-245, res. 11). Birbiri üzerine inşa edilen çok mekânlı dikdörtgen yapılar, kısmen aynı duvarlar üzerine benzer planda inşa edilmiştir. Taş duvarlardaki çökme ve deformasyonlar, bazı yapı katlarının deprem sonucu yıkılmış olabileceğini göstermektedir. ETÇ tabakasındaki çok sayıda yapı katı, bölgedeki Gedikli-Karahöyük'ten (Duru, 2006, s. 7, 10-13; 2010, s. 84-90) bilinen bir özelliktir.

2023 yılı kazılarında ETÇ tabakasına T10 ve T11 açmalarında ulaşılmıştır (Resim 11). T10 açmasında açığa çıkartılan sıkıştırılmış toprak tabanlı, çok mekânlı ETÇ II yapısının kısmen korunmuş temel duvarları 2022 yılında açığa çıkartılan yapılar ile benzer anlayışta, dış duvarlar kalın, iç bölme duvarları daha ince olarak inşa edilmiştir. Genel olarak dış yapı duvarlarının 1 m civarında, oldukça kalın yapıldığı, iç bölme duvarlarının ise ortalama 0.70-0.80 cm civarında olduğu görülmektedir.

Bu tabakadaki kazılarda, bronzdan biri top başlı diğeri spiral başlı iki bronz iğne, bir kemik bız, yuvarlak sapan taşları, taştan bir minyatür balta ve seramikten bir oyun taşı ele geçmiştir. İlginç buluntu gruplarından biri, taştan yapılmış, delikli, yassı yuvarlak dokuma ağırlıklarıdır.

ETÇ tabakalarında dikkat çeken özelliklerden biri, yerleşim içine gömülen mezarlardır (Engin vd., 2024a, res. 13). Çömlek, basit toprak, taş sanduka ve yuvarlak taş örgülü mezarlara çoğunlukla fetüs, bebek ve çocuklar gömülmüştür. Az sayıda yetişkin mezarı da mevcuttur. Mezarlar çoğunlukla temel duvarlarına bitişik olarak mekân içlerine ya da mekânlar

arasındaki boşluklara yerleştirilmiştir. Mezarların bir kısmı yenilenen üst yapı katı duvarları tarafından tahrip edilmiştir.

Mezarlar mezar eşyası bakımından fakirdir. Çoğu mezarda mezar kabı dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır (Engin vd., 2024a, res. 15). Mezarlarda çok az boncuk ve bronz iğne gibi süs eşyaları ve genellikle mezar çömleği dışına bırakılan yalın basit ve portakal rengi seramik türlerinde az sayıda kap bırakılmıştır.

Daha çok yetişkin ve çocukların hoker pozisyonunda gömüldüğü basit toprak ve taş sanduka mezarların üzeri ise geniş sal taşları ile kapatılmıştır. Basit toprak mezarların çevresi tümüyle ya da kısmen taşla çevrelenmiş olabilmektedir.

Bebek ve fetusların gömüldüğü çömlek mezarlar tekli olabildiği gibi, bir mezar çukuruna birden fazla mezar çömleği de yerleştirilmiş olabilmektedir (Engin vd., 2024a, res. 13-14). Bazen çömlek mezarların etrafı bir sıra taşla çevrelenmiştir. Çömleklerin ağız genellikle kap parçaları ya da taş levhalarla kapatılmıştır. Çömlekler mezar çukuruna genellikle eğik yerleştirilirken, iki mezarda mezar kabı çukura ağız üzerine ters gömülmüştür. Mezar çömlekleri, dışa açık huni ağızlı, yuvarlak ya da uzun oval gövdeli mutfak kapları türündedir. Bu form bölgede Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yaygın kullanılmaktadır.

2022 ve 2023 yılı kazılarında basit toprak, çömlek ve taş sanduka tipinde olan toplam 15 mezarda 20 bireye ait iskelet tespit edilmiştir. İskeletler genellikle kötü korunmuştur.

2023 yılının açığa çıkartılan en ilginç kalıntılarından biri T11 açmasında ortaya çıkan ETÇ II'ye tarihlenen büyük bir oda mezardır (Resim 12-13). Kuzeydoğu-güneybatı istikametindeki oda mezar 4.80 m uzunluğunda, 3, 5 m genişliğinde yaklaşık dikdörtgen planlıdır. Mezar odasının üzeri 2 büyük yassı kalker taşı ile kapatılmıştır. Yaklaşık 1.65. m derinliğe sahip olan mezarın içi, kuzeyde yer alan giriş bölümüne doğru daralmaktadır. Oldukça kalın yapılmış olan duvarlarda ve mezarın üzerinde çamur harç kullanılmıştır. Kuzeydeki giriş bölümü kuru taş örgü ile kapatılmıştır.

Bölgede MÖ 3. binyılın ortalarından itibaren yaygınlaşan bu tür oda mezarlar genellikle zengin mezar eşyasına sahiptir. Ancak Hamaç oda mezarı mezar eşyası bakımından oldukça fakirdir. Küçük 2 bronz iğne (Resim 14: d, e) dışında metal buluntulara rastlanmaması, diğer taraftan başta meyvelikler olmak üzere pişmiş toprak kapların dağınık kırık ve sayıca az olması, anatomik düzende hiçbir iskelete rastlanmaması, geç bir evrede mezarın karıştırılmış ve soyulmuş olabileceğini göstermektedir.

Uzman Antropolog Sevgi Tuğçe Gökkurt tarafından yapılan antropolojik çalışmalarda mezar içinde 12 bireye ait iyi korunmamış iskeletler tespit edilmiştir. Demografik çalışmada 12 bireyin 4'ünün kadın 6'sının erkek, 2'sinin ise çocuk olduğu belirlenmiştir. İskeletler üzerindeki yanma izleri ve mezar odası iç duvarındaki is izleri, mezar içerisinde olasılıkla geç kullanım evrelerinde ateş yakıldığına işaret etmektedir.

Mezar içinde bronzdan alet ve silahlar görülmezken, yüzlerce kireçtaşı, taş, diş ve kavkı boncuklardan oluşan süs eşyaları, 2 küçük bronz iğne pişmiş toprak kaplar ele geçmiştir (Resim 14-15). Mezar içinde, bir kısmı kırık olan 25 civarında pişmiş toprak kap ele geçmiştir (Resim 15). Küçük çanak, küçük çömlek, testicik, kısa ayaklı çanak ve çömlekler ile az sayıda meyvelikler, bölgede hakim olan portakal rengi ve yalın basit seramik türlerindedir.

Bütçesi DSİ Genel Müdürlüğü tarafından sağlanan Hamaç Höyük kurtarma kazıları, tasarruf tedbirleri gerekçesi ile 2024 yılı itibarıyla durdurulmuştur. Hamaç Höyük'te yükselmesi muhtemel baraj sularından olumsuz etkilenecek doğu yamaçtaki kazıların sürdürülmesi, kültür varlıklarının korunması, belgelenmesi ve Kuzey Levant Koridoru'nun önemli bir yerleşim bölgesi olan İslahiye-Nurdağı havzasında eksikliği hissedilen yerleşim stratigrafinin ortaya konması açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Alkım, U.B. (1959). Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi, *Belleten*, 23, s. 59-77.

Alkım, U.B. (1964). Dördüncü Tilmen Höyük Kazısı (1962), *Türk Arkeoloji Dergisi*, 12/1, s. 5-7.

Alkım, U.B. (1965). İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Tilmen Höyük Kazısı 1963, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 13/1, s. 5-17.

Alkım, U.B. (1968). İslâhiye Bölgesi Araştırmaları. Gedikli ve Kırışkal Hüyük Kazıları (1967). *Türk Arkeoloji Dergisi*, 16/2, s. 5-9.

Alkım, U.B. (1969a). The Amanus Region in Turkey: New Light on the Historical Geography and Archaeology, *Archaeology*, 22, s. 280-289.

Alkım, U.B. (1969b). İslahiye Bölgesi Çalışmaları (1968), *Türk Arkeoloji Dergisi*, 17, s. 39-42.

Alkım, U.B. (1972). Tilmen ve Kırışkal Hüyük Kazıları (1970), *Türk Arkeoloji Dergisi*, 19/2, s. 39-50.

Alkım, U.B. (1974a). *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar*. Ankara: TTK.

Alkım, U.B. 1974b. A Subterranean Construction at Kırışkal, *Mansel'e Armağan / Mélanges Mansel*. Ankara, s. 821-830.

Alkım, U.B. ve Alkım, H. (1966). 1966 Gedikli (Karahöyük) Kazısı Birinci Ön-Rapor, *Belleten*, 30, s. 1-26.

Duru, R. (2006). *Gedikli Karahöyük I: Prof. Dr. Bahadır Alkım'ın Yönetiminde 1964-1967 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları*. Ankara: TTK Kurumu.

Duru, R. (2010). *Gedikli Karahöyük II: Prof. Dr. Bahadır Alkım'ın Yönetiminde 1964-1967 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları*. Ankara: TTK Kurumu.

Du Plat-Taylor, J., Seton-Williams, M.V. ve Waechter, J. (1950). Excavations at Sakce Gözü, *Iraq*, 12, s. 53-138.

Engin, A., Alparslan, M., Özdemir, E., Doruk-Engin, Ş. ve Kışniş, D.B. (2022). 2019-2020 Yılı Yesemek Heykel Atölyesi ve İslahiye – Nurdağı Yüzey Araştırması Sonuçları, *GAÜN Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/4, s. 1846-1879.

Engin, A., Çomak, Ö. ve Kışniş, D.B. (2023a). Hamaç Höyük Kurtarma Kazıları 2021, 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 195-214.

Engin, A., Çomak, Ö. ve Özdemir, E. (2023b). Taşlıgeçit Höyüğü Kurtarma Kazıları 2021, 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 233-252.

Engin, A., Çomak, Ö. ve Özdemir, E. (2024a). Hamaç Höyük Kurtarma Kazıları 2022, 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, s. 237-256.

Engin, A., Çomak, Ö. ve Kışniş, D.B. (2024b). Taşlıgeçit Höyüğü Kurtarma Kazıları 2022, 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, s. 277-298.

Garrard, A. (1997). Survey of Paleolithic and Aceramic Neolithic Sites in Sakçagözü Region (Gaziantep): 1995 Field Season, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 14/1, s. 313-323.

Garard, A., Connolly, J., Moloney, N. ve Wright, K. (1996). The Early Prehistory of the Sakçagözü Region, North Levantine Rift Valley: Report on the 1995 Survey Season, *Anatolian Studies*, 46, s. 53-81.

Garrard, A., Connolly, J., McNabb, J. ve Moloney, N. (2004). Palaeolithic-Neolithic Survey in the Sakçagözü Region of the Northern Levantine Rift Valley, ed. O. Aurenche vd., *From the River to the Sea: The Paleolithic and the Neolithic on the Euphrates and in the Northern Levant*. Oxford, s. 145-164.

Garstang, J. (1908). Excavations at Sakje-Geuzi in North Syria: Preliminary Report for 1908, *Annals of Archaeology and Anthropology*, 1, s. 97-117.

Garstang, J. (1915). Second Interim Report on the Excavations at Sakje-Geuzi, in North Syria 1911, *Annals of Archaeology and Anthropology*, 5, s. 63-72.

Garstang, J., Phythian-Adams, W.J. ve Seton-Williams, V. (1937). Third Report on the Excavation at Sakje-Geuzi, 1908-1911, *Annals of Archaeology and Anthropology*, 24, s. 119-40.

Humann, C. ve Puchstein, O. (1890). *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien: Ausgeführt im Auftrage der Kgl. Preussischen Akademie Der Wissenschaften*. Berlin.

Marchetti, N. (2011). The 2009 Joint Turkish-Italian Excavations at Taşlıgeçit Höyük, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, s. 297-310.

Marchetti, N. (2012). The 2010 Joint Turkish Italian Excavations at Taşlıgeçit Höyük, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, s. 531-550.

Marchetti, N. (2005). “The 2003 Joint Turkish-Italian Excavations at Tilmen Höyük, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, s. 129–136.

Marchetti, N. (2006). New Results on Middle Bronze Age Urbanism in South-Eastern Anatolia: The 2004 Campaign at Tilmen Höyük, *Colloquium Anatolicum*, 5, s. 199-212.

Marchetti, N. (2007). The 2005 Joint Turkish-Italian Excavations at Tilmen Höyük, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2: 355–364.

Marchetti, N. (2008a). A Preliminary Report on the 2003 Excavations at Tilmen Höyük, ed. H. Kühne, R.M. Czichon, F.J. Kreppner, *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East*, vol. 2. Wiesbaden, s. 353–360.

Marchetti, N. (2008b). A Preliminary Report on the 2005 and 2006 Excavations at Tilmen Höyük, ed. J. M. Cordoba vd., *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, vol. 2. Madrid, s. 465-479.

Marchetti, N. (2008c). The 2006 Joint Turkish-Italian Excavations at Tilmen Höyük, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, s. 389–402.

Marchetti, N. (2009). The 2007 Joint Turkish-Italian Excavations at Tilmen Höyük, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, s. 387–398.

Marchetti, N. (2010). A Preliminary Report on the 2007 and 2008 Excavations and Restorations at Tilmen Höyük, ed. P. Matthiae vd., *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, vol. 2. Wiesbaden, s. 369–383.

Marchetti, N. (2011). The 2009 Joint Turkish-Italian Excavations at Taşlıgeçit Höyük, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, s. 297-310.

Marchetti, N. (2012). The 2010 Joint Turkish Italian Excavations at Taşlıgeçit Höyük, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 33, s. 531-550.

Von Luschan, F. (1902). *Ausgrabungen in Sendschirli III. Thorsculpturen*, Berlin.

Von Luschan, F., Schrader, E. ve Sachau, E. (1893). *Ausgrabungen in Sendschirli I. Einleitung Und Inschriften*. Berlin.

Von Luschan, F., Humann, C. ve Koldewey, R. (1898). *Ausgrabungen in Sendschirli II. Ausgrabungsbericht und Architektur*. Berlin.

Von Luschan, F. ve Andrea, W. (1943). *Die Kleinfunde von Sendschirli. Ausgrabungen in Sendschirli, V*. Berlin.

Von Luschan, F. ve Jacoby, G. (1911). *Ausgrabungen in Sendschirli, IV*. Berlin.

Waechter, J., Göğüş, S. ve Seton-Williams, M.V. (1951). The Sakce Gözü Cave Site 1949, *Belleten*, 15, s. 193-201.

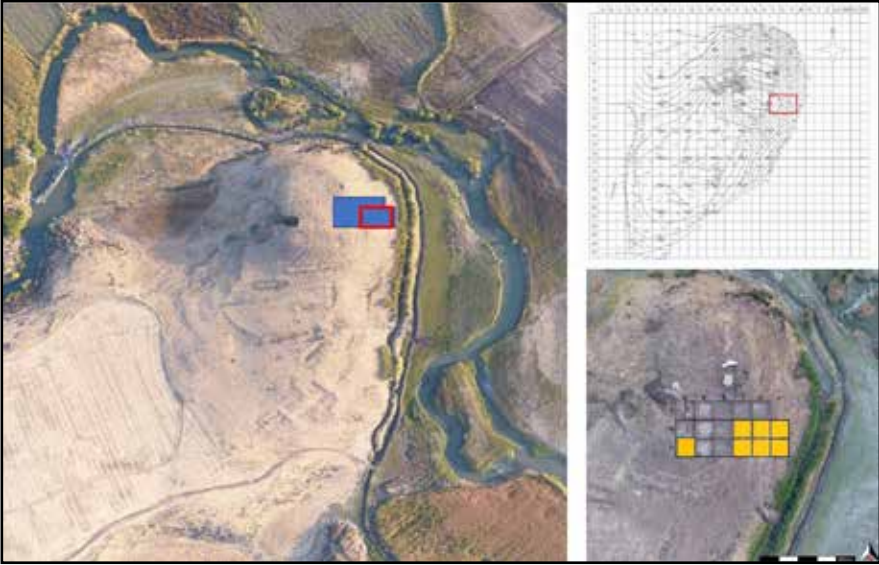
Zaina, F. (2021). Taşlıgeçit Höyük. Report on the excavations and survey of the outskirts of the main mound, *Ante Quem - GRPOP* 2021, s. 1-51.

Zaina, F. ve G. Benati, (2013). A Late Bronze Age I Fortress at Taslı Geçit Hoyuk and the Defensive Architecture of Anatolia and the Northern Levant during the 2nd Millennium BC, *OCNUS* 21, s. 9-29.

EKLER

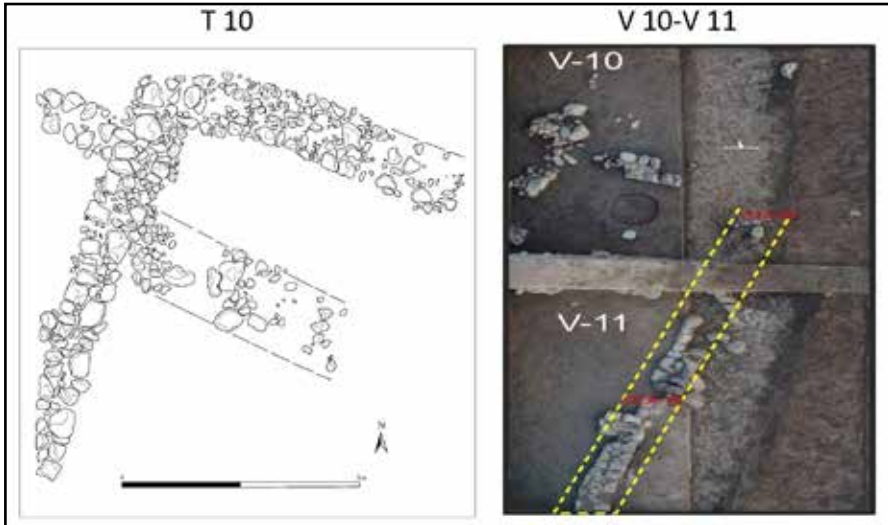
Resim 1: Hamaç Höyük ve doğu yamaç kazı alanı.

Resim 2: Hamaç Höyük 2023 yılı kazı alanı.

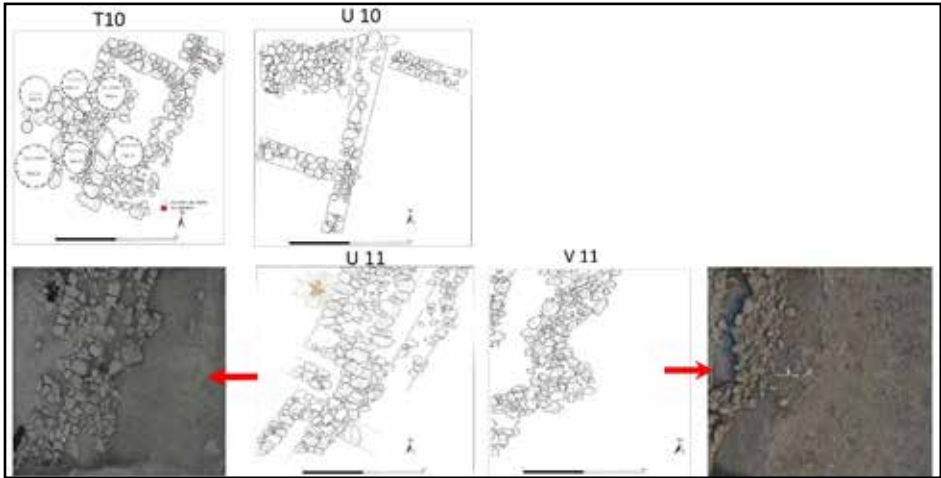
Resim 3: Ortaçağ mezarları, Q11 ve V10 açmaları.

Resim 4: II. Tabaka, T10, V10, V11 açmaları Ortaçağ mimari kalıntıları.

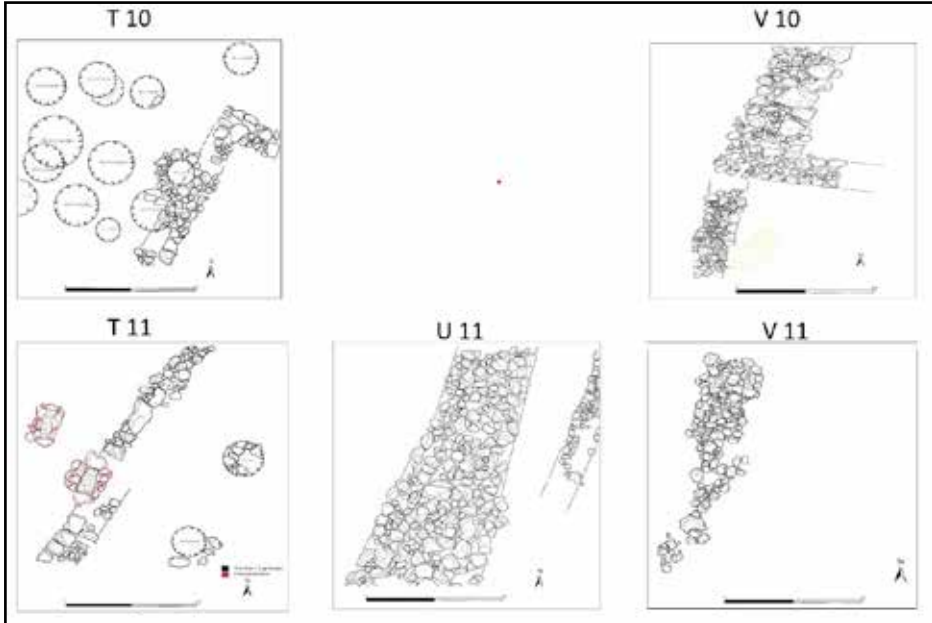
Resim 5: III. Tabaka, U11 Açması Helenistik Dönem mimari kalıntıları.

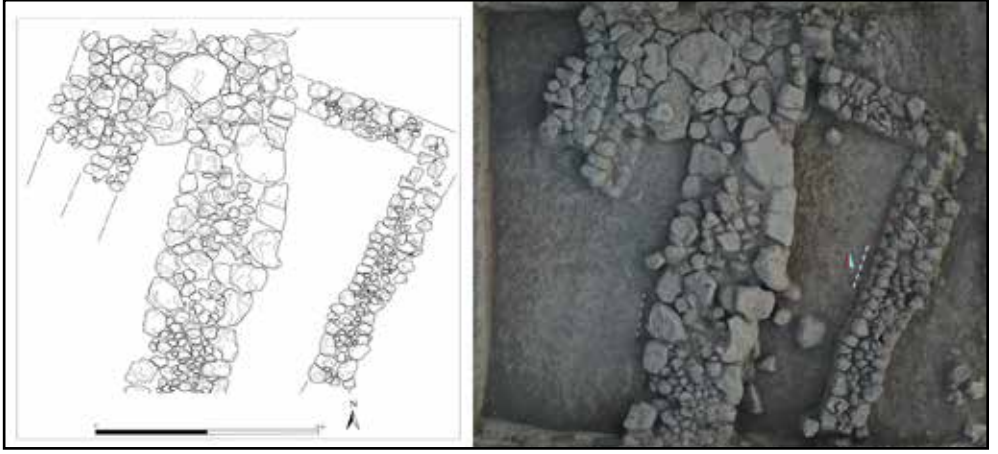
Resim 6: Va Tabakası Geç Demir Çağı mimari kalıntıları.

Resim 7: Geç Demir Çağı kandelisi (a), kilden dokuma ağırlıkları (b, c) ve taş ağırlıklar (d, e).

Resim 8: Vb1 Tabakası Orta Demir Çağı mimari kalıntıları.

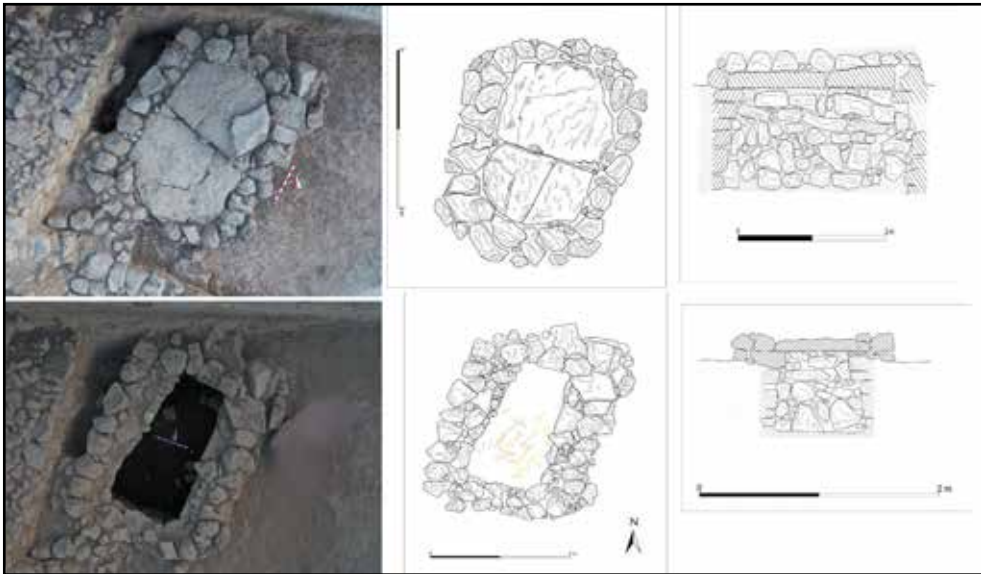
Resim 9: V1a Tabakası, U10 Açması iki yapı evreli GTÇ II mimari kalıntıları.

Resim 10: VII. Tabaka, U10 Açması OTÇ II mimari kalıntıları.

Resim 11: VIII. Tabaka ETÇ I-II mimari kalıntıları planı ve T11 Açması.

Resim 12: T11 Açması, ETÇ II Oda Mezarı (VIII. Tabaka).

Resim 13: T11 Açması, ETÇ II Oda Mezarı içi (VIII. Tabaka).

Resim 14: T11 Açması, ETÇ II Oda Mezarı mezar eşyası.

Resim 15: T11 Açması, ETÇ II Oda Mezarı mezar eşyası pişmiş toprak kaplar.

KREMNA 2023 YILI ÇALIŞMALARI

B. Ayça POLAT BECKS*

Merkezi Pisidia'nın önemli kentlerinden Kremna, günümüz Burdur İli Bucak İlçesi Çamlık Köyü'nde yer alır. İlk kez 2021 yılında Cumhurbaşkanlığı Kararı ile başlanan bilimsel kazı çalışmaları 2023 yılında 17.07 – 26.12. 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Temizlik, çevre düzenlemesi ve belgeleme başlıklarını kapsayan çalışma Burdur Müzesi denetiminde yürütülmüştür. Kestros (günümüzde Aksu) Vadisi'ne hakim konumuyla Kremna (Harita 1), Pisidia Bölgesi'nin doğu yönünde kapısı niteliğinde olup; bu özelliği ile Augustus Dönemi'nden itibaren koloni kenti statüsünde varlığına devam eden büyük bir yerleşimdir. Daha önce bilimsel kazı yapılmamış bir kent olması dolayısıyla belgeleme çalışmaları, özellikle de dakik ölçümlerle çıkartılacak kent planının hazırlanması ekibimizce öncelenmektedir. Farklı disiplinlerden bilim insanlarının katılımıyla gerçekleştirilen ikinci sezonumuzda çeşitli belgeleme metodları denenmiş ve kent planının 2/3'lük kısmı tamamlanmıştır.

Kısa Tarihçe

Kremna kenti elimizdeki veriler ışığında en geç Helenistik Dönem'de kurulmuş olmalıdır. Adı Hellence “uçurum” anlamına gelen kent; gerçekten de üç tarafı uçurumlarla çevrili yüksek bir kayalık plato üzerinde yer alır. Burdur Müzesi'nde korunmakta olan M.Ö. 2-1. yy.lara tarihlenen çok sayıda kalıp yapımı nitelikli kase, kase kalıpları ve kandiller yanı sıra; Dorik Agora ve kentin Güney Kapısı (Pamphylia Kapısı) Helenistik olarak literatüre geçen yapılar arasında sayılabilir. Ancak özellikle mimari kalıntıların tarihlleme önerileri kazılarla kontrol edilmeye ihtiyaç duymaktadır. Kremna M.Ö. 39-25 yılları arasında Galat Kralı Amyntas'ın idaresi altındadır. Amyntas'ın Homonadlarca öldürülmesinden sonra, sahip olduğu topraklar miras yoluyla Augustus'a geçer ve böylece kent Roma İmparatorluğuna bağlı Galatia Eyaleti'nin bir parçası haline gelir. Augustus M.Ö. 25 ile M.Ö. 6 tarihleri arasında bir zamanda Via Sebaste'yi inşa ettirirken; topografyayı ve yeni yaptırdığı yol ağını da dikkate alarak Pisidia'da 5 Roma Koloni kenti kurar. Bu kentlerden biri olan Kremna, “Colonia Iulia Augusta Felix Cremna / Cremnensium” adını alır. Bu dönemde kurulan koloni kentlerine Romalı kolonistlerin özellikle de veteranların yerleştirildiği bilinmektedir. Kentte Claudius (MS. 41-54), Nerva (MS. 54-68 ve Traianus'un (MS. 98-117) adının okunduğu yazıtlar, yapılar ve anıtlarla ilişkilendirilir. Kentteki Bazilika'da ele geçen bir yazıtta ve heykel kaidele- rindeki yazıtlarda Roma imparatoru Hadrianus (MS. 117-138) adı okunur. Özellikle MS. 2. yy. kentteki imar faaliyetlerinin hızlandığı Hamam, Büyük Hadrianus Tapınağı, Küçük Hadrianus Tapınağı, Forum-Basilika kompleksi ve eksheda yapılmıştır. MS. 3. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan yararlanarak, Isauria ve Pisidia'da güç kazanan Isaurialı korsan Lydius, İmparator Probus (MS. 276-282) zamanında kente saldırarak, Kremna'yı bir süreliğine ele geçirmiştir. Kremna'da kuşatılan Lydius'un öldürülmesi üzerine bölgede yeniden Roma egemenliği tesis edilir. Kremna'da Geç Antik Dönem'den başlayarak Erken Bizans Dönemi oldukça güçlü temsil edilir. Kentte yaptığımız çalışmalar

esnasında şimdiye dek 13 kilise tespit edilmiştir. Kiliseler şu anki bilgilerle MS. 4. yy. ve sonrasına tarihlenirken Kremna adı Piskoposluk listelerinde geçer. Hamam (eski yayınlarda kütüphane) kazısı esnasında ele geçen Selçuklu sikkeleri yerleşimden ziyade; İncirhan'ın inşası esnasında kentin adeta taş ocağı gibi kullanıldığı zamana aittir.

2023 Sezonu

Çalışmalarımıza 2022 yılında verdiğimiz zorunlu aranın ardından 2. sezon kazı ve belgelemelere 2023 yılında devam edilmiştir. Henüz yeni başlayan bir kazı olması ve daha önce uzun soluklu kazı çalışması yapılmaması nedeniyle kazı evi gibi alt yapı hazırlıklarının tamamlanması amacıyla ilk yıllarımız belgeleme, temizlik ve çevre düzenlemesi başlıklarına ayrılmıştır. Bu başlıklar altında kente çıkan güzergah başta olmak üzere kent merkezindeki Hamam, Forum-Bazilika kompleksi, Propylon ve Taş Döşeli Meydan, Dorik Agora, Kamusal Sarnıçlar, Kuzey Kompleksi, Sarnıç Kilisesi ve Piskoposluk Kilise Kompleksinde temizlik ve ölçüm çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yoğun makilik bitki örtüsü altında kaybolmuş yapılar yeniden temizlenerek kentteki görünürlüğe katkı sağlanmıştır. CORS yardımıyla söz konusu yapılar başta olmak üzere kentteki kalıntıların pek çoğu plana işlenmiştir. Ayrıca RTI ve 3D tarama başta olmak üzere yapıların ve mimari elemanların belgelenme çalışmalarına başlanmıştır. Kentin batısındaki Roma Karargahında ölçüm çalışmalarına başlanmıştır. Hamamda temizlik ve çevre düzenleme çalışmaları sonrası 1 ve 2 no.lu salonlarında nişler ve odalar içindeki akıntı toprak temizlenerek alandan uzaklaştırılmıştır. Dağınık halde bulunan mimari elemanlar düzgün bir biçimde sıralanarak toparlanmıştır. Duvarların yıkılmış kısımları kışa hazırlık amacıyla kuru duvarlarla çıkılarak belli bir seviyeye getirilmiştir. Ayrıca kapı içleri akıntıyı önlemek amacıyla kuru duvarlarla örülmüştür. Böylece 1 ve 2 no.lu salon düzenli bir görüntüye kavuşurken ziyaretçiler için de güvenli hale getirilmiştir. Ayrıca kente çıkan güzergâhta düzenleme çalışması yapılmıştır. 2023 kazıları kapsamında Prof. Dr. Jale İnan'ın kurtarma kazıları esnasında mekândan çıkan toprağın döküldüğü alan temizlenerek, söz konusu atık toprak tasfiye edilmiştir. Kazılar kapsamında ayrıca Jeofizik taramalar gerçekleştirilmiştir. Daha önceden belirlenen alanlarda özellikle elektrik direnç metodu uygulanarak yapılan ölçümler son derece pozitif sonuçlar vermiştir. Belgelemeler kapsamında çeşitli sayısal görüntüleme metodlarının yanı sıra LİDAR taramalar da yapılmıştır. Çalışmalar esnasında ele geçen sikkeler alanında uzman hocalar tarafından çalışılmıştır. Yaptığımız çalışmalardan seçili bazı başlıklara aşağıda detaylandırılmıştır:

1) Hamam'ın 1 ve 2 no.lu Salonlarında Temizlik ve Düzenleme Çalışmaları

Kremna'nın en iyi korunagelen yapısı hiç kuşkusuz Hamam'dır. Burası Prof. Dr. Jale İnan tarafından kazılmış olup; literatürde Kütüphane veya Q Yapısı olarak geçer. Aslında yaklaşık 8 mekândan oluşan büyük bir Hamam kompleksinin onurlandırma salonudur. Salon dörtgen planda olup duvarları büyük nişlerle hareketlendirilmiş, niş aralarındaki payelerin önüne ise kaideler üzerinde heykeller sıralanmıştır (Resim 1). 2023 çalışmaları kapsamında Hamamın tamamında bitki temizliği yapılmıştır. Sonrasında 1 no.lu Salon/Onurlandırma Salonu

ile onun hemen batısında konumlanan 2 No.lu Salon'da akan toprakların tasfiyesi ve çevre düzenlemesi gerçekleştirilmiştir. Kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen plandaki Onurlandırma Salonu simetrik planlamaya sahiptir. Salonun doğu ve batı uzun duvarları üzerinde 4'erden toplam 8 büyük niş şeklinde odalar bulunmaktadır. Bu odalardan özellikle batı taraftakiler içerisine, diğer salonlardan moloz taşlar ve toprak akmış; kısmen yeniden doldurmuştur. Öncelikle doğu duvar üzerinde güneyden başlayarak 1 no.lu giriş odacığı temizlenmiş ve molozlar alandan uzaklaştırılmıştır. Böylece 1970'lerde kazı sırasında açığa çıkartılan giriş basamakları yeniden açılmış ve kullanılabilir hale gelmiştir. 2 ve 3 no.lu odalarda düzensiz ve atılı haldeki mimari parçalar ve üst yapıya ait bloklar odaların duvarları boyunca sıralanmış, akan topraklar alandan uzaklaştırılmıştır. Bunu yaparken oynayan ve üzerine çıkılması durumunda tehlike yaratma potansiyeli olan parçalar teraziye alınmış ve düzgünce alana yerleştirilmiştir. 4 no.lu oda içerisinde temizlik sonrası bulunan mermer kaplamaya ait parçalar ve tuğla parçaları düzenli biçimde istiflenerek ileride yapılacak restorasyon çalışmalarında kullanılmak üzere bir araya toplanmıştır. 4 no.lu oda içerisinde kırık haldeki mimari parçalar bir araya toplanmış, önu akıntıyı engellemek amacıyla geçici bir kuru duvarla örülerek sabitlenmiştir. Salonun batı yüzü üzerindeki kuzey kesimde kalan 5 ve 6 no.lu odalar en yoğun dolguya sahip olanlardır (Resim: 2). Bunun sebebi batı yüzlerindeki duvarın üst tarafının kısmen çökmesidir. Her ikisinde de dolgu toprak kazılarak alandan uzaklaştırılmıştır. Kışın yağmurlar sonrası daha fazla akıntı oluşmasını engellemek amacıyla batı yüzlerinin çöken kısımları geçici kuru duvarlarla örülerek sabitlenmiştir. İleride yürütülecek kazı ve restorasyon çalışmalarında bu kısımlar uzaklaştırılarak kalıcı ve daha sağlam biçimde onarım yapılabilir olacaktır (Resim: 2). Odalar içinden çıkan mimari bloklar düzenli biçimde taban boyunca sıralanmış, kırık mimari parçalar ve kaplama parçaları ise daha sonra kullanılmak üzere 3 ve 4 no.lu odalara düzgün biçimde istiflenmiştir. 7 ve 8 no.lu odalar içerisinde düşmüş halde duran üst yapı elemanları ve bloklar belgelendikten sonra nişler boyunca düzenli bir biçimde sıralanarak alana yerleştirilmiştir.

Benzer çalışmalar, Hamam'ın 2.no.lu Salonu'nda gerçekleştirilmiştir. Onurlandırma Salonu'nun batısında yer alan bu büyük alana geçiş 7 no.lu oda içerisindeki bir kapı ile olur. 2 no.lu Salon'un özellikle kuzey duvarı önünde kuzeyindeki Payeli Salon'dan akan toprak ve moloz taşlardan büyük bir tepelik oluşmuştur (Resim: 3). Bu yüzdeki kapı ve pencere açıklıklarında meydana gelen yıkılmalar ve duvarın üst seviyesindeki sıraların düşmesi nedeniyle oluşan bu akıntı kazılarak alandan uzaklaştırılmıştır. Kışın yağmurlarla oluşacak muhtemel akıntıyı engellemek amacıyla açıklıkların içine kuru duvar örülmüştür (Resim: 3). Salonun batı duvarı içine derinleşen 3 adet nişin içi temizlenmiştir. Salon içinde bulunan büyükçe mimari parçalar daha sonra restorasyon ve konservasyon işlemlerinde kullanılmak üzere mekânın doğu ve batı duvarı önlerine dizilmiştir (Resim: 4).

2) Hamam Önünde Prof. Dr. Jale İnan'dan kalan Kazı Toprağının Tasfiye Çalışmaları

1970'de Prof. Dr. Jale İNAN tarafından Hamamın Onurlandırma Salonu ve 2 no.lu Salon'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında açığa çıkartılan atık toprak, hemen yapının gü-

neyindeki alana dökülmüştür. Kısa zamanda gerçekleştirilen kurtarma kazıları esnasında toprağın taşınması mümkün olmamış ve Hamam önünde yüksek ve büyük bir tepe olarak kalmıştır. Bu tepelik, Güney Kapı'dan kente gelenlerin yapıyı görmesini engellemekte ve kazılarda kullanılacak traktör gibi araçların yapıya yanaşmasını imkansız kılmaktadır. Bu nedenle toprağın alandan uzaklaştırılması çalışmaları yürütülmüştür (Resim: 5). Söz konusu atık kazı toprağının uzaklaştırma çalışması esnasında buluntu açısından araştırılarak gerekli kontroller yapılmıştır. Ancak keramik parçalarının dahi bulunmadığı sadece tuğla ve moloz taşların olduğu görülmüştür. Her hangi bir envanterlik buluntuya rastlanmazken, yapıya ait mimari blokların parçaları toprak içinden ayrıştırılarak, ileride restorasyonda kullanılmak üzere kenara dizilmiştir.

3) Kente Çıkan Güzergah ve Güney Kapı (Pamphylia Kapısı) Temizlik Çalışmaları

İyi durumda koruna gelmiş olmasına karşın Kremna antik kentinin en önemli probleminden biri, kentin tamamını kaplayan yoğun odunsu-çalılık bitki örtüsü nedeniyle yapıların görünmez hale gelmiş oluşudur. Bu sebeple bitki temizliği basit otların sökülmesi olmanın ötesinde maki ve odunsu ağaçlaşmış bitkilerle hiç bitmeyen bir savaş anlamına gelmektedir. Bu sebepten ekibimiz iki sezondur hem anıtsal yapıları hem de kente dolaşmaya gelen ziyaretçilerin güzergahlarını temizleme gayreti içerisine girmiştir. Aşağıdan kente çıkanların daha rahat ulaşımını sağlamak amacıyla güney yamaç boyunca ilerleyip Güney Kapı'dan (Pamphylia Kapısı) kente ulaşanların merkezdeki yapıların olduğu kısma rahatça ulaşabilmeleri için tüm güzergahtaki çalı, diken ve bitkiler temizlenmiştir (Resim: 6). Bu kapsamda bozulmuş taş merdivenler de onarılmıştır.

4) Temizlik Çalışmaları: Bazilika-Forum Kompleksi, Propylon ve Taş Döşeli Meydan, Kamusal Sarnıçlar, Dorik Agora

Kremna kent merkezine konumlanan Forum-Bazilika kompleksi Roma Mimarisinin tipik yapı formlarından olup, başta kent Roma ve İtalya olmak üzere İmparatorluğun hemen her yerinde kurulan kolonilerde Romanizasyon politikasının bir parçası olarak karşımıza çıkarlar. 2023 yılı çalışmaları kapsamında temizlik gerçekleştirilmiş hem yapının tabanında hem de yapıyı çevreleyen sütunlu revaklarda bitki temizliği gerçekleştirilmiştir (Resim: 7).

Kremna'nın en gösterişli yapılarından biri hiç kuşkusuz Anıtsal Propylon'dur. Forum, Hamam, Bazilika ve Sütunlu Cadde gibi en önemli kamusal yapıların yer aldığı meydandan bir üst koddaki Severuslar Kutsal Alanı ve Kamusal Sarnıçların olduğu alana basamaklı bir geçiş sağlayan Propylon süslü fasadı ile en az 2 katlı olarak düşünülmektedir. Suriye tipi kesik alınlıklar ve nişlerle hareketlendirilen cephesindeki işli bloklar taş döşeli meydanın her yerine dağılmış haldedir. 2023 yılında burada da temizlik çalışmaları yapılmıştır (Resim 8). Sonrasında yapı elemanlarının taranarak belgelenmesine başlanmıştır. İlerleyen yıllarda basamaklarının teraziye alınması planlanmaktadır.

Taş Döşeli Meydanın kuzey bitiminde konumlanan Anıtsal Propylon bir üst koddaki meydana geçişi sağlamaktadır. İşte bu Propylonun gerisinde Kamusal Sarnıçlar bulunmaktadır. Su kaynağının kısıtlı olduğu Kremna’da sarnıçlar hem kamusal hem de sivil alanların vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Neredeyse her evin taşlığında karşımıza çıkan farklı planlara sahip sarnıçların yanı sıra, Hamam başta olmak üzere kentteki anıtsal yapılar için su temin eden Kamusal Sarnıçlar mevcuttur. Yapı birbiri ile bağlantılı 16 dikdörtgen depodan oluşur. Üsteleri tonozlarla kapalı sarnıçların duvarları içten sıvalıdır. İçleri kısmen dolmuş, bazı kısımların tonozları çökmüştür. Üstleri büyük taş plakalarla kapatılan sarnıçlar böylece yürüme zemini altında kalır. 2023 çalışmaları kapsamında sarnıç bitkilerden arındırılmıştır (Resim: 8). Temizlik öncesi tamamıyla bitkilerle kaplı olması nedeniyle görülmesi mümkün değildi. İç kesiminde kontrol ve durum tespiti yapılmıştır. CORS yardımıyla ölçülerek plana işlenen sarnıçların etrafı da temizlenmiş ve böylece çevresindeki yapılarla ilişkisi ortaya çıkartılmıştır.

Kremna’nın bir diğer meydanı doğu kesimde yer alır. Dor düzenindeki Agora ve İmparatorlar Kültü Tapınaklarını içeren kutsal alan burada konumlanır. U planda inşa edilen Agora’nın özellikle doğu ve kuzey stoalarındaki sütunlar kısmen yerinde ve ayakta durmaktadır. M.Ö. 2. yy.dan itibaren tarihlendirilmesi önerileri bulunmaktadır. 2023 yılı çalışmaları kapsamında yapı bitkilerden arındırılmıştır. Akabinde CORS yardımıyla ölçümler gerçekleştirilmiştir.

5) Kuzey Kompleks ve Sarnıç Kilisesi Temizlik ve Ölçüm Çalışmaları

Kamusal Sarnıçlar ve Severuslar Kutsal Alanı’nın olduğu kuzey meydan, kuzey kesimde bir yapı kompleksi ile sınırlanmaktadır. Tamamıyla bitki örtüsü altında olan bu alan şimdiye dek hiç belgelenmemiş, plana alınmamış öyle ki varlığı dahi bilinmeyen bir alan olmuştur. 2023 yılı çalışmaları kapsamında bu alanda kapsamlı temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kuzey kompleks; yapılar topluluğu ve onların açıldığı bir sokak şeklindedir (Resim 9). Doğru ucundaki büyükçe yapı peristylli olup, mimari bezemeler içeren parçaları zengindir. Yapının duvarlarından biri üzerinde doğal boydan küçük bir heykele ait kalçanın betimlendiği alt *Torso* kısmına rastlanmıştır (Resim: 9). Yoğun bitki örtüsü ile kaplı yapılar topluluğu çok kez kaçak kazılmış, çıkartılan atık topraklar mekânlar üzerine yığılmıştır. Bu nedenle plan bütünlüğü kısmen yitirilmiş ve kazı yapılmaksızın işlevini tam olarak anlamak mümkün olmamıştır. Yüzeyde tespit edilen duvarlar ve sütunlar CORS yardımıyla ölçülerek plana işlenmiştir.

Alandaki yoğun çalı örtüsü yapıların fark edilmesini engelleyecek boyuttadır. Öyle ki Kamusal Sarnıçların hemen kuzeyinde, ona dayalı olarak inşa edilen Sarnıç Kilisesi şimdiye dek fark edilmeden kalmıştır. Doğru-batı doğrultulu kilisenin *apsisi* dış yüzünde köşeli yapılmıştır. 3 nefli kilisenin önünde sütunlu narteks mevcuttur (Resim 10). Nefleri birbirinden ayıran *parapetler* in situ koruna gelmiştir. İlk kez 2023 yılında keşfedilen kilise temizlendikten sonra ölçülerek plana işlenmiştir.

6) Piskoposluk Kilisesi ve Sarayı Temizlik ve Ölçüm Çalışmaları

Kremna Hristiyanlık ile birlikte Pisidia Bölgesi'nde öne çıkan yerlerden biri olmuştur. Aynı zamanda Piskoposluk merkezi olan kentte şimdiye dek yaptığımız araştırmalarda 13 adet kiliseye rastlanmıştır. Bu bir antik kent için çok ciddi bir rakamdır ve kiliselerin çoğu büyük, bazilikal planda örneklerdir. Bunlar arasında en büyüklerden biri Piskoposluk Kilisesi adıyla literatüre geçendir. Son derece iyi koruna gelmiş yapı aslında bir komplekstir. Doğuda bazilikal planda büyük bir kilise, ortada peristylli bir avlu ve batıda geçiş yapısını içerir. Bu yıl yapılan temizlikte kuzey ve güney yönde başka ekleme yapıların olabileceği anlaşılmıştır. 2023 yılı çalışmaları kapsamında Piskoposluk Kilisesi'nin ön yapı grubu, peristylli avlusu ve narteksi temizlenmiştir (Resim: 10-11). Temizlenen kısımlarda CORS yardımıyla ölçümler gerçekleştirilerek plana işlenmiştir (Resim: 11). Yapının doğuda kalan asıl kilise kısmı ise önümüzdeki yıllarda temizlenerek ölçülecektir. Burada yapı içinde büyükçe bir sarnıç olduğu tespit edilmiştir. Kremna'da yapılarla bağlantılı büyük sarnıçlar neredeyse her büyük kamusal yapıda standarttır. Başka kiliselerde de benzer sarnıçlara rastlanmıştır

7) Kent İçi Ölçüm ve Plan Çıkartma Çalışmaları; 3D Taramalar, Taş Plan Çıkartılması

2023 kazı sezonu CORS ve Total Station yardımıyla ölçüm çalışmaları yürütülmüş ve kent planının tamamlanmasına yönelik geniş alanlar belgelenmiştir. Sadece temizlenen kısımlar değil örneğin surlar, doğu ve batı kesimdeki *insulalar* ve diğer görülebilen yapıların tamamı CORS yardımıyla ölçülmüştür (Resim 11). Ölçüm noktalarını birleştirme çalışmaları bilgisayar ortamında devam etmektedir. Önümüzdeki sene temizliğe devam edilerek kalan kısımların da plana eklenmesi gerçekleştirilecektir. 2/3'lük kesimi hazırlanan kent planının 2024 yılında tamamlanması hedeflenmektedir. Yapılardan bazılarında LİDAR tarama denemeleri yapılmıştır. Bu kapsamda Hamam'ın Onurlandırma Salonu ve 2 no.lu salonunda; ayrıca Bazilika'nın batı 3 gözlü kapısı ile Güney Kent Kapısı'nı tarayarak Rölöve çalışması yürütülmüştür.

Bezemeli mimari parçaların belgelenmesine yönelik fotogrametrik çalışmalar kapsamında Akdeniz Üniversitesi'nden uzmanlarca yazıt, kabartmalı parça, arşitrav bloğu, sütun başlığı gibi parçalar üzerinde sayısal görüntüleme çalışmaları yürütülmüştür. Bloklar üzerine işlenen öğelerin detaylı görsel analizinin yapılabilmesi için Structure from Motion (SfM) fotogrametrisi uygulanmıştır (Resim: 12). Parçaların hem 2 hem de 3 boyutlu ölçülebilir görsellerinin oluşturulması hedefiyle yapılan çalışmalarda alan için en ideal belgeleme metodunun tespitine çalışılmaktadır.

Kremna'da yapıların mevcut durumlarını gösteren taş planlar mevcut değildir. 2021 yılından bu yana başta merkezdeki iyi durumda koruna gelen yapılar olmak üzere mümkününce tüm kamusal yapıların taş planları hazırlanmaya başlanmıştır. Hem manuel yöntemle arazi çizimlerini, hem CORS ölçümlerini baz alan plan çıkartma çalışmalarında en çok orthofoto uygulamasından yararlanılmaktadır (Resim: 13). Yapı bazlı orthofotolar hazırlanmış, nirengi noktaları ölçülerek, gerçek ölçekte AutoCAD programında çizimlere başlanmıştır.

8. Kent Dışı Ölçüm Çalışmaları: Roma Karargahı

Kremna'nın batısında, surların dışında; kenti kayalık kütleden ayıran vadinin batı tepesinde etrafı surlarla çevrili bir yerleşim alanı daha mevcuttur. Buradaki surlar kent surlarından farklı olarak daha basit bir biçimde, kuru duvar tekniğinde ve düzensiz polygonal tarzda örülmüştür. Burası antik kaynaklarda anlatılan karargah alanı değildir. Oldukça geniş alana yayılan karargah sık çalılar altında kalmıştır. 2023 plan çıkartma çalışmaları kapsamında nispeten görünür haldeki güney ve doğu kısımlarında ölçümler gerçekleştirilmiştir. Ölçülen kısımlar mevcutta hazırladığımız kent planına işlenmiştir. Bütüncül plan için ölçümler önümüzdeki yıllarda devam edecek olup; yapılan ilk gözlemler güney kısımda karargah duvarlarının kent suruna paralel bir hat oluşturacak şekilde örüldüğü yönündedir.

9) Jeofizik Ölçümler

Jeofizik çalışmalar kapsamında 2023 yılında 3 alanda çalışılmıştır. Forum-Bazilika kompleksinin kuzeyinde, Bazilikanın yüzeyde izlenmeyen kuzey nefi ve kuzey uzun duvarının araştırılması maksadıyla bu kesimde elektrik direnç metoduyla ölçümler gerçekleştirilmiştir (Resim 14). Büyük sarnıçların kuzeyinde kalan alanda sokak-cadde ve *insula* ilişkisinin anlaşılması ve temizliği yapılan yapı kompleksinin işlevi ve çevre parsellerle olan konumunun araştırılması amacıyla yapının kuzey ve doğusundaki alanlarda ölçümler yapılmıştır. Ölçümlerin analizleri halen devam etmekte olup ilk sonuçlar *insula* sistemi ile uyumlu yapılaşmanın var olduğu yönündedir.

KAYNAKLAR

- Aulock, H., *Münzen und Stadte Pisidiens II*, 1979, Tübingen.
- Darrouzes, J., *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, Introduction et notes*, 1981, Bristol.
- Dörtlük, K. “Keratae Araştırma Raporu”, *TürkAD* 23(1), 1976, s. 17-23.
- French D., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor. Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.6: Lycia et Pamphylia*, 2014, Ankara.
- French D. – R. Wagner – B. Williams, *Roman Archaeology in a South Anatolian Landscape. The Via Sebaste, the Mansio in the Döşeme Boğazı, and Regional Transhumance in Pamphylia and Pisidia. With a Catalogue of Late Roman and Ottoman Cisterns*, 2021, İstanbul.
- Horsley G.H.R – Mitchell S., *The Inscriptions of Central Pisidia. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 57*, 2000, Bonn.
- Levick, B. M., *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, 1967, Oxford.
- Mitchell, S., “The Siege of Kremna”. Eds. D. H. French & C. S. Lightfoot, *The Eastern Frontier of the Roman Empire I*, Ankara, 1988, s. 321-328.

Mitchell, S., “Amyntas in Pisidien. Der letzte Krieg der Galater”, *Asia Minor Studien 12. Forschungen in Galatien*, E. Schwertheim (eds), Bonn, 1994, s. 97-103.

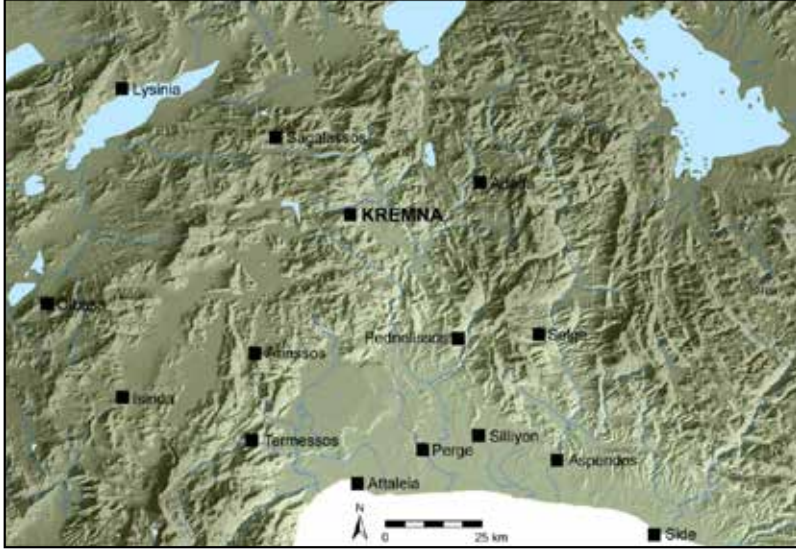
Mitchell, S., *Cremna in Pisidia: An Ancient City in Peace and in War*, 1995, London.

Özsait, M., *Helenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, 1985, İstanbul.

İnan, J., “1970 Kremna Kazısı Raporu”, *TürkAD 19/2*, 1972, s. 51-73.

Vandeput, L. – Büyükkolancı, M., “Das Grobe Propylaion in Kremna in Pisidien”, *Ist-Mitt*, 49, 1999, s. 213-248.

EKLER

Harita 1. Pisidia Bölgesi'nde Kremna'nın konumu ve yakın komşuları.

Resim 1. Hamamın büyük salonu ve buradan Burdur Müzesi'ne götürülen heykeller

Resim 2. Onurlandırma Salonu 5 ve 6 No.lu odalar temizlik-düzenleme öncesi, sonrası

Resim 3. Hamam 2.no.lu Salon çalışmalar öncesi ve sonrası durumu

Resim 4. Çalışmalar sırasında, Hamamın içinden çeşitli alanlar

Resim 5. Hamam önündeki eski kazı toprağının uzaklaştırılması çalışmaları

Resim 6. Güney Kapı ve ona giden yolun temizlik sonrası durumu

Resim 7. Forum-Basilica kompleksi temizlik öncesi ve sonrası durumu

Resim 8. Propylon ve Kamusal Sarnıçlar temizlik sonrası durumu

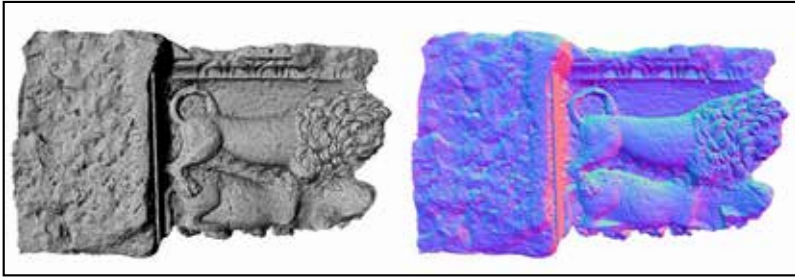
Resim 9. Kuzey Kompleksin temizlik sonrası durumu ve bulunan heykel parçası

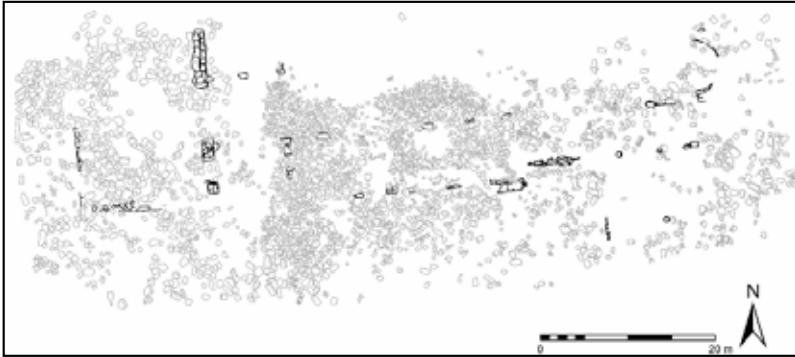
Resim 10. Solda Sarmıç Kilisesi narteksi, sağda Psikoposluk Kilisesi narteksi

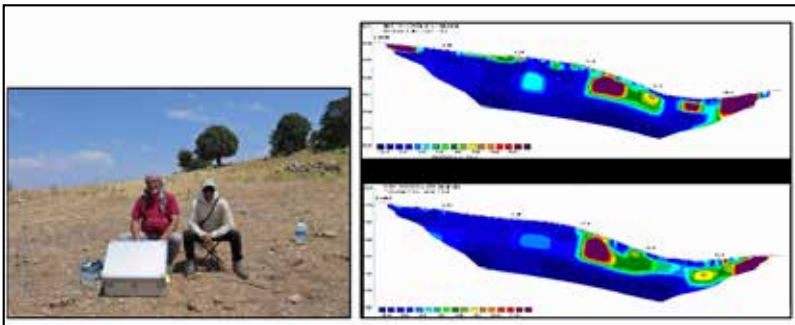
Resim 11. Solda Psikoposluk Kilisesi ön yapı grubu, kilisede sağda ölçümler esnasında

Resim 12. (SfM) fotogrametrisi uygulanmış figürlü kabartmalı konsol bloğu

Resim 13. 2023 sezonunda orthofoto yardımıyla çıkartılan taş plana bir örnek: Basilica

Resim 14. Solda Jeofizik çalışmalar esnasında, sağda Basilica'daki elektrik özdirenç örneği

ÇORAKYERLER KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Ayla SEVİM EROL*

Gülşah GÜLER

Tolga KÖROĞLU

Kazım HALAÇLAR

Serdar MAYDA

GİRİŞ

Anadolu paleontoloji çalışmalarına önemli katkılar sağlayan ve insanlık tarihini değiştiren *Anadoluvius turkae*'nin bulunduğu Çorakyerler, uzun yıllar boyunca pek çok önemli türe ev sahipliği yapmıştır. 1997 ve 2001 yılları arasında müze kurtarma kazıları olarak başlayan Çorakyerler Omurgalı Fosil Yatağı Kazısı, 2001 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle, Cumhurbaşkanlığı kararıyla sürdürülmektedir (Sevim Erol, 2023).

Geç Miyosen Dönemine ait zengin faunaya sahip bir lokalite olan Çorakyerler'de kazı çalışmalarına başlanmasının öncelikli amacı, şehir merkezinde yer alan lokalitenin koruma altına alınması ve kurtarılmasıydı. İlk aşamada bu hedef gerçekleştirilmiş olup, ardından bölgede yaşamış canlıların yayılımının anlaşılması amacıyla çalışmalara devam edilmiştir. Buradan ele geçen fosillerden yararlanılarak, bu canlıların dağılımı ve çeşitliliği üzerine araştırmalar yapılmıştır. Kazı sonuçlarında elde edilen fosillerin değerlendirilmesiyle, Geç Miyosen Dönem'de Çankırı ve çevresinde yaşamış türlerle ilgili bilgiler kayıt altına alınmış, fosillerin sistematik analizleri tamamlanmış ve yeni türler literatüre kazandırılmıştır. Ek olarak, bu fosillerin değerlendirilmesi yoluyla, bir kara köprüsü işlevi gören Anadolu'nun ve Çorakyerler'in kıtalararası göçlerde türlerin göç güzergâhlarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Kazı çalışmalarının devam etmesinin en önemli sebeplerinden biri, 2023 yılında tanımlanan *Anadoluvius turkae* ve yeni türlerle ilgili craniyal ve postkraniyal iskelet bölümlerinin detaylı olarak araştırılmasıdır.

* Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü 06100, Sıhhiye- Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: aylasevimerol@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7776-3864>

Dr. Gülşah GÜLER, Bağımsız Araştırmacı, E-Posta: glshglr@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4496-5499>

Dr. Tolga KÖROĞLU, Bağımsız Araştırmacı, E-Posta: tkoroglu1989@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8391-2640>

Dr. Kazım HALAÇLAR, Ege Üniversitesi Tabiat Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Postdoc., Bornova, İZMİR, E-Posta: khalacla@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4990-9851>

Dr. Öğr. Üyesi Serdar MAYDA, Ege Üniversitesi Tabiat Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Fen Fak. Biyoloji Böl., Bornova, İZMİR, E-Posta: serdarmayda2@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5432-3559>

Geç Miyosen Dönem'e tarihlendirilen Çorakyerler lokalitesinin yaşı, 1960-1970 yıllarında yapılan araştırmalarda 10 milyon yıl olarak belirlenmiştir (Sickenberg vd., 1975). Sonraki yıllarda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında yeni türlerin keşfiyle birlikte, Çorakyerler'in Vallesiyen-Turoliyen sınırında, yani yaklaşık 9 milyon yıl öncesine tarihlendirildiği belirlenmiştir. (Sevim Erol vd., 2017; 2018; 2019; Yavuz, 2019). *Anadoluvius turkae*'nin keşfi ile birlikte ise bu tarih netleştirilmiştir (Sevim Erol vd., 2023).

Çankırı İli, Merkez İlçesi sınırları içerisinde, Yapraklı Yolu üzerinde 4. km'de yer alan Çorakyerler Omurgalı Fosil Yatağı Kazısı'nın 2023 yılı çalışmaları, Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL Başkanlığında, Dr. Tolga KÖROĞLU Başkan Yardımcılığında, Silifke Müze Müdürlüğü'nden Arkeolog İbrahim SEZEN Bakanlık Yetkili Uzmanının denetiminde, ekip üyelerinin de katılımıyla 14.07.2023 tarihinde başlamıştır. Söz konusu sezonda 14.08.2023 tarihinde Bakanlık Yetkili Uzmanı olarak görevlendirilen Silifke Müze Müdürlüğü'nden Arkeolog İbrahim SEZEN'in mazereti nedeniyle yerine Silifke Müze Müdürlüğünden Arkeolog Melike UĞURUYAR görevlendirilmiştir. Görevlendirilen Bakanlık Yetkili Uzmanı Arkeolog Melike UĞURUYAR Çorakyerler Araştırma ve Kazı Evine 16.08.2023 tarihinde ulaşmış yine aynı tarihte görev devir teslimi yapılmıştır.

Kazı ekibi, Çorakyerler Araştırma ve Kazı Evi'nde hazırlıklarını tamamlayarak çalışmalara başlamıştır. Aşağıyanlar Köyü, TEİAŞ Trafo, Çankırı adresindeki kazı evinde temizlik, düzenleme ve bakım çalışmaları yapılmış, ardından bilimsel kazı tekniklerine uygun hale getirilmiş, 2x2 K/G grid sistemi kurulmuş ve kazı çalışmalarına başlanmıştır.

ÇORAKYERLER 2023 KAZI ÇALIŞMALARI

Çorakyerler Lokalitesi'nde yürütülen kazı çalışmaları, başlangıcından itibaren sistematik bir çerçevede ve bilimsel kurallara uygun olarak gerçekleştirilmektedir (Sevim Erol, 2023; 69). Bu bağlamda, her yıl kazı çalışmalarının ilk adımı, bir önceki yılın çalışmalarından kalan ve hava koşullarından etkilenmemesi için koruyucu bir örtü ve dolgu toprakla kapatılan fosil tabakasının temizlenmesi işlemleridir. Kazı ekibi üyelerinin katılımıyla, kazı alanındaki yabancı otlar temizlenmiş ve kazılacak karelerin yüzey temizliği yapılarak dolgu topraktan arındırılmıştır. Ardından, alanda bulunan ve ortak kullanım alanı olarak kullanılan konteynerlerin genel temizlik ve düzenleme işlemleri de gerçekleştirildikten sonra kazı alanı çalışmalara hazır hale getirilmiştir.

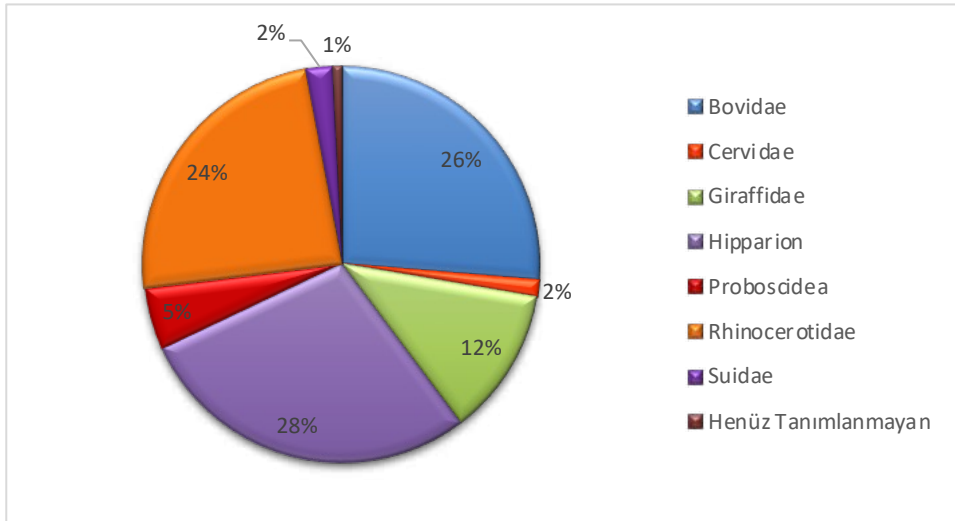
Öncelikle kazı alanında S, T, U, V, Y ve Z koridorlarının 9-10-11 plan karelerine, 2x2 m ölçekli K/G doğrultulu grid sistemi uygulanmıştır. Hazırlanan plan karelere öğrenci dağılımı yapılarak kazı çalışmalarına başlanmıştır.

Çorakyerler 2023 kazı çalışmaları, 9 plan karede gerçekleştirilmiştir. Her sezonda olduğu gibi, bu sezon da kazı çalışmalarında ulaşılan fosil buluntular fotoğraflama, çizim ve numaralandırma işlemleriyle titizlikle kayıt altına alınmıştır. Fosiller çıkarılma sürecinde, çeşitli kimyasallar kullanılarak sağlamaştırılmış, gerekli durumlarda alçı ceket uygulaması

yapılmıştır. Büyük bir özen ve dikkatle çıkarılan örnekler, gün sonunda temizlik, onarım ve bilimsel değerlendirmelerin yapılabilmesi amacıyla Araştırma ve Kazı Evi Laboratuvarında koruma altına alınmıştır.

ÇORAKYERLER 2023 YILI BULGULARI

Çorakyerler Omurgalı Fosil Yatağı Kazısı 2023 sezonunda toplam 141 adet etütlük fosil kayıt altına alınmıştır. Her yıl olduğu gibi, bu sezon da etütlük fosiller ardışık numaralarla kaydedilmiştir. 2023 sezonunda, bu numaralandırma 4029 ile başlamış ve sezon sonunda 4169'a ulaşmıştır.

Şekil 1: Çorakyerler 2023 Fosil Buluntuları Aile Dağılımı

Kazı alanında çıkarılan fosil buluntuların büyük çoğunluğunu büyük memeli ailelerine ait fosiller oluşturmaktadır. Söz konusu fosiller, önceki yıllarda olduğu gibi bazı karelerde yoğunlaşırken, bazı karelerde daha az yoğunlukta ele geçmiştir. Çorakyerler 2023 kazı sezonu boyunca, yörede Geç Miyosen dönemde yaşamış olan fauna üyelerinden Equidae (Atgiller) takımına dahil edilen Hipparion genusuna ait fosil buluntularının en fazla sayıda ele geçirildiği görülmektedir (Şekil: 1).

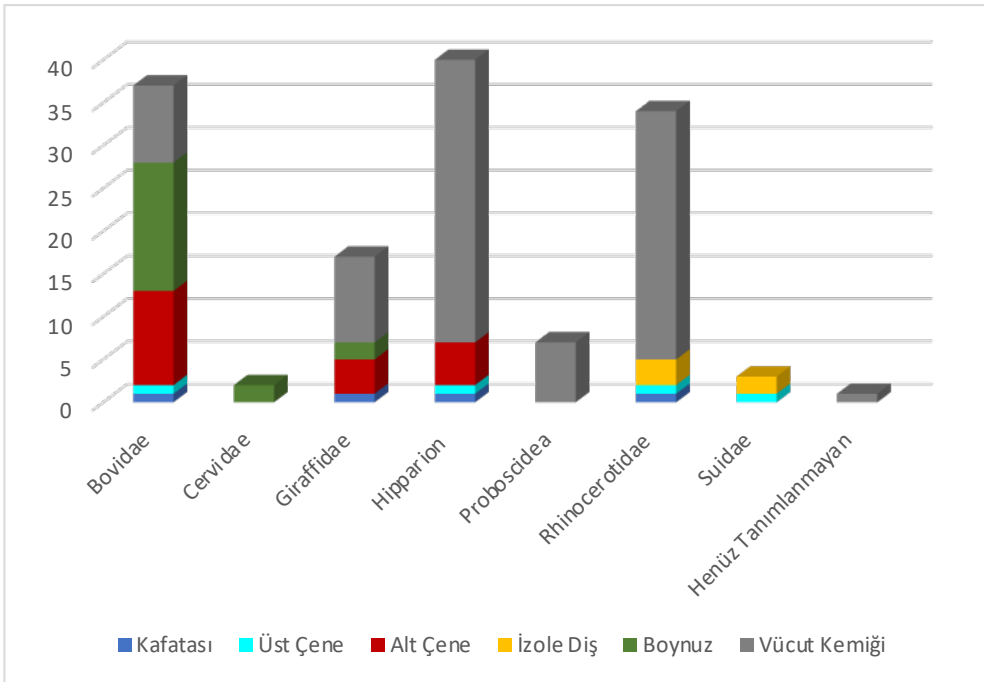
Hipparion genusuna ait örneklerden sonra, faunanın bolluk açısından en fazla sayıda örneğini temsil eden fauna üyeleri Bovidae (Boş Boynuzlular) ailesine ait fosillerdir. Bu bolluk sırasını, Rhinocerotidae (Gergedanlar) ailesi, Giraffidae (Zürafagiller) ailesi ve Proboscidea (Hortumlular) ailesi takip etmektedir. En nadir bulunan örnekler ise Cervidae (Geyikgiller) ve Suidae (Domuzgiller) ailelerine aittir (Şekil: 1).

Çorakyerler 2023 sezonunun önemli bulgularından biri, in-situ olarak ele geçen ve daha önce sadece boynuzları ve kafatası üzerinden ilk kez genus ve türü tarafımızdan tanımlanan

Gangraia anatolica'nın üst çenesi ile birlikte bulunan tüm kafatası örneğidir. 4100 numaralı bu örneğin önemi, türün boynuz yapısı dışında üst dişlerinin tanımlanabilecek kadar net bir şekilde gözlemlenebilmesidir. Çağdaş memeli faunası ile taksonomik ilişkileri belirgin olsa da Çorakyerler'deki genel büyükbaş hayvan spektrumu çok özel bir görünüm sergilemektedir ve kesinlikle daha fazla araştırmaya değer olduğunu bir kez daha göstermiştir.

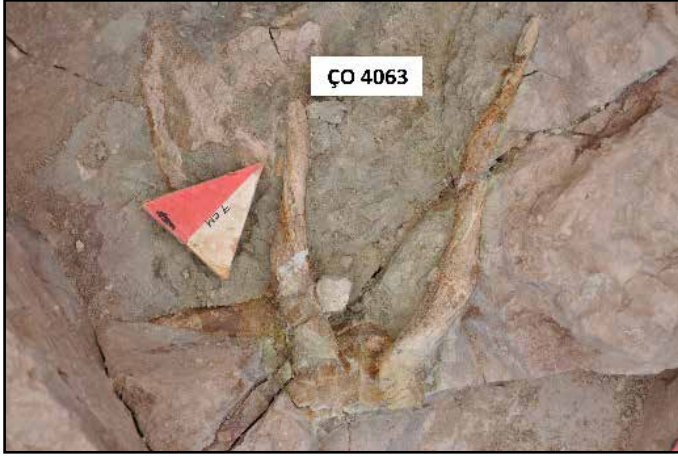
Söz konusu *Gangraia anatolica* örneğinin yanı sıra, 2023 sezonunda elde edilen diğer önemli bulgular arasında, son derece iyi korunmuş 4079 numaralı Giraffidae kafatası ve 4161 numaralı Giraffidae boynuz örnekleri bulunmaktadır. Günümüz Afrika zürafalarıyla yakın akrabalık ilişkisi gösteren bu örneklerin Çankırı'daki varlığı, zürafaların ekolojik ortamları, yaşam alanları ile sistematik yerleri ve bu lokaliteye işaret eden yaş aralığını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu buluntular, zürafaların paleoekolojisi ve paleobiolojisi hakkında değerli veriler sunmaktadır.

Bu önemli bulguların yanı sıra, 2023 bulguları arasında faunanın birçok üyesine ait son derece iyi korunmuş örnekler de gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu bulguların sınıflandırılması Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2 Çorakyerler 2023 Aile / Materyal Dağılımı

Çorakyerler’de 2023 sezonunda ele geçirilen fosil buluntular arasında en yüksek sayıya sahip olan örnekler Bovidae (Boş Boynuzlugiller) ailesine ait boynuzlardır. Boynuzlar tür tanımlamada oldukça önemlidir. Boynuzları, yoğunluk açısından alt çene ve vücut kemikleri takip etmektedir. En az sayıda bulunan Bovidae örnekleri ise kafatası ve üst çene örnekleridir (Şekil 2, Resim 1).

Resim 1: ÇO4063 no’lu in-situ Bovidae Buluntusu

Cervidae (Geyikgiller) ailesine ait örnekler, genel faunal dağılımda diğer ailelerden daha nadir olup, 2023 sezonunda yalnızca boynuz örnekleriyle temsil edilmektedir (Şekil:2, Resim: 2).

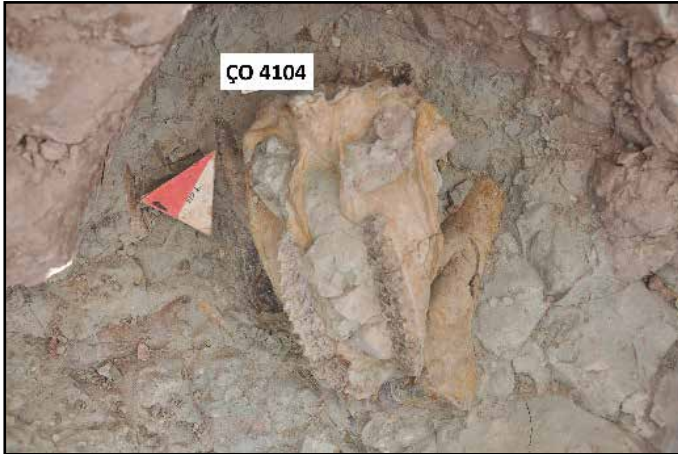
Resim 2: ÇO4049 no’lu in-situ Cervidae Buluntusu

Giraffidae (Zürafagiller) ailesine ait buluntular arasında en fazla sayıda vücut kemiği bulunmuştur. Vücut kemiklerinin yanı sıra, alt çene buluntuları, boynuz ve kafatası buluntuları da mevcuttur (Şekil 2, Resim 3).

Resim 3. ÇO4102 no'lu in-situ Giraffidae Buluntusu

En sık karşılaşılan fauna üyesi, Equidae (Atgiller) takımına dahil edilen Hipparion genusuna ait buluntulardır. Hipparion fosilleri arasında en fazla vücut kemiği ele geçirilmiş olup, bunu alt çeneler takip etmektedir. En nadir bulunanlar ise birer adet kafatası ve üst çene buluntusudur (Şekil 2, Resim 4).

Resim 4: ÇO4104 no'lu in-situ Hipparion Buluntusu

Proboscidea (Hortumlugiller) ailesine ait fosil buluntular sadece vücut kemiklerinden oluşmakta olup, bu kemikler çeşitli ekstremite ve bilek kemiklerinden ibarettir (Şekil: 2, Resim: 5).

Resim 5: ÇO4184 no'lu in-situ Proboscidea Buluntusu

Rhinocerotidae (Gergedangiller) buluntuları, Çorakyerler faunasının önemli gruplarından biridir ve 2023 buluntularında en fazla vücut kemigi bulunmuştur. Vücut kemiklerinin yanı sıra, kafatası, üst çene, tusk ve izole diş örnekleri de ele geçirilmiştir (Şekil: 2, Resim: 6).

Resim 6: ÇO4163 no'lu in-situ Rhinocerotidae Buluntusu

Suidae (Domuzgiller) örneklerinin 2023 sezonundaki dağılımında, iki adet izole diş ve bir adet üst çene buluntusuyla temsil edilmektedir (Şekil: 2, Resim: 7).

Resim 7: ÇO4077 no'lu in-situ Suidae Buluntusu

Tüm bu buluntularının yanı sıra, henüz taksonu belirlenemeyen bir adet clavicula örneği de mevcuttur. Söz konusu örneğin taksonu, ilerleyen bilimsel çalışmalarda netleştirilecektir (Şekil: 2).

Çorakyerler 2023 sezonunda başlayan kazı çalışmaları 31.08.2023 tarihinde sona ermiştir. Sezon sonunda, her yıl olduğu gibi, kazı alanının üzeri, hava muhalefetinden etkilenmesi amacıyla koruyucu örtü ile kaplanarak kalın bir dolgu toprak tabakasıyla kapatılmıştır. Kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra laboratuvar ve depo çalışmaları sürdürülmüştür.

ÇORAKYERLER 2023 LABORATUVAR - DEPO ÇALIŞMALARI

Çorakyerler Araştırma ve Kazı Evi deposu, sezon başında Çankırı Müze Müdürlüğü, Kazı Başkanı ve Bakanlık Yetkili Uzmanı ile oluşturulan komisyon gözetiminde kurşun mühür sökülerek açılmış, sezon sonunda ise yine aynı komisyon tarafından mühürlenerek kapatılmıştır (Resim: 8).

Resim 8: Depo Açma (a. ve b.) ve Depo Kapama (c. ve d.) Kayıtları

Sezon boyunca laboratuvar ortamında yürütülen çalışmaların ilk aşaması, fosil buluntuların konservasyon işlemleridir. Kazı sezonu süresince çıkarılan tüm etütlük fosillerin temizliği ve onarımı gerçekleştirilmiş, fotoğraf çekimlerine hazır hale getirilmiştir. Temizlik işlemleri mekânîk yöntemlerle yapılmış, onarımda ise çeşitli kimyasal yapıştırıcılar kullanılarak fosiller güçlendirilmiştir (Resim: 9).

Resim 9: Laboratuvar Çalışmaları

Bu işlemler tamamlandıktan sonra, her bir fosil örneği bilgi ve belgeleme amacıyla kazı arşivinde saklanmak ve bilimsel yayınlarda kullanılmak üzere fotoğraflanmıştır. Diş ve çenelerin üç yönlü (buccal – lingual – occlusal), uzun kemiklerin ise iki yönlü (cranial – caudal) fotoğrafları çekilmiştir. Fotoğraflama işlemi, siyah zemin üzerinde, ölçek ile birlikte, Nikon

7100 model fotoğraf makinesi ve 90 mm makro ile 18-105 mm lens kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Çorakyerler 2023 sezonunda yürütülen bir diğer önemli çalışma, yayın çalışmaları kapsamında Çorakyerler Kazı Evi Deposu ile Çankırı Arkeoloji Müzesi Deposunda bulunan fosil buluntuların incelenmesidir. Geçmiş yıllarda Çankırı Çorakyerler Omurgalı Fosil Lokalitesi Kazısı'ndan çıkarılan ve Çankırı Arkeoloji Müzesi deposunda korunan Rhinocerotidae, Mustelidae ve Mephitidae ailelerine ait fosil materyallerin sistematik tür tayinleri yapılmak üzere bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, gelecek kazı sezonu öncesinde Çorakyerler örneklerinin ilgili uluslararası (SCI) bir dergiye makale olarak gönderilmesi hedeflenmiştir. Makalelerin zengin örneklem grupları ve yeni tanımlanabilecek türler olması nedeniyle atıf değeri yüksek olması beklenmektedir.

ÇORAKYERLER FAUNASINA DAİR GENEL SİSTEMATİK BULGULARIN DEĞERLENDİRMESİ

Günümüzde çağdaşları arasında önemli bir referans lokalitesi olarak kabul edilen Çorakyerler, bilim dünyasında da dikkate değer bir yer edinmiştir. Faunadan elde edilen fosil buluntularının detaylı sistematik çalışmaları ise hâlâ devam etmektedir. Devam eden çalışmaların yanı sıra Çorakyerler'de yeni tanımlanan iki cins ve iki tür yer almaktadır. Yeni cinslere *Anadoluvius turkae* ve *Gangraia anatolica*, yeni türlere ise *Qurlignoria chorakensis* ve *Hystrix kayae* isimleri verilmiştir. Bunlar Çorakyerler mevkiinde ortaya çıkarılan en önemli buluntulardandır. Bunlar arasında *Anadoluvius turkae* hominin evriminin tarihini değiştiren ve homininlerin Afrika'dan ortaya çıktığı hipotezine aykırı bir hipotez ortaya koyan çok önemli bir buluntudur. Bu yeni bulgu, homininlerin Anadolu ve Akdeniz bölgesinde çeşitlendikten sonra Afrika'ya göç ettiğinin kanıtı niteliğindedir. *Anadoluvius turkae*'nin yanı sıra Çorakyerler kazısında ortaya çıkan diğer önemli buluntular da benzer lokalitelere referans teşkil etmektedir (Sevim Erol vd., 2023). Çorakyerler kazıları hâlen devam etmekte olup, her yıl yeni türlerin buluntuları ortaya çıkarılmaktadır (Ayla Sevim, 2023).

2023 yılı süresince Çorakyerler lokalitesi buluntuları çeşitli sempozyum, kongre ve toplantılarda tebliğler sunulurken, bilimsel yayınlarına da devam edilmektedir. Bu yayınlardan en büyük yankı uyandıran *Anadoluvius turkae* örneğinin "A New Ape from Türkiye and the Radiation of Late Miocene Hominines" isimli bilimsel yayını 2023 yılında basılmıştır (Sevim Erol vd., 2023). Bu önemli bulgunun yanında "A new Late Miocene *Hystrix* (*Hystriidae*, *Rodentia*) from Turkey" isimli yayın ile de literatüre yeni bir tür kazandırılmıştır (Halaçlar vd., 2023).

Çorakyerler Primat Takımı: *Anadoluvius turkae*

Çorakyerler kazısının temel amaçlarından biri, primat takımına ait fosilleri araştırmaktır. Şimdiye kadar yapılan kazılarda, minimum dört bireye ait diş ve çene parçaları ile kafa iskeletinin büyük bir kısmı ele geçirilmiştir. Bu buluntular, dünya hominin evrimi açısından

önemli bilgiler sunmakta ve yeni bir cinse dahil edilmiştir. Bu yeni cinsin adı *Anadoluvius*, tür ismi ise 2000 yılında bulunan hominin palat buluntusuna dair yapılan yayın nedeniyle *turkae* olarak kalmıştır (Güleç vd., 2007). 2011’de bulunan kafa iskeletinin büyük bir kısmı ve 2015’te bulunan bir kesici dişin detaylı analizleri ve istatistiksel çalışmalar sonucunda bu hominine *Anadoluvius turkae* adı verilmiştir (Sevim vd., 2023). Çorakyerler’den elde edilen tüm hominin buluntuları incelendiğinde, en az iki dişi ve iki erkek bireye ait fosiller tespit edilmiştir (Sevim Erol vd., 2023).

Çorakyerler Artiodactyla Takımı

Günümüze dek Artiodactyla takımından Bovidae, Giraffidae, Suidae ve Cervidae ailelerine ait çok sayıda fosil buluntu Çorakyerler’den ele geçirilmiştir.

Bovidae: Çorakyerler fosil buluntuları arasında Bovidae ailesine ait *Qurliqnoria chorakensis*, *Gangraia anatolica*, *Gazella* sp., *Criotherium argalioides*, *Hezhengia? cf. inundata*, *Miotragocerus gaudryi*, *Majoreas cf. elegans*, ve *Oioceros* sp. sistematik açıdan incelenmiştir. Bu bulguların detaylı analizi sonucunda, önemli tespitler yapılmış olup, çalışmaların ilerleyen yıllarda da devam etmesi gerektiği değerlendirilmiştir (Ayla Sevim, 2023; Kostopoulos vd. 2023).

Çorakyerler, özellikle Bovidae ailesinin türlerine ait fosiller açısından Geç Miyosen döneminin en zengin lokalitelerinden biri olarak değerlendirilir. Uzun boynuzlu türlerde çağdaş lokalitelerdeki üyelerle morfolojik farklılıklar gözlemlenmekte ve bazı türlerin yöreye özgü özellikler taşıdığı görülmektedir. İlk tanımlanan ve Çin’de bulunan *Qurliqnoria* genusuna dahil edilebilecek ve tür adı tarafımızdan verilen *Qurliqnoria chorakensis*, bu bağlamda yeni bir tür olarak tanımlanmıştır (Kostopoulos vd., 2021; Sevim Erol, 2023; Mayda 2022 Çalışma Raporu).

Çorakyerler’den elde edilen bir diğer önemli buluntu ise *Gangraia anatolica*’dır. Bu fosil hem genus hem de tür olarak yeni bir örnek olup, sadece Çorakyerler’de yaşamış endemik bir türdür. Bu nedenle hem genus ismi Çankırı’nın antik adı Gangrea’dan hem de tür adı Anadolu’dan esinlenerek verilmiştir (Kostopoulos vd., 2021; Sevim Erol, 2023; Mayda 2022 Çalışma Raporu).

Gazella sp. örnekleri, Geç Miyosen boyunca Asya’dan Doğu Akdeniz’e, buradan da Avrupa ve Afrika’ya yayıldığı öngörülen *Gazella* türleri ile yüksek benzerlik göstermektedir (Koufos, 2003). Bu benzerlik, *Gazella* cinsinin sistematığının oldukça karmaşık ve problemli olduğunu ortaya koymaktadır. *Gazella* sp., küçük ve orta büyüklükte spiral boynuzları olan, açık ortama oldukça iyi adapte olmuş bir grup olup, Geç Miyosen döneminin en yaygın antilopları arasında yer almaktadır. Çorakyerler’de *Gazella* sp. buluntuları, diğer antilop örneklerine kıyasla daha az sayıda olup, bu durumun Çorakyerler’in ekolojik ve coğrafi ortamındaki açık habitatların azlığıyla ve lokalitenin yaşının Anadolu Orta Turolıyen’inden daha eski olmasıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini düşündürmüştür. Çorakyerler’in Geç Vallesiyen sonu lokaliteleri ile faunal benzerlik gösterdiği dikkate alındığında, bu lokalitenin Geç Val-

lesiyeen-Erken Turoliyen yaşına daha uygun olduğu anlaşılmaktadır (Ayla Sevim, 2023 ve Mayda 2022 Çalışma Raporu).

Ovibovin fosil buluntuları, yerel bovid ve memeli faunasının bileşimine önemli katkılarda bulunmuştur. İki takson eşit olmayan şekilde temsil edilmiştir: baskın *Criotherium argalioides* ve daha nadir bulunan *Hezhengia? cf. inundata*. Hem Çin hem de Anadolu'daki zaman aralığı dağılımları, son derece özelleşmiş kranial özelliklere sahip, benzer boyutlardaki *Ovibovin* bovidlerin birlikte var olabileceğini desteklese de Çorakyerler kaydı bu tür bir ortak varlığın aynı topluluk içinde ilk doğrulanmış kanıtıdır (bkz. Shi ve diğerleri, 2016). *C. argalioides*, orta düzeyde koşma yeteneğine ve karmaşık bir savaş davranışına (muhtemelen itme, vurma ve güreşmeyi birleştiren) sahip, sürü halinde yaşayan bir karışık besleyici ve grazer otçul olabilirdi. Buna karşılık, *Hezhengia? inundata*, sürüler halinde yaşayan, iyi koşma yeteneklerine ve vurma savaş davranışına sahip, daha belirgin bir otçul grazer idi (Kostopoulos ve diğerleri, 2023).

Miotragocerus örnekleri, Geç Vallesiyeen-Erken Turoliyen (MN10-11) dönemine tarihlenmektedir ve bu lokaliteden çok az sayıda örnek bulunmuştur. Bu buluntular arasında yer alan boynuz örnekleri, türün karakteristik özelliklerini yansıttığı için lokalitenin tanımlanmasında önemli rol oynamaktadır (Ayla Sevim, 2023, Karakütük 2016 Çalışma Raporu, Mayda 2022 Çalışma Raporu).

Majoreas (Palaeoreas) örnekleri, Geç Miyosen dönemine ait diğer spiral boynuzlu antilop örnekleriyle benzerlik göstermektedir. Dik uzayan, önde güçlü ve arkada zayıf krete sahip spiral boynuzlar, *P. elegans*'ın karakteristik özelliklerindendir. MN 9-11 lokalitelerinden bilinen *Majoreas cf. elegans*, Çorakyerler lokalitesinde en fazla sayıda boynuz ve çene örneği ile temsil edilmektedir (Ayla Sevim, 2023, Karakütük 2016 Çalışma Raporu, Mayda 2022 Çalışma Raporu).

Oioceros örnekleri, küçük-orta boyutlu spiral boynuzlu antiloplar arasında yer alır ve Çorakyerler faunasının en zengin bovid popülasyonlarından birini oluşturur (Ayla Sevim, 2023, Karakütük 2016 Çalışma Raporu, Mayda 2022 Çalışma Raporu).

Giraffidae: 2023 sezonunda, önceki yıllara kıyasla *Giraffidae* buluntularında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Çorakyerler'de Giraffidae ailesi dört farklı genus ile temsil edilmektedir. Bu dört genusun türleri arasında boyut açısından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Çorakyerler'de tanımlanan Giraffidae genus ve türleri *Palaeotragus rouenii*, *Palaeotragus quadricornis*, *Bohlinia cf. attica* ve *Samotherium boissieri*'dir. Son yıllarda yapılan tanımlamalar sonucunda, *Samotherium boissieri*'ye atfedilen bulgular, Erken-Orta Turoliyen dönemine tarihlenmektedir ve bu yaş oldukça önemlidir. Erken-Orta Turoliyen döneminin en yaygın giraffid türlerinden biri olan *Palaeotragus rouenii*, bu dönemi destekleyen buluntular arasında yer almaktadır (Sevim Erol, 2023; Mayda 2022 Çalışma Raporu).

Suidae: Geç Miyosen Dönem’de sayıca artış gösteren çift toynaklı ailesi olan Suidler, Çorakyerler lokalitesinde iyi korunmuş kafatasları, çene ve izole diş parçaları ile bazı vücut kemiği buluntuları şeklinde temsil edilmiştir. Bu buluntular, Suidler’in *Hippopotamodon major* olarak tanımlanmasına olanak sağlamıştır (Tarhan, 2016; Sevim Erol, 2023; Mayda 2022 Çalışma Raporu).

Cervidae: Anadolu Geç Miyosen dönemine ait fosil lokalitelerinin faunalarında, Cervidae ailesine ait üyelerin oldukça nadir bulunduğu gözlemlenmektedir. Çorakyerler lokalitesinde de diğer Anadolu lokaliteleriyle paralel olarak, az sayıda Cervidae fosil materyali elde edilmiştir ve bu bulguların sistematik analizi hâlâ devam etmektedir (Mayda 2022 Çalışma Raporu).

Çorakyerler Perissodactyla Takımı

Perissodactyla takımının üyesi olan Equidae, Rhinocerotidae ve Chalicotheriidae’ye ait fosil buluntular Çorakyerler kazı çalışmalarından bilinmektedir.

Equidae: Çorakyerler faunasının önemli bir bölümünü, Equidae ailesinin Hipparion genusuna ait türler oluşturmaktadır. Çorakyerler’deki Hipparion örnekleri, Sinap, Akkaşdağ, Kemiklitepe ve Muğla gibi Geç Miyosen dönemine ait lokalitelerdeki Hipparion materyalleri ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca, Yunanistan ve Balkanlar’daki Geç Miyosen faunalarındaki Hipparion materyalleriyle de paralellik arz etmektedir. Özellikle, Çorakyerler Hipparion örnekleri Sinap faunasındaki örneklerle, klasik Turoliyen faunasındaki örneklerden daha fazla benzerlik göstermektedir. Hipparion türlerinin netleştirilmesi amacıyla sistematik ve biyometrik analizler devam etmektedir (Sevim Erol, 2023).

Rhinocerotidae: Çorakyerler faunasının en zengin üyelerinden biri olan Gergedangiller ailesi, Rhinocerotinae ve Aceratheriinae olmak üzere iki alt aile ile temsil edilmektedir. Çorakyerler faunasından bilinen Gergedangiller ailesine ait taksonlar arasında *Miodiceros neumayri*, *Chilotherium kowalevskii*, *Acerorhinus* sp. ve *Dihoplus* sp. bulunmaktadır (Pehlevan, 2006; Geraads, 2013). Çankırı Çorakyerler Omurgalı Fosil Lokalitesi kazısından çıkarılan ve Çankırı Arkeoloji Müzesi fosil deposu 2’de korunan Gergedangiller’e ait buluntuların sistematik tür tayinin belirlenmesi amacıyla bilimsel çalışmalar yürütülmüştür. Bu örnekler, Çorakyerler Kazı Evi deposunda bulunan diğer örneklerle birlikte değerlendirilip bilimsel bir yayına dönüştürülecektir. Yapılan çalışmalar sonucunda, *Miodiceros neumayri*, *Dihoplus* sp. ve *Acerorhinus* sp.’nin varlığı morfolojik çalışmalarla net bir şekilde belirlenmiştir. Morfolojik gözlemlere dayanarak, *Chilotherium* cinsine ait birkaç farklı türün de varlığından bahsedilebilir. Morfolojik analizleri yapılan *Chilotherium* türleri, istatistiksel çalışmalar sonucunda kesinleştirilecektir. Bu ailenin taksonomi çalışmalarının 2024 yılında da sürdürülmesi planlanmaktadır (Güler, 2023 Çalışma Raporu).

Chalicotheriidae: Çorakyerler’de yürütülen kazı çalışmaları sırasında elde edilen Chalicotheriidae ailesine ait *Ancylotherium* bulgusu, faunanın önemli tespitlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Chalicotheriidae ailesi, günümüz Perissodactyla üyelerinden morfolojik

olarak belirgin bir farklılık gösteren ve günümüzde nesli tükenmiş olan bir grup olarak tanımlanır. Çorakyerler faunasında, *Ancylotherium pentelicum* türünün varlığı, bölgedeki ağaçlık alanların varlığını destekleyen bir gösterge olarak değerlendirilmiştir (Sevim Erol, 2023).

Çorakyerler Carnivora Takımı

Çorakyerler'den elde edilen Carnivora takımına ait fosiller, sistematik açıdan detaylı olarak çalışılmıştır. 2014-2018 yılları arasında yapılan araştırmalarda, Hyaenidae (Sırtlangiller) ve Mustelidae (Sansargiller) ailelerine ait fosillerin biyometrik ölçümleri gerçekleştirilmiş ve tür tayinleri yapılmıştır. Ayrıca, *Adcrocuta* ve *Lycyena* (Sırtlangiller) cinslerine ait yeni bulgular da tespit edilmiştir (Mayda vd., 2015). Bu çalışmalarda, Carnivora takımı içinden *Plesiogulo* cinsine ait bir maxilla parçası da tanımlanmıştır.

Çorakyerler, Carnivora takımının farklı üyeleri açısından önemli fosil kayıtlarına ev sahipliği yapmaktadır. Etçiller takımı olan Carnivora, Anadolu paleontolojik kazılarında nadir rastlanan gruplardan biri olarak bilinir. Çorakyerler, bu bağlamda özel bir yer tutmakta olup, ilk yıllarda pek sık rastlanmayan Carnivora üyeleri, son yıllarda Felidae, Hyaenidae, Ursidae ve Mustelidae ailelerine ait birçok fosil örneği ile temsil edilmiştir (Sevim Erol, 2023, Mayda vd., 2015).

Felidae ailesinin Çorakyerler temsilcisi, *Machairodus* genusuna ait özel fosil kayıtları ile tanımlanmıştır. *Machairodus*, kılıç dişli kedilerden olup, Anadolu'daki en önemli kayıtlardan biridir (Sevim Erol, 2023).

Çorakyerler'de *Adcrocuta eximia*, *Chasmaporthetes* sp., ve *Ictitherium viverrinum* türlerine ait üç farklı hyaenid üyesinin varlığı tespit edilmiştir. Özellikle, *Chasmaporthetes* sp., Anadolu'daki en yaşlı buluntu olarak kaydedilmiştir (Mayda vd., 2015; Yavuz, A.Y. 2019; Sevim Erol, 2023). Hyaenidae Çorakyerler'de üç farklı genusa ait fosil kalıntılarıyla temsil edilmektedir. Bu durum, Çorakyerler'i Anadolu'nun en özel ve zengin Geç Miyosen lokalitelerinden biri yapmaktadır (Sevim Erol, 2023).

Ayrıca, Mustelidae (Sansargiller), Mephitidae (Kokarcagiller), ve Ursidae (Ayıgiller) aileleri de Çorakyerler etçil takımının diğer üyeleri arasında yer almaktadır (Sevim Erol, 2023, Mayda vd., 2015).

Çorakyerler Proboscidea Takımı

Proboscidea takımına ait olan Hortumlugiller, Çorakyerler'in ender bulunan fosil grupları arasında yer almaktadır. Çorakyerler'den tanımlanan *Choerolophodon*, Anadolu'nun en yaygın fil genuslarından biridir ve Choerolophodontidae ailesine dahildir (Şahin, 2005). Bu genus, Yunanistan, Bulgaristan, İran ve Siwalik bölgelerinde de zengin fosil kayıtlarıyla bilinmektedir (Tassy, 1982). *Choerolophodon*'un yarı sucul bir yaşam tarzına sahip olduğu belirtilmektedir (Pickford, 2003). Çankırı'daki bu fosiller, Anadolu'nun Geç Miyosen dönemindeki su kaynakları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Sevim Erol, 2023).

Proboscidea takımına ait diğer bir önemli buluntu grubu, *Konobelodon* genusunu temsil eden örneklerdir. Konobelodon, Geç Miyosen boyunca Kuzey Amerika, Asya ve Avrupa'da kayıtlanan kürek benzeri alt defansları ile karakteristik tetralophodont bir proboscidean cinsi olup Lambert tarafından 1990 yılında tanımlanmıştır. Bu cinsin türlerinden biri olan *Konobelodon atticus*, ilk olarak Wagner tarafından 1857 yılında '*Mastodon atticus*' olarak tanımlanmış ve '*Mastodon grandincisivus*' olarak bilinen türle sinonim olduğu ortaya konulmuştur (Konidaris vd., 2014). Avrupa ve Asya'da sadece iki tür ile temsil edilen bu genusun en önemli bulguları Yunanistan, Bulgaristan, Macaristan, Ukrayna, Çin ve Türkiye'den gelmekte olup bu genusun geniş biyocoğrafik dağılımını göstermektedir.

Çorakyerler'de ilk *Konobelodon* örnekleri sadece 1 alt ve 2 üst süt dişi ile 1 alt molar ile temsil edilmektedir. Yunanistan'da bu genus sadece *K.atticus* türü ile temsil edilmekte olup tüm örnekler (Konumu net olmayan tek bir alt ve/veya üst son molar dışında) genç bireylere ait süt dişlerinden oluşmaktadır. Özellikle bu türe ait Avrupa ve Asya'da herhangi bir üst çene ve/veya kafatası örneği bilinmemektedir (Mayda, Sözlü Görüşme, 2024).

Çorakyerler'de önceki kazı sezonunda bulunan ve restorasyonu tamamlanan üst kafatası parçası bu genusun Balkanlar'da bulunmuş olan en eksiksiz kafatası örneğidir. Sub-adult (genç erişkin) bir bireye ait olan kafatası parçasında iyi korunmuş P4-M2 diş serileri gözlenmektedir. Morfolojik ve morfometrik veriler örneğin en küçük *K.atticus* örneğinden de %25 daha küçük boyutlara sahip bir takson olduğunu ve bu nedenle ayrı bir tür altında değerlendirilmesi gerektiğini daha net bir şekilde göstermiştir (Mayda, Sözlü Görüşme, 2024).

Yeni bir tür olarak yayınlanması hedeflenen Çorakyerler örneği, Anadolu'da Yulaflı (MN10) ve Akkaşdağ (MN12) lokalitelerinde *K. atticus* ile kayıtları bulunan genusun Anadolu'daki Geç Miyosen yayılımının bilinenden çok daha geniş ve zengin olduğuna işaret etmektedir (Mayda, Sözlü Görüşme, 2024).

Çorakyerler Rodentia Takımı

Rodentia takımına ait *Hystrix kayae* örneği, Çorakyerler'in literatüre kazandırdığı yeni bir türdür ve bu türle birlikte Geç Miyosen dönem Anadolu kirpileri hakkındaki bilgimizi genişleterek bilinen toplam tür sayısını üçe çıkarmaktadır. *H. kayae* sp. nov., *Hystrix aryanensis*'ten daha büyük olup, daha yüksek üst azı dişi taç yüksekliği sergilemektedir. Azı dişi morfolojisi, *Hystrix depereti*'den farklıdır ve *Hystrix primigenia*'dan ayırt edici şekilde U şeklinde choana'ye sahiptir. Çorakyerler lokalitesi, *H. aryanensis* ve *H. primigenia*'nın bulunduğu yerlerden daha eski olabilir ancak *Hystrix parvae* lokaliteleri ile zaman açısından uyumludur. Türkiye'ye özgü ilk *Hystrix* türü olan *Hystrix kayae*, Çorakyerler'de bulunan ve bilimsel olarak tanımlanan en eski Dünya kirpisi olabilir. Yapılan çalışmalar, bu türün Avrupa'nın Geç Miyosen ve Pliyosen dönemlerindeki *Hystrix* türlerinin kökenini oluşturmuş olabileceğini öne sürmektedir. Bu bulgular, *Hystrix*'in evrimsel gelişimi ve dağılımı üzerine önemli bilgiler sunmaktadır (Halaçlar vd., 2023; Halaçlar vd., 2024).

SONUÇ

Çorakyerler’de 27 yıldır yürütülen sistemli kazılar sonucunda, 43 farklı türe ait çok sayıda tanımlanabilir fosil buluntu gün yüzüne çıkarılmıştır (Tablo: 1). Bu buluntular arasında Carnivora, Artiodactyla, Perissodactyla ve Primates takımlarına ait önemli ve benzersiz türler bulunmaktadır. Yeni tanımlanan iki cins *Anadoluvius turkae* ve *Gangraia anatolica*, iki tür ise *Qurlignoria chorakensis* ve *Hystrix kayae* olarak adlandırılmıştır. Bu türler, Çorakyerler Lokalitesi’nde ortaya çıkarılan en önemli buluntular arasındadır.

Anadoluvius turkae, hominin evriminin tarihini değiştiren ve homininlerin Afrika’dan çıktığı hipotezine alternatif bir bakış açısı sunan çok önemli bir keşiftir. Çorakyerler’den çıkarılan bu fosil, dünya hominin evrimi hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. *Anadoluvius turkae*, geleneksel olarak kabul edilen homininlerin Afrika’dan çıkış hipotezine karşı, Anadolu ve Akdeniz’den Afrika’ya geçiş hipotezini destekleyen güçlü kanıtlar sunmaktadır.

Çorakyerler’den elde edilen *Anadoluvius turkae* ve diğer fosillerin sunduğu paleoekolojik veriler, Geç Miyosen Dönemi’nde Çankırı ve çevresinde su kaynakları, ağaçlık alanlar ve açık otlaklardan oluşan karma bir mozaik biyotopun varlığını göstermektedir. Geç Miyosen’de, özellikle Turoliyen’in başlarındaki Anadolu’nun paleobiyocoğrafyası ve fauna çeşitliliği açısından en önemli alanlarından biri olan Çorakyerler, dünya paleontoloji literatürüne de önemli katkılar sağlamaktadır.

Çorakyerler, Ankara-Çorum havzasının bir zamanlar sular altında olduğunu ve karaların yükselmesiyle zengin bitki ve orman faunasına sahip karasal bir alana dönüştüğünü gösteren fosil buluntularıyla bu dönüşümü belgelemektedir. Lokalitenin detaylı faunal analizleri, Çorakyerler’in Turoliyen’in başlangıcına, yaklaşık 9 milyon yıl öncesine tarihlendirilebileceğini göstermektedir. Çorakyerler, Asya (Carnivora takımındaki *Sivaonyx* ve *Indarctos* ile *Amebelodontidae* ailesinde *Konobelodon* cinsinin varlığı) ve Balkan-Doğu Akdeniz lokalitelerindeki fauna gruplarıyla benzerlikler gösterirken, bazı yerel özgün türler açısından da farklılaşmaktadır. Bu zengin fosil koleksiyonu, Çorakyerler’i Anadolu’da Erken Turoliyen’in referans lokalitesi konumuna getirmiştir.

Tablo 1 Çorakyerler Fauna Listesi

Çorakyerler lokalitesi faunası		
<u>ARTIODACTYLA</u>	<u>PERISSODACTYLA</u>	<u>CARNIVORA</u>
Suidae	Rhinocerotidae	Mustelidae
<i>Hippopotamodon major</i>	<i>Ascorhinus</i> sp.	<i>Sivanyx</i>
	<i>Chilotherium konalevskii</i>	<i>Plesiogulo</i>
Cervidae	<i>Ceratotherium neumayri</i>	<i>Parataxidea maraghana</i>
<i>Cervavitus</i> sp.	<i>Dibopius</i> sp.	
		Ursidae
Giraffidae	Equidae	<i>Indarctos atticus</i>
<i>Palaeotragus</i> cf. <i>quadricornis</i>	<i>Hipparion</i> sp. I	
<i>Palaeotragus rowenii</i>	<i>Hipparion</i> sp. II	Mephitidae
<i>Samotherium boissieri</i>	<i>Hipparion</i> sp. III	<i>Promephitis</i> sp.
<i>Boblinia attica</i>		
	Chalicotheriidae	Hyaenidae
Bovidae	<i>Ancylotherium pentelicum</i>	<i>Adcrocuta eximia</i>
<i>Trogoportax gaudryi?</i>		<i>Chasmaporthetes</i> sp.
<i>Prostephicerus</i> sp.	<u>PROBOSCIDEA</u>	<i>Ichtherium</i> sp.
<i>Gazella</i> sp.	Gomphotheriidae	
<i>Oioceros rothi</i>	<i>Coelophodon pentelici</i>	Felidae
<i>Protoryx</i> sp.		<i>Machairodus aphanistus</i>
<i>Plesiadax inundatus</i>	Amebelodontidae	
<i>Ourlignoria chorakensis</i>	<i>Konobelodon</i>	<u>PRIMATES</u>
<i>Criotherium argalioides</i>		<i>Anadoluvius turkae</i>
<i>Hezhengia?</i> cf. <i>inundata</i>		
<i>Miotragocerus (Pikermicrus)</i> sp.		<u>RODENTIA</u>
<i>Moajoreas</i> cf. <i>woodwardi</i>		Hystriidae
<i>Gangraia anatolica</i>		<i>Hystrix kayae</i>

TEŞEKKÜR

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dekanlığı, Çankırı Valiliği, Belediye Başkanlığı, Çankırı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Çankırı Müze Müdürlüğü ve çalışanlarına, Karatekin Üniversitesi Rektörlüğü, Çankırı esnafı ve halkına teşekkür ederiz. Ayrıca, ekibimize katılarak fosillerin sistematik analizlerine destek veren Prof. Dr. T.Tanju KAYA ve jeoloji katkılarıyla Prof. Dr. M. Cihat ALÇİÇEK, Prof. Dr. Hülya ALÇİÇEK, Prof. Dr. İsmail Ömer YILMAZ hocalarımıza teşekkür ederiz. Son olarak, tüm sezon boyunca özveriyle çalışan heyet üyeleri ve öğrencilerimize şükranlarımızı sunarız.

KAYNAKÇA

Geraads, D., (2013). *Large Mammals from The Late Miocene of Çorakyerler, Çankırı, Turkey*. Acta Zool Bulgar. 65(3):381–390.

Güleç, E. S., Sevim, A., Pehlevan, C. ve Kaya, F. (2007). *A new great ape from the late Miocene of Turkey*. Anthropological Science, 115(2), 153-158. <https://doi.org/10.1537/ase.070501>

Güler, G., (2023). *Çankırı Müzesi'nde Korunan Gergedangiller (Rhinocerotidae) Fosil Örneklerine Ait Çalışma Raporu*. Yayınlanmamış Kazı Arşivi.

Halaçlar K, Rummy P, Mayda S, Deng T (2024). *A newly discovered Hystrix primigenia specimen from the Kemiklitepe collection at Ege University Natural History Museum: insights into paleobiogeography in Eurasia*. Integrative Zoology 00, 1–15. <https://doi.org/10.1111/1749-4877.12820>

Halaçlar, K., Erol, A. S., Köroğlu, T., Rummy, P., Deng, T., ve Mayda, S. (2023). *A new Late Miocene Hystrix (Hystricidae, Rodentia) from Turkey*. Integrative Zoology. <https://doi.org/10.1111/1749-4877.12754>

Karakütük, S., (2016). *Çorakyerler Bovidae Ailesi Çalışma Raporu*. Yayınlanmamış Kazı Arşivi.

Konidaris, G. E., Roussiakis, S. J., Theodorou, G. E., ve Koufos, G. D. (2014). *The Eurasian occurrence of the shovel-tusker Konobelodon (Mammalia, Proboscidea) as illuminated by its presence in the late Miocene of Pikermi (Greece)*. Journal of Vertebrate Paleontology, 34(6), 1437-1453. <https://doi.org/10.1080/02724634.2014.873622>

Kostopoulos, D. S., Sevim Erol, A. ve Mayda, S. (2023). *Late Miocene “Ovibovin” Bovids (Mammalia, Bovidae) from Çorakyerler, Turkey*. Journal of Vertebrate Paleontology, Cilt 43. Sa.1. <https://doi.org/10.1080/02724634.2023.2232850>

Kostopoulos, D. S., Sevim Erol, A., Yavuz, A. Y., ve Mayda, S. (2021). *A new late Miocene bovid (Mammalia: Artiodactyla: Bovidae) from Çorakyerler (Turkey)*. Fossil Record, 24(1), 9-18. <https://doi.org/10.5194/fr-24-9-2021>

Kostopoulos, D. S., Erol, A. S., Mayda, S., Yavuz, A. Y., ve Tarhan, E. (2020). *Qurlignoria (Bovidae, Mammalia) from the Upper Miocene of Çorakyerler (Central Anatolia, Turkey) and its biogeographic implications*. Palaeoworld, 29(3), 629-635. <https://doi.org/10.1016/j.palwor.2019.10.003>

Koufos, G.D. (2003). *Late Miocene mammal events and biostratigraphy in the Eastern Mediterranean*. in: Reumer, J.W.F. & Wessels, W. (eds.) - Distribution and Migration of Tertiary Mammals in Eurasia. A Volume in Honour of Hans De Bruijn - Deinsea 10: 343- 371 [ISSN 0923-9308] Published 1 December 2003

Mayda, S., Sevim Erol, A., Yavuz, A. Y. (2015). *Carnivora from Çankırı Çorakyerler hominoid locality*. K. Sayıt (Ed.) içinde, 68th geological congress of Turkey (s. 488-489). TMMOB Chamber of Geological Engineers of Turkey. https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/00f7c1630b6e86b_ek.pdf

Mayda, S., (2022). *Çorakyerler Fosil Bulguları Çalışma Raporu*. Yayınlanmamış Kazı Arşivi.

Pehlevan, C., (2006). *Çorakyerler (Çankırı) Rhinocerotidae (Mammalia) Buluntularının Değerlendirilmesi*. Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Pickford, M. (2003). *New Proboscidea from the Miocene strata of the lower Orange River Valley, Namibia*. Memoir Geological Survey Namibia 19, 207-256.

Sevim Erol, A. (2023). *Cumhuriyetin 100. yılında insanlık tarihine damgasını vuran Çorakyerler Omurgalı Fosil Kazısı*. Antropoloji, (46), OZ67-OZ77. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1379987>

Sevim-Erol, A., Begun, D. R., Yavuz A., Tarhan E., Sönmez Sözer, Ç., Mayda, S., van den Hoek Ostende, L. W., Martin, R. M. G., ve Alçiçek, M. C. (2023). *A New Ape from Türkiye And the Radiation of Late Miocene Hominines*. Communications Biology, 6(1), 842. <https://doi.org/10.1038/s42003-023-05210-5>

Sevim Erol, A., Yavuz, A. Y., Tarhan, E., Mayda, S., Aytek, A.İ., Sönmez-Sözer, Ç., Mutlu, H., Alçiçek, H., ve Alçiçek, C. (2019). *Çorakyerler Kazısı 2018 yılı çalışmaları*. Kazı Sonuçları Toplantısı, 41(1), 285-291. <https://dar.vin/kazi41-1>

Sevim Erol A., Yavuz A.Y., Mayda S., Tarhan E., Sönmez Sözer Ç., Mutlu, H., Karakütük, S., ve Kaya, T. T. (2018). *Çorakyerler Kazısı 2016 Çalışmaları*. Kazı Sonuçları Toplantısı, 39(1), 521- 536. <https://dar.vin/kazi39-1>

Sevim Erol, A., Yavuz, A. Y., Tarhan, E., Mayda, S., Kaya, T. T., Sönmez Sözer, Ç., ve Mutlu, H.. (2017). *2015 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı*. Kazı Sonuçları Toplantısı, 38(1), 479-497.

Shi,Q.Q., Wang, S.Q., Chen, S.K.,&Li, Y.K. (2016). *The first discovery of Urmiatherium (Bovidae, Artiodactyla) from Liushu Formation, Linxia Basin*. Vertebrata PalAsiatica, 54, 319–331.

Sickenberg, O. (1975). *Die Gliederung des höheren Jungtertiärs und Altquartärs in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die internationale Neogen-Gliederung*. Geologisches Jahrbuch, Reihe B, Band B 15. E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung.

Şahin, S., (2005). *Geç Miyosen Çorakyerler (Çankırı, Anadolu) Proboscidea faunası*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <http://hdl.handle.net/20.500.12575/81189>

Tarhan, E. (2016). *Çorakyerler Lokalitesi Suidlerinin Morfolojik ve Paleoekolojik Analizi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tassy, P. (1982). *Les principales dichotomies dans l'histoire des Proboscidea (Mammalia): Une approche phylogénétique*. Geobios, 15, 225-245. [https://doi.org/10.1016/S0016-6995\(82\)80116-2](https://doi.org/10.1016/S0016-6995(82)80116-2)

Yavuz, A. Y. (2019). *Çorakyerler Hyenalarının Sistematiği Paleontoloji ile İncelenmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <http://hdl.handle.net/20.500.12575/70081>

PAŞALAR KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Ayşegül ŞARBAK*

Berna ALPAGUT

Tümel Tanju KAYA

Serdar MAYDA

Gülşah GÜLER

Merve GÜMRÜKÇÜ USLU

GİRİŞ

Paşalar Fosil Kazısı Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 02.06.2023 tarih, E-94949537-160.01.01-3850844sayılı sayılı izni, Proje numarası CK011602 (2023) ve 3849806 nolu Ruhsat ile 10.07.2022-10.09.2022 tarihleri arasında yapılmıştır.

Bakanlık Temsilcisi olarak Bursa Müzesi Müdürlüğü uzmanı Emirhan DEMİRCİ görev almıştır. 2023 Kazı çalışmalarında 16 kişilik ekip üyesi görev almıştır (Ek- 1). 2023 yılı kazı sezonu kazı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığının ve Hitit Üniversitesi Rektörlüğü'nün destekleriyle yürütülmüştür.

Paşalar Konumu:

Paşalar Köyü, kuzeybatı Anadolu'da da, Bursa ilinin 68 km güneybatısında ve Mustafakemalpaşa ilçesine 12km. uzaklıkta yer almaktadır (Alpagut, 1985; Alpagut, 1990; Andrews ve Alpagut1995;Kelley ve ark, 2008a; Kelley ve ark. 2008 b) (Harita: 1) (Resim: 1).

Paşalar fosil yatağı 1965-1969 yılları arasında MTA Enstitüsü başkanlığında Türk- Alman ekibi tarafından yapılan Neojen Linyit Araştırmaları sırasında bulunmuştur. Paşalar Kazısı, Anadolu'nun Neojen sınıflamasında tanımlanan 12 fauna grubundan biridir (Sickenberg ve ark. 1975). Paşalar'da yapılan ilk kazılar 1969-1970'de Tobien tarafından yürütülmüştür. 1983 yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Berna Alpagut ve Eski Uygarlıklar Departmanı tarafından başlatılan ve aralıksız devam eden kazılar 2020 yılı itibarıyla Hitit Üniversitesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ayşegül Şarbak tarafından yürütülmektedir.

- * Doç. Dr. Ayşegül ŞARBAK, Hitit Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Çorum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Berna ALPAGUT, Ankara Üniversitesi, Antropoloji Bölümü (E.), Ankara/ TÜRKİYE
Prof. Dr. Tümel Tanju KAYA, Ege Üniversitesi, Biyoloji Bölümü (E.), İzmir/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Serdar MAYDA, Ege Üniversitesi, Biyoloji Bölümü, İzmir/TÜRKİYE
Dr. Gülşah GÜLER, Ankara Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Ankara/ TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Merve GÜMRÜKÇÜ USLU, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/TÜRKİYE

Paşalar Stratigrafisi:

Paşalar lokalitesinin fosilli kum ünitesi, inceden kalına doğru değişen yeşilimsi gri kumdan oluşmaktadır. Bu fosilli kum ünitesi de alt ve üstte bulunan kalkerli üniteler arasında yer almaktadır. Paşalar fosil yatağının stratigrafik yapısına bakıldığında en alttan başlayarak sırasıyla konglomera, alt kalkerli silt, yeşilimsi gri ince-orta kum, üst kalkerli silt ünitelerinin üst üste tabakalaşmasından oluştuğu görülmektedir (Alpagut,1990; Alpagut ve ark. 1990). Fosiller ince-iri taneli yeşilimsi gri kum ünitesi içerisinde alt ve üst kalkerli silt tabakalarının arasında adeta bir sandviç gibi sıkışarak korunmuştur. Fosiller yeşilimsi gri kum ünitesinde değişik boyuttaki cepler halinde oldukça yoğun bir biçimde bulunmaktadır (Resim: 2). Paşalar, primatlar, kemirici *Turkomys pašalarensis*, böcekçiller, etçiller, gergedanlar, domuzlar ve geviş getirenler hakkında elde edilen veriler Paşalar'ın Geç Langhian denizel aşaması ve Avrupa memeli zonlarına göre MN6, bazı faunal kalıntıların MN4b ya da MN5 zonlarıyla da ilişkilendirilebileceğini göstermektedir (Bernor ve Tobien, 1990: 551). Tropikal ya da yarı tropikal mevsimsel bir iklime sahip olduğu, Hindistan'ın Sal bölgesine benzerlik gösterdiği söylenebilir (Andrews, 1990).

Paşalar Faunası:

Paşalar Faunası, Avrupa, Asya, Afrika ve Kuzey Amerika kökenli 63 türü içeren tekil ve zengin bir faunadır. Paşalar Miyosen lokalitesinin *Insectivora*, *Lagomorpha* ve *Rodentia* fosillerinin karşılaştırılmalı analizlerinin ilk sonuçlarına göre, bunların Avrupa'dan çok Pakistan Siwalik örneklerine yakın benzerlik gösterdiği, buna karşın Doğu Afrika örneklerine ise daha az benzediği belirtilmiştir. Paşalar faunası, Avrupa-Asya örneklerinden şekillendiği için benzersizdir ve bu bölgede endemik bir evrimden söz edilmektedir. Küçük memeli faunası, açık habitatu ve kuru olmayan bir paleoekolojik ortamı göstermektedir.

Paşalar'ın hortumlugilleri *Deinotherium aff.levius* ve *Gomphotherium pašalarensis* (Resim: 3) türleri ile tanımlanmaktadır. Büyük olasılıkla Paşalar'da ormanlık bir paleoekolojik ortamı gösteren bu türlerden *Gomphotherium pašalarensis* Paşalar'a özgü bir fil türüdür (Tobien,1990).

Paşalar *Anchitherium* örnekleri, Avrasya'nın yaklaşık eş zamanlı örnekleriyle karşılaştırılması sonucunda Fransa'nın Astaracian lokalitelerinden bilinen *Anchitherium aurelianense hippoides* olarak tanımlanmıştır. Paşalar *Anchitherium* örneklerinin dento-morfolojik yapıları ve boyutları, Çandır ve İnönü - I MN 6-7, Sansan MN6, La Grive ve Steinheim'e MN7 benzemektedir.

Tubulidentata - *Orycteropus*, *Perissodactyla* *Chalicotherium grande* ve *Hyracoidea*, *Platyrrhacidae* örnekleriyle tanımlanmıştır. Afro-arabistan dışında Afrika'nın en eski kayıtlarıdır. *Chalicotherium grande* Paşalar için yeni bir türdür ve MN5 zonunu göstermektedir. Afro-arabistan dışındaki Batı Avrasyanın en eski kayıtlarıdır. Adı geçen bu formların Paşalar'da birlikte görülmesi, ormanlık ve koruluktan oluşan mozaik bir çevreyi göstermektedir. Paşalar'da *Tapirus* kalıntısı bulunmamıştır.

Paşalar'ın *Rhinocerotidae* fosil kalıntıları *Begertherium tekkayai* yalnızca Paşalar'dan bilinmektedir. *Aceratherium sp. aff. tetradactylum* ve *Brachypotherium brachypus*'a atfedilmiştir. Bu türlerin dişlerinden elde edilen analiz sonuçlarına göre; *Begertherium tekkayai* büyük olasılıkla bir otçul, *Aceratherium sp. tetradactylum*'un yaprak/taze filiz yiyen, *Brachypotherium brachypus* ise karışık beslenen gruba girmektedir.

Dorcatherium sp., *Palaeomeryx sp.*, *?Stephanocemas sp.*, *?Micromeryx sp.*, *?Hispanomeryx sp.*, *Giraffokeryx aff. punjabiensis*, *Caprotragoides stehlini* ve *Hypsodontus pronaticornis*. Paşalar ile benzerliği bulunan Türkiye dışında başlıca alanlar Prebreza ve Chios'dur.

Paşalar 1983–1989 yıllarına ait *Rhinocerotidae* örnekleri Fortelius (1990) tarafından incelenmiştir. 1990-2012 yıllarına ait *Rhinocerotidae* örnekleri ise Prof. Dr. Berna Alpagut Danışmanlığında İnsanın Üst Ailesinin Evrimine Eşlik Eden Gergedangiller'in Anadolu Miyosen Paleokolojisindeki Yeri isimli yüksek lisans tezi kapsamında Gülşah Güler tarafından çalışılmıştır (Güler, 2014).

Hominoidea ait buluntularımız, büyük ölçüde izole diş koleksiyonundan oluşmaktadır. Dünya primat kuşağında sayısal olarak izole diş sayısı 2213'e ulaşan ve ender bir örnek olan Paşalar Kazısı, 1983 yılından beri *Hominoidea* alt/üst çene fosillerini de üretmiştir. Hominoidlerin izole dişlerin incelenmesi sonucunda *Griphopithecus alpani* (Resim: 4) ve *Kenyapithecus kilizi* (Resim: 5) olmak üzere iki tür bulunmaktadır (Alpagut ve ark, 2008; Kelley ve ark. 2008). Bunların yanı sıra parmak kemikleri fosil örneklerimiz de mevcuttur.

2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Paşalar Kazısı'nda alan çalışmaları kazı alanındaki yabancı otların temizliği ile başlamış daha sonra P2 lokalitesinin yüzey temizliği yapılarak kışın akıntıyla dolan güncel topraktan arındırılmıştır (Resim: 6). 16.07.2023 tarihinde P2 lokalitesinde bulunun A, B, U, V, Y ve Z koridorlarına 1x1 metre ölçüsünde karelej yapılarak kazı alanı hazırlanmıştır (Resim: 7). Her kareye bir öğrenci gelecek şekilde kazı çalışmalarına başlanmıştır.

P2 lokalitesinde A-17, A-16, A-15, A-14, Z-13 olmak üzere 5 karede kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Şekil: 1). Alan çalışmaları boyunca her gün kazı başlamadan alan fotoğrafı alınmış, ardından günlük kazı çalışmalarına başlanmıştır (Resim: 8). Kazı çalışmaları sırasında her bir kareden çıkan topraklar ayrı ayrı kovalarda biriktirilmiştir. Kovalar eleme yapılacak olan yere götürüp su ile doldurulmuştur. Ardından yıkama havuzlarında elenmiş, elek üstünde kalan örnekler teraslarda bezlerin üzerine serilip kurutulmuştur (Resim: 9). Kuruduktan sonra fosillerin ayıklama işlemi yapılarak, ortaya çıkan kırıklı fosil parçaları incelenmek üzere laboratuvara kaldırılmıştır.

Laboratuvar çalışmaları kapsamında bu ayıklanan fosil parçalarından tanımlanabilir olan fosiller daha sonra kataloğa eklenmek üzere ayrıca kaldırılmış, tanımlanamayan diş ve kemik parçaları sınıflandırılarak tafonomi raporları hazırlanmıştır. Kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen etütlik *in-situ* fosillere (Resim: 10) katalog numarası verildikten sonra X, Y ve

h ölçümleri alınarak kataloğa işlenmiştir. Söz konusu fosillerin *in-situ* halindeki fotoğrafları çekildikten sonra temizlik ve onarım çalışmaları yapmak üzere laboratuvara kaldırılmıştır (Resim: 11). Paşalar Kazı çalışmalarında karelerde çalışan öğrenciler tarafından günlük olarak raporları yazılmaktadır. Raporda her öğrenci günlük başlangıç ve bitiş yükseltilerini, karelerde çıkan numara verilen tanımlanabilir ve fotoğrafı çekilen fosil sayılarını, gün boyunca ne kadar alan kazdıkları ve kazdıkları kareden kaç kova toprak çıkardıklarını belirtmektedir. Günlük tutulan raporların yanı sıra haftalık ve 15 günlük periyodlarda raporlar tutulmaktadır. Kazı sonunda yapılan çalışmaların tümü öğrenci performans raporunda gösterilmektedir (Ek-2). Alan çalışmalarının devamı kapsamında elemenden gelen tanımlanabilir fosil örnekler de kataloğa işlenmektedir. Bu kapsamda arazi çalışmaları ve eleme-ayıklama-tasnif işlemleri tamamlandıktan sonra elemelerden gelen tanımlanabilir fosiller kataloğa eklenerek Bursa Paşalar 2023 Alan Kataloğu hazırlanmıştır. Elekten gelen fosillerle birlikte 2023 Kazı Sezonunda toplam 70 adet etütlük fosile, 6 adet hominoid fosile ulaşılmıştır.

Kazı çalışması yürütülen karelere ait bilgiler aşağıda detaylı olarak verilmiştir;

P2 lokalitesinde Z-13 karesinde çalışmalar 17.07.2023 tarihinde h:-140 yüksekliğinde başlamış, 25.07.2023 tarihinde h:-165 yüksekliğinde karede alt kalkere ulaşılmasıyla kazı çalışmaları sonlandırılmıştır. Z-13 karesinden toplam 6 fosil ele geçirilmiştir. Bu fosillerin 3'ü koordinatlı etütlük fosil iken elemenden gelen 3 adet fosile rastlanmıştır. Bu fosillerin tümünün alan *in-situ* fotoğrafı çekilmiştir. Bu kareden ele geçirilen tüm fosillere h:-140, h:-157 yükseltilerinden ulaşılmıştır. Kareden toplam 15 kova toprak çıkarılmış olup topraklar yıkayıp ayıklanmıştır. Kazılan toplam hacim ise 2500 cm^3 'dür. Kazı çalışmaları boyunca karenin sediman yapısının yeşilimsi gri ince kum olduğu gözlemlenmiştir.

P2 lokalitesinde A-14 karesinin koordinatları x: 100 y:-1300 h:-95'dir. Bir önceki yıl h:-147 yükseltisinde yarım kalan karedeki çalışmalar 2023 sezonunda devam etmiştir. Karedeki çalışmalar h:-193 yüksekliğinde alt kalkere ulaşılmasıyla karedeki çalışmalar tamamlanmıştır. Kareden toplam 57 kova toprak çıkarılmış ve topraklar yıkayıp ayıklanmıştır. Karede kazılan hacim 4600 cm^3 'dür. 2023 sezonunda kareden *in-situ* halinde 11, elemenden ise 8 olmak üzere 19 adet etütlük fosil ve 1 adet hominoid fosili olmak üzere 20 adet etütlük fosil bulunmuştur. Kazı çalışmaları boyunca karenin sedimanının yeşilimsi gri ince kum olduğu görülmüştür.

A-15 karesinde çalışmalar 17.07.2023-21.08.2023 tarihleri arasında yapılmıştır. Kazı çalışmaları h:-155 yüksekliğinde başlamış olup, h:-203 yüksekliğinde alt kalkerli silt tabakasına ulaşılmasıyla son bulmuştur. Karede çalışmalar bir yıl önceki kazı sezonunda başlamış olup, 2023 kazı sezonunda tamamlanmıştır. Karede sediman yapısı ise genel itibariyle yeşilimsi gri ince kumdan oluşmaktadır. Kazı çalışmaları sırasında 48 kova toprak çıkarılarak 4800 cm^3 'lük alan kazılmıştır. Karede 1'i hominoid olmak üzere 12 adet *in-situ* halinde etütlük fosil bulunmuştur. 6 adet etütlük fosil ise elemenden gelmiştir.

A-16 karesinde çalışmalar 28.07.2023-21.08.2023 tarihleri arasında yapılmıştır. Karede

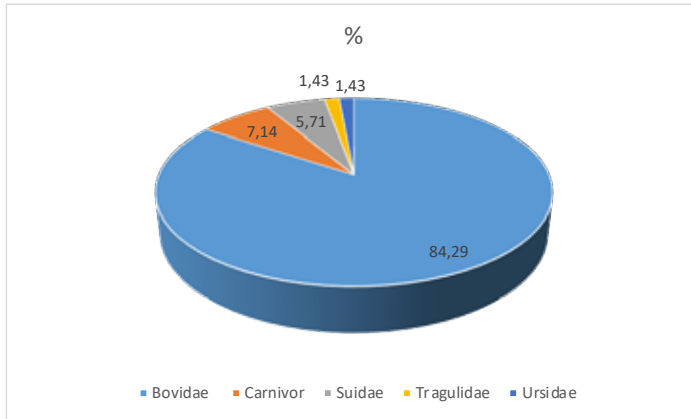
çalışmalar h:-176 yüksekliğinde başlamış, h:-214 yüksekliğinde sona ermiştir. Kareden 2'si hominoid olmak üzere 18 adet etütlük fosile ulaşılmış olup, bu fosillerden 7'si *in-situ* halinde bulunmuştur. Kareden t 52 kova toprak çıkarılmış, kazılan topraklar yıkanıp ayıklanmıştır. Toplam 3800 cm³ alan kazılmıştır

A-17 karesinde kazı çalışmaları 04.08.2023-18.08.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 2'si elemenden, 2'si *in-situ* halinde olmak üzere 4 fosil bulunmuştur. Kareden başlangıçta üst kalkerli silt olan toprak yapısı yeşilimsi gri ince kum ile devam etmiştir. Kareden çalışmalar bir sonraki yılda devam etmek üzere -174 yüksekliğinde bırakılmıştır. 2023 sezonunda 78 kova toprak çıkarılmış kazılan topraklar yıkanıp ayıklanmıştır. Toplam 6500 cm³ alan kazılmıştır.

Kazı çalışmaları tamamladıktan sonra kazı alanının bitiş fotoğrafları alınıp, karelere ait duvarların jeolojik çizimleri tamamlanmıştır.

2023 YILI FOSİL BULUNTULARI

2023 yılı kazı çalışmalarında 6'sı hominoid olmak üzere 70 adet etütlük fosil bulunmuştur. Fosillerin dağılımına bakıldığında *Bovidae* ailesine ait fosillerin diğer fosil gruplarına göre oldukça yüksek oranda olduğu görülmektedir (Grafik: 1). *Bovidae* ailesine ait etütlük fosil buluntularının büyük çoğunluğunu dişler (50 adet) oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra boynuz (1 adet) ve bilek kemiği (5 adet) ve parmak kemiğine rastlanmıştır (3 adet). *Carnivorların* oranı %7,14, *Suidae* %5,71, *Tragulidae* ve *Ursidae* oranları ise %1,43 olarak tespit edilmiştir (Grafik 1). Paşalar 2023 kazı sezonunda 6 adet hominoid buluntusu ele geçirilmiştir. Bu fosillerin 4'ü molar, ikisi ise incisor diştir.

Grafik 1. Bursa Paşalar Kazısı Etütlük Fosil Dağılımı

2023 YILI LABORATUVAR ÇALIŞMALARI ve BİLİMSEL ÇALIŞMALAR

Paşalar 2023 yılı Kazı Sezonunda bilim heyetinde bulunan bilim insanları daha önceki

yıllarda çıkarılmış olan fosil buluntular üzerinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu kapsamda Prof. Dr. T. Tanju Kaya, Paleontolog Dr. Serdar Mayda, Dr. Gülşah Güler gergedangiller üzerinde ortak çalışma yürütürken, Dr. Serdar Mayda ruminantlar ile ilgili çalışmasını sürdürmüştür. Dr. Merve Gümrükçü Uslu ise daha önceki yıllarda çıkarılmış olan tafonomik malzemeler ve numaralı ettütlük fosiller üzerinde tafonomik çalışmalar yürütmüşlerdir. Alpagut ve Şarbak ise hominoid fosil kalıntılarına ilişkin arşiv ve yayın çalışmalarını sürdürmüşlerdir. (Resim: 12).

Bu kapsamda 2023 Kazı sezonu boyunca Paşalar koleksiyonunda yer alan Ruminant (geviş getirenler) koleksiyonları (*Tragulidae*, *Moschidae* ve *Cervidae*) üzerine çalışmalar Dr. Serdar Mayda tarafından yürütülmüştür. Çalışılan koleksiyon hem taksonomik çeşitlilik hem de fosil kalıntı sayısı açısından oldukça zengin olup çoğunlukla izole dişlerden oluşmaktadır. 2023 sezonunda yaklaşık 260 diş örneği incelenmiştir. Araştırma iki yönlü gerçekleşmiştir. Öncelikle stereomikroskop altında meso ve makro aşınma kriterleri göz önüne alınarak diş aşınma analizleri yapılarak fosil alanının iklim ve çevre koşullarının (paleokoloji) yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. Bunu yapmak için dişlerin tüberkülerinde gözlenen morfolojik değişimler incelenerek gıdanın fiziksel özellikleri ile dişlerin aşınması arasındaki bağlantıya ilişkin değişkenler analiz edilmiştir. Mikro aşınmada diş üzerindeki çizik ve çukurların sayısı; çapraz çiziklerin, büyük çukurların ve oyukların varlığı ve/veya yokluğu ile dokusal farklılıklar gözlenerek MS-Excel uygulamasına geçirilmiştir.

Bu beslenme çalışmasına paralel olarak Paşalar'da hangi tür ruminantların bulunduğunu tespit etmek amacıyla örnek materyal taksonomik açıdan incelenmiştir. Bu sebeple örneklerin metrik ölçümlerini ve fotoğraflarını çekilerek dişlerin önemli karakterlerini incelenmiş ve benzer yaştaki diğer faunalardaki taksonlar ile karşılaştırmalar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen ilk sonuçlar Paşalar fosil lokalitesi Ruminant faunasının kapalı ve ormanlık habitatları tercih eden ve düşük aşındırıcı diyetler sergileyen türler olduğu şeklindedir.

Paşalar *Moschidae* dişlerinin sunduğu metrik ve morfolojik değerler yaşıtı Avrupa faunalarında da gözlenen farklı diş boyutu ve morfolojiye sahip iki farklı *moschid* formuna (*Micromeryx* ve *Hispanomeryx*) işaret etmektedir.

Tragulidae örnekleri özellikle alt premolarları ile farklılaşan *Dorcatherium* cinsinin iki farklı morfotipinin (küçük ve orta büyüklükte) Paşalar'da varlığına işaret etmektedir.

Bu bilgiler ışığında Paşalar'da boyut ve morfoloji açısından iki farklı *Cervidae* türün beraber yaşadığı görülmektedir. Bunlardan ilki morfoloji açısından oldukça ilkel ve diğer formdan çok daha iri olması nedeniyle özellikle ilgi çekicidir. Bu iki tür *Dicroceros*, *Heteroprox* ve *Euprox* türleriyle bazı morfolojik benzerliklere sahiptir. Tüm bu taksonların morfotiplerinin tek bir bölgede bir arada bulunması oldukça sıra dışı bir durumdur.

Paşalar 2023 sezonunda Prof. Dr. Tanju Kaya, Dr. Serdar Mayda ve Dr. Gülşah Güler tarafından Gergedangiller üzerinde çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda 2023 Kazı Sezonunda fosil örneklerin tanımlamalarının tekrar kontrol edilmesi,

Fosil materyaller üzerinde taksonomi çalışmalarını gerçekleştirmek üzere gerekli görülen ölçümlerin hassas dijital kumpas yardımıyla alınmış , dp2 ve dp3 izole dişlerinin iç çekimleri yapılmıştır

Daha önceki sezonlara ek olarak, 2023 Kazı Sezonunda gerçekleştirilen çalışma, fosil materyallerin sistematik takson tayininde kullanılması üzere biyometrik çalışmalar içerisine dahil edilen metrik ölçümlerinin alınması işlemidir. Bu kapsamda fosil örnekler tanımlandıktan sonra, Guerin (1980), Heissig (1972) ve Heissig (1976)'teki morfometrik ölçüm teknikleri kullanılarak ölçümleri alınmıştır. Bu ölçümler Dr. Serdar Mayda ile eş zamanlı olarak sürdürülmüş, böylelikle alınan ölçüm sonuçlarının güvenilirliği sağlanmıştır. Morfometrik ölçümler alınırken 0-300mm ince uçlu dijital Asimeto kumpas kullanılmış ve metrik değerler milimetrik olarak kaydedilip, Excel programında ayrı bir veri tabanı oluşturulmuştur.

Bursa Paşalar Gergedangiller cranial fosil örneklerin dağılımına baktığımızda 11 adet alt çene (mandibula) ve 4 adet üst çene (maxilla) bulunmaktadır. Diğer tüm örnekleri izole diş koleksiyonu oluşturmaktadır. Bu çene örneklerindeki dişler ve izole dişler dahil olmak üzere ölçümü alınan fosil örneklerin sayısal dağılımına bakıldığında (alt – üst olmak üzere) 105 adet dp1 – 2 adet DP1, 66 adet dp2 – 7 adet DP2, 40 adet dp3 – 27 adet DP3, 33 adet dp4 – 8 adet DP4, 2 adet P1, 7 adet p2, 7 adet p3 – 2 adet P3, 8 adet p4 – 3 adet P4, 4 adet m1 – 6 adet M1, 4 adet m2 – 3 adet M2 ve 13 adet m3 – 1 adet M3 olmak üzere toplam 348 adet olduğu görülmektedir.

2023 Kazı Sezonu içerisinde yürütülen bu çalışmanın amacı; önümüzdeki yıllarda yayınlanacak olan bilimsel yayında Rhinocerotidae ailesinin taksonomik takson tayinlerinin saptanması ve faunada yeni bir Gergedangiller taksonu olup olmadığının tespit edilmesidir.

Yapılan çalışmalar sonucunda Paşalar faunasının bir üyesi olarak Gergedangiller ailesine ait taksonlar arasında *Begertherium tekkayai*, *Brachypotherium brachypus* ve *Aceratherium* genusunun varlığı net bir şekilde morfolojik çalışmalarla belirlenmiştir. Yine morfolojik gözlemlere göre söz konusu türlerden farklı morfolojik karakterlere sahip 2 adet m3 örneğinin olduğu da saptanmıştır. Ancak söz konusu örneklerin takson tayinleri önümüzdeki yıllarda yapılacak olan biyometrik/istatistik çalışmalar sonucunda belirlenecektir.

Paşalar Kazı lokalitesine tafonomik çalışmalar Dr. Merve Gümrükçü Uslu tarafından yürütülmüştür. Bu kapsamda yapılan çalışmalar; Paşalar fosil lokalitesinden 1983-2023 yılları arasında çıkarılan *Proboscidean*'lara ait etütlük fosiller tafonomik açıdan incelenmiştir. Toplam 461 numaralı fosil incelenmiştir. Bunların 324'ü diş fosili iken, 137'si vücut kemiği fosilleridir. 1997 yılında çıkarılan 424 numaralı *Proboscidean*'a ait bir tusk üzerinde yapılan incelemede yoğun oranda trampling izleri gözlenmiştir. A-3 karesinden 1986 yılında çıkarılan 742 numaralı *Proboscidean*'a ait uzun kemik parçasında 4. Seviye weathering (Behrensmeyer, 1978) tespit edilmiştir. Fosil üzerindeki çatlaklar oldukça derindir. Bu da kemiğin gömülmeden önce uzun süre dışarıda kalarak hava şartlarına maruz kaldığını düşündürmektedir. 1989 yılında çıkarılan 717 numaralı fosil örnek üzerinde ise carnivora ait olduğu tahmin edilen diş izlerine rastlanmıştır.

Tafonomik çalışmalardan elde edilen bilgilere göre elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmıştır;

Bitki kökü izleri özellikle diş fosillerinde gözlenmektedir, ancak tüm fosillerde görülme oranı oldukça düşüktür (%6,9). 324 diş fosilinin sadece 28'inde bitki kökü izlerine rastlanırken, 137 vücut kemiği fosilinin yalnızca 4'ünde bitki kökü izi gözlenmiştir. İzlerin görüldüğü çoğu fosilde bu izlerin yoğunluğu oldukça düşüktür. Bu da, birikme-taşınma-sedimentasyon aşamaları arasında fosillerin bulundukları ortamda yoğun bitki örtüsünün oluşmadığını göstermektedir.

Weathering, dişler dışındaki 137 fosil elementin 13'ünde görülmektedir (%9,5). Bu bilgi bir kısım fosillerin gömülmeden önce bir süre dışarda kaldıklarını ve hava şartlarına maruz kaldıklarını göstermektedir. Ancak oranın yüksek olmaması çoğu kemiğin hızlı bir şekilde gömüldüğünü göstermektedir.

Fosiller üzerinde carnivore aktivitesi oldukça sınırlı olarak gözlenmiştir. Sadece 3 fosilde (717, 1465, 1128 numaralı fosiller) küçük carnivorelara ait diş izleri gözlenmiştir. Oranın (%0,65) düşük olmasının en önemli sebeplerinin fosillerin oldukça parçalı olması ve örneklerin çoğunun dişlerden oluşması olarak gösterilebilir.

Abrazyon seviyesi dişler dışındaki fosil elementlerde (dişlerde hali hazırda gözlenmektedir) oldukça düşük düzeydedir. Abrazyona uğrayan fosil element oranı oldukça düşüktür (%13,1). Gözlenen fosillerdeki abrazyon seviyesi çoğunlukla az seviyededir. Bu gözlem fosil topluluğun uzak bir yerden uzun süre taşınarak fosil lokasyonuna gelmediğini düşündürmektedir. Ancak tam kırksız durumda fosillerin çok nadir çıkması ve genellikle kırıklı yapıda olmaları o dönemde fosilleri taşıyan akarsu sistemindeki akış hızının yüksek olabileceğini göstermektedir. Özellikle *Proboscidean* kemiklerini taşıyabilecek ve parçalayabilecek güçte olmaları gerekmektedir.

Paşalar 2023 kazı sezonunda bir yandan arazide kazı çalışmaları sürdürülürken, diğer yanda daha önceki yıllarda çıkmış olan etütlük fosiller üzerinde bilimsel çalışmalar sürdürülmektedir. Elde edilen sonuçlar yapılacak olan bilimsel makalelerle bilim dünyasına aktarılacaktır.

TEŞEKKÜR

Paşalar Fosil Lokalitesi Kazı Çalışmalarının yürütülmesi için gerekli izinleri veren ve desteklerini esirgemeyen Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Bakanlık Temsilcimiz Emirhan Demirci'ye teşekkürü borç biliriz. Ayrıca desteklerinden dolayı Hitit Üniversitesi Rektörlüğüne ve Hitit Üniversitesi Antropoloji Bölüm Başkanlığına teşekkürlerimizi iletiriz. Ankara Üniversitesi, Ege Üniversitesi Doğa Tarihi Müzesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nden katılan ve kazımıza desteklerini sunan Sayın Bilimsel Heyet Üyelerimize ayrı ayrı teşekkürlerimizi sunarız.

Bursa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü Mustafakemalpaşa Kaymakamlığı, Mustafakemalpaşa Belediyesi, Paşalar Köyü Muhtarlığı, Paşalar Köyü Dostları, Mkp Organize Sanayii Bölgesi Bölge Müdürlüğü, Asteknik Vana, Viapot Toprak Ürünleri San. Tic. Ltd. Şti'ne desteklerinden dolayı teşekkürlerimizi iletiriz. Kazı sezonu boyunca büyük emek veren Uzman Antropolog (Doktorant) Serhan Mucur (Kırşehir Üniversitesi), Bilim Uzmanı Hasan Hüseyin Erdeben (Hitit Üniversitesi), Lisans Öğrencilerimiz; Esma Nur Çelik (Hitit Üniversitesi), Melek Gül (Hitit Üniversitesi), Zikri Gözüdok (Hitit Üniversitesi), Ata Berk Beyter (Ege Üniversitesi), Elif Aktan (Hacettepe Üniversitesi), Didem Tütenk (Ege Üniversitesi), Nisanur Uysal (Hitit Üniversitesi), İşçilerimiz; Adil Şen'e teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKÇA

Aiglstorfer, M., Sánchez, I., Wang, S.Q., Morales, J., Li, C., Mayda, S., Costeur, L., Heizmann, E. & Mennecart, B. (2021). *Muskdeer on the run – Dispersal of Moschidae in the context of environmental changes*, In: NOW Special Volume. Springer.

Alpagut, B., (1985), *Paşalar Köyü Kazısı, 1984*, VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, S.1-16. T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Alpagut, B., (1990). A Short History of The Excavations at The Miocene Site at Paşalar, Turkey, *Journal of Human Evolution*, Volume 9, Number 5/4, Sf 337-342, London.

Alpagut, B., Andrews, P., Lawrance, M., (1990). Miocene Paleocology of Pasalar, Turkey, *Journal of Human Evolution*, 19, (4-5).

Andrews, P. Alpagut, B., (1995). Further Papers on The Miocene Hominoid Site at Paşalar, Turkey, *Journal of Human Evolution* (1995) 28, 301.

Alpagut, B., Andrews, P., Kelley, J., (2008). A New Hominoid Species From The Middle Miocene Site Of Paşalar, Turkey, *Journal of Human Evolution*.

Alpagut, B. (2021). 15 Milyon Yıllık Bir Tarihin Meydana Çıkışı: Paşalar Kazısı, *Mustafakemalpaşa Belediyesi Kültür Haber Dergisi*, Üç Aylık Periyodik..s.7-14. Bursa.

Alpagut, B., Şarbak, A., Güler, G., (2022). *Sürdürülebilir Kültürel Miras İçin Kent Müzeciliğinin Önemi: Mustafakemalpaşa Atatürk Kent Müzesi Girişimi*, Balıkesir Arkeoloji Buluşmaları Sempozyumu 2022, Kültür Varlıkları ve Sürdürülebilirlik. Sözlü Bildiri, Kasım 2022, Bandırma-Balıkesir.

Alpagut, B., Güler, G., Akpınar, E., Gültekin, F., Kuzu Jafari, K. (2022). *Kültürel ve Doğal Mirasımızdan Evrensel Değerlere*, Çocuklar (0-18) İçin Kültürel Miras Çalışmaları Çalıştayı II: Öğretmen Odaklı Uygulamalar, Tam Metin, Koç Üniversitesi, VEKAM, Ankara.

Behrensmeyer, A.K. (1978). Taphonomic and Ecologic Information from Bone Weathering. *Pelobiology*, 4(2), 150-162.

Bernor, R. L. ve Tobien H.,(1990). The Mammalian Gec Hronology an Biogeography of Paşalar (Middle Miocene, Turkey). *Journal of Human Evolution*, Volume 9, Number 5/4, Sf 551- 568. London.

Fortelius, M., (1990). Rhinocerotidae from Paşalar, Middle Miocene of Anatolia (Turkey). *Journal of Human Evolution*, Volume 9, Number 5/4, Sf 489-508. London.

Guerin, C., (1980). Les Rhinocéros (Mammalia, Perissodactyla) du Miocene Terminal au Pléistocène Supérieur En Europe Occidentale, Comprasion avec les espèces actuelles, Doc Lab Géol Fac Sci Lyon 79:1-1185.

Güler, G., 2014. İnsanın Üst Ailesinin Evrimine Eşlik Eden Gergedangillerin Anadolu Miyosen Paleoeolojisiindeki Yeri. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Güler, G., 2015. Türkiye Miyosen Dönem Fosil Gergedangilleri. *Antropoloji Dergisi*, 29. Sayı, sf. 59-91, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara. ISSN: 0378-2891, Online ISSN: 2687-4296. https://doi.org/10.1501/antro_0000000312.

Heissig, K. (1972). Paläontologische und geologische Untersuchungen im Tertiär von Pakistan. 5. Rhinocerotidae (Mamm.) aus den unteren und mittleren Siwalik-Schichten. Bayerische Akademie der Wissenschaften, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Klasse, Abhandlungen NF 152: 1-112.

Heissig, K. (1976).Rhinocerotidae (Mammalia) aus der Anchitherium-Fauna Anatoliens, *Geol Jahrb B* 19:3-121.

Kelley, J., Alpagut B., (1999), “Canine sexing and species number in the Paşalar large hominoid sample”, *Journal of Human Evolution* 36, 335–341.

Kelley J., (2008). Identification of a single birth cohort in *Kenyapithecus kizili* and the nature of sympatry between *K. kizili* and *Griphopithecus alpani* at Paşalar, *Journal of Human Evolution*, 54, 530–537.

Kelley J., Andrews P., Alpagut B., (2008a), The hominoid remains from the middle Miocene site of Paşalar, Turkey, *Journal of Human Evolution*, 54, 453–454.

Kelley J., Andrews P., Alpagut B., (2008b). A new hominoid species from the middle Miocene site of Paşalar, Turkey, *Journal of Human Evolution* 54, p.455-479.

Tobien H., (1990), “Proboscidea: a preliminary note”, *Journal of Human Evolution* 19, 465-469.

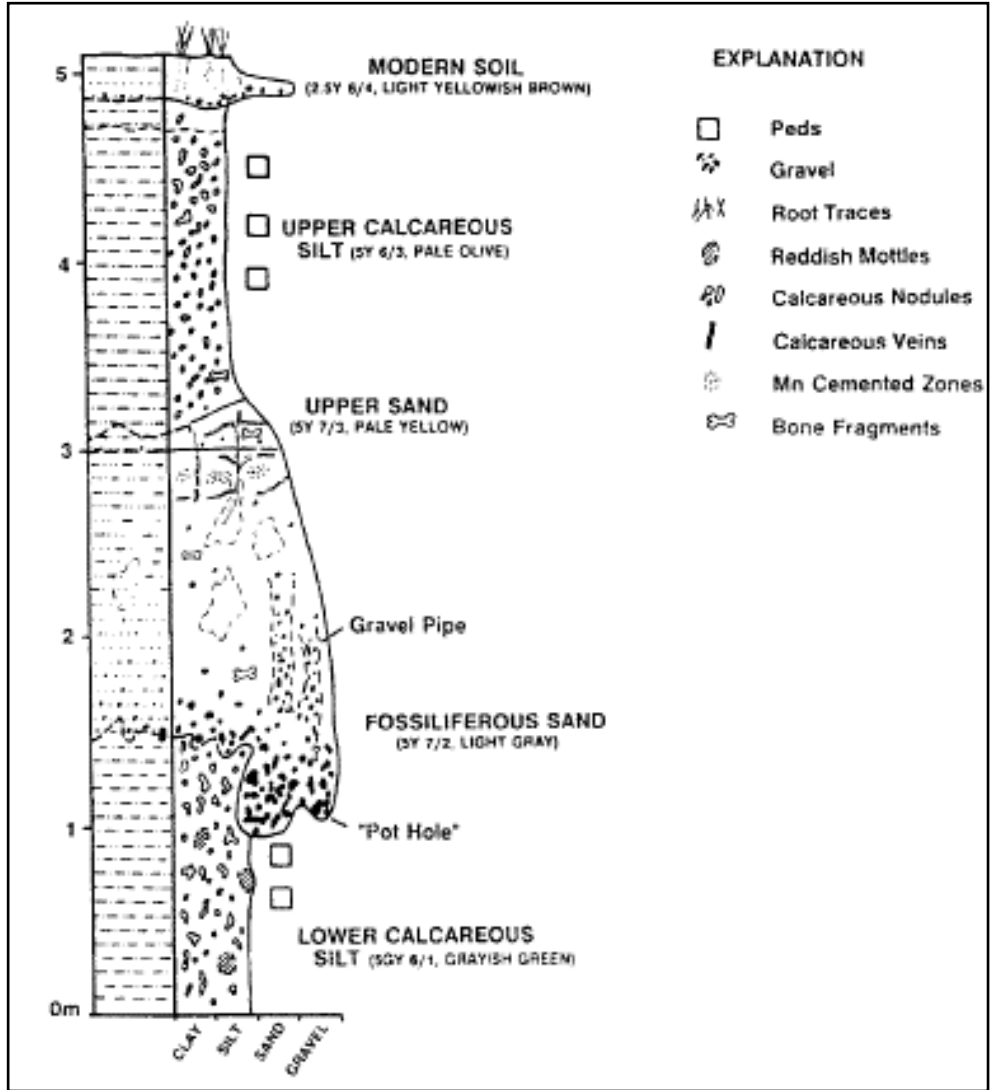
EKLER

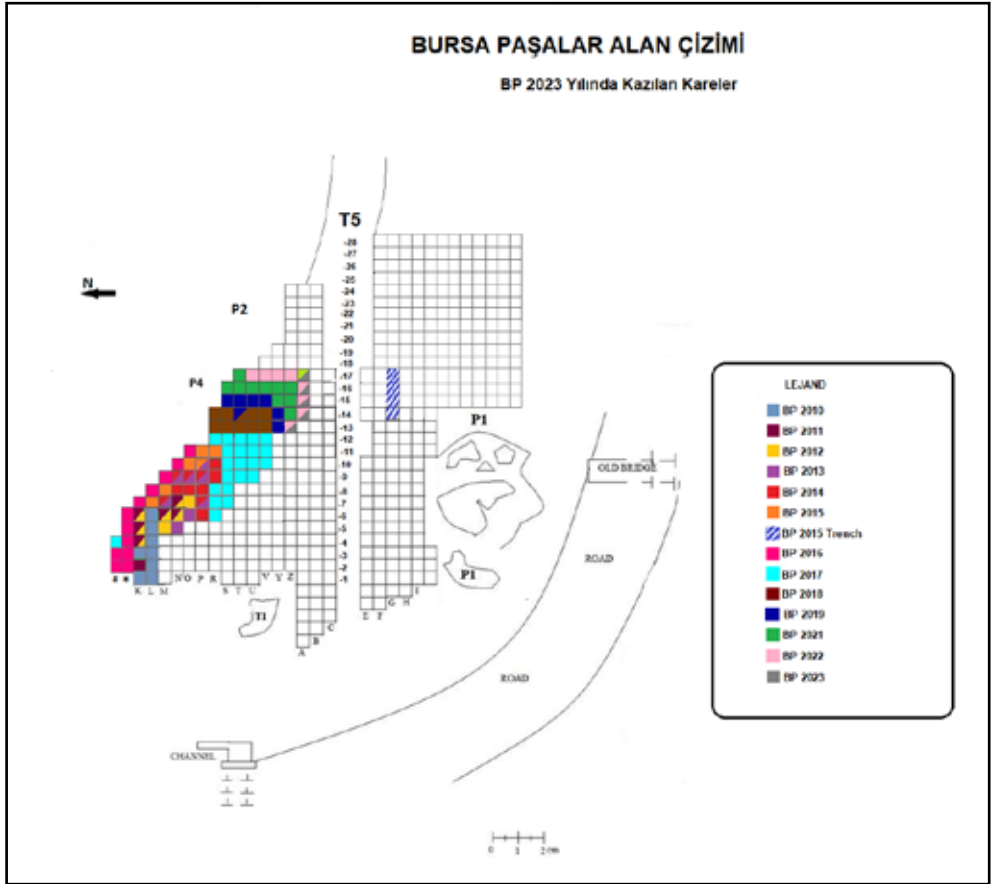
Harita 1: Paşalar Kazısı

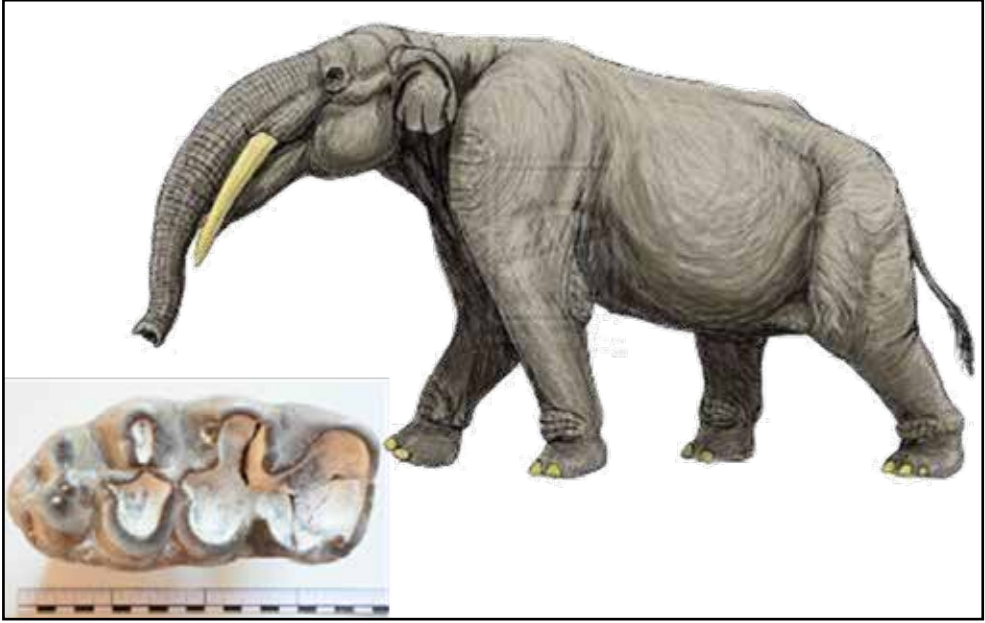
Resim 1: Paşalar Kazı Evi Yerleşkesi

Resim 2: Paşalar Stratigrafisi

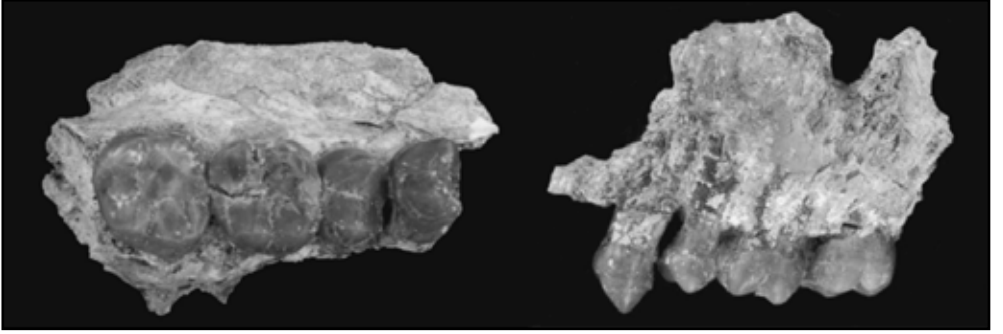
Şekil 1: Paşalar 2023 Kazı Sezonu Kazılan Kareler

Resim 3: Paşalar Fili (*Gomphotherium pasalarense*)

Resim 4: Griphopithecus alpani G432 maksilla parçası

Resim 5: Kenyapithecus kizili, L1620 sol taraf oklusal yüzeyi, sağ lateral yüzey

Resim 6: Alan Ot Temizliği

Resim 7: Karelaj Çalışmaları

Resim 8: Günlük Alan Çekimlerinden Bir Örnek

Resim 9: Yıkama-Eleme-Ayıklama Çalışmaları

Resim 10. Alan İn-situ Fotoğrafından Bir Örnek

Resim 11. Fossil İç Çekimlerden Bir Örnek

Resim 12. Laboratuvar Çalışmaları

İSSOS- EPIPHANEIA (HATAY-ERZİN) 2023 YILI KAZI VE ARAŞTIRMALARI

Banu ÖZDİLEK*

H. Onur TIBİKOĞLU

M. Naif SÖNMEZ

Ayşe ERSOY

İssos- Epiphaneia antik kenti, günümüzde Hatay'ın Erzin ilçesine bağlı Gözeneler mevkiinde, tarihsel olarak Ovalık /*Pedias* Kilikya bölgesinde bulunmaktadır (Çizim: 1). Epiphaneia, Kalkolitik Çağ'dan itibaren geniş bir ovanın kuzey ucunda iskân edilmiştir.

İssos-Epiphaneia kenti, su kemerleri (*aqueductus*) (Çizim: 5- Resim: 6), anıtsal çeşmesi (*nymphaion*), Roma tiyatrosu, sportif yarış alanı (*stadion*), meclis binası (*bouleuterion*), konser salonu (*odeon*) (Çizim: 4), sütun revaklı galerisi (*porticus / stoa*) (Çizim: 7), hamamı (*thermae*), tapınağı (*templum*) (Çizim: 2), tahıl deposu (*granarium*), ve kilisesi (*basilica*) (Çizim: 3) ile Hatay'da, Klasik Dönem yerleşimleri arasında, arkeolojik kalıntılarıyla, en iyi korunmuş, ören yeridir.

İssos Ovası'nın Anadolu ile Suriye-Mezopotamya arasında hem kara hem de deniz ulaşımında uygun bir geçiş olanağı sağlaması coğrafyanın bu kesiminde Prehistorik dönemlerden itibaren (Yükmen Edens 2019, s. 297-320; Yükmen Edens 2020, s. 297-310) yoğun iskân faaliyetlerinin yaşanmasına; tarım, denizcilik ve ticaret etkinliklerinin sürdürülmesine olanak sağlamıştır (Lehmann vd., 2006, s. 79-88). Antik kentin hinterlandı çok geniştir. Günümüzde İssos- Epiphaneia kent merkezine yaklaşık 9 km uzaklıkta yer alan deniz kıyısında, büyük olasılıkla Epiphaneia'ya bağlı bir liman yerleşimi bulunur (Tobin 1995, s. 151; Tobin 1999, s. 221; Tobin 2004, s. 92; Lehmann et al. 2006, s. 83; Tülek 2012, s. 177- 180). Modern ismi Burnaz olan bu kıyı yapılaşmasına ait tespit edilebilen pek çok mimari kalıntı yanı sıra daha önceki araştırmalarda tespit edilen bir yazıt, kentteki diğer kamu yapıları gibi yerel baniler tarafından yapılan bir *granariumun* (tahıl deposu) varlığından söz eder. Liman yerleşiminde, aynı zamanda bir *mansio* olduğu bildirilmiştir (Tobin 1995, 151; Tobin 1999, 221; Tobin 2004, 92; Lehmann et al. 2006, s. 83).

* Doç. Dr. Banu ÖZDİLEK; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji ABD, Antakya-Hatay/TÜRKİYE, E-Posta: ozdilek.banu@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5803-5386>.

Dr. H. Onur TIBİKOĞLU (Arkeoloji); Bağımsız Araştırmacı, Antakya-Hatay/TÜRKİYE, E-Posta: tibikoglu@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7046-0094>.

M. Naif SÖNMEZ; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji YL, Antakya-Hatay/TÜRKİYE, E-Posta: sonmeznaif@gmail.com; ORCID: 0009-0002-1395-5212.

Ayşe ERSOY; Hatay Arkeoloji Müzesi Müdürü, Antakya-Hatay/TÜRKİYE, E-Posta: ayse.ersoy@ktb.gov.tr; ORCID: 0009-0004-2269-7715.

KENT YAPILARI: Düzlük bir alana kurulan yerleşimin (Heberdey ve Wilhelm 1896, s. 17) izlenebilen yapı stoku Roma Dönemi ve sonrasına tarihlenir ve kent planlaması ana hatları itibariyle bu dönemlerin şehircilik (Çizim 1a: Vaziyet Planı 2022 Kazısı) anlayışına uygun bir düzen gösterir. Yerleşimdeki araştırmalar genellikle *sacral* ve *profan* yapıları bel-gelemiş olmakla birlikte, bazı *sepulkral* yapılara ilişkin izler de bulunmaktadır (Özdilek vd., 2023, s. 197-222). Doğu-batı ve kuzey-güney yönünde uzanan geniş ana caddelerin kamu merkezinde kesişmesiyle oluşan kavşak çevresinde yer alan düzenli parseller, merkezi kamu yapılarına ayrılmıştır. Roma caddesi *Decumanus-maximus* ve *cardo* (Sezgin Çelik 2015, s. 248; Pamir ve Yastı 2020, s. 373; Pamir vd. 2023, s. 157) olarak tasarlanmıştır.

Hamam'dan doğu-batı yönüne *Baise*/Payas yerleşimine uzanan Roma *decumanus maxi-mus*, kentin kuzey-güney caddesi de *cardo maximus* olarak adlandırılmaktadır. Caddenin çevresinde tiyatro (Sezgin- Çelik 2015, s. 245), *bouleuterion-odeon* (Çelik 2018, s. 97), *port-icus* / *stoa*, tapınak-bazilika (Pamir ve Yastı 2020, s. 381, Pamir vd., 2023, s. 159, Erdoğan ve Pamir, 2023, 233- 255), *prytaneion* yer alır.

Batı Hamam ve Artemis Hamamı (Çelik 2018, s. 95-96, Tıbbıkoğlu ve Özdilek 2024 baskıda) ise kamu merkezine uzanan caddeler üzerinde, doğuda ve batıda yer alır. Ara yollar-la bölünmüş çevre alanlarda da konutların yer alması beklenmekte, yüzey gözlemlerimizden ve yerli halkla sürdürdüğümüz sözlü tarih çalışmalarından elde edilen veriler bu öngörüyü güçlendirmektedir.

Amanos dağlarından kente su taşıyan sistemin bir parçası olan *aqueductus* kent merkezi-nin hemen kuzey yönünde doğu-batı yönünde uzanır. Ele geçen bazı yazıtlara göre özellikle kamu yapılarının yerel banilerin bağışlarıyla inşa edildiği anlaşılmıştır (Sayar 2012, s. 465).

Bugün izlenen mimari doku Anadolu'da Helenistik Dönem'de başlayan ve sonrasında Romalıların ve ardından Bizans ve İslami dönemlerin hâkim olduğu, tarihsel süreç içerisinde oluşmuş kentin görüntüsüdür.

1. GÜNEY STOA-PORTICUS/PLANKARE F 9/2 (2 NO.LU ALAN)

Roma Stoa-*Porticus*un doğu kesimindeki Orta Çağ mekânının arka güney duvarı açma sınırı olarak belirlenmiştir. Roma Stoası'nın güney sınırını belirlemek, stoanın zeminindeki kırsal takvim mozağının panellerini ortaya çıkarmak amaçlı kazılar sürdürülmüştür. Roma Caddesi'nin güney – batı aksında yer alan Güney Stoa-*Porticus* açmasında batı yönünde 2,15 metre ilerlenerek -1,86 metre seviyesine kadar inilmiştir. Stoa- *Porticus*'un mimari öğeleri-nin çoğunluğu *in-situ* olarak korunmuştur (Çizim 1b: Stoa Planı ve Kazı Alanı). *Stoa-por-ticus* sütunlu cadde ile birlikte tasarlanmıştır. Kıрма çatı ile örtülü stoanın taşıyıcı *yapısını*, caddenin *Korinth* sütun başlıkları (kireç taşı, yekpare veya birkaç bloktan oluşur), kireç taşı düz sütunları, kireçtaşı *Attik-İon* kaideleri ve kireçtaşı *postament* bloklarıdır. Sütunlu cadde-nin iki tarafında *tretuar*-kaldırım bulunur (Pamir vd. 2022, 412). Caddede yağmur sularının birikmemesi adına, caddenin ortasının yüksek, yanlara doğru eğimli; *curvatura* uygulandığı

görülmektedir. *Stylobat* üzerine, mermerden *Attik-Ion* tipi *torus*, *trochilus-torus* profilinden oluşan kaideler, 1 m.x 1m ölçülerinde kireçtaşı *plinthos* üzerine oturmaktadır. Sütun başlıkları *Korinth* tarzda olup üç farklı tipte ve farklı tarihlere aittir. Sütun başlıklarında Erken ve Orta Severuslar Dönemi M.S. 193-235 ile Bizans Dönemi M.S. 5. – 6. yüzyıla tarihlenirler.

Güney *Stoa-porticus* zemininden 7 mozaik panel ortaya çıkarılmıştı (Çelik 2018, s. 98; Sezgin ve Yastı 2015, 247, 248; Pamir ve Yastı 2020, s. 377; Pamir vd. 2023, s. 157). Bu panellerden iki tanesinde geometrik desenler içerisinde ithaf yazıtı bulunmaktadır (Pamir ve Yastı 2020, s. 378, Pamir vd. 2022, s. 414; Pamir vd. 2023, s. 157). Diğer 5 panoda ise her aya karşılık gelen tarımsal faaliyetlerin bir kişileştirme ile tasvir edildiği takvim mozaïği bulunmaktadır. Kasım, Aralık, Ocak, Şubat ve Mart ayları takvim sisteminde Hellen ve Latince ay isimleri ile tasvir edilmiştir (Çelik 2018, s. 98; Pamir ve Kara 2019, s. 327). Ayrıca aylar, Roma astrolojisine karşılık gelen burçlarla ilişkilendirilmiştir (Çizim 7: *Stoa* ve Takvim Mozaiklerinin Hipotetik Canlandırması). 2022 ve 2023 yılında Takvim Mozaïği'nin Haziran ayına denk gelen bordürü ortaya çıkarılmıştır. Orta Çağ ait mekânların- atölyelerin, mozaik döşeme zarar verdiği görülmüştür (Özdilek vd., 2023, s. 204).

1. 1. MİMARİ

Güney *Stoa- Porticus*'da bulunan takvim mozaïğinin üzerine denk gelen beyaz sıvalı mekânın duvarının küçük bir kısmı ortaya çıkarılmıştır (Resim: 1). Bu mekânın görülen ölçüleri 3,27 x 1,30 metredir. Takvim mozaïğinin, Haziran-Temmuz ayının bordürü 2022 yılında ortaya çıkarılmıştı. Bu sene de yer yer tahrip edilmiş mozaïğe ait *teserralar*ın toprak ile birlikte ele geçtiği gözlemlenmiştir. Ortaya çıkarılan duvarın harcı içerisinde mozaik parçalarına rastlanmıştır (Resim: 5). Duvar sıvası 4,5 santimetre kalınlıktadır. Mekân düzenlemesinde iki adet bazalt tambur devşirme olarak ele geçmiştir. Bu tamburlar arasında 60 santimetrelik kot farkı bulunmaktadır. Mekânın içindeki 2023/1, 2023/2 ve 2023/3 numaralı sütun tamburları açmanın 10 metre doğusundaki taş bahçesine taşınmıştır.

1. 2. SERAMİKLER

Kazılarda sofa kapları ve depolama kapları (Resim:4) bulunmuştur. Protohistorik Dönemlere ait seramikler, Helenistik Döneme ait siyah astarlı tabak parçası, Roma Dönemi'ne ait çok sayıda DSA grubu (Özdilek 2017; s. 337-395) *sigillatları* ele geçmiştir. Açmada yoğun olarak ele geçen seramik grubu, sırlı seramiklerdir. Bizans Dönemi *sgraffito*-kazıma bezeme, sır akıtma tekniği, *monokrom*, *polykrom* (Resim: 2), derin oyma, sır altı boyama tekniği, *Simeon* üretimi seramikler, Frank Dönemi sırlı seramikleri, Abassi seramikler, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi'ne ait seramikler ele geçmiştir. Bir adet sırsız (Çizim: 6a) ve bir adet sırlı (Çizim: 6b) İslami Döneme ait kandiller ele geçmiştir.

1. 3. TAŞ ESERLER

Kazıda mermer kaplama levhaları, mermer *opus sectile*, mozaik parçaları (döşeme), bileme taşı ve ağırşak ele geçmiştir.

1. 4. METAL ESERLER

Kazı alanı içerisinde az sayıda çivi ele geçmiştir. 2 adet küçük boyutlu bıçak bulunmuştur.

1. 5. SİKKELER

Bu alandan 2 adet M.S. 12. Yüzyıl, Ermeni Krallığına ait sikke ele geçmiştir.

SONUÇ

Güney *Stoa Porticus* kazısından çok sayıda Orta Çağa ait sırlı seramik, fırın pişirme çubuğu ve biçimli-biçimsiz seramik örneklerinin de ele geçmesi, İssos-Epiphaneia'daki seramik üretimine işaret etmektedir. İthal seramikler deniz yolu ile, Burnaz'daki Epiphaneia'nın antik limanı aracılığıyla kente ulaşmıştır. *Simeon* seramiklerinin varlığı *Al-Mina* limanı (Samandağ) ile Burnaz sahili limanı (Erzin) arasında bir ticaret ağının olması muhtemeldir. Yine buluntular arasındaki, DSA *terra sigillata* üretim yeri olan *Antiokheia-Alexandratta* ile eskiye dayalı deniz ve kara ticareti ağının olduğunu gösterir niteliktedir.

2022 sezonunda yoğun *teserra* ve mozaik parçalarına ulaşılmıştır. Bu sene Takvim mozaığının Haziran ve Temmuz panellerinin birleştiği bölümünün görülebildiği kesiminde 2,15 metre batıya ilerlenmiştir. Kırsal aktivite mozaığının üzerine yerleştirilmiş beyaz sıvalı bir mekân duvarı bulunmuştur. Bu mekânın iç düzenlemesi sonucu mozaığın tahrip edildiği görülmüştür. Duvar sıvası 4,5 santimetre kalın olmakla beraber, sıvanın su yalıtımıyla olan bağlantısı ve mekânın işlik/atölye olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Kazılan mekânın Orta Çağa ait son evresinde Roma sütunlu caddesine ait mimari parçaların *spoila* (devşirme) olarak kullanıldığı görülmüştür. Açmanın kazısında *stoanın* çatısına ait yoğun miktarda çatı kiremidi ve moloz taşlar ele geçmiştir. Olasılıkla deprem sonucunda mekânın duvarlarının stoanın içerisine yıkıldığı ön görülmektedir.

2. İSSOS- EPİPHANEİA SU YOLLARI VE LİMAN ARAŞTIRMALARI

2. 1. SU YOLLARI ARAŞTIRMALARI (İSSOS SU KEMERLERİ-AQUEDUCTUS)

İssos-Epiphaneia antik kentinin bulunduğu mevki su kemerlerinin açıklıkları nedeniyle halk arasında Gözeneler olarak adlandırılmıştır. İssos Ovası'nın, eski çağlardan bugüne kadar su kaynakları bakımından zengin olması, tarım ve hayvancılık açısından gelişip zenginleşmesine, yerleşimin doğu-batı arasındaki ticaret rotasının önemli bir uğrak noktası olmasını sağlamıştır. İssos Ovası'ndaki prehistorik- protohistorik iskanlardan bazıları; Muttalip Höyük, Kara Höyük, Kinet Höyük ve İssos-Epiphaneia Kenti'ndeki höyüktür, ayrıca bölgede yapılmakta

olan araştırmalarla bu sayının artacağı öngörülmektedir. İssos'un simgesi olan su kemerleri, Roma İmparatorluğu'nun en önemli buluşu; *agera/ pavementum*'la birlikte, tonoz ve kemer yapımını icat eden Roma'nın malzeme ve teknikte yakaladığı başarı sonucunda ortaya çıkmıştır. Çok uzak noktalardan suyu taşımak önemli bir jeodezi ve inşaat mühendisliği bilgisi gerektirmektedir. İssos *aqueductus*'unun yapım tekniği, bölgenin doğal taşı siyah bazalt ve yoğun *agera*'nın birleştirilmesiyle oluşan *opus caementicium*'dur. Su kemerlerinin dikdörtgenler prizması şeklindeki ayaklarından kemer bileziğine kadar isodomik örgü kullanılmıştır. Su kemerinin çalışma prensibi, kaynaktan çıkan suyu, depo, kuyu ve sarnıçta biriktirerek, eğimin az olduğu kesimlerde, *castellum*'la basınçlı bir kuleden ana dağıtım sistemi *dividiculum*-makeme yönlendirerek, suyu kemerlerle çok uzak noktalardan taşıyıp, kente ulaştırmaktır. Epiphaneia'daki hamamlar ve çeşme su kemerlerinin taşıdığı su ile çalışmaktadır.

Günümüzde Amanos Dağlarında tespit edilebilen, 6 noktada (Taşoluk ve Deve Çukuru mevkilerde) su gözü bulunmaktadır. Karıncalı Yaylası girişinde bulunan Karadallık Mevkii'nde tuğla duvarlı bir su yolu tespit edilmiş olup, tuğla su yolu yol çalışmaları sırasında tahrip edilmiştir. Karadallık Mevkii'nin altında, Taşpınar'da su kaynağı bulunur. Zorkun Yaylası, Zorkun Gediği Mevkii'nde toprak alınarak tahrip edilmiş, su toplama alanı bulunmuştur. Zorkun yolu kenarında bulunan tuğla su kanalları kısmen izlenmekte olup, su hattının büyük bir kısmı yol çalışmaları esnasında diğer bölgelerde de gördüğümüz gibi tahrip edilmiştir.

Amanos Dağlarını aşan su yolları, Lülük ve Yoncadüzü'nü geçerek, iki ayrı hat halinde Osmaniye ve Erzin'e ulaşır. Erzin içinden batıya yönelen hat İsalı Çayını geçerek İsalı Mahallesi'ne, Erzin Ortaokulu güzergahını takip ederek İssos-Epiphaneia'ya ulaşır (Resim: 6). Amanoslardan inen diğer hat ise Osmaniye sınırları içinden güneybatıya yönelen Deli Halil yakınından geçer ve volkanik araziye kat ederek Turunçlu Köyü'nün batısına kadar takip edilir. Bu hattın daha batıda Burnaz liman kalıntıları içerisinde (Resim: 7a) ve Karanlık Kapı (Tobin 2004; s. 16-19) civarında tespit edilmiş olan antik su yollarıyla ilişkili olması beklenir.

Turunçlu Köyü içerisinde yer yer takip edilebilen su sistemi kalıntıları köyün güneyinde Osmanlı Dönemi'nden itibaren kullanıldığı belirtilen bir çeşme ve açık hava çamaşırhanesi olarak düzenlenmiştir. Köyün içinde Helenistik bir kule ve yakınında zeytinyağı ezme tekneleri ile kuzeybatıdaki yabancı zeytinlik ile kaplı alanda Bizans Dönemi'ne ait şapel, kilise, çiftlik evleri, sarnıçların (yağ kuyuları) bulunduğu kırsal bir yerleşim yer alır.

İssos *aqueductus*'undan, Cicero'nun anlatımlarından yola çıkarak antik yazar Plinius bahseder. 1800'lü yıllardan itibaren bazı gezginlerin (Ainsworth 1838) notlarında ve İngiliz Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun gözlem raporlarında anılmaktadır. İssos-Epiphaneia kenti boyunca doğu-batı doğrultusunda, devam eden *aqueductus* günümüz otoyoluyla kesintiye uğrar. Su kemerleri, hava fotoğrafları ve yüzey araştırmalarından elde edinilen bilgiye göre, E-5 karayolunun batı sınırından antik kent çevresine kadar izlenebilir kesimi 632 metredir. Su kemerleri bölgedeki tarım faaliyetlerinin yoğunluğu nedeniyle tahrip olmuştur. Su kemerlerine ait bloklar, 1940-1950'li yıllarda, ilçede yapılan taş evlerde kullanılmıştır.

6 Şubat depremi sonrasında Hatay-Erzin'in, yer altı ve yer üstü su kaynaklarında değişiklikler meydana gelmiştir. 2023 yazında Hatay Erzin'de deprem sonrası su rezervleri, kaynaklarında çok büyük su problemleri yaşanmıştır. Doğal kaynaklar, kuyular ve tüneller depremden sonra çökmüştür. Küresel ısınma, iklim değişiklikleri kuraklığa neden olmuştur. Hatay Bölgesi'nde yaşanan büyük depremlerle jeomorfolojik yapı değişiklik göstermiştir.

2. 2. LİMAN ARAŞTIRMALARI (BURNAZ SAHİLİ)

Liman araştırmaları ilk kez Tobin ve ekibi tarafından yapılmıştır (Tobin 2004, 1-102; Tobin 1995, 151; Tobin 1999, 221; Lehmann et al. 2006, 83; Tülek 2012, 177-180). 2023 sezonunda İssos Epiphaneia kentinin Burnaz sahili ile bağlantısının ortaya çıkarılması adına araştırmalar yürütülmüştür. Antik kentin hinterlandı oldukça geniştir. Burnaz limanı, Epiphaneia kent merkezine kuş uçuşu yaklaşık 9 kilometre uzaklıktadır. Muhtemelen Burnaz limanı, Epiphaneia'nın yanı sıra çevredeki diğer yerleşimler ve höyüklerle de bağlantılıdır. Limanın, kentle bağlantısını gösteren en önemli veri Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir *granarium* 'un varlığıdır (Dragon ve Feissel 1987, s. 209-210; Sayar 2020b, 76-79). Sayar tarafından "İssos Körfezi'nin kuzey kıyısı yakınında bulunduğu belirtilen Hellence yazıtta, *Alexandros*'un oğlu *Dionysios*'un, memleketi Epiphaneia için bir tahıl ambarı (*granarium*) inşa ettirdiği yazmaktadır. *Dionysios* bu yapıyı, babası *Aleksandros*'un hayatta olduğu ve ikinci kez "*demiourgos*" olarak görev yaptığı sırada (bu yapıyı inşa etme) verdiği söz üzerine inşa etmiştir". *Dionysios* ve babası *Aleksandros*, vatandaşı oldukları Epiphaneia kentinin sosyal sınıfı olan *honorationes*'e mensuptu ve yapı muhtemelen M.S. birinci yüzyılın sonlarında ya da ikinci yüzyılın başlarında inşa edilmişti (Resim: 7c) (Sayar 2020b, 76-79).

Liman araştırmalarında yazıtlarda bahsedilen ve Roma tahıl koridoru ve gıda tedarik politikaları için önemli veriler sağlayacak olan *granarium* 'un bulunması için araştırmalar yürütülmüştür (Sayar 2012, s.465). *Granarium* 'lar Roma İmparatorluk sisteminin Akdeniz'de kurduğu tedarik ve depolama noktalarından birini oluşturmaktadır (Foxhall ve Forbes 1982, 41-90). Liman yerleşimi içerisinde bir *mansio* bulunduğundan bahsedilmektedir. *Mansio* statüsündeki yapının tespiti için limandaki ve Epiphaneia'nın çevresindeki kırsal yerleşimler araştırılmıştır. Burnaz limanında Roma Hamamları (Resim: 7b) (Küçük-Büyük Hamam), Tapınak (Tobin 2004, 45), *Aqueductus* ve Bizans kiliseleri bulunmaktadır. Limanın yaklaşık 3 kilometre kuzeyinde Turunçlu Köyü'nde Helenistik Kule ve kırsal yerleşimler bulunur. Liman araştırmalarında kıyı şeridi, mendirek, liman tesisleri gibi yapıları karada ve su altında inceleyerek liman yerleşim dokusunu ortaya çıkarmayı hedefliyoruz. 2024 yılı kazı ve araştırma planlarında liman yerleşiminde çalışmalar devam edecektir. Liman araştırmalarıyla, İssos Körfezi'ndeki Epiphaneia kenti ve çevresindeki kırsal yerleşimler ve höyüklerin çağlar boyunca ticari, askeri ve siyasi ilişkilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

3. VERİ DEPOLAMA, BELGELEME VE DİJİTAL ORTAM

M. Naif SÖNMEZ

3. 1. VERİ DEPOLAMA, BELGELEME

Çalışmalarımıza hem bu senenin buluntularını hem de geçen seneden devam eden veri depolama işlemlerine FileMaker veri tabanı üzerinden devam edildi. Eserlerin hepsi arşivimize depolandı. Eserlerin belgeleme ve fotoğraflama işlemleri yapıldı.

3. 2. DİJİTAL ORTAM

3. 2. 1. LİDAR TARAMA

Yeniliğe açık olan kazı ekibimiz, *Light Detection And Ranging* (LİDAR) lazer ışını kullanılarak 3B (Üç boyutlu) tarama görüntüsü elde etmiştir. Bu uygulama sayesinde kazıda açmanın en detaylı üst ve profil görüntüsü elde edilmiştir (Güngör 2022, s. 86). Üretilen aktif veri uzaktan algılama yöntemlerinden olup, hızlı ve net bilgi edinme amacı yanında kapsamlı veri toplama yeteneği sayesinde (Yılmaz ve Uysal, 2015, s. 17; Polat ve Uysal, 2016 s. 680) ekibimiz tarafınca kullanılması tercih edilmiştir. LİDAR tarama yöntemlerinden olan Yerel LİDAR Sistemleri (TLS) (Yakar vd. 2010, s. 336; Fidan ve Fidan 2021, s. 52) şu anlık kazı sahasında kullanılmakta (Resim: 4) ve bu çalışmaların geliştirilmesi açısından gerekli çalışmalarımız devam etmektedir. İlerleyen yıllarda daha perspektif ve dijital arkeolojiye faydası olacak yöntemler ile hem sahada hem de kültür miras varlıklarının veri dokümantasyonu konusunda çalışmaların yapılması hedeflerimiz arasındadır.

3. 2. 2. ILLUSTRATOR VE 3D MODELLEME (HİPOTETİK CANLANDIRMA)

Dijitalleşme yolunda, küçük buluntu, seramik ve mimari öge vb. eserlerin 2D (Üç boyutlu) çizimi için *Adobe Illustrator* ve *Photoshop* kullanımı (Resim: 3) teknik çizim; veri işleme ve depolama anlamında zamandan tasarruf ettirmiştir. Amaç dijital ortamı kullanarak arkeolojik veri toplama, veri analizi ve saklama yöntemi ile paylaşım süreçlerini geliştirmektir. Bu uygulamalar dışında ekibimizce 3-D (Üç boyutlu) yapılmıştır. *SketchUp* (2024), *Unreal Engine* (5.4.2) uygulamaları çizim ve modelleme için kullanılırken, *Lumion* (2024) modelleme ve render amacıyla kullanılmaktadır. Tapınak (Çizim: 2) /*bazilika* (Çizim: 3), *bouleuterion-odeon* (Çizim: 4), su kemerleri-*aqueductus* (Çizim: 5), *stoa-porticus* ve sütunlu cadde hipotetik olarak ayağa kaldırılmıştır. Bu yöntemler, tarihi araştırma ve yorumlamayı kolaylaştırmak gibi yaklaşımlar sunmaktadır (Morgan 2022, s. 215).

TEŞEKKÜRLER:

6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli meydana gelen deprem, Antakya, Hatay merkez ve diğer ilçeler de dahil olmak üzere 11 ilde geniş çaplı yıkıma neden oldu. Bu, ülkemiz için büyük bir felaketti. Deprem sonrası Hatay Erzin'deki kazılarımıza destek olan T.C. Kültür ve

Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Hatay Arkeoloji Müzesi ve Osmaniye Müze Uzmanı Oğuz Gezgin’e destek ve katkılarından dolayı teşekkür ederiz. Koç Üniversitesi ANAMED, Koç Üniversitesi AKMED, Münih Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ankara İngiliz Araştırma Enstitüsü ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Mirası ve Müzeler Dairesi Başkanlığı’na, Issos Epiphaneia kentindeki arkeolojik deprem projelerine verdikleri destek için teşekkür etmek istiyoruz. 2023 sezonunda bilim ekibi arkeologlarımız; Dr. H. Onur Tıbıkoğlu, Oğuz Gezgin (Osmaniye Arkeoloji Müzesi), YL öğrencilerimiz M. Naif Sönmez, Nazmi Kapbaş; Habibe Uslu, öğrencimiz İdil İlhan (HMKÜ Arkeoloji öğrencisi) kazılarımızda yer alarak saha çalışmalarına bizzat katıldılar, katkılarından dolayı kendilerine teşekkür ediyoruz.

KAYNAKÇA

Çelik, Ö. (2018). *Roma İmparatorluk Dönemi Kilikya ve Seleukeia Parthian Coğrafyasındaki Mezar Tipleri*. İstanbul: Ege Yayınları.

Dagron, G., & Marcillet-jaubert, J. (1978). Inscriptions de Cilicie et d’Isaurie. *Belleten*, 42(167), 373-420.

Erdoğan, O., & Pamir, H. (2023). The Temple Church at Epiphaneia in Cilicia Pedias and its Terracotta Frieze. *Adalya*, (26), 233-255.

Fidan, D., & Fidan, Ş. (2021). Yersel Lazer Tarama Teknolojileriyle Oluşturulan 3B Modellerin Akıllı Kent Uygulamalarında Kullanımı: Mersin Süslü Çeşme Örneği. *Türkiye Lidar Dergisi*, 3(2), 48-57.

Güngör, M. (2022). Yersel Lazer Tarayıcıların Arkeolojik Alanlardaki Kullanımının İncelenmesi. *Türkiye Lidar Dergisi*, 4(2), 85-90.

Heberdey, R., & Wilhelm, A. (1896). *Reisen in Kilikien. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse*, 44.

Köroğlu, G. (2012). *Kızkalesi Kazılarında Ele Geçen 12.–15. Yüzyıl Arasına Tarihlenen Orta Çağ Seramikleri*. Seleucia, Olba Yayınları (2), 1-32.

Lehmann, C., Killebrew, A. E., Gates, M. H., & Halpern, B. (2006). *Hellenistic, Roman, and Byzantine Settlement Patterns in the Amuq Valley*. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 343, 79-88.

Morgan, C. (2022). *Current Digital Archaeology. Annual Review Of Anthropology*, 51(1), 213-231. <https://doi.org/10.1146/Annurev-Anthro-041320-114101>.

Özdilek, B. (2017). Andriake Sinagogu’ndan Ele Geçen DSA Grubu Seramikler. *Cedrus*, 5, 338-395.

Özdilek B., Ersoy A., Tıbıkoğlu H. O. (2023). İssos Epiphaneia (Erzin) 2022 Yeni Dönem Kazıları. 43. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 43. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 1 Sayfa 197-222, 16-20 Ekim 2023. Ankara

Özgüner, H. (2021). *Kültürel Mirasın Korunmasında Yeni Teknolojiler ve LIDAR Sistemleri*. İstanbul: Ege Yayınları.

Pamir H. ve Kara, D. (2019). Epiphaneia (Erzin) 2017 Kazısı, 40. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s. 317-388.

Pamir, H. ve Yastı, N. (2020). Epiphaneia (Erzin) 2018 İlk Sonuçları. 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (pp. 371-393).

Pamir, H., Yastı, N., Ersoy, A., Özdzibay, A., Bağlıbel, S., Öncü, K., ve Kayaş, P. (2022). Issos-Epiphaneia 2019-2020 Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2019-2020 Kazı Çalışmaları*, Cilt 2 (pp. 409-428).

Pamir, H., Ersoy, A., Erdoğan, O. ve Kayaş, P., (2022). Epiphaneia 2021 Yılı Çalışmaları, 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, 2023, s. 155-168.

Polat, H., & Uysal, M. (2016). Hava lazer tarama sistemi, uygulama alanları ve kullanılan yazılımlara genel bir bakış. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 16(3), 679-692.

Sayar, M. H. (2012). Kilikya Eskiçağ Tarihi-Coğrafyası ve Yerleşim Arkeolojisi Araştırmaları 2010. 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1 (pp. 461-465).

Sayar, M. H. (2020) Local Donors and Euergetism in the Cities of Cilicia Pedias between the First Century BC and Second Century AD 73-82. (Ed. O. Tekin, C. H. Roosevelt, E. Ak-yürek). *Philanthropy in Anatolia Through the Ages, The First International Suna&İnan Kırac Symposium on Mediterranean Civilizations*, March 26-29 2019 Antalya, Koç Üniversitesi.

Schulz, R. (2011) Freunde der Römer und Erste der Gemeinden. Die griechischen Eliten und ihre Kommunikation mit Rom in der Zeit der späten Republik 133-33 v. Chr. (Ed. By B. Dreyer and P. F. Mittag) *In Lokalen Eliten und hellenistische Könige. Zwischen Kooperation und Konfrontation* 253-80. Berlin: Antike.

Sezgin, N., & Çelik, Ö. (2015). Issos (Epiphaneia – Oiniandos) Kazısı. 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (pp. 243-257).

Tıbıkoğlu H. O., Özdilek B. (2024). Re-evaluation of the Mosaics of the Artemis Bath of Issos-Epiphaneia, *Conservation and Exhibition Project, Journal of Mosaic Research* , 17, Kasım (baskıda).

Tobin, J. (1995). The City in the Sand Dunes: A Survey of a Roman Port Facility in Cilicia. 13. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 151-164.

Tobin, J. (1999). Küçük Burnaz: A Late Roman Mansio in Smooth Cilicia. *OLBA*, II, 1, 221-226.

Tobin, J. (2004). *Black Cilicia: A Study of the Plain of Issus during the Roman and Late Roman Periods*. BAR International Series. Oxford.

Tülek, F. (2012). Burnaz, Doğu Akdeniz’de Antik Bir Liman. *Arkeoloji ve Sanat*, 140, 177-194.

Yakar, M., Yılmaz, H. M., & Mutluoğlu, Ö. (2010). Comparative evaluation of excavation volume by TLS and total topographic station based methods.

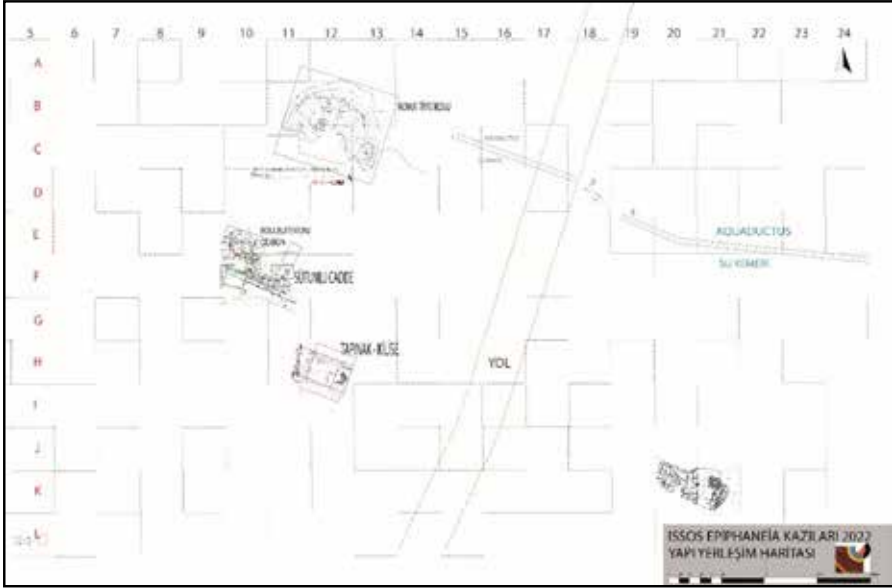
Yılmaz, M., & Uysal, M. (2015). Hava LiDAR Nokta Bulutunun Sayısal Yükseklik Modeli Doğruluğuna Etkisi. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 7(3), 15-20.

Yükmen Edens, B. (2019). Erken Prehistorya ve Kilikya Bazalt Alanları Projesi 2017 Yüzey Araştırmaları. *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1 (pp. 297-320).

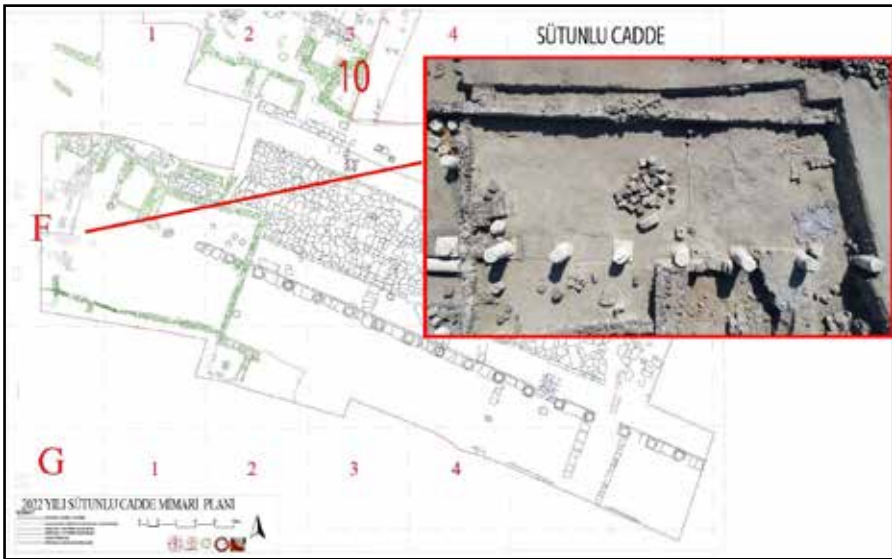
Yükmen Edens, B. (2020). Erken Prehistorya ve Kilikya Bazalt Alanları Projesi Aşama II: 2018 Yüzey Araştırmaları. *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1 (pp. 297-310).

EKLER

Levha 1

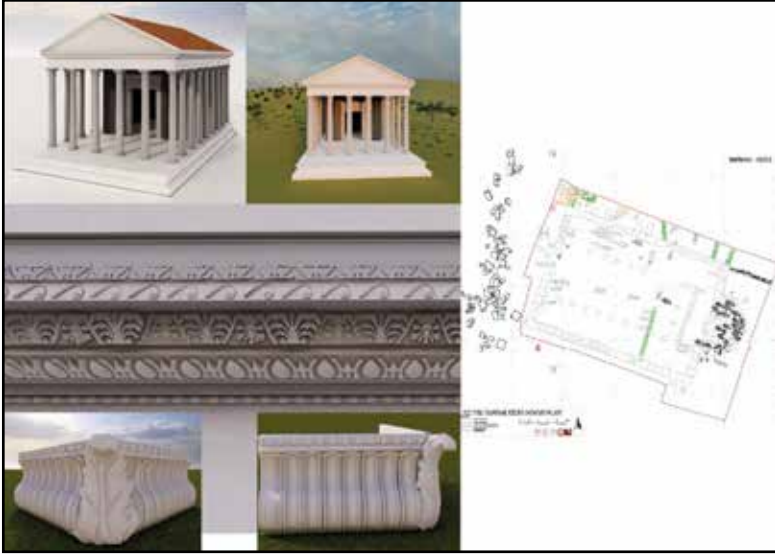

Çizim 1a: Vaziyet Planı 2022 Kazısı (S. Biçer, Epiphaneia- Kazı Arşivi 2022)

Çizim 1b: Stoa Planı ve Kazı Alanı (S. Biçer, Kazı Arşivi 2023)

Levha 2

Çizim 2: İssos- Epiphaneia Hipotetik Tapınak Çizimi ve Mimari Bezekler
(Çizim: M. Naif Sönmez; Kilise Plan: S. Biçer)

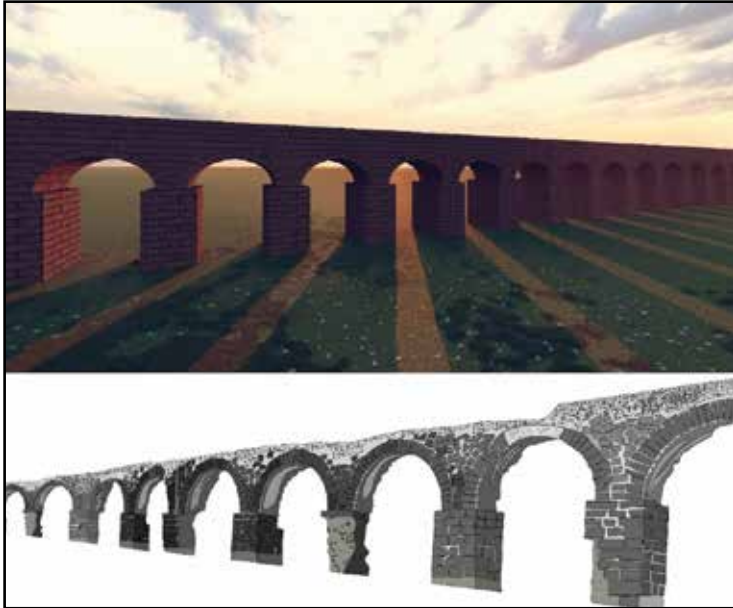

Çizim 3: İssos- Epiphaneia Hipotetik Bazilika Çizimi ve Mozaikleri (Çizim: M. Naif Sönmez)

Lehva 3

Çizim 4: İssos- Epiphaneia Hipotetik Bouleuterion- Odeon Çizimi (Çizim: M. Naif Sönmez)

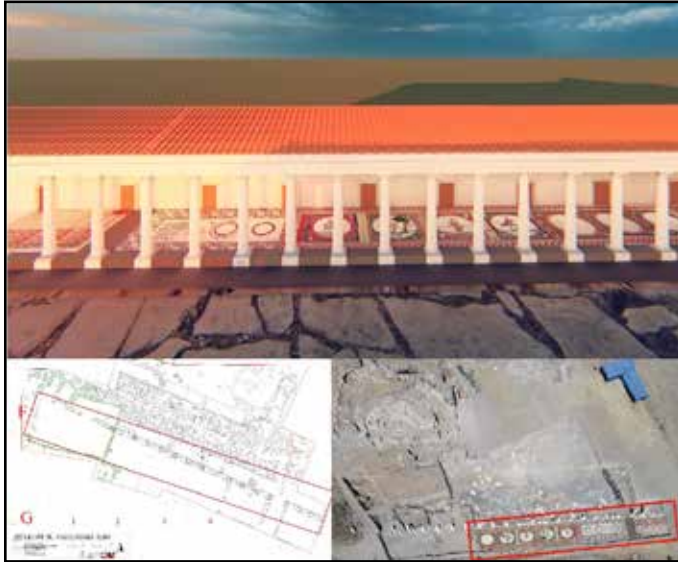

Çizim 5: İssos- Epiphaneia Hipotetik Aqueaduct Çizimi (Çizim: M. Naif Sönmez)

Levha 4

Çizim 6: Kandiller (Çizim: Banu ÖZDİLEK)

Çizim 7: Stoa ve Takvim Mozaiklerinin Hipotetik Canlandırması (İllüstrasyon: M. Naif Sönmez)

Lehva 5

Resim 1: Güney Stoa Porticos F9/2 Açması sıvalı duvar kalıntısı. (İssos- Epiphaneia Kazı Arşivi 2023)

Resim: 2 Orta Çağ Sırlı Tabak- Dijital Tamamlaması (M. Naif SÖNMEZ)

Lehva 6

Resim 3: Güney Stoa Porticos F9/2 Açması (LİDAR Tarama: M. Naif SÖNMEZ) (İssos- Epiphaneia Kazı Arşivi 2023)

Resim 4: Tek Kulplu Testi. (İssos- Epiphaneia Kazı Arşivi 2023)

Levha 7

Resim 5: Güney Portic Alan Mozaikleri. (İssos- Epiphaneia Kazı Arşivi 2023)

Resim 6: İssos- Epiphaneia Su Kemerleri. (İssos- Epiphaneia Kazı Arşivi 2023)

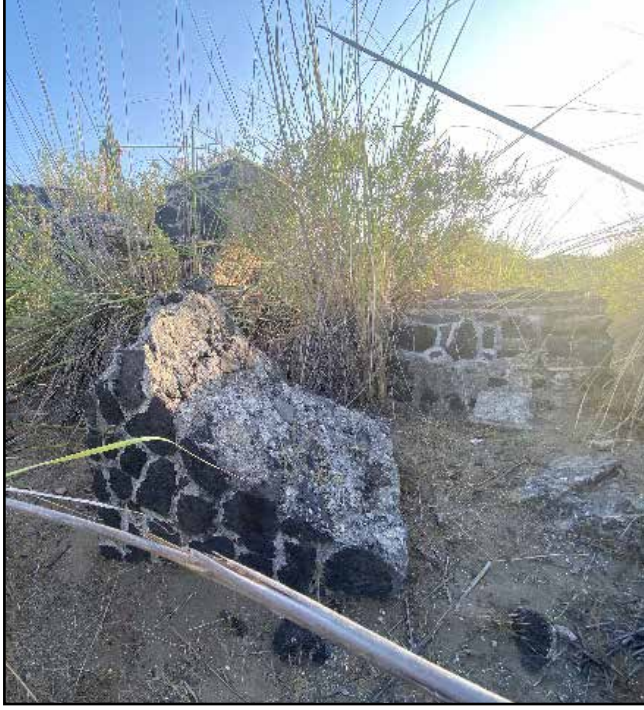
Lehva 8

Resim 7a: Delikli Su Sistemi Blokları. (İssos- Epiphaneia Kazı Arşivi 2023)

Resim 7b: Liman Büyük Hamam Rezervuarı. (İssos- Epiphaneia Kazı Arşivi 2023)

Resim 7c: Burnaz Limanı Su Kemerleri. (İssos- Epiphaneia Kazı Arşivi 2023)

STRATONIKEIA VE LAGINA 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Bilal SÖĞÜT*

Muğla ili, Yatağan ilçesi, Eskihisar Mahallesi'nde yer alan Stratonikeia Antik Kenti'nde ve Turgut Mahallesi'nde bulunan Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda 2023 yılında kazı, konservasyon ve restorasyon çalışmaları ile rölöve, restitüsyon ve restorasyon çizimleri yapılmıştır. Bunlara ilave olarak farklı dönemlere tarihlenen yapıların temizliği, mimari blokların tasnifi ve çevre düzenlemesi ile ilgili faaliyetler de gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların bir bölümü Muğla Müze Müdürlüğü başkanlığında, bir bölümü ise Bakanlık Yetkili Uzmanları ile yürütülmüştür¹. Çalışmalar farklı üniversitelerden öğretim elemanı, uzman ve öğrencilerin yanı sıra işçilerden oluşan bir ekip ile birlikte yapılmıştır². Bu yılki çalışmalar, ağırlıklı olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Muğla Valiliği Yatırım ve İzleme Koordinasyon Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu, Yatağan Belediyesi, Pamukkale Üniversitesi ve Türkiye İş Bankası tarafından maddi olarak desteklenmiştir³.

Stratonikeia ve Lagina'da gerçekleştirilen kazı, konservasyon ve restorasyon çalışmalarının dışında, kent içinde ve müzelerde Stratonikeia buluntusu eserler ile ilgili tez ve yayına yönelik olarak katalog çalışmaları ve araştırmalar da yapılmıştır⁴.

1 STRATONIKEIA ÇALIŞMALARI

Bu yıl içerisinde Batı Sütunlu Cadde, *gymnasion*, *tiyatro* ve Roma Hamamı-1 ile Kuzey ve Batı caddelerinin birleşme noktasında kazı, konservasyon ve *anastylosise* yönelik alan düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Bunlara ilave olarak köy meydanında⁵ rölöve, restitüsyon

* Prof. Dr. Bilal Söğüt, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Pamukkale-Denizli/TÜRKİYE, E-mail: bsogut@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0171-318X.

- 1 Çalışmalarımız 2 Ocak – 16 Mart 2023 tarihlerinde Muğla Müzesi ile birlikte restorasyon, çizim ve temizlik çalışmaları olarak gerçekleştirilmiştir. Sonrasında 16 Mart 2023 tarihinden itibaren kazılar da başlamış ve Bakanlık Yetkili uzmanları olarak; İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü'nden Avni Tarık Güçlütürk, Karabük Müzesi'nden Sinem Çelik ve İzmir Müzesi'nden Şebnem Güllüsaç çalışmalarımıza katılmışlardır.
- 2 Bu yıl Denizli Pamukkale, Konya Selçuk, Aydın Adnan Menderes, Eskişehir Anadolu, Ankara Hacı Bayram Veli, Muğla Sıtkı Koçman, Burdur Mehmet Akif Ersoy, Samsun Ondokuz Mayıs, İzmir Ege, Niğde Ömer Halis Demir, Afyon Kocatepe ve Isparta Uygulamalı Bilimler üniversitelerinden Arkeoloji, Restorasyon, Sanat Tarihi, Mimarlık, Epigrafi, Tarih, Kimya, Biyoloji, Jeoloji ve Antropoloji alanlarında çalışan öğretim elemanı, uzman ve öğrenciler katkıda bulunmuşlardır.
- 3 Kazıya destek verenlere, emeği geçen tüm ekip üyelerine, Muğla Müze Müdürlüğü'ne ve Bakanlık Yetkili uzmanlarına tekrar teşekkür ederim. Kentteki çalışmaları maddi olarak destekleyen ve bizleri yalnız bırakmayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Türk Tarih Kurumu'na, Muğla Valiliği ve Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKO)na, Yatağan Kaymakamlığı'na, Yatağan Belediyesi'ne, Pamukkale Üniversitesi'ne ve Türkiye İş Bankası'na şükranlarımı sunuyorum.
- 4 Gösterdikleri yakın ilgi ve yaptıkları yardımlardan dolayı başta Muğla Müdürü Gülnaz Savran ve uzmanlarına teşekkür ederim.
- 5 Kentte Rölöve, restitüsyon ve restorasyon çalışmaları kapsamında Sami Akdeniz Evi ve Fırını, Mehmet Eskişar

ve restorasyon projelerinin hazırlanması ve bunlara yönelik revizyon projeleri ile ilgili çizim çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Çizim: 1). Köy meydanında, kamulaştırılması tamamlanmış olan dükkanlar ve evlerin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin yanı sıra Marangoz Muhsin Saygın evi ile Mehmet Eskişar dükkanlarından birisinin (Dükkan-2, tütün deposu) restorasyon uygulaması tamamlanmıştır. Bu yıl *gymnasion*⁶, Roma Hamamı-1 ve *bouleuterion* ile Roma Hamamı-1 arasında kalan alanda yoğunluklu olarak kazı yapılmıştır (Resim: 1). Tiyatroda ise proje revizyonları ve bunlara yönelik restorasyon uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Böylelikle antik kent ve kutsal alanda hem antik hem de Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait yapılarda kazı, *anastylosis* ve restorasyon çalışması gerçekleştirilmiştir.

Stratonikeia ve Lagina’da yıl içinde gerçekleştirilen kazı, restorasyon ve çizim faaliyetlerinin tamamından burada bahsetme imkanı olmadığından, sadece Stratonikeia Roma Hamamı-1’de yürütülen çalışmalarda ele geçen buluntular ve yapılan tespitler hakkında bilgi verilecektir.

1. 1 ROMA HAMAMI-1 ÇALIŞMALARI

Stratonikeia antik kenti içinde yazıtlardan Roma İmparatorluk Dönemi’nde en az 3 hamamının olduğu bilinmekle birlikte bunlardan ikisinin yeri tespit edilmiştir. Kentin doğu kısmında bulunan Roma Hamamı-2 ile ilgili olarak, kamulaştırması tamamlanmadığından genel temizlik dışında herhangi çalışma yapılmamıştır⁷. Kazı ve konservasyon çalışmaları ağırlıklı olarak Roma Hamamı-1 yapısında gerçekleştirilmektedir. Roma Hamamı-1, Batı Caddesi’nin batı bölümünün güney kısmında yer almaktadır (Resim: 2). Batı cadde (Söğüt 2015a, s. 610; Söğüt 2019, s. 84), kentin doğu-batı yönünde ana ulaşım arterlerinden birisini oluşturan (Söğüt 2019, 82-85, çiz. 15, res. 47-49), kentin iki merkezi ulaşım güzergâhlarından birisi ve ölçü olarak bilinen en geniş olanıdır⁸. Batı Caddesi’nin batı girişinde ise *in situ* olarak *Gymnasion*’un *Propylonu* bulunmaktadır. *Propylon*dan aşağı indikten sonra caddenin başladığı kısımda *Gymnasion Propylon* Kilisesi ve bunun üst bölümünde daha sonraki döneme ait mezarlar yer almaktadır (Söğüt 2019, s. 104-105, res. 47-48, 62-64, 193-194). Batı Caddesi, *Gymnasion Propylonu*’ndan başlayıp doğuya doğru devam ederek, kuzey, doğu ve güney caddelerin birleşme yerinde bulunan *tetrapylona* ulaşmaktadır. Bu kavşakta dört yönden gelen caddenin birleşme bağlantıları ile Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait yapılar yer almaktadır. Buraya ulaşan dört caddeden, kenarında en çok kazıların yapıldığı yer Batı Caddesi’dir. Batı Caddesi’nin *gymnasiona* bağlantısını sağlayan *propylon*, bu *propylonun* hemen güney kıs-

Dükkanı-1 gibi yapıların projeleri tamamlanmış ve kurul onayları alınmıştır.

6 Batı Caddedeki konservasyon ve *anastylosis*ye yönelik uygulamalar, Türk Tarih Kurumu tarafından desteklen proje kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu konuda destek olan ve emeği geçen herkese çok teşekkür ederim.

7 Roma Hamamı-2 yapısı, kentin kuzeydoğusunda, kuzey, batı, güney ve doğu caddelerinin kesiştiği *tetrapylonun* ve kütüphanenin doğusunda, doğu cadde aksının hemen kuzey tarafında yer almaktadır. Roma Hamamı-1 yaklaşık 300 m uzaklıktadır.

8 Batı cadde ile ilgili geniş bilgi için bkz. Söğüt 2024, s. 408-414, çiz. 1-2, res. 2-7.

mında *latrina*, bundan sonra Roma Hamamı-1 ve Roma Hamamı-1'in doğu kenarında ise sokak bulunmaktadır. Roma Hamamı-1, bu sokağın batısında kalmaktadır. Kuzey yönde Batı Cadde'den iki ve doğudaki sokaktan bir olmak üzere toplam üç giriş ile Roma Hamamı-1 *palaestrasının* kuzey ve doğu stoasına ulaşılmaktadır (Resim: 3).

Hamamın doğusundaki sokak ile daha doğuda yer alan *bouleuterion* arasında kazılar başlamış olmakla birlikte, buradaki yapıların kazısı tamamlanmadığından, yapıların fonksiyonu ve *bouleuterion* ile Batı Cadde arasındaki ilişkisi henüz net olarak belirlenememiştir. Sokak ile *bouleuterion* arasında, kuzeyde Batı Cadde kenarında mozaikli ve çok mekânlı bir yapı ile güneyde bir giriş kapısı ve devamında bazı mekânların ve Ion düzeninde bir peristatise ait düzenlemenin varlığı görülmüştür.

Hamam, Batı Cadde kenarına kuzey-güney yönünde inşa edilmiştir. Bu planlamaya bağlı olarak kuzey kenarda doğuda *palaestra* ve buraya caddenin güney portiginden inışı sağlayan geçişler batı bölümünde ise *Latrina*'nın güneyinde bir koridor ve devamında hamamın diğer mekânları yer almaktadır. Hamamın birbirine paralel ve simetrik olarak soyunma (*apodyterium*), soğuk yıkanma (*frigidarium*), ılık yıkanma (*tepidarium*), sıcak yıkanma (*caldarium*) ve servis amaçlı kullanılan en az altı odadan meydana geldiği düşünülmektedir (Söğüt 2019, s. 69-70). Tespit edilen her mekân ayrı ayrı numaralandırılmıştır. Buna göre sıcak mekânlar hamamın güneyine, soğuk mekânlar ise kuzeyine yerleştirilmiştir. 2023 yılı çalışmalarında *palaestradaki* kazılara devam edilmiş ve güney kenardaki bir bölüm dışındaki kazılar tamamlanmıştır (Resim: 3). *Palaestra* stoa peristasisine restorasyon uygulamalarına yönelik proje çalışmaları başlamıştır. Aynı yıl içerisinde kazılar başlamadan önce *apodyterium* olduğunu düşündüğümüz alanda kazılar tamamlanmış ve burada konservasyona yönelik uygulamalar devam etmektedir.

Yapılan çalışmalara göre Roma İmparatorluk Dönemi içinde hamamın inşa edilmesinden sonra bazı geçişlerin kapatıldığı, mekânların kullanımlarının değiştirildiği ve bunun devamında cephelerin mermer ile kaplandığı belirlenmiştir. Özellikle *palaestradaki* Geç Antik Çağ düzenlemelerinde başka yerlerden getirilen taşıyıcı ve üst yapı elemanlarının burada tekrar kullanıldığı anlaşılmıştır.

1.1.1 APODYTERİUM / FRIGİDARIUM

Burada yapılan kazılarda Cumhuriyet Dönemi'nden Roma Dönemi'ne kadar olan sürece ait kullanım ve kalıntılar tespit edilmiştir. Hamamın Geç Antik Çağ sonrası kullanımları, yapının kendi fonksiyonu dışında farklı amaçlarla düzenlenmiş mekânlardan oluşmaktadır.

Önce *apodyterium* olarak düzenlenen mekân daha sonra *frigidarium* olarak kullanılmıştır. Bu değişiklik süresinde mekâna batıdan girişi sağlayan kapı kapatılmış ve burası bir nişe dönüştürülmüştür. Nişin tabanının zeminden yüksekliği 2,15 metredir. Mekânın ortasına da doğu kısmı yarım yuvarlak planlı, doğu-batı doğrultulu olarak içten içe 8x17,50 m ölçülerinde ve 1,38 m derinlikte bir havuz (*natatio*) inşa edilmiştir. Havuzun kuzeybatı ve güney

kısmı iki basamak, doğudaki yarım yuvarlak bölümü ise tek yükselti halinde düzenlenmiştir. Bu düzenleme esnasında havuzun batı kenarına, duvarın dibine, nişin her iki kenarına gelecek şekilde birer platform yapılmıştır (Resim: 4). Bu düzenlemeyle havuzun içine güney ve kuzey yönlerden kolay bir şekilde girilip çıkılabilecek durumdadır. Dıştan getirilen su, inşa edilen nişin içindeki bir kanal aracılığıyla havuzun içine akıtılmıştır. Suyun akan bölümünde oluşan travertenler suyun kireçli olmasının dışında, çok uzun süre akmış olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde dikdörtgen formlu *natation*un bir tarafı *apsidal* formla sonlanan örnekler Anadolu'da Perge Güney Hamamı'nda (İnan 1983, s. 3-4, 24, res. 5), ortaya çıkarıldığı biçimi ile Hierapolis Roma Hamamı L bölümünde (Ceylan 2000, s. 190, res. 4-5, 7, har. 3), Anadolu dışında Cezayir'de Qued Athmenia Pompeianus Hamamı'nın *frigidarium* kısmında görülmektedir (Yegül 1995, s. 248, fig. 297).

Frigidarium kısmı güneyde daha fazla olmak üzere, duvarı yer yer 8,5 m yüksekliğinde korunmuştur. Korunan bu duvarlara bağlı olarak kuzey ve güney duvardaki nişler ile güney duvarda yer alan geçişlerin yeri ve ölçüleri belirlenebilmektedir. Bazı nişlerin zemininde yükselti kademeleri bulunmakla birlikte genelde bu zemin seviyesinden nişler başlamaktadır. Kuzey duvarda yer alan beş nişin üst bölümlerinin güney duvarda korunan örneklerine göre tonoz biçimli olduğu düşünülmektedir. Kuzey duvara göre dahi iyi korunmuş olan güney duvarda da beş niş açıklığı bulunmakta ve bunlardan batıdan birinci ve dördüncü nişten güneyde yer alan *tepidariuma* geçiş sağlamaktadır. Bunlardan batıdaki girişin tek ve doğudakinin ise daha büyük ve iki geçişli olduğu görülmüştür. Bu geçişlere ait kapı söve ve lentolarına ait bloklar in situ olarak yerinde ele geçmiştir.

Burada yapılan kazılarda farklı dönemlere ait kalıntı ve buluntular ele geçmiştir. Buluntulardan ikisini üst örtüye ait tonoz tuğlası üzerindeki havyan ve çocuk ayak izleri⁹ (Resim: 5) ile dans eden Philiskos tipi mousa (*terpsikhore*) oluşturmaktadır (Resim: 6). Mousa heykeli batı duvarının orta kısmında bulunan nişin ön bölümünde, niş zemininden 0,90 m aşağıda, havuz tabanından 1,30 m yukarıda ele geçmiştir. Heykelin bulunduğu alan *frigidarium* bölümün üst örtüsünün tamamen yıkılarak zeminde bir dolgu oluşturması ve sonra biriken toprak seviyesinin üzerine düştüğü ya da atılmış olduğu anlaşılmaktadır. Heykel nişin önüne yakın bir yerde, heykel ve kaidesi olarak iki parça halinde bulunmuştur. Ayrıca gövdeye ait 15 küçük parça ele geçirilmiştir. Kaide, heykelden daha güneyde yaklaşık aynı seviyede ayrı olarak ele geçmiştir. Heykel ve kaidenin düştüğü seviyelerde küçük farklılıklar olmakla birlikte, aynı tarihte buraya düşmüş olmalıdır. Buraya *frigidarium*un batı kenarında sonraki aşamada yapılmış olan nişin içinden düşmüş olabilir¹⁰. Nişin zemini ve duvarlarındaki mermer kaplamalar söküldüğü için heykelin buraya yerleştirilmiş olduğuna dair kesin bir iz

9 Burada yapılan kazılarda *frigidarium* bölümü üst tonoz örtüsüne ait üç adet tuğla üzerinde, bir adet Yaban Domuzu (*Sus Scrofa*) ve bir adet Tilki ? (*Vulpes vulpes*) ile üç adet çocuk ayak izi tespit edilmiştir.

10 Alandaki tespitlere göre bu nişin zemini ve alt bölümünün yaklaşık 1 m yüksekliğindeki bölümü, dikine yerleştirilmiş iki parçadan oluşan, 0,20 m genişliğinde ve 0,015 kalınlığında, mermer plaka, bunun üst kısım ise kırmızı, yeşil beyaz renklerin görüldüğü bir fresk kaplama olmalıdır.

tespit edilememiştir. Nişten akan suyun, nişin alt bölümünde kalın traverten oluşturmaları ve heykelin kaidesinde hiç kireç izine rastlanmaması, bunun zeminden hafif yükseltilmiş bir altlık üzerine konulmuş olduğunu düşündürmektedir. Yükseltilmiş altlık çevresinden su aktığı için de kaidenin etrafında kireç oluşmamıştır.

Dans eden mousa heykeli ve bunun yerleştirildiği kaideden oluşan eser, ince gözenekli ve sık dokulu beyaz mermerden yapılmıştır. 1,52 m yüksekliğindeki mousanın boyun ile birlikte baş, kollar ve sağ ayak uç kısmı eksiktir. Khiton üzerine himation giymiş olan mousanın sol omuzu geride ve eksik olmakla birlikte sol kolu yukarı ve hafif geri doğru uzatılmıştır. Sağ omuzu ise önde ve aşağıda olmak üzere sağ eli ile diz üzerindeki himationunu toplayıp yukarı çeker şekilde betimlenmiştir. Bu dans etme pozisyonunda sol ayak zemine tam basmakta ve sağ ayak dizden kırılarak hafif ileri doğru uzatılıp, muhtemelen uç kısmı ile zemine basıyor olmalıdır (Resim: 6).

Baş ve kolları eksik halde ele geçen eserin elbise kıvrımlarına ait bulunan parçalardan yeri tespit edilenler aşamalı olarak restore edilmektedir¹¹. Kaliteli bir işçiliğe sahip eser üzerinde antik döneme ait kırılan kısımların kullanıldığı dönemde restore edildiği de görülmektedir. Bu uygulamalar, antik döneme ait bir heykelin hasar gören yerlerinin restore edilmesi ile ilgili farklı örneklerden birisini oluşturmaktadır¹².

Plinius (NH 36, 34-35) dönemin ünlü sanat koleksiyoneri Asinius Pollio'ya ait eserleri anlattıktan sonra Roma'da Porticus Octaviae'de sergilenen eserler arasında, Rhodos'lu ünlü yontucu Philiskos'un eserleri arasında kithara tutan Apollon, annesi Leto ve kardeşi Artemis'in yanı sıra Mousalar grubunun da olduğunu belirtmektedir. Burada sergilenen bu repeliklerin orijinallerinin sayıları ve nerede oldukları uzun yıllar araştırmacıların merak konusu olmuştur. Çünkü bu heykellerin Geç Helenistik ve Roma İmparatorluk dönemleri boyunca tekrar tekrar defalarca kopyalarının yapıldığı bilinmektedir (Özgan 2020, s. 43, 50-55, res. 44-49). R. Özgan, Philiskos'un yapmış olduğu ileri sürülen bu heykeller ve bunların kökeni ile ilgili olarak detaylı bir analiz ve değerlendirme yapmıştır (Özgan 2020, s. 52-67). Özgür plastik sanatlardaki en erken Mousa ve Apollon yontu kopyalarının Rhodos, Kos, Delos ve Rhodos Peraiası'nın ünlü kenti Stratonikeia'da ele geçmiş olmasına bağlı olarak bunların orijinallerinin uzak olmayan bir bölgede üretilmiş olduğunu belirtilmiştir (Özgan 2020, s. 63). Diğer heykeller de dikkate alınarak, Philiskos'un Mousa heykellerinin, MÖ 2. yüzyılın ortalarında yontuculuk faaliyetlerinin yoğun yaşandığı Tralleis'te yaptırılıp adanmış olabileceği, hatta Attaitlerin Tralleis kentinde yaptırdıkları kışık sarayın muhteşem yontularla süslenmesi için dönemin ünlü yontucusu Philiskos'un da davet edilip görevlendirilmiş olabileceği düşünülmektedir (Özgan 2020, s. 67).

11 Alanda yapılan çalışmalarda heykele ait olan farklı büyüklükte 15 ayrı elbise parçası tespit edilmiştir.

12 Bu tür restorasyonlar antik dönem mimari ve heykellerde yaygın görülen uygulamalardır. Malibu'da Klasik Döneme ait heykellerin farklı yerlerinde görülen antik dönem tamirat örnekleri ve bunların uygulamaları ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Frel 1984, s. 73-92.

Bu bilgilere bağlı olarak, Rhodos’lu ünlü heykeltıraş Philiskos’un Karia Bölgesi’nde Tralleis ve Stratonikeia gibi kentlere gelerek çalışmış olabileceği düşünülmekteydi. Ancak bugüne kadar bu heykel grupları ile ilgili buluntu ele geçemediğinden yeri hep tartışmalı olmuştur. Stratonikeia Roma Hamamı-1’in *frigidarium* bölümüne başka yerden getirilip MS 2. yüzyılda tekrar sergilenmeye başlanmış olan dans eden Philiskos tipindeki mousa heykeli MÖ 2. yüzyılın ortalarına ait orijinal bir eser olması nedeniyle Philiskos’un Stratonikeia’ya kentine gelip burada çalışmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu verilere bağlı olarak Stratonikeia’da yapılacak kazılarda Philiskos’a ait özellikle diğer orijinal Mousa heykellerin de bulunma ihtimali artmıştır. Philiskos tipine uygun başka heykel parçaları bilinmekle birlikte, gelecekte yapılacak çalışmalar ile Philiskos’un mousa heykellerinin orijinallerini Stratonikeia’da yapmış olabileceği konusu, yeni bulunacak eserler ile daha çok netlik kazanacaktır.

Frigidarium bölümünün ortadaki havuzun çevresinde dolanan yürüyüş zemini havuz tabanından yüksekte yapılmış olup, mekânın zemini ve duvarları mermer kaplamadır. Belli yerlerde zemin mermerlerinde antik döneme ait tamiratlar yapılmıştır. Bunlar *frigidarium* bölümünün önceden planının farklı olduğunu daha sonra bazı mekânların kapatılarak ya da kullanımı değiştirilerek bir takım farklı düzenlemelerin yapıldığını göstermektedir. Özellikle mekânın ortasına havuz yapılması, batı duvarındaki geçişin kapatılarak nişe dönüştürülmesi ve önünde platformların yapılması (Resim: 4), kuzey ve güney duvarlardaki nişler ve bunun içinde bulunan kapıların düzenlenmesi, doğu duvarındaki girişlerin yerlerinin değiştirilmesi, bazı girişlerin kapatılması veya nişe dönüştürülmesi, zemin ve duvarların mermer ile kaplanması (Resim: 7) gibi değişiklikler yapıdaki farklı aşamaları gösteren veriler arasında yer almaktadır.

Frigidarium bölümünün havuzunun içindeki suların boşaltımı için güneybatı köşenin güney duvarına bir gider yerleştirilmiştir. Havuzun çevresindeki zemin, havuz tabanından daha yüksek olmakla birlikte buranın sularının da güneydoğu köşenin doğu duvarına yakın bir yerden alttaki kanalizasyona akıyor olmalıdır. Aynı köşeye yakın bir yerde kanalizasyon sistemine inışı sağlayan, kapağı ile birlikte özel düzenlenmiş bir bölüm bulunmaktadır. *Frigidarium* bölümünün güneyinden gelen kanalizasyon sisteminin güneydoğu köşede üstten gelen atık sular ile birleşerek, *latrina* ve tüm hamam mekânlarının bağlı olduğu bir merkezi kanalizasyon ağına bağlanmıştır. Bu kanalizasyon sistemi günümüz yağmur sularının boşaltılması esnasında da aktif olarak çalışmaktadır. Buna bağlı olarak yağmur sonrasında, zemin kodu çevresindeki diğer yapılara göre çok daha aşağıda olmasına rağmen hamam içinde su birikmemektedir.

1. 1. 2 PALAESTRA

Palaestra hamamın kuzeydoğu köşesinde, Batı Caddesi’nin güney sınırındadır. Batı Caddesi portik arkası ile Roma Hamamı-1 arasında, ortak olarak kullanılan duvar, palaestranın diğer kenarlardakinden daha kalındır. Palaestranın kuzey kenarında her iki kenarda cadde ile bağlantıyı sağlayan geçişler ve bunların arasında onurlandırma salonu olabileceğini dü-

şündüğümüz mekân bulunmaktadır (Çizim: 2, Resim: 3). Bu mekânın güneyinde de *palaestra* stoası ve avlusu yer almaktadır. Dikdörtgen planlı palaestra stoalar ile birlikte doğu-batı yönünde 31 m, kuzey-güney yönünde 26,70 m uzunluğundadır. Palaestra ortasındaki avlu bölümü ise doğu-batı yönünde 18,30 m, kuzey-yönünde ise 16,10 m ölçülerindedir. Bu ölçülere göre doğu ve batı yönlerde 9, kuzey ve güney yönlerde ise 10 sütun bulunmaktadır. Dört yöndeki stoaların genişlikleri farklılık göstermektedir. Stoalar arasında genişlikleri en fazla olan doğu 5,25 m, batı stoa 5,30 m ölçülerindedir. Genişliği en az olan kuzey stoa 4,20 m, güney stoa ise 4,60 metredir.

Palaestra bölümüne kuzey portikten iniş ve çıkışı sağlayan batı ve doğu kenarlarda iki giriş vardır. Bunlardan batıdaki, *latrina* girişi önünden geçerek Batı Cadde ile Palaestra ve *latrinarın* bağlantısını sağlamaktadır. Bu geçiş *latrina* kapısına kadar aynı seviyede, daha güneydeki devamı ise basamaklı düzenlenmiştir. Bu geçişin doğu kenarında iki mekân bulunmaktadır. Bunlardan güneyde olanın girişinin *palaestradan* sağlandığı kesin olmakla birlikte arkada ve daha kuzeydeki odanın kazılan seviyesinde girişi tespit edilememiştir. Bu odanın batı ve doğu kısımlarında giriş olma ihtimali zor olduğundan, güneydeki mekândan giriş sağlanmış ya da üstündeki mekânın alt deposu olabilir.

Batıdaki merdivenli geçiş bölümünün doğusunda, palaestranın kuzey orta kısmındaki onurlandırma salonu olduğu düşünülen U planlı mekân vardır (Çizim 2, Resim 3). Buraya ait bir yazıt bulunmamış olmakla birlikte benzer plan örnekleri ve mimari düzenlemeler dikkate alınarak bu tanımlama yapılmıştır. Buranın ön cephesinde her iki kenarından duvarlar orta bölümüne doğru devam etmekte ve bir anta ile son bulmaktadır. Bu iki antanın arasında ise mevcut ölçülere göre altı sütun yer alıyor olmalıdır¹³. Her iki kenardaki antalarda korunan kaideler, alanda bulunan mimari elemanlar ve ölçülere göre postamentli Attik-ion kaide, yivsiz gövde ve *korinth* başlıklarından oluşan bir sütun olmalıdır. Onurlandırma salonunun iç cephesinde yükseltilmiş bir altlık üzerinde cepheler *korinth* sütunları ile hareketlendirilmiştir. Bu alanın doğu ve batı kenarlarında iki, kuzey cephede ise üç niş vardır. Kuzey cephede ortadaki niş dörtgen ve diğer nişler yarım yuvarlak planlıdır. Nişlerin her iki kenarları ve kuzey kenarın köşelerine gelecek şekilde sütunlar yerleştirilmiştir. Sütunlar Attik-ion kaideli, yivsiz monoblok gövdeli ve *korinth* başlıklıdır. Bunların üzerine gelen üstyapı elamanları da cepheler ile cepheleri duvarlara bağlayan mimari elamanlardan oluşmaktadır.

Onurlandırma salonun doğusunda, *palaestraya* inişi sağlayan ikinci geçiş ve bu geçişin doğusunda iki odalı bölüm vardır. Bu geçiş düz ayak ve basamaklı olacak şekilde düzenlenmiştir. Buradaki mekânlardan kuzeydekine Batı Cadde'den bir kapı ile girilmektedir. Güneydeki odanın ise mevcut seviyede girişi tespit edilemediğinden, üst kısmın alt deposu olabilir.

Palaestranın doğu kısmındaki sokağın kenarında, *palaestra* arka duvarı yükselmektedir. Bu duvar, batı yöndeki stoa arka duvarı ile yaklaşık aynı kalınlıkta yapılmıştır. Kuzeydeki

13 Bu kısım daha sonraki dönemde kapatıldığı için sütunların yerleştirildiği stylobat kısmı görülememiştir. Bu nedenle sütun sayısı bilinmekle birlikte net ölçüleri kesinleştirilememiştir.

Batı Caddesi'nden itibaren güneye doğru eğimli olan sokağın kotu cadde kadar olmasa bile yine palaestra seviyesinden yüksektir. Sokağın zemini kayrak taş döşeme ve ortasında kuzeyden güneye doğru eğimli olan kanalizasyon sistemi yer almaktadır. Doğudaki portığın güneydoğu köşesinde, doğu duvarda sokaktan *palaestraya* geçişi sağlayan kapı ve yarım yuvarlak planlı basamaklı iniş görülmektedir.

Palaestranın güney kenarında, stoasının arkasında bulunan daha güneydeki mekân ile ortak olan kırık ve dörtgen taşlardan oluşan kireç harçlı ve mermer kaplama bir duvar bulunmaktadır. Bu duvardan hamamın güneyindeki mekânlara geçişi sağlayan iki kapı vardır. Bunlardan batıdaki tek, doğudaki iki geçişlidir. Kapıların söve ve lentoları mermer bloklardan oluşmaktadır. Güney duvarın batı bölümündeki kapı, daha sonra kapatılarak palaestra portik kısmına açılan bir nişe dönüştürülmüştür.

Palaestra batı duvarı kırık ve dörtgen taşlardan yapılmış kireç harçlı ve cephesi mermer kaplamalıdır. Bu duvar, kuzeyde bulunan batı girişin hizasından başlayıp, *Latrina*, lahit koridoru ve *frigidarium* bölümünün doğu kenarı boyunca uzamaktadır. Batı stoadan *frigidarium* bölümüne geçişi iki girişli bir kapı sağlamaktadır. Bu kapının söve ve lentoları mermerden yapılmıştır.

Palaestranın dört yönünde arka kısımları duvara yaslanan ve ön cephesinde sütun sırası olan stoalar bulunmaktadır. Stoa *peristasis*lerine ait MS 2. ve 3. yüzyıl düzenlemeleri, postamentli Attik-ion kaide, yivsiz gövde ve *korinth* başlıklarından oluşmaktadır. Buradaki postamentli ve devşirme bloklardan oluşan kaideler 0,70-0,89 m, gövde 3,52-4,37 m ve başlık 0,56-0,63 olmak üzere toplam sütun yüksekliği 5,40 m civarında, bunun üzerine gelen iki ayrı tipte düzenlenen arşitrav, friz ve korniş bloğu dahil toplam üst yapı ise 1,10-1,20 m yüksekliğindedir (Resim: 8). Bu ölçüler dikkate alındığında, cephe yüksekliği bütün olarak 6,50-6,60 metredir. Geç Antik Çağ'da bu düzenlemeler değişmiştir. Bu değişim döneminde orijinal malzemesi olan bazı postamentli Attik-ion kaideler kullanılmakla birlikte, başka yerlerden getirilmiş farklı duvar ve yapı blokları üzerine yerleştirilen Attik-ion kaideler ve bunun üzerine tamburlardan oluşan sütun gövdeleri ve *korinth* başlıklarından oluşan bir sütun düzenlemesi yapılmıştır (Resim: 8). Tek parça ve tamburlardan oluşan Ionik yivli ve yivsiz gövdelerin yanı sıra güneydoğu köşede tek parça burma yivli bir gövdenin de kullanıldığı belirlenmiştir. Benzer düzenlemeler daha önceki çalışmalarda Kuzey Cade peristasisinde de kullanılmış ve bunların MS 5. yüzyıl düzenlemesi olabileceği belirlenmişti (Söğüt 2015b, s. 382; Söğüt 2018, s. 443).

Stoa zeminlerinin bazı bölümleri sonraki dönemlerde sökülmüş olmakla birlikte batı ve kuzey yönlerde daha net döşemeler görülebilmektedir. Kuzey stoa büyük mermer bloklardan oluşmaktadır. Batı stoa ise panolar halinde, her birisi farklı geometrik düzenlemelerden oluşan zeminlerdir. Stoaların zeminlerinde en zengin süsleyeme sahip düzenleme batı yöndedir. Palaestra zemini yüksekliği doğuda daha fazla ve kuzey köşeye doğru azalmak kaydıyla 495,45-495,20 m arasında değişmektedir. Bunlara göre caddenin zemin suyu eğimi, her yönden batı stoa kuzey bölümüne doğru verilmiştir. Buradaki kanalizasyon sistemi günümüzde halen daha çalışmaktadır.

Palaestra bölümünün peristasis yüksekliği mevcut bloklara göre yaklaşık olarak hesaplanabilmektedir. Bunlara göre kuzey kenardaki onurlandırma salonunun üst örtüsü tek eğimli kırma çatı ve kuzey stoa yönünde olmalıdır. Palaestranın dört yönündeki stoa üst örtüleri ise tek eğimli kırma çatı halinde *palestra* orta yönüne doğru verilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Palaestra bölümünde yapılan çalışmalarda Cumhuriyet Dönemi'nden Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar tarihlenen mimari ve küçük buluntular ele geçmiştir. Roma Hamamı-1'in MS 1. yüzyılda var olduğu ve sonrasında bu tarihten itibaren değişiklik ve yenilemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle MS 2. yüzyılda daha belirgin düzenlemelerin olduğunu söylemek mümkündür. Bu düzenlemelerde de etkili olan MS 139 yılı depremi olmalıdır. Ayrıca MS 365 yılı depremi ve sonrasında MS 5. yüzyıl içinde de bazı değişikliklerin yapılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Arkeometrik yöntemlerle yapılan analiz sonuçlarına göre Geç Antik Çağ düzenlemesinin en son MS 610 yıllarında yıkıldığı belirlenmiştir. Bu tarih, kentteki yapıların büyük çoğunluğunun tahrip olduğu ve buna göre kentin en çok küçüldüğü döneme denk gelmektedir (Söğüt 2018, s. 451; Söğüt 2020, s. 382).

MS 7. yüzyılın ilk çeyreği sonrasına ait dolgu alan içinde Orta ve Geç Doğu Roma (Bizans) Dönemi izleri görülmekle birlikte anıtsal mimariye ait olabilecek kalıntılara rastlanılmamıştır. Bulunan kalıntılar daha çok sivil mimariye ait olabilecek küçük mekânlara sahip tekil örneklerdir. Bunlar *frigidarium* içinde, hamamın duvarlarına bağlı oluşturulan mekânlarda daha net belirlenebilmiştir. Orta Bizans Dönemi ile ilgili olarak olasılıkla 1060-1080 yıllarında ve 6 şiddetinden fazla olduğu öngörülen depremin de buradaki zayıf mimariye sahip yapıların yıkılmasında etkili olduğu düşünülmektedir (Söğüt 2019, s. 238-239; Kum-sar-Aydan 2019, s. 275).

Türk Dönemi ile ilgili olarak MS 13. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadarki sürece ait kalıntı ve küçük buluntulara rastlanmıştır. Beylikler Dönemi'ne ait seramik (Resim: 9) ve küçük buluntular ile sivil mimariye ait olabilecek kalıntılar, yerleşimin bu alana kadar yayılmış olduğunu göstermektedir. Osmanlı Dönemi ile ilgili en özgün buluntu grubundan birisini ise *frigidarium* bölümünde doğudan ikinci nişin üst seviyelerinde, Cumhuriyet Dönemi ev zemininden 0,55 m aşağıda ele geçen Osmanlı ve Avrupa sikkelerinden oluşan definedir¹⁴. Bu definenin paraları üzerinde, para keselerine ait kumaş kalıntıları in situ olarak tespit edilmiştir (Resim: 10)¹⁵. Cumhuriyet Dönemi'ne ait evlerin inşasında, hamamın bazı duvarları evin yan duvarları olarak kullanılmakla birlikte, çoğunlukla evler antik dönem taşlarının kullanıldığı yeni yapılmış duvarlara sahiptir. Roma Hamamı-1'in *tepidarium* bölümü üzerine inşa edilmiş olan Müzeyyen Saygın evinin inşasında hamamın bazı duvarları, evin yan duvarları olarak kullanılmıştır. Mehmet Saygın evi ise *frigidarium* kuzey duvarı, lahit koridoru ve *latrina* üzerine gelecek şekilde inşa edilmiş ve antik yapıların duvar olarak kullanılmadığı evlerden birisidir.

14 Define 4'ü Amerika ve Avrupa ülkelerine; 102'si Osmanlı İmparatorluğu'na ait toplam 106 adet sikkeden oluşmaktadır. Sikkelerin 38'i altın ve 68'i gümüştür.

15 Sultan Abdülmecid Dönemi'ne ait, Konstantiniye darplı 20 kuruşun üzeri kumaş kaplı olmakla birlikte, H. 1255 (M. 1848-1 849) yılına ait olduğu düşünülmektedir.

2- LAGİNA ÇALIŞMALARI

Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda ağırlıklı olarak *propylon* çevresinde kazılar ve tapınak alanında da çizim çalışmaları yapılmıştır. *Propylon*un güney ve güneydoğu bölümünde, *propylon*un temenos duvarı ile bağlantısının belirlenmesine yönelik kazılara devam edilmiştir. *Propylon*'un güneyinde yapılan kazılarda stoanın batısında ve dış bölümünde bir *Latrina* ortaya çıkarılmıştır (Resim: 11). *Latrina*'nın doğusunda, *propylon*un güneyinde, stoanın içinde kalacak şekilde, *propylon* ve stoanın mimari blokları kullanılarak inşa edilmiş bir kireç ocağının kalıntıları tespit edilmiştir. *Propylon*un güneyinde, güney stoaya doğru devam eden batı stoa peristasisine ait alt yapı bloklarının bir bölümüne rastlanmıştır. Orijinal haliyle bulunan bu blokların kademeli bir şekilde doğruya doğru, altındaki toprak dolgu ile birlikte kaydıkları belirlenmiştir. Bu alt yapı bloklarının *propylon* ile bağlanan bölümü, alana inşa edilen kireç ocağı nedeniyle bu seviyede net olarak belirlenememiştir. Kireç ocağının kaldırılmasından sonra alanda yapılacak kazılar esnasında *propylon* ve stoa bağlantısı ile ilgili verilere ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Çizim çalışmalarında da Hekate Tapınağı'nın rölöve ve restitüsyonu ile ilgili çalışmalar devam etmiştir. Çizim çalışmaları dışında, tapınağın cella duvarlarının üzerine gelen üst yapı bloklarının alanda geçici anastylosis düzenlenmesinde köşe blokları yerleştirilmiştir. Bu anastylosis çalışmalarının yapının bütününe anlamak ve mimari blokların uyumunu alanda net bir şekilde görmek için restorasyon yapıncaya kadar gerekli olduğu düşünülmektedir. Buna bağlı olarak tapınak cella duvarları üst yapısının bütün halinde alana kurulması ile ilgili tapınağın kuzey kısmındaki uygun boş alanda çalışma başlatılmıştır.

Tapınağın mevcut bloklarına göre yapılan restitüsyon çizimleri ile ilgili çalışmaların büyük bir kısmı tamamlanmıştır. Bu çizim sayesinde tapınak mimarisi ile ilgili net verilere ulaşılmış, eski tapınak ve bunun sonraki düzenlemeleri, mevcut yapının yeni peristasis yüksekliğine göre ayarlanması ile ilgili detaylar belirlenmiştir. Yapılan çizimlere bağlı olarak gerçekleştirilen çizimlerden birisini de tapınak duvarları ve bunların üzerindeki Roma Senatosu kararı oluşturmaktadır. Tapınak duvarları üzerindeki yazıtların yerleştirilişi her zaman araştırmacıların merak konusu olmuştur. Yeni araştırmalar ve yapılan çizimlere göre en önemli tarihi yazıtların bazılarının konumlarını belirlemek mümkün olmuştur. Bunlar özellikle MÖ 81'den kalma pronaosun sol dış duvarına Senatus konsültumunun, sağ antanın ön tarafına da "Anta-kararı"nın yerleştirildiği ile ilgilidir. Yazıtlar antadan başlayarak pronaos ve naosun sağ dış duvarının tamamını kaplamaktadır. Yapılan tespitler ile ilgili son durum makaleye dönüştürülerek yayınlanmıştır (Brize vd. 2023, s. 1–56). Bu çalışmalara bağlı olarak tapınak duvarlarının yüksekliği ve örgüdeki taşların sıralanışı da kesinleştirilmiştir (Çizim: 3-4).

KAYNAKLAR

Brize, Ph., Schulz, Th., Söğüt, B., (2023), Neue Überlegungen zur Anbringung der Inschriften am Hekate-Tempel von Lagina, *Archäologischer Anzeiger* 2023/2, s. 1–56.

Ceylan, A. (2000), Hierapolis Roma Hamamı 7. Dönem Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, 10. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, s. 189-200.

Frel, T. (1984), Ancient Repairs to Classical Sculptures at Malibu, The J. Paul Getty Museum Journal 12, s. 73-92

İnan, J. (1983), Perge Kazısı 1981 Çalışmaları”, Türk Arkeoloji Dergisi XXVI-2, Ankara, s. 1-63.

Kumsar, H. ve Aydan, Ö. (2019), Stratonikeia Antik Kenti ve Lagina Kutsal Alanındaki (Milas-Muğla) Deprem İzlerinin Jeo-Arkeolojik Değerlendirmesi, (Ed. B. Söğüt), *Stratonikeia Çalışmaları 4, Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, İstanbul: Ege, s. 267-278.

Özgan, R. (2020), *Helenistik Devir Heykeltraşlığı IV*, Aydın: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Söğüt, B. (2015a), Stratonikeia 2013 Yılı Çalışmaları, 36. Kazı Sonuçları Toplantısı-3, s. 597-622.

Söğüt, B. (2015b), Stratonikeia'daki Koruma Uygulamalarından Örnekler (Ed. E. Okan – C. Atila)

Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan, İstanbul: Ege, s. 379-396.

Söğüt, B. (2018), Geç Antik Çağda Stratonikeia (Ed. C. Şimşek-T. Kaçar), *Laodikeia Çalışmaları Ek Yayın Dizisi 1, Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi*, İstanbul: Ege, s. 429-458

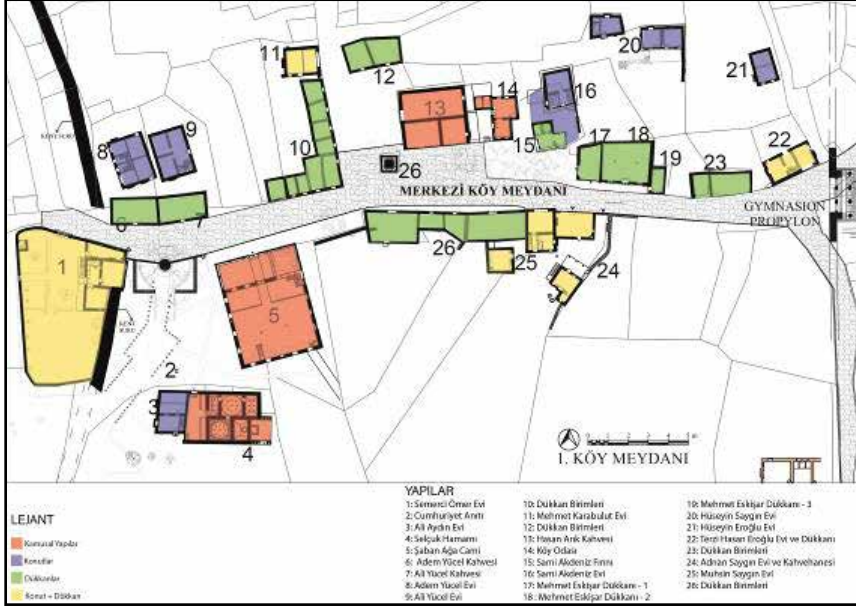
Söğüt, B. (2019), *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları*, İstanbul: Ege.

Söğüt, B. (2020), Stratonikeia ve Lagina 2018 Yılı Çalışmaları, 41. Kazı Sonuçları Toplantısı-1, s. 373-392.

Söğüt, B. (2024), Stratonikeia ve Lagina 2022 Yılı Çalışmaları, 43. Kazı Sonuçları Toplantısı-4, 2024, s. 407-426.

Yegül, F. K. (1995), *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Newyork: The Architectural History Foundation/Cambridge Mass: The MIT Press.

EKLER

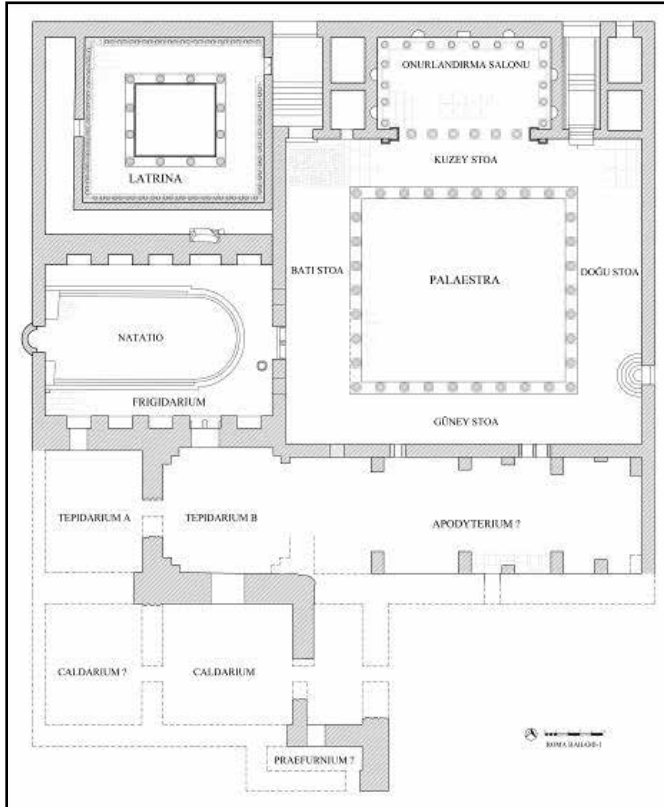
Çizim 1- Merkezi Köy Meydanındaki Yapılar

Resim 1- Köy Meydanı ve Batı Cade

Resim 2- Roma Hamamı-1 ve yakın çevresindeki yapılar

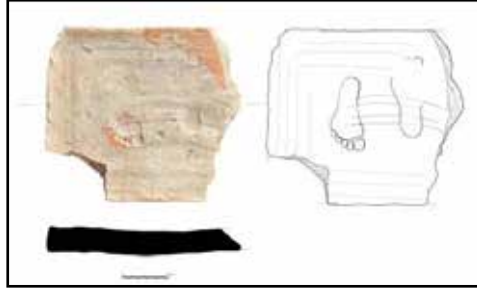
Çizim 2- Roma Hamamı-1, restitüsyon çizimi

Resim 3- Roma Hamamı-1

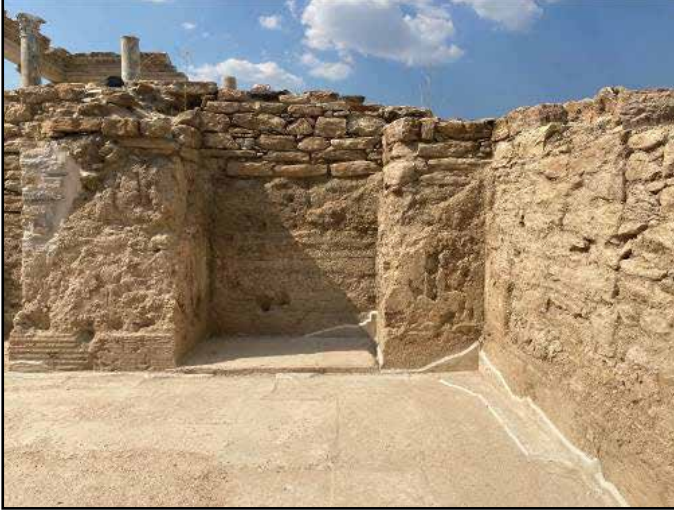
Resim 4- Frigidariumun batı duvarındaki niş, önündeki platformlar ve havuz.

Resim 5- Tuğla üzerindeki çocuk ayak izleri

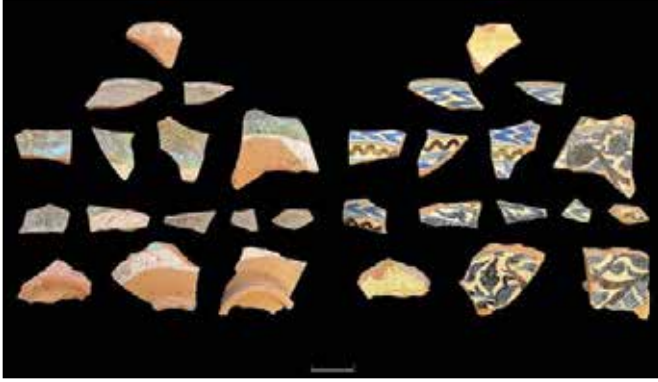
Resim 6- Dans Eden Mousa heykeli

Resim 7- Frigidarium kuzey cephenin doğudan ilk nişi ve mermer kaplamaları

Resim 8- Palaestrada bulunan sütun ve üst yapı bloklarından örnekler

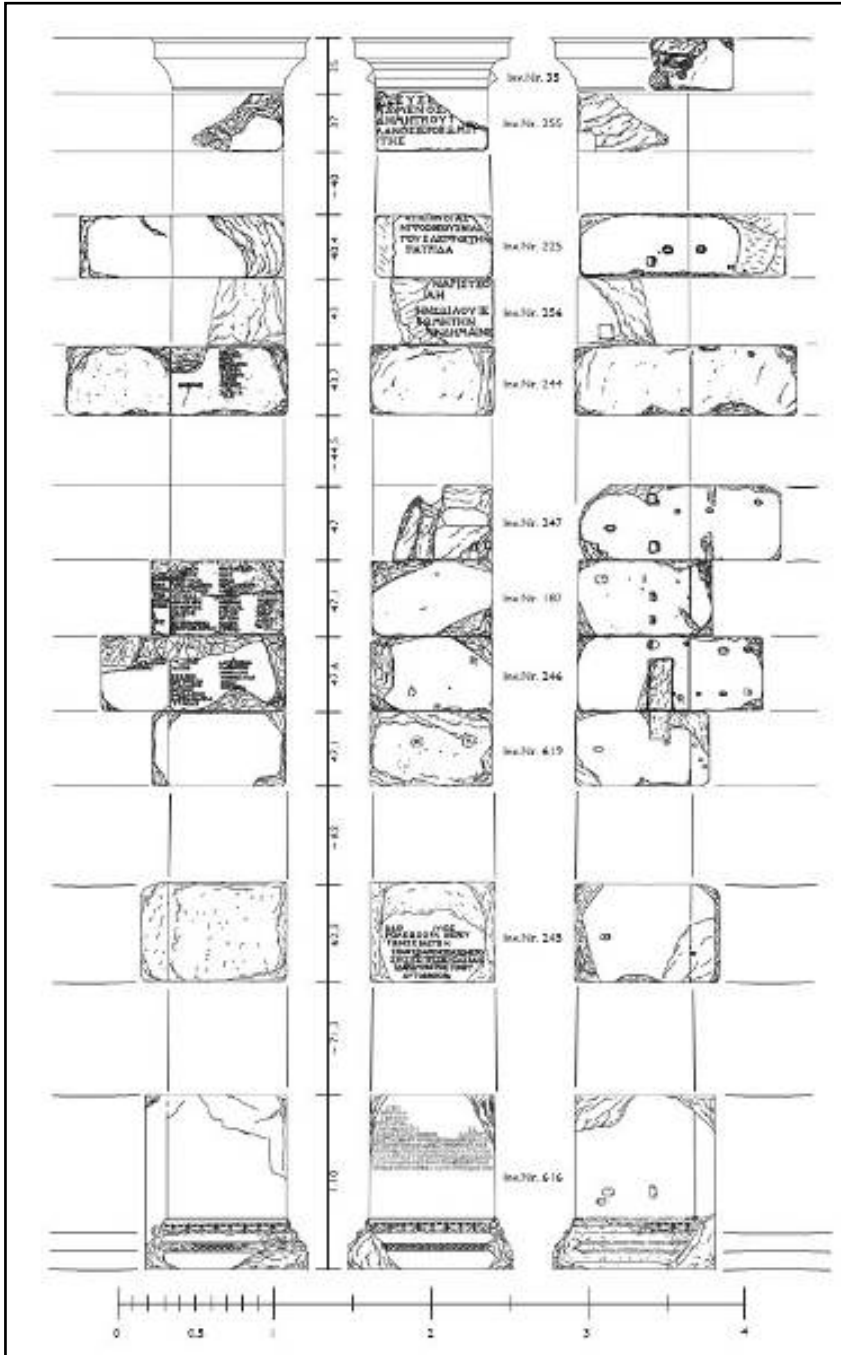
Resim 9- Beyliker Dönemine ait seramiklerden örnekler

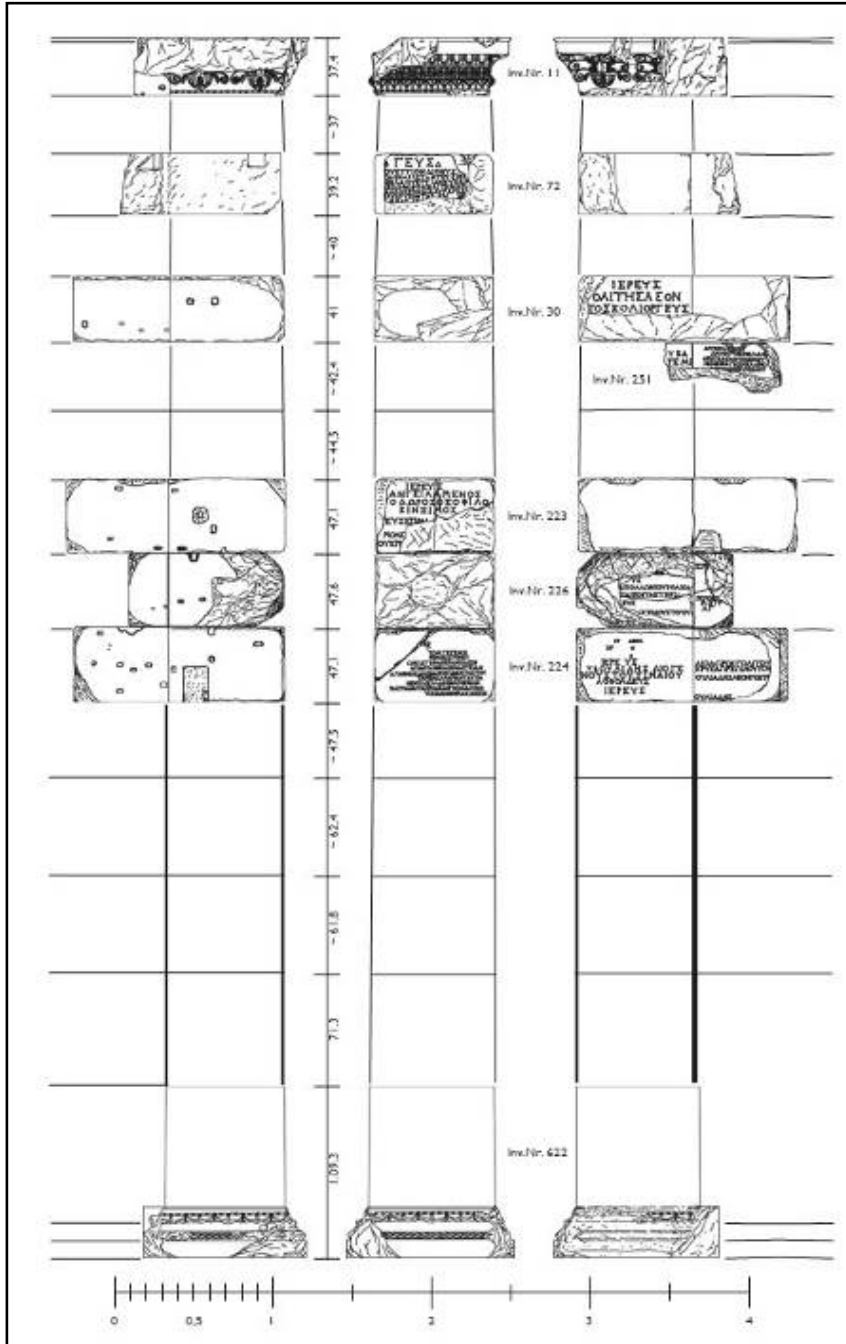
Resim 10- Sultan Abdülmecid Dönemi'nden para üzerindeki kumaş kalıntısı

Resim 11- Lagina Hekate Kutsal Alanı propylonu güneyindeki *latrina*

Çizim 3- Lagina Hekate Tapınağı Sol Anta (Brize vd. 2023, Abb. 1)

Çizim 4- Lagina Hekate Tapınağı Sağ Anta (Brize vd. 2023, Abb. 2)

SELEUKEIA SIDERA ANTİK KENTİ 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Bilge HÜRMÜZLÜ*

Burak SÖNMEZ

Semih TOGAN

Mustafa SARIŞAHİN

Onur SOYLU

Günümüz Isparta İli, Atabey İlçesi'ne bağlı Bayat Köyü'nün kuzeybatısındaki Hisar Tepe'nin üzerinde ve çevresindeki ovada konumlanan Seleukeia Sidera'da sistemli çalışmalar 2017 yılından buyana devam etmektedir (Hürmüzlü vd., 2023a, s. 3). 2023 yılı çalışmaları kapsamında temizlik, düzenleme ve belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kuzey ve Kuzeybatı Nekropolis, Güneybatı Yamacı Yapı Grupları, Tiyatro Sahne Binası, Demirci İşliği ve Helenistik Dönem sur duvarı çalışmaların gerçekleştirildiği alanlardır (Harita: 1). Çalışmaların amacı Hisar Tepe ve çevresine yayılmış olan kentin mimari yapılarının, nekropolis alanlarının ve kentin sınırlarının anlaşılmasına dönük olmuştur.

1. NEKROPOLİS ALANLARI

Seleukeia Sidera'da bugüne dek tespit edilmiş dört nekropolis alanı bulunmaktadır (Hürmüzlü vd., 2023a, Pl. 2; Hürmüzlü vd., 2023b, s. 197) (Harita: 1). Düzlük bir alanda yer alan Kuzeydoğu Nekropolis dışındakiler, kentin bulunduğu Hisar Tepe'nin kuzeybatı yamaçlarında ya da Hisar Tepe'nin karşısında konumlanan tepe üzerinde konumlanmıştır. Bu nekropolislerde oda mezarlar, kayaya oyularak işlenmiş basit mezarlar ve tümülüsler olduğu bilinmektedir (Hürmüzlü vd., 2023b, s. 197). Oda mezarlar ve kayaya oyulmuş basit mezarlarda karşımıza çıkan inhumasyon gömülerin yanı sıra, kentte çok sayıda karşımıza çıkan

-
- * Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ; Süleyman Demire Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 32600 Isparta/TÜRKİYE; E-Posta: bilgehurmuzlu@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3676-7436.
Dr. Öğr. Üy. Burak SÖNMEZ; Süleyman Demire Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 32600 Isparta/TÜRKİYE; E-Posta: burak.sonmez.988@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2062-3913.
Semih TOGAN; Süleyman Demire Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 32600 Isparta/TÜRKİYE; semihogan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6767-0939.
Mustafa SARIŞAHİN; Süleyman Demire Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 32600 Isparta/TÜRKİYE; E-Posta: sarisahinmustafa01@gmail.com; ORCID: 0009-0005-6079-9293.
Onur SOYLU; Süleyman Demire Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 32600 Isparta/TÜRKİYE; E-Posta: onursoylu3232@gmail.com; ORCID: 0009-0001-6385-7357.
Kuzeybatı Nekropolis'te gerçekleştirilen çalışmalar için bakınız: Hürmüzlü vd., 2018a; 2018b, s. 248; 2019a; 2019b; Hürmüzlü vd., 2022, s. 217; Hürmüzlü v.d. 2023b, s. 197-198.
Çalışmalarımızı gerçekleştirmemiz için gerekli izinleri ve desteği sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne; sağladıkları maddi destekten dolayı Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğüne ve Türk Tarih Kurumuna desteklerinden dolayı teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca, tüm kazı ekibine katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

ostotheklerin gösterdiği üzere kremasyon gömülerin varlığı da bilinir (Hürmüzlü vd., 2023b, s. 197; Acuce, 2023).

1. 1. Kuzeybatı Nekropolis Çalışmaları

Kentin nekropolisleri arasında yalnızca Kuzeybatı Nekropolis'te kazı çalışmaları yürütülmüştür. Öncelikle 1993 yılında Isparta Müze Müdürlüğü tarafından kısmen kazı yapılan nekropoliste (Bingöl, 2012, s. 467) 2017 yılında Isparta Müze Müdürlüğü yönetiminde ve Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ'nün bilimsel danışmanlığında tekrar çalışılmaya başlanmıştır. Ardından 2019 yılından itibaren Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ başkanlığında kazı çalışmaları kesintisiz şekilde sürdürülmektedir¹. Öncelikle 1993 yılında kazılan ve tekrar dolgu toprakla dolan mezarların temizliği yapılmıştır. Başlangıçta Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanıldığı düşünülen Kuzeybatı Nekropolis alanında 2017 yılı sonrasında gerçekleştirilen çalışmalar, kullanım sürecinin Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde de devam ettiğini gösteren veriler sunmuştur (Hürmüzlü vd. 2019a, s. 85).

2023 yılı çalışmaları kapsamında; öncelikle 1993 yılında ve ardından 2017-2022 yılları arasında kazılar yapılan nekropolisin, hâlihazırda çalışmaları devam eden Kuzeybatı Nekropolis çalışmaları konulu monografi kitabında kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan eksiklerinin tamamlanması amaçlanmıştır. Çalışmalar kapsamında oda mezarlar temizlenerek mimari özelliklerindeki detaylar fotoğraflanmış, Lidar taramaları yapılarak ve nekropolis planında eksik olan mezarlar plana işlenmiştir (Plan: 1).

1. 2. Kuzey Nekropolis

Kentin kuzeyinde yer alan Kuzey Nekropolis (Hürmüzlü vd., 2023a, Pl. 2, No. 13), kentin ölü gömme geleneklerinin anlaşılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda 2023 yılı çalışmalarında, Kuzeybatı Nekropolis ile plan karşılaştırılmalarının yapılması ve mezar tipolojilerini belirlenmesi amacıyla çalışmalar yürütülmüştür. Tespit edilen mezarların belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiş ve gerekli görülen durumlarda temizlik çalışması ile plan detayları açığa çıkarılmıştır (Resim: 1). Üç adet oda mezar ve 12 adet sanduka mezarın ön temizlik çalışmaları ve belgeleme işlemleri tamamlanmıştır.

2. GÜNEYBATI YAMAÇ YAPILARI

Seleukeia Sidera Antik Kenti 2018 - 2022 yılı çalışmaları kapsamında, 1993 yılında kentin güneybatı yamacında bulunan yapı kompleksinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında alanın önüne bırakılmış olan toprak yığını kademeli olarak, elenerek kültür varlıklarından arındırılmış ve kazı alanının dışına taşınmıştır. Bu alanın çevre düzenlemesinin yapılabilmesi ve ziyaretçiye açılabilmesi amacıyla benzer çalışma 2023 yılında da devam edilmiştir (Resim:

1 Kuzeybatı Nekropolis'te gerçekleştirilen çalışmalar için bakınız: Hürmüzlü vd., 2018a; 2018b, s. 248; 2019a; 2019b; Hürmüzlü vd., 2022, s. 217; Hürmüzlü v.d. 2023b, s. 197-198.

2). 1993 yılında yoğun bir kazı çalışmasıyla açığa çıktığı anlaşılan oldukça büyük miktardaki bu toprak yığnında, farklı buluntu gruplarından çok sayıda eser ele geçmektedir. Bunlar, Güneybatı yamacı yapı grupları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Burada önceki yıllarda açığa çıkarılan hatalı üretim seramik parçaları (Hürmüzlü vd., 2020; Sönmez, 2022), yarı işlenmiş kemik objeler (Hürmüzlü, 2020) ve cam kap üretim artıkları, bu alanın özellikle Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde Seleukeia Sidera'daki üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü bir yapı kompleksi olarak hizmet verdiğine işaret etmektedir.

3. TİYATRO VE SAHNE BİNASI

Seleukeia Sidera Tiyatrosu'nda, 1985 yılından itibaren farklı tarihlerde aralıklı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Isparta Müzesi tarafından 1985-1987 yılları arasında gerçekleştirilen ilk kazılarda sahne binası, *cavea* ve güney *parodos* duvarında çalışmalar yapılmıştır. Yine aynı yıllarda sahne binasının doğu duvarına bitişik inşa edilmiş olan *nymphaeum* da açığa çıkarılmıştır. Bu çalışmalarda *orkestrada* belirlenen bir yangın tabakası, yapının ilk inşa evresinin Helenistik Dönem'de olduğuna işaret etmektedir (Kaya, 1999). 1993 yılında yine Isparta Müzesi başkanlığında kentte gerçekleştirilen bir sezonluk kazıda Tiyatro'da da çalışılmıştır. Bu çalışmada, yapının mimari bloklarının yerel halk tarafından uzun bir süreçte büyük oranda yerlerinden sökülüş olduğunun ve korunma oranının çok düşük olduğunun anlaşılması nedeni ile çalışmalar uzun sürmemiştir (Bingöl, 2012). Bununla birlikte bu kazılar yarım bırakılmış olmaları ve yapının henüz niteliğinin anlaşılmaya muhtaç olması nedeni ile tarafımızca 2021 yılında Tiyatro'da kazı çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Önceki yıllarda tamamen kazılmamış olan sahne binasının anlaşılabilmesi amacı ile kazı çalışmalarına devam edilmektedir (Hürmüzlü vd., 2022, s. 213; Mörel, 2023). 2023 yılı çalışmalarında Tiyatro sahne binası zararlı olabilecek otlardan temizlenmiş belgeleme çalışmaları yapılmıştır (Resim: 3).

4. DEMİRCİ İŞLİĞİ

Seleukeia Sidera'da 2016 yılından itibaren yapılan yüzey araştırmaları ve jeofizik ölçüm çalışmalarında, kentin demir arkeometalurjisi faaliyetleri (cevher elde etme, cevher zenginleştirme, ergitme, eritme, dövme ve alet üretme) ile teknolojisine ilişkin önemli verilere ulaşılmıştır. 2019-2022 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları kapsamında, kentin doğu yamacında (Y23 plankaresi) kazı çalışması yapılmış ve bir demirci işliğinin varlığı ortaya konmuştur (Schenk vd., 2018; Hürmüzlü vd., 2020; Hürmüzlü et al., 2021; Hürmüzlü vd. 2023c). Anadolu'da antik dönemde az sayıda demirci işliği bilinmektedir ve bu nedenle de Seleukeia Sidera örneği, Anadolu'da demir metalurjisi hakkında bildiklerimize sağladığı katkılar nedeniyle önem taşımaktadır (Hürmüzlü vd., 2023c, s. 155-170). 2023 yılı çalışmalarında Demirci İşliği'nde temizlik ve belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim: 4).

5. HİSAR TEPE HELENİSTİK DÖNEM SUR DUVARLARI

Hisar Tepe üzerine konumlanan ve müstahkem bir kale şeklinde tahkim edilen Helenistik Dönem yerleşmesine ait savunma sisteminin belgeleme çalışmalarına 2023 yılı çalışmaları başlanmıştır. Bu çalışmalarda Hisar Tepe’de Helenistik Dönem sur duvarlarına ilişkin kalıntıların belgelemesinin yanı sıra, kente girişi sağlayan güneydoğu ve kuzeybatı kapıları ile kuleler belgelenecek topografik plana işlenmiştir. Yapılan incelemelerde kapıları çevreleyen binalar haricinde, kulelerin belirlenen aralıklarla düzenlenmemiş olduğu ve mevcut topografyaya göre yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Biri kuzeybatı kanadının ortasında, diğeri güneydoğu kanadında olmak üzere iki geçit kesin olarak tespit edilmiştir (Resim: 5).

Hisar Tepe’de incelenen tahkimat sistemi, tepenin tamamını kapsamaktadır. Yalnızca 4,5 hektarlık bir alanı içeren tepenin değil, Hisar Tepe’nin yamaçlarının da sur duvarlarıyla çevrildiği anlaşılmaktadır. Böylece sur içindeki kullanılabilir alanın yaklaşık 11,2 hektarı bulunduğu görülmektedir. Sur duvarlarının Hisar Tepe’ye sadece bir tahkimat sağlama amacı ile ve yalnızca askeri amaçlar ile kullanılamayacak büyük bir kentsel yerleşimin savunmasını sağlamak gayesi ile inşa edildiği açıktır. Nitekim bu müstahkem kale ve yerleşmenin Seleukosların kurmuş olduğu Pisidia’daki dört koloni kentinden birine ait olan Pisidia Seleukeisina ait olduğunu da ayrıca vurgulamak gerekir (Köker 2023). Antik kente ait ana kapı muhtemelen kuzeybatıda yer alıyordu. Kapının önündeki Kuzeybatı Nekropolisi, bu yamaçta bir ana yolun varlığını doğrulamaktadır. Kuzeybatı kanadında görülebilen az sayıdaki sur kalıntısı, benzerlerine yalnızca güneydoğu kapısında rastlanabilen, çarpıcı biçimde büyük biçimli kesme taşlardan yapılmıştır (Resim: 6). Dolayısıyla kuzeybatı kanadının yapım tekniği, bir yandan dışarıdan gelebilecek tehditlere açık olan bu tek kanadın tahkimat zorluğuna yanıt verirken, diğer yandan da şehrin giriş kapısı olarak temsilî iddiasını vurgular niteliktedir. 2023 çalışmaları kapsamında sur duvarlarında başlanan çalışmalarda kuleler ve giriş kapılarının planları çizilerek topografik plana işlenmiştir.

6. TOP TEPECİK

Top Tepecik, Hisar Tepe’nin yaklaşık 800 m güneybatısında yer almaktadır (Resim: 7). Ortalama 6 metre yüksekliğinde olan tepenin güneybatısında biri tamamlanmamış olmak üzere iki kaya mezarı yer almaktadır (Resim: 8). Tamamlanmış olan mezarın yalancı kapı ile kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Top Tepecik’de yürütülen incelemelerde tepe üzerinde, yüzeyde doğu batı yönlü, dikdörtgen bir yapının izleri ile karşılaşmıştır. Bu alanda yürütülen jeofizik ölçümler yapının bir bazilikaya ait olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte bazilikanın bir başka yapı, olasılıkla bir tapınak üzerine sonradan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu yapının mahiyetinin anlaşılmasına dönük jeofizik ölçümler; alanın temizlenerek alan taraması ve buluntuların mahiyetinin anlaşılmasına dönük çalışmalara önümüzdeki yıllarda devam edilecektir.

7. SÖZLÜ TARİH ve SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS ÇALIŞMALARI

Bölgenin kültürel miras unsurlarının bütüncül bir yaklaşımla kayıt altına alınması amacıyla Seleukeia Sidera antik kentinin konumlandığı Atabey İlçesi ve yakın çevresinde Sözlü Tarih ve Somut Olmayan Kültürel Miras çalışmalarına da önem verilmektedir. Isparta'nın kültürel miras alanlarına yönelik bütüncül ve sürdürülebilir bir yaklaşımla yürütülen bu program dâhilindeki çeşitli çalışmalar Atabey İlçesi'nde devam ettirilmiştir. 2023 yılında Bayat Köyü, Atabey İlçesi merkezi ve Kuleönü Beldesi'nde kültürel miras unsurlarının anlaşılmasına dönük olarak projeler yürütülmüştür². Proje kapsamında Seleukeia Sidera Antik Kentine yakın konumlanmış olan Atabey İlçesi, Bayat Köyü ve Kuleönü Beldesi'nde doğup büyümüş yerel halk ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplam otuz yedi kaynak kişi ile yapılan görüşmelerde; çocukluklarından itibaren çevrelerindeki antik kalıntıları içeren deneyimleri, bu kalıntılar hakkında aile büyüklerinden dinledikleri hikâyeler ve efsaneler sorulmuştur. Ayrıca, ziyaret edilen yerlerde bulunan devşirme malzemeler kayıt altına alınmış, halkın bu kalıntılar hakkındaki bilgileri ve görüşleri alınarak, geçmişten kalan objelerin günümüz maddi kültür yoluyla kurduğu bağlar yerel halkın gözünden derlenmiştir. Projenin sonuçları yayına hazırlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Acuce, İ. (2023). A Group of Ostothekai from Seleukeia Sidera and The Surrounding Area, Seleukeia Sidera ve Çevresinden Bir Grup Ostothek (Ed. Bilge Hürmüzlü, Peter Talloen, Burak Sönmez ve Semih Togan), *Seleukeia Sidera I. Overview of the Archaeological Excavations and Research at Seleukeia Sidera (2019-2022) Seleukeia Sidera Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları (2019-2022)*. Ankara: Myrina Yayınları, s. 205-216.

Bingöl, O. (2012). Seleukeia Sidera, *Anadolu/Anatolia, DTCF 75. Yıl Armağanı*, s. 457-471.

Hürmüzlü, B. (2020). Preliminary Report on a Bone Workshop in Seleukeia Sidera (Ed. Gönül Yalçın ve O. Stegemeier), *Metallurgica Anatolia Ünsal Yalçın 65. Yaşgünü Armağan Kitabı*. İstanbul: Ege Yayınları, s. 271-274.

Hürmüzlü, B., Sönmez, B. ve Ayaşan, M. (2018a). Seleukeia Sidera Antik Kenti 2016 Yılı Yüzey Araştırması Sonuçları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 35 (1), s. 247-254

Hürmüzlü, B., Akaslan, M., Köker, H., De Jong, L., Ayaşan, M., Sönmez, B. ve Atav Köker, İ. (2018b). Work at the Ancient City of Seleukeia Sidera in 2017/Seleukeia Sidera Antik Kenti 2017 Yılı Çalışmaları, *ANMED*, 16, s. 234-241.

2 Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeler Birimi (BAP) SKP-2023-9090 no.lu “Atabey İlçesi Kültürel Mirasın Tanıtımı” (Yönetici: Bilge Hürmüzlü Kortholt) ve STK-2023-9000 kodlu “‘Antika’ Kent, Yapı, Kaleler ile Yaşamak: Atabey İlçesi Örneği” başlıklı Toplumsal Katkı Projesi (Yönetici: Burak Sönmez), Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

Hürmüzlü, B., Sönmez, B., Köker, H., Kalkman, P., Akaslan, M., De Jong, L. (2019a), Work at the Northwest Necropolis of Seleukeia Sidera in 2018/Seleukeia Sidera Kuzey Nekropolisi 2018 Yılı Çalışmaları. *ANMED*, 17, s. 83-89.

Hürmüzlü, B., Köker, H., Akaslan, H., De Jong, L., Atav-Köker, İ., Mörel, A., Sönmez, B., Ayaşan, M. ve Kai-Browne, A. (2019b), Seleukeia Sidera Antik Kenti Temizlik-Düzenleme ve Ölçüm Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 40 (1), 385-396.

Hürmüzlü, B., Sönmez, B. ve Atav-Köker, İ. (2020), Seleukeia Sidera Antik Kenti Üretim Faaliyetleri Hakkında Ön Değerlendirmeler (Ed. Ahmet Mörel, Gülcan Kaşka, Hüseyin Köker, Mehmet Kaşka, Murat Fırat ve Salih Okan Akgönül), *Production, Trade and Economy in Pisidia and its Surrounding Areas. International Symposium Proceeding Pisidian Studies II, 31 October – 03 November 2018 Isparta, Turkey*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, s. 140-153.

Hürmüzlü, B., Sönmez, B., Mörel, A. ve Kaşka, G. (2021), Seleukeia Sidera’da Geç Antik Dönem Hakkında Ön Sonuçlar, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, s. 339-361.

Hürmüzlü, B., Sönmez, B., Mörel, A., Kılınç, G. ve Uslu, H. (2022). Paleo-Kuleönü Gölü Çevresi Antik Dönem Yerleşimleri (Ed. Çetin Şenkul ve B. Hürmüzlü), *Doğal ve Kültürel Mirasın Paleo-Kuleönü Gölü’ndeki İzleri. 50 Bin Yılın Öyküsü*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, s. 207-247.

Hürmüzlü, B., Talloen, P., Sönmez, B., Togan, S. (ed.) (2023a). *Seleukeia Sidera I. Overview of the Archaeological Excavations and Research at Seleukeia Sidera (2019-2022) Seleukeia Sidera Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları (2019-2022)*. Ankara: Myrina Yayınları.

Hürmüzlü, B., De Jong, L., Dijkstra, T. M. (2023b). The Necropoleis and Burial Customs of Seleukeia Sidera, Seleukeia Sidera Nekropolisleri ve Ölü Gömme Gelenekleri (Ed. Bilge Hürmüzlü, Peter Talloen, Burak Sönmez ve Semih Togan), *Seleukeia Sidera I. Overview of the Archaeological Excavations and Research at Seleukeia Sidera (2019-2022) Seleukeia Sidera Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları (2019-2022)*. Ankara: Myrina Yayınları, s. 197-204.

Hürmüzlü, B., Yalçın, Ü. ve Togan, S. (2023c). Production and Economy in Seleukeia Sidera in the Roman Imperial Period: Blacksmithing Practices/Seleukeia Sidera’da Roma İmparatorluk Dönemi’nde Üretim ve Ekonomi: Demircilik Pratikleri (Ed. Bilge Hürmüzlü, Peter Talloen, Burak Sönmez ve Semih Togan), *Seleukeia Sidera I. Overview of the Archaeological Excavations and Research at Seleukeia Sidera (2019-2022) Seleukeia Sidera Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları (2019-2022)*. Ankara: Myrina Yayınları, s. 155-170.

Kaya, D. (1999). Die Theaterausgrabung von Seleukeia Sidera (KlaudiosSeleukeia), *Asia Minor Studien*, 34, s. 163-174.

Köker, H. (2023). History of Seleukeia ‘Sidera’ (Ed. Bilge Hürmüzlü, Peter Talloen, Burak Sönmez ve Semih Togan), Seleukeia Sidera I. Overview of the Archaeological Excavations and Research at Seleukeia Sidera (2019-2022) Seleukeia Sidera Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları (2019-2022). Ankara: Myrina Yayınları, s. 31-50.

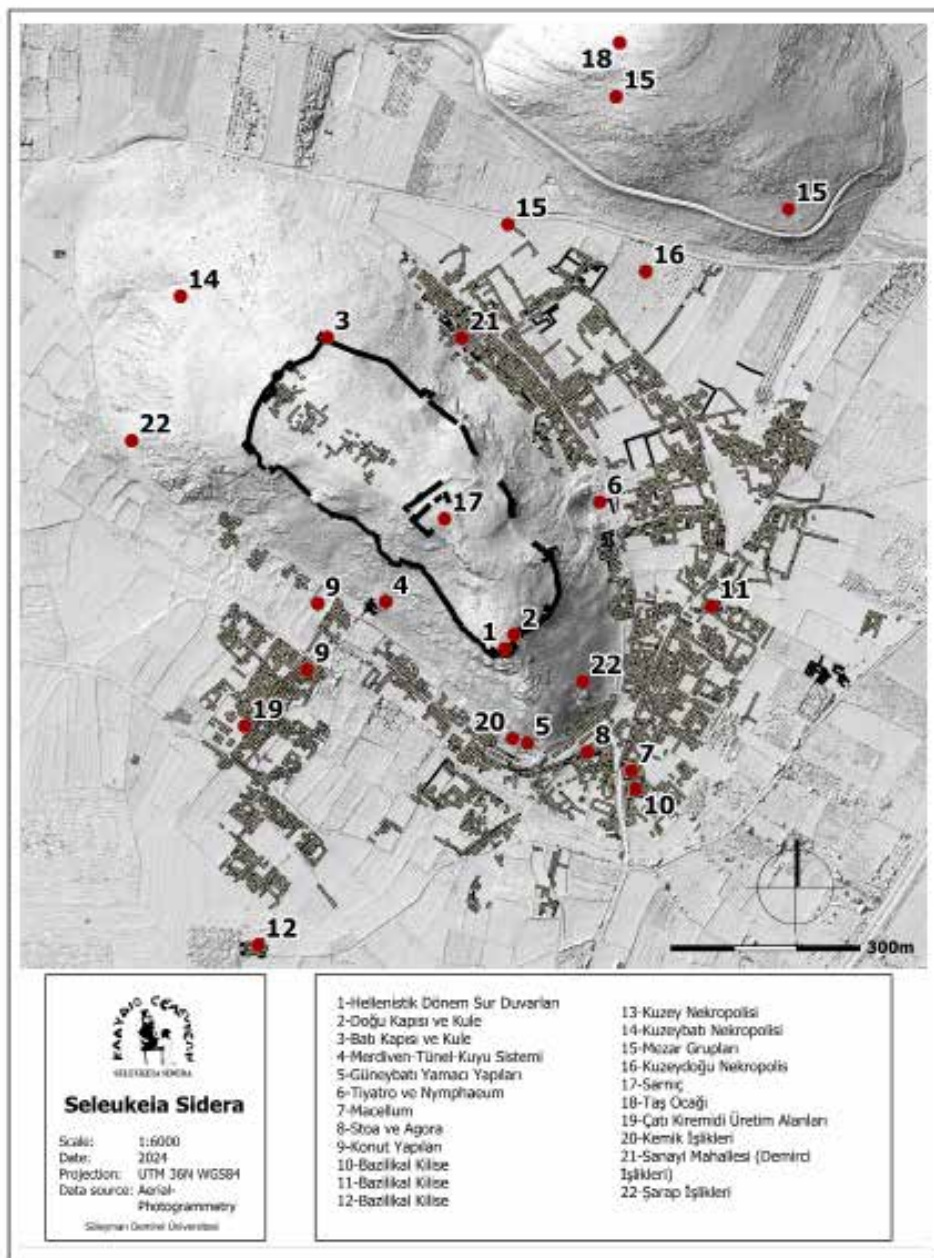
Mörel, A. (2023). Preliminary Report on the Theatre of Seleukeia Sidera/Seleukeia Sidera Tiyatrosu Hakkında Ön Değerlendirmeler (Ed. Bilge Hürmüzlü, Peter Talloen, Burak Sönmez ve Semih Togan), Seleukeia Sidera I. Overview of the Archaeological Excavations and Research at Seleukeia Sidera (2019-2022) Seleukeia Sidera Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları (2019-2022). Ankara: Myrina Yayınları, s. 133-154.

Schenk, T. (2020). Archäologische Prospektionen in Seleukeia Sidera und der Versuch, Produktionszentren zu bestimmen/Seleukeia Sidera’daki Sanayi Bölgelerinin Belirlenmesi (Ed. Ahmet Mörel, Gülcan Kaşka, Hüseyin Köker, Mehmet Kaşka, Murat Fırat ve Salih Okan Akgönül), Production, Trade and Economy in Pisidia and its Surrounding Areas. International Symposium Proceeding Pisidian Studies II, 31 October – 03 November 2018 Isparta, Turkey. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, s. 154-165.

Schenk, T., Atav-Köker, İ., Sönmez, B., Hürmüzlü, B., Tütünsatar, E., ve Akaslan, M. (2018). Seleukeia Sidera Antik Kenti Yüzey Araştırmaları-2018 Demircilik Faaliyetlerine İlişkin Veriler, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 44, s. 66–72.

Sönmez, B. (2022) *Seleukeia Sidera Antik Kenti’nde Roma İmparatorluk Dönemi Seramik Üretimi ve Ticari İlişkiler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

EKLER

Harita 1 Seleukeia Sidera Yerleşim Alanları.

Resim:1 Seleukeia Sidera Kuzey Nekropolisi.

Resim:2 Seleukeia Sidera Güneybatı Yamacı Yapıları.

Resim:3 Seleukeia Sidera Tiyatro ve Sahne Binası.

Resim:4 Seleukeia Sidera Demirci İşliği.

Resim:5 Seleukeia Sidera Hellenistik Dönem Savunma Sistemi.

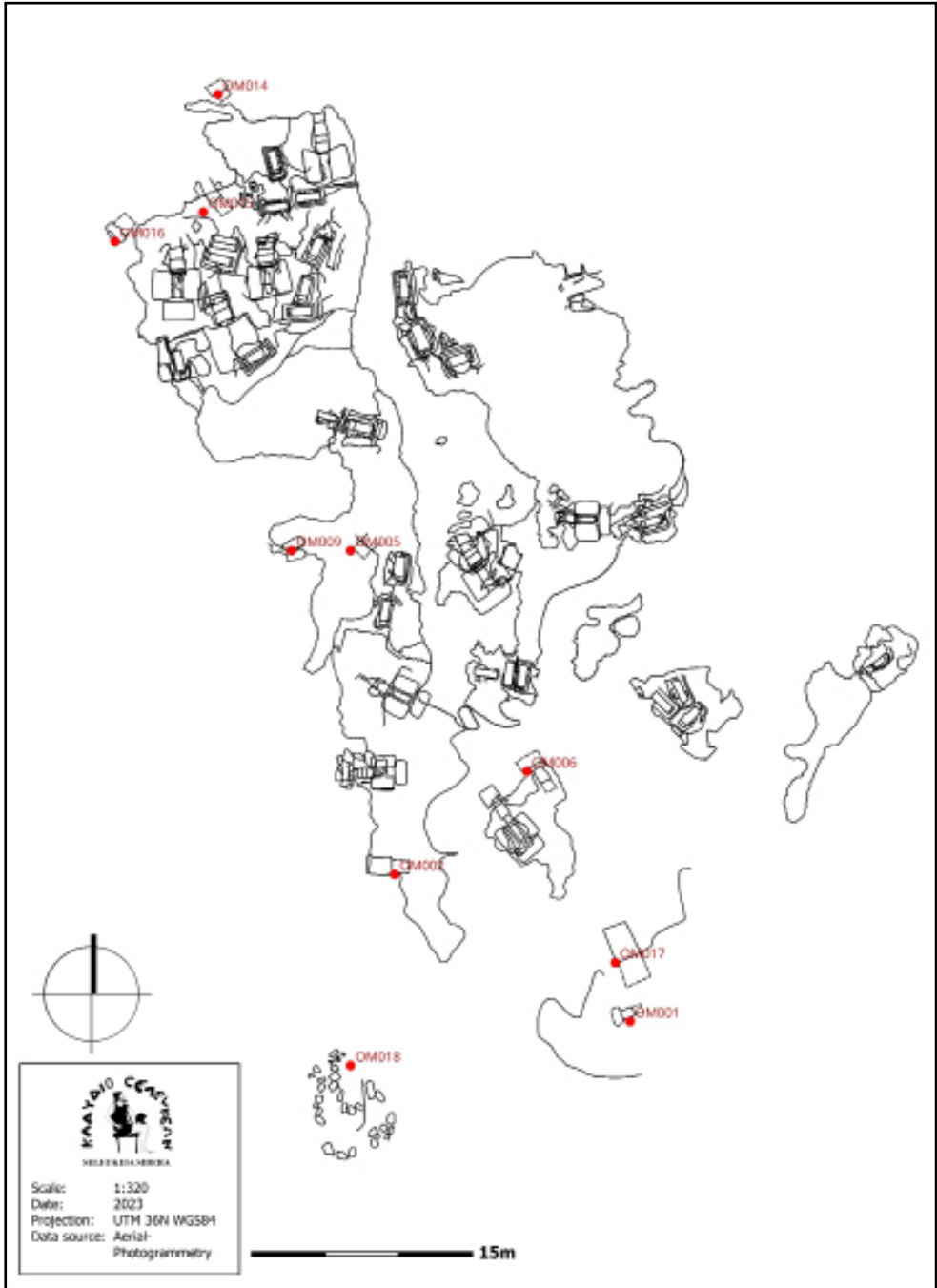
Resim:6 Seleukeia Sidera Hellenistik Dönem Savunma Sistemi.

Resim:7 Seleukeia Sidera Top Tepecik.

Resim:8 Seleukeia Sidera Top Tepecik Kaya Mezarları.

Plan:1 Seleukeia Sidera Kuzeybatı Nekropolisi 2023 Yılı.

ANTALYA İLİ ELMALI İLÇESİ HACIMUSALAR HÖYÜK KAZISI 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Bülent ARIKAN*

1. GİRİŞ

Hacımusalar Höyük'te yürütülmekte olan arkeolojik araştırmalar 01.07 – 31.08.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ergin Tatar'ın kazı başkanı birinci yardımcısı, Doç. Dr. Tutku Tuncalı'nın kazı başkanı ikinci yardımcısı olarak, Demre Müzesi uzmanlarından Ayşe Tok'un da KTB temsilcisi olarak katıldığı 2023 sezonu çalışmalarında toplam 32 kişi yer almıştır.

Yaklaşık iki hafta süren ot temizliği ve çalışılacak açmaların temizliğinin ardından arkeolojik ve jeofizik çalışmalara başlanmıştır. Ayrıca, 2022 sonunda Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün Antalya'da bulunan 32. Bölge Müdürlüğü tarafından İstanbul Teknik Üniversitesi'ne Hacımusalar Höyük Kazısı'nda kullanılmak üzere bedelsiz devredilen çekme karavan, gerekli bakım ve tamir yapıldıktan sonra Höyük üzerine çektirilmiş; arazi çalışmalarında kullanılan araç-gereçlerin depolanmasında ve ekibin dinlenme aralarında güneşten korunacağı bir alan olarak kullanılmıştır.

2. JEOFİZİK ETÜTLERİ:

Höyük üzerinde İTÜ Jeofizik Mühendisliği Bölümü öğretim üyeleri ve öğrencileri tarafından çeşitli yöntemlerle jeofizik etütler gerçekleştirilmiştir. Dr. Öğr. Üy. Caner İmren, Araştırma Görevlisi Beril Karadöller ve bölüm öğrencileri tarafından, 2022 sezonunda Merkezi Kilise ile Kuzey Yamaç açmaları arasındaki alanda gerçekleştirilmiş olan yer radarı (Ground Penetrating Radar) çalışmalarında Höyük yüzeyinin 0,5-1,5 metre altında çok sayıda düzensiz plan veren mimari yapı katı tespit edilmişti (Resim: 1). Bu plan 1998-2007 yılları arasında Merkezi Kilise'nin hemen kuzeyinde kazılan D4-D5 plan karelerinde tespit edilen ve daha sonra bu kesimlerde derinleşmek amacıyla mimari çizimi ve fotoğraflaması yapılarak kaldırılan mekânlara benzemektedir. 2022 yer radarı bulguları Merkezi Kilise'nin en azından kuzey tarafında bir mahalle ile çevrelendiğini açıkça ortaya koymaktaydı. Bu mahalle yaklaşık 40-50 haneden oluşan, doğuya doğru avlu benzeri açık hava mekânının da bulunduğu bir alan oluşturmaktaydı. Önceki sezonlarda kazısı yapılan alanlardan elde edilen bulgulara göre bu mahallenin Merkezi Kilise ile çağdaş olduğu değerlendirilmektedir.

2023 sezonunda çalışma programımızı takiben aynı ekip tarafından aynı cihazla, 19-25 Temmuz tarihleri arasında Merkezi Kilise ve Batı Kilise arasında kalan alan taranmıştır. Böylece, kuzeyde 2022 sezonunda tespit edilen ve daha önceki kazılardan bilinen yapıların Höyük düzlüğünün batısına uzayıp uzamadığının açığa kavuşması amaçlanmaktaydı. 2023

* Doç. Dr. Bülent ARIKAN, İstanbul Teknik Üniversitesi Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü Ekoloji ve Evrim ABD, Maslak, Sarıyer-İSTANBUL 34469, bulent.arikan@gmail.com ORCID: 0000-0003-2734-843X

sezonu yer radarı çalışmalarının sonucunda Merkezi Kilise'ye ait mahalle niteliğindeki yapıların düzenli bir şekilde batıya doğru uzadığı tespit edilmiştir (Resim: 2).

2023 sezonunda Hacimusalar Höyük'te manyetik yöntemle yürütülen jeofizik etüt özellikle eğimi yüksek bölgelerde daha güvenilir sonuçlar vermiştir. 2023 çalışmalarında manyetik yöntemle taranan alan kazısı yapılan Güney Yamaç duvarlarının çevresine odaklanmıştır. Resim 3'te mavi çerçeveye belirtilen alanın en doğusunda önceki sezonlarda açığa çıkarılan çokgen şekilli, yüzeyi ustalıkla düzlenmiş kireçtaşları en azından iki buçuk metre yüksekliği olan bir duvar dizisi oluşturmaktadır. İnşa yöntemi bakımından Roma/Helenistik dönem olduğu değerlendirilen bu duvar Höyüğün güneybatı eteklerinde önceki sezonlarda açılan sondajlarda bulunmuştur. Dolayısıyla tam yüksekliği ve işlevi bilinmeyen Roma/Helenistik dönem duvarının en azından Höyüğün güneyini çevrelediği anlaşılmıştır. 2023 sezonu manyetik tarama çalışması da Höyüğün güneybatısından güneydoğusuna kadar olan alanı ele almış, burada bahsedilen Roma/Helenistik duvarın devam ettiği tespit edilmiştir. Henüz net yüksekliği bilinmeyen, işlevi tam olarak açıklığa kavuşturulamayan bu duvarın çevresindeki çalışmalarımız önümüzdeki sezonlarda da devam edecektir.

3. ARKEOLOJİK KAZILAR

Hacimusalar Höyük'te 2023 sezonunda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları üç alana yayılmıştır (Resim: 4). Bunlardan birinci (Kuzey Yamaç) ve üçüncü (Güney Yamaç) alan tam arkeolojik kazı çalışması içermiş ikinci alanda (Merkezi Kilise'nin girişi –narthex– ve ana koridoru –nef–) ise yapı içine yıllarca dolan akıntı toprağın atılması ve mozaik tabanın ortaya çıkarılması gerçekleştirilmiştir.

3. 1. KUZEY YAMAÇ

Kuzey Yamaç'ta açığa çıkarılan Demir Devri sur duvarı önceki kazı sezonların sona ermesiyle beraber üzeri naylon ile örtülerek korumaya alınmış. 2023 sezonunda tüm Kuzey Yamaç açmalarında (yaklaşık 40x20 metrelik alanda) kazı çalışmalarına verilen arada akan toprağın temizlenmesinin ardından Demir Devri sur duvarının naylon ile örtülen kısımlarının da temizliği gerçekleştirilmiştir. Bu alanda naylon örtü kaldırılmış, sur duvarının iç ve dış sınırlarını oluşturan büyük taşların hatlarını belirlemek amacıyla etrafındaki toprak temizlenmiş, kerpiç üst yapının korunduğu alanlar süpürülmüş, korunmadığı alanlarda ise dolgu malzeme olarak kullanılan orta boy düzensiz taşların üstü temizlenerek duvar yapısının planı netlik kazanmıştır. Demir Devri sur duvarının Kuzey Yamaçta yüzeyin yaklaşık bir metre altında başladığı ve ortalama olarak 3,5 metre derinliğe kadar devam ettiği gözlemlenmiştir. Demir Devri sur duvarı büyük ihtimalle tüm Kuzey Yamaç çevrelemektedir ancak 2022 sezonunda burada yapılan yer radarı taraması eğimin çok dik olmasından dolayı sonuç vermediğinden başka yöntemlerle bu duvarın planına netlik kazandırılması gerekmektedir. Yapılan ölçümlerde Demir Devri sur duvarının üç metre genişliğinde olduğu anlaşılmıştır. Önceki sezonlarda kazılarak açığa çıkarılan yaklaşık 25 metre uzunluğundaki hat boyunca Demir Devri sur duvarının kerpiç üst yapısının çok az korunduğu, korunan kerpiç üst yapıda

sağlam ele geçen kerpiç bloklar olmadığı kazı arşivindeki notlardan anlaşılmıştır. Yine aynı notlardan C4-B4 plan karelerinde Demir Devri sur duvarının beş metrelik bir hat boyunca kaldırıldığı ve bu alanda derinleşildiği anlaşılmıştır. Höyüğün Erken Tunç Çağı'na ait yapı planları çok dar bir alanda (birkaç metre genişlikte), Demir Devri sur duvarının yaklaşık 3,5 metre altında tespit edilmiştir (Resim: 5a-c).

Bu alanda yapılan temizliğin, akan toprağın boşaltılmasının ardından daha önce hiç kazılmayan ancak hem Demir Devri sur duvarına hem de önceki sezonlarda kazısı yapılmış diğer alanlara komşu, 5x7 metre boyutunda bir açmada (B4j7 ve C4a7 kareajları) kazı çalışması başlatılmıştır (Resim: 5d-e). Bu alanda kazı çalışmalarının başlatılmasının sebepleri şunlardır: (a) Demir Devri sur duvarının kazılmayan kesimini ortaya çıkarmak, (b) Demir Devri sur duvarının kerpiç üst yapısını sağlam ele geçirme ihtimalini değerlendirmek, (c) Demir Devri sur duvarının kapattığı alanın içinde derinleşerek önceki sezonlarda kazılan Akamenid Dönemi tabakaları yakalamak, (ç) önceki sezonlarda kazısı yapılan alanlarla kazısına yeni başladığımız alanı birleştirerek yaklaşık 25x25 metre alanda derinleşip Erken Tunç Çağı tabakalarına ulaşmak, (d) Erken Tunç Çağı yapılarını daha geniş bir alanda ortaya çıkarmaktır. Bu amaçların da gösterdiği gibi, Kuzey Yamaç'ta yeni açılan alanın uzun süreli çalışılması planlanmaktadır.

Yeni açılan beş metre genişliğinde ve yedi metre uzunluğundaki alan Demir Devri sur duvarının kuzeydeki dış çeperinden (Höyüğün en eğimli noktasından) başlamakta, tüm sur duvarını kapsayarak güneye (Höyüğün merkezine) doğru uzanmaktadır. Bu alanda yüzeyin hemen altında oldukça sert, kırmızı renkli kerpiç tabakası açığa çıkarılmış ancak önceki sezonlarda olduğu gibi tek bir sağlam kerpiç blok elde edilememiştir. Duvarın üst yapısını oluşturan üç metrelik taş dolgu ve kerpiç üst yapının zamanla doğal veya insan kaynaklı faktörlerden hasar gördüğü ve bu nedenle sağlam korunamadığı anlaşılmıştır. Bu sebeple, yeni açılan alanın kuzeyden güneye üç metrelik kısmı (B4j7 açması, Demir Devri sur duvarına denk gelen alan) olduğu gibi bırakılmış, geriye kalan dört metrelik alanda (C4a7 açması) kazı çalışmaları sürdürülmüştür. Böylece, Demir Devri sur duvarının iç kısmında derinleşme çalışması gerçekleştirilmiştir. Kazı sezonu sonunda yaklaşık 70 cm kazılan alanda Doğu-Batı yönünde uzanan ve belirgin bir plan vermeyen iki metre uzunluğunda bir duvar ve yarıcağı iki metreye yakın bir çöp çukurunun batı yarısı ortaya çıkarılmıştır (Resim: 6a-6b). Bu çöp çukurunun doğu yarısı, yandaki açmanın 1994-1998 yılları arasındaki kazılarında C4b7 açmasında çalışılmıştır. Çöp çukurunun toplam derinliği yaklaşık 55 cm olup başlangıçta oldukça gevşek, kumlu ve koyu renk özelliklere sahip olan dolgu döküntü kerpiç bloklar içermektedir. Tabana doğru daha sıkı hale gelen ve çevresindeki toprağın rengini alan dolgunun tamamen boşaltılması sonucu sert bir zemine ulaşılmıştır. Kazı sezonunun sonuna gelindiği için bu alandaki çalışmalar sona erdirilmiş, plan vermeyen duvar parçası olduğu gibi bırakılmıştır. 2024 sezonunda bu alandaki kazı çalışması devam edecektir. 2023 sezonunda Elmalı Müzesi'ne envanterlik eser olarak tutanak karşılığı bırakılan toplam iki eser olmuştur. Bunlar taş duvar önünde bulunan bir ağırşak (Envanter No: 30123, kot: 1055,36 m) ile hay-

van kemiğinden yapılma bir aplik parçasıdır (Envanter No: 30124, kot: 1055,36 m) (Resim: 6c-6d). Koruma amacıyla Demir Devri sur duvarının tamamı naylon ile kaplanmış ve üzerine kazıdan çıkan, elenen toprak dökülmüştür.

3. 2. MERKEZİ KİLİSE

Hacımusalar Höyük'te 2023 sezonunda arkeolojik çalışma gerçekleştirilen ikinci alan Merkezi Kilise'dir. Bu alandaki çalışmalar kazı niteliğinden daha çok temizlik ve koruma amaçlıdır. Merkezi Kilise'nin girişinin –narthex– doğu kısmında yer alan blokların önündeki akıntı toprağın kaldırılması hedeflenmiştir (Resim: 7a). Bu alanda yürütülen çalışmalar sonucunda Merkezi Kilise'nin birinci ve ikinci ana evresi arasındaki mimari ilişkilerin daha net izlenmesi mümkün olmuştur. Burada yapılan çalışmalar sırasında özellikle Kilise giriş alanının tamamen kumla dolu olduğu gözlemlenmiştir. Höyük yapısı için doğal olmayan bu kumun varlık nedeni raporun ilerleyen kısımlarında açıklanacaktır. Merkez Kilise içinde arkeolojik çalışma yürütülen ikinci alan ana koridorun –nefin– *apsis* ile bulunduğu noktanın doğusundaki kısımdır (Resim: 7b). Bu alanda gerçekleştirilen dolgu toprağın boşaltılması işlemi sırasında bir yetişkine ait olduğu tahmin edilen kemik parçaları ve uzmanlar tarafından Ortaçağ'a tarihlenen bej renkli bir amforanın üst kısmı parçalı olarak ele geçirilmiştir. Bu alandaki çalışmalar yoğun kil dolgulu bir yüzeyin ortaya çıkmasıyla tamamlanmıştır. Bu kil taban olasılıkla erken evre yapısının tabanında bulunan döşemenin düz bir zemine oturmasını sağlayan dolgudur.

Merkezi Kilise'nin girişindeki –narthex– kum dolgu, yapının mimari planının incelenmesiyle netlik kazanmıştır. 1998-2004 yılları arasında bu alanda yapılan kazılarda ortaya çıkarılan; geometrik motiflerin hayvan figürlerini çevrelediği ve ortasında Yunanca bir metin içeren madalyonun bulunduğu mozaik taban ortaya çıkarılmıştır. 2001 ve 2002 sezonlarında yürütülen kazılarda konservasyon sorumlusu olan Kent Severson'ın talimatıyla, o dönemde öğrenci olarak çalıştığım kazıda, aseton içinde %10 Paraloid B-72 solüsyonu ile konserve ettiğim bu tabanın üstünün plaj kumuyla örtüldüğü anlaşılmıştır (Resim: 7c). Mozaik tabanın ilk defa bulunduğu ve konserve edildiği tarihten bu yana geçen yirmi yılda koruma veya konservasyon çalışması yapıldığına dair herhangi bir kaydın kazı arşivinde bulunmaması üzerine kum dolgunun boşaltılmasına karar verilmiştir. Ekip üyelerinin ve Bakanlık Temsilcimizin özverili çalışmalarıyla Merkezi Kilise'nin tüm giriş alanını kaplayan kum dolgu tamamen boşaltılmış, mozaik taban bütünüyle açığa çıkarılmıştır. Bölgemizde çalışan konservatörlerden aldığım bilgi ve 2001-2002 sezonlarındaki deneyimlerime dayanarak, temizleme çalışmalarının ardından mozaik tabana yukarıdakine benzer bir temizleme-konservasyon programı uygulanmıştır. Bu işlemlerden sonra mozaik tabanın üstü Amerikan beziyle geçici olarak örtülmüştür. Merkezi Kilise'de Delta Lidar A.Ş. tarafından gerçekleştirilen üç boyutlu yersel lazer ile tarama ve yüksek çözünürlüklü belgeleme çalışmalarının ardından mozaik taba önce jeotekstille, sonra da Amerikan bezi ve kumla örtülmüş, çevresindeki duvarların yıkılmaması için de kum torbalarından destek konmuştur (Resim: 7d-e).

3. 3. GÜNEY YAMAÇ

Höyüğün güneyinde, Höyük girişinin doğu tarafında kalan alanda daha önceden kazılmış olan açmada görülen yaklaşık 3 metre genişliğinde ve 3,5 metre derinliğindeki Roma/Helenistik dönem duvarının doğuya doğru devam edip etmediği, devam ediyorsa da ne şekilde olduğunu belirlemek amacıyla mevcut duvar ile yaklaşık 15 metre doğusundaki önceki sezonlardan kalma açma arasındaki alanda duvar aksını takip etmek üzere kazı yapılmıştır. Bir buçuk metre genişliğinde ve Roma/Helenistik dönem duvarının aksından Kuzey'e doğru başlanan kazının ileriki aşamalarında gerekli olması durumunda alanın güneyine doğru bir metre kadar daha genişletilmesine karar verilmiştir (Resim: 8). Emniyet açısından ön plandaki açmada görülen duvar ile yeni açma arasında iki metrelik bir açma duvarı bırakılmıştır.

Kazı çalışmaları ilerledikçe önceki sezondan kalan açma ve yeni açma arasındaki duvarda güvenli bir şekilde kaldırılarak Roma/Helenistik duvarının daha geniş bir hatta takip edilmesi sağlanmıştır. Birleştirilen açmalarda Roma/Helenistik duvarın Doğu-Batı yönünde devam etmesi üzerine derinleşilmiş ve aynı zamanda beş metre uzunluğundaki açma Kuzey yönünde 1,5 metre daha genişletilmiştir. Sezon sonunda; Doğu-Batı yönünde beş metre uzunluğunda, Kuzey-Güney yönünde üç metre genişliğinde, ortalama 1,8 metre derinliğinde bir açmada takip edilen Roma/Helenistik dönem duvarının doğuya doğru iki metre daha formunu koruyarak devam ettiği gözlemlenmiştir. Açmanın geri kalan üç metrelik kısmında ise duvarın devam ettiği ancak kullanılan taşların ve inşa tekniğinin Roma/Helenistik dönem duvarından daha farklı olduğu tespit edilmiştir (Resim: 9). Bu durum özellikle açmanın güneydoğu köşesinde çok net olarak görünmektedir (Resim: 10). Açmalarda iki farklı teknikte inşa edilen duvarların birbirine üleştirildiği izlenimi doğmuştur. Bu duvarların aynı döneme mi yoksa farklı dönemlere mi ait oldukları ileriki yıllarda bu alanlarda yapılacak çalışmalarda ortaya konacaktır. Açmanın kuzey yönünde genişletilmesi sonucunda Roma/Helenistik dönem duvarının oldukça dar olduğunu açıkça göstermiştir. Arkeolojik kazı ve jeofizik etütlerde Höyüğün güney kısmını neredeyse tamamen çevrelediği anlaşılan Roma/Helenistik dönem duvarının genişliği bir sur duvarı olması için oldukça yetersizdir. Bu duvarın ait olduğu dönemin, işlevinin ve çevresindeki diğer duvarlarla ilişkilerinin daha net anlaşılabilmesi için önümüzdeki sezonlarda da bu kısımlarda arkeolojik kazıların sürmesi gerekmektedir.

4. ÜÇ BOYUTLU TARAMA ve YÜKSEK ÇÖZÜNÜRLÜKLÜ BELGELEME

Genel Müdürlüğümüzden alınan ek izin kapsamında, İstanbul merkezli Delta Lidar A.Ş. tarafından yersel lazer cihazı ile Merkezi Kilise'nin tamamı 9-10 Ağustos tarihlerinde taranmıştır. Santimetre hassasiyetinde hazırlanan dijital görseller bu Erken Bizans dönemi yapısının haritası olarak düşünülebilir. Bu çalışma sayesinde hem yapının çok detaylı bir görseli hazırlanmış hem de bu yapıyla ilgili yürümekte olan tez çalışmasında veya ileriki aşamalarda yürütülecek olan restorasyon çalışmalarında yüksek çözünürlüklü dijital bir mimari plan olarak kullanılabilecek, gerektiğinde araziye çıkmadan bazı kapsamlı mimari ölçüm ve planların hazırlanmasına imkân verecektir.

5. EPİGRAFI ÇALIŞMALARI

Ekip üyemiz Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar tarafından 25 Ağustos tarihinde yapılan arazi çalışmasında Höyük'te Merkezi Kilise ile Batı Kilise'de bulunan yazıtlar ve mil taşları incelenmiştir. Tüm bu çalışmalarında önceki dönem kazılarda epigraf olarak çalışan Prof. Dr. Gary Reger tarafından çalışılmayan tek bir yazılı parça tespit edilmiştir. Bu parça Merkezi Kilise içinde, güney sarnıcın köşesinde bulunmaktadır. Oldukça silik olan yazıyı okuyan Prof. Dr. Sayar bu parçayı çalışacaktır. Prof. Dr. Sayar aynı zamanda Merkezi Kilise'deki taban mozağının fotoğrafı üzerinden buradaki Yunanca metni de değerlendirmiştir. Buna göre, Merkezi Kilise bölgedeki varlıklı bir kişi tarafından yaptırılmış ve Hz. Meryem'e adanmıştır.

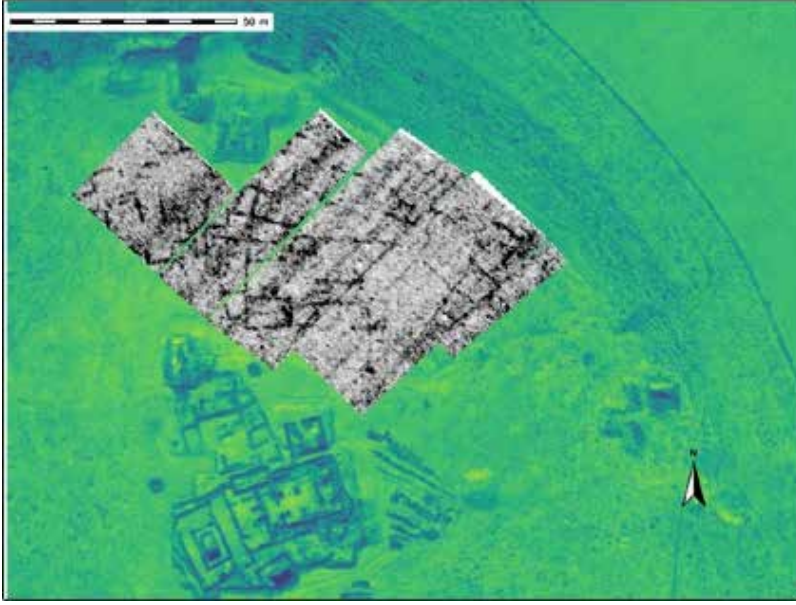
6. SONUÇ

Antalya İli Elmalı İlçesi Hacımusalar Höyük Kazısı'nın 2023 sezonu hedeflenen amaçlara ulaşıldığı bir sezon olmuştur. Jeofizik etütler ile Höyüğün düzlüğündeki tabakalar netlik kazanmaya devam etmiş, ilk yapılan kazılarda hem önceki sezonlarda alınan bilginin sağlanması yapılmış hem de yeni bulgulara erişilmiştir. 2023 sezonu sonuçları ışığında 2024 sezonu planlaması yapılacak ve çalışma alanları bu plana göre belirlenecektir.

TEŞEKKÜRLER

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğümüze, Elmalı Kaymakamı Valisi Sn. Faruk Erdem'e, Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne ve Elmalı Müzesi Müdürü Sn. Tahir Aksekili'ye, ve kazıda emeği geçen tüm öğrencilerimize teşekkür ederim.

EKLER

Resim 1: 2022 sezonunda Merkezi Kilise (alt ortada) ve Kuzey Yamaç Açmaları (üst ortada) arasındaki alanda Höyük yüzeyinden 0,5-1,0 metre altında yer radarı çalışmasında ortaya çıkan mekânlar.

Resim 2: 2023 sezonunda yer radarı ile taranan alanda elde edilen yapı planları ve mekânlar.

Resim 3: 2022 sezonunda yer radarı ile taranan alan (renkli dikdörtgen ve kareler) Merkezi kilise ve Kuzey Yamaç Açmaları arasını kapsamaktaydı. 2023 sezonunda yer radarı ile taranan alan (siyah çerçeveye belirtilmiştir) Merkezi Kilise ve Batı Kilise arasındaki alanı kapsamıştır. Manyetik yöntem ile taranan alan Güney Yamaç ise mavi çerçeveye işaretlenmiştir.

Resim 4: 2023 sezonunda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarının konumlarını gösteren harita: (1) Kuzey Yamaç, (2) Merkezi Kilise, (3) Güney Yamaç.

Resim 5a.

Resim 5b.

Resim 5c.

Resim 5d.

Resim 5e.

Resim 5a: Kuzey Yamaç İHA görüntüsü. Görüntünün üst kısmı Kuzey yönüdür. Doğu'daki (görüntünün sağ tarafı) çatı Erken Tunç Çağı yapı katını korumak amacıyla önceki kazı sezonlarında konmuştur. Batı'da (görüntünün sol tarafı) Demir Devri sur duvarı görünmektedir. Resim 5b Kuzey Yamaç Demir Devri sur duvarının batıdan görünümü. Fotoğrafın üst kısmında görünen çatının tepe noktası Demir Devri sur duvarının tam ortasına denk gelmektedir. Sur duvarının genişliği (Kuzey-Güney hattın) 3 metredir, Duvar bu fotoğrafta Doğu-Batı hattında yaklaşık 20 metre uzunluktadır. Fotoğrafın sol alt köşesinde Demir Devri sur duvarının dış çeperini, sağ alt köşesinde de iç çeperini oluşturan büyük bloklar görünmektedir. İki çeperin arasındaki üç metrelik alanı doldurmak için kullanılan orta boylu taşların üstünde yer yer döküntü olarak bulunan kerpiç dolgu (fotoğrafın ortasında yerdeki jalonun batısında) tespit edilmiştir. Jalonlar iki metre uzunluğundadır. Resim 5c Demir Devri sur duvarının önceki sezonlarda yapılan kazılarda açığa çıkarılan dış çeperinin kuzeyden görünümü. Dış çeperi oluşturan büyük bloklar iç çeperde de (güneyde) kullanılmıştır. İki çeperi dolduran orta boy taşların üstünü örten kerpiç yapıya ait sağlam bir blok bulunamadığından bu fotoğrafta olduğu gibi dağınık bir görüntü sunmaktadır. Katmanın rengi ve fiziksel özellikleri nedeniyle 3 metre genişliğindeki üst yapının orta boy taşların üstünde yükselen kerpiç bloklardan oluştuğu açıktır. Jalon iki metre, ahşap ölçek ise bir metre uzunluktadır. Resim 5d Kuzey Yamaçta yeni açılan 5 metre genişliğinde ve 7 metre uzunluğundaki B4j7 ve C4a7 açmalarının kazı çalışmasına başlanmadan hemen önceki görüntüsü. Fotoğraf güneyden çekilmiştir. Kazı alanını belirleyen uçları kırmızı boyalı ahşap kazıklar fotoğrafın orta kısmındadır. Alanın sol (Batı) tarafında Demir Devri sur duvarının önceki sezonlarda kazılan kısmı, sağ (Doğu) tarafında ise Erken Tunç Çağı yapı kalıntısını örten çatı görünmektedir. Resim 5e Kuzey Yamaçta yeni açılan B4j7 ve C4a7 açmalarının birinci gün kazısının ardından görüntüsü. Fotoğraf güneyden çekilmiştir.

Resim 6a.

Resim 6b.

Resim 6c.

Resim 6d.

Resim 6a: Kuzey Yamaç açmasının sezon sonunda batıdan görünümü. Yaklaşık 2 metre Doğu-Batı hattında uzanan ve belirgin bir plan vermeyen duvarın kuzeyindeki seki Demir Devri sur duvarının kerpiç üst yapısının olduğu alandır ve bunu korumak amacıyla kazılmamıştır. Açmanın güneydoğu köşesinden (fotoğrafın sağ üst köşesi) duvarın doğu ucundaki son taşına kadar olan alanda çapı 2 metreye yakın bir çöp çukurunun batı yarısı kazılmıştır. Resim 6b Kuzey Yamaç açmasının sezon sonunda doğudan görünümü. C4a7 açmasında yaklaşık iki metre yarı çaplı çöp çukurunun batı yarısının kazısının tamamlandıktan sonraki görünümü. Çöp çukurunun doğu yarısı 1990'lı yıllarda komşu C4b7 açmasının kazısı sırasında çalışılmıştır. Açmanın batısına doğru (sol üst köşede) Demir Devri sur duvarının koruma amaçlı yenilenen naylon örtü kaplaması görülmektedir. Resim 6c Kuzey Yamaç açmasındaki duvar sırasının önünde bulunan pişmiş topraktan imal edilmiş ağırşak. Resim 6d Kuzey Yamaç açmasındaki duvar sırasının önünde bulunan hayvan kemiğinden yapılmış aplik parçası.

Resim 7a

Resim 7b

Resim 7c

Resim 7d

Resim 7e

Resim 7a: Merkezi Kilise'nin girişinin –narthex– doğu tarafındaki üç metrelik duvarın önünde kazısı yapılan toprak dolgu. Fotoğraf güneyden çekilmiştir. Merkezi Kilise'nin birinci evresine ait duvar fotoğrafın sağ tarafındadır. Bu erken evre duvarına paralel olarak uzanan geç evre duvarı ise fotoğrafın ortasında görünmektedir. Eski ve yeni evre duvarları bağlayan üç metre uzunluğunda ve mimari açıdan yeniden kullanım içeren bloklardan inşa edilen duvarın önündeki toprak dolgunun akan kısmı kaldırılmıştır. Resim 7b. Güneyden bakarak Merkezi Kilise'nin nef ve *apsis* görüntüsü. Fotoğrafın en sağında daha yüksek duran duvar erken evre yapısına ait olup onun önünde ve daha alçak olan duvar ise geç evre yapısına aittir. Geç evre duvarı ile *apsis* yapısı arasındaki alanda bulunan toprak dolgu boşaltılmıştır. Şekil 7c. Merkezi Kilise'nin giriş alanında –narthex– bulunan mozaik tabanı örten kum dolgu. Fotoğraf güneybatıdan çekilmiştir. Sağ üst köşede önündeki dolgunun boşaltıldığı duvar görülmektedir. Resim 7d.

Kum dolgunun altından ortaya çıkarılan ve temizlenen mozaik tabanın aseton içinde %10 oranında çözündürülen Paraloid B-72 ile konservasyonu. Ekip üyelerinin arkasında, Amerikan bezinin altında mozaik tabanın devamı bulunmaktadır. Resim 7e. Kazı sezonu sonunda Merkezi Kilise'nin giriş –narthex– alanını gösteren İHA fotoğrafı.

Fotoğrafın üst ortasındaki ana giriş kapısının oluşturan iki duvarın ve hemen güneyindeki duvarın önünde kum torbalarıyla yapılan setler duvarların kaymasını önlemeye yöneliktir. Fotoğraftan anlaşılmasa da tüm mozaik alan jeotekstil ile örtülerek üzerine Amerikan bezi ve kum konmuştur.

Resim 8: Güney Yamaç'ta önceki sezonlarda açığa çıkarılan Roma/Helenistik duvarının tespit edildiği iki açmanın doğuya bakarak görüntüsü. Kazı yapılan alan; ön plandaki açmadan itibaren arka plandaki açmaya doğru 1,5 metre genişliğindedir.

Resim 9: Güney Yamaç'ta açığa çıkarılan Roma/Helenistik dönem duvarı. Ön planda görünen tepesi kırmızı boyalı kazığın sol (Batı) tarafı önceki sezonlarda açılan açmanın sınırınıdır. Bu kazığın sağ tarafından itibaren 2023 sezonu açması görülmektedir. Kuzey yönüne (fotoğrafın üst kısmına) doğru genişletilen açmada Roma/Helenistik dönem duvarının darlığı dikkat çekmektedir. Fotoğraftaki jalonlar iki metre uzunluktadır.

Resim 10: Güney Yamaç'ta 2023 sezonunda açılan açmanın güneydoğu köşesi. Buradaki taşların işlenmemiş olması, iki metre daha batıdaki Roma/Helenistik dönem duvarındaki taşlardan daha farklı bir yapıya sahip olmaları nedeniyle iki duvarın farklı inşa tekniğine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

2023 YILI YENİYAYLACIK FOSİL LOKALİTESİ KAZISI

Cesur PEHLEVAN

Yener BEKTAŞ

Ayhan YİĞİT

Ferhat KAYA

Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU

Okşan BAŞOĞLU

Uğur DOĞAN

Ali AKBABA

Emrah ŞİMŞEK

GİRİŞ

Cumhurbaşkanı Kararı ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile 2023 yılı Yeniyaylacık Fosil Lokalitesi çalışmaları 20 Temmuz 2023 ile 20 Ekim 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Yeniyaylacık Fosil Lokalitesi Kazısı 2023 yılı için kazı başvurusunda bulunulmuştur ancak 6 Şubat 2023 Maraş depremi nedeni ile Kültür ve Turizm Bakanlığı talep edenlere bu yıl arazi çalışması yapmayıp yayın ağırlıklı ve depo çalışması yapılabileceği konusunda mücbir sebeplerden dolayı izin vermiştir. Bu bağlamda Yeniyaylacık Fosil Lokalitesinde 2023 yılında arazi çalışması yapılmamış olup yine Kültür Bakanlığının izinleri ile çalışmalar yayın ağırlıklı ve depo çalışması olarak gerçekleşmiştir.

-
- * Prof. Dr. Cesur PEHLEVAN, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE.
 Prof. Dr. Yener BEKTAŞ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE.
 Öğretim Görevlisi Ayhan YİĞİT, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sivas/TÜRKİYE.
 Doç. Dr. Ferhat KAYA, University of Oulu, Department of Archaeology, Oulu/FINLAND.
 Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.
 Okşan BAŞOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.
 Prof. Dr. Uğur DOĞAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. Öğrt. Görevlisi Dr.Ali AKBABA, Mus Alpaslan Üniversitesi, akbaba2016@gmail.com
 Emrah ŞİMŞEK, emrahsimsk9331@gmail.com

Yeniyaylacık Fosil Lokalitesi; Nevşehir İli Gülşehir İlçesi'nin 1,5 km kuzeyinde, Yeniyaylacık Köyü yol ayrımında bulunmaktadır. Yeniyaylacık Fosil Lokalitesi, 2013 yılında TOKİ inşaat çalışmaları kapsamında yol açma çalışmaları sırasında açığa çıkmıştır. İlk incelemeler ve araştırmalar ışığında buluntuların sayı ve tür bakımından zenginlik göstermesi bu alanda bir kurtarma kazısı yapılması gerekliliğini açığa çıkarmış, devam eden süreçte Yeniyaylacık Fosil Lokalitesi kurtarma kazıları başlatılmıştır. 2014 yılında; Nevşehir Müzesi Müdürlüğü ile ortaklaşa başlatılan kurtarma kazısı çalışmaları, 2017 yılından itibaren önce Bakanlar Kurulu kararlı daha sonra ise Cumhurbaşkanlığı kararlı kazı statüsünde (2020 yılı hariç) Prof. Dr. Cesur Pehlevan başkanlığında sürdürülmektedir.

YENİYAYLACIK OMURGALI FAUNA FOSİL YATAĞININ KONUMU ve JEOLJİK ÖZELLİKLERİ

Yeniyaylacık Fosil Lokalitesi, Çalışanlar Mahallesi TOKİ konut evleri girişinde (Gülşehir, Nevşehir) bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yaklaşık 920 m. yüksekte yer alan lokalitenin güneybatısında Kızılırmak Nehri, batısında Kırşehir-Nevşehir Karayolu, kuzeyinde Yeniyaylacık Köyü ve doğusunda Avanos-Gülşehir Yolu bulunmaktadır. Yeniyaylacık fosilleri geç Miyosen karasal depoları içerisinde bulunmaktadır. Kapadokya Bölgesi'nde geniş bir alan kaplayan ve Ürgüp formasyonu olarak adlandırılan (Pasquare, 1968) bu depolar, Geç Miyosen'den Erken Pliyosen'e kadar uzanan geniş bir zaman diliminde oluşmuştur (Le Pennec vd., 2005; Viereck-Goette vd., 2010; Aydar vd., 2012; Lepetit vd., 2014). Kapadokya Bölgesi'nin kuzeyindeki genişleme tektoniğine bağlı olarak açılan havzada göl ve akarsu ortamları oluşmuştur (Koçyiğit ve Doğan, 2016). Paleocoğrafya ve jeomorfoloji çalışmaları sonucu fosillerin bulunduğu alan göl kenarı olarak bilinen bir fasiyes içerisinde. Bölgede aynı zamanda devam eden volkanizmaya bağlı olarak günümüzden önce 10 ile 5 milyon yılları arasında yaygın ve kalın ignimbirit katmanları oluşmuştur (Aydar vd., 2012). Farklı dönemlerde ve farklı volkanik kalderalardan yüzeye çıkan piroklastik materyallerin oluşturduğu bu ignimbiritler, bölgedeki akarsu ve göl depolarıyla ardalanmalı olarak çökelmiştir. Bu ignimbiritlerden biri de 9.19 My önceye tarihlendirilmiş olan Zelve ignimbiritidir. Yeniyaylacık omurgalı fauna buluntuları bu ignimbiritin katmanı üzerinde yer alan akarsu göl depoları içerisinde yer alır (Resim: 1; Doğan, 2021).

Zelve ignimbiritinin üzerinde akmış olan geç Miyosen dönem akarsuları tarafından oluşturulan ve fosillerin içerisinde yer aldığı akarsu depoları ignimbirit üzerinde uyumsuz olarak yer alır (Resim: 1A). Omurgalı faunaya ait kalıntılar bu geç Miyosen akarsuyuna ait taşkınovasının çamurları içerisinde fosilleşmiştir (Resim: 1B, C). Taşkınovası deposu içerisindeki açık renkli katmanlar taşkınovasında geçici göllerin oluştuğunu gösterir (Resim: 1B). Fosillerin oluşumu ardından yine geç Miyosen içerisinde fosil lokalitesinin bulunduğu saha göl ortamına dönüşmüştür (Resim: 1A). Bu gölde depolanan açık renkli marn, diatomit, kireçtaşı ve silttaşından oluşan sedimanlar kalın bir depo oluşturmuştur. Dolayısıyla, Yeniyaylacık fosilleri akarsu ve göl ortamlarına ait geçiş depolarında bulunur.

Kazı alanı ve yakın çevresinin stratigrafik özellikleri ve faunanın özellikleri göz önüne alındığında Yenyaylacık omurgalı fosillerinin 8-9 Milyon yıl önce (Geç Miyosen’de) yaşamış omurgalı faunaya ait oldukları sonucuna varılır. Kazı alanındaki jeomorfolojik veriler ise bu faunanın bir akarsu çevresinde yaşamış olduğunu göstermektedir. Kızılırmak Nehri’nin geç Pliyosende bölgeye yerleşmiş ve Geç-Pliyosen Kuvaterner boyunca meydana gelen bölgesel yükselmeye bağlı olarak vadisini yarmıştır (Doğan 2021). Eğer Kızılırmak Nehri’nin bu vadi kazılması süreci olmasaydı Yenyaylacık fosilleri ortaya çıkmamış olacaktı. Dolayısıyla, bu fosilli katmanlar Kızılırmak Nehri’nin Kuvaterner’de vadisini derine kazmasına bağlı olarak yaklaşık 400 bin yıl önce ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun kanıtı olarak da Doğan (2011) tarafından 400 bin yıl önceye tarihlendirilmiş olan ve Yenyaylacık kazı alanındaki fosilli katmanları uyumsuz olarak örten Kızılırmak Nehri’nin yatak depoları (kum ve çakılları) veya T12 seki deposu gösterilebilir (Resim: 1B).

2023 YILI ÇALIŞMALARI

2023 yılı çalışmaları 20 Temmuz 2023 ile 20 Ekim 2023 tarihleri arasında Prof. Dr. Cesur Pehlevan, Prof. Dr. Yener Bektaş, Öğr. Gör. Ayhan Yiğit, Prof. Dr. Okşan Başoğlu ve Prof. Dr. Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, Emrah Şimşek, Dr. Ferhat Kaya, Dr. Ali Akbaba ve Nevşehir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından görevlendirilen uzmanlarının denetiminde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Kapadokya Doğa Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi (KADAM) bünyesinde yer alan Laboratuvarlarda gerçekleştirilmiştir. Çalışmalara desteklerinden dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlüğü’ne, Nevşehir Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü’ne ve Nevşehir İl Kültür Müdürlüğü’ne çok teşekkür ederiz.

Yenyaylacık Fosil Lokalitesi jeolojik yapısı ve sedimantolojik özellikleri bakımından iki farklı sedimantasyon ve buna koşut iki farklı fosilleşme sürecine sahiptir. Bunlardan ilki çok yumuşak ve kolayca aşınabilen tüfler içinden elde edilen fosiller ve çok sert ve oldukça dirençli karbonat içinde fosilleşen ve bulunan fosillerdir. Her iki koşulda da fosillerin hem çıkarılması hem de onarılması çok uzun ve zahmetli süreçleri kapsamaktadır. Fosillerin temizlenmesi, içlerinde bulundukları sedimandan ayrılması, onarımı, güçlendirilmesi ve yayına hazırlanması uzmanlık bilgisi ile bu işlemler için tasarlanmış bir laboratuvar ve ekipman aracılığı gerektirmektedir. Tüm sayılan bu özellikler Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Kapadokya Doğa Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi (KADAM) bünyesinde yer alan laboratuvarlarda mevcuttur ve 2023 yılı çalışmaları burada gerçekleştirilmiştir. 2023 yılı çalışmaları kapsamında 90’ın üzerindeki fosil buluntusu içinde bulunduğu sedimanlı ortamdan gerekli ekipmanlarla ayrıştırılmış, fosillerin tamamına yakını gerekli solüsyonlarla güçlendirilmiş, her bir buluntunun takım cins, aile, tür ve element olarak ayrımı yapılmış, bilgileri güncellenmiş ve daha sonra konunun uzmanları tarafından yayın yapmak üzere kolayca araştırılacak biçimde organize edilerek hazır hale getirilmiştir (Resim: 2-3). Bu bağlamda Yenyaylacık fosil lokalitesinden elde edilen Hipparion buluntularına ait yayın yakın bir zamanda bilim dünyası ile paylaşılacaktır. Araştırması süresince güncellenen fauna aşağıdaki gibidir.

Takım: Artiodactyla Bovidae (Sığır, Koyun, Keçi vb.) <i>cf. Helladorcas geraadsi</i> <i>cf. Skoufotragus laticeps</i> Giraffidae Indet sp. Suidae Takım: Perissodactyla Equidae Takım: Rhinocerotidae <i>Dicesros neumayri</i> <i>Chilotherium kowalevski</i> <i>Acerorhinus sp.</i>	Takım: Carnivora Hyaenidae Mustelidae Takım: Proboscidea Choerolophodon pentelici Choerolophodon sp. Proboscidea indet. <i>cf. Choerolophodon pentelici</i> Takım: Testudo Takım: Tubulidentata Orycteropodidae
---	---

SONUÇ

Bilindiği üzere Anadolu'nun Erken Miyosen'den itibaren başlayan paleocoğrafik dönüşümü sonucu coğrafik yalıtımlar kalkmış, Asya, Avrupa ve Afrika faunalarına ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'da Geç Miyosen dönemde (11 ile 5 milyon yıllar arası) bugün soyları tükenmiş olan birçok canlı yaşamıştır. Bu dönemde Anadolu günümüze göre daha sıcak ve nemli bir iklime sahiptir. Yeniyaylacık Lokalitesi ve genel olarak Anadolu'nun kronolojik olarak diğer benzer lokalitelerinde yapılan kazı çalışmaları sonucu elde edilen fosiller günümüzde daha çok Doğu ve Güney Afrika'da yaşayan gergedan, zürafa, fil, sırtlan, gazel gibi savana memeli faunalarına benzemektedir. Değişen çevre ve iklim koşullara uyum sağlamış yüksek diş tacına (hypsodonty) sahip savana memeli türleri Anadolu'da, Doğu Afrika'da, Orta ve Doğu Asya'da evrimleşmiş ve Geç Miyosen boyunca hızla yayılmışlardır. Açık ve yarı-açık otlak alanlara uyum sağlamış bu memeli faunaları; Anadolu'da Sinap, Çorakyerler, Akkaşdağı, Kemiklitepe, Garkın, Küçükçekmece gibi faunalarla karakterize olan çoğunlukla Doğu Akdeniz, Balkanlar, Orta Asya, Doğu Asya, Kuzey Afrika ve Doğu Afrika biyocoğrafyalarında egemen olmuştur. Eski Dünya'da büyük bir coğrafyaya yayılmış olan bu memeli paleo-savana faunası Anadolu'yu da içermek üzere neredeyse bütün Avrasya'da Geç Miyosen (5 milyon yıldan itibaren) sonunda tür sayıları azalarak yok olur. Geç Miyosen boyunca açık alanların ve kuraklığın arttığı Anadolu'ya Pliyosen ile birlikte (5 milyon yıldan itibaren) nemli iklimin ve ormanların geri dönüşü ile savana faunasının ormanlık alan faunası ile rekabette yenilerek yok olması ile karakterize olur. Anadolu'nun bu biyolojik ve ekolojik çeşitlilik özellikleri onun jeolojik tarihiyle yakından ilişkilidir. Bu noktada Yeniyaylacık Fosil Lokalitesi coğrafi konumu, jeolojik özellikleri ve içerdiği zengin fosil fauna varlığı ile Anadolu'nun paleocoğrafik evrimine çok önemli katkılar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

AYDAR E, SCHMITT AK, ÇUBUKÇU HE, AKIN L, ERSOY O, vd. (2012). Correlation of ignimbrites in the central Anatolian volcanic province using zircon and plagioclase ages and zircon compositions. *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 213–214, 83–97.

DOĞAN U (2011). Climate-controlled river terrace formation in the Kızılırmak Valley, Cappadocia section, Turkey: Inferred from Ar–Ar dating of Quaternary basalts and terraces stratigraphy. *Geomorphology* 126, 66–81.

DOĞAN, U. 2021. Kapadokya: Zamanda Yolculuk. Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, s.139, Ankara.

KOÇYIĞİT A, DOĞAN U (2016). Strike-slip neotectonic regime and related structures in the Cappadocia region: a case study in the Salanda basin, Central Anatolia, Turkey. *Turkish Journal of Earth Sciences* 25, 393–417.

LE PENNEC JL, TEMEL A, FROGER JL, ŞEN E, GOURGAUD A, BOURDIER JL (2005) Stratigraphy and age of the Cappadocia ignimbrites, Turkey: reconciling field constraints with paleontologic, radiochronologic, geochemical and paleomagnetic data. *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 141, 45–64.

LEPETIT P, VIERECK L, PIPER JDA, SUDO M, GÜREL A, vd. (2014). $^{40}\text{Ar}/^{39}\text{Ar}$ dating of ignimbrites and plinian air-fall layers from Cappadocia, Central Turkey: Implications to chronostratigraphic and Eastern Mediterranean palaeoenvironmental record. *Chemie der Erde* 74, 471–488.

PASQUARE G (1968). Geology of the Cenozoic volcanic area of Central Anatolia. *Atti Acc Naz Lincei* 9, 53–204.

VIERECK-GOETTE L, LEPETIT P, GÜREL A, GANSKOW G, ÇOPUROĞLU İ, vd. (2010). Revised volcanostratigraphy of the Upper Miocene to Lower Pliocene Ürgüp Formation, Central Anatolian volcanic province, Turkey. Stratigraphy and Geology of Volcanic Areas: *Geological Society of American Bulletin Special Paper* (editörler Groppe G, Viereck-Goette L) 464, 85–112.

Resim 1 (A): Yeniyaylacık omurgalı fosil yatağı Gülşehir'in ve Kızılırmak Nehri'nin kuzeyinde yer alır. (B) Kazı alanındaki fosilli katmanlar Kızılırmak Nehri'nin Kuvaterner'de vadisini derine kazmasına bağlı olarak yaklaşık 400 by önce ortaya çıkmaya başlamıştır. (C) Eski toprak oluşumunun yakından görünüşü (Doğan, 2021).

Resim 2: Fosillerin Onarım Güçlendirme Çalışmaları

Resim 3: Onarımı Bitmiş Fosiller

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT NOTION, 2022-23

Christopher RATTE^{*}

INTRODUCTION

Notion was an Ionian city on the western coast of Anatolia, 50 km south of Izmir. It was well known in antiquity for its important military harbor, and for its close associations with the nearby city of Colophon and the oracular sanctuary of Apollo at Claros. Textual sources for the history of Notion include citations in ancient authors such as Hecataeus, Herodotus, Thucydides, Aristotle, Polybius, Livy, and Pausanias, and a remarkable dossier of inscriptions from Claros.

As preserved, Notion is a grid-planned town, 35 hectares in area, surrounded by stout fortification walls (Map. 1). Important buildings within the walls include a Theater, a Bouleuterion, an Agora, a Heroon, and a small Temple of Athena, all surrounded by extensive residential housing districts. Thanks to its isolated location on two promontories overlooking the Aegean Sea, the site is very lightly buried; it is also unencumbered by modern buildings. Notion is thus unusually accessible – the foundations of hundreds of ancient walls are exposed – making it possible to study the city not as a patchwork of isolated structures, like many other archaeological sites, but as an urban whole.

Following short-lived excavation projects by French and Turkish teams in 1921, 1985-87, and 1994, a comprehensive archaeological survey of ancient Notion was carried out by the University of Michigan and Brown University between 2014 and 2018 (Demangel and Laumonier 1923; Demangel and Laumonier 1925; Atalay 1986; Atalay 1987; Büyükkolancı 1996; Ratté, Rojas, and Commito 2020). In addition to mapping the city and documenting its architectural remains, this survey included extensive collection of surface finds, which showed that Notion was most intensively occupied for a relatively short period, extending from the third century BC to the first century AD. The initial development of the existing town – the construction of new walls and the new city plan – embodied the community's response to the opportunities and the dangers occasioned by the conquests of Alexander the Great. The subsequent abandonment of the city was closely connected with the explosive growth of nearby Ephesus, promoted by the Roman imperial administration. This aspect of the archaeology of Notion contributes vivid and valuable new evidence for the turbulent history of Ionia in Hellenistic times, and for the different ways in which local communities responded to Roman rule.

In 2022, the University of Michigan received a permit to begin excavations at the site in collaboration with archaeologists from Sinop and Adnan Menderes Universities. The obje-

* Prof. Dr. Christopher RATTE; University of Michigan, Department of Classical Studies, 435 S. State St., Ann Arbor, MI, 48109, USA; E-mail: ratte@umich.edu

catives of the ongoing research project include the following: 1) to complete the excavation and documentation of the main civic and religious buildings of ancient Notion, beginning with the Bouleuterion; 2) to carry out investigation of the residential areas of the city, which have remained largely unexplored, and which will provide detailed information both about the history and economy of Notion and about the household culture of the cities of western Anatolia in the Hellenistic period; 3) to study the immediate environs of the city, including its harbor and water supply; 4) to develop and implement plans for the long-term protection, conservation, and development of ancient Notion as a heritage site and tourist destination. In connection with these goals, we plan to construct an excavation house in the beach area southwest of the site, which will combine an archaeological research facility with a visitor's center and an open area educational display.

1. BOULEUTERION

Current research on the public architecture of Notion focuses on the Bouleuterion, an important building in the history of Greek architecture. It is one of the largest known Hellenistic Bouleuteria, notable for its transparent design and construction system. It is also one of the best-preserved buildings at Notion, and, when excavated and conserved, will form an important focal point for visitors.

The Bouleuterion lies at the northeast corner of the Agora (Map 1). It is rectangular building, 30.5 m wide from north to south and 24.2 m deep from east to west, built into the slope that leads down from the Agora to the east (Figure 1; the difference in elevation between the west and east sides of the building is 2.1 m). Its basic features are 1) an east-facing U-shaped auditorium, built of conglomerate blocks around a rectangular orchestra, which lies at ground level on the (lower) east side of the building, 2) a broad landing or ambulatory enclosing the auditorium, which lies at ground level on the (higher) west side of the building. The border between the ambulatory and the auditorium is defined by a series of 14 conglomerate columns, which helped to support the roof. Also important to the roof structure were two large columns placed in the northwest and southwest corners of the orchestra. The exterior walls of the building as preserved were built out of marble blocks, systematically clamped and doweled together. The long (north-south) dimension of the building is close to 100 feet of 0.295 m (the foot measure used in the city plan), and the building was clearly conceived of as a hecatompedon. The distance between the inner faces of the north and south walls is 96 feet, and all the major dimensions of the building can be expressed in multiples of 16 feet – 16 feet for the ambulatories, 16 feet for the seats of the auditorium, and 32 feet for the width (north-south) of the orchestra.

Excavation of the Bouleuterion began in 2023. Until this time, the building had remained unexplored except for a 4 X 14 m trench dug on the north side of the auditorium by the Ephesus Archaeology Museum under the supervision of Mustafa Büyükkolancı in 1994 and a small trench dug by illicit excavators in the winter of 2013/2014. Work in 2023 consisted

largely of cleaning for the purposes of architectural documentation, including the use of a crane to remove approximately 100 blocks that had obscured the exterior walls of the building, and of limited excavation on the north and south sides of the 1994 trench (Figures 2-3). To the north, excavation of foundation layers in the area of the ambulatory yielded fragments of moldmade bowls and other pottery, establishing a terminus post quem of the late third century for the construction of the building (Figure 4); cleaning on the north side of the building provided new information about the roof, including fragments of decorated eaves tiles. To the south, excavations revealed a number of architectural blocks previously exposed by M. Büyükkolancı, including fragments of a conglomerate column shaft and a marble Doric capital from the ambulatory, as well as the crowning molding of a bronze statue pedestal (see Fig. 3). This last block was reused in a podium built up against the east wall of the building, newly exposed in an extension of the 1994 trench. As preserved, this structure was 2.18 m deep (east-west) and 0.54 m high; its estimated width (north-south) is 5 m. Mason's marks carved on the faces of the orthostats of the podium show that, like the crowning molding mentioned above, they were reused in this position, possibly from another structure, possibly from an earlier phase of the same structure. The excavations carried out in 2023 also suggest that the core of the Bouleuterion is formed of rammed earth, resting on bedrock and held in place by a series of internal and external retaining walls; the floors of the ambulatory and orchestra and the seats of the auditorium rest either on bedrock or on this rammed earth core. The remaining parts of the building will be excavated in subsequent seasons.

2. RESIDENTIAL ARCHITECTURE

Residential life is a major focus of the current project. It is clear that a new city plan was established at Notion in the early or mid-third century BC, and that the city was substantially abandoned by the mid-first century AD. But the details of both the growth and the decline of the city remain obscure. Was the city built up in a single campaign or gradually over time? Similarly, was it depopulated quickly or slowly over generations? Excavation of the houses in several different parts of the city may help us to answer these and other questions concerning the political, social, and economic life of the city.

A large house west of the Agora was chosen for initial investigation because of its prominent location and because of all the houses of Notion it was the one whose basic outlines were clearest in plan (Map 1, West Ridge House). The reason for its exceptional surface legibility is that it occupies an exposed location on the summit of the central ridge of the city and is therefore only lightly buried, and it was clear in advance that for this reason the floor levels of the house would not be well-preserved. Nevertheless, it seemed that this would be a good place to begin because it would be possible to excavate an entire house relatively quickly; the knowledge gained by this initial project would then be useful in the eventual investigation of more deeply buried and better-preserved buildings in other parts of the city. The western part of the house was excavated in 2022, most of the remainder in 2023. Study of the architecture and finds provide rich evidence for two main occupation phases, one late Hellenistic (late first century BC), one Classical (late fifth century BC).

Hellenistic phase. The house as preserved lies on the north side of a broad (5.9 m) street that runs into the center of the west side of the Agora (Figs. 5-6). It is a square structure, 18 m along a side, centered on a peristyle court (5.8 X 6.5 m in dimensions). The court was surrounded by porticos or corridors on all sides except the north. The porticos were 1.9 m deep on east and west, 2.5 m deep on the south. On the north were two small rooms, 3.3 m deep, one of which contained a cistern. The south portico lay next to the street.

To the west, north, and east, the courtyard complex was bordered by large rooms, between 3.7 and 3.9 m wide. Rooms 1-2 lie on the west side, 3-5 on the north side, and 6-7 on the east side. Only the foundations of the walls of these rooms are preserved (0.6 m wide on average), so the locations of doorways between them is unknown. Indeed, the only preserved threshold in the house is the main entry to the building from the street in the southeast corner. The foundations of the walls were built exclusively of local marble (but some large conglomerate and limestone blocks were used in the foundations of the peristyle; the main threshold block is also conglomerate). The masonry of the walls is unmortared and consists of a mixture of squared sub-ashlar blocks, ca. 0.15 m high and 0.35 – 0.50 m wide, and more angular stones, with chinking to fill in gaps. The upper parts of the walls were apparently of mudbrick. It is unclear whether the building was single- or multistoried. The fallen remains of the terracotta tile roof were well preserved in Rooms 2 and 3.

As noted above, the only preserved threshold marks the main entrance to the house, which leads from the street to the southeast corner room (Room 7). It is an index of the poor preservation of the house that no other doorways survive. Nevertheless, patches of the floors were preserved in several places, and study of the artifacts found in the house enable us to identify the functions of some rooms: dining pottery (such as plates and cups) was stored in Room 6; cooking pottery was concentrated in Room 3; a large number of flat-bottomed vessels in Room 2 suggest that this space was used for food storage; *amphora* fragments, also evidence for food storage, were clustered in the small room next to the cistern and in the west portico. Most of the pottery and other artifacts found in the house (such as coins, terracotta figures, lamps, and loom weights) date to the mid-first century BC, which seems to represent the latest phase of occupation (see Fig. 5), but a substantial quantity of earlier Hellenistic pottery suggests that the house was built in the early third century. Its earlier phases are represented by numerous walls and other features beneath late Hellenistic floor levels but laid out on the same orientation as the peristyle house.

Classical phase. Excavation beneath Hellenistic levels also revealed extensive traces of an earlier building, demolished by the construction of the Hellenistic house (Drawing 1). The remains of this building included walls incorporated into the foundations of the Hellenistic house, and abundant pottery.

The features on the north side of the house are the most legible. They include a series of narrow but well-built walls (0.4-0.5 m wide), defining rooms or courtyards running beneath Rooms 3, 4, and 5, on a slightly different, northwesterly orientation. The mud-mortared stone

masonry of these walls is different from that of the Hellenistic house, tightly fitted but with less regular coursing, in a more polygonal fashion. A number of walls with a similar orientation beneath the central and southern parts of the Hellenistic house also seem to belong to the classical phase.

The layout of the earlier building remains unclear, but the pottery is consistent with domestic occupation, and it provides a firm date of the late fifth century BC for the latest occupation phase. The date of the construction of the Classical house remains uncertain, but a sizeable quantity of sixth century pottery found in foundation levels suggests both that the house was approximately a century old when it went out of use, and that there was earlier occupation in the surrounding area.

The most important find associated with the Classical house was a hoard of Persian gold coins, buried in a small jug (*olpe*), found up against a wall beneath the peristyle court (Figures: 5, 7). The coins show a figure of a kneeling archer, the characteristic design of the Persian *daric*. Presumably the hoard was stored in this location for safekeeping, and for some reason never retrieved. The discovery of such a valuable find in a controlled archaeological excavation is very rare. According to Xenophon (*Anabasis* 1.3.21), a single *daric* was equivalent to a soldier's pay for one month.

Indeed, it is believed that a primary function of the *daric* was for the payment of mercenary troops, and the hoard may have been associated with military operations in the area. Several such operations are mentioned by ancient historians. At the outbreak of the Peloponnesian war, the conflicting loyalties of the inhabitants of Notion and nearby cities are illustrated by a dramatic episode related by Thucydides (3.34). Between 430 and 427 BC, a group of Persian sympathizers from the nearby city of Colophon had occupied part of Notion with the help of Greek and "barbarian" mercenaries. In 427, the Athenian general Paches attacked and killed the pro-Persian mercenaries, after luring their commander into a trap. The Persian sympathizers were then expelled, and Notion was reorganized under Athenian supervision. This is exactly the kind of sequence of events that could have led to both the deposition and the loss of this hoard, but it is not the only possibility. In 406 BC, for example, a decisive naval battle in the conflict between Athens and Sparta was fought off the coast of Notion, which the Athenians were using as a naval base. Alternatively, the hoard could represent the savings of a rich citizen or retired soldier who died unexpectedly.

3a. HARBOR

In 2023, a series of archaeological test trenches was dug under the supervision of the Ephesus Museum on state-owned land at the east end of the beach west of ancient Notion, on the west bank of the stream (Hales River) that runs along the base of the site (see Map. 1). This land has been designated for use as the site of the excavation house that will serve as the headquarters of the Notion Archaeological Project. The northern part of this area is indeed empty, and so suitable as a building site. But to the south, the excavations uncovered the foundations of a late Roman warehouse (Fig. 8).

The late Roman building consists as exposed of a row of four large rooms, oriented east west, with a porch or corridor to the south. The external dimensions of the building as uncovered are 26.62 m (east-west) X 12.2 m (north-south). The east end of the building has been located at a point approximately 50 m east of the Hales River, but the building continues to the west. Other structures further to the west are visible in aerial imagery. The pottery found in association with the structure, including numerous fragments of transport jars (LRA 3; Fig. 9) as well as a smaller number of fragments of table wares (LRC), show that the building was in use from the fifth to the seventh centuries AD.

The layout of the building, the construction of the walls, and the character of the finds are consistent with a utilitarian building such as a warehouse, possibly connected with the late antique port of Notion. The discovery of this building was unexpected, not because it was not clear that there was late antique habitation at the south end of the Hales River valley, already well attested at Claros, but because prior research has suggested that the ancient shoreline lay further inland. The existence of this building thus provides important new evidence for the evolution of the local landscape.

3b. WATER SUPPLY

The water supply of Notion has been a major subject of interest since the beginning of the Notion Archaeological Project in 2014. The lack of fresh water is a significant deficiency of the site. In Hellenistic times, this disadvantage was apparently outweighed by the strategic location and natural defensibility of the rocky promontories overlooking the mouth of the Hales River, and the inhabitants of Notion collected rainwater in numerous capacious cisterns situated throughout the city. There is also some evidence on site for a supply of running water, in the form of at least 4 “pipe blocks” (cubic blocks of marble or conglomerate pierced by pipe-size holes, in one case with a terracotta pipe mortared into the hole) and remains of fountains in both the Agora (pipe block, *parapet* slab, architectural remains) and Sanctuary of Athena (*parapet* slabs). In addition, local inhabitants have long reported evidence for a terracotta waterline on the hill northwest of the city (Maydanoz Tepesi).

In 2022, investigation of these reports showed that indeed there are substantial traces of an aqueduct, which can be followed for a distance of approximately 2 km to the northwest. Its source of has not yet been identified. The aqueduct consisted of a terracotta pipeline supported by an unmortared stone wall, approximately 1.5 m wide or, in places where it runs around rocky hillslopes, carried by a channel cut into the native rock (Fig. 10). In the southern portion of the aqueduct, where the pipe runs along the top of a wall, it is approximately 0.16 m in diameter; it has a reddish pink fabric with many large white inclusions. In some places further to the north, two separate pipelines are preserved, running side by side in channels up to 1.5 m wide and 0.75 m deep. The pipes have an orange red fabric and range from 0.20 to 0.25 m in diameter.

The aqueduct apparently crossed the valley between this hill and Notion in an inverted siphon (Fig. 11). The west end of this siphon is preserved in the form of a series of arches (a venter bridge) built out of a single row of unmortared conglomerate blocks 1.0 to 1.1 m wide, running from west to east over a distance of approximately 50 m (Figure 12). A total of 6 arches are visible, varying in width (from center to center) from 7.4 – 8.9 m. The maximum preserved height of the bridge above the present ground surface is 1.6 m. It is oriented slightly north of east, and so must have turned at least one more time to the southeast on its way to Notion. The east end of the siphon has not yet been identified, but a fountain at the entrance to the Sanctuary of Athena, the highest point in the city besides the Theater, suggests that the siphon ran up the east or northeast sides of the city (see Map 1).

The date of the aqueduct is uncertain, but it is possible that it belongs to the same period as the construction of the city plan and fortifications. In any case it provides clear evidence for a fresh water supply to the city at some point in its history, and it shows that the bay of Notion did not extend this far north at the time the aqueduct was built. In publications of the results of the Notion survey, it was suggested that the lack of fresh water may have been one of the reasons why Notion was largely abandoned in the Roman period, and this may indeed have been the case. The aqueduct may never have been adequate to supply the needs of a Roman bath, and many of the fragments of the pipeline bear thick layers of sinter, suggesting that the waterflow may have been significantly attenuated in later periods of its use.

4. SITE MANAGEMENT AND EXCAVATION HOUSE

The final objective of our program concerns the development of a long-term site management program in collaboration with a broad spectrum of stakeholders ranging from local residents to international tourists. This program includes the protection and conservation of the immovable remains on site, as well as secure storage for the movable artifacts recovered in the excavations. The latter need will be met by the construction of a research facility which will also provide living and working quarters for the archaeological staff, i.e., a dig house, as well as a visitors' center and open-air museum. As noted above, we plan to build this facility on state owned land at the end of the beach immediately west of the site (see Map 1). An architectural rendering of the proposed excavation house is illustrated in Drawing 2.

CONCLUSION

The results of the first two seasons of excavation at Notion show how useful it is to follow up on the results of archaeological survey with excavation. In five years of archaeological survey at Notion, very little pre-Hellenistic pottery or other evidence for pre-Hellenistic occupation was recorded. It is now evident that our excavations will make a significant contribution to knowledge about Notion in the Classical as well as the Hellenistic period. Similarly, it was clear from the survey that there was very limited occupation within the fortified area of Notion after the early first century AD, but the discovery of a late Roman warehouse at

the base of the site shows that the harbor remained in active use for many centuries after that date.

BIBLIOGRAPHY

Atalay, E. (1986). “1985 Yılı Notion Kazıları,” *KST* 8, 2, 249-64.

Atalay, E. (1987). “1986 Notion Kazıları,” *KST* 9, 1, 147-69.

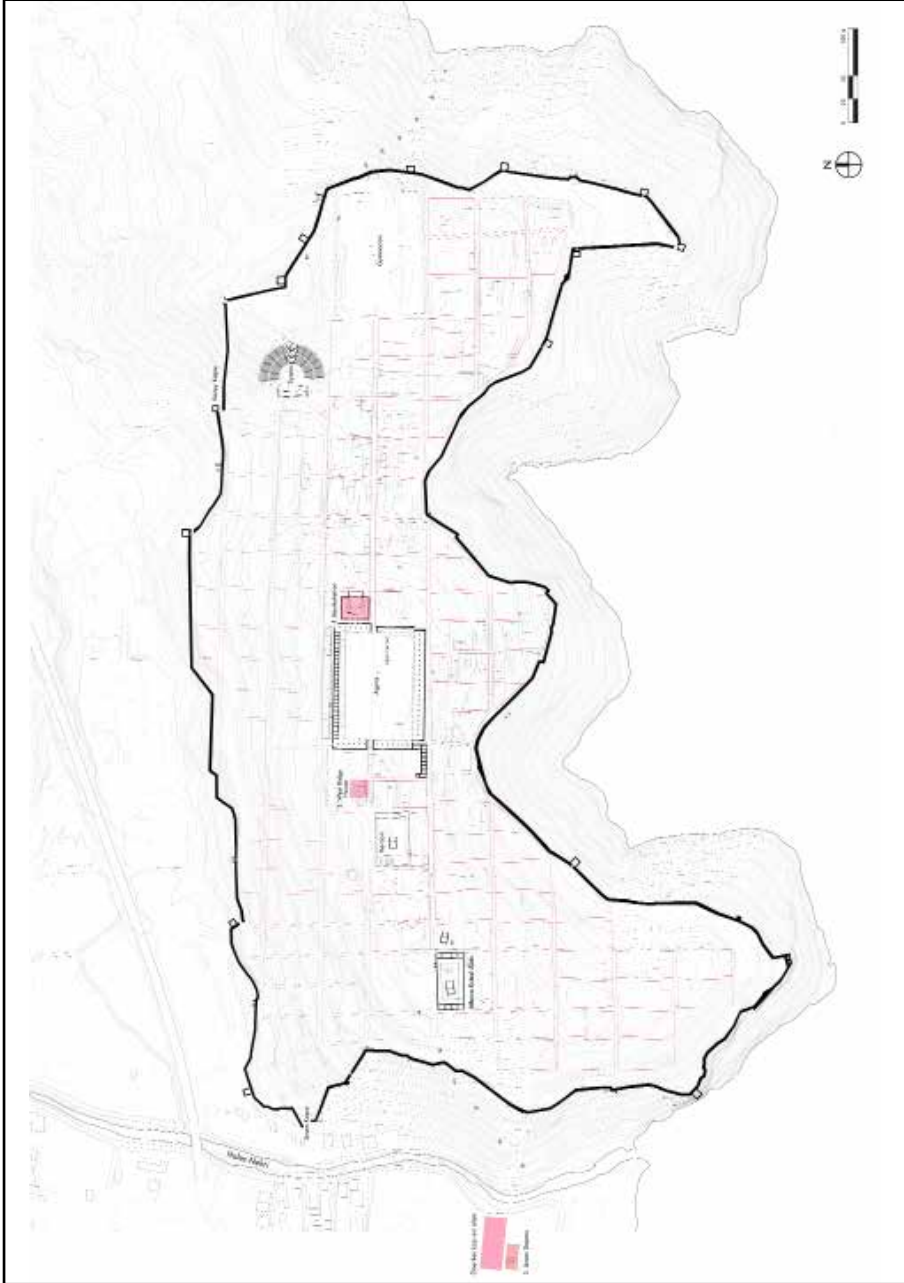
Büyükkolancı, M. (1996). “1994 Yılı Notion Kazıları,” *MÇKKS* 6, 371-81.

Demangel R. and Laumonier, A. (1923). “Fouilles de Notion (1921),” *BCH* 47, 353-86.

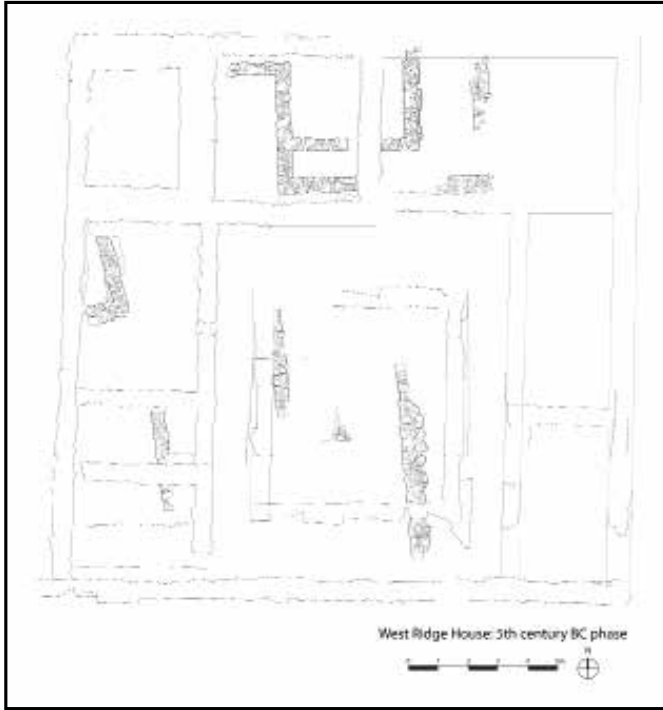
Demangel R. and Laumonier, A. (1925). “Fouilles de Notion (1921) deuxième partie,” *BCH* 49, 322-46.

Ratté, C., Rojas, F., and Commito, A. (2020). “New Research at Notion,” *Byzas* 25, 345-62.

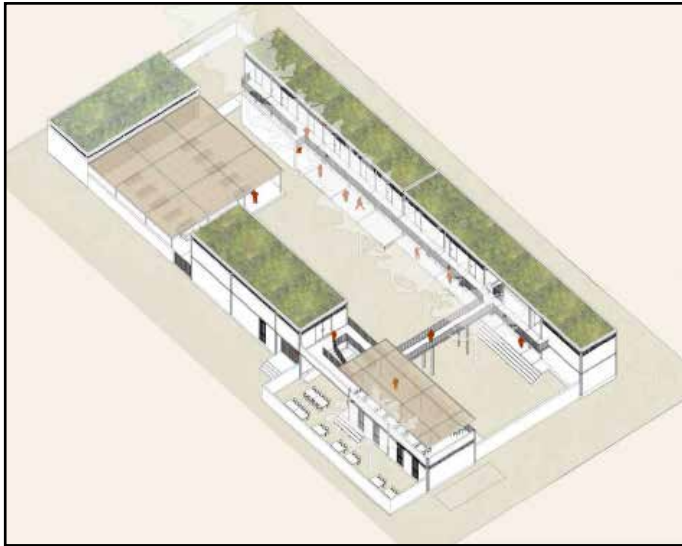
ILLUSTRATIONS

Map 1: Plan of Notion showing areas excavated in 2022-23

Drawing 1: Plan of Classical phase of West Ridge House

Drawing 2: Architect's rendering of proposed excavation house

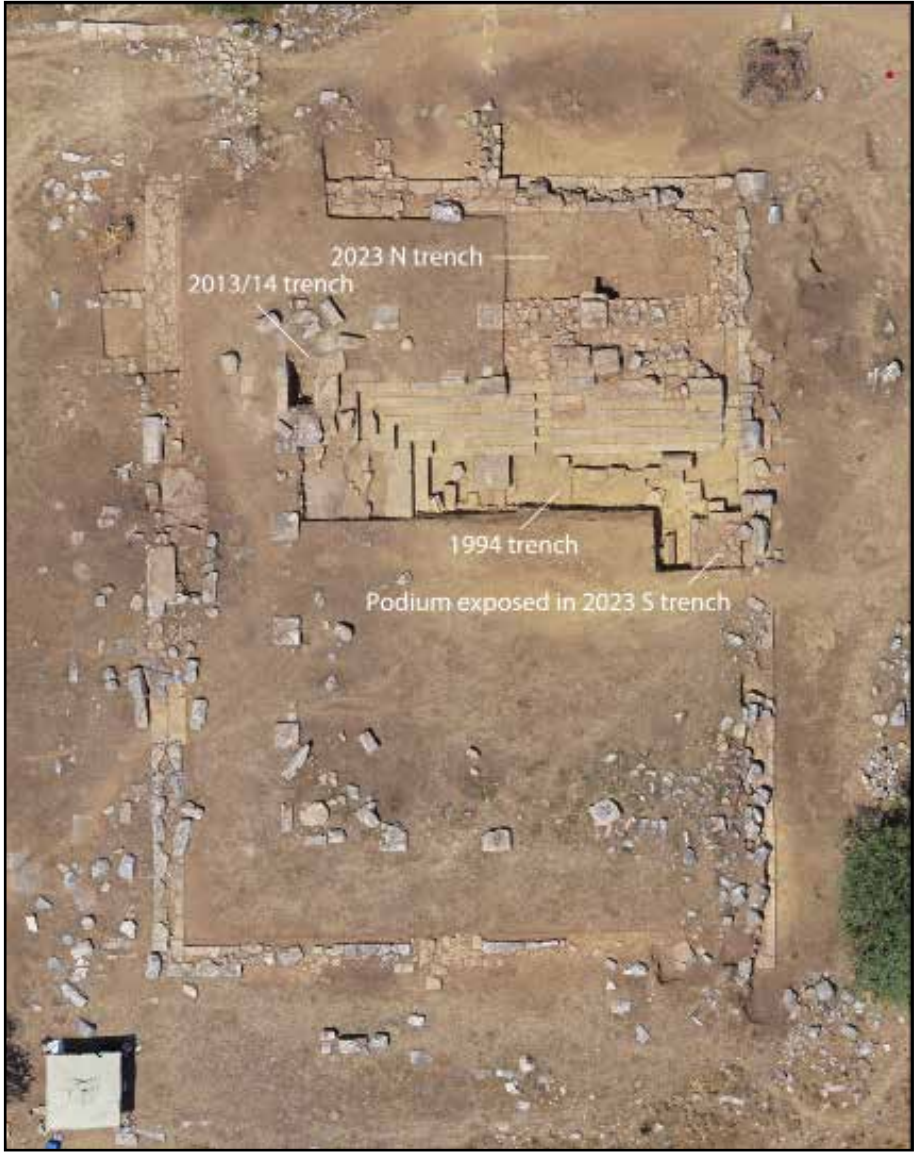

Figure 1: Orthophoto of Bouleuterion, showing areas excavated in 2023

Figure 2: View from southeast of north side of Bouleuterion

Figure 3: View from northwest of fallen blocks and podium of Bouleuterion

Figure 4: Pottery from foundation levels of Bouleuterion

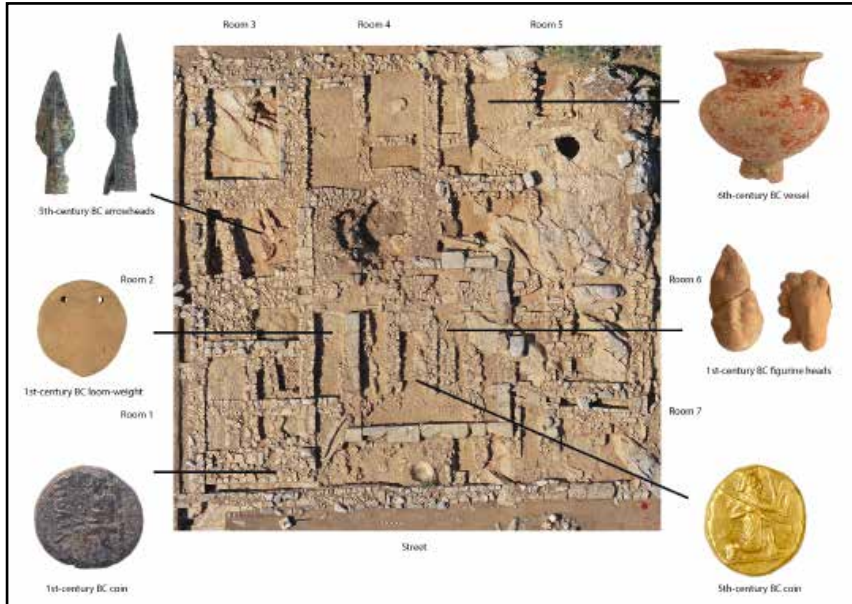

Figure 5: Orthophoto of West Ridge House, showing rooms and findspots of artifacts

Figure 6: View from northeast of West Ridge House during excavation in 2023

Figure 7: Persian daric

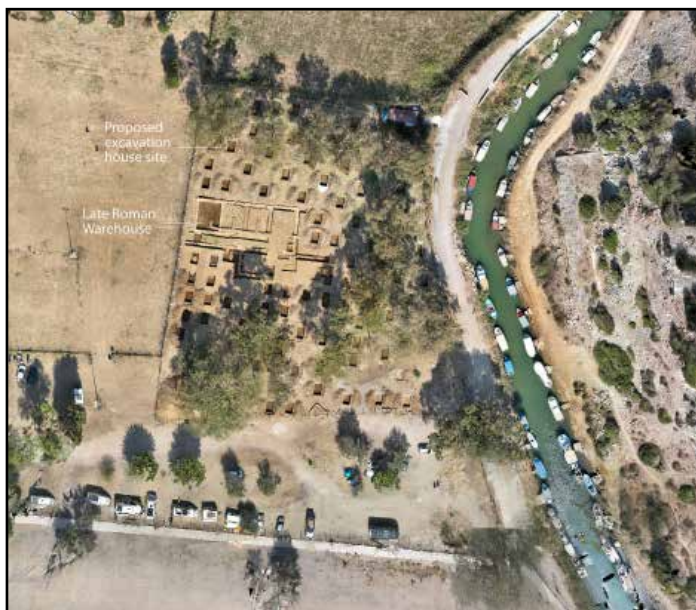

Figure 8: Orthophoto of Harbor area showing test trenches and late Roman warehouse

Figure 9: Fragments of LRA 3 *amphorae* from late Roman warehouse

Figure 10: View from northwest of channel of aqueduct

Figure 11: View from northeast showing location of siphon of aqueduct

Figure 12: View from northeast of venter bridge of aqueduct

EŞEK DERESİ MAĞARASI 2022 YILI ÇALIŞMALARI

Çiler ALTINBİLEK-ALGÜL*

Orkun H. KAYCI

Semra BALCI

Hale TÜMER

Derya SİLİBOLATLAZ BAYKARA

Songül CEYLAN BALA

GİRİŞ

Eşek Deresi Mağarası'ndaki 2022 yılı çalışmaları yurt içi ve yurt dışından katılan uzmanların yanı sıra lisans ve lisansüstü öğrencilerimizle yürütülmüştür. Mersin ili Erdemli İlçesi Doğu Sandal Köyü Eşek Deresi Vadisi'nde yer alan mağara Mersin il merkezinin kuş uçuşu 22 km kuzeybatısında yer almaktadır¹ (Resim 1). Mağaranın bilinen en erken iskanı Epipaleolitik döneme aittir. Bu tabakaları ile Kilikya'nın ilk Epipaleolitik kazısı olmakla birlikte, GÖ. 12700'lere tarihlenmesiyle bölgenin en erken mutlak tarihini de vermektedir². Bununla birlikte Eşek Deresi Mağarası daha sonraki dönemlerde Holosen içerisinde de Neolitik, Kalkolitik, İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı ve Helenistik dönemlerde de kısa süreli de olsa kullanılmıştır.

Anadolu'da Epipaleolitik döneme ait stratigrafisi belirli olan ve tarihlendirme veren çok az buluntu yeri bulunmaktadır. Bunların içerisinde de Eşek Deresi Mağarası gibi Pleistosen'in en sonlarına, yerleşik yaşam öncesi avcı toplayıcı topluluklara ait olanların sayısı ol-

* Doç. Dr. Çiler Altınbilek-Algül, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye cileraltinbilek@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Orkun H. Kayci, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı, Kütahya/Türkiye, orkunkayci@gmail.com

Doç. Dr. Semra Balci, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, semrayildirimbalci@gmail.com

Hale Tümer, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora öğrencisi, İstanbul/Türkiye, haletumer@gmail.com

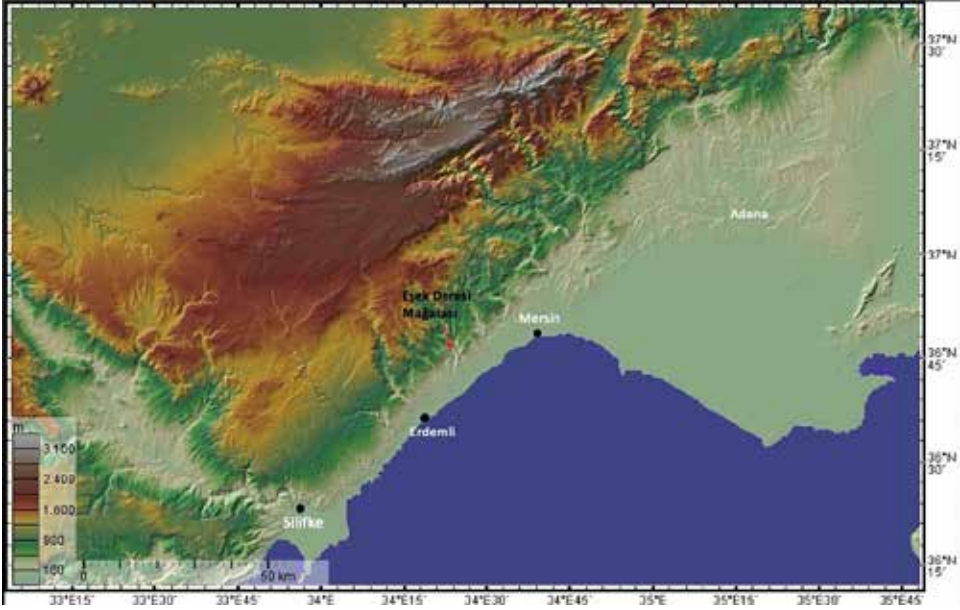
Doç. Dr. Derya Silibolatlaaz Baykara, Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü, Gaziantep/Türkiye, deryasili@gmail.com

Songül Ceylan Bala, Mersin Arkeoloji Müzesi, Mersin/Türkiye, songul2004@hotmail.com

1 Mağaradaki 2022 yılı çalışmaları Mersin Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve Doç. Dr. G. Çiler Algül'ün (İstanbul Üniversitesi Tarih Öncesi Arkeolojisi) bilimsel koordinatörlüğünde sürdürülmüştür. Projenin 2022 yılı ekibi Dr. Öğr. Üyesi Orkun H. Kayci, Doç. Dr. Semra Balci, Hale Tümer, Prof. Dr. Abraham Gopher, Prof. Dr. Shahal Abbo, Dr. Fiona Pichon, Dr. Damase Mouralis, Dr. Öğr. Üyesi Selman Er, Doç. Dr. Burhan Ulaş, Şevval Şirrin, Ebru Uğraş, Mustafa Gökçen, Ali Alkan, Ceydanur Çelik, Osman Emre Temizyürek'ten oluşmuştur.

2 MÖ. kal. 10771-10631, TÜBITAK MAM, 2 sigma, %95 olasılık, Altınbilek-Algül vd. 2021.

dukça azdır. Mağara bu nedenle de Anadolu tarihöncesi arkeolojisi açısından önem taşımakta, bu konudaki eksikliği tamamlamaktadır.

Resim 1: Eşek Deresi Mağarası konum

Eşek Deresi Mağarası'nın bulunduğu alana ulaşım oldukça güçtür. Mağara Doğu Sandal ve Karayakup köylerine kuş uçuşu çok yakın bir mesafede olmasına rağmen, vadinin kanyon görünümü aldığı bir bölümünde yer alması ulaşımı zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan mağaranın bulunduğu vadinin doğu yamacı oldukça diktir. Bu nedenle mağaraya ulaşım vadinin batı kesiminde bulunan Karayakup Köyü sınırları içerisinde bulunan orman yolundan arazi araçları ile yarım saat süren bir yolculukla vadiye inildikten sonra yaklaşık 20-25 dk.lık bir tırmanışla sağlanabilmektedir.

Vadi tabanından yaklaşık 50 m yukarıda yer alan mağara A, B ve C olarak adlandırdığımız üç bölümden oluşmaktadır (Altınbilek-Algöl vd. 2023; Resim: 4)³.

A Alanı arkeolojik tabakaların bulunduğu bir bölümdür ancak bu alan-daki dolgu kilitli görünümündedir.

B Alanı şimdilik en fazla veri sağlayan alandır. Bu bölümde yüzeyde büyük boyutlu dibek taşlarının gözlenmesi nedeniyle çalışmalarımız öncesinde defineciler tarafından kaçak kazı yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum arkeolojik dolgu ve tıkalı durumdaki mağara girişinin görünür hale gelmesini sağlamış fakat aynı zamanda tahribata neden olmuştur. Bununla birlikte yine de tabakalanmanın en iyi gözlemlendiği yerdir. B alanının bir alt terası bulunmak-

3 Deniz seviyesinden yüksekliği 306 m dir.

tadır. Bu terasın kesiti içerisinde Epipaleolitik döneme ait çok sayıda buluntuya rastlanmakla birlikte mağaranın Genç Dryas'a tarihlenen radyokarbon tarihi de bu bölümden gelmektedir. Mağarada bu tabakanın yukarıdan düşen büyük boyutlu kaya blokları nedeniyle son bulunduğu, ardından uzun bir aradan sonra bu döküntülerin üzerine Holosen dönemde yeniden yerleşildiği anlaşılmaktadır. Holosen içerisindeki bu iskana yönelik 2022 yılında saptanan en erken tabaka Kalkolitik döneme aittir. Ancak Neolitik döneme ait olabileceğini düşündüğümüz az sayıda çanak çömlek ve obsidiyen buluntulara da rastlanmıştır.

C alanı olarak tanımladığımız bölüm ise B Alanı'nın alt terasında bulunan Epipaleolitik dolgunun güneye doğru devamı görünümündedir ve benzer buluntular içermektedir. 2021 ve 2022 yılı çalışmalarında bu alanda toplu buluntulara da rastlanmıştır. Bu bölümdeki Epipaleolitik tabaka B alanı'ndaki ile benzer şekilde büyük kaya bloklarının düşmesi sonucu son bulmuştur. Kaya döküntüleri nedeniyle iki alan arasındaki tabaka takibi şimdilik yapılamamaktadır.

2022 YILI ÇALIŞMALARI

Arazi Çalışmaları

2022 yılı arazi çalışmalarında bu alanlar için birkaç hedef belirlenmiştir. Bunlar temel olarak; mağara girişinin bulunduğu B Alanı'nda tabakalanmanın anlaşılmasına çalışılması, bu alanda mağaranın iç mekânının tespiti ve B ve C alanlarında kaya blokları ile kilitli durumdaki Epipaleolitik Dönem dolgusunun takibidir.

Mağaranın iç mekân boyutları ilk tespit edildiği yıldan itibaren önemli bir sorunsal oluşturmuştur. Bunun nedeni mağaranın girişinin hem yukarıdan düşen kaya blokları hem de ön terasta bulunan arkeolojik dolgu nedeni ile neredeyse tamamen kapanmış durumda olmasıdır. Küçük bir oyuktan içeride bir boşluk olduğu ilk yıllardan itibaren gözlemlenmiş olmakla birlikte, iç mekânın içeriye doğru ne kadar devam ettiği şimdiye kadar anlaşılamamıştır. Bu konuya yönelik 2022 yılında içeriye uzun bir sıraya bağlanarak bir kamera sokulmuş ve iç mekân görünümü bilgisayar yardımı ile izlenebilmiştir. Buna göre sırayın boyutu ve de eğim dikkate alınarak mağaranın içeriye doğru yaklaşık 3-4 m daha devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla önümüzdeki yıllarda iç mekânda çalışılabilmesi için 2022 yılında mağara ağzının açılmasına yönelik bir kazı stratejisi yürütülmüş ve kazı çalışmalarında B Alanı'ndaki Holosen tabakalarına odaklanılmıştır.

Mağaranın B Alanı'nın Demir Çağı ve Helenistik gibi geç dönemlere ait tabakaları kazı alanının yakın bir zamanda bir yörük tarafından da kullanılması nedeniyle tahrip olmuş durumdadır. Derine kazılmış ocak yerleri bu tahribatın en önemli nedenidir. Geçtiğimiz yıl bu alanda 4x3 m'lik bir açma açılmış ve tabakalanma anlaşılmasına çalışılmıştır (1x1 m²'lik alanlara bölünen açmanın kareleri 5-6-7-8/P-R-S'dir). Alanın küçüklüğü ve birbirini kesen tabakalar ve çukurlar nedeniyle stratigrafi net bir şekilde anlaşılamamış olmakla birlikte en alt seviyede Çanak Çömlekli Neolitik ya da Kalkolitik döneme ait olabileceğini düşündüğü-

müz yer yer yanıklı bir tabaka ile karşılaşmıştır⁴. Bu yıl hem bu tabakanın takibi hem de mağara ağzının açılması amacıyla geçtiğimiz yıl açılan alanın doğu kesimi (5-6-7-8/O kareleri) kazılmaya başlanmış, derinleştikçe bu alan mağaranın iç kesimine doğru genişletilmiştir (5-6-7-8/N) (Resim: 2-3).

Resim 2: 5-6-7-8/N-O kareleri 2022 yılı kazı sonrası, kuzeyden görünüm

Resim 3: B Gözü 5-6-7-8/N-O kareleri kazı sonrası, batıdan görünüm

4 Bu konudaki kesin sonuçlar çanak çömlekler üzerindeki çalışmalar tamamlandıktan ve tabakanın radyokarbon tarihlendirmesi yapıldıktan sonra verilebilecektir.

En üstte bulunan yüzey toprağı yine her alanda olduğu gibi kalın bir keçi gübresi ile kaplıdır. Bunun hemen altında yoğun yanıklı bir tabaka ile karşılaşmıştır. Hem bu tabaka hem de altındaki dolguda Demir Çağı ve sonrasına ait olabilecek çanak çömlekler karışık olarak ele geçmektedir. Bu tabakanın altından ise Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'na ait olabileceğini düşündüğümüz çanak çömlekler parçaları ve küçük buluntular gözlenmeye başlamıştır. Bu buluntular içerisinde Yumuktepe'nin XVI. Tabakasından bildiğimiz Orta Kalkolitik Dönem'e ait boyalı çanak çömlekler önemlidir (Palumbi 2019). Bu durum bu dönem içerisinde belki de göçerlerin mağarayı kısa süreli de olsa kullandığını düşündürmektedir. Diğer önemli buluntu grubu ise İlk Tunç Çağı'na ait olduğunu düşündüğümüz tüm ve tüme yakın kaplardır (Şekil: 4a-b). Bu konuda kesin sonuçlar çanak çömlekler üzerinde detaylı bir çalışma yapıl-
dığında verilebilecektir.

2022 yılında aynı zamanda mağaranın alt terasında bulunan dağılım gösteren Epipaleolitik dolgunun takibinin yapılabilmesidir. Yukarıda da belirtildiği üzere B Alanı ve C Alanı'nda bu dolgunun üzerinde çok büyük boyutlu kaya blokları bulunmaktadır. Bu bloklarının tam altında toplu buluntulara rastlanması da bunu kanıtlamaktadır (Altınbilek-Algül vd. 2022). C Alanı'nda geçtiğimiz yıl toplu buluntulara saptanan yerde bu yıl da iki adet sürtmetaş buluntuya rastlanmış ancak kayalar kaldırılamayacak boyutta olduğundan bu kesim çok kısıtlı bir alanda kazılabilmektedir. Bu sorun nedeniyle Epipaleolitik dolguya mağaranın içinde ulaşılma-
ya çalışılmasının daha doğru olacağına karar verilmiştir.

Resim 4a: Beyaz boya bezemeli tüm kâse

Resim 4b: Beyaz boya bezemeli tüm kâse temizlendikten sonra

C Alanı'nda bulunan Epipaleolitik tabakanın güneye doğru 80 m kadar devam ettiği geçen yılki çalışmalarımız sırasında tespit edilmiştir. Ancak bu iki alan arasında döküntü kayalar ve çökmeler nedeniyle bir uçurum meydana geldiğinden aralarındaki bağlantıyı kurmak son derece zordur. Bu yıl güney kesimdeki bu alanın en son kısmına geçiş için vadi içerisinde başka bir yol saptanmış, kaya blokları altında devam eden yanık dolgu ve buluntular kayıt altına alınmıştır. Ancak bu alan kazı çalışmalarının yapılması için uygun değildir.

ATÖLYE ÇALIŞMALARI

Yontma taş buluntular: Bu buluntu grubu üzerindeki ham madde, tekno-tipoloji ve kullanım izi analizleri devam etmektedir. Buluntular ile ilgili genel olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Ham madde açısından hem Epipaleolitik hem de B Gözü Kalkolitik/İTÇ tabakalarında en fazla bulunan grubu çakmaktaşıları oluşturmaktadır. Yerleşme sakinlerinin iyi kaliteli ham maddeleri bulup yongaladıkları söylenebilir. Bu ham maddelerin bir bölümüne vadi tabanındaki dere yatağında sıkça rastlanmaktadır. Obsidyen ise ithal ham maddedir ve Epipaleolitik tabakadan itibaren gözlenmektedir. Bu ham maddenin Orta Anadolu Kapadokya kökenli olduğu makroskobik analizler sonucunda anlaşılmış olmakla birlikte, kesin sonuç alabilmek için 2022 kazı sezonunda Prof. Dr. Damase Mouralis (Rouen Üniversitesi, Rouen/Fransa) tarafından taşınabilir XRF cihazı ile analizleri yapılmıştır (Resim: 5). Bu çalışma ile ilgili analizler henüz devam etmekle birlikte, şimdilik kaydıyla tamamının Göllüdağ kaynaklarına ait olduğu söylenebilmektedir (Resim: 6).

Buluntular teknolojik açıdan değerlendirildiklerinde Epipaleolitik tabakada tek vurma düzlemli dilgicik çekirdeklerinin yoğun olduğu gözlenmiştir. Bu çekirdeklerde alet yapımında kullanılmak üzere dilgicik ve üretimidir. Holosen tabakalarına ait ise henüz herhangi bir çekirdeğe rastlanmamıştır. Buluntuların üretim zincirlerinin anlaşılmasına yönelik teknolojik analizleri devam etmektedir.

Alet tipleri açısından Epipaleolitik tabakada yarımaylar ve kavisli sırtlı dilgiler en fazla bulunan alet grubudur. Bunları mikro kazıyıcılar takip eder. Bu buluntuların yanı sıra çok sayıda kullanım aşınmalı dilgi ve yonga saptanmıştır. Bu aletlerin ne için kullanıldıklarının anlaşılması Epipaleolitik dönem insanların günlük faaliyetlerinin tanımlanabilmesi için önem taşıdığından Dr. Fiona Pichon (CSIC, Barcelona/İspanya) ile birlikte kullanım izi analizlerine başlanmıştır. Bu çalışmalar henüz çok başında olmakla birlikte mikro ön kazıyıcılardan birinin üzerinde deri işçiliğine, yarımaylardan birinde ise silisli bir bitki kesimine dair izlere rastlanmıştır.

Resim 5: Obsidiyen buluntular üzerinde taşınabilir XRF analizleri,

Resim 6: Göllüdağ kaynaklarına ait obsidiyen dilgi, B Alanı Neolitik/Kalkolitik tabaka

Sürtmetaş buluntular: Eşek Deresi Mağarası'ndaki sürtmetaş buluntuların büyük çoğunluğunda yakın çevrede bulunan ofiyolit tabakaların içerisinde elde edilen kayalar kullanılmıştır. Ofiyolit tabakası mağaranın bulunduğu Eşek Deresi Vadisi'nde Miyosen döneme tarihlenen neritik kireçtaşı tabakalarının altında doğal kalın bir tabaka olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla sürtmetaş buluntuların ham maddesi mağaranın çok yakınında mevcuttur.

Arkeozooloji çalışmaları: Mağaradaki hayvan kemikleri üzerindeki çalışmalar Doç. Dr. Derya Silibolatlaz-Baykara tarafından yürütülmektedir. Epipaleolitik dönemde saptanan hayvan kemikleri büyük kaya bloklarının altındaki dolgulardan toplanan buluntulardır. Bunların büyük çoğunluğunu koyun keçi gibi orta boy memeliler oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra çeşitli boylarda geyiklere, tavşangillere ve de az oranda kemirgenlere, balıkgiller ve kuşgillere ve bir örnek ile kaya sansarına rastlanmıştır. Bu hayvan kemikleri kaya blokları altındaki kısıtlı bir alandan örnekleme amaçlı toplanabilmiş olmasına rağmen çeşitlilikleri çevre ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

KAZI EVİ HAZIRLIKLARI

Ulaşım ve çalışma koşullarının zorluğuna rağmen, Eşek Deresi Mağarası'nın bölge arkeolojisi açısından son derece önemli bir sit alanı olduğu açıktır. Bu nedenle geçtiğimiz yıl kazı alanına yakın konumda bir kazı evi bulmaya yönelik çalışmalara başlanmış, bu girişimiz de olumlu sonuçlanmıştır. Doğu Sandal Köyü İlkokul ve lojman binaları ile arazisinin projemiz süresince kullanılmak üzere Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsisi yapılmış, binaların tadilat işlemleri de Mersin Büyükşehir Belediyesi tarafından üstlenilmiştir.

KAYNAKÇA

Altınbilek-Algül, Ç., Kayci, O. & Balcı, S. 2022. “A New Epipaleolithic Site in the Central Taurus Mountains: Eşek Deresi Cave (Mersin/Turkey), *Archéorient – Le Blog*, (18 Şubat 2022), (<https://archeorient.hypotheses.org/17313>)

Altınbilek-Algül, Ç., Kayci, O., Balcı, S., Tümer, H. Gündüzalp, S., Ünlü, Y., Ceylan-Bala, S. 2023. “Eşek Deresi Mağarası 2021 Yılı Çalışmaları”, 42. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 2*. Cilt (23-27 Mayıs 2022 Denizli), s. 79-89.

Altınbilek-Algül, Ç., Kayci, O., Balcı, S., Tümer, H., Ünlü, Y., Ulaş, B., Şahin, F., & Özbudak, O. 2021. “The Preliminary Report on the 2019-2020 Seasons of the Central Taurus Prehistoric Research Project (OTTA)”, *Anatolia Antiqua* XXIX, 127-147.

Palumbi, G. 2019. “The Ceramic Production of Yumuktepe Level XVI”, G. Palumbi ve I. Caneva (ed.), *The Chalcolithic at Mersin-Yumuktepe. Level XVI Reconsidered*, İstanbul: Ege Yayınları.

GÜLPINAR / SMINTHEION 2023 YILI ÇALIŞMALARI (44.YIL)

Davut KAPLAN*

Oğuz KOÇYİĞİT

Tolga ÖZHAN

Hüseyin YAMAN

Çilem YAVŞAN

Gülpınar - Smintheion 2023 yılında çalışmalar, nekropolis bölgesindeki açmalarda kazı, jeofizik, antropoloji ve korumaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir¹.

Smintheion'un bir kent olmaması nedeniyle araştırma ve sonuçlarının da kent kazılarının farklı olduğu her zaman vurgulanmıştır. Bu alanda kazı yapılmasındaki *birinci* gerekçe, kamulaştırılmış en uzak araziden başlayarak jeofizik, sondaj, kazı ve koruma yaparak kutsal

* Doç. Dr. Davut KAPLAN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Samsun/ TÜRKİYE, E-Posta: davutkaplan@gmail.com

Doç. Dr. Oğuz KOÇYİĞİT, Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE.

Dr. Öğr. Üyesi Tolga ÖZHAN, Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE.

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YAMAN, Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Çilem YAVŞAN, Onsekiz Mart Üniversitesi, Müzecilik ve Kültürel Miras Yönetimi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE.

- 1 Gülpınar-Smintheion 2023 yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları, 17 Temmuz – 08 Eylül 2023 tarihleri arasında (toplam 54 gün) gerçekleştirilmiştir. Başkanlığım altında yürütülen kazı-onarım çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve maddi katkıları ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'nün maddi ve ayrıca İÇDAŞ A.Ş. maddi ve manevi katkıları ile gerçekleştirilmiştir. Yardımlarından dolayı adı geçen kurum ve kuruluşlara teşekkürü bir borç bilirim.

2022 yılı çalışmalarına Kültür ve Turizm Bakanlığını temsilen katılan Edirne Arkeoloji Müze Müdürlüğü'nden Bakanlık Yetkili Uzmanı Arkeolog Dr. M. Umut Doğan'a minnettarım.

Bilimsel çalışmalarımıza katkıda bulunan Kazı Başkan Yardımcıları Doç. Dr. Oğuz Koçyiğit (ÇOMÜ, Sanat Tarihi Bölümü) ve OMÜ Doktora Öğrencisi Arkeolog Tuğçe KOCAEL'e, Onursal Kazı Başkanımız Prof. Dr. A. Coşkun Özgünel'e; kazı heyeti üyeleri Prof. Dr. Turan Takaoğlu (ÇOMÜ-Arkeoloji Bölümü), Dr. Öğr. Üyesi Tolga Özhan'a (ÇOMÜ, Arkeoloji Bölümü), Dr. Öğr. Üyesi Çilem Yavşan (ÇOMÜ, Müzecilik ve Kültürel Miras Yönetimi Bölümü), Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Yaman (ÇOMÜ-Arkeoloji Bölümü), Yunus Can KURBAN (Jeofizik Mühendisi-ÇOMÜ), Doç. Dr. Yusuf ACIOĞLU (ÇOMÜ-Sanat Tarihi) ve Ahmet YÜRAN'a (Sanat Tarihçisi) teşekkür ederim.

Büyük bir özveri ile arazi çalışmalarına katılan Uzman Arkeolog Ayşe Takaoğlu, Genç Gönüllüler Projesi'nden OMÜ-Arkeoloji Lisans öğrencisi Hülya Özel, Onsekiz Mart Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Ayla Kartallıoğlu ve Arzu Güz, ÇOMÜ Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü lisans öğrencileri Kübra Gürkör, Emre Fazlı Tan ve Göknur Işık, Hacettepe Antropoloji Bölümü Lisans Öğrencileri Şebnem Z. Taştan ve Büşra B. Gül, İTÜ Mimarlık Fakültesi Lisans Stajyer Öğrencisi Ece Engin ve ÇOMÜ Sanat Tarihi Lisans stajyer öğrencisi Yağmur Özdemir'e içtenlikle teşekkür ederim.

alanı bir bütün olarak algılanmasını sağlamak ve sit alanı içerisinde olası tarım ve insan kaynaklı tahribatların önüne geçmektir.

Smintheion, tespit edilen en erken dönemi Kalkolitik'ten başlayarak bugün kadar bilinen dokuz ayrı gömü alanı vardır. Bu nedenle daha önce kazılmış ancak detaylı yayını olmayan Roma nekropolü için Nekropol bölgesi ifadesi kullanılmıştır. Çünkü aynı alan güney ve kuzey yönde Geç Antik Çağ yerleşimidir ve mimari mezarlara göre daha iyi korunmuştur. İkinci gerekçe olarak her ne kadar Roma nekropolü öne çıkıyor olsa da dönemsel (Arkaik, Klasik, Helenistik ve Roma Dönemlerine ait) nekropoller ve yayılım alanlarını belirlemek, hem kutsal alana hem de Hamaksitos'a ve Aleksandria Troas'a göre konumu ve ilişkilerini ortaya koymak gerekmektedir. Bu bağlamda farklı dönemlerde farklı gömü geleneklerine sahip insanların mezar tipleri ve kimliklerini (Apollon ile olan yakın ilişkisi, yaş grupları, meslekleri, yaşadıkları coğrafya, sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarını irdelemektir. Bu bağlamda mezarların konumu, mimarisi ve dekorasyonu, varsa yazıtlar, mezar hediye ve gömü malzemeleri gibi bulgu ve belgelerden yola çıkarak gömülenlerin Apollon Smintheus veya varsa başka tanrılar ile olan münasebetlerini (bilicilik, sağlık, tıp, spor, rahiplik vs) aydınlatmaktır.

Smintheion, her dönem farklı kimlik ve yapılaşma ile değişimler geçirmiştir. Üçüncü amaç ise bu değişimlere daha önce Hellen kutsal alanından Makedon-Helenistik Krallık yönetimlerine ve başta İmparatorluk olmak üzere Roma Dönemi yönetimi ve kutsal alana bakışları-anlayışlarında meydana gelen değişimleri izlemektir. *En son* amaç ise gömü alanları Roma dönemi kutsal alanı merkezinde yer alan Geç Antik Çağ yerleşiminin sınırlarını tespit etmek ve bu dönemde güçlü ve yoğun Hristiyan nüfusu pagan nüfus veya halk ile karşılaştırarak dinin değişmesi ile meydana gelen keskin sınırları ortaya koymaktır.

1. NEKROPOLİS KAZI ÇALIŞMALARI

Tapınağın yaklaşık 700 metre batısında kalan “Karşılar-tepe ve Pazardere” olarak adlandırılan tepe üzerinde 1989-1991 yılları arasında sürdürülen çalışmalar sırasında 22 mezarın kazısı gerçekleştirilmiştir². 2023 yılında bu alanın devamında, tapınağın yaklaşık 450 m kuzeybatısında belirlediğimiz üç farklı açmayla kazı çalışmalarına tekrar başlanmıştır (Resim: 1-2). Geçmiş yıllarda kazılan mezarlar ve yüzeyde mezar kontekstleriyle ilişkili bazı parçaların varlığı ve kamulaştırılmış en son alan olması nedeniyle bu alanda çalışmaya karar verilmiştir. Nekropolis ve kutsal alan bağlantısının anlaşılabilmesi, mezar tipleri, gömü gelenekleri, kullanım evreleri ve pagan düşüncenin resmi olarak yasaklanması ile meydana gelen değişimleri Geç Antik yerleşim (mimari, kilise ve şapel vs) mimarisi gibi konularda bilgi edinilmesi amaçlanmıştır.

2 Özgünel, C. (1993), 1991 Yılı Gülpınar (Apollo-Smintheus Tapınağı) Kazı ve Onarım Çalışmaları, Kazı Sonuçları Toplantısı, 14.1, s. 509-514; Öztepe, E. (2013), Smintheion Nekropolü ve Buluntuları, (ed. A.C. Özgünel – N. Özgünel), Smintheion: Apollon Smintheus'un İzinde, İstanbul: Ege Yayınları, s. 77-80.

1. 1. Açma A

Kazısına 10x4 m ölçüsüyle başlanan A açmasının yüzey toprağının alınmasından sonra açmanın kuzeybatı köşesinde küçük boyutlu blok taşlara rastlanmıştır. İlk olarak bir mezarın ait olabileceği düşünülen bu blokların seviye inildikçe bir mezarla bağlantılı olmadığı anlaşılmıştır. Açmanın doğu kesimindeyse yüzey toprağının hemen altında kuzeydoğu-güneybatı yönlü 3,80 m uzunluğunda 1,45 m genişliğinde bir duvarın (D1) izleri ortaya çıkmıştır. Bu duvar ve açmanın doğu kesiti arasında insan iskeletine ait çeşitli kemikler görülmüştür. Duvarın devam etmesi ve kemikler nedeniyle açma kuzeye doğru genişletilmiştir. Genişletilen alanda 1 m genişlikte doğu-batı yönlü bir diğer duvar (D2) ilk ortaya çıkan duvarla birleşmiştir. Bu duvarın güney (iç) yüzü önünde yaklaşık 100x80 cm'lik alanda oldukça bozulmuş kemikler ve kafatası parçaları yoğun şekilde gelmeye devam etmiştir. D1 duvarıyla doğu kesit arasındaki seviye inme çalışmasında kuzeydoğu-güneybatı yönlü duvara bitişik uzanan, güney ucu tahrip olmuş yaklaşık 2,20 m uzunluğunda ve 35 cm genişliğinde bir duvar (D3) ortaya çıkmıştır (Resim: 9). D1 ve D3 ile birleşen doğu-batı doğrultulu bir duvar (D4) daha görülmüştür. D2 ve D4 arasında kalan alanın gömü teknesi olduğu anlaşılmıştır (Resim: 3). Tabanı 34x34 cm, 34x68 cm gibi farklı boyutlarda pişmiş toprak kiremitlerle kaplanmış taş örgü duvarlı tekne 1,90x0,70 m ebadında olup (Resim: 12) korunan en yüksek yerinde 65 cm derinliğe sahiptir. Batı ve kuzeydeki kalın duvarlar, gömü teknesinin bir oda içinde yer aldığına işaret ettiğinden bu odanın güney duvarının tespiti için açma güneye doğru genişletilmiştir. Çalışma sonunda mezar odasının 2,80x1,80 m ölçülerinde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte açmanın kuzeydoğusunda kuzeye ilerleyen bir duvar (D5), güneyde doğu batı yönlü uzanan bir duvar (D6) ve doğuya uzanan (D7) bir duvar ortaya çıkartılmıştır. Bütünüyle baktığımızda batıda yaklaşık 7,50 m, kuzeyde 4 m uzanan duvarlara sahip olduğu anlaşılan yapının anıt mezar olduğunu söyleyebiliriz (Resim: 4). Mezardan iki bronz sikke, bir pişmiş toprak kandil (Resim: 5), bir cam *unguentarium* (Resim: 6), bir strigilis'e ait parçalar, tek kulplu bir maşrapaya ait parçalar, az sayıda figürin parçaları ve seramik parçaları ele geçirilmiştir. Buluntular M.Ö. 1. yüzyıl ile MS 5. yüzyıl aralığına tarihlenmekle birlikte MS 2.-3. yüzyılda yoğunlaşmaktadır. Gömü teknesinde karışık ve tahrip olmuş halde ele geçen kemikler üzerinde yapılan ön çalışmaya göre mezarda içlerinde çocuklarında bulunduğu en az 16 farklı birey olduğu anlaşılmıştır.

Açmanın kuzeydoğu köşesinde düz ve dışbükey formlu pişmiş toprak çatı kiremitlerinden yapılmış bir mezar ortaya çıkmıştır (Resim: 4). Güney ucu tahrip olmuş mezarın korunan ölçüleri 1,50x0,50 santimetredir. Mezar içinde oldukça bozulmuş ve bütünlük arz etmeyen az sayıda kemik bulunmuştur. Mezarda seramik parçalarının yanı sıra kırık ve bazı kısımları eksik, ince cidarlı fincan benzeri bir kabın parçaları da ele geçmiştir.

Açmanın batı kesimindeki zemin tesviyesi ve kesit düzeltme çalışmaları sırasında batı kesit içine doğru ilerleyen bir duvarın 1,25 m'lik parçası açığa çıkarılmıştır (Resim: 4).

Sonuç olarak A açmasında elde ettiğimiz veriler, *nekropolis*'in sınırlarını ve farklı tipteki mezarların varlığını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte tek gömü teknesine sahip, çok sayıda bireyin gömülmüş olduğu oda mezar MS 2.-3. Roma İmparatorluk döneminde bu alanda anıt mezarların varlığını düşündürmüştür.

1. 2. Açma B

A açmasının yaklaşık 14 metre doğusunda yer alan 3,5x13 m ölçüsündeki B açmasında yüzey toprağının kaldırılmasıyla bir lahit teknesinin taban parçası ve hemen güneyinde düzgün kesilmiş kireçtaşından üç mimari blok ortaya çıkmıştır (Resim: 6). Açmanın batı kesitine paralel devam eden düzensiz taşlardan harç kullanılmadan yapılmış bir 3,5 m uzunluğunda bir duvar ile büyük oranda kesit içinde kalan kuzeydoğuya doğru yönelen bir başka duvar tespit edilmiştir. Batı kesitteki duvarın ölçülebilen uzunluğu 3,50 m, genişliği 50 cm yüksekliği ise 55 cm'dir. Doğu kesitteki duvar 3,20 m uzunluğunda, 35 cm genişliğinde ve 60 cm yüksekliğindedir. Batıdaki duvarda harç kullanılmışken doğu duvarda harç bulunmamaktadır. Bunlarla birlikte doğu batı yönlü bir duvar (1,70 m) ile bu duvarın doğu ucuna 30 cm mesafede kuzey-güney yönlü bir diğer duvarın (0,90 m) izleri tespit edilmiştir (Resim: 23). Doğu-batı yönlü duvarın kuzeyinde yoğun çatı kiremidi parçaları bulunmuştur. Açmanın orta ve kuzey bölümündeki bu buluntulara karşın güneyde mimariye ilişkin bir buluntuya rastlanmazken az miktarda seramik parçaları ele geçmiştir. Bu kesimde lahdin güneyindeki bloklara kadar seviye inmeye devam edilmiş ana kayaya ulaşılmasıyla (Resim: 24) buradaki çalışmaya son verilerek açmanın orta ve özellikle kuzey bölümüne yoğunlaştırılmıştır.

Kuzey kesimdeki çalışmalarda, kuzeybatı köşede kalan 2x2,80 m'lik (yaklaşık 5,5 m²) alanda; ilk olarak doğu-batı yönlü duvarın kuzeyinde gördüğümüz çatı kiremitleri, yüzey toprağının yaklaşık 35-45 cm kadar altında yoğun olarak gelmeye başlamıştır. Bu haliyle ilk olarak bir mekânın üzerini örten çatının tümüyle buraya çökmüş olduğu düşünülmüştür (Resim: 7). Aynı zamanda buradaki çalışmada, kozalak biçimli kabartma bezemeye sahip iki antefiks parçası ele geçmiştir. Çatı kiremitlerinin ve altındaki yaklaşık 10 cm'lik ince toprak tabakasının kaldırılmasından sonra farklı ölçülerdeki poligonal taşlardan yapılmış zemine ulaşılmıştır. Taş döşeli zeminin güneydoğu köşesinde, burada biriken suyun tahliyesi için kullanılan, zemin ile benzer kaplamaya sahip, 25 cm genişliğinde bir kanalın bir bölümü tespit edilmiştir. Kanalın dönerek güneye doğru ilerlediği anlaşılmaktadır. Taş döşeli zemin güneyde ve doğuda daha önce duvar olarak yorumladığımız tek sıra taş dizisi ile sınırlandırılmıştır.

Zemin ve duvarların bütünlüğünün anlaşılabilmesi için açma kuzey yarısında kuzey ve batıya doğru uzatılarak 5x15 m ölçülerine ulaşmıştır. Genişletilen alandaki çalışma sonunda taş döşemenin kuzeye doğru devam ettiği, batıdaysa tahrip olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte zemin üzerindeki çatı kiremidi tabakasına ait izlerin batı kesitte devam ettiği görülmüştür. Ayrıca döşemenin güneybatı ve kuzeybatıda kesit içine devam ettiği tespit edilmiştir. Doğu kenarda zemini sınırlayan taş sırası, açmanın kuzeydoğu köşesi yakınında kesilip 60

cm'lik bir geçiş oluşturacak şekilde devam etmektedir. Bu dar geçiş önüne 82x45x22 cm ölçülerinde düzgün kenarlı kireçtaşı bir blok basamak olarak yerleştirilmiştir (Resim: 8). Taş döşeme düzeltilmiş ana kaya yüzeyine serilen 10-20 cm değişen kalınlığa sahip sıkıştırılmış toprak tabakası üzerine yerleştirilmiştir. Çoğunluğu açmanın kuzey yarısında ele geçen buluntular Roma – Geç Roma dönemlerine tarihlenmektedir.

1.3. Açma C

A ve B açmalarının doğusunda yer alan C açması başlangıçta 6x3,60 m olarak planlanmış kazılan bu bölümde ana kayaya ulaşılmasıyla açma kuzeye ve doğuya doğru büyütülerek ölçüleri 11,80x6 m'ye ulaşmıştır (Resim: 9). Açmanın güney kesiminde az sayıda seramik parçaları haricinde buluntuya rastlanmamıştır. Açmanın orta bölümünde, bir duvara ait olduğu anlaşılan farklı boyutlarda düzensiz formlu taşlar ve seramik parçalarının sayısı artmış, kazılan toprak yer yer kireçli bir yapı göstermeye başlamıştır. Açmanın batı kesitinde yüzey toprağının altında, açmanın yaklaşık orta bölümünden başlayıp kuzey-kuzeybatıya doğru uzanan, düzensiz formlu taşlardan harçsız örülmüş bir duvarın 4,90 m'lik bir bölümü açığa çıkarılmıştır; duvar kuzey kesit içine doğru devam etmektedir. 52 cm korunan yüksekliğe sahip, kısmen batı kesit içinde kalan duvarın kalınlığı güney ucunda 66 cm, kuzey ucundaysa 39 cm olarak ölçülmüştür. Güney ucunda, oldukça fazla tahribata uğramış doğu-batı yönlü ve yaklaşık 1 metre kalınlığında bir duvarla birleştiği anlaşılmıştır.

Doğu kesitinin hemen hemen orta bölümünde dairesel formlu bir yapıya ortaya çıkartılmıştır. Yapının çapı dıştan dışa 3 m, içten içe 2,50 m'dir. Korunan duvar yüksekliği 65-80 cm arasında, duvar kalınlığıysa 25-50 cm arasında değişmektedir (Resim: 10). Duvarın iç yüzeyinde yer yer ve zeminde yaklaşık 5 cm kalınlığında kireç tabakası mevcuttur. Bununla birlikte yapı içinde küçük, lokal yanık izlerine rastlanmıştır. Hem biçimi hem kireç harç tabakası hem de buluntular (örneğin cürufklar ve yoğun kireç) yapının üretimle ilişkili olduğuna ve bu yapının kireç ocağı olarak kullanıldığına işaret eder (Resim: 11). Ayrıca yapının 60 cm kadar kuzeybatısında ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş biri 45x28x10 cm diğeri 55x30x15 cm ölçülerinde, pota olarak tanımlanabilecek, dikdörtgen biçimli iki çukur bulunmuştur (Resim: 12). Bunların kireç ocağı olarak tanımladığımız yapıyla bir kanal vb. ile doğrudan bağlantısı tespit edilememiştir.

Kireç ocağı kuzeydoğusunda kuzey güney yönünde uzanan bir duvara yaslanmıştır. Uzunluğu 3 m, genişliği 61-66 cm değişen duvarın korunan yüksekliği 70 cm olan duvar kuzey kesit içine ilerlemektedir. Aynı zamanda bu duvarın kuzey ucuyla birleşen doğu-batı yönlü bir kanalın günümüze ulaşmış 2,10 m'lik bir bölümü bulunmuştur (Resim: 9). Kanalın tabanı 30x30 cm'lik pişmiş toprak levhalardan oluşturulmuştur. Kanalın genişliği dışta 45 cm, içte ise 20 cm'dir. Doğuya doğru alçalan bu kanal, olasılıkla duvar içinden geçerek ya doğuya doğru devam etmekte ya da güneye dönüp duvar altından yuvarlak yapıya doğru gitmektedir.

Az sayıdaki seramik parçalarının yanı sıra kireç ocağı çevresinde oldukça az sayıda cam parçaları ile cam ve demir cürufları da bulunmuştur. Açma genelinde ele geçen seramikler arasında birkaç Helenistik parça ve Roma sigillata'sı yanı sıra Geç Roma malları ağırlıktadır. Çalışma sonunda kuzey/kuzeydoğu-güney/güneybatı yönlü dikdörtgen planlı bir mekân kısmen açığa çıkarılmıştır. Kireç ocağı, az sayıdaki cüruflar, ana kayaya oyulmuş sığ dikdörtgen pota/çukurlar bu mekânın olasılıkla Geç Roma döneminde üretimle bağlantılı olduğuna işaret etmektedir.

2. Jeofizik Çalışmaları

2023 sezonu jeofizik çalışmaları, nekropoliste kazılmaya başlanan açmaların bulunduğu alanda gerçekleştirilmiştir. Daha önce kazılmamış bu kesimdeki olası arkeolojik varlıkların tespitine yönelik çalışılmıştır. Sığ jeofizik ve arkeolojik prospeksiyon yöntemleri yardımıyla yeraltı radarı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 450 MHz HDR GPR kullanılarak, ölçümlerde ulaşılabilecek maksimum çözünürlük için hem yatayda hem düşeyde 50 cm aralıklı RTK-GPS kullanılarak veri toplanmıştır. Elde edilen anomaliler drone fotoğrafı üzerinde birleştirilmiş ve anlamlı hale getirilmiştir. Ölçümler ve verilerin işlenmesi neticesinde anlamlı yapısal bulgulara işaret eden görüntüler elde edilmiştir. Jeofizik sonuçlar kazılan açmalarda ortaya çıkarılan duvarlarla birlikte değerlendirildiğinde bazı yapıların varlığını düşündürmüştür. Bu nedenle 2024 sezonunda bu alanda kazıya devam edilmesi planlanmıştır.

3. Antropoloji Çalışması

Smintheion'da 2023 kazı sezonunda tespit edilen oda mezer içerisinde ve çevresinde çok sayıda iskelet bulunmuş olmasına rağmen anatomik duruşunu koruyan bir iskelete rastlanmamıştır. Kemiklerin büyük çoğunluğu mezar odasının bir bölümüne yığılmış ve dağınık halde ele geçmiştir. Mezarda, Roma mezarlarında sıkça rastlanan 2 adet sikke, gözyaşı şişesi, strigilis ve kandil tespit edilmiştir.

İskeletlere ait genelde kafatası, uzun kemikleri ve parmaklar, clavicula ve costa, pelvis, omur, scapula, mandibula, manibrium, maxilla, patella ve diş gibi parçalar ele geçmiştir. Bu parçalar olasılıkla biri erkek olan 11 yetişkin ve 4 çocuğa aittir. Erkek özellikleri gösteren bireyin occipital kemiğinde lezyon izine rastlanmıştır. Bunun yanında aynı bireyin sol parietal kemiğinde darbeye bağlı travma izi, axis üzerinde kaynaşmış bir kırık travmasına rastlanmıştır. Bu iki travma izinde de iyileşme buluntularının yer alması göz önüne alındığında bu birey veya bireylerin darbeyi aldıktan sonra yaşamlarına devam ettikleri anlaşılmaktadır.

Bulunan iskeletler içerisinde enfeksiyonel hastalığa bağlı olarak oluşan lezyonlar nedeniyle kişilerin bir kısmının hastalık sebebiyle ölmüş olabileceği ihtimali vardır. Sol parietali bulunan bireyin aldığı darbenin yeri karşıdan gelen bir saldırı olma ihtimalini doğurmuş ve bir kavga olma olasılığını düşündürmüştür. Mezar içerisinde çocuk, kadın ve erkek bireylerin karışık olarak gömülmesi ve iskeletlerin bulunuş şekilleri bu bölgeye bir müdahale olduğunu göstermektedir. Nekropol alanı içerisinde bulunan oda mezarda en az 16 bireyin bulunduğu

düşünülmektedir. Bu bireylerin yanlarında bulunan eşyalar ve kafataslarının içerisinde bulunan sikkeler, belli bir gömü ritüelinin gerçekleştiğinin kanıtıdır. İskeletlerin bulunduğu konum ve pozisyon verileri net değildir. Kemiklerin hepsinin birbirine karışmış olması ve çıkarılırken çok hasar alması sebebiyle birçok inceleme yapılamamıştır fakat iskeletlerin bulunduğu alanın normal bir mezar alanı olduğu ve daha sonrasında buranın bir sebepten kazılarak kemiklerin dağıtıldığı düşünülmektedir. Bu dağıtılma sebebi defneci faaliyeti olabileceği gibi farklı dönemlerdeki yerleşmeler de olabilir.

4. Restorasyon Çalışması

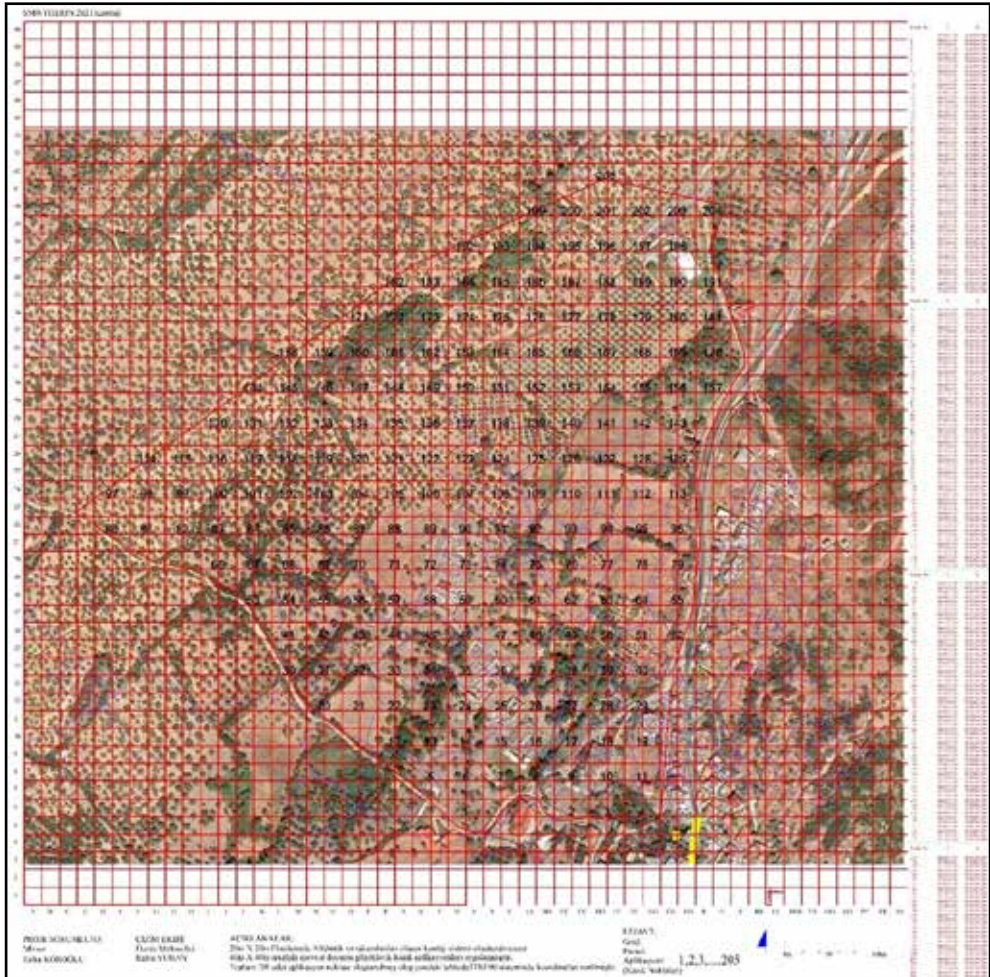
Arazi çalışması sonucu ele geçen buluntular arasında taşınabilir eserler olan ve acil müdahale edilmesi gereken cam, pişmiş toprak ve bronz eserler ve demir eser parçaları bulunmaktadır. Bronz eserler arasında bronz sikke olarak kayda geçmiş 13 adet parçanın (9 adet ise yüzeyden) ilk kaba temizliği sonucunda 1 parçanın sikke değil, kenarında deliği bulunan ince bronz pul olduğu anlaşılmış olup, kayıtlar düzeltilerek laboratuvar çalışmasına dahil edilmiştir. Pişmiş toprak eserler 1 adet kandil ve 1 adet terrakotta kadın başı parçası ve 1 adet terrakotta kadın figür parçasıdır. Cam eser ise mezar buluntusu 1 adet *unguentarium*dur.

Sikkeler öncelikle fotoğraflanıp, ağırlık, çap ve kalınlıkları alınmıştır. Yumuşak sentetik fırça ile manuel biçimde fırçalanarak saf su banyosunda bekletilmiş, bisturi, ince uçlu çelik aletler ve bambu çubuklar yardımıyla tamamı temizlenmiştir. Yeniden saf su banyosunda çözünebilir tuzlardan arındırılan bronz eserlerin, çelik tel fırça uçlu mikro motor ile kontrollü şekilde yüzey korozyonu temizlenmiştir. Ardından BTA banyosu uygulanmıştır. Son olarak yüzeye aseton içinde *Paraloid B72* uygulanarak koruyucu tabaka oluşturulmuştur. Temizlik ve konservasyon işlemi tamamlanan sikkelerin ağırlık, çap ve kalınlıkları alınarak son ölçüleri kaydedilmiştir. Bunun ardından plasterin ile negatif kalıpları alınan sikkelerin, ilerleyen süreçte tarihlleme aşamasında kullanılmak üzere yapılacak çalışma için dental alçı ile pozitif dökümleri yapılmıştır.

Bronz strigilis parçaları da sikkelerde olduğu gibi tuzlardan arındırma işlemleri uygulanarak yüzey korozyonu temizlenmiştir. Temizlik, parçaların birbiri ile ilişkili olduğunu göstermiş ve diğer demir parçalar gibi tımlama programına dahil edilmiştir. Sap kısmı korunmamış demir bıçak ise temizlik ve saflaştırma işlemine rağmen patinaya erişmek mümkün olamamış ve eser bu hali ile koruyucu aseton içinde *Paraloid B72* uygulanarak çalışma sonlandırılmıştır.

Cam *unguentarium* kimyasal bozulmaya uğradığından yumuşak, ince kıllı sentetik fırça ile kuru mekânîk temizlik sonrası saf su ve alkol ile ıslatılan pamuklu çubuklarla tampon uygulanmıştır. Bambu spatüller ve bambu çubuklar yardımıyla mekânîk temizlik yapılarak eldeki imkanlar dahilinde daldırma yöntemi ile aseton içinde *Paraloid B72* uygulaması yapılmıştır.

EKLER

Resim 1: 2023 yılı nekropolis bölgesi kazılarının gerçekleştirildiği alan.

Resim 2: A, B ve C açmaları.

Resim 3: A açması oda mezarındaki gömü teknesi.

Resim 4: A açması. Oda mezar ve kuzeyinde pişmiş toprak çatı kiremitlerinden yapılmış mezar.

Resim 5: A açması, cam *unguentarium*.

Resim 6: B açması, lahit taban parçası ve bloklar.

Resim 7: B açması, zemin üzerine çökmüş çatı kiremitleri.

Resim 8: B açması

Resim 9: C açması.

Resim 10 : C açması, kireç ocağı.

Resim 11: C Açması, kireç ocağı.

Resim 12 : C açması, kuzeydoğu kesimi.

THE 2023 SEASON AT ÇADIR HÖYÜK

Sharon R. STEADMAN*

Buru YILDIRIM

Deniz ERDEM

Çadır Höyük is located in the Yozgat Province on the north central plateau, not far from the site of Alişar Höyük (Figure: 1). Excavations began at Çadır Höyük in 1994. Over the last three decades of work at the site we have documented a continuous occupation beginning at least as early at 5200 BCE, with final abandonment at some point in the 13th or 14th centuries CE. We continued our work in 2023; we carried out excavations in seven trenches (Figure 2). During the season, we concentrated on the Late Chalcolithic southern exposure (LSS 3–4 and USS 9–10). We also carried out work in the Late Bronze/Iron Age trenches on the upper southern slope (USS 4), on the east side Step Trench (ST 1 and ST 6), and explored the Byzantine architecture in a trench located on the mound summit (SMT 16). Due to various administrative delays, we had a shortened season of one month in the field with three weeks of excavation.

LATE CHALCOLITHIC EXCAVATIONS

Our Late Chalcolithic exposure is found on the lower southern slope of the mound (Figure 2). Here we have a Lower Town (trenches LSS 3–5 and SES 1–2) and an Upper Town (trenches USS 9–10). In the 2023 season Lower Town trenches LSS 3–4 and Upper Town trenches USS 9–10 were excavated.

Lower Town: Trenches LSS 3–4

In the Late Chalcolithic area of the lower southern slope, we continued excavations in two 10 x 10 m trenches, LSS 3 and LSS 4, in the Lower Town (Figure. 2). In the Lower Town occupational area there are two compounds (Eastern and Western), divided by a “street” that leads through the settlement and on to the “Upper Town” to the north. The LSS 3 and LSS 4 trenches encompass the Western Compound. In later times, in what we term the “Burnt House and Ompholos Phases,” (Table: 1) this compound functioned as a more public area, featuring a working area for pottery production and distribution.

The Eastern Compound, last excavated in 2022, is currently exposed to the Phase IV level termed the Agglutinated Phase. Our goal for the Lower Town in the 2023 season was to

* Prof. Dr. Sharon R. Steadman (Distinguished Professor): SUNY Cortland Department of Sociology/Anthropology Cortland, NY 13045, USA E-Posta: sharon.steadman@cortland.edu
Buru Yıldırım Leiden University Faculty of Archeology. Einsteinweg 2, 2333 CC Leiden, Netherlands, yildirim@vuw.leidenuniv.nl
Dr. Deniz Erdem: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi, 06800 Çankaya/Ankara

remove the last vestiges of the Burnt House/Ompholos Building Phase III architecture in the Western Compound LSS 3–4 trenches to expose the underlying Phase IV level. Our supposition was that in this earlier Phase IV the Western Compound was largely domestic in nature, mirroring what we have discovered in the Eastern Compound.

Though our season was short, we were able to partially accomplish our set goal in trenches LSS 3–4. The later Burnt House/Omphalos Building architectural phase was largely removed from both trenches except in the most southern portion where the Western Compound wall from Phase III remains for future excavation. By the close of the 2023 season, the upper remains of the Phase IV Agglutinated Phase compound were exposed. We were unable to determine whether this earlier occupational phase was primarily domestic in nature. This will need to wait for excavations in following seasons when we can clear the rooms to floor levels and identify whether the compound remained devoted to ceramic (or other) production activities or was devoted primarily to domestic use.

Upper Town: Trenches USS 9–10

We also carried out excavations in USS 9–10 in the Upper Town during the 2023 season. This area was last investigated in the 2018 season. The Upper Town was built on an intentionally-built terrace put in place in the last two centuries of the fourth millennium (near the end of the Phase III occupation). At this time the Lower Town was falling into disuse and residents were moving into the Upper Town, essentially to areas further into the interior of the Late Chalcolithic/Early Bronze Age settlement. Our goal for the 2023 season was to concentrate on the eastern 5 m extent of the USS 10 trench, which was not in phase with the rest of the exposure (Figure 3). This 5 m area rests near the eastern edge of the Upper Town occupation and the stratigraphy here was quite complicated. Residents were using the area for a variety of activities which resulted in the construction and movement of small partition walls, the creation of a large baking chamber (possibly for ceramics, replacing the defunct kiln in the Lower Town Phase III Western Compound), and various small work spaces.

Due to the complicated stratigraphy, we did not finish bringing USS 9–10 into phase with the rest of the USS exposure; this goal will be completed during the 2024 season.

THE BRONZE AND IRON AGES

In 2023 we also returned to trench USS 4 which has provided, in past excavations, an entire Iron Age sequence (Figure: 4, top). In 2018 we reached the top of a major Hittite era mudbrick (defensive wall). We reopened this trench in the 2023. At the close of the 2018 season, we had exposed the Hittite wall and what appeared to be a mudbrick “platform” covering most of the rest of the trench, built either by the post-Hittite Iron Age folk or by the Hittites themselves.

Our goal in the 2023 season was to excavate that platform and get to the Late Bronze town inside the wall. Excavations in the 2023 further clarified this wall, which we had thou-

ght to be a single 1 m wide mudbrick structure. We now believe that the “mudbrick platform” is instead mudbrick tumble from a much more substantial Hittite era casemate wall (Figure: 4, bottom).

This structure would echo a similar construction on the east side of the mound that is even more substantial, built with a massive stone foundation and a tower. North of the wall in USS 4 is a relatively narrow area in which activities inside the Hittite wall would have been carried out. Our 2023 excavations noted a large fire installation, possibly a kiln or large hearth, in the northeast corner and stone architecture to the west that may represent the exterior of buildings. We believe that this occupation dates to the very end of the imperial period, just on the cusp of the Early Iron Age. Radiocarbon dating, currently in analysis, will help confirm our phasing of the USS 4 trench.

On the eastern slope of the mound is the excavation area known as the Step Trench. We began excavations here in 1994 in a 2 x 20 m stepped trench designed to acquire the chronological sequence ahead of the impending flooding of the site from the Gelingüllü Dam. As has been reported in other publications, the lake generated by the completion of the dam came close to the southern skirt of the mound, but did not damage the site. We have, over the last three decades, expanded the Step Trench areas to their full 10 x 10 m extents as well as opened additional trenches. The primary occupational period on this eastern slope of the mound dates to the second millennium Bronze Ages, with Late Iron Age occupation found at the very top (western extent) just below the mound summit.

In the 2023 season we re-opened two trenches on the eastern slope: ST 1 and ST 6. Trench ST 1 was last excavated in 2017. In this year almost immediately a significant stone construction was revealed which we interpreted as a stone-built path/stairway leading up the mound. In 2017 we interpreted this construction as belonging to the Iron Age, built to allow ascension up to the Late Iron Age occupation near the top of the mound (Figure 5). This was, however, only supposition as almost no diagnostic ceramics or carbon samples were retrieved from the structure. In 2023, in spite of extensive conservation efforts in 2017, the sometimes-harsh winter weather over the previous six years had caused significant collapse of the structure. We therefore excavated this stairway, disassembling sections that had collapsed over the previous years.

This turned out to be a very productive endeavor as the ceramics recovered suggest that the construction of this pathway was not undertaken in the Iron Age, but almost certainly in the second millennium. Packing material underneath the stone construction contains Old Hittite and even Cappadocian wear, but the presence of Hittite Empire period ceramics suggests that this pathway was more likely built in the latter half of the second millennium BCE.

We also carried out excavations in trench ST 6 in 2023. In 2022, excavations in ST 6 revealed a very nicely built stone pavement reminiscent of an Iron Age pavement near the summit. One initial interpretation was that this pavement connected to the “Iron Age” stair-

case in ST 1 just to the north. However, as just noted, the staircase/pathway in ST 1 dates to the earlier second millennium. Additionally, the orientation of the pathway does not easily lead to the stone pavement in ST 1. Our 2023 season work in ST 6 was focused on exploring the extent of the pavement and attempting to date its construction. By end of season, it was clear that the pavement slopes downward toward the east; it was unclear whether it extends further down and excavations ceased before we could determine its actual eastern extent. It does not extend northward and it is unclear whether this is intentional on the part of the builders or if stones may have been removed for construction elsewhere on the mound. We were also unable to document the construction period of this stone pavement, but ceramic analysis suggests that rather than the Iron Age, it is more likely that it was constructed at some point in the second millennium.

Our explorations in the eastern slope Step Trench are beginning to signal to us that there was a much more extensive second millennium occupation at *Çadır* Höyük than we had previously thought. We plan to continue work in this area in the coming season.

THE BYZANTINE

We also carried out excavations on the mound summit where we have our Byzantine occupation. We returned to trench SMT 16, which was opened in 2018 and excavated again in 2022. Our goal in 2023 was to continue work in the two-roomed structure in this trench. It is likely that at some point these two rooms have the same function as very similar rooms that rim the interior of the 10th-11th century Byzantine defensive wall on the mound summit. In several cases these rooms held weapons, armor, and other evidence that they were occupied by those tasked with defending the settlement.

However, the function of these rooms is still unclear after completing the 2023 excavations. The room to the north is far less well built than the more southern room and may have been added later. It is possible that there was originally only one well-built room in this location, and the second room to the north was added later when we have evidence that much of the Byzantine population moved to the summit of the mound for temporary occupation for reasons of safety in the 13th or 14th century. The settlement was abandoned not long after this occupational phase. At present the function of these two rooms, and their relative phasing, remains unclear.

MATERIAL CULTURE

Several notable artifacts were discovered during our 2023 season. From the Byzantine period SMT 16 trench we recovered a coin (Figure: 6) that is still in analysis. Excavations in the USS 4 trench recovered an animal figurine and this very fine metal object. Similar items were recovered from the site of Alişar Höyük; whether it is an example of jewelry or had some other function is not yet clear. Finally, this extremely impressive polishing stone was recovered from trench LSS 3 and dates to the Late Chalcolithic.

Though it was a shortened season, overall, we had significant success and made progress on all of our goals. We thank the Ministry of Culture and our representative Necip Becene for helping us to carry out our 2023 season and to prepare for ongoing work in 2024.

Phase/Date	Phase Name
Phase II 3200–3000 BCE	Transitional
Phase III ca. 3600–3200	Burnt House/ Ompholos Building
Phase IV 4000–3600 BCE	Agglutinated

Table 1: Current Late Chalcolithic Phasing.

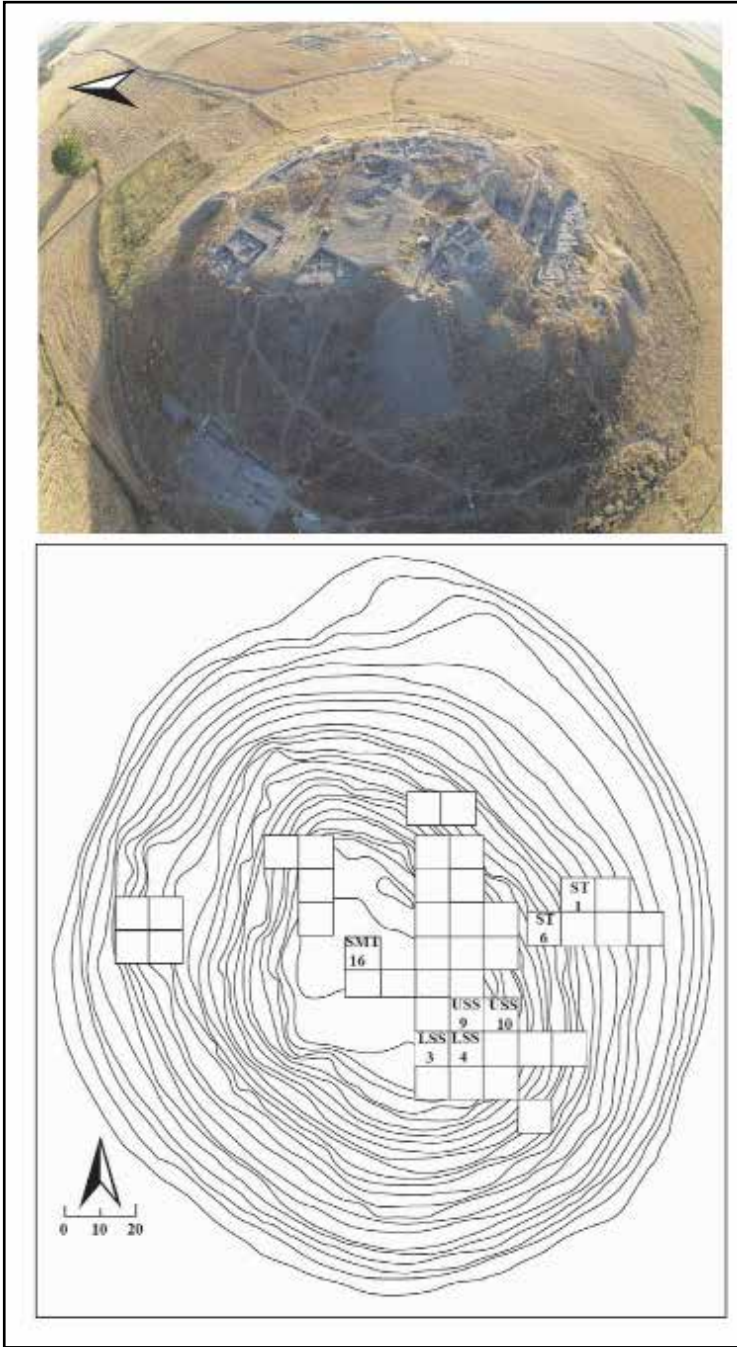

Figure 1. View of Çadır Höyük; Map (bottom) showing location of trenches excavated in 2023.

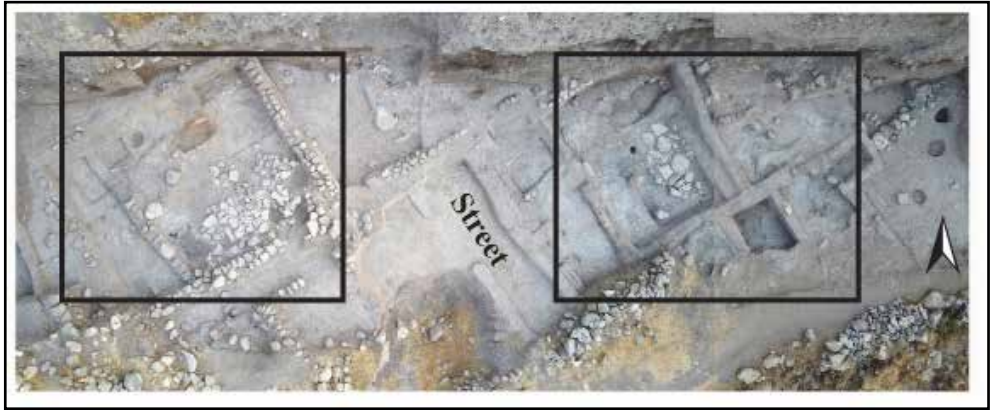

Figure 2. View of the Lower Town Late Chalcolithic exposure in trenches LSS 3-5 and SES 1-2. The Western Compound is on the left and the Eastern Compound is on the right inside the black boxes.

Figure 3. View of the Upper Town Chalcolithic exposure in trenches USS 9 (left half of photo) and USS 10 (right half of photo). The area of USS 10 that was the target of the 2023 excavations is located within the black box.

Figure 4. Top: view of southern slope of mound showing location of USS 4. Bottom: aerial view of USS 4 showing the potential outlines of the Hittite Empire period casemate wall in the trench.

Figure 5. Top: view of eastern slope of mound showing the Step Trench and locations of ST 1 and ST 6. Bottom left: aerial view of stone platform in trench ST 6. Bottom right: aerial view of “staircase” or pathway up the mound in trench ST 1.

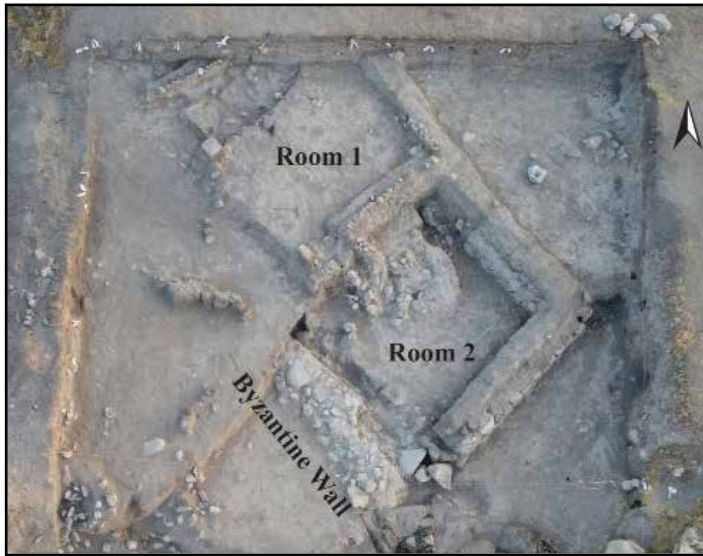

Figure 6. View of trench SMT 16 and the two rooms.

Figure 7. Top: Byzantine coin recovered from trench SMT 16. Middle left: animal figurine from trench USS 4. Middle right: metal object from Trench USS 4. Bottom: finely made stone tool from trench LSS 3.

APOLLONIA AD RHYNDACUM 2023 KAZI ÇALIŞMALARI

Derya Şahin*

Bursa İli, Nilüfer İlçesi, Gölyazı Mahallesi'nde yer alan Apollonia Antik Kenti'nde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 08.06.2023 tarih ve E-94949537 – 160.01.01 – 3870230 sayılı yazısı ile yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarının 2023 sezonundaki arkeolojik çalışmalar 17.07.2023 tarihinde başlamıştır. 17.07.2023 tarihinde kazı çalışmaları ilk olarak antik tiyatro yapısında başlamış, 31.10.2023 tarihinde alandaki çalışmaların sonlandırılmıştır. Apollon Kutsal Alanının bulunduğu Kız Ada'daki çalışmalar 18.09.2023 tarihinde başlatılmış ve 05.12.2023 tarihinde tamamlanmıştır¹. Ayrıca 27.10.2023-19.12.2023 tarihleri arası nekropol alanında konservasyon ve düzenleme çalışmaları yapılmış, 29.08.2023-14.11.2023 tarihlerinde ise Bursa Koruma Kurulunun 02.11.2023 tarihli, E-35546553-150-4379992 yazısına istinaden Sıbyan Mektebinde arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmalarına verdikleri büyük desteklerden dolayı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kazılar Dairesi Genel Müdürlüğüne çok teşekkür ediyoruz. Ayrıca kazı süresinde lojistik, işçi vb. konularda birçok desteği bulunan Bursa Nilüfer Belediyesine müteşekkirimiz.

Tiyatro Kazı Çalışmaları

Sahne Binası Bölümü

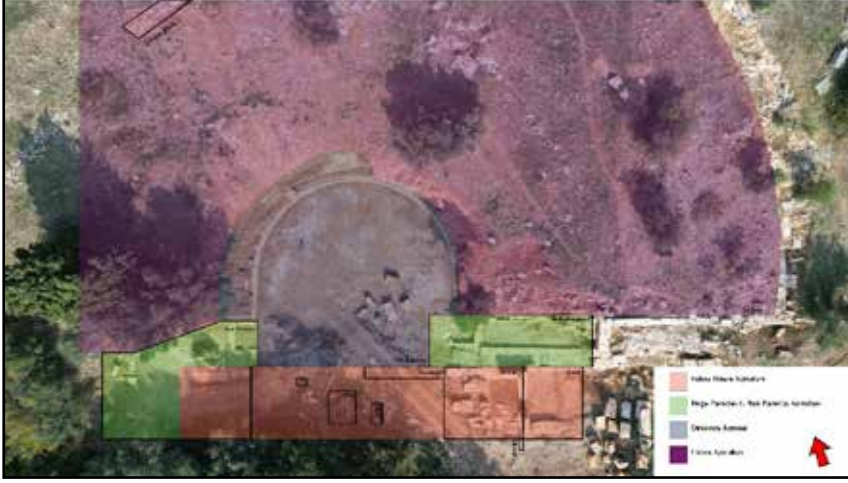
Tiyatroda 2023 kazı sezonunda, toplam 11 alanda kazı çalışması yapılmıştır (Resim: 1). İlk olarak daha önceki sezondan *in situ* olabileceği düşünülen Doğu *Parodos*'un kuzeybatısında bulunan bloğun bulunduğu yerde çalışmalara başlanmıştır. Mevcut bloğun tiyatronun sahne binasına ait olduğu; söz konusu büyük boyutlu blokların en altta düzensiz kaide blok taşlarından oluşturulan bir hattın üzerine düzgün blokların konulmasının ardından mevcut bloğun bu hat üzerine oturtularak inşa edildiği tespit edilmiştir (Resim: 2). Bununla birlikte gerek mevcut bloğun açığa çıkarıldığı alan gerekse yapının doğu duvarının güney ucunda

* Prof. Dr. Derya ŞAHİN; Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 16059 Görükle-Bursa/TÜRKİYE; E-Posta: dsahin@uludag.edu.tr; ORCID: 0000-0003-0021-4271.

SOA-2022-1127 numaralı "Antik Kentlerin Kurulmasında İnancın Rolü: Apollonia A.R. Örneği" isimli arkeolojik proje, BUÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünün Araştırma Üniversiteleri Destek Projesi (ADEP) kapsamında desteklenmektedir.

1 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Bakanlık Yetkili Uzmanları / Temsilcisi Eray Gökbayrak, Veysel Öztürk, Emirhan Demirci'ye katkılarından dolayı minnettarız. Kazıya heyet üyesi olarak katılan, Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN, Prof. Dr. Orhan BİNGÖL, Prof. Dr. Fatma Rahime Işık BİNGÖL, Dr. Öğr. Üyesi Murat CURA, Dr. Öğr. Üyesi Filiz İNANAN, Arş. Gör. Dr. Gonca GÜLSEFA, doktora öğrencisi arkeolog Hasan Giray ÖZATALAY (M.A), doktora öğrencisi arkeolog Sedat KUŞ (M.A), doktora öğrencisi mimar Bilgen ÇOBANER (M.A), restoratör Emre KARABELA, arkeolog Nurgül ÇETİN, arkeolog Osman ERCAN (M.A), arkeolog Fatma Selbik AKIN (M.A), arkeolog Murat AKIN (M.A), arkeolog Muhammed ÇINAR (M.A), yüksek lisans öğrencisi Mustafa AKRIN ve İlayda KOÇ'tur. Ayrıca lisans öğrencilerinden Burcu PARMAKSIZ, Şeyma BULUT, Burak GÜVEN, Selin ERSOY, Hilal GÖLBUNAR, Seher AYDEMİR, Taner SAYIN, Ece ERCAN, Özge Tuana AYA-TA'ya uyumlu ve özverili çalışmalarından dolayı tüm çalışma ekibine teşekkür ederiz.

doğuya doğru devam eden geç dönem duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3). Ayrıca ilerleyen çalışmalarda Batı *Parodos* tarafındaki seviye inme sürecinin ardından sahne binasının batı duvar temellerine ulaşılmış olup; yapının uzunluğu 50 metre, genişliği ise 6,5 metre olduğu tespit edilmiştir (Resim: 2). Her ne kadar sahne binası temel kalıntılarının iki uç noktası açılmış olsa da yapının merkez kısmının yoğun tahribata uğradığı görülmektedir.

Resim 1: Yıllara göre tiyatro alanında yapılan çalışmalar

Kazıların yapıldığı çalışma alanlarında sikkeler, pişmiş toprak seramik parçaları ve figürin parçaları, heykel parçası, mimari süsleme parçaları gibi farklı buluntu grupları ile karşılaşılmıştır.

Kronolojik olarak bakıldığında tanımlanabilir sikkeler yoğunlukla olmakla birlikte bunların çoğu Bizans Dönemine tarihlenmektedir. Seramik buluntular arasında ise Helenistik ve Roma Dönemini işaret eden seramikler dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra alanda eser miktarda Bizans Dönemi seramikleri de tespit edilmiştir

Resim 2: Sahne binasının doğu ve batı ucu

Resim 3: Sahne binasının duvar hattı detayı

Doğu ve Batı Parodos Bölümleri

2021-2022 kazı sezonlarında Doğu *Parodos* ve devamındaki *caveanın analemata* duvarları açığa çıkarılmıştır. 2023 kazı çalışmalarında söz konusu Doğu *Parodos* ve *orkestra* arasındaki hat üzerinde kazılar yapılmış olup; *orkestraya* geçişi sağlayan giriş bölümü ve burada ana kayada iyi işçilikle tıraşlanmış olan geçiş açılmıştır. Burada bulunan zıvana yuvalarından hareketle sütun veya *postament* konulduğu düşünülen bir eşik taşı bulunmuştur. Eşik taşının iki ucunda devam eden hattın güney kısmında *in situ postament* kaidesine ulaşılmıştır. Ayrıca bu girişin her iki yanında *orkestra* yürüme düzleminin bulunduğu alanda bulunan kırık iki mermer plaka *orkestra* zemininin mermer plakalarla kaplı olduğunu açıkça göstermiştir.

Batı *Parodos* bölümü üzerinde yapılan çalışmalar sırasında antitetik bir biçimde doğu tarafındaki gibi diğer giriş eşiği daha tespit edilmiştir. Bu eşik iyi işlenmiş olması açısından doğudaki ile paralel görülmekle birlikte gerek uzunluğu gerekse üzerinde zıvana yuvalarının yer almaması nedeniyle iki örnek arasında bazı farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir.

Her iki alanda da ortaya çıkarılan bulgulara bakıldığında mermer mimari parçalar, pişmiş toprak seramik ve figürin parçaları, sikke gibi farklı buluntu çeşitliliği ile karşılaşılmıştır. Kronolojik olarak sikke örneklerine bakıldığında çoğunlukla Helenistik ve Roma Dönemi arasına tarihlenen örnekler görülmektedir. Seramik buluntu grubunda ise; Doğu *Parodos* ko-numunda Klasik Döneme tarihlenen 1 adet gövde parçası ve genel olarak Helenistik ve Roma Dönemine tarihlenen fragmanlar dikkat çekmektedir. Ayrıca bu alanda Bizans ve Geç Dönem seramikleri de bulunmuştur.

Orkestra Bölümü

Doğu *Parodos*'tan *orkestraya* girişin ortaya çıkarılmasının ardından *orkestrada*, sınır bloklarının ve yer yer kenetlerin yerinde *insitu* korunduğu görülmüştür. Mevcut *orkestranın* çapı 25 metre olmakla birlikte plan olarak *semi circular* formu kısmen aşar bir plana sahiptir (Resim: 4). *Orkestranın* kuzey konumunda iyi korunmuş olarak ortaya çıkarılan basamaklardan yola çıkılarak mevcut hat üzerinde toplam 5 ayrı konumda *klimakēs* tespit edilmiştir (Resim: 5). Gerek sınır bloklarının üzerindeki zıvana yuvalarının fazlaca görülebilmesi, gerekse blok üzerinde kılavuz çizgilerinin varlığından hareketle özellikle Roma tiyatrolarında uygulanan korkuluk (parapet) bloklarının varlığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle yapının gladyatör oyunları ya da hayvan mücadeleleri? gibi tehlike arz eden gösterilerde de kullanılmış olduğu düşünülmüştür (Dönmez, 2022, s. 88-91). Doğu *Parodos*'tan *orkestraya* giriş kısmında saptanan mermer plaka ile zemin döşeme uygulaması, *statumen* ve *rudus strata*larından oluşan harç bulgusu tüm *orkestra* zemini boyunca izlenebilir. Bu nedenle *orkestra* zemininin tamamında aynı şekilde mermer kaplama uygulamasının yapıldığı düşünülmektedir.

Resim 4: *Orkestra* tepeden görünüm

Resim 5: *Orkestra* hattı üzerinde yer alan merdivenin (klimakes) cepheden görünümü

Cavea Bölümü

Cavea alanında önceki sezonlarda in situ bir blok olarak dikkat çeken bir bulgu üzerinde odaklanılmış olup; oturma bloklarının *cavea*ya yerleştirilme sürecine dair veriler elde edilmiştir. Mevcut alanda yürütülen çalışmalar sonucunda büyük boyutlu moloz taşlar ile yapılmış blokaj işlemi ile *cavea* teraslarının oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Böylece bu altyapının üzerine oturma blokları yerleştirilmiş olmalıdır. *Cavea* bölümünde bulunan ana kayalarda hiçbir taş yatak izine rastlanılmamış olması da bu durumu destekler niteliktedir. Ek olarak bu çıkarım, *orkestra* alanındaki yoğun bir şekilde dolgu oluşturmuş olan homojen moloz dolgununda, oturma bloklarının yerinden taşınması sürecinde olduğu açıklamasına gerekçe oluşturmuştur.

Caveanın alt sınırını oluşturan *orkestra* blok hattının arkasında yapılan çalışmalarda, ana kayanın işlenerek merdiven bölümlerinin meydana getirildiği görülmüştür. Bununla birlikte merdivenlerin bulunduğu alanın yanında oturma bloklarının ana kaya üzerinde oluşturulan yataklar ile karşılaşmış olup; *ima cavea* kısmında blokların ana kaya üzerinde konumlandırıldığına işaret etmektedir (Arslan, 2023, s. 356). Ayrıca (*diazomanın* şu an açığa çıkarılmadığı varsayımından hareketle) 5 merdiven bulgusundan hareketle *caveanın* 6 kerkides / *cuneiye* bölündüğünü düşündürmüştür.

Genel olarak yürütülen kazı çalışmaları süresince tiyatro alanında ortaya çıkarılan ve *in situ* olmayan çok sayıdaki oturma blokları, Doğu *Parodos*'un hemen altında bir alana yerleştirilerek mimari havuz oluşturulmuştur. Oturma sıraları, 100-140 cm arasında değişen genişliğe, 34 – 38 cm arasında değişen yükseklik ve 50 – 100 cm arasında değişen derinliğe sahiptir (Resim: 6). Bloklar üzerinde profil olarak bakıldığında *cyma recta* yani *concave* profil kullanılmıştır. Oturma sıraları açısından bu sezonun en önemli buluntusu, cephesi üzerinde “IATPOY / MATPOY” yazısı yer alan oturma bloğu parçasıdır (Resim: 7). Söz konusu oturma sırası, orijinalde bulunduğu bölümün bazı meslek grupları ya da kişiler için rezerve edilen özel bir bölümden olduğunu işaret etmektedir.

Resim 6: Çoğunluğu oturma bloklarından meydana gelen sergi alanının genel görünüm

Resim 7: Üzerinde yazıt yer alan oturma bloğu parçası

Gerek *caveanın* semi circular planlı olması gerekse *orkestranın* plan olarak semi circular planı aşar vaziyette oluşu ve sahne binasının, *orkestranın* 2 katı olacak şekilde uzunluğa sahip olması gibi bulgulardan hareketle tiyatronun söz konusu Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen tiyatrolara benzer yapı planı sergilediği görülmektedir (Sear, 2006, s. 24-36). Sahne binası bölümünde ve diğer alanlarla kesişen noktalar üzerinde yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan mimari süsleme parçaları Roma İmparatorluk Dönemi'nde *scene fronsda* yer alan *ion*, *dor* veya *korinth* bezeme anlayışı ile karşılaşılması açısından da paralel bir izlenim vermektedir (Özdilek, 2012, s. 90). Üzerinde *bukephalion* kabartması (Mert, 2016, s. 533-542) yer alan *friz* parçaları da Apollonia'nın diğer örneklerle karşılaştırıldığında kronolojik olarak yapının Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olduğu ya da Helenistik Dönem'de yapılmış olsa dahi Roma Dönemi eklemelerinin olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte *orkestranın* *parapet*lerle çevrili olduğunu gösteren mimari kanıtlar yani *orkestranın* arena fonksiyonlu yapısı bu çıkarımı destekler niteliktedir (Dönmez, 2022, s. 88-91). *Parodos* kısımlarının *additus* olup olmadığı konusunda şu an için bir belirsizlik söz konusudur. Sahne binasının çoğu kısmının tahribata uğramış olması nedeniyle ortaya konabilecek çıkarımlar oldukça kısıtlı kalmaktadır.

Kronolojik olarak yapı her ne kadar Roma tiyatrosu izlenimi verse de gerek yapı üzerinde farklı konumlarda karşılaşılan ikincil kullanım izleri gerekse sahne binasının kapsadığı alanlarda Helenistik Dönem seramiğinin yoğun miktarda görülmesi, tiyatro yapısının Helenistik Dönem'de inşa edilmiş olabile ihtimalini güçlendirmektedir. Bu bağlamda ihtimalin devamlılığı olarak yapı, deprem ya da herhangi bir tahribattan kaynaklanan (özellikle Hadrianus D. Kentin büyük bir deprem yaşadığı biliniyor) olumsuzluklar üzerine Roma İmparatorluk Dönemi'nde yeniden inşa edilmiş ve sonrasında arenaya dönüşüm sürecini yaşamış olduğu varsayımı oldukça güçlü bir olasılık olarak karşımızda durmaktadır. Gelecek sezonlarda alanda gerçekleştirilecek olan kazı çalışmaları neticesinde tiyatro ile ilgili daha net bilgilere ulaşılarak yeniden daha nitelikli değerlendirmelerin gerçekleştirilmesi mümkün olacaktır.

Kız Adası, Apollon Kutsal Alanı Kazı Çalışmaları

2023 yılında Kız Adası Apollon Kutsal Alanı'nda yapılan çalışmalar, S4a3, S4b6, S4b7, S4b8, SK-1, PN-1, K-1 ve S2a olarak adlandırılan 8 farklı alanda yürütülmüştür. Kutsal alanda yapılan kazı çalışmaları önceki sezonlarda açığa çıkartılan kısımların verileri ışığında, tapınağın kullanım evrelerini, planını ve üst yapısını anlamak amacıyla belirli sorular sorarak planlanmıştır. Bu sorulara cevap verebilecek alanlarda kazı çalışması yürütülmüştür. Ayrıca Apollon kültürünü anlayabilmek için, tapınımla ilgili olduğu düşünülen iki noktada sondaj çalışması yapılmıştır.

Kız Ada'daki kazı çalışmaları maalesef açma alanlarında kazı ve su drenajı eş zamanlı yapılarak mümkün olabilmiştir. Bunun nedeni Uluabat Gölü'nde bulunan Kız Ada'nın, göl seviyesiyle hemen hemen aynı seviyede olan bir topografyaya sahip olmasıdır.

Önceki senelerde yapılan kazılar sonucu, Helenistik ve Roma Dönemi duvarı olduğu düşünülen iki farklı duvarın arasında kalan alanda (açma S4a3 olarak adlandırılmıştır) yapılan çalışmalarda, Helenistik Dönem'den Roma Dönemi'ne geçiş evresini ve bu dönemde genişlemesinin nedenlerine odaklanılmıştır. Kazılan alanda Helenistik Dönem malzemesi ağırlıktayken, alanın 15x20 cm büyüklüğünde irili ufaklı taşlarla doldurulduğu anlaşılmıştır (Resim: 8). Bu dolgunun Helenistik Dönem sonunda yapıldığı ve muhtemelen göl suyunun yükselmesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

S4b6, S4b7 ve S4b8 açmaları ile tapınağın güneybatı yönündeki duvarları açığa çıkarmak hedeflenmiştir. Böylece tapınağın planını, uzunluğunu ve altyapısını anlamak mümkün olabilmıştır (Resim: 9). Burada yapılan kazılar sonucunda kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan ve Roma dönemi olduğu düşünülen duvar güneydoğu yönünde takip edilmiş ve kuzeydoğuya döndüğü nokta aranmıştır. Kazılar sonucunda S4a3 açmasında da görülen en alt tabakanın taş dolgudan oluştuğu, bunun üzerine *stylobate* bloklarının oturduğu ve üzerinde Roma Dönemi duvarının yükseldiği anlaşılmıştır. Bu duvarın ilk sırasını topuk profiline sahip bir sıranın oluşturduğu kazılar sırasında açığa çıkarılan ve *in situ* olarak korunan topuk profilli bloklardan anlaşılmıştır. Burada yapılan kazılarda *stylobate* bloklarının üstünde kalan seviyede Roma Dönemi malzemesi yoğunluktayken, 10x15 cm taşlardan oluşturulmuş taş yatağı seviyesinde gelen malzeme çoğunlukla Helenistik Dönem'e aittir. Ayrıca tapınağın frizlerinden biri olabilecek Apollon'a ait bir mermer kabartma da yine bu alanda açığa çıkartılmıştır.

PN-1 alanı, 7x7 düzende her biri 100 cm plan karelerden oluşan bir açmadır. Seviye inme yöntemiyle burada yürütülen kazılar tapınağın ön yüzünde yer alan alınlığın, sütunların ve üst yapının bulunması ve böylece tapınağın mimari düzenini anlayabilmeyi amaçlamıştır. Göl seviyesinin yükselmesi ve çalışılan alanlarda açma tabanlarının suyla dolması nedeniyle çalışmalar zor şartlar altında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sonucunda alandan ele geçen bulgular, beklenildiği gibi üst yapıya ait olmuştur. Tapınağın kapısına ait bir söve bloğu, üst yapıya ait 3 *fascialı* bir *architrave* bloğu, yine kapıyla bağlantılı olduğu düşünülen bir kabartmalı blok ile topuk profilli duvara ait bloklar burada açığa çıkarılmıştır. Bunların dışında fragment halinde ele geçen birçok sütun parçası, *akhantus* yaprağı motifli bir parça, *Ion kymationu* motifli bir parça ve *sütunce* olabilecek bir parça tapınağın üst yapısı hakkında çok fazla bilgi vermese de bir fikir sahibi olmamıza yardımcı olmuştur. PN-1 açmasının güneydoğusunda kalan plan karelerde Bizans Dönemi malzemesinin ele geçmesi, aynı alandan *Vaftiz* kurnasına ait olabilecek bir mimari parçanın açığa çıkarılmasıyla, alanın geç dönemde de dini amaçlarla kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Tapınağın *cella* bölümünde yer alan Kontrol-1 açması, önceki senelerde açığa çıkarılan ve Arkaik Döneme ait olduğu düşünülen kuzeydoğu duvarının güneybatı karşılığının olup olmadığını kontrol etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda tapınağın güneybatı *cella* duvarında, kuzeydoğudakine paralel bir duvar tespit edilmiştir. Bu duvardan yıkıldığı anlaşılan bir blok üzerinde kırlangıç kuyruğu kenet yuvası yer almaktadır. Açmanın kuzey ta-

rafında *spolia* olarak kullanılmış bir *ante* başı ve *architrave* ait olabilecek blok açığa çıkarılmış, bu mimari elemanların Arkaik Dönem izleri taşıdığı fakat Klasik Dönemde ikincil kullanım gördüğü düşünülmüştür. Alandan çıkartılan seramiklere bakıldığında Klasik Dönem'i'n iyi bilinen siyah astarlı balık tabağı örnekleri ve Klasik Dönem kâseleri dikkat çekmektedir.

Apollon kült merkezlerinde yer altı sularının önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Kız Ada'nın kült alanı ve kutsal alan olarak belirlenmesindeki en önemli faktörlerden birisi adanın altında bulunan tatlı su kaynağı olmalıdır. Tapınağın *pronaosunda* yer alan SK-1 adı verilen su kuyusu da bunu destekler niteliktedir. Bu alanda kazı çalışması yapılmasındaki amaç, adadaki Apollon kültünü anlayabilmektir. Yapılan kazılar sonucunda su kuyusunun antik dönemden sonra birçok kez kazıldığı anlaşılmıştır. Kazılan toprağın gevşekliği, içerisinden gelen küçük hayvan kemikleri, yoğun bitki kalıntısı (dal, yaprak, saman vs.) ve kültür varlığına rastlanmaması bu sonuca ulaşılmasındaki en önemli nedendir. Buradaki Apollon kültünü anlayabilmek amacıyla yapılan kazılardan birisi de S2a açmasıdır. 2017 yılındaki kazılarda yoğun metal buluntu (ok-mızrak ucu) veren bu alanın bir *bothros* olup olmadığını kontrol etmek amacıyla 2023 yılında da burada çalışma yapılmıştır. Ele geçen buluntuların çoğunluğu metal ağırlıklı olmakla beraber, kabartmalı kâseler ve amorf cam parçalar da bu alandan ele geçmiştir. Yoğun yağışlar ve göl seviyesinin yükselmesi nedenleriyle burada kazılara devam etmek mümkün olmamıştır.

Kız Ada Apollon Kutsal Alanı'nda yapılan 2023 yılı kazılarında Helenistik Dönem'den sonra Roma Dönemi'nde taban seviyesinin irili ufaklı taşlar kullanılarak yükseltildiği anlaşılmıştır. Bunu kazı yapılan alanlardaki kesitlerde de izlemek mümkündür.

Resim 8: Tapınağın mimari evreleri

Resim 9: Tapınak alanı üzerinde yapılan açmalar

Kazılar sırasında birçok mimari elemanın yanı sıra küçük buluntular da ele geçirilmiştir. Özellikle bulunan seramikler alanın kullanım amacı ve dönemleri hakkında önemli veriler sunmaktadır. Klasik Dönemden, Osmanlı Dönemi'ne uzanan bir tarih aralığı bulunan Kız Ada'nın en yoğun kullanım gördüğü dönem ise Helenistik Dönem olarak gözlemlenmiştir. Daha sonra Roma Dönemi'nde de önemini koruduğunu fakat zamanla önemini yitirip terk edildiği anlaşılmaktadır. 11. ve 12. yüzyılda tekrar iskân edildiği ve yine dini amaçlarla kullanıldığı ele geçen buluntular üzerinden söylemek mümkündür.

Sıbyan Mektebi Kazı Çalışmaları

Sıbyan Mektebi'ndeki gerçekleştirilecek olan proje üzerine başlatılmış olan çalışmalarda geç dönem olduğu düşünülen duvarların sökmeye işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında daha erken dönemlere ait olduğu anlaşılan birçok sayıda mimari parça ile karşılaşmıştır. Bunların dışında 8 adet sikke de bulunmuştur. Bu sikkelerden ikisinin Osmanlı Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmakla birlikte diğer altısının tanımlanamayacak kadar korozyona uğradığı gözlemlenmiştir. Bu parçaların yanı sıra çok sayıda seramik parçaları ve mihne ele geçmiştir. Bu çalışmaların yürütüldüğü esnada daha önce Müze Müdürlüğü tarafından yapılan sondaj kazılarında ana toprak / kaya seviyesine inilmediğinin anlaşılması üzerine kontrol amaçlı olarak farklı alanlarda derinleştirme sondajları yapılmasına karar verilmiştir (Resim: 10).

Kazı çalışmaları toplamda 7 farklı alanda gerçekleştirilmiştir. Bu kazılar sırasında 12 adet mezar açığa çıkartılmıştır. Bu mezarların tamamının doğu-batı istikametinde yerleştirildiği görülmüştür. İskeletlerin neredeyse tamamı korunabilmiş olan M2, M5 ve M7 numaralı mezarların kollarının karın üzerine uzatılarak gömüldüğü anlaşılmıştır (Resim: 11). Bu gömü şekli göz önünde bulundurularak mezarların Orta Hristiyanlık Dönemi'ne ait olduğu düşünülmektedir. M1, M3, M4, M6, M8 ve M9 numaralı mezarların kiremit mezar olduğu gözlemlenmiş ancak yalnızca M1 ve M8 numaralı mezarların bütününe yakını korunmuş şekilde bulunmuştur. M3 numaralı mezarın kulak hizasında bulunan küpeler dışında herhangi bir mezar hediyesine rastlanılmamıştır. Mezarlar dışındaki buluntulara bakıldığında Helenistik Dönem'e ait olduğu düşünülen bir adet pişmiş toprak figürin başı bulunmuştur. Kazı çalışmaları sırasında 7 adet sikke daha bulunmuş ancak bir tanesinin Bizans Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmış diğerlerinde ise korozyondan dolayı hiçbir tanımlama yapılamamıştır.

SM-6 olarak adlandırılan açmada devşirme malzeme kullanılarak yapıldığı anlaşılan bir blok hattı ortaya çıkarılmış olup; bu blok hattındaki taşlardan birinin tavan kaseti bir tanesinin ise sütun kaidesi olduğu anlaşılmıştır.

Kazı çalışmalarının sonlandırılmasının ardından yapılan temizlik çalışmalarında haç bitkisel bezemeli Bizans Dönemi sütun başlığına ve geç dönem duvarlarında da *girlandlı* bir friz bloğuna rastlanılmıştır.

Resim 10: Kazı çalışması yürütülen alanlar

Resim 11: M2 numaralı mezar

1.5. Nekropol Alanında Yapılan Çalışmalar

Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun izni ile Nekropol alanında koruma ve çevre düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle kerpiç ve kiremit malzemelerden yapılmış olan mezarlar için koruma önlemleri alınmış, çelik karkas destekli üst çatı ile örtülmüştür (Resim: 12). Bu koruma alanının dışında kalan, ana kayadan yapılmış fakat üstleri açık kalmış mezarlar için ise cam koruma yapılmıştır (Resim: 13).

Koruma çalışmaları dışında alanda bir ziyaret sirkülasyonu planlanmış ve buna uygun olarak yürüyüş yolları ve seyir terasları tasarlanmıştır. Bu rotanın başlangıcından itibaren yürüyüş yolları boyunca Apollonia a.R Antik Kenti, alandaki mezarlar ve bölgede bulunan endemik bitkiler ile alakalı bilgilendirme tabelaları yapılmıştır.

Resim 12: Nekropol Alanı Düzenleme Çalışmaları

Resim 13: Nekropol Alanı Düzenleme Çalışmaları

KAYNAKÇA

Arslan, N. (2023). Asia Minor’da İyi Korunmuş Erken Helenistik Çağ Tiyatro Örneği: Assos, *Höyük 10*, 37-59.

Dönmez, A. (2022). *Ksanthos Tiyatrosu*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Mert, İ. (2016). Apollonia Ad Rhyndakos’taki Girlandlı Friz Blokları, (Eds.) Mustafa Şahin, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Odryses’ten Nilüfer’e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu 13 – 15 Kasım 2015*, Ankara: Özyurt Matbaacılık, s. 533-542.

Özdilek, B. (2012). *Lykia’da Gün Yüzüne Yeni Çıkartılan, Rhodiapolis Tiyatrosu*. Muğla: 4. Boyut Tanıtım Tasarım.

Sear, F. (2006). *Roman Theatres: An Architectural Study*. London: Oxford University.

AMASYA HARŞENA KALESİ VE KIZLAR SARAYI KAZISI 2023 DÖNEMİ ÇALIŞMALARI

E. Emine Naza DÖNMEZ*

Şeyda ALGAÇ

Fatmanur SALTİK

Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazısı, 01.08.2023-29.12.2023 tarihleri arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. E. Emine DÖNMEZ başkanlığında, Afyon Kocatepe Üniversitesinden Dr. Öğr. Üyesi Şeyda ALGAÇ'ın kazı başkan birinci yardımcısı ve Sanat Tarihçi Fatmanur SALTİK'in (M.A.) kazı başkan ikinci yardımcısı olarak görev yaptığı kazı ekibinde; Sibel MURTEZAOĞLU (Sanat Tarihçi), Fatih Samet CANİBEK (M.A) ve Bakanlık Yetkili Uzmanı olarak Adana Arkeoloji Müzesi'nden Arkeolog Erkan MİRİK görev yapmıştır.

Kazı çalışması Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM'in ve Türk Tarih Kurumu'nun katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

2023 yılı kazı çalışmaları “Harşena Kalesi” ve “Kızlar Sarayı” olmak üzere iki farklı kazı alanında gerçekleştirilmiştir. Amasya Merkez’de Harşena Kalesi bölgesinde 22.08.2023 tarihinde saat 17:30 sıralarında çıkan yangın sebebi ile çalışmalarda yangın tahribatını gidermek üzerine yoğunlaşmıştır. Yangın günü ekiplerin yangına hızlıca müdahalesi sayesinde yangın söndürülmüş olup savcılık ve kolluk kuvvetleri gerekli olan çalışmalara başlamıştır. Yangının ardından bir gün sonra yangının sonuçlarının tespit edilebilmesi için Kazı Başkanı Prof. Dr. E. Emine Dönmez ve kazı ekibi üyeleri ile de Harşena Kalesi’nde arazi incelemesi gerçekleştirilmiştir. Yapılan incelemelerin ardından Harşena Kalesi’nin; “Cami Alanı”, “Zaviyeli Alan” ve “Yerleşim Alanı” olarak adlandırılan bölümlerinde yangının etkilerine rastlanmıştır (Resim. 2-4). Bu sebeple, kazı sezonuna Harşena Kalesi’nin yangın sebebi ile hasar gören kısımlarında yüzey temizliği ile duvar kalıntılarının ve zemin döşeme taşlarının ince temizlik işlemleri gerçekleştirilerek başlanmıştır. Bu temizlik sayesinde yangın tahribatının en etkin biçimde giderilmesi hedeflenmiştir.

Yangın dolayısı ile gerçekleştirilen temizlik çalışmaları; Harşena Kalesi’nin girişinde bulunan Gözetleme Kulesi’nin güney doğusunda yer alan “Küllüye” alanının İmaret kısmında, “Zaviyeli Alan” ve “Cami Alanı” olarak adlandırılan bölgelerde yapılmıştır.

* Prof. Dr. E. Emine Naza Dönmez, Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazı Başkanı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı, 34134-İstanbul. E-mail: edonmez@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi. Şeyda Algaç, Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazı Başkan Yardımcısı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekan Yardımcısı, E-mail: seydaalgac@hotmail.com

M.A Fatmanur Saltık, E-mail: saltikfatmanur@hotmail.com

Çalışmalar; 2017 yılında “Cami Alanında”, 2018 yılında “A1, A2, A3, A4, Z” Açmalarında, 2019 yılında “B1, B2, B3, B4, C1, C2, C3, C4, D1, D2” Açmalarında, 2020 yılında “D1 ve E2” Açmalarında, 2021 yılında E1 ve E2 Açmalarında, 2022 yılında “D3, D4, E1, F2 ve Y” Açmalarında seviye inme çalışmaları yapılan alanlarda gerçekleştirilmiştir (Resim: 1). Bahsi geçen alanlarda seviye inme çalışması gerçekleştirilmemiş, sadece önceki yıllarda yapılan arazi çalışmalarında bulunan mimari dokuyu koruma amacı ile temizlik çalışmaları düzenlenmiştir.

Özellikle Erken Osmanlı dönemi sokak yapısına işaret etmesi sebebi ile önem arz eden sokak döşeme taşlarında yangın sebebi ile renk değişiminin meydana geldiği tespit edilmiş ve buralarda daha detaylı bir temizlik çalışması yürütülmüştür (Resim: 5). Sokak döşeme taşları dışında, 2021 yılı kazı çalışmaları sırasında bulunan ve 2022 yılında tamamı açığa çıkarılan, E1 Açmasında yer alan temiz su giderinin ve su künklerinin de yangın sebebi ile renk değişimine uğradığı gözlemlenmiş ve burada da detaylı bir temizlik çalışması gerçekleştirilmiştir (Resim: 6). Arazide tespit edilen ve tahribatı önlenmeye çalışılan bu hasarların dışında arazide bulunan el arabası, elek, mala, süpürge, merdiven gibi kazı malzemelerinde de hasar tespit edilmiştir. Yangın sırasında yanan ve kullanılamayacağı tespit edilen malzemeler daha sonra ayıklanarak kazı alanından tahliye edilmiş ve sağlam olan malzemeler temizlenmiş olan bölgeye taşınarak düzenli şekilde istiflenmiştir. Kazıda kullanılan malzemelerin büyük bölümü tahribata uğradığı ve kullanılamaz duruma geldiği için kazı çalışmaları sırasında kullanılması planlanan malzemeler kazı evinden temin edilerek arazi çalışmalarında kullanılmıştır. Yanan malzemelerin yerine de yeni malzemeler alınarak hasar telafi edilmeye çalışılmıştır.

Temizlik çalışmaları sırasında çim biçme makinesi kullanılarak otlar biçilmiş ve gerek biçilen otların gerekse yanıp kül olmuş otların toplanmasında tırmık kullanılmıştır. Tırmık ile toplanan otlar kovalarda biriktirilerek arazinin dışına çıkarılmıştır. Çalışılan alanlarda bulunan mimari dokuya zarar vermemek amacı ile bahsi geçen makineler oldukça dikkatli biçimde kullanılarak temkinli bir temizlik çalışması yürütülmüştür. Hava muhalefetleri ve toprak kayması sonucu “D3 ve D4” Açmalarının güney kısmının içine düşen ve 2022’de açığa çıkarılan mimari yapı ile duvar örüntüsüne zarar verdiği tespit edilen döküntü taşların da bir kısmı işçilerin desteği ile açmaların dışına taşınmıştır. Geride bırakılan taşlar ise mimari ile bağlantılı görüldüğü için gelecek senelerde konservatör tarafından yapılabilecek düzenlemeler göz önünde bulundurularak bir noktaya biriktirilmiştir. Yapılan hummalı çalışmalar sonucunda Harşena Kalesi’nde meydana gelen tahrip edici yangının izleri azaltılarak Harşena Kalesi kazı alanı temizlenmiş ve mimari unsurlar kurtarılmıştır (Resim: 7).

Harşena Kalesi’nde yangının verdiği hasar giderildikten ve kazı alanında kullanılan malzemeler düzenlendikten sonra kazı çalışmalarına 26.09.2023-30.11.2023 tarihleri arasında Kızlar Sarayı bölgesinde devam edilmiştir. Çalışmalar; Kral Kaya Mezarları’nın eteğindeki Kızlar Sarayı mevkiine geçişi sağlayan alanın batısında yer alan XIV. yüzyıla tarihlenen ve II Numaralı Hamam olarak adlandırılan Kale Hamamı’nın kuzeyinde, ilk olarak 2011 yılında çalışmalara başlanan “C2 (A1), E3 (A2)” Plan karelerinde ve 2013 yılında çalışmalara başlanan “C4, D4” Plan karelerinde gerçekleştirilmiştir (Resim: 8,9).

Önceki kazı sezonlarında plan karelerin içindeki mimari dokuları koruma amacı ile konulan ancak zaman içinde yaşanan hava muhalefetleri sebebi ile toprağın altında kaldığı için çalışmaları engelleyen jeotekstiller plan karelerin içinden kaldırılarak temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Kaldırılan jeotekstillerin ardından plan karelerin içinde bulunan bodur ağaçlar da testere yardımı ile kesilerek plan karelerden tahliye edilmiştir.

Plan karelerde hareketi zorlaştıran engeller ortadan kaldırıldıktan sonra ilk olarak E3 (A2) Plan karesinde temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu plan karenin içinde 2011 kazı sezonunda tespit edilmiş olan duvarların ince temizliği yapılmıştır. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultu duvar, kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu duvarla birleşmekte ve onun üzerinden geçerek devam etmektedir. Bu duvarlar, belirgin olacak şekilde çapa, mala ve süpürge yardımı ile temizlenmiştir. Plan karenin kuzeydoğu yönünde yer alan tuğla duvarın da ince temizliği benzer şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu sayede duvarın üstünde yer alan tuğlalar gün yüzüne çıkarılmıştır. Tuğla duvarın temizliği sırasında plan karenin içine dökülen döküntü toprak, kovalar yardımı ile plan karenin içinden tahliye edilmiştir. E3 (A2) Plan karesinin kuzeydoğu yönünde yer alan bu duvarın güneyinde yer alan ve diğer duvar kalıntılarının birleşim noktasını oluşturan kısımda da ince temizlik çalışması yapılmıştır. Bu çalışmanın ardından E3 (A2) Plan karesinde yapılan temizlik çalışmaları sona ermiştir (Resim: 10).

Burada yapılan temizlik çalışmalarının tamamlanmasının ardından “C2 (A1), C4 ve D4” Plan karelerinin temizlik çalışmalarına başlanmıştır. C2 (A1) Plan karesinin kuzeydoğu köşesinde yer alan mimari yapının ve D4 Plan karesinin güneyinde, doğu-batı doğrultulu duvar parçasının ince temizliği gerçekleştirilmiştir. Bahsedilen plan karelerin içinde bulunan ufak boyutlu döküntü taşlar tahliye edilerek zeminin açıkça görülmesi sağlanmıştır. Taşların tahliyesi dışında bahsedilen plan karelerde genel temizlik gerçekleştirilmiştir (Resim: 11,12). C4 Plan karesinde ise önceki yıllarda yapılan kazı çalışmaları sırasında mimari bir olguya rastlanmadığı için burada yalnızca ot temizliği gerçekleştirilmiş, ince temizlik çalışmasına ihtiyaç duyulmamıştır (Resim: 13).

Tüm bunların yanında Kral Kaya Mezarlarının eteğindeki Kızlar Sarayı mevkiine geçişi sağlayan alanın batısında XIV. yüzyıla ait olan II Numaralı Hamam olarak adlandırılan Kale Hamamı’nın da iç kısmında yer alan hamam bölümlerinde ve çevresinde yer alan kısımlarda temizlik çalışması gerçekleştirilmiştir (Resim:14). Son olarak Kızlar Sarayı olarak adlandırılan bölgenin plan kareler dışında kalan kısımlarını kapsayan bölgenin tamamında genel bir temizlik yapılarak buradaki çalışmalar sona erdirilmiştir.

Hafta sonları kazı evinde ve kazı evi deposunda çalışmalar yürütülmüştür. Öncelikle deforme olan buluntu kutularının değişimi sağlanmış, bu kutuların içinde bulunan buluntular da yenilenen buluntu kutularına aktarılmıştır. Bu değişimin ardından buluntular üzerine gerçekleştirilecek çalışmalara yoğunlaşmıştır. Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı kazısında daha önceki yıllarda yapılan kazılar sonucu kazı evi deposuna getirilen eserlerin yayına yönelik temizliği yapılmış ve bazı eserlerin çizimleri gerçekleştirilmiştir. Özellikle Erken Dönem’e ait olduğu belirlenen seramik buluntular üzerine yoğunlaşmıştır. 2009-2023 yılları

arasında kazı alanında bulunmuş olan ve Erken Dönem seramiği olarak adlandırılabilceği düşünülen seramik parçalarının tasnifi gerçekleştirilmiştir. Küçük ve büyük eserler ayrı ayrı kutulara konularak eserlerin birbirine zarar vermesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tasnif çalışmaları sırasında birleşebileceği tespit edilen seramik parçaları bir kenara ayrılmış ve sonrasında peligom ve paraloid yardımı ile yapıştırılarak yapıştırılan buluntuların formlarını belirlemeye yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Arazi çalışmalarının sona ermesiyle birlikte 01.12.2023-18.12.2023 tarihleri arasında da tam zamanlı olarak kazı evinde çalışmalar yürütülmüştür. “Harşena Kalesi” ve “Kızlar Sarayı” bölgelerinde gerçekleştirilen arazi temizliği sırasında yüzey buluntusu olarak ele geçmiş olan pişmiş topraktan imal edilen seramik parçalarının temizliği gerçekleştirilmiş ve buluntular tasniflenerek sağlam olan buluntu kutularına kaldırılmıştır. Buluntular kutulara kaldırılmadan önce aralarından çizimi yapılacak olanlar seçilmiştir. Çizim için seçilmiş olan buluntuların fotoğraf çekimi gerçekleştirilerek arşivleme çalışmaları yapılmıştır. Seçilen ve fotoğrafı çekilen seramik parçaların elle ve bilgisayar ortamında olmak üzere farklı şekillerde çizimleri gerçekleştirilmiştir. Elle yapılan çizimler de tarama yöntemi ile taranarak dijital ortama aktarılmış ve belgeleme çalışmalarına katkı sağlanmıştır.

Kazı evi bünyesinde gerçekleştirilen çeşitli güçlendirme çalışmaları da bu sezonunun önemli işlerindendir. Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazısı kazı evi depo binası olarak kullanılan yapının çatı tavanı ve kiremitleri bozulan kısımları onararak kazı evi depo binası dış etkilere güçlendirilmiştir. Kazı evinin yemekhane olarak kullanılan ve kazı sezonunun başlangıcında inşa edilen binasının da yarım kalan çatısı kapatılmış ve hava muhalefetlerine karşı yemekhanede bir önlem alınmıştır.

Kazı evinde yapılan çalışmalar kapsamında, kazı başkanı Prof. Dr. E. Emine Naza Dönmez tarafından TÜBA için “Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazı Çalışmalarının Değerlendirilmesi” başlıklı yazı hazırlanmıştır. Öğrencilerin de yardımı ile yazının editoryal düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmalara ilaveten İstanbul Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet Yüksel ve ekibi tarafından 2023 yılı çalışma planına yönelik olarak kazı alanının çeşitli noktalarında jeofizik zemin etüdü çalışması gerçekleştirilmiştir.

İstanbul Üniversitesi’nde görevli olan Prof. Dr. Vedat Onar ise kazı evi deposunda bulunan hayvan kemiklerini inceleyerek raporunu hazırlamıştır. Kendisinin aşık kemikleri (astragolos) kemikler üzerine yapacağı çalışma için depo çalışması gerçekleştirilmiştir. Kazı evi deposunda yer alan 2009-2023 yıllarına ait kutulanan aşık kemikleri bir araya getirilmiştir. İncelenen kemikler içerisinde yer alan işlenmemiş aşık kemikleri ayrılarak farklı kutulara konmuş ve kemiklerin sayımı gerçekleştirilmiştir. Toplam 161 adet işlenmemiş aşık kemiği olduğu tespit edilmiştir. Gerekli izinler alındığı takdirde bahsedilen çalışma İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Osteoarkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi’nde gerçekleştirilecektir. Harşena Kalesi ve çevresel hayvanlarının 3D yöntemi ile karşılaştırması yapılacaktır.

2023 yılının en önemli çalışmalarından biri de Türk Tarih Kurumu'nun maddi desteği ile gerçekleştirilen Arkeoteknik firması tarafından yapılan Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazısı mimari bulgularının belgelenme çalışmasıdır. Lazer tarama işlemiyle 2023 kazı sezonunda çalışma yürütülen Kızlar Sarayı bölgesinin haritalandırma ve röleve işlemleri adı geçen firma tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalara ek olarak fotoğraflama işlemleri gerçekleştirilmiş, kazı alanının hava fotoğrafları da çekilmiştir (Resim: 15).

EKLER

Resim. 1: 2018-2023 yılları arasında çalışılan açmaların karolaj üzerinde gösterimi

Resim. 2: Harşena Kalesi Yangın Sonrası Kazı Alanının Genel Görünümü

Resim. 3: Harşena Kalesi “Cami Alanı” Olarak Adlandırılan Kısımın Yangın Sonrası Görünümü

Resim. 4 : Harşena Kalesi’nin “Zaviyeli Yapı” Olarak Adlandırılan Kısımının Yangın Sonrası Görünümü

Resim. 5: Yangın Sırasında Renk Değişimine Uğrayan Sokak Döşeme Taşları

Resim. 6: Temiz Su Giderinin Temizlik Sonrası Genel Görünümü

Resim. 7: Harşena Kalesi Temizlik Sonrası Kazı Alanının Genel Görünümü

Resim. 8 : Kızlar Sarayı Temizlik Çalışması Yapılan Alanın Hava Fotoğrafı

Resim. 9: Kızlar Sarayı Temizlik Çalışması Yapılan Alanın Detay Görünümü

Resim. 10 : E3 (A2) Plan Karesi Temizlik Sonrası Durumu, Önden Görünüm

Resim. 11: C2 (A1) Plan Karesinin Temizlik Sonrası Durumu, Önden Görünüm

Resim. 12: D4 Plan Karesi Temizlik Sonrası Durumu

Resim. 13: C4 Plan Karesi Temizlik Sonrası Durumu

Resim. 14: II Numaralı Hamam'ın Temizlik Sonrası Görünümü

Resim.15: Arkeoteknik Firmasının Çalışmaları

VAN GEVAŞ TÜRK İSLAM MEZARLIĞI (2023)

Ercan ÇALIŞ*

GİRİŞ

Van İli, Gevaş İlçesi, Karşıyaka Mahallesi, Hişet Mevkii’nde bulunan Gevaş Selçuklu Mezarlığında 2023 yılı içerisinde yapılması planlanan temizlik, belgeleme ve restorasyon çalışmaları, Van Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ’ın bilimsel sorumluluğunda, kazı yapılmaksızın gerçekleştirilmesi Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 24.07.2023 tarih ve E-51337267-160.02.01-4013542 sayılı yazılarıyla uygun görülmüştür.

Gevaş Selçuklu Mezarlığı 2023 yılı çalışma programı doğrultusunda 22.09.2023 tarihinde Van Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ’ın bilimsel danışmanlığında saha çalışmalarına başlanmıştır. Bakanlığımız tarafından karşılanan ödeneye bağlı olarak çalışmalar 31.10.2023 tarihinde sonlandırılmıştır. Gevaş Selçuklu Mezarlığı’nda 2023 yılı içerisinde temizlik ve restorasyon çalışmalarının tamamlanmasıyla çizim ve okuma gibi belgeleme çalışmaları hazırlanmıştır. Çalışma ekibi olarak, Van Müze Müdürlüğü adına Uzman Şevket BEYİŞ ile Bilimsel Danışman Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ’ın yanı sıra 4 Sanat Tarihçisi, 1 Epigraf, 3 Restoratör ve 6 gönüllü öğrenci olmak üzere toplam 15 kişiyle gerçekleştirilmiştir.

Gevaş ilçesinin de dâhil olduğu Van gölü havzası tarihi incelendiğinde bu alanda yapılan arkeolojik çalışmalar ve bulgular bölge tarihinin antik dönemlere kadar indiğini göstermektedir. Tarihi, oldukça eskilere dayanan Gevaş’taki kültür varlıkları Urartulardan bu yana yoğun olarak görülmektedir. Oldukça köklü medeniyetlere ev sahipliği yapmış bölge, tarihte çoğunlukla “Vastan”, “Ostan” şeklinde isimlerle anılmıştır. Gevaş Türk-İslam mezarlığında Türk bilim adamlarının çalışmaları 1950’li yıllardan itibaren başlanmıştır. Kümbet ile ilgili ilk akademik çalışma 1956 yılında Oktay Aslanapa tarafından yayınlanmıştır. Ardından M. Oluş Arık’ın 1967’de, Rahmi H. Ünal’ın 1976’da ve Beyhan Karamağaralı’nın 1972’de Ahlat mezar taşlarıyla ilgili çalışmasında Gevaş mezarlığına da değindiği görülmektedir (Tarhan vd., 1989: 21). Ardından 1988 yılı itibariyle birkaç sezon devam eden kazı ve restorasyon anlamında ilk ciddi çalışmalar ise Van Müzesi başkanlığında M. Taner Tarhan, Veli Sevin ve Muhammed Beşir Aşan’ın bilimsel danışmanlıklarında yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalarda kimi usta adlarının Ahlat’ta çalışan ünlü ustalar olduğu belgelenmiştir. Yusuf bin Miran ve Üstad Esed’in çok sayıda şahide de imzalarına rastlanılmıştır (Tarhan vd., 1990: 408). Gevaş Selçuklu Mezarlığı, Türk İslam mezarlıkları içerisinde Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı’ndan sonra en büyük mezarlıklardan biridir (Çalış, 2023, s.57).

* Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ercancalis@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1359-4533

Bölge Van Gölü Havzası'nda, bölgenin en yüksek dağı olan Artos dağı eteklerinde ve Türkiye'nin en büyük gölü Van Gölü kıyısında yer almaktadır. Oldukça verimli bir vadiye yer alan Gevaş, verimli tarım arazileri ile de dikkat çekmektedir. Geleceğe Kültürel Miras bağlamında, başta Halime Hatun Kümbetinin de yer aldığı Türk-İslam mezarlığı ile diğer önemli tarihi kültürel varlıkları bölgeyi oldukça önemli kılmaktadır. Bunların yanı sıra, Van Gölü havzası Doğu Anadolu'nun önemli bir ticaret merkezi olmasından dolayı Gevaş'ın kültürel zenginliği, el sanatları ve mimarisi ile çeşitli medeniyetlerin izlerini günümüze taşımıştır. Bu kültürel zenginlik ve çeşitlilik mezar geleneğini de etkilemiştir. Gevaş Selçuklu Mezarlığı, Türkiye'nin doğusunda, Van iline bağlı Gevaş ilçesinde yer alan ve karakteristik özellikleriyle Selçuklu geleneğini yansıtan dünyanın en büyük Türk İslam mezarlıklarından biridir. 14. yüzyıldan kalma bu mezarlık, dikkat çekici mezar taşları ve anıt mezarlarla doludur. Yaklaşık olarak elli dönümlük alan üzerinde yar alan tarihi mezarlıkta ilk belirlemelere göre her ne kadar 700 civarında mezar tespiti yapıldıysa da bu sayının binin üzerine çıkacağı ön görülmektedir (foto 1). 2022 ve 2023 sezonu çalışmaları sonucunda, daha önce kayıtlarda yer almayan toplam on dört adet mezar tespit edilmiştir. Yaklaşık olarak 20-25 cm toprak altındayken kayıt altına alınan bu mezar taşlarının orijinal durumlarını korunduğu gözlemlenmiştir. Orijinal haliyle günümüze kadar gelmelerindeki neden erken evrelerde toprak altında kaldıkları ve herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadıklarıdır.

Fotoğraf 1: Gevaş Selçuklu Türk - İslam Mezarlığı havadan görünümü

Gevaş Selçuklu Türk-İslam mezarlığı bir açık hava müzesi konumundadır. Bu mezarlık yeterince korunmadığı gibi iklimsel şartlar ve olumsuz insani müdahalelere de maruz kalmıştır. Özellikle otsu bitkilerden kaynaklı biyolojik bir bozulma türü olarak tanımlanan likenler, taşları adeta hapsedmiştir. Bunun yanında taşların zemin yapılarının da bozulmasıyla,

taşlarda eğrilme, kırılma ve düşme gibi tahribatlar gözlemlenmiştir. Tüm bu tüm bu olumsuz durumları giderme adına bir dizi iyileştirici işlemler yapılmaya başlanmıştır. Bu iyileştirici işlemlerle, atalarımızdan bizlere miras kalan bu mezar taşlarının korunması ve bir sonraki nesillere aktarılması en büyük arzumuzdur.

İyileştirici İşlemler

- Tanı,
- Ot Temizliği,
- Çevre Düzenlemesi,
- Zemin Blokaj İşlemleri,
- Liken Temizliği,
- Tümleme/Birleştirme İşlemleri,
- Epigrafik Çözümleme,
- Çizim Çalışmaları,
- Belgeleme

Çalışma sezonunun başlamasıyla birlikte ilk olarak 2022 yılı sezonunda yapılan çalışma alanlarının temizlenmesi yapılmıştır. Ardından 2023 döneminde planlanan alanın ot temizliği ile devam edilmiştir. Gelen turistlerin beklenti ve istekleri doğrultusunda öncelikle Mezarlığın Kuzey kısmında yer alan giriş bölümünden Halime Hatun Kümbetine doğru giden travers gezi yolu temizlenmiştir. Daha sonra çalışma kapsamına alınan mezarlığın Kuzeybatı bölümünün ot temizliği yapılmıştır (Fot. 2). Mezarlık alanın $\frac{1}{4}$ 'ü kadarki alanda yer alan otlar sırt tırpanıyla biçilmiştir.

Fotoğraf 2: Ot Temizliği Müdahale Öncesi ve Müdahale Sonrası

Her biri benzersiz kabartmalar ve süslemelerle bezenmiş mezar taşları, ait oldukları dönemin özelliklerini pek çok açıdan günümüze taşımaktadır. Mezar taşları, inanç ve geleneklere ait izler ile ölümle ilgili dua, edebi sözler, süsleme ve ikonografik anlamlar gibi pek çok tespiti Türk-İslam sanatı alanına sunmaktadır (Tüfekçioğlu, 2013, s. 550). Mezar taşlarında sanatkar adını veren yazıtların yanı sıra, taşların üzerinde bulunan kitabeler belge niteliği açısından çok kıymetlidir (Çalış, 2019, s.181). Gevaş Selçuklu Mezarlığı, bir mezarlık olmanın ötesinde, tarih ve sanat tarihi gibi disiplinler açısından bir açık hava müzesi niteliğindedir. Bu tarihi alan, Selçuklu medeniyetinin izlerini keşfetmek isteyen gerek bilim insanları gerekse de ziyaretçiler için birinci elden önemli bir kaynaktır. Gevaş Selçuklu Mezarlığı, bölgedeki önemli kişilerin, ailelerin ve sıradan halkın defnedildiği genel bir mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Mezar taşlarının üzerinde, bölgede varlık göstermiş İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin yanı sıra, Hakkâri (İrisan) Beylerine ait izler de okunan kitabelerde açıkça görülmektedir. Bölge, XIV. ve XV. yüzyıllarda Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin hâkimiyeti altındaydı. Ayrıca Hakkâri Beyliği'nin önde gelen kollarından İzzeddini Beyliği, bölgenin en etkin beyliklerindendir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'yu fethetmesiyle birlikte Hakkâri Beyliği de Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Beylik, Osmanlı yönetimine bağlı yarı bağımsız bir şekilde varlık göstermiştir. Osmanlılar, Hakkâri Beyliği'ni doğu sınırlarını koruma amacıyla kullanmışlardır. Hakkâri Beyliği, bu dönemde bölgenin siyasi, kültürel ve sosyal yapısını şekillendiren önemli bir güç olarak yerini almıştır. Dolayısıyla Gevaş Selçuklu mezarlığı, Hakkâri beyleri ve emirlerinin de defnedildiği önemli bir mezarlıktır. Anadolu'yu bir Türk yurduna dönüştüren Selçuklular, tarih sahnesinde çok büyük bir devlet olarak yerini almıştır. Selçuklular, kültürel ve sanatsal geleneğiyle Anadolu'ya daha sonradan hükmedecek bütün Türk devletlerine önemli miraslar bırakmıştır. Selçuklulara ait ölü gömme gelenekleri ile sanatsal özellikleri, Gevaş Türk-İslam mezarlığında çok net bir şekilde görülmektedir. Mezar taşlarına nakşedilmiş geometrik ve bitkisel süslemeler ile yazı kuşakları başta olmak üzere diğer tüm bezeme öğeleri Selçuklu geleneğinde olduklarından, mezarlığa Selçuklu mezarlığı ismi de verilmiştir. Bu tarihi alanda birçok anıtsal mezar taşının yanı sıra, Selçukluların karakteristik özelliklerini yansıtan Halime Hatun Kümbeti de mezarlığı taçlandıran önemli bir diğer eserdir. Halime Hatun Kümbeti, Selçuklu sanat anlayışı ile mezar geleneğine bağlı olarak inşa edilmiş önemli bir yapıdır. Mezarlığın doğu kısmında yer alan bu anıtsal yapı, Selçuklu dönemi mimarisinin zarif örneklerinden biri olup, 1335 yılında Melik İzzettin tarafından kızı Halime Hatun için yapıldığı, yapının giriş kapısı üzerindeki kitabesinde yazılmaktadır.

G-19 375 Pafta Numaralı Mezar Taşı

Fotoğraf 3a

Başucu Şahidesi Dış Yüzü

Fotoğraf 3b

Başucu Şahidesi İç Yüzü

Fotoğraf 3c

Şahideye Müdahale Anı

Gevaş Selçuklu Mezarlığı'nda yer alan bu anısal mezar taşı, dikdörtgen formlu, tepesi dilimli sarık biçiminde düzenlenmiştir. Sarık şekilli başlığın dilimli olması, dini açıdan sembolik bir anlam taşıdığından kaynaklanmış olabilir. Mezar, iki metre uzunluğunda baş şahide ve sandukadan oluşmaktadır. Sanduka zamanla toprağa gömülmüştür (Foto: 3). Şahidesi süslü hatla yazılmış satır araları ile etrafı dıştan çerçeve içerisine alınmıştır.

Fotoğraf 3d: Müdahale Sonrası

Başucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünde 7 satır halinde yazılmış kitabe yer almaktadır.

Kitabenin Orijinal Metni:

دي غسلا قضور مده

موح رمل دي شلا

قم حرى لاجات حمل

رمع لى لاعت قلل

ىفوت رذن جاحل انب

نامث تنس بجر رغ يف

ةئام عبس و نوع برأ و

Kitabenin Okunuşu: Hâzâ ravzati es'said eş'şehid el-merhum el-muhtac ilâ rahmetillahi te'âlâ Ömer ibn el-Hâc Nezir teveffa fî ğurre-i Receb senete seman ve erb'une ve seb'amiete.

Kitabenin Türkçe Anlamı: Bu mezar (cennet bahçesi) saadete ve şehadete erişmiş, Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve yüce Allah'ın rahmetine muhtaç Nezir oğlu Ömer'indir. 748 yılı Receb ayının başında vefat etmiş.

H-18 367 Pafta Numaralı Mezar Taşı

Fotoğraf 4a: Müdahale Öncesi

Fotoğraf 4b: Müdahale Anı

Şahide ve sandukalar çeşitli sebeplere bağlı olarak zemin yapılarının zamanla bozuldukları, taşların eğildiği, düştüğü hatta tamamen gömüldüğü anlaşılmıştır. (Foto. 4a). Defin esnasında taşların sıkılaştırma işlemlerinin yeterince yapılamaması, alanın bir kısmının gevşet bir yapıya sahip olması ve define arama gibi birtakım olumsuzluklar, taşların zemin yapısının ciddi bir şekilde bozulmasına neden olan başlıca faktörlerdir. Zemin blokaj işlemlerine geçilmeden açma olarak tanımladığımız taşların etrafındaki otlar alınarak zemin inme işlemi ile başlanmaktadır. Ardından müdahale için gerekli hazırlıklar yapılarak taşların müdahale

öncesi durumlarının fotoğrafları çekilerek belgeleme işlemi gerçekleştirilmiştir. Şahidelere müdahale edilebilmek üzere, caraskalar kurulur. Üç demir ayağına sahip caraskaların ayakları bir noktada birleştirilip üçayak (tripot) oluşturulur. Caraskala bağlanan kuşaklar müdahale edilecek şahideye sarıldıktan sonra taş gergiye alınır. Ardından taşların zeminine ulaşarak, taşlar terazi de alınıp gerekli sıkıştırma işlemi yapıldıktan sonra, taşlar gereken yerlere bırakıldı. 2023 yılı sezonunda H-18, H-19, H-17 numaralı açmalarda 5 ile 10 cm arasında seviye kot inme işlemi ile statik dengesi bozulmuş, eğilmiş ve toprak altında kalan 50 mezar taşın zemin blokajı işlemi yapılmıştır (Foto. 4a,b)

Fotoğraf 4c: Liken Temizliği

Mezarlıkta bulunan taşların en çok maruz kaldığı olumsuz durum, likenlerdir. Likenler otsu bitkiler gurubunda yer alan bir çeşit biyolojik bozulma türüdür. Taşları saran bu tabaka zamanla kitabe ve süslemeleri yok etmektedir. Aynı zamanda taşların yapısını da bozmaktadır. Taşları öncelikli olarak teraziye alınarak zemin blokaj işlemi ile ilk günkü orijinal durumlarına kavuşturulduktan sonra, üzerlerine yapışmış likenler doğal yöntemlerle temizlik işlemleri restoratörler tarafından gerçekleştirilmektedir. Liken çalışmalarına başlamadan önce taşlara olası bir tahribatın önüne geçmesi adına taşlar saf su ile ıslatıldıktan sonra bisturi ve çeşitli diş araçları gibi mekânîk aletler kullanılarak likenlerin temizlenme işlemi hassas bir şekilde yapılmaya başlanır. Likenler alındıktan sonra yüzeyler hafif sert fırçalarla süpürülür ve ardından saf su ile yıkanarak tüm kalıntıların ortadan kaldırılması sağlanmaktadır (Foto: 4c). 2023 sezonunda 13 sanduka ve 12 şahide olmak üzere toplam 25 mezar taşın likenlerine

müdahale edilmiştir.

Fotoğraf 4d: Şahidenin İç Yüzü

Fotoğraf 4e: Şahidenin Dış Yüzü

Başucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzü sağ alt bordürden sol alt bordüre kadar ve çerçeve içinde de 7 satır halinde devam eden sülüs karakteri ile yazılmış kitabe mevcuttur.

Kitabenin Orijinal Metni:

ىلاعت قلل اقم حر ىل اجات حمل روف غملا موح رمل دي شل دي عسل ربك اذه
ةئام عبس و نو عبرا و قنسن تنس بجر يف يفوت ني دل ام اسح نبا دم ح اريم

Kitabenin Okunuşu: Hâzâ kabr es-said eş-şehid el-merhum el-mağfur el-muhtac ilâ rahmetillahi te'âlâ Emîr Ahmed bin Hüsameddin teveffâ fî Receb senete sittete ve erb'une ve seb'amiete.

Kitabenin Türkçe Anlamı: Bu kabir saadete ve şehadete erişmiş, Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları bağışlanmış, yüce Allah'ın rahmetine muhtaç Hüsameddin oğlu Emîr Ahmed'indir. 746 yılının Receb ayında vefat etmiş.

Şahidenin arka yüzü iki bölümlüdür. Şahidenin alınlık kısmında yan yana dik olarak düzenlenen üç bitkisel bezeme kuşağı bulunmaktadır. Bu kuşaklar birbirinin tekrarıdır. Helozonik olarak düzenlenen süslemede kıvrık dallar arasında palmetler yerleştirilmiştir. Bu bölümün altında paralel bir şekilde tek satırlık, celi sülüs yazılı Rahman suresi 26. ayeti bulunmaktadır.

Ayetin Orjinal Metni:

ن اف اهيل ع نم لك

Ayetin Okunuşu: Küllü men ‘aleyhâ fân(in)

Ayetin Türkçe Anlamı: Üzerinde (yerin üstünde) ne varsa fanidir.

Yazının altındaki gövde kısmında dikdörtgen çerçeve içine alınmış iç içe düzenlenmiş iki sivri kemerli niş yer almaktadır. En içteki sivri kemerin içinde kıvrık dal, rumi ve palmetler arasına gizlenen bir kandil göze çarpmaktadır. Kandilin askılarının ucuna da büyükçe yapılmış bir palmet motifi yerleştirilmiştir. Bu sivri kemerin dışında kalan bölümler, içi celi sülüs yazılı Âl-i İmran Suresi 18. ayeti bir sivri kemerle çevrelenmiştir.

Ayetin Orjinal Metni:

ميكحل زيزعل او ه الا هل ا طسقل اب امئاق مل عل اولوا و فكئال مل او وه الا هل ا من ا دلل ا دهل

Ayetin Okunuşu:

Şehidallâhu ennehû lâ ilâhe illâ huve ve'l-melâiketu ve ulû'l-ilmî kâimen bil kıst (kıstı), lâ ilâhe illâ huve'l azîzu'l-hakîm.

Ayetin Türkçe Anlamı:

Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka ilah olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka ilah yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir.

Fotoğraf 4d: Şahidenin Doğu Yüzü

Fotoğraf 4e: Şahidenin Batı Yüzü

Şahidenin yan yüzeylerinde kazıma tekniğiyle yazılmış yazı kuşakları bulunmaktadır. Ancak bu yazılarda tahribat yüksek olduğu için maalesef okunamamıştır.

SONUÇ

Gevaş Selçuklu Mezarlığı, ait olduğu dönemin kültürünü, sanatını ve mezar geleneğini yansıtan Anadolu'nun en büyük Türk İslam mezarlıklarından birisidir. Mezarlıklar kuşkusuz sadece vefat eden kişiye ait bilgileri bize aktarmazlar. Kabirler bir taraftan coğrafyaya ait bilgileri verirken, diğer taraftan taşların üzerindeki motifler ve işlemler, dönemin kültürü ve el sanatları yeteneklerinin geldiği noktayı da gösterirler. Mezarlıktaki kitabeler incelendiğinde çoğunluğu XIV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Orta Çağ Dönemine tarihlenen Gevaş Türk İslam Mezarlığı Osmanlı öncesi Türk kültürünü yansıtan en önemli kaynakların başında gelmektedir. Sanatkârlar tarafından Selçuklu üslubunda her biri ayrı bir özenle hazırlanmış mezar taşları, bu döneme damga vurmuş pek çok Türk devletlerinin izlerini taşımaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesi konusunda Gevaş Selçuklu Mezarlığı, tarih ve sanat tarihi disiplinleri açısından önemli kaynak ve kütüphane olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Güneybatı bölümü mezarlık alanında karelej çalışmaları sürdürülerek, tespit edilen yeni mezarlar plana dahil edilerek numaralandırılmıştır. Fotoğraflamaların yanı sıra tespit edilen her mezarın yazıt ve bezeme öğeleri ile birlikte her bir taş için ayrı ayrı bir tanıtım bilgi fişi oluşturulmuştur. 2022 sezonunda olduğu gibi 2023 sezonu çalışmaları sonunda da gün yüzüne çıkarılan mezarlar oldukça önemlidir. Daha öncede ifade edildiği gibi çeşitli sebeplere bağlı olarak taşların b kısmı bir şekilde toprağa gömülmüşlerdi. Aslında ilk bakışta yüzyıllar boyunca toprağın altında kalan bu taşların durumu üzüntü verici gibi dursa da ortaya çıkarıldıktan sonra orijinal durumlarının korunduğunu görmek bizleri daha da heyecanlandırmıştır. Çalışma kapsamında karelej haritasında kayıtları olmayan bu döneme ait sekiz adet sandukanın tespit edilmesi gerek bilim dünyası açısından gerekse de Türk sanatı ve kültürü açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Çalış E. (2019). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda bulunan Babacan bin Toman imzalı bir mezar taşı. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18, 177-192.

Çalış E. (2023). Türk İslam mezar geleneğinde Gevaş Selçuklu Mezarlığı. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 62, 54-73.

Tarhan, T., Sevin, V. ve Aşan, B. (1989). T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Van-Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı Kurtarma Kazısı, Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları, 1988.

Tarhan, T., Sevin, V. ve Aşan, B. (1990). T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Van-Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı Kurtarma Kazısı, Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları, 1989.

Tüfekçioğlu. A. (2013). Siirt mezar taşlarında imzası bulunan sanatkarlar. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(25), 550- 564.

HADRIANOPOLİS 2023 YILI ÇALIŞMALARI

Ersin ÇELİKBAŞ*

Ercan VERİM

Mehmet AKDAŞ

Büşra AL

Buket GÜNDÜZ

Elif Nur ÇAKMAK

Musa BAŞARAN

Batuhan DÖNMEZ

Hadrianopolis Kazısı 2023 yılı çalışmaları, Karabük Üniversitesi'nden Doç. Dr. Ersin Çelikbaş'ın başkanlığında, Süleyman Demirel Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Ercan Verim ve Karabük Üniversitesi'nden Mehmet Akdaş'ın kazı başkan yardımcılığında yürütülmüştür. Hitit Üniversitesi'nden Emrullah Kalkan, Kastamonu Üniversitesi'nden Rabia Aktaş ve Ezgin Yetiş'in yanı sıra Kastamonu Müzesi tarafından görevlendirilen arkeologlar; Sinan Ekinci, Erdem Tunç, Soner Demir ve beraberindeki bir ekip ile 01.01.2023 tarihinde başlamış, 15.12.2023 tarihinde sonlandırılmıştır. 15.12.2023-28.12.2023 tarihleri arasında ise kazı sonuç raporları ve kapanış aşaması devam etmiştir.

2023 yılı kazı sezonunda Hadrianopolis'in merkez bölgesinde yer alan Kare Planlı Yapı, Güney Nekropol, İç Kale-Sur Duvarı, Sondaj-2, Yazıboy Yeraltı Yerleşkesi ve Sondaj-3 olarak adlandırılan sektörlerde kazı-temizlik çalışmaları, Kuzeybatı Nekropol Kilisesi, Kare Planlı Yapı, Sondaj-2, Sondaj-3, Geç Roma Konutu ve Dört Nehir Kilisesi'nde restorasyon-konservasyon çalışmaları yürütülmüştür (Harita: 1). Arazi restorasyon çalışmaları ile eş zamanlı olarak ele geçen küçük buluntuların konservasyon işlemlerine laboratuvar ortamında devam edilmiştir.

-
- * Doç. Dr. Üyesi Ersin ÇELİKBAŞ; Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 78000 Karabük/ TÜRKİYE; E-Posta: ersincelikbas@karabuk.edu.tr; ORCID: 0000-0001-7630-4615.
 Arş. Gör. Dr. Ercan VERİM, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü 32000 Isparta/ TÜRKİYE; E-Posta: ercanverim@sdu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4545-5290.
 Mehmet AKDAŞ, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Karabük/ TÜRKİYE mhmtakdas61@gmail.com
 Büşra AL, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Karabük/ TÜRKİYE busraal@outlook.com
 Buket GÜNDÜZ, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Karabük/ TÜRKİYE gbuket44@gmail.com
 Elif Nur ÇAKMAK, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Karabük/ TÜRKİYE elif.cakmak.bolu@hotmail.com
 Musa BAŞARAN, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Karabük/ TÜRKİYE musabasaran98@gmail.com
 Batuhan DÖNMEZ, Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Çorum/ TÜRKİYE batuhanndnmz@gmail.com

1. SONDAJ-3

Elifnur ÇAKMAK

Hadrianopolis 2023 yılı kazı sezonunda, Sondaj-3 olarak adlandırılan sektörde bilimsel kazı çalışmaları 01.06.2023 tarihinde başlayıp 15.12.2023 tarihinde sonlanmıştır. Daha önce kaçak kazılar sonrasında tespit edilmiş olan ve Dört Nehir Kilisesi'nin 20 m. güneyinde yer alan yapı kalıntısında çalışmalara, yüzeyde bulunan taş ve dolgu toprağın kaldırılmasıyla başlanmıştır. Sondaj-3 olarak adlandırılan sektörde çalışmalar, E-9, E-8, D-8, F-8, F-9, G-8, D-7, E-7, F-7, D-6, E-6, F-6, D-5, E-5, F-5 olmak üzere toplamda 15 açmada gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda yapının genel işlevi tespit edilememekle birlikte toplamda 7 mekân açığa çıkarılmıştır (Resim: 1).

Hypocaust sistemini barındıran ve doğusunda *praefurnium* olduğu düşünülen (mekân 1), 4,36 x 4,42 m. ölçülerindedir. Duş yeri olabileceği değerlendirilen (mekân 2), 1,07 x 1,61 m. boyutlarındadır. Farklı boyutlarda ve renklerden oluşan mermer zeminli (mekân 3), 1,22 x 1,71 m., (mekân 4), 2,42 x 1,42 m., içinde drenaj kanalının ve *praefurnium* kemerinin yer aldığı (mekân 5), 3,45 x 3,18 m'dir. Mutfak olduğu tespit edilen (mekân 6) 3,45 x 3,18 m., erzak deposu ve su kanalının yer aldığı 7A ve 7B olarak adlandırılan (mekân 7), 7,34 x 3,29 m. ölçülerindedir. Kazılar sonucunda elde edilen arkeolojik verilere bakıldığında *hypocaust* kalıntılarının yer aldığı odanın *caldarium*, mekân 6'nın ise mutfak olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca iki bölümden oluşan mekân 7'nin 7A kısmında ele geçen depolama kapları, bıçaklar, bilek taşı ve tohum kalıntıları sebebiyle kiler olduğu düşünülmektedir.

2023 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda 5 testi, 2 *amphora*, 2 *kythra*, 2 maşrapa ve 1 bronz testi olmak üzere toplamda 12 kap, 29 sikke, 36 metal obje, 2 kemik obje, 1 ağırşak ve üzerinde kullanım izlerini barındıran 1 bilek taşı (Thiébaux A. vd., 2016, s. 565-587) ele geçirilmiştir (Resim: 2). Bu alanda ortaya çıkarılan bronz kabın içerisinde ise, yapıda meydana gelen yangın sebebiyle yanmış mürdümük, buğday, arpa, fiğ ve yoğurt otu tohumları tespit edilmiştir (Başaran vd., 2007, s. 139-148).

Bunlarla birlikte çok sayıda seramik ve cam parçaları, çiviler, spacer tube, künk parçaları, kiremit parçaları ve mimari plastik parçalar ortaya çıkarılmıştır. Sondaj-3 olarak adlandırılan sektörde ele geçen arkeolojik materyaller, yapının MS 5. yüzyılda inşa edildiğini ve MS 7. yüzyıla kadar kullanımda kaldığını göstermektedir. Stratigrafik incelemeler, yapının bir yangın sonucunda yıkıldığını işaret etmektedir. Ortaya çıkarılan bölümler değerlendirildiğinde içinde hamam bölümünü barındıran bir konut olma ihtimali üzerinde durulmaktadır.

2. GÜNEY NEKROPOLİS

Buket GÜNDÜZ

2023 yılı Hadrianopolis Güney Nekropolis çalışmalarında, toplam 14 açmada (M-10, M-11, M-12, M-13, M-14, M-15, N-9, N-10, N-11, N-12, N-13, N-14, O-9 ve O-10) bilimsel kazı çalışmaları yürütülmüştür (Resim: 3). Yapılan çalışmalar sonucunda 26 adet Basit *Khamosorion*, 2 *Dromoslu Khamosorion*, 3 Rampalı *Khamosorion* ve 10 Ön Odalı Oda Mezar olmak üzere toplam 41 mezar ortaya çıkarılmıştır. Basit *Khamosorion* tipolojisine sahip mezarlarda herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Bu tip mezarlar, daha önce gerçekleştirilen kazılarda ele geçen buluntular dolayısıyla MS 2. yüzyıla tarihlenmiştir. Alanda ortaya çıkarılan *Dromoslu Khamosorion* tipindeki mezarlar, önceki yıllarda yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen verilere göre MS 1. yüzyıla tarihlenmiştir. Bunun yanı sıra Rampalı *Khamosorion* tipindeki mezarlardan ele geçen sikke ve *unguentarium*'dan yola çıkılarak MS 2. yüzyıla ait olduğu, *Dromoslu Oda Mezar* tipindeki mezarlardan ele geçen gümüş takı, hançer ve yüzük gibi buluntuların tipolojik olarak değerlendirilmesi sonucunda ise yine aynı döneme tarihlendiği anlaşılmıştır (Resim: 4).

Kazı sezonunda toplam 5 sikke, 4 metal obje, 3 seramik kap ve Geç Kalkolitik Döneme ait olduğu düşünülen üzerinde çark izi bulunmayan el ile şekillendirildiği anlaşılan seramik parçaları ele geçmiştir. Bunun yanı sıra Roma Dönemi'ne tarihlendirilen çok sayıda amorf olarak nitelendirilebilecek seramik fragmanları ortaya çıkarılmıştır.

3. ANTROPOLOJİ ÇALIŞMALARI

Batuhan DÖNMEZ

Antik çağ insanlarına dair yapılacak olan diğer bir çalışma ise kemiğe yansımış hastalıkların tespit edilmesi bağlamında ortaya çıkan ve Antropoloji Biliminin önemli bir çalışma alanını oluşturan *paleopatoloji* çalışmalarıdır. Tespit edilen patolojik oluşumlardan; bir toplumun sosyo-ekonomik durumu, refah seviyesi, beslenme alışkanlıkları, yaşam şekilleri ve sağlık durumları gibi biyo-kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Hadrianopolis Antik Kenti 2023 yılı kazı sezonunda Güney Nekropolis kazı alanından elde edilen iskeletler üzerinde yapılan *paleopatoloji* analizlerinde; iskelet kalıntıları üzerinde kemikte enfeksiyon kaynaklı iltihap olarak bilinen *osteomyelid*, genellikle ilerleyen yaş ve kemiklerde bulunan kalsiyum oranının azalmasına bağlı olarak gelişen *osteoporoz* (kemik erimesi), çoğunlukla yetersiz beslenmeye bağlı gelişen ve beraberinde vücuttaki *hemoglobin* seviyesinin azalması ile meydana gelen anemi (kansızlık) gibi tespitler söz konusudur. Bunu yanı sıra yine ilerleyen yaş ve dejeneratif olarak eklem yüzeylerinde gelişen *osteofit* (fitik), tendonların kemiğe yapışma kısımlarında yine *dejeneratif* olarak gelişebilen *endosepati*, kemiklerin eklem yüzeylerinde kullanıma bağlı ve yaşın ilerlemesi ile ortaya çıkan *osteoartritis* (kireçlenme) ve aşırı kullanıma bağlı olarak gerçekleşen ve omurları etkileyen *schmorl* nodülü de sıkça görülmektedir.

Kemiğin en dış kısmında enfeksiyona ve vurma-çarpmaya bağlı meydana gelen pariostitis, genellikle çocuklarda uzun süreli vitamin eksikliğinde kemiğin yumuşaması-zayıflaması ile meydana gelen raşitizm, günlük yaşamda vurma çarpmaya bağlı ya da karşıdan alınacak bir darbe ile gelişen ve bireyin kafatasının farklı kısmında meydana gelmiş olan travma gibi 9 farklı patolojik oluşumdan toplamda 872 tane tespit edilmiştir.

4. İÇ KALE – SUR DUVARI

Mehmet AKDAŞ

2023 yılı kazı sezonunda İç Kale'nin Kuzey duvarının tamamen açığa çıkarılması amacıyla, önünde biriken taş ve toprak kütlesi temizlenmeye başlanmıştır. Bu alanda gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla birlikte birikmiş dolgu toprak temizlenmiştir (Resim: 5). Zemine yakın bir kısımda duvar hattının içerisinden kale içine su temini amaçlı olarak inşa edilmiş 0,30 m. yüksekliğinde ve 0,70 m. genişliğinde sarı traverten blok taşlardan yapılmış ve üzerinde kapak yuvaları olan su kanallarına rastlanılmıştır. Su kanallarının İç Kale yapısının ilk evresine ait olduğu, daha sonra bu kanalların üzerine duvarlar inşa edilerek kaleye ait sur duvarlarının son halini aldığı anlaşılmıştır. Burada ortaya çıkarılan ve farklı boyutlarda olduğu tespit edilen su kanallarının benzerleri, hemen yakınında yer alan ve Kare Planlı Yapı olarak adlandırılan yapının zemininde yer almaktadır. Bununla alakalı olarak İç Kale-Sur duvarlarının alt kotlarında tespit edilen su kanallarına ait sarı traverten taşların devşirme olarak Kare Planlı Yapı'da kullanıldığı söylenebilir.

Bahsi geçen kanala 25 m. mesafede 1,73 m. uzunluğunda, 0,33 m. iç genişliğe sahip 0,36 m. yüksekliğinde sarı traverten kullanılarak yapılmış bir kanal daha tespit edilmiştir. Bu iki kanalın arasında kalan kısımda sur duvarını desteklemek amacıyla dolgu olarak moloz taş kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu alanda gerçekleştirilen kazılar neticesinde sur duvarına bitişik nizamda 4,10 m. genişliğinde, 3,04 m. uzunluğunda zemininin tahrip olduğu anlaşılan bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Mekân ile ilgili olarak işlev tanımı, temel seviyesinde kaldığından ve herhangi bir arkeolojik veriye ulaşamadığından yapılamamıştır. Mekânın kazısı sırasında sur duvarlarının dolgusunda kullanıldığı tahmin edilen bir sütun başlığı ele geçmiştir. Sütun başlığına bakıldığında abaküsün hemen altında dört farklı yöne bakan bir tanesinin kırık olduğu anlaşılan kabartma medusa başları görülmektedir. Figürlerin hepsi farklı betim ve stilistik özelliğe sahiptir.

Bu alanda ele geçen ve Roma Dönemi'ne tarihlenen granitten yapılmış bir öğütme taşının ahşap bir düzenek ile kullanıldığı ve taşın üzerinde tahıl öğütme kaynaklı olarak deformasyonlar olduğu tespit edilmiştir (Mörel, 2022, s.110, fig.4). Dolgu toprağın kaldırılması esnasında ele geçen buluntular arasında kaş kısmında kazıma çizgilerle haç işareti bulunan bronz yüzük, MS 4-5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ayrıca yine burada ele geçen son önemli buluntu ise Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen ağırşaktır (Talaakar, 2018, s. 318, şek. 58). Bu ağırşak, bazalt taşından imal edilmiş olup 3 cm çapında ve üzerinde kazıma çizgiler şeklinde bezemeler bulunmaktadır (Resim: 6).

İç Kale yapısının Kuzey-Güney uzantılı iç beden duvarının önünde Kare Planlı Yapı'nın kuzeyinde 5x5 m. ölçülerinde açma belirlenerek kazı çalışmalarına başlanmıştır. Seviye inme ve kesit alma çalışmalarında özensiz yapılmış bir su kanalı tespit edilmiş, işlevi konusunda herhangi bir sonuca varılamamıştır. Su kanalının tamamen ortaya çıkarılması sonrasında bu alanda bir oda tespit edilmiş olup, odanın içerisinde ana kaya içerisine yerleştirilmiş in-situ durumda bir *pithos* tespit edilmiştir. *pithos*'un gövde kısmı toprağa gömülü olduğundan ağır ve boyun kısmına göre daha iyi korunmuştur. Kazısı tamamlanan Kare Planlı Yapı'nın dış duvarında *pithos*'un bulunduğu mekâna bakan kısımda pencere boşluğu olduğu düşünülen 0,97 x 0,35 m. ölçülerine sahip açıklık tespit edilmiştir. Odanın içinde yangın tabakasından ele geçen çok sayıda farklı formlarda ve dönemlere ait seramik parçaları, bu odanın mutfak olarak kullanılmış olabileceği görüşünü desteklemektedir (Resim: 7).

5. YAZIBOY KAYA YERLEŞKESİ

Musa BAŞARAN

Karabük ili Eskipazar ilçesine bağlı Yazıboy Köyü sınırları içerisinde yer alan ve Hadrianopolis territoryası içerisinde bulunan Yazıboy Kaya Yerleşkesinde, Karabük Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 26.08.2022 tarihi ve 7727 sayılı kararı ile 1.derece sit alanı ilan edilmesinin ardından ilk bilimsel kazı ve temizlik çalışmalarına 17.07.2023 tarihinde başlanılmıştır. Öncelikle yerleşkenin merkezi noktasına doğrudan girişi sağlayan ve M-1 ve T-1 olarak adlandırılan açıklıkların temizlik çalışmalarıyla başlanılmıştır. Yoğun sarmaşık ve bitkiler nedeniyle neredeyse kapanmış olan yerleşkenin giriş kısımlarında bitki temizliği yapıldıktan sonra, kaçak kazılar ve doğal tahribatlar sebebiyle oluşan dolgu toprağın temizlenmesi aşamasına geçilmiştir (Resim: 8).

Yerleşke içerisinde toprak kayması, su hareketleri ve kalkerli kaya dokusunun çabuk tahrip olması sebebiyle bazı noktalarda neredeyse 1,50 m. yüksekliğinde toprak yığınları oluşmuştur. Giriş kısmında yapılan dolgu toprak temizliği çalışmalarıyla eş zamanlı olarak A-1 ve T-1 birimlerinde seviye inme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Avlu olarak nitelendirilen birimde yapılan seviye inme ve zemin tespit çalışmaları neticesinde, avlunun yerden yüksekliği 2,40 m, genişliği 3,60 m. ve uzunluğu 2,60 m. olarak ölçülmüştür. Özellikle M-1 ve A-1 birimlerinde yapılan kazı çalışmaları esnasında çok sayıda nitelikli-niteliksiz çakmak taşlarının yanı sıra amorf seramik buluntularıyla karşılaşmıştır. M-1 girişinde yapılan çalışmalarda ele geçen demir ok ucu, (Yavaş vd., 2018, s.199, kat. no: 8) benzer örnekleriyle karşılaştırıldığında Orta Bizans Dönemi'ne (MS 963-1100) ait olduğunu söylemek mümkündür (Resim: 9).

A-1 biriminde çok sayıda çakmaktaşı bulunması ve tarih öncesi dönem izleri taşınması sebebiyle çalışmalar dikkatli bir şekilde ilerlemiştir. Bu alanda yapılan seviye inme ve zemin tespit çalışmalarında T-1 birimine 0,50 m. mesafede bir sarnıç olduğu tespit edilmiştir. Sarnıç içerisinde yoğunlaştırılan çalışmalar, mala ve fırçalar vasıtasıyla detaylı ve titizlikle yapılmıştır. Sürdürülen çalışmalar esnasında 1,80 m. derinlikte kırık bir testi ele geçmiştir. Sarnıç

içerisinde seramik fragmanlarının yanı sıra etçil ve otçul hayvanlara ait kemik fragmanları tespit edilmiştir. Sarnıç içerisindeki çalışmalar, 1,94 m. derinlikte zeminin tespit edilmesinin ardından sonlandırılmıştır.

Eş zamanlı olarak T-1, T-2 ve T-3 tünellerinde seviye inme ve zemin tespitine yönelik çalışmalara devam edilmiştir. Tünel bazında yapılan çalışmalara öncelikle T-1 adı verilen birimden başlanılarak içerideki hava sirkülasyonu sağlanmış ve çalışma şartları iyileştirilmiştir. Birimde yapılan çalışmalar öncesinde 0,37 m. açıklığı bulunan tünelde yapılan seviye inme çalışmaları sonrası yer yer ortalama 1,55 m. yükseklik ve 0,70 m. genişlik olduğu tespit edilmiştir. Çalışmalar esnasında T-1 biriminin Kuzey duvarında 0,18 x 0,16 m. boyutlarında bir adet niş tespit edilmiştir. Boyutları nedeniyle aydınlatma amaçlı kandil nişi olarak nitelendirmek mümkündür.

T-2 olarak adlandırılan birim, yoğun definencilik faaliyetleri neticesinde tahrip edildiğinden dolayı sadece zemin tespit çalışmaları yapılmıştır. Birim içerisinde karşılaşılan çok az sayıda arkeolojik buluntuya rağmen 1,82 m. uzunluğundaki tünelin sonunda küçük bir odacık tespit edilmiştir. T-2 tünelinin içerisinde yapılan ölçümlerde 1,20 m. çapında dairesel formda bir oda olduğu tespit edilmiştir. Odanın zemini definencilik faaliyetleri nedeniyle tahrip olmuş durumda olmakla beraber, mevcut yüksekliği 2,20 m'dir. Odanın tavanının kubbe şeklinde yapılmış olması, odanın içerisinde tam Doğu yönüne denk gelecek şekilde tahrip edilmiş bir haç motifi bulunması sebebiyle, bu odanın dini ritüeller için kullanılmış olabileceğini akla getirmiştir.

A-1 olarak adlandırılan mekân içerisinde bulunan son tünel ise T-3 olarak adlandırılmıştır. Bu tünel, A-1 ve A-2 birimleri arasında geçişi sağlaması açısından önemlidir. Tünel içerisindeki genişlik ve yükseklik yer yer farklılık gösterse de yaklaşık olarak 1,00 m. yüksekliğinde ve 0,70 m. genişliğindedir. Tünelin uzunluğu yaklaşık olarak 17.80 m. olarak ölçülmüş olup, yerleşke içerisinde bilinen en uzun tünel olma özelliğini taşımaktadır. Bu alanda tespit edilen bir diğer tünel, T3 olarak adlandırılmıştır. T-3 ve A-2 olarak adlandırılan birimlerde seviye inme ve zemin tespit çalışmaları eş zamanlı olarak ilerlemiştir. M-2 ve T-3 birimlerinden direkt olarak ulaşılan A-2 biriminde daha önce definencilik faaliyetlerini işaret eden duvar yazıları ve atıklar tespit edilmiştir. A-2 adı verilen birimdeki çalışmalar, T-6 tüneline ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla başlatılmıştır. Çalışmalarda ilerleme kaydedilmesiyle ortaya yeni tüneller çıkmış ve bu tünellerde de bilimsel çalışmalar sürdürülmüştür. Birimde yapılan çalışmalar esnasında yaklaşık olarak 1,00 m. yükseklikte dolgu toprak kaldırılmıştır. Bu alanda ele geçen seramik fragmanlarını önemli kılan unsurlardan biri de yonca ağızlı *oinochoe* olarak nitelendirilen seramik fragmanlarıdır.

Yapılan çalışmalarda bulunan bir diğer buluntu ise henüz işlevi tam olarak belirlenemeyen ancak kandil askısı olabileceği düşünülen bronz objedir. Başlangıçta A-2 bağlantılı olduğu bilinen T-6 tüneline ayrı olarak 2 farklı tünel daha keşfedilmiş ve bunlar T-4 ve T-5 olarak adlandırılmıştır. A-2 biriminde seviye inme çalışmaları esnasında ilk olarak avlunun Güneydoğu köşesinde bulunan T-4 birimiyle karşılaşılmıştır. T-4 biriminde yapılan çalışmalarda

niteliksiz seramik parçaları ve hayvan kemikleri dışında buluntu ile karşılaşılmamıştır. Çalışmalar sonucunda 6,23 m. kadar ilerleme sağlanan tünelin ortalama yüksekliği 1,00 m., genişliği ise 0,80 m. olarak ölçülmüştür. A-2 biriminde devam eden çalışmalar esnasında ortaya çıkarılan T-5 tüneline yaklaşık olarak 6,03 m. ilerleme sağlanmıştır. Tünelin yerden yüksekliği yaklaşık olarak 1,00 m. ve genişliği 0,70 m. olarak ölçülmüştür.

T-6 adı verilen birimde herhangi bir kazı çalışması yapılmamakla beraber önündeki toprak tasfiye edilerek yerleşke içerisine giriş daha kolay hale getirilmiştir. Yapılan çalışmalar tüm birimlerde yapılan detaylı temizlikler ve fotoğraflamaların ardından sonlandırılmıştır. Çalışmaların sonlandırılmasıyla beraber yerleşkeye doğrudan girişi bulunan M-1, M-2 ve T-1 birimlerinin girişlerinin kapatılmasıyla yerleşkede güvenlik önlemleri alınmıştır (Çizim: 1).

6. RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Büşra AL

2023 yılı kazı sezonu içerisinde planlanan alanlarda (Geç Roma Konutu, Sondaj-3, Hamam A, İç Kale, Vaftizhane, Dört Nehir Kilisesi) restorasyon ve konservasyon çalışmaları yürütülmüştür. Önleyici ve aktif koruma müdahaleleri, oluşturulan restorasyon/konservasyon ekibi tarafından 04 Temmuz – 15 Aralık 2023 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda genel ve detaylı temizlik işlemleri, sağlamlaştırma uygulamaları ve acil müdahale gereken yerlerde gerekli önleyici koruma yöntemleri uygulanmış, söz konusu alanların durumu stabil hale getirilmiştir.

6. 1. GEÇ ROMA KONUTU

Geç Roma Konutu yapısında mozaik, duvar resimleri ve *terrakotta* döşemeli alanlarda restorasyon-konservasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Mozaik yüzeyinde kış sezonundan kaynaklı toz-toprak ve yoğun bitki oluşumlarının yanı sıra, yer yer tahrip olmuş alanlar bulunduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca mozaikli alanlarda lokal olarak derz boşalmaları, *Tesseralarda* çatlak, aşınma ve bölgesel kalker oluşumu tespit edilmiştir.

Terrakotta plakalarda kış sezonundan kaynaklı toz-toprak ve yoğun bitki oluşumları tespit edilmiş, plakalarda eksiklikler, kalker oluşumu, yoğun çatlaklar ve aşınmalar gözlemlenmiştir. Duvar resimlerinde kılcal bitki oluşumları, sıva arkası boşluklar, yanlış müdahalelerden kaynaklanan harç kalıntıları ve kalker oluşumları yapılan tespitler arasındadır.

6. 1. 1. Mozaikli alan

Atrium alanında bulunan mozaiklerde yoğun bitki oluşumundan kaynaklı *tesseralarda* dağılmalar olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen dağılmış *tesseraların* yerine yerleştirme ve sağlamlaştırma uygulaması yapılmıştır. *Tesseraların* dağılmış kısmı, yumuşak uçlu fırça ile temizlenmiş ardından dağılan alan ıslatılarak *tesseralar* uygun oranlarda hazırlanan yatak harcına yerleştirilmiştir. *Tessera* arasındaki boşluklar ile çatlaklardaki boşlukların belirlenen

estetik harç ile doldurularak sağlamlaştırılması yapılmıştır. Alana uygulanan harç, yüzeye tırnak fırça ile yayılmış ve derz boşlukları bu harç ile dolgulanmıştır. Derz dolgusunun tamamlanmasının ardından sünger ve su ile yüzeydeki harç kalıntıları temizlenerek derz onarımı tamamlanmıştır (Resim: 10). Ayrıca mozaiklerde sağlamlığını yitiren alanlardaki eski bordür onarım harçları, murç ve çekiç yardımıyla dikkatlice kaldırılarak uygun oranlarda hazırlanan bordür onarımı yapılmıştır. İlk olarak kaldırılan bordür yerleri ıslatılarak, uygun oranlarda hazırlanan bordür harcı spatül yardımıyla uygulanmıştır.

6. 1. 2. Terrakotta plakalar

3 ve 5 numaralı odaların tabanlarındaki *terrakottaların* üzerindeki jeotekstil örtüleri kaldırılmıştır. Odalarda bağ makası, bistüri ve yumuşak uçlu fırça yardımıyla bitki, toz-toprak temizliği yapılmıştır. Zemin döşemesi için alkol-su karışımı hazırlanarak, sünger ve tırnak fırça yardımıyla ıslak temizlik yapılmıştır. Zemin döşemelerinde kimyasal temizlik sonrası kimyasaldan arındırma işlemi yapılmış ve pH ile ölçüm yapılmıştır. pH'ın 7-8 aralığında çıktığı gözlemlenmiş ve işlem sonlandırılmıştır.

Oda 3'te, tahribata maruz kalarak çökmüş *terrakotta* plakalarda seviye düzleme çalışması yapılmıştır. Bu çalışma için kontrollü olarak plakalar kaldırılmış, tırnak fırça ve su yardımıyla temizlenmiştir. Kaldırılan plakaların altındaki toz-toprak tabakası çapa yardımıyla kaldırılmış temizlikleri yapılmıştır. Boş alanın doldurulması için çakıl ve orta boyutlu taşlar kullanılmıştır. Plakaların altına uygulanacak olan harç için denemeler yapılmış ve uygun oranlı yatak harcı hazırlanmıştır. *Terrakotta* plakalar harç üzerine yerleştirilerek tokmakla uygun seviyeye getirilmiş ve uygun seviyenin kontrolünde su terazisi kullanılmıştır (Resim: 11).

Oda 3 ve oda 5'de derz aralarındaki toz toprak tabakası dışı aletleri ile temizlenmiş ve uygun oranlarda hazırlanan harç ile dolgulanmıştır. Zeminin tahrip olduğu topraklı alan detaylıca kazılmış ve harç yapılmak üzere hazırlanmaya başlanmıştır. Toprak tabakası belirli bir seviye kazıldıktan sonra harç yapılacak alanlar uygun oranlarda taş ve çakıl ile doldurulmuştur. Alan iyice ıslatılarak taşların arasına sıvı harç ile enjeksiyon yapılarak sağlamlaştırılmıştır.

6. 1. 3. Duvar resimleri

Geç Roma Konutu yapısında, oda 3, oda 4 ve oda 5'te bulunan duvar resimlerinde toz-toprak kirliliği gözlemlenmiş, yumuşak uçlu fırça, *puar* ve bistüri ile kuru temizliği yapılmıştır. Temizliğin ardından bu odalarda bulunan duvar resimlerinin katmanlar arası boşlukları parmakla vurularak tespit edilmiş ve bu alanlar tebeşirle işaretlenmiştir. İlk olarak bu işaretlerin üzerinde bulunan eski onarımlar kontrollü bir şekilde sökülmüş, kanallar tel ile açılmış ve *puar* yardımıyla tozları temizlenmiştir. Açılan kanallardan enjektör yardımıyla alkol-saf su çözeltisi gönderilmiş ve dezenfeksiyon işlemi yapılmıştır. Yaklaşık 4-5 dakika sonra temizlenmiş olan kanala PLM-A enjeksiyon harcı ile enjektörler yardımıyla sağlamlaştırma işlemi uygulanmıştır. Uygulama süresince parmakla ses kontrolüne devam edilmiş, ortalama %70 oranında doluluk elde edildiğinde işlem sonlandırılmıştır (Resim: 12). Duvar resimlerinde

gözlemlenen bazı kırık veya çatlak kısımlarda acil müdahalesi yapılması gereken parçaların yüzey sağlamlaştırması için %15'lik *Paraloid B-72* ve Japon kâğıdı kullanılmıştır. %15'lik *Paraloid B72* ile sabitlenen alanın bordür kenarına, harç ile geçici bordür onarımı yapılmış ve ardından japon kâğıdı, bistüri ve aseton yardımıyla alandan kontrollü olarak kaldırılmıştır.

Geçmiş sezonlarda uygulanan bordür, *lakuna* ve derz onarımlarının renk, uygulama şekli ve yapısal olarak hatalı olduğu tespit edilmiş, bu onarımların kaldırılması ve uygun oranlarda hazırlanan harç ile yeniden yapılması uygun görülmüştür. Bu işlem sırasında; çekiç, murç, keski, bisturi ve *puar* kullanılmış ve kontrollü bir şekilde eski bordür, *lakuna* ve derz onarımları kaldırılmıştır. Duvar resimlerinde bordür, derz ve orijinal harca uygun olarak estetik harç denemeleri yapılmıştır. Eski onarımların sökölme işlemi tamamlanarak bordür, *lakuna* ve derz onarımlarına başlanmıştır. Alan, ilk olarak *puar* yardımıyla temizlenmiş ve ardından su ile ıslatılarak harç dolgulanmıştır.

6. 2. SONDAJ-3

Sonda-3 olarak adlandırılan yapıda duvar sıvaları ve *pilae* bulunan alanlarda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışması devam eden alanlarda toprak altından tahrip olmuş olarak çıkan siva kalıntıları, *pilae*ler ve kemerin koruma-onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

6. 2. 1. Sivalarda sağlamlaştırma

Sondaj-3 yapısında kazı çalışması sırasında bulunan duvar sıvalarının tahrip olduğu gözlemlenmiştir. Tüm duvar sıvalarının kuru temizliği dikkatli ve kontrollü bir şekilde yumuşak uçlu fırça ve dişçi aleti kullanılarak yapılmıştır. Ardından bordür onarımı yapılacak alanlar ıslatılarak uygun oranlarda hazırlanan bordür harcı spatül yardımıyla uygulanmıştır. Yapılan bordür onarımlarında fazla kaymak kireci almak ve agregaların gözükmelerini sağlamak için sünger yardımıyla tampon işlemi uygulanmıştır. Son olarak enjeksiyon uygulaması için ilk olarak duvar sıvasının arkasına bambu çubuk yardımıyla kanallar açılmış ardından alkol-su karışımı pisetler yardımıyla kanalların temizlenmesi için gönderilmiştir. Temizlenen kanallara sıvaları sağlamlaştırmak için Malta 6001 harcı enjektörler yardımıyla gönderilmiştir.

6. 2. 2. Pilaeelerde sağlamlaştırma

F-9 açmasında bulunan *pilae* kalıntıları üzerinde koruma-onarım uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Zeminden ısıtma sistemine ait *terrakotta* plakaların aralarında bulunan harçların onarımı için eski harçlar ve toz-toprak yumuşak uçlu fırçalar ile temizlenmiştir. Temizlenen plakaların araları, sünger ve su ile ıslatılmış ve uygun oranlarda hazırlanan harç bu aralıklara yerleştirilmiş, üzerine ise tabanı su ile ıslatılmış plakalar oturtulmuş ve derz işlemi yapılmıştır (Resim: 13).

*Pilae*lerin dış kısımlarında bulunan sıvaların tahrip olduğu gözlemlenmiş ve sağlamlaştırma uygulaması yapılmıştır. Sağlamlaştırma uygulaması olarak bordür onarımı yapılmıştır. İlk olarak bordür yerleri ıslatılarak uygun oranlarda hazırlanan bordür harcı spa-

tül yardımıyla uygulanmıştır. Yapılan bordür onarımlarında fazla kaymak kireci almak ve agregaların gözükmelerini sağlamak için sünger yardımıyla tampon işlemi uygulanmıştır. Son olarak alanda sünger, su ve diş fırçası kullanılarak ıslak temizlik yapılmıştır.

6. 3. HAMAM A

Hamam A yapısında duvar sıvalarında koruma ve onarım işlemlerinin yanı sıra kazı çalışmalarının devam ettiği alanlarda tahrip olmuş sıvaların koruma uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

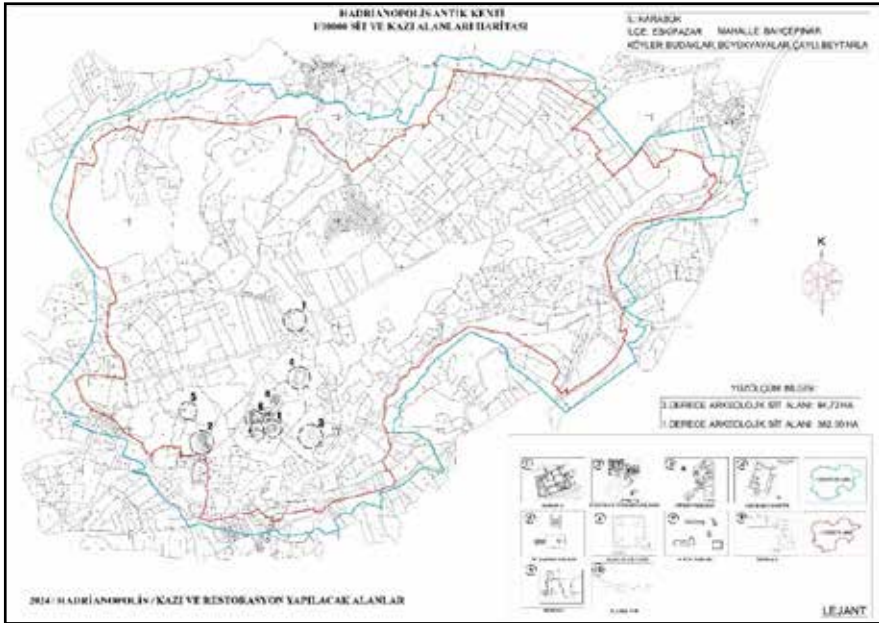
6. 3. 1. Sıvalarda sağlamlaştırma

Hamam A yapısında bulunan duvardaki sıvaların tahrip olduğu gözlemlenmiştir. Duvar sıvalarının kuru temizliği dikkatli ve kontrollü bir şekilde yumuşak uçlu fırça ve dişçi aleti kullanılarak yapılmıştır. Ardından bordür onarımı yapılacak alanlar ıslatılarak uygun oranlarda hazırlanan bordür harcı spatül yardımıyla uygulanmıştır. Yapılan bordür onarımlarında fazla kaymak kireci almak ve agregaların gözükmelerini sağlamak için sünger yardımıyla tampon işlemi uygulanmıştır.

6. 4. İÇ KALE

Çalışmaları devam eden alanlarda tahrip olmuş sıvaların koruma onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. İç kale yapısında kazı çalışması esnasında sıvalı zemin tespit edilmiştir. Sıvalı alanın koruma ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. İç kale yapısı, Doğu-Batı uzantılı duvarda bulunan pencere açıklığı altında kazı esnasında açılan sıvaların acil müdahalesi için bordür onarımı yapılmıştır. İlk olarak alanın toz-toprak tabakası detaylıca temizlenmiş, bordür yapılacak alan ıslatılarak uygun oranlarda hazırlanan bordür harcı spatül yardımıyla uygulanmıştır. Yapılan bordür onarımlarında fazla kaymak kireci almak ve agregaların gözükmelerini sağlamak için sünger yardımıyla tampon işlemi uygulanmıştır.

EKLER

Harita 1: Hadrianopolis sit alanları ve kazı alanları haritası.

Resim 1: Sondaj-3, 2023 yıl sonu hava fotoğrafı.

Resim 2: Sondaj-3, depo bölümünde ele geçen çeşitli kaplar ve tohumlar.

Resim 3: Güney Nekropol, 2023 yıl sonu hava fotoğrafı.

Resim 4: Güney Nekropolis, 2023 yılı arkeolojik buluntuları.

Resim 5: İç Kale-Sur Duvarı, 2023 yılsonu hava fotoğrafı.

Resim 6: İç Kale-Sur Duvarı, 2023 yılı buluntuları.

Resim 7: İç Kale-Sur Duvarı ile Kare Planlı yapı bağlantısı.

Resim 8: Yazıboy Yeraltı Yerleşkesi, temizlik ve kazı çalışmaları.

Resim 9: Yazıboy Yeraltı Yerleşkesi, demir ok ucu.

Resim 10: Geç Roma Konutu, mozaik derz işlemleri öncesi-sonrası.

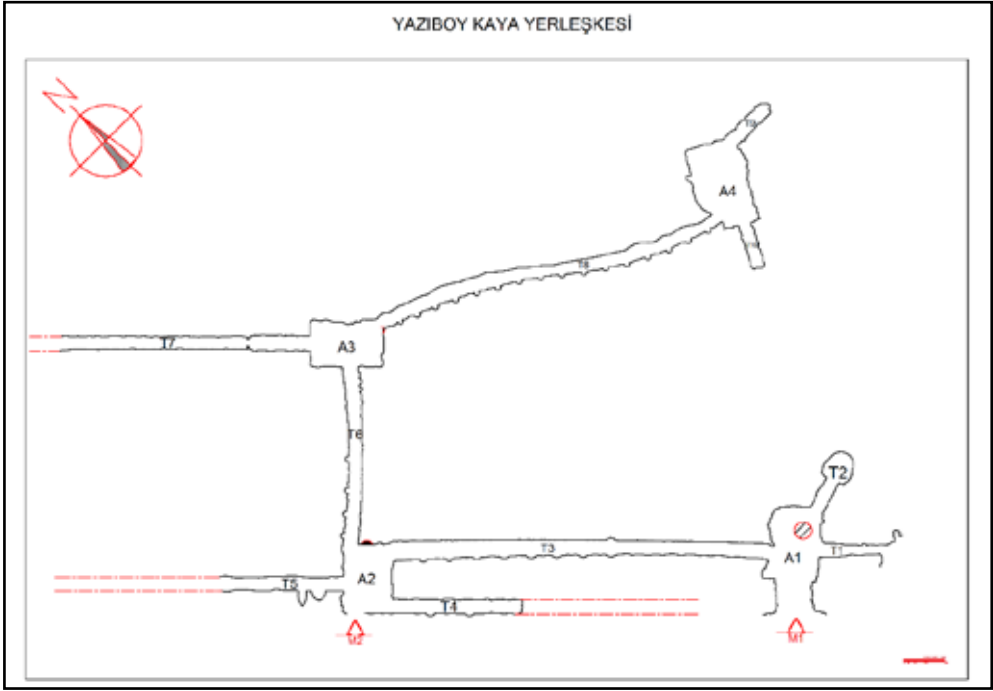
Resim 11: Geç Roma Konutu, terrakotta zemin restorasyon sonrası.

Resim 12: Geç Roma Konutu, fresklerin restorasyon işlemleri sonrası.

Resim 13: Sondaj-3, restorasyon işlemleri öncesi-sonrası.

Çizim 1: Yazıboy Yeraltı Yerleşkesi, tünel ve odalar ağı planı.

TEŞEKKÜR

Kazı çalışmalarına izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, çalışmalarda yakın ilgi ve desteklerini gördüğümüz Karabük Valiliği'ne, Karabük İl Kültür Turizm Müdürlüğü'ne, Karabük Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na sonsuz şükranlarımızı sunarız. Ayrıca çalışmalarımızı yakından takip ederek bize desteklerini esirgemeyen Eskipazar Kaymakamlığı'na ve Belediye Başkanlığı'na, bakanlık temsilcimiz sayın Hamis EREN'e, Eskipazar halkına ve özverili bir şekilde çalışan tüm ekip üyelerimize teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

KAYNAKÇA

Başaran, U. vd. (2007). Mürdümük (*Lathyrus Sp.*) Türlerinin Önemi, Tarımda Kullanım Olanakları ve Zararlı Madde İçerikleri, *OMÜ Zir. Fak. Dergisi*, 22, 139-148.

Mörel, A. (2022). Seleukeia Sidera Antik Kenti'nden Olynthos Tipi Öğütme Taşları, *Sdü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 102-115.

Talaakar, A. (2018). *Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Bulunan Eski Tunç Çağı Ağırşak ve Ağırılıkları*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Thiébaux, A. vd. (2016). Roman whetstone production in northern Gaul (Belgium and northern France), *Journal of Lithic Studies*, Vol: 3, 565-587.

Yavaş A., vd. (2018) Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Oku, *Tüba-Ar*, 23/2018, s.199, Fig. 8.

KNİDOS – BURGAZ – EMECİK APOLLON KUTSAL ALANI KAZI VE ARAŞTIRMALARI: 2023

Ertekin M. DOKSANALTI*

İbrahim KARAOĞLAN

Derviş Ozan TOZLUCA

Songül SÖZEL

Kadriye Merve SELEK

Simge Yağmur MEYDAN

Muğla İli, Datça İlçesi Knidos, Burgaz ve Emecik Apollon Kutsal Alanı'nda gerçekleştirilen 2023 yılı çalışmaları; kazı, araştırma, tespit ve koruma-onarım odaklı olmak üzere; Knidos, Burgaz ve Emecik Apollon Kutsal Alanı olmak üzere dört farklı alanda gerçekleştirilmiştir (Resim: 1).¹

* Prof. Dr. Ertekin M. DOKSANALTI, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE. ertekin96@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3625-7812.

Öğr. Gör. İbrahim KARAOĞLAN, Selçuk Üniversitesi, Bozkır MYO, Mimari Restorasyon Programı, Konya/TÜRKİYE. ibrahim.karaoglan@selcuk.edu.tr, ORCID: 0009-0001-8866-2177

Arş. Gör. Dr. Derviş Ozan TOZLUCA, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE. ozan.tozluca@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3175-9605.

Songül SÖZEL, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya/TÜRKİYE. songulsozel@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4020-0969.

Kadriye Merve SELEK, Knidos – Burgaz - Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmaları, Datça/Muğla/TÜRKİYE. merveselek@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5475-8122.

Simge Yağmur KILINÇ (MEYDAN), Knidos – Burgaz – Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmaları, Datça/Muğla/TÜRKİYE. s.yagmurkilinc23@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1894-0194.

1 Knidos, Burgaz, Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmaları 2023 yılı kazı sezonu, 02.01.2023 – 29.12.2023 tarihleri arasında birbiri ardına devam eden iki farklı dönemde sürdürülmüş ve tamamlanmıştır.

2023 yılı çalışmaları, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 12.06.2023 tarih ve 3883807 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Olarak Yapılacak Kazı ve Sondaj Ruhsatnamesi" ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Selçuk Üniversitesi adına 10.07.2023 – 29.12.2023 tarihleri arasında sürdürülmüştür.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 23.12.2022 tarih ve 3295338 sayılı yazısı/izni ile Knidos, Burgaz ve Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmaları çevre düzenleme, anastylosis, restorasyon ve konservasyon çalışmaları Marmaris Müzesi Müdürlüğü ve Muğla Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün denetiminde 02.01.2023 – 09.07.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Katki ve Yardımlarından dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazılar Dairesi Başkanlığı'na, Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürü Hüseyin Toprak'a, Marmaris Müdürü Şehime Atabey'e ve müze uzmanlarına, Muğla Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Müdürü, H. Bilge Özyer'e teşekkür ederiz. Knidos, Burgaz, Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmalarına ilgi ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen eski Muğla Valisi Sayın Orhan Tavlı'ya, Muğla Valisi İdris Akbiyık'a ve Datça eski Kaymakamı Sayın Mesut Çoban'a ve Datça Kaymakamı Murat Atıcı'ya özellikle teşekkür ederiz.

Kazı ve araştırma çalışmaları sırasında özveri ile çalışan ve her türlü desteği sunan 2022 yılı Bakanlık Yetkili Uzmanı Sayın Fatih Mehmet Dulkadiroğlu'na (Anadolu Medeniyetleri Müzesi) ve Sayın Murat Ağır'a (Afro-

1. KNİDOS'TA SÜRDÜRÜLEN ÇALIŞMALAR

A. Kazı Çalışmaları

A. 1. B Kilisesi Kazı Çalışmaları

Knidos'un III. Terası ya da *korinth* Anıtı Terası olarak isimlendirilen terasta yer alan B Kilisesi, kentin 50 x 28 metre boyutlarıyla kentin en büyük kilisesidir. 2021 yılı kazı sezonunda kiliseyi kaplayan yoğun bitki örtüsü ve mimari blok yığını temizlenmiş ve kilisenin planı anlaşılır hale getirilmiştir. 2022 yılı kazı sezonunda kilisenin kuzey ve güneyinde bulunan moloz taşlardan oluşturulmuş duvardan taş düşme tehlikesi bulunmasından dolayı öncelikle duvarlar üzerindeki sağlam olmayan taşlar kaldırılmıştır. Çalışmaların devamında ise kuzey ve güney nefler kazılarak büyük oranda açığa çıkartılmıştır. Ancak kilise neflerindeki mozaiklerin tahrip olmadan korunabilmesi için zeminden +0.20 m.'lik bir bölümün kazısı 2023 yılına bırakılmıştı.

Narteks (Resim: 2-3)

2023 yılı kazı çalışmalarına kilise narteksinin güney bölümü açığa çıkartılmıştır. Kazı çalışmalarından önce alan içerisinde ve çevresinde bitki temizliği yapılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında alanda yoğun bir şekilde ağaç kökleri ve moloz taşlar temizlenmiştir. Çalışmalar sırasında dolgu toprak içerisinde çatı kiremit parçaları, az miktarda seramik, kum taşı bloklar ve çok sayıda devşirme mimari blok parçası açığa çıkartılmıştır.

Narteksin güney bölümünde, kilisenin güney nefine geçişi sağlayan 1.32 m. genişliğinde ve 1.44 m. koruna gelen yüksekliğe sahip kapı kazı çalışmalarında açığa çıkartılmıştır. Narteksin güney bölümünde yer alan bir diğer kapı ise narteksin dış mekânla olan bağlantısını sağlar. Dış kapı 1.73 m. genişliğe ve 1.49 m. koruna gelen yüksekliğe sahiptir. Kilisenin güneyinde yer alan ek mekânlara girişi sağlayan 1.42 m. genişliğindeki kapı ise kilisenin kullanım süresi içerisindeki bir dönemde kapatılmıştır.

Narteksin kuzeybatısında, batı duvarı yine 2023 yılı çalışmalarında tamamen temizlen-

disyas Müzesi) teşekkür ederiz.

Datça Belediye Başkanı A. Gürsel Uçar'a, Ören Yeri Görevlilerine, Selçuk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ve Bozkır MYO öğrencilerine ve tüm kazı ekibine teşekkürlerimizi sunarız.

Knidos, Burgaz, Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmaları 2022 yılı bütçesi Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu tarafından sağlanmıştır. Bunun yanı sıra Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü (SÜ BAP 20401054 nolu "Knidos *korinth* Anıtı" başlıklı proje) ve Datça Belediyesi tarafından, kazı ve diğer çalışmalar maddi ve aynı olarak desteklenmiştir.

Bu çalışma, 01.06.2020 tarih ve 2587 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Selçuk Üniversitesi adına sürdürülmekte olan Knidos, Burgaz ve Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmaları kapsamında hazırlanmıştır. Çalışmalar Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve TC Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmektedir.

miştir. Narteksin batı duvarına baskı yapan bu dolgu temizlenmiş, burada yer alan kapı gün yüzüne çıkartılmıştır. Narteksi kapatan dolgunun tamamen temizlenmesinin ardından, I.C. Love'ın raporlarından bilinen mozaikli zemine ulaşmak için kazı çalışmaları 19 x 5 metre boyutlarındaki nartekte devam etmiştir. Narteksin kuzeyinde, yaklaşık 1.7 m. yükseklikte bir bölümünün ana kayanın tıraşlanmasıyla oluşturulduğu, kilisenin kuzey duvarının ise bu ana kaya kütleleri üzerinde yerleştirildiği görülmüştür. Narteksin kuzeyinde ana kayanın tıraşlandığı bölümde 5 x 0.8 m. ölçülerinde bir alan basamak şeklinde tıraşlanmış ve burada bir benç oluşturulmuştur. Çalışmalar esnasında narteksin kuzeyi ve kilisenin kuzey nefinin bağlantısını sağlayan kapı açığa çıkartılmıştır.

Narteksle kilisenin dışına erişim sağlayan kapı 4.9 m. genişliğe ve 0.85 m. derinliğe sahiptir ve kapı eşiğinde çok sayıda devşirme mimari blok kapı eşiği olarak kullanılmıştır. Narteksten naosa geçiş ise 3 m. genişliğe ve 0.97 m. derinliğe sahiptir.

Narteksin mozaiklerle süslenmiş zemini yine 2023 kazı çalışmalarında ortaya çıkartılmıştır. Mozaiklerde çeşitli geometrik motifler ve deniz canlıları dikkat çekmektedir. Mozaiklerin gerekli koruma-onarım çalışmaları gerçekleştirilene kadar korunması amacıyla üstü jeotekstil ve koruyucu malzeme ile kapatılmıştır. Gerekli koruma ve onarım çalışmalarının 2024 kazı sezonunda tamamlanması hedeflenmektedir.

Güney Nef

Güney nefin doğusundan başlanarak batı yönüne doğru mozaikli zeminin temizliği 2023 yılı kazı çalışmalarında tamamlanmıştır. Mozaikli zeminle +0.25 cm yükseklikteki kalan seviyede çatı kiremidi tabakasına rastlanılmıştır. Ancak bu tabakada diğer buluntular açısından oldukça zayıftır. Güney nefin mozaikle süslü zeminde yer yer kabarmalar ve çökmeler görülmüştür. Zemin altında büyüyen ağaç köklerinin neden olduğu bu tahribatin ilerlememesi için ağaç kökleri temizlenmiş ve kurutulmuştur.

Güney nef doğu – batı doğrultulu 33.4 m., kuzey – güney doğrultulu 5 m. boyutlarındadır. Kazı çalışmaları esnasında batı yönüne doğru gidildiğinde çatı kiremitli tabakada görülen çatı kiremidi sayısının arttığı, bu tabakada görülen harç parçalarının büyüdüğü ve yer yer fresk parçalarının da görülmeye başladığı tespit edilmiştir.

Güney nefteki kazı çalışmalarının ardından tüm nef jeotekstil ve koruyucu malzemeyle örtülerek, gerekli koruma ve onarım çalışmaları bir sonraki kazı sezonuna bırakılmıştır.

Kuzey Nef (Resim: 4)

Kuzey nefte yer alan mozaikli zeminin açılması çalışmalarına başlanılmıştır. Güney nefe benzer bir şekilde +0.30 cm. seviyeden itibaren çatı kiremitli tabakaya girilmiş ancak neredeyse hiç buluntuya rastlanılmamıştır. Yine güney nefte olduğu gibi kuzey nefte de bitki köklerine bağlı olarak mozaikle süslenmiş zeminde çökme ve dağılmalar görülmüştür. Kuzey nefte toplamda doğu – batı doğrultulu 33.4 metre kuzey – güney doğrultulu 4 m. mozaikli

alan açığa çıkartılmıştır. Diğer mozaikli zeminlerde olduğu gibi kuzey nefinde mozaikleri jeotekstil ve ince kumla örtülerek koruma altına alınmıştır.

Kilisenin Kuzeyi

B Kilisesi'nin kuzeyinde, kiliseyle Dorik Stoa arasında kalan alan yine 2023 yılı çalışmalarında temizlenmiştir. Kilisenin kuzeyi masif bir ana kaya kütesine dayandırılmıştır. Bu kütle aynı zamanda Dorik Stoa'nın da temelidir ve Dorik Stoa'nın bloklarını oturacağı şekilde ana kaya basamaklar halinde tıraşlanmıştır. Kilisenin kuzey duvarına baskı oluşturan dolgunun temizlenmesi amacıyla başlanan kazı çalışmaları doğu – batı doğrultulu 35.4 m., kuzey – güney doğrultulu 2.6 m.'lik bir alanda gerçekleştirilmiştir.

Naos (Resim: 5)

2023 yılı çalışmalarında B Kilisesi'nin naos bölümü tamamen açığa çıkartılmıştır. Kilisenin naosu devşirme mermer bloklarla oluşturulmuş ve zemin bloklarının neredeyse üçte biri tarihsel süreç içerisinde tahrip olmuştur. Naos 32 x 10 m.'lik bir boyuta sahiptir. Naos'ta sürdürülen çalışmalar esnasında iki yeni insitu halde Arapça grafiti tespit edilmiştir.

A. 2. Tiyatro Caddesi ve Çevresi Kazı Çalışmaları

A. 2. 1. III. Teras Doğu Duvarı (Resim: 8)

Knidos Antik Kenti karelej sisteminin F-11 karelaşı içerisinde bulunan Tiyatro Caddesi, Küçük Tiyatronun batısında bulunmaktadır. Tüm terasları birbirine bağlayan caddenin 2. Terasının batısında Macellum, 3. Terasın batısında ise *korinth* Anıtı, B Kilisesi ve Bouleterion binası bulunmaktadır. 2022 yılı çalışmaları sonucunda caddenin batı sınırında keşfedilen duvarın Geç Antik Dönem'de inşa edilmiş bir sur olduğu düşünülmüş, bu sebeple çalışmalar Tiyatro Caddesi'nin kuzeyine doğru ilerletilmiştir.

Geç Antik Dönem Suru Doğusu

Geç Antik Dönem Suru doğusunda sürdürülen çalışmalar 30.1 m. x 5 m.'lik bir alanda gerçekleştirilmiştir. Surun ve Tiyatro Caddesi'nin kuzey devamının görülmesi amacıyla sürdürülen çalışmalarda 0.7 m. ile 1.1 m. seviye inilmiştir. Tiyatro Caddesi'nin kuzey yönüne doğru birkaç basamak, düzlük ve ardından birkaç basamak şeklinde ilerlediği koruna gelen az sayıdaki *insitu* konglomera bloktan anlaşılmaktadır. Oldukça kötü korunan ve günümüze sadece birkaç bloğun ulaştığı Tiyatro Caddesi ana kayanın üzerine oturtulmuş ve caddenin doğusu olasılıkla isodomik teknikle örülmüş bir teras duvarıyla sınırlandırılmıştır. Gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmalarında Tiyatro Caddesi'nin doğusunu sınırlandıran duvarın üzerinde 'U' formu bir anıt olabileceğinden şüphelendiğimiz bir anıt dikkatimizi çekti. Ancak kazı çalışmaları doğu yönüne doğru genişletilmediği için yapının işlevi ve formu ilerleyen sezonlarda anlaşılabacaktır.

Geç Antik Dönem Suru Batısı (Resim: 8- 13)

Tiyatro Caddesi'nin batı sınırında yer alan Geç Antik Dönem surunun batı yüzüne bakan tarafın çok sayıda makilik bitki ve blokla kaplıydı. 2023 kazı sezonunda Geç Antik Surun batı bölümü 25.1 x 10 m.'lik bir bölümü açılmıştır. Kazı ve çevre düzenleme çalışmaları esnasında surun güney köşesinden 14.6 m. mesafede giriş ve girişin her iki yanına karşılıklı olarak yerleştirilmiş, seğirdimliğe erişimi sağlayan basamaklar gün yüzüne çıkartılmıştır. Zeminden 0.35 m. yüksekte oluşturulmuş bir eşiğe sahip kapı 1.99 m. genişlikte ve 1.15 m. derinliğe sahiptir. Seğirdimliğe çıkan basamaklar ortalama 0.7 m. genişlikte ve 0.35 m. yüksekliğe sahiptir. Girişte yer alan eşik taşında tespit edilen Arapça grafiti oldukça önemlidir.

Girişin hemen 4 m. kuzeyinde moloz taşlar ve kireç taşı kullanılarak oluşturulmuş kare planlı bir yapı gün yüzüne çıkartılmıştır. Ana kaya üzerine oturtulmuş bu kare planlı yapı aynı zamanda Geç Antik Dönem suruna bitişik halde yapılmıştır ve 1.2 m. koruna gelen yüksekliğe sahiptir. Dolayısıyla kare planlı yapı Geç Antik Dönem suru için yapılmış bir kule olmalıdır. Ancak duvarın bu tarafında henüz kazı çalışmaları tamamlanamamıştır.

Geç Antik Dönem surunun girişinde yer alan Arapça grafiti, Arap fetihleri esnasında Knidos'un hali hazırda küçülmüş ve eski ihtişamlı günlerinden uzak olduğunu gösterir. Bu durum aynı zamanda Arapça grafitilerin neden III. Teras'ta yoğunlaştığını da açıklar. +64 m. kotta yer alan III.Teras dik yapısı sebebiyle kentin diğer bölgelerine kıyasla Askeri ve Ticari Liman'a erişimi biraz daha zordur. Ancak III.Teras'ın görkemli teras duvarı, terasın deniz seviyesinden ani bir şekilde yükselmesi gibi etmenlerden dolayı Geç Antik Dönem'de bölge küçülen Knidos'un olasılıkla en kolay korunan yeri olmuş, dolayısıyla Arap askerleri bölgeye gelmeleriyle birlikte III.Teras'ın sahip olduğu surlarla birlikte burayı kendilerine üst edinmişlerdir.

B. Sürdürülen Koruma ve Onarım Çalışmaları

B. 1. Knidos Küçük Tiyatro Koruma ve Onarım Uygulamaları (Resim: 14)

Knidos Küçük Tiyatrosu Koruma ve Onarım Uygulamaları kapsamında; tiyatro yapısının doğu parados duvarında koruma ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu çalışmalarda farklı boyutlardaki 41 adet mermer blok taş eser restorasyon atölyesine alınarak özgün şekline uygun olacak şekilde murç ve tarak işlemleri yapılmıştır. Yonu uygulamaları tamamlan bloklar ipek sapanlar ile sarılarak mobil vinç yardımı ile duvardaki yerlerine yerleştirilmiştir. Toplamda 41 adet blok duvardaki yerine taşınmış ve in-situ durumdaki duvar blokları referans alınarak aynı acı ve aks'da yerleştirilmiştir. Doğü Parados duvarı ile Cavea arasında kalan kısımda duvar mukavemetini sağlamak amacı ile kireç harcı ve moloz taşlar ile dolgu yapılmıştır.

B. 2. Burgaz, Helenistik Dönem Zeytinyağı / Şarap Atölyesi Restorasyon Ve Konsolidasyon Çalışmaları

Burgaz Arkeolojik Alanı sit sınırlarından yaklaşık 1 km doğu yönünde bulunan Burgaz Helenistik Dönem Zeytinyağı / Şarap Atölyesi'nde konservasyon uygulamaları yapılmıştır. Şarap Atölyesi olarak adlandırılan yapıda düzenleme ve konsolidasyon çalışmaları yapılması hedeflenmiştir. Çalışmalar kapsamında yapının deniz kıyısında bulunan beden duvarlarında deniz ve mevsimsel şartlar ile zaman içerisinde kaymalar ve bozulmaların meydana gelen duvar bloklarını terazi ve gönye ye alma çalışmaları yapılmıştır. Helenistik Dönem işliğinin dış ana duvarları ve iç mekân duvarlarının oluşabilecek doğal tahribatlarının önüne geçmek için Keeping çalışmaları yapılmıştır.

EKLER

Resim 1: Knidos 2023 yılı çalışma alanları.

Resim 2: Narteks ve batısının genel görünümü.

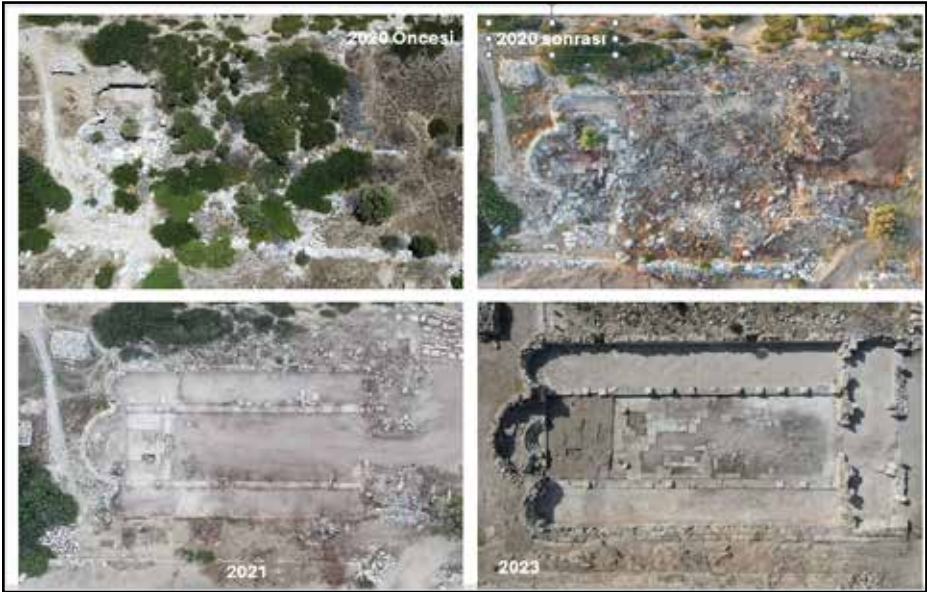
Resim 3: Narteksin çalışma öncesi ve sonrası genel görünümü.

Resim 4: Kuzey nefin çalışma sonrası genel görünümü.

Resim 5: Çalışma sonrası naosun genel görünümü.

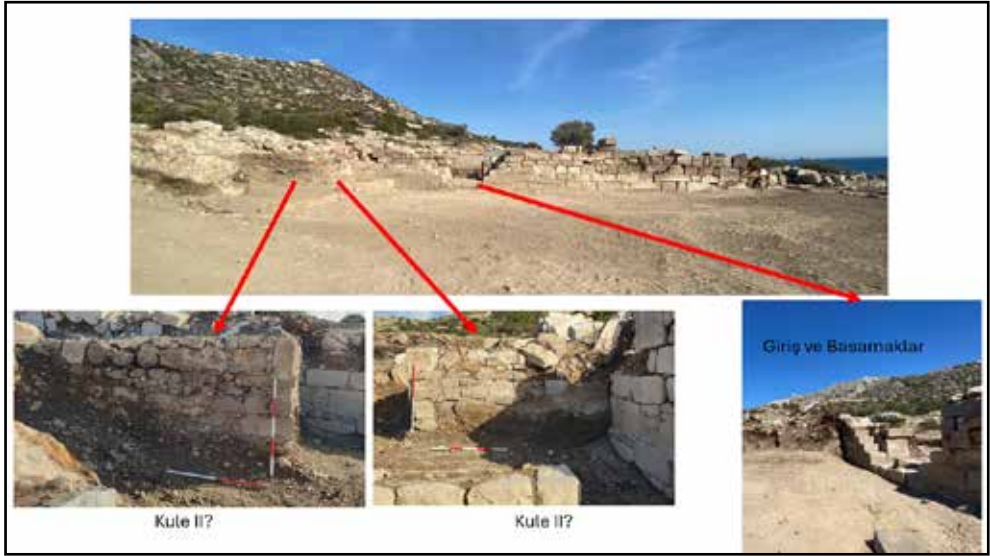
Resim 6: B Kilisesi'nin çalışma öncesi ve sonrası görünümü.

Resim 7: Tiyatro Caddesi ve Geç Antik Dönem surlarının 2022 kazı sezonu sonrası genel görünümü.

Resim 8: Çalışma öncesi Geç Antik Dönem suru batısı genel görünümü.

Resim 9: Çalışma sonrası Geç Antik Dönem surunun genel görünümü ve burada tespit edilen giriş ve kule (?).

Resim 10: Geç Antik Dönem surun girişi ve basamaklar.

Resim 11: Geç Antik Dönem surunun çalışma sonrası genel görünümü.

Resim 12: Geç Antik Dönem sur hattı.

Resim 13: III. Teras ve Geç Antik Dönem sur hattı.

Resim 14: Küçük Tiyatro Batı Parados.

Resim 15: Burgaz Tonozlu Yapı ve Helenistik Dönem Şarap İşliği çalışma sonrası genel görünümü.

KAST ABALA KAZISI 2023

Faris DEMİR*

Ovalık Kilikya'nın en eski yönetim kenti, kutsal kenti ve hac merkezi olan Kastabala, Luwi ve Hurri kültür bölgesinin merkezinde yer almaktadır. Luwice muhtemelen Kummanni-kumani, kumma- kutsal (Demir, 2021, s. 153) olan kent Seleukoslar Dönemi'nde Hierapolis (Kutsal Kent) ismini almıştır. Ovalık Kilikya'nın büyük bir bölümü Kastabala'da oturan ve *Syennesis*¹ olarak bilinen yerel krallar, Seleukos krallığının nihai çöküşünden sonra Tarkondimotos Hanedanlığı tarafından yönetilmiştir. Kentin ticari ve kültürel yolların üzerinde yer alması halklar arasında etkileşim ve etkileşimler için önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır. Efsanelerle gerçekliğin karışımı ve kutsal olan kent, ana akım kültüründen farklı dini geleneklerin derinliğini gösteren ibadet ve gizemin birleştiği ritüellere sahne olmuştur. Arkeolojik kalıntılar kentin antik dönemlerdeki ihtişamını göstermektedir. Arkaik Dönem'e tarihlenen büyük bir tapınağın keşfi bu görüntüyü daha da zenginleştirmiştir. Arkeoloji dünyasında bir dönüm noktası olan bu benzersiz keşif, Antik Anadolu'nun kavşak noktasındaki önemli bir bölgesinin bilinmeyen karanlık dönemini aydınlatmakta, tapınak mimarisi, sanat, inanç ve ritüellere dair sıra dışı büyüleyici bir bakış açısı sunmaktadır.

Kastabala hinterlandında bulunan Aramice yazıtta (Dupont-Sommer, 1961, s. 19-22; 1965, s. 200-209; Dupont-Sommer ve Robert, 1964, s. 11-14; Gibson, 1975, s. 156-157) Kastabala topraklarının sahibi Kubaba'dan bahsedilmesi kentin kraliçesinin Kubaba olduğunu göstermektedir. Karkamış Kraliçesi olarak bilinen Hurri kökenli Kubaba kültü aynı zamanda Kastabala Kraliçesi'dir ve yeni keşfedilen Arkaik Tapınak kalıntıları bu kültürün hac merkezinin Kastabala olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Akhamenid Dönemi'nde Anadolu, Grek ve Persli kültürler birbirlerine yakınlaşmış ve tanrılar/tanrıçalar sinkretize edilmişlerdir. Pers ve Grek etkileri Kubaba kültürünün Artemis kültüne eşitlenmesine neden olmuştur. Kastabala Kubaba Pirvaşua kültü Helenistik ve Roma Dönemlerinde Artemis Perasia kültü olarak devam etmiştir. Artemis Perasia Tapınağı'nın rahibelerinin çıplak ayakla hiç acı duymadan kızgın korlar üzerinde yürümesi (Strabon, 12.2.7) ritüelin Grek ve Pers kültürlerinde hiçbir zaman görülmemesi bu ritüelin Kubaba Pirvaşua kültüne özgü çok eski bir gelenek olduğu göstermektedir. Kubaba Pirvaşua kültü Helenistik ve Roma Dönemlerinde Artemis Perasia kültü olarak Grek ve Roma yönetiminin sivil yaşamına dâhil edilmiş ve kabul görmüş, benzersiz ritüeller ile ana akım kültüründen farklılık göstermiştir.

Kastabala Antik Kenti 2023 yılı kazı çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 02.06.2023 tarih ve E-94949537-160.01.01-

* Doç. Dr. Faris DEMİR, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 80000 Osmaniye/TÜRKİYE. farisdemir@gmail.com ORCID ID: F.D. 0000-0001-8370-4350.

1 Yunan kaynakları yerel Kilikya krallarını Syennesis (Avcı Kral) olarak isimlendirmişlerdir (Aeschylus, Persians 290; Diodorus Siculus, Library, 14.20; Herodotus, The Histories 1.74; Xenophon, Anabasis, 1.2; Xenophon, Hellenica, 3.1.)

3848030 sayılı yazısıyla verilen resmi izinle [Proje Numarası- CK018001(2023)] 17 Temmuz - 26 Aralık 2023 tarihleri arasında yürütülmüştür. Kazı çalışmaları tiyatro alanında ve kuzey sütunlu cadde sonunda keşfedilen arkaik tapınak alanında gerçekleştirilmiştir (Resim: 1).

TİYATRO KAZISI

Kazı çalışmaları ilgili mevzuat kapsamında çevre düzeni, belgeleme, koruma ve kazı ağırlıklı olarak gerçekleştirilmiştir. Antik kentin merkezinde yer alan tiyatronun açığa çıkarılması ve yeniden ayağa kaldırılması amacıyla kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Kazı çalışmaları tiyatronun *orquestra*, sahne ve batı parados bölümlerinde 5x5 metre ölçülerinde B9, A9, D10, D11, D12, C10, C11, C12 açmalarında gerçekleşmiştir (Resim: 2). 1,9 m derinlikte *orkestranın* zeminine ulaşılmış olup *orkestranın* etrafını dolanması muhtemel olan mozaik çerçevenin zarar görmemesi için 30-40 cm kalınlığında dolgu toprağı kaldırılmamıştır.

B9 Açmasında kazı çalışmalarına başlanmış ve analemma duvarına kadar ilerlemiştir. Analemma duvarı düzgün işlenmiş kireçtaşı bloklardan isodomik tarzda inşa edilmiştir. Analemma duvarının düzgün kireçtaşı bloklardan örülmüş iç kısımdaki bölümü L şeklinde verilmiştir. Dolgu toprak içerisinde yoğun olarak yangın tabakasına rastlanmıştır. Yangın tabakasından dolayı L şeklinde verilen duvarın taşları aşırı derecede tahribata uğramıştır (Resim: 3). Ayrıca bu duvarın taşlarında kırılmalar ve bozulmalar da görülmektedir. Açma içerisinde bulunan çok sayıda kist taşı ve mimari bloklar taş tasnif alanına taşınmıştır. Bu açmada Roma Dönemi ve Geç Antik Dönem'e ait seramik parçaları bulunmuştur. D11 ve D12 Açmasında kazı çalışmalarına başlanmış ve dağılmış halde yoğun mimari blok parçalarına rastlanmıştır. Bu açma sahne binasının arka kısmında yer almasına rağmen üzerinde mask kabartmaları bulunan architrav friz bloğu açığa çıkarılmıştır. Architrav friz bloklarında betimlenen masklar oldukça sağlam ele geçmiştir (Resim: 4). Masklarda tragedya oyunlarında sergilenen köle, tüccar vb. ünik karakterler betimlenmiştir. Bu masklar Batı Anadolu tiyatrolarında görülen masklara benzerlik göstermekle birlikte grotesk olarak işlenen masklarda yerel özellikler görülmektedir. Tiyatroda kullanılan mimari bezemeler ve masklarda Kuzey Suriye sanat okulunun etkileri görülmektedir. Bu açmada Geç Roma ve Geç Antik Dönem'e ait seramik parçaları ele geçmiştir.

D10-D11-D12, C10, C11 Açmalarında bulunan mimari blokların ve kist taşlarının taş tasnif alanına taşınmasından sonra D10 Açmasında çalışmalara başlanmıştır. D10 açmasında Roma Dönemine ait mermer heykel eli parçalarına, pişmiş toprak figürin ve kandil parçalarına rastlanmıştır. Mermer heykel eli parçalarından biri mühür diğeri bereket boynuzu tutmaktadır. Batı parados tonozunun güney bölümü açığa çıkarılmaya başlanmış, açma batı yönünde C10 açmasında 2.30 cm kadar genişletilmiştir. Tonozun güney duvar üzerinde bulunan bazı mimari blokların dağıldığı görülmüştür. Açma içerisinde Roma Dönemi ve Geç Antik Dönem'e ait seramik parçaları ele geçmiştir. C11 ve C12 Açmasında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Açma içerisinde kireçtaşı 2.33 m uzunluğunda sütun ve mimari bloklar ele geçmiştir. Tonozun içerisinde Geç Antik Dönem'e ait sonradan kullanım olan pişmiş toprak künk parçaları açığa

çıkarılmıştır. D10 ve C10 açmalarında tiyatronun sahne binasına girişi sağlayan kapılardan bir tanesi proskene pulpitum seviyesinde açığa çıkarılmıştır (Resim: 5). Bu kapının batı bölümünde heykel kaidesi, postamentler ve Attik İon sütun kaideleri bulunmaktadır. Mimari bloklara göre sahne binası iki adet hospitalia ve iki adet valvae regiadan oluşmaktadır. Tiyatro sahne binasında bulunan mimari bezemeler, yazıtlı heykel kaideleri ve maskların genel işleniş tarzlarına göre M.S. 2. yüzyıla Geç Hadrian Dönemi'ne (117-138) tarihlenmektedir.

Tiyatro üzerinde yer alan ağaç ve bitki kökleri tiyatronun ima kavea bölümünü kısmen, summa kavea bölümünü tamamen tahrip etmiştir. Tiyatro üzerinde yer ağaçlar ve bitki kökleri kısmen temizlenmeye çalışılmıştır. Tiyatro alanında hava fotoğrafı çekimleri yapılarak tiyatronun orthophoto görüntüleri elde edilmiş, mimari blokların envanter numaraları işlenmiştir.

ARKAİK TAPINAK KAZISI

Kuzey Sütunlu Cadde'nin sonunda, caddenin kuzey bölümünde kazı çalışmalarına başlanmıştır (Resim: 6). Alan 1'de yürütülen kazı çalışmalarında çok sayıda seramik ve pişmiş toprak çatı kiremidi parçalarına rastlanmış, kireçtaşı 24 yivli İonik sütun tamburları (Resim: 7), ve İon Kymationlu sütun başlığı (Resim: 8) açığa çıkarılmıştır. Kireçtaşı sütun tamburlarının yükseklikleri 40-48 cm arasında, çapları ise 50-55 cm arasında değişmektedir. Kireçtaşı büyük kesme blok taşlardan oluşturulmuş 2 adet platform açığa çıkarılmış, bir kısmı kesitte görülen platformun niteliğini belirlemek amacıyla açma 1.5 m kuzeye doğru genişletilmiş toplamda 3 platform/pedestal açığa çıkarılmıştır (Resim: 9-10). Bu platformların doğu ve kuzey yönünde devam ettiği kesitlerde görünen bloklardan izlenebilmektedir.

Platformlar yaklaşık 230x240 cm boyutlarında ve ortaya çıkarıldığı kadarıyla 180 cm yüksekliğindedir. Platformlarda kullanılan kireçtaşı büyük kesme blok taşlar ortalama 110x50x40 cm ölçülerindedir. Platformu oluşturan duvar sırasında yan yana 4'erli 2 sıra toplam 8 blok taş bulunmaktadır. Platformların arasında belirli bir yüksekliğe kadar kenarlarda kireçtaşı büyük blok taşlar, iç kısımlarda moloz taş ve toprak bulunmaktadır. Sütun tamburları ve platformların 5.5 m güneyinde çevre duvarı (temenos duvarı) olabilecek nitelikte kireçtaşı büyük bloklardan örülmüş tek sıra duvar ve kireçtaşı bloklardan örülmüş bir zemin ortaya çıkarılmıştır.

İon Kymationlu sütun başlığının erken bir örneği Samos Heraion'da görülmektedir. İon Kymationlu sütun başlığı ve alanda bulunan sütun başlığı parçaları aşırı tahrip olmasına rağmen stil kritiği ile tarihlendirme yapılabilmektedir. İon kymationu yumurta-mızrak ucu bezemesi tam ovolo, dolgun ve yumuşak hatlı verilmesi M.Ö. 6. yüzyıl özellikleridir. Geç Arkaik Dönemin sonlarında ve Erken Klasik Dönemde yumurta-mızrak ucu bezemesi keskin hatlı olup aşağı doğru daralma ve sivrileşme görülmektedir. Ephesos Arkaik Artemision, Samos Heraion, Delphi Sipnoslular Hazine Binası (Gruben, 2001, abb. 277), Didyma (Tuchelt, 1984, taf. 54.2), Daskyleion (Ateşlier, 2001, s. 150-51, fig. 13-19), Teos (Kadioğlu, Özbil vd. 2015, res. 11) ve Labraunda (Thieme, 1993, fig. 3-4; Baran, 2006, s. 28-31, fig. 11-13) ile karşılaştırıldığında genel stil özelliklerine göre M.Ö. 540 yıllarına tarihlenmektedir.

Alan 1’de yürütülen kazı çalışmalarında mermer volüt parçasına rastlanmakla birlikte kireçtaşı volüt parçalarına rastlanmamıştır. Kazı çalışmalarında farklı dönemlere ait mermer sütun kaide parçalarına rastlanmasına rağmen kireçtaşı sütun kaide parçalarına rastlanmamıştır. Yüzeysel işlenmiş Ionik sütun tamburları Labraunda Zeus ve Diocaesarea Zeus Olbikos tapınaklarındaki gibi sütunların alt bölümünü oluşturmakta ve muhtemelen kaide olmadan platformların/pedestal üzerine oturmaktadır.

Platformların kuzey ve doğu yönlerine doğru devam etmesi Alan 1’deki platformların yapının güneybatı köşesinin açığa çıkarıldığını göstermektedir. Sütun tamburları yapının güneybatı köşesinde gelişigüzel istiflenmiş olarak açığa çıkarılmıştır. Platformlar ve sütun tamburlarının tarihlendiği dönem ve boyutları göz önüne alındığında yapının bir kamu yapısı olduğu ve genel kanı tapınak olduğu yönündedir. Dönemleri farklı olmakla birlikte bir tapınağa ait etrafı platformlar/pedestal ile çevrili cella örnekleri Pessinus Kybele ve Sardis Artemision’da görülmektedir. Küçük bir bölümü kısmen ortaya çıkarılan bu tapınak kalıntıları Kastabala Topraklarının Kraliçesi Hurri ve Luwi Tanrıçası Kubaba’ya ait olmalıdır.

Alan 1’de bulunan Orientalizan Dönem’e tarihlenen beyaz zeminli lekythos’un omuz kısmı (M.Ö. 560), Klasik Dönem’e tarihlenen kemik mobilya süsleme parçası, Helenistik ve Roma Dönemlerine tarihlenen seramik parçaları alanın kronolojisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kazı çalışmalarda 4 adet bronz sikke, 1 adet bronz madalyon, 1 adet pişmiş toprak insan yüzü figürin parçası, 1 adet pişmiş toprak at figürini parçası, 1 adet pişmiş toprak *unguentarium*, 1 adet pişmiş toprak iç formu *unguentarium* parçası, pişmiş toprak kandiller ve ağırlıklar önemli buluntular arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Ateşlier, S. (2001). Observations on an Early Classical Building of the Satrapal Period at Daskyleion. T. Bakır (Ed.). *Akhaemenid Anatolia Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*, 15-18 August 1997, Nederland, s. 147-168.

Baran, A. (2006). Labraunda Zeus Tapınağı’nın Arkaik Evresi. *Anadolu/Anatolia*, 30, s. 21-46.

Demir, F. (2021). *Karatepe Azatiwataya: Tarihi Olaylar, Mimari Buluntular ve Yazıtlar Üzerine Notlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Dupont-Sommer, A. (1961). Une inscription araméenne inédite de Cilicie et la déesse Kubaba. *CRAI*, s. 19-22.

Dupont-Sommer, A., Robert, L. (1964). *La déesse de Hiérapolis Castabala (Cilicie)*. Paris

Dupont-Sommer, A. (1965). Une inscription araméenne inédite de Bahadırli (Cilicie). *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* 4, s. 200-209.

Gibson, J. C. L. (1975). *Textbook of Syrian Semitic Inscriptions II Aramaic Inscriptions*, Oxford: s. 156-157.

Gruben, G. (2001). *Griechische Tempel und Heiligtümer*. München.

Kadioğlu, M., Özbil, C., Kerschner, M., Mommsen, H. (2015). Teos im Licht der neuen Forschungen, *Anatolien - Brücke der Kulturen: Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften, Tagungsband des Internationalen Symposiums „Anatolien – Brücke der Kulturen“* in Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014, Herausgeber Ü. Yalçın, H. Bienert, Bonn, s. 345-366.

Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası* 12.2.7

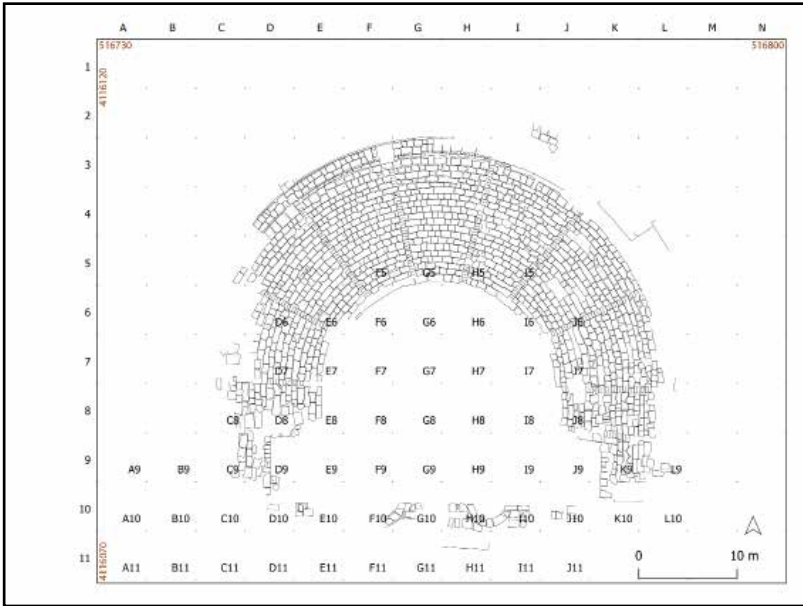
Thieme, T. (1993). The Architectural Remains of Archaic Labraynda. In: *Les Grands Ateliers d'architecture dans le monde égéen du VIe siècle av. J.-C. Actes du colloque d'Istanbul, 23-25 mai 1991*, éd. J. des Courtils et J.-Ch. Moretti. Istanbul : Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil. *Varia Anatolica*, s. 347-55.

Tuchelt, K. (1984). Didyma. Bericht über die Arbeiten der Jahre 1980-1983. *IstMitt*, 34, s. 193-344.

EKLER

Resim 1: Kastabala tiyatro ve arkaik tapınak kazı alanları güneyden görüntüm

Resim 2. Tiyatro alanı koordinat uyumlu kareleri ve taş plan çizimi

Resim 3. Batı Parados B9 Açması, kist taşları ve mimari bloklar

Resim 4. D11 Açması, Sahne Binasına ait architrav friz bloğu ve masklar

Resim 5. D10 ve C10 açmalarında tiyatronun sahne binasına girişi sağlayan kapı

Resim 6. Kuzey Sütunlu Cadde'nin sonu, kazı öncesi durumu

Resim 7. Arkaik Dönem kireçtaşı İonik sütun tamburları

Resim 8. Arkaik Dönem kireçtaşı İon Kymationlu sütun başlığı

Resim 9. Arkaik Dönem kireçtaşı bloklardan örülmüş platformlar

Resim 10. Arkaik Dönem yapının güneybatı köşesi, sütun tamburları ve platformlar

2023 YILI KÜLTEPE-KANIŞ KAZILARI

Fikri KULAKOĞLU*

Elif GENÇ

Ryoichi KONTANI

Luca PEYRONEL

Nilgün COŞKUN-MASATCIOĞLU

Agnese VACCA

Mehmet Tarkan ÖĞRETEN

Birgöl YILDIZ-KÖSE

Alireza GOUCHI

Ji Yeon CHOI

Kayseri İli, Kocasinan İlçesi, Kültepe-Kaniş Örenyeri 2023 yılı kazıları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve maddi desteği ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Kayseri Valiliği ve Kayseri Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı tarafından sağlanan maddi kaynaklarla 03.07.2023-25.12.2023 tarihleri arasında uluslararası bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir.¹ Kazı çalışmaları Tepe'de (Kaniş Höyüğü) ve Karum'da (Aşağı Şehir)

* Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU; Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye; E-Posta: kulakoglu@ankara.edu.tr. ORCID: 0000-0002-8163-1378.

Doç. Dr. Elif GENÇ; Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Adana/Türkiye; E-Posta: egenc@cu.edu.tr; ORCID: 0000-0003-0508-7267.

Prof. Dr. Ryoichi KONTANI; Notre Dame Seishin University, 2-1 6-9, Ifukucho, Kita-ku, Okayama/Japonya; E-Posta: kontani.ryoichi@gmail.com.

Prof. Dr. Luca PEYRONEL; University of Milan, Faculty of Humanities, Department of Literary Studies, Philology and Linguistics, Milan/İtalya; E-Posta: luca.peyronel@unimi.it; ORCID: 0000-0002-4952-5401.

Doç. Dr. Nilgün COŞKUN-MASATCIOĞLU; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Hatay/Türkiye; E-Posta: ncuskun@mku.edu.tr; ORCID: 0000-0003-0848-9413.

Dr. Agnese VACCA; University of Milan, Faculty of Humanities, Department of Literary Studies, Philology and Linguistics, Milan/İtalya; E-Posta: agnese.vacca@unimi.it; ORCID: 0000-0001-8420-1974.

Arş. Gör. Dr. Mehmet Tarkan ÖĞRETEN; Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye; E-Posta: mtogreten@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0001-9470-5981

Dr. Birgöl YILDIZ-KÖSE; Bursa/Türkiye; E-Posta: birguly7@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-5040-7381.

Dr. Alireza GOUCHI; Ankara/Türkiye; E-Posta: ghouchialireza@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0800-1708.

Ji Yeon CHOI; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ABD, Doktora Öğrencisi, Ankara/Türkiye; E-Posta: arkeolojiyeon@gmail.com.

1 Kazı çalışmalarının başarılı bir şekilde tamamlanmasını sağlayan başta Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür

beş farklı açmada yürütülmüş ve Geç Kalkolitik'ten Orta Tunç Çağı/Karum Çağı sonuna kadar üç farklı kültür tabakası araştırılmıştır (Resim: 1).

A. TEPE KAZILARI

A. 1. Geç Kalkolitik Dönem Araştırmaları (Açma01)

Höyüğün merkezinde yer alan ve MÖ 18. yüzyıla tarihlenen Waršama Sarayı'nın güney kısmında son yıllarda yapılan araştırmalar, yerleşimin tarihinin Eski Tunç Çağı'ndan çok daha eskiye dayandığını ortaya koymuştur (Kulakoğlu vd. 2023b, s. 383-384; 2024a, s. 179-184; 2024b, s.142-143). Söz konusu araştırmalar sadece Geç Kalkolitik kültür tabakalarının keşfini sağlamamış, aynı zamanda doğu-batı yönünde uzanan zikzak planlı büyük bir binanın da gün ışığına çıkartılmasını sağlamıştır. 2023 yılında zikzaklı binanın planını anlamak amacıyla, açma batıya doğru genişletilmiştir (Resim: 2a). Açma'nın batı sınırı Hrozny tarafından tahrip edilen alana dayanmaktadır. Açmanın güneyinde, binanın duvarı batıya doğru yaklaşık 2 m daha devam ettikten sonra Hrozny ve daha önceki dönemlere ait olduğu düşünülen tahrip katmanları tarafından kesilmiştir (Resim: 2b). Zikzak planlı bina açılan bölümü ile yaklaşık 20 x 7 m ölçülerindedir. Bina, kalınlığı 1,5 m'yi geçen taş temel üzeri kerpiç duvarlardan oluşmaktadır. Duvarlar bazı yerlerde zemin seviyesinden 2 m'ye kadar korunmuştur. Duvarlar ve zeminler özenle sıvanmıştır. Oda tabanlarından büyük boyutlu kaplar ve kâseler ele geçirilmiştir; bunlar arasında kırmızı-siyah, beyaz dolgu bezemeli ve siyah perdahlı çanak-çömlekler de bulunmaktadır (Resim: 2c). Oda içindeki ocak tabanından elde edilen radyo-karbon örnekleri MÖ 4. Binyılın sonlarına (MÖ 3335-3026 (2σ)) işaret etmektedir (Kulakoğlu vd. 2024a, s.182, Table 13.1). Binadan ele geçen çanak-çömlekler Büyük Güllücek ve Alişar Höyük Geç Kalkolitik Dönem ile Erken Tunç Çağı

Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere tüm kurum ve kuruluşlara teşekkürlerimizi sunarız. Milan Üniversitesi İtalyan ekip "Italian Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation, the Italian Ministry of Universities and Research (Project PRIN 2017 'Big Data and Early Archives')” tarafından, Japon ekip "JSPS KAKENHI Grant Number JP20K01097; MEXT KAKENHI Grant Number JP21H00009, The Mitsubishi Foundation, The Takanashi Foundation for Historical Science, FY 2022 Joint Research Project of RIDC” tarafından desteklenmiştir. Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na ve diğer tüm kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

2023 yılı kazı çalışmalarına 1. Kazı Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Elif Genç, 2. Kazı Başkan Yardımcısı Dr. Öğr. Üyesi Güzel Öztürk, Prof. Dr. Ryoichi Kontani, Prof. Dr. Luca Peyronel, Doç. Dr. Nilgün Coşkun Masatcioğlu, Dr. Öğr. Üyesi Burcu Tüysüz, Araş. Gör. Tarkan Ögreten, Arş. Gör. Gökhan Bilen, Arkeologlar Dr. Yuji Yamaguchi, Dr. Agnese Vacca, Dr. Marco Roversi, Dr. Michael Campeggi, Dr. Valentina Oselini, Dr. Birgül Yıldız-Köse ve Ji Yeon Choi, YL öğrencileri Çağan Köse ve Gökçe Demirel, Arkeologlar Berat Kalleci, Mine Kocaay Bilen, Emre Zortas, Serkan Bulut (Yüzügülmez), Elisa Ginoli, Giulia Adelaide Grandi, Giulio Maria Vignati, Arkeozoolog Prof. Dr. Claudia Minniti, Assuriyolog Prof. Dr. Cécile Michel, ve Dr Şarka Velharticka, Paleo-Botanist Prof. Dr. Andrew Fairbairn, Harita Mühendisi Prof. Dr. Erkan Beşdok, Mimar Betül Gül, Restoratörler Alessandra Lippolis, Aliye Kurt, Mehtap Akyün ve Türkiye'den arkeoloji ve restorasyon programı öğrencileri katılmıştır. Bakanlık personellerinden Arkeologlar Zeynep Cebeci, Melek Solak ve Yılmaz Rıdvanogulları kazıda bulunmuştur. Bakanlık Yetkili Uzmanı Kayseri Müzesi Müdürlüğü uzmanı Özlem Elbüstün görev almıştır. Bakanlık yetkili uzmanımıza ve kazıya katılan ve emeği geçen tüm ekip üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

I çanak-çömlekleri ile yakın benzerlik gösterir (Koşay ve Akok 1948, Fig. 28, 43-45; Orthman 1963, Taf 52-53; Osten 1937, Fig. 62, 75). Bu eserler, Orta Anadolu kronolojisinde Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı I arasındaki sorunlu ayrıma potansiyel bir çözüm sağlayabilir.

Zikzak planlı binadan daha eski bir kültür katmanının olup olmadığını anlamak için açmanın güneybatısında derin sondaj açılmıştır (Resim: 2d). Net bir yapı tespit edilememiş olmasına rağmen bazı seramik parçaları, 2022 yılında kazılan sondajdan elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Zikzak planlı binadan gelen çanak-çömleğin çoğu siyah açıkli kaplardan oluşmakta iken, alt seviyelerde kırmızı açıkli çanak-çömlek görülmeye başlamıştır. Aynı seviyeden alınan radyo-karbon örnekleri MÖ 4. Binyılın başlarına (MÖ 3945-3708 (2σ)) işaret etmekte olup bunlar Kültepe'nin bugüne kadar bilinen en erken tarihleridir. Ancak derin sondajda henüz ana toprağa ulaşılammıştır. Bu nedenle, Kültepe'de Geç Kalkolitik Dönem'den önce kültür katmanlarının var olması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuların çözüme kavuşturulması için gelecek yıl aynı alanda çalışmalara devam edilmesi planlanmaktadır.

Kültepe'nin Geç Kalkolitik Dönem'deki iskânı doğrulayan bir diğer buluntu "Büyük Eski Tunç Çağı Açması"ndan gelmiştir. Tipik olarak Ubeyd repertuarından bilinen yarı-küresel formlu yatay ip delikli mühürlerden birinin baskı yüzeyinde stilize bir hayvan figürü betimlenmiştir.

A. 2. Eski Tunç Çağı Araştırmaları (Açma02 ve Açma03)

2023 yılı kazılarının yoğun olarak gerçekleştirildiği alanlardan biri höyüğün batısında yer alan "Büyük Eski Tunç Çağı Açması"dır. Burada biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere iki ayrı açmada çalışılmıştır (Resim: 1). Açma02'de gerçekleştirilen kazılar, Kültepe'de Eski Tunç Çağı'nın anıtsal yapılarının sona ermesinden sonraki dönem ile Karum Çağı arasındaki tabakalaşmanın ve mimaride yaşanan büyük değişikliğin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Son yıllarda bu alanda yapılan çalışmalar, Açma'nın güneyinde anıtsal binanın planını anlamaya yönelik olmuştur (Kulakoğlu vd. 2022, s. 212-213; 2023b, s. 382; 2024b, s. 143-144). 2019 yılından itibaren kazılan "İdol Odasının güneyindeki alanda karşımıza çıkan ve mimari anlamda anıtsal binalardan çok farklı bir karakter gösteren daha zayıf ve düzensiz bir yapılaşma dikkati çekmektedir (Kulakoğlu vd. 2023a, s. 39-55; Rıdvanoğulları vd. 2024, s. 192-199). 11b tabakasına tarihlendirilen ve yüzden fazla idol ve heykelin bulunduğu bina Kültepe'deki anıtsal yapıların sonuncusudur ve binanın bir yangınla tahrip edilmesinden sonra bu karakterdeki yapılar bir daha inşa edilmemiştir. 2023 yılındaki çalışmaların ana hedeflerinden biri bu binanın planını anlamaktı. Bu nedenle anıtsal binadan daha farklı karakterdeki yapılardan bazılarının duvarlarının altına inilmesi gerekmektedir. Bu çalışmalar sırasında bulunduğu tabakadan çok daha erken bir döneme tarihlenen bir gablo silindirik mühür Kültepe'deki Eski Tunç Çağı mühür repertuarına yeni bir örnek daha eklemiştir (Resim: 3). Bir boğaya saldıran aslanı kılıçlayan bir kahraman ve yine bir boğaya saldıran aslan sahnesinde üçüncü bir figür olarak katılan bir boğa adam Akad sanatının çok belirgin örnek-

lerindendir. “İdol Odasının güneyindeki uzun dikdörtgen planlı odanın tabanında ise, çöp çukurlarından kurtulan alanda, çok daha özel buluntular ile karşılaşmıştır. Odanın tabanında hasır ya da kumaş olduğu düşünülen yanmış kalıntılar çok sağlam bir durumda ele geçmiştir (Resim: 4). Bu buluntuların yanında yine aynı taban üzerinde “İdol Odasında daha önceki senelerde bulunmuş kernos parçaları ile alıç, üzüm ve zeytin çekirdekleri ele geçmiştir. Bu odada idoller ve figürinler en yoğun buluntu grubu olarak ilk sırada yer almaktadır. Bunların yanı sıra nispeten az sayıda seramik de bulunmuştur. Odanın güneybatı köşesinde, güney ve batı duvarlarının birleştiği köşede 50 cm genişliğinde bir köşe seki bulunmaktadır. Ancak bu seki oturmak için değil, açılan çukurlara yerleştirilecek vazoların konulması içindir. Aslında benzer bir uygulama daha önce tespit edilen küpler için de yapılmıştır. Son yapılan C¹⁴ analiz sonuçlarına göre, idoller ve bu idollerin bulunduğu bina MÖ 24.-23. yüzyıla (ca. MÖ 2352-2201) tarihlendirilebilir; bu da buradaki bulguları Akad dönemiyle çağdaş kılmaktadır. “İdol Odası” ile Kültepe’de Eski Tunç Çağı anıtsal yapıları ve hatta Kültepe Eski Tunç Çağı Krallığı sona ermektedir. Dolayısıyla buradaki otoriteye ait anıtsal yapılar dönemi de sona ermiştir. Anıtsal binaların yıkıntıları üzerine çok daha zayıf, toplama taşlardan oluşan ve çoğu zaman düzensiz duvarlara sahip yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar da kendi içlerinde; çeşitli duvarlardaki kapıların yer değiştirmesi veya örülmesi ve ara duvarların eklenmesiyle oluşan safhalara ayrılabilir. Bu anlamda tam veya anlaşılabilir planlı yapılara 11a’nın 3. safhasında rastlanmaktadır (Resim: 5a-b). Hepsi de taş döşeli bir odaya ve en azından bir ocağa ve fırına sahip olan bu evlerin birbirlerine bitişik nizamda yapıldığı görülmektedir. Bazı evlerin safhalarını oluşturan, açılmış kapı açıklıklarının kapatılarak odada fonksiyon değişikliğine gidildiğini gösteren kapamalar görülmektedir (Resim: 5c). Bu yapılar da kısmen üstlerine yapılan daha geç döneme ait yapılar ve açılan çöp çukurları ile mezarlar tarafından tahrip edilmiştir (Resim: 5d). Kültepe’ye özgü tek başlı idoller çok sayıda olmakla birlikte, iki ve üç başlı idoller de yaygın örneklerdir. Genel olarak Kültepe idol ve figürinlerinin bölgede yaygın olarak bulunan alabaster veya alçı taşından üretildiği düşünülmektedir. Ancak bu idol ya da figürinlerin başka malzemelerden yapılmış az sayıda örneği bulunmaktadır. Tokat Maşathöyük yakınlarındaki Zile’den gelen kurşun disk şeklindeki bir idol İstanbul Arkeoloji Müzesi tarafından satın alınmış ve ilk yayınlandığında şüpheyle karşılanmıştır (Uzunoğlu 1993, s. 179-183). 11a tabakasında ikinci kullanım bir kalıp, Kültepe’de de bu tür idollerin metalden de üretildiğini kanıtlamaktadır.

“Büyük Eski Tunç Çağı Açması”nın kuzeyinde yapılan çalışmalarda da (Açma03) küp ve çömlek mezarlar ve üzerinde aslan figürü ile çeşitli formlarda boncuk modelini gösteren bir adet kalıp ele geçmiştir.

A. 3. Orta Tunç Çağı/Koloni Çağı Araştırmaları (Açma05)

2023 yılında çalışılan diğer bir alan, höyüğün güneybatı bölgesinde, Güney Teras Sarayı’nın batısında yer alan “Anıtsal Taş Bina”nın bulunduğu bölgedir (Resim: 1). MÖ 18. yüzyıla tarihlenen “Anıtsal Taş Bina” (Karum’da Ib ve Höyük’te 7. tabakaya karşılık gelmektedir), dikdörtgen bir plana sahiptir ve binanın bodrum katını oluşturan iki bitişik odadan

oluşmaktadır. Duvarların korunan yüksekliği güneybatı köşesinde 4 m'yi bulmaktadır (Kulakoğlu – Peyronel 2024, s. 262-263) (Resim: 6a). 2023 yılında binanın batı sınırını kapsayan her iki mekânın kuzeydoğu/güneybatı yönünde uzanan dış duvarı ve yapının kuzeybatı köşesinde yer alan, dairesel şekilli taş bloklardan yapılmış, 2,20 m'den daha derin bir kanala sahip bitişik bir tesisat ortaya çıkartılmıştır. Bunun yanı sıra, batıdan doğuya doğru eğimli teraslar üzerine inşa edilmiş 7. ve 6. tabakalara ait iki binayı (Bina 1 ve 2) içeren bir yerleşim dizisi keşfedilmiştir. Bu iki yapı kuzeydoğu ve güneybatı yönelimlidir ve büyük taş (andezit) bloklarla inşa edilmiş, muhtemelen yarı gömülü tek odalı yapılardır (Resim: 6 b-d).

B. KARUM ALANINDAKİ ÇALIŞMALAR (AÇMA01)

Karum'da XLVIII-XLIX/116-117 Plan karelerinde Ia-b yapı katlarına ait mimarinin ortaya çıkartılması ve hemen batı sınırında yer alan ve 2001 yılında açığa çıkarılmış olan zengin çivi yazılı arşive sahip yapının tam planının anlaşılması amacıyla bölgedeki araştırmalara ağırlık verilmiştir. Koloni Çağın geç evresine ait mimari kalıntılar yüzey toprağının hemen altından gelmeye başlamıştır. Ortaya çıkartılan yapılardan biri birkaç odadan oluşmaktadır. Odalar sıkıştırılmış toprak tabanlı veya taş döşelidir. Oda tabanlarından yoğun miktarda *in-situ* çanak-çömlek ele geçirilmiştir.

2024 yılında Kültepe-Kaniş'in en erken tabakalarına ulaşmak, ETÇ III krallığının sonu ile Koloni Çağ'ın başlangıcı arasında yerleşimin mimari dizilimindeki açık değişimin nedenlerini araştırmak ve yakın zamanda keşfedilen Koloni Çağı "Anıtsal Taş Bina"nın tapınak bölgesiyle olan ilişkisine ışık tutmak hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

Koşay, H. ve Akok, M. (1948). Büyük Güllücek Araştırmaları Üzerine İlk Rapor, *BELLETEN* 12/46: 471-478.

Kulakoğlu, F., Genç, E., Kontani, R., Peyronel, L., Coşkun, N., İpek, Ö., Öztürk, G., Hacı, A., Öğreten, T., Tüysüz, B., Akalın, B., Beşdok, E., Karkınlı, A.E., Günen, M.A., Candansayar, E., Doğan, U., Şenkul, Ç., Yazgan, E., Çevik, N., Üstündağ, H., Ayten, A.M., Kaderli, L., Uğuryol, M., Uğuryol, D., Ay, C., Rıdvanoğulları, Y. (2022). 2019-2020 Yılı Kültepe-Kaniş Kazıları, *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, Cilt 2, ed. Adil Özme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ana Yayın No.3714/2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No.192/2, Ankara, s. 209-220.

Kulakoğlu, F., Genç, E., Öztürk, G. ve Rıdvanoğulları, Y. (2023a). Yeni Dönem Kazı Sonuçları Işığında MÖ 3. Binyıl Sonu - 2. Binyıl Başında Kültepe-Kaniş, *Höyük Dergisi* 12, s. 39-55.

Kulakoğlu, F., Genç, E., Kontani, R., Peyronel, L., Coşkun, N., Öztürk, G., Hacı, A., Öğreten, T., Tüysüz, B., Akalın, B., Beşdok, E., Günen, M.A., Candansayar, E., Şenkul, Ç., Yazgan, E., Üstündağ, H., Ayten, A.M., Uğuryol, M., Uğuryol, D., Ay, C., Rıdvanoğulları, Y.

ve Yıldız-Köse, B. (2023b). 2021 Yılı Kültepe-Kaniş Kazıları, 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, ed. Adil Özme, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ana Yayın No.3734/2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No.195/2, Ankara, s. 379-391.

Kulakoğlu, F. ve Peyronel, L. (2024). *Recent Excavations on the Mound of Kültepe: A New Public Building from the End of the Karum Period at Kaneš-Neša. Kültepe at the Crossroads Between Disciplines, Society, Settlement and Environment from the Forth to the First Millennium BC*, Fikri Kulakoğlu, Cécile Michel (eds), SUBARTU LI, Vol 51, Brepols, s. 257-274.

Kulakoğlu, F., Kontani, R. ve Yamaguchi, Y. (2024a), Discovering the Late Chalcolithic Period at Kültepe: Excavation of the Central Trench (2021-2022), *Kültepe at the Crossroads Between Disciplines, Society, Settlement and Environment from the Forth to the First Millennium BC*, Fikri Kulakoğlu, Cécile Michel (eds), SUBARTU LI, Vol 51, Brepols, s. 179-184.

Kulakoğlu, F., Genç, E., Kontani, R., Peyronel, L., Masatcioğlu-Coşkun, N., Tüysüz, B., Öğreten, M. T. ve Choi, J. (2024b). 2022 Yılı Kültepe Kazıları, 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 5, ed. Dr. C. Keskin, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ana Yayın No.3768/5, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No.199/5, Ankara, s. 141-154.

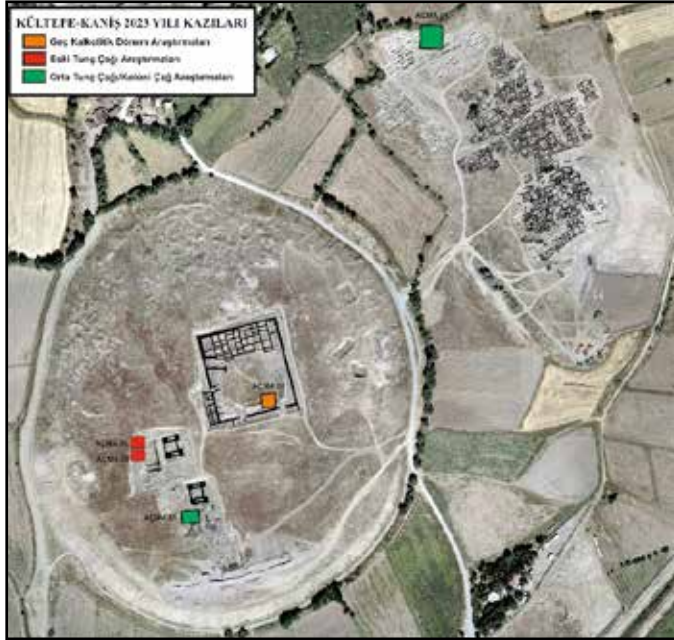
Orthmann, W. (1963). *Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien*. Verlag Gebr. Mann, Berlin.

von der Osten, H.H. (1937). *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part I. OIP XXVIII*. Chicago: The University of Chicago Press.

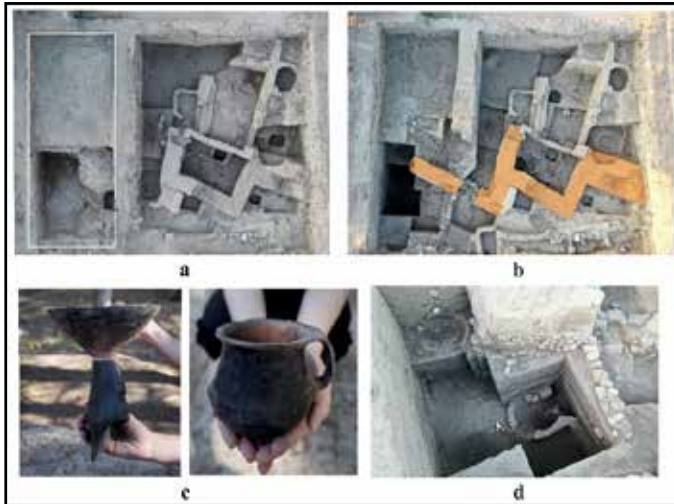
Rıdvanoğulları, Y., Ay, C., Öztürk, G., Genç, E. ve Kulakoğlu, F. (2024). “Changes in the Settlement Plan at the End of the Third Millennium BCE in Kültepe: New Data on the Transition from Public Buildings to Private Workshops”, *Kültepe at the Crossroads Between Disciplines, Society, Settlement and Environment from the Forth to the First Millennium BC*, Fikri Kulakoğlu, Cécile Michel (eds), SUBARTU LI, Vol 51, Brepols, s. 185-206.

Uzunoğlu, E. (1993). “Ein Bleidol mit scheibenförmigem Körper”, *IstMitt* 43, s. 179-183.

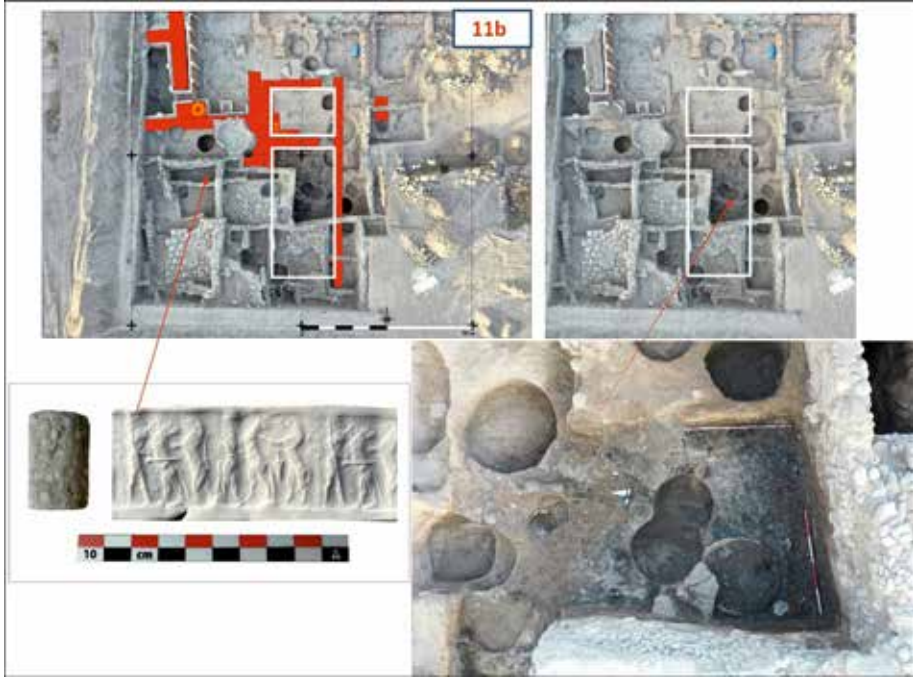
EKLER

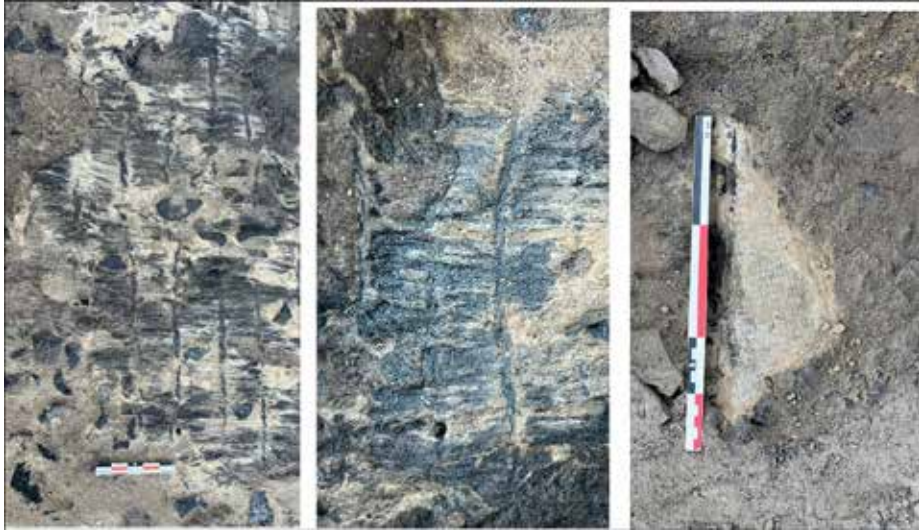
Resim 1: 2023 yılı kazı alanları

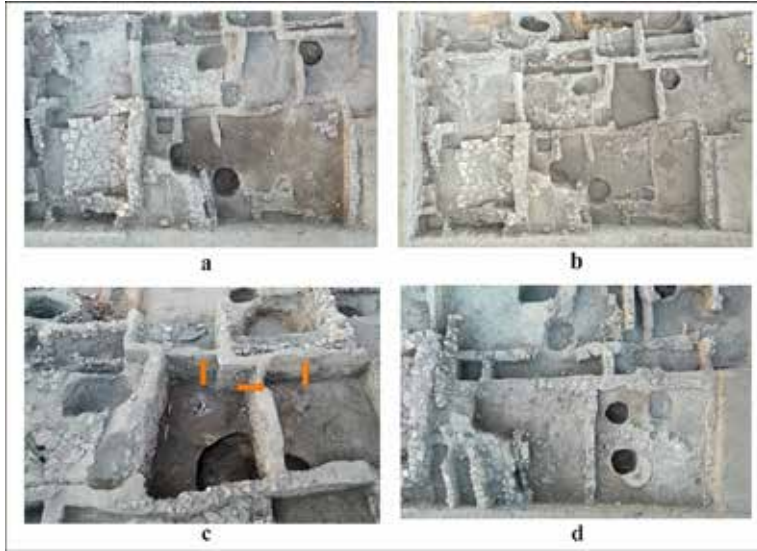
Resim 2: a ve b) Geç Kalkolitik Dönem zikzak planlı bina, c) El yapımı siyah perdahlı kaplar, d) Derin sondaj alanı

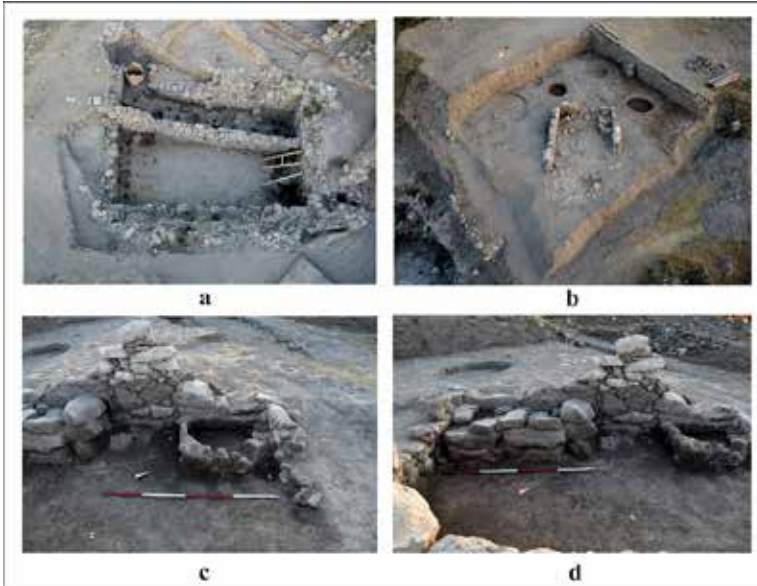
Resim 3: 11b tabakası "İdol Odası"nın güneyindeki uzun dikdörtgen planlı oda ve Akkad mührü

Resim 4: 11b tabakası "İdol Odası"nın güneyindeki uzun dikdörtgen planlı odanın tabanından gelen yanmış hasır ya da kumaş kalıntıları

Resim 5: a ve b) 11a tabakasının 3. safha mimarisi, c) kapı açıklıkları, d) 11a ve sonraki tabakalara ait mimari kalıntılar ve çukurlar

Resim 6: a) “Anıtsal Taş Bina” ve b-d) Yarı gömülü tek odalı yapı

ARSLANTEPE KAZILARI-MALATYA, 2023 SEZONU

Francesca Balossi RESTELLI*

Bir önceki yazımızda belirttiğimiz üzere (Balossi Restelli vd., 2023) Arslantepe 2023 sezonunda, enerjimizin büyük bölümünü 6 Şubat 2023 sabahı Türkiye ve Suriye'yi vuran yıkıcı depremlerin höyükte yarattığı hasarı onarmak ve gelecekte oluşabilecek tehlikeleri engellemek amaçlı faaliyetlere yönlendirdik. Kazı ekibimiz, Orduzulular ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgili tüm organları ile ivedilikle başladığımız çalışmalar sonucunda Arslantepe'nin deprem sonrası gereksinimlerinin pek çoğunu karşılayabilmeyi başardık. Bölgeye maddi ve manevi büyük zarar veren afet sonrasında bizlere destek olan Kültür ve Turizm Bakanlığı ve diğer kurumlara yardımlarından dolayı bir kez daha teşekkürü borç biliyoruz. 2023 sezonunda höyüğün iki farklı bölgesinde arkeolojik kazı ve araştırma çalışmaları yürütülerek, Arslantepe'nin Orta çağ, Roma ve Orta Tunç Çağı (OTÇ), Geç Kalkolitik I-II tabakalarından veri toplanmıştır. Ayrıca höyük sınırı dışında uyguladığımız elektrik rezistivite görüntülerinde olasılıkla Geç Hitit Dönemine ait koruma duvarı saptanmıştır.

2023 YILI RESTORASYON, KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Deprem Arslantepe sit alanı içinde en çok kerpiç evlerden oluşan kazı evimize hasar vermiştir (Balossi Restelli vd., 2023). Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın sağladığı konteynırlar ve Swing.tr'nin desteği sayesinde çalışmaya devam edebildik, Koç Vakfı, Ilıcak Malatya ve İtalyan Dışişleri Bakanlığı'nın destekleriyle de sezon sonunda ana binamız hariç üç adet kerpiç evi çelik malzeme ile güçlendirmeyi ve restorasyonlarını tamamlamayı başardık (Resim: 1). Her sene höyükte koruma ve sergilenme amaçlı proje geliştirme çabalarımıza (Frangipane et al. 2021) 2023 sezonunda deprem sonrası alanın konservasyonu ve restorasyonu işlerini ekledik.

Arslantepe'nin Geç Kalkolitik 5'e (MÖ. 3400-3200) tarihlenen saray kompleksinde ciddi bir hasar oluşmamış olmasına karşın alanın temizliği, duvarların, sıvaların ve duvar boyalarının kontrolü, gerekli noktalarda sağlamlaştırma ve restorasyon müdahaleleri gerçekleştirildi ve güncel durum belgelendi (Resim: 2). Deprem öncesi ve sonrası durumun ortofotolar yardımı ile değerlendirilmesi sonrasında kayda değer bir hasarla karşılaşılma. Belirtmek gerekir ki mevcut kalıcı koruma çatımız deprem karşısında görevini yerine getirmiş, hem iklim kontrolü hem de depreme karşı açık hava müzesi içinde yer alan kerpiç yapıları ve duvar resimlerini korumuş, bu açıdan değerini kanıtlamıştır.

* Prof. Dr. Francesca Balossi Restelli-Università degli Studi "La Sapienza" di Roma- francesca.balossi@uniroma1.it ORCID: 0000-0001-8593-2621

Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal-Hacettepe Üniversitesi- yserdal@gmail.com ORCID:0000-0001-8143-8159

Dr. Varlık İndere- Bağımsız araştırmacı- varlikindere@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4155-5435.

Buna karşın depremde en büyük hasarı geçici çatı almıştır. Geçici çatısın sökülmesini fırsatı çevirerek, karşılama avlusu ve onu tanımlayan binanın 3 boyutlu modelini oluşturduk. Böylelikle MÖ. 3400'e tarihlenen saray kompleksinin tümünü hem lazer tarama hem de fotogrametri yöntemleri ile modellemiş olduk.

UNESCO Dünya Miras Listesi'ne giren Arslantepe'yi ziyaret eden kişi sayısının artışı ile açık hava müzesini daha güvenli hale getirmek amacıyla çeşitli projeler üretmeye ve bazılarını küçük alanlarda denemeye başladık. 2023 sezonunda yağmur ve rüzgâr ile aşınan kazı profil kesitlerinden toprak ve taş düşmesini kontrol altına almak amacıyla, İsviçreli Brugg şirketi ve Türk ortağı Artusa firmasının desteği ile koruyucu çelik bir ağ sistemini hayata geçirmeyi planladık. Bu bağlamda saray kompleksine bakan uygun bir profile deneme amaçlı uygulama yaptık. Bu sistemin verimliliğini anlamak amacıyla gözlemlemeye devam etmekteyiz.

2022 yılında, höyüğün kuzeyinde yer alan Geç Hitit dönemi sur duvarında yürüttüğümüz taş temellerin sağlamlaştırma müdahalelerine rağmen Şubat 2023 depreminin yüksek şiddetiyle duvarda hasar oluşmuştur. 2023 yılında İtalyan uzman mühendis ve restoratörlerin katılımı ile gerçekleştirilen ortak çalışmayla önce duvar incelenmiş, acil müdahaleler yapılmış ardından Geç Hitit Duvarı'nın taş temelleri ahşap bir istinat duvarı ile sağlamlaştırılmıştır.

Höyüğün yakın çevresinde jeofizik çalışması

Höyüğün kuzey yamacında 2022 yılında Molise Üniversitesi ve CNR Roma ile ortaklaşa başladığımız elektrik rezistivite tomografi araştırmalarına 2023 yılında devam edilmiştir. 2022 yılında tespit edilen olası bir duvarın doğuya doğru devam ettiği, yöneliş ve kalınlığına dayanarak, Geç Hitit Dönemi'nde bir dış sur duvarı olabileceğini düşünmekteyiz (Frangipane vd., 2019). Yaklaşık 3 m derinlikte, 5 m genişlikte ve 1,5-2,5 m yükseklikte 50 metre uzunlukta, güneybatı-kuzeydoğu aksında uzanan duvarın varlığı bahsedilen dönemde Arslantepe şu ana kadar bilmediğimiz bir "aşağı yerleşime" sahip olduğuna işaret etmektedir

RTI Görüntü Yöntemi (Reflectance Transformation Imaging)

Bilindiği gibi Arslantepe VIa ve VII tabakalarında binlerce *Cretulae* (mühür baskı) bulunmuştur (Frangipane et al. 2007). Bu maddi kalıntı grubu dönemin sosyo-politik yapısını anlamamızda çok önemli öğelerdir. Gelişmiş bir fotoğraflama tekniği olan RTI yöntemi (Greco ve Flouda 2017) ilk olarak 2023 sezonunda İtalya Roma La Sapienza Üniversitesi'nden Doç Dr. Alessandro Greco tarafından *cretulae*ler ve birkaç mühür üzerinde denendi. Elde edilen görüntülerin bilimsel araştırmalara katkı sağlayacağı mutlak. Dolayısıyla MÖ. 3400'e tarihlenen Arslantepe Saray Kompleksi'nde bulunan 2145 adet mühür baskısının (*cretulae*) RTI tekniği ile dijital analizlerinin yapılması için bir projeye başlamayı hedeflemekteyiz.

2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

2023 sezonunda höyüğün iki farklı bölgesinde arkeolojik kazı ve araştırma çalışmaları yürütülmüştür. Böylesi zor şartların etkin olduğu sezonda arkeolojik kazı yapma motivasyonumuz iki amaca dayanmaktadır. İlki açık hava müzesinin gelecek depremlerden minimum hasar alacak hale getirilmesi, ikincisi ise höyüğün şu ana kadar tespit ettiğimizden daha eski tabakalarını araştırmaktır.

İlk amacımız doğrultusunda altmış yılı aşkın kazılar sonrasında kimi yerde 4-6 metreye ulaşan kazı profillerinin yüksekliklerini azaltmak ve kompleksin doğusunda basamaklı açma sistemi oluşturmak için 2019 yılından beri çalışmaktayız. Basamaklı açma modeli ve yukarıda bahsettiğimiz ağ sisteminin uygulanmasıyla Arslantepe Açık Hava Müzesi'nin hem ziyaretçiler için daha güvenli bir ortama dönüşmesine hem de alanın korunarak gelecek nesillere aktarılabilmesine katkı sağlamayı hedeflemekteyiz.

Bu amaç doğrultusunda höyüğün en üst kotunda ve saray kompleksinin doğu kazı sınırını oluşturan profillerin üst kotunda yer alan F7-F8-E8-E9 plan karelerinde yürüttüğümüz kazılarda, üstten alta sırasıyla Orta Çağ, Roma ve Orta Tunç Çağı tabakalarında çalışıldı.

Höyüğün erken dönemlerine dair bilgi edinme hedefimiz doğrultusunda ise tepenin doğusunda D4-D5 adlı plan karelerde, 2010 yılında bıraktığımız Geç Kalkolitik 1-2 tabakalarında derinleşerek çalışmalara devam ettik.

Orta Çağ (MÖ. 650-MS. 1100)

Arslantepe'nin en üst tabakasında Orta Çağ halk mezarlığı yer alır. Arslantepe Orta Çağ iskelet envanterine 2023 yılı sezonunda 68 adet iskelet daha eklendi ve böylece altmış yılı aşkın kazılarda bulunan toplam birey sayısı 400'ü aştı. Arkeolojik veriler ve bulunan sikkelerden hareketle yaklaşık MS birinci bin yıl sonlarına tarihlendiğini düşündüğümüz mezarlık tabakasından çıkarılan iskeletler, gerek iyi korunmuş olmaları gerekse ulaşılan birey sayısının çok olması sebebiyle, önümüzdeki yıllarda tamamlanması planlanan biyoarkeolojik araştırmalarla, Anadolu ve çevresinde çok iyi bilinmeyen Orta Çağ Dönemi'ne ait yaşam ve ölümle ilgili bilgimizi oluşturmamıza önemli katkılar sağlayacaktır. Erişkin, çocuk ve bebeklerin trapez biçimli çukurlara gömüldüğü basit mezarlardan meydana gelen mezarlıkta tüm iskeletler batı-doğu yönünde sırt üstü yatar vaziyettedir. Eller göğüs, karın ya da kalçada bölgesinde çaprazlanmıştır. Bazı bireylerde başın, her iki tarafa yerleştirilen taşların üzerine ahşap veya yassı taşlar konularak korunmaya alındığı görülmektedir (Resim: 3). Bazı bireylerde bilezik, yüzük, kolye gibi süs eşyaları saptanmasına karşın sınıfsal bir farklılığı gösterir nitelikte değerli bir eşyaya rastlanmamıştır. Fakat gömütlerin cinsiyete ve yaşa bağlı gömülme derinliklerinde farklılaşma belirgindir; bebek ve çocuklar görece sığ bir çukurlara gömülürken, yetişkin erkeklerin ise yetişkin kadınlardan daha derine gömüldükleri anlaşılmaktadır. Popülasyonda kalça çıkığı, D ve C vitamini eksiklikleri, tüberküloz, çeşitli kemiklerde iyileşmiş ya da ölümcül travmalar gözlemlenmiştir. Ölümcül olmayan yaralanmalar bir

savaş ya da yoğun yaşanan şiddet yerine düşük ölçekli çatışmaya ilişkin ipuçlarını barındırmaktadır. Gelecek çalışmalarda Arslantepe Ortaçağ iskeletlerinin laboratuvar destekli analizleri tamamlanarak dönem popülasyonunun birçok özelliğinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacağı şüphesizdir.

Mezarlık tabakasının altında Orta Çağın daha erken dönemlerine, Geç Roma Dönemi'ne tarihlendiğini tahmin ettiğimiz taş duvarlı bir mimari yapı ile karşılaştık (Resim: 4)). Kuzeydoğu-güneybatı yönelişine sahip iki mekândan oluşan yapının kuzey bölümü 20. yüzyılın ortalarında gerçekleştirilen Fransız kazılarında açılan yarmalar sebebiyle yoğun tahribat görmüştür. Aynı yapının batı duvarına dışarıdan bitişen bir taş duvar da fark edilmiş fakat yoğun tahribata uğrandığından yorum yapmaya imkân tanımamaktadır. Dörtgen planlı, uzun aksında kalın bir duvar ile iki mekâna ayrılan yapının batısında büyük taşlar kullanılarak inşa edilmiş olası bir teras duvarı yer almakta ve bu duvarın güneyinde bir giriş fark edilmektedir. Yapının doğu-batı aksında yer alan duvarlar büyük taşlı duvara eklenmektedir. İki evresi olan yapının her iki tabanına da ulaşılmıştır. İlk evrede güney duvarının iç cephesine, eklenen kerpiç, ince bir ayırma duvarının A1984 mekânını bir metre kadar içeri uzanarak böldüğü, ikinci evrede ise aynı özellikleri taşıyan bir kerpiç duvarın batı duvarına eklendiği saptanmıştır. İlk evrede olasılıkla tek bir mekân olan yapının ikinci evrede iki ayrı mekâna ayrıldığı fark edilmektedir. Kuzeyde yer alan mekân ile güneyde yer alan mekân arasında konumlanan kalın fakat küçük taşlarla inşa edilmiş duvarın doğusunda bir giriş yer almaktadır.

Orta Tunç Çağı (MÖ 2000-1750)

2021 yılında yukarıda bahsedilen açmaların hemen batısında kalan alanda, Orta Çağ tabakasının altında Orta Tunç Çağı tabakalarıyla karşılaşılması (Balossi Restelli vd., 2023). 2023 yılında ise bu alanın doğusunda OTÇ I yerleşimine ait Orta Çağ mezarları ve geç dönem yerleşimi tarafından tahrip olmuş kerpiç bir yapı ile karşılaşılmasıdır. Bu yapı kuzeydoğu-güneybatı yönelişinde 2-3 m kalınlıkta, analı-kızlı kerpiç tuğla örme tekniği ile inşa edilmiş duvarlardan oluşmaktadır (Çizim: 1).

2021 yılında ortaya çıkarılan çok evreli fırının doğu kısmı 2023 yılında ortaya çıkarıldı (Balossi Restelli vd., 2023). Yukarıda bahsedilen kerpiç yapının güneyinde, fırının ise doğusunda yemek pişirme, depolama ve besin işleme gibi fonksiyonlar için ayrılmış bir alanla karşılaşılmasıdır. Alanda merkezlerinde yer alan dörtgenimsi taşlar ve içlerinde saptanan yoğun kül tabakaları barındıran dairesel çukurlar yer alır. Yine aynı alanda *in-situ* depo kapları ve yuvarlak silolar bulunmaktadır. Çamurla sıvanmış taş duvarlı iki adet, sadece çamur sıvalı ise bir adet yere gömük yuvarlak yapının silo olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu siloların tabanlarının üstünde yapının üst örtüsüne ait yanmış ahşaplar yapıların yangın ile son bulduğunu göstermektedir (Resim: 5).

Bu alanın güneyinde yaklaşık 5x10 m.lik bir alanda Orta Çağ mezar tabakasının altında OTÇ'na ait kerpiç duvarlı işlik, silo üniteleri içeren taban üzerinde yanık ahşap yoğunluğuna dayanarak yangın geçirdiği anlaşılan bir mekân ile karşılaştık. Mekânın kuzey bölümü

(1950'ler civarı) erken dönem Fransız çalışmalarında tahrip edilmiştir. Bu mekânda da ortasına bir taş yerleştirilmiş dairesel bir çukur bulundu. Çukurun içinde yoğun kül tabakaları ve karbonize olmuş çok sayıda tohumla karşılaşıldı. Yapının güney kerpiç duvarının bir çukur tarafından kesildiği ve doğusunda giriş açıklığı seçilmektedir. Bu duvar güneyden yaklaşık 0.80-1 m. kalınlığında taş bir duvara dayanmaktadır. Doğu-batı aksında yönelen taş duvara daha kalın kuzey güney yönünde iki duvar eklendiği ve üç duvarın oluşturduğu dörtgen açıklıkta bir çukur açıldığı fark edilmektedir. Profil altına doğru ilerleyen taş duvarların ait olduğu mimari yapı gelecek araştırma dönemlerinde incelenecektir.

Geç Kalkolitik I-II (MÖ.4700-3900)

2002 ve 2006 yıllarında höyüğün batısında kalan yaklaşık 2200 m² lik bir alanda çalışmış ve Arslantepe'nin şu ana kadar tespit edilen en erken tabakalarına inilmiştir (Balossi Restelli 2012). Alanda kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan teras duvarı yer almaktadır. Farklı evrelere sahip olan teras duvarının Geç Kalkolitik 4'te (VII. Tabaka) inşa edilirken açmanın batısında yer alan VIII. tabaka yerleşimi tahrip edilmiştir. Geç Kalkolitik 4'e tarihlenen teras duvarında kemik ve taştan yapılmış iki mühür bulunmuştur (Resim: 6).

Terasın doğu kısmında VIII. tabakaya ait bir fırın yapısı ve onun altında konut işlevli bir yapı grubu gün ışığına çıkarıldı. 30-40 cm kalınlıkta kerpiç duvarlara sahip yapıların tek katlı olduğu tahmin edilebilir. Birçok tamir ve yenileme evrelerinin okunabildiği yapı grubu uzun süre kullanım görmüş olmalıdır. Dört mekândan iki tanesinin bir kısmı profil altında kalmış, biri ise VII. tabaka teras duvarı tarafından kesilmiştir. Tümü açığa çıkan bir mekânda ise iyi korunmuş kubbeli bir fırınla karşılaşılmıştır (*Çizim: 2*). Tabanlara ulaşılmasına karşın in-situ malzeme kısıtlıdır, mekân içlerinde sekiler ve olası depolama üniteleri yer almaktadır. Bu yapı grubu ile ilişkili olduğunu düşündüğümüz açık alanda çok sayıda ateş izi ve yanık malzemelerle doldurulmuş çukurlarla karşılaşılmış ve bol miktarda yontma taş ve kemik alet bulunmuştur. Buna dayanarak bu alanda ateş ile ilişkili bir takım faaliyetlerin yürütüldüğü söylenebilir.

SONUÇ

2023 yılında Arslantepe'de Geç Kalkolitik'e tarihlenen tabakaların bulunduğu ve Orta Çağ mezarlık tabakalarının altında OTÇ tabakalarının yer aldığı toplam iki farklı alanda kazı ve araştırma yürütülmüştür. Yukarıda detaylarını anlattığımız gibi, 2023 kazı sezonunda Arslantepe'nin şu ana kadar araştırılan en eski dönemi olan VIII. tabaka yapı gruplarından elde ettiğimiz verilerle Geç Kalkolitik I-II'de hane içi yaşam ve üretim faaliyetlerine ilişkin yeni sonuçlara ulaştık.

Kazı, araştırma ve restorasyon faaliyetleri haricinde 2023 yılında bölgeyi sarsan depremlerin Arslantepe ve çevresinde yarattığı yıkımı fiziksel ve sosyal alanlarda hafifletebilmeye enerjimizin büyük kısmını görev ve insanlık bilinci ile aktardık. Umarız ki toplum odaklı çalışmalarımızla hem Orduzu ve hem de Malatya Halkı'na biraz da olsa yardımcı olabilmişizdir.

KAYNAKÇA

Balossi Restelli, F. (2012). At the roots of the Late Chalcolithic society in the Anatolian Euphrates valley, *Origini*, XXXIV, 2012, 41–58.

Balossi Restelli, F., Erdal, Y. S., İndere V. (2023). 2023 Kazı Sonuçları toplantısı, Excavation campaign at Arslantepe-Malatya. 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*.

Frangipane, M. (2007). *Arslantepe Cretulae. An Early Centralised Administrative System before Writing. Arslantepe. Scavi e Ricerche Ad Arslantepe-Malatya*, 5. Roma: Sapienza Università, Roma.

Frangipane, M., Balossi Restelli F., G. Di Nocera, vd. (2019). Arslantepe, Malatya: Recent Discoveries in the 2017-2018 Seasons (ed. Sharon Steadman), *The Archaeology of Anatolia Recent Discoveries (2017-2018)*, Cambridge: Cambridge Scholars publishing, s.15–32.

Frangipane, M., Balossi Restelli F. Ve G. Di Nocera (2021). *Arslantepe: The Sapienza University Archaeological Project in Eastern Anatolia 60 Years On. Asia Minor I*, Sapienza Università, Roma.

Alessandro G. Ve F. Giorgia (2017). The Linear B PA-I-TO Epigraphic Project. *Annuario Della Scuola Archeologica Di Atene e Delle Missioni Italiane in Oriente* 95, s.143–160.

EKLER

Resim 1: Deprem Sonrası Arslantepe Kazı Evi Güçlendirme Çalışmaları

Resim:2: Deprem Sonrası Arslantepe Açık Hava Müzesi'nde Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları

Resim 3: Arslantepe Orta Çağ Mezarları

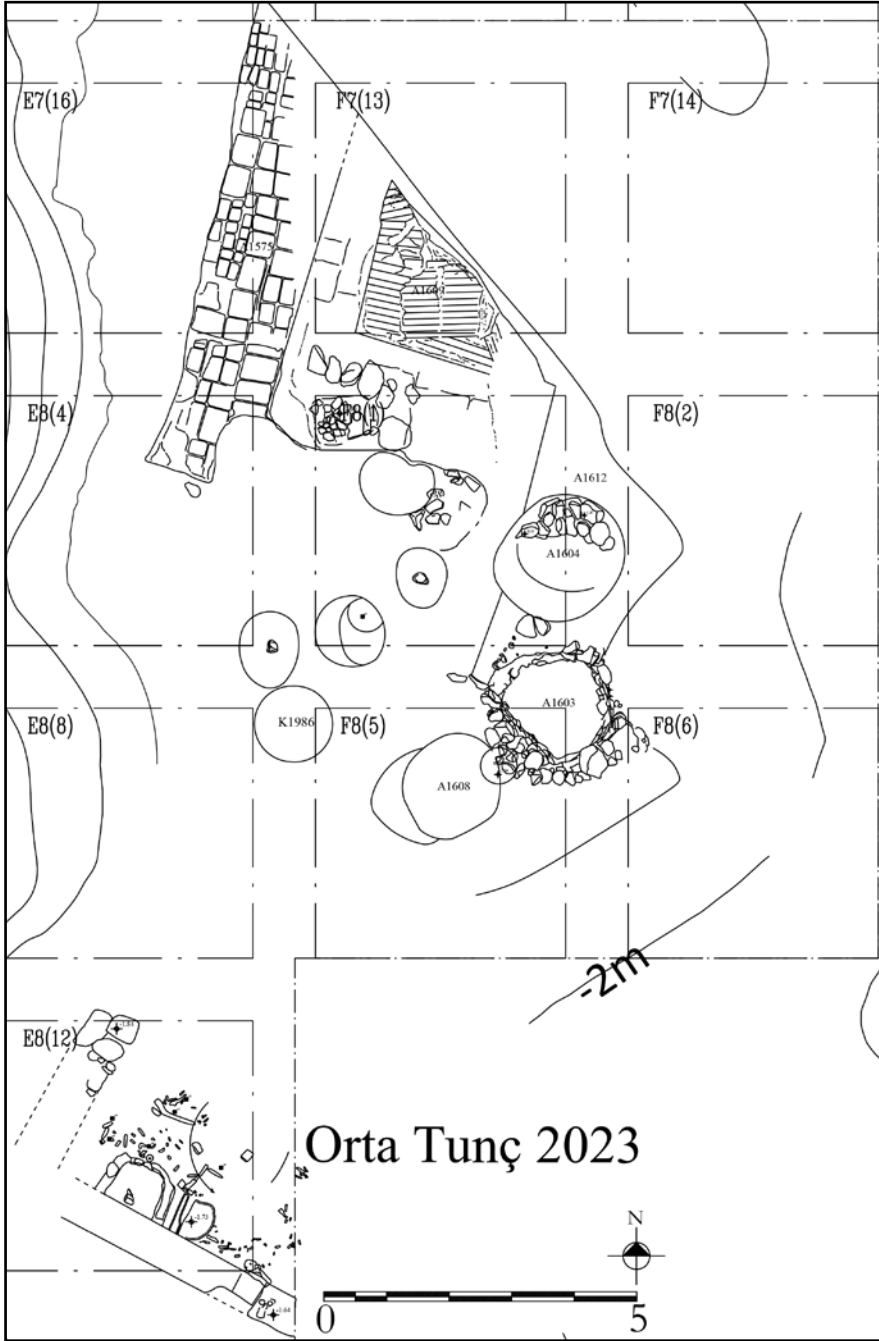
Resim 4: Arslantepe’de 2023 Yılında Ortaya Çıkarılan Geç Roma Yapısı

Resim 5: Arslantepe’de 2023 Kazılarında Çalışılan Orta Tunç Çağı Tabakaları

Resim 6: Arslantepe’de 2023 Yılında VII. Tabaka’dan Ele Geçirilen Mühürler

Çizim 1: Arslantepe’de 2023 Yılı Kazı Sezonu Sonunda Elde Edilen Orta Tunç Tabakalarının Çizimi

Çizim 2: 2023 Kazı Sezonu Sonunda Elde Edilen Arslantepe VIII. Tabakası Mimari Çizimi

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü